

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RANDERS AMT

XXI

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1927

RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1927

Redaktionsudvalg:

Redaktør *Engelbert Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*

Justitsraad *J. S. Møller*, R. af D.

Batterierne ved Udbyhøj.

Af Læge Jens Høeg, Ørsted.

ROUGSØ HERRED skiller Randers Fjord fra Kattegattet, og tager man en Tur fra Syd imod Nord gennem dette frodige Landskab, aabner der sig en Mængde skønne Udsigter for ens undrende Blik, mod Vest de smilende og idylliske Fjordlandskaber, mod Øst det mere storladne Udsyn over Kattegats blaa Flade.

Jo længere man kommer mod Nord, desto skønnere bliver Turen, og har man passeret den lille henrivende Landsby, Udby, kommer man lige udenfor denne igennem „Store Sands Bakkerne“s vældige Slugt, og det flade Land ligger nu udbredt for en i al sin Skønhed, alt som det smalner sig mere og mere ud imod den Spids, hvorm Randersfjorden slynger sine halvferske Vande ud i Kattegattets mere salte Bølger.

Det er denne Spids af Rougsø Herred, der hedder Udbyhøj; her er Færgestedet over til Nordsiden, og her ender Fjorden i Virkeligheden; thi paa hver Side træder Kysten nu tilbage og giver Plads for de lave, flade Grunde, som mod Nordøst dog afbrydes af et Par Holme, der ligesom lukker af mod Havet;

det er de saakaldte „Mellempolde“, bekendte for deres overordentlig rige Fugleliv, et af de faa Steder i Fjorden, hvor Maager og Terner endnu tør tage sig Rugeplads, men hvorfra de maaske om ikke lang Tid dog vil flytte, bortskræmte af den saavel legitime som illegitime Udplyndring, som deres Reder er Genstand for i Rugetiden. Da er Randers Fjord en Seværdighed fattigere. Disse Polde har ogsaa historisk Interesse; thi her skal engang i fjerne Tider have staaet et Søslag, da Harald Haarderaade i 1048 bekrigede Svend Estridsøn; ved „Thjolarnæs“ mødtes han med Thorkil Geysa fra Gjessinggaard, som blev slaaet, og Harald drog opad „Godnarfjord“ (Gudena), røvende og plyndrende.

Forbi disse Holme gaar det smalle Sejlløb imod Sydøst; det er bugtet og slynget, vanskeligt at passere uden Vejledning af den kyndige Lods; man passerer „Kirkegrundene“, hvis Navn efter én Udlægning skal stamme fra, at medens man sejler gennem dette Løb, er Udbys højt beliggende Kirke skjult for ens Blik af den høje Elkjærs Bakke med Randers Fjords Fyr; efter en anden Forklaring skal Navnet stamme fra, at Dronning Margrete under en Krig lod Udby Kampestens Kirke rive ned og Stenene sænke i Løbet, at ikke de fjendtlige Skibe skulde kunne løbe ind i Fjorden. Sagnet siger, at Stenene igen blev tagne op, og Kirken atter opbygget.

Nogle af dem har man dog sikkert glemt; thi Opmudringen af Fjorden har paa dette Sted haft store Vanskeligheder at kæmpe med paa Grund af store Kampesten, som laa der, og kun med stort Besvær blev fiskede op ved Hjælp af Dykkere og store Taljer og Kraner.

Hvis det er rigtigt, at Dronning Margrete har ladet denne Spærring af Løbet foretage, saa er det sikkert den første Befæstning af Randers Fjord, der da har fundet Sted, og senere hører vi ikke om Befæstningsanlæg ved Udbyhøj før i 1801, dem som vi her skal beskæftige os med, og hvoraf der endnu ses tydelige og bestemte Omrids og Formationer. —

Da Randers Fjords Dampskibsselskab i 1905 blev stiftet, blev der lagt Landgangsbro ind ved Udbyhøj, netop paa det Sted, hvor de gamle Fæstningsanlæg har været, og naar Turisten den Gang kom i Land paa dette historiske Terræn, spurgte han forbauset, hvad disse underlige Volde og Grave var for noget; og naar man saa svarede ham, at det var gamle Fæstningsværker, han gik paa, saa smilede han, og vidste ikke rigtigt, om han blev holdt for Nar eller ej. Men det er rigtigt nok; her laa den gamle Befæstning for Randers Fjord, anlagt i 1801, da Forholdet til England var bleven saa spændt og havde udløst sig i Slaget paa Reden den 2den April; man frygtede, at Englænderne skulde gaa op i vore Fjorde og plyndre Kysterne, og derfor anlagdes der nu Befæstningsanlæg ved Fjordindløbene.

Ved Randers Fjord anlagdes der Befæstning saavel paa Nordsiden som paa Sydsiden. Den Gang kaldtes Nordsiden ikke som nu ogsaa for Udbyhøj; den hed „Demstrup Vasehuse“, hvad den vel forøvrigt ogsaa hedder endnu, selv om den i daglig Tale, og for Resten ogsaa officielt, kaldes „Udbyhøj Nord“.

Af Befæstningsværkerne paa Nordsiden ses nu kun Spor; derfor har de ikke den samme Interesse for os som de saa godt bevarede paa Sydsiden, men hvorledes de har set ud, ved vi god Besked om af

en Beskrivelse, som findes i Hærens Arkiv, og som lyder saaledes:

Dat. 1805.

Beskrivelse over de udi Aaret 1801 opførte Kyst-defensionsanlæg ved Nørrejylland og Sielland.

Randers Fjords Munding har følgende Befæstning:

1. Paa nordre Side ved Wasehuusene.

- A. Et Batteri indrettet til 6 Kanoner, af 156 Fods Længde udvendig, med Bedækning paa Siderne ved tilbagetrukne Linier fra Fløjene af 62 Fods Længde; endvidere har den en vaad Grav rundt om sig af c. 30 Fods Bredde.
- B. Med et Epaulement til Bedækning for Cavallerie. Arealet udenom, som tilhører Kongen, var 2 Skpr. Land, altsaa 14,000 Kvadratfod.

2. Paa søndre Side ved Udbyhøj.

Et Batterie indrettet til 4 Kanoner, der ved en Communicationslinie er forenet med en Stjerneskanse.

Batteriet har en udvendig Længde af 216 Fod og er for Fronten forsynet med en tør Grav af 16 Fods Bredde. Communicationslinien er 346 Fod lang, foran samme en tør Grav af 20 Fods Bredde; dens indvendige Bredde er 12 Fod.

I denne Communicationslinie ligger foran Indgangen til Stjerneskanse en Traverse, og tvært igennem gaar den sædvanlige Færgevej.

Stjerneskanse består af 5 ud- og indgaaende Vinkler, hvis Faser i Kronen af Brystværnet hver er 53 Fod. Skansens Grave er indrettede med bedækket Vej og udenfor værende Glacie.

Paa Skansens sydlige Spids indtil Fjorden er opfyldt og indrettet en Barrierelinie; ligeledes er opfyldt og indrettet en anden Barrierelinie fra Batteriets nordlige Fløj indtil Fjorden.

Ved Enderne af disse Linier befindes en opsat

Stenmuur, men hvilken formedelst Stenmangel er for svag og for lav til Indhegning.

Udi i denne Skandse befindes endvidere:

- A. Et to Etagers Defensions Wagthuus, der er 26 Fod i Quadrat og 19 Fod højt. Det er opført saavel i første som anden Etage af gode stærke Egestolper, omtrent 3 Tommer fra hinanden. Dog befindes i samme et Stengulv og tvende Loftter.

Huuset er forsynet med et Tag af Brædder, skaaret paa hinanden opad i en Spids.

Paa Stengulvet rundt om de fire Sider er indrettet Bridsker, som sidder indenfor Stolperne c. 2 Alen, hvilke Bridsker hviler paa Træer omtrent 4 Tommer fra Stengulvet. Fra nederste til anden Etage befindes en Trappe. Under det første Loft er foruden de sædvanlige Bjælker indstukken andre Bjælker, der hviler paa Kantten. Paa det første Loft rundt omkring alle fire Sider er i Gulvet anbragt Luger forsynede med Ringe til at hæve dem op i, ligesom i bægge Etagerne Væggene er forsynede med Faldklodser, der gaar i Hængsler og slutter ved Nedfældningen til den rundt om af Planker opførte Brøstning, og hvilke Luger er forsynede med de behørigte Reb til Op- og Nedglidning, ligesom de er forsynede i Midten med en liden Glasrude til behørig Lysning.

Det øverste Loft er fyldt med Blaaler af omtrent 5 Tommers Tykkelse.

For Indgangen er en Stolpedør med Hængsler, Laas og behørigt Beslag.

Underste Etages Brøstning er dækket udenfra med en Jorddocering.

- B. En Poterne, hvis Sider er stærke Egestolper, indvendig beklædt med Planker. Saavel for Indgangen som for Udgangen tvende dobbelte Døre med Hængsler, Kroge, Stabler, Laas og Nøgler. Nedgangen ved Poternen er brolagt.

- C. I Skandsens nordlige Glacie og i sammes sydlige bedækket Vejs Banquet er paa hvert Sted en Brønd, den første opsat af stærke Planker, den anden af Brædder. Bægge Brønde er forsynede med Dæksel og i hver en Lem, der har behørig Hængsler.

Et Rækværk er opført rundt om det hele Anlæg indtil Enderne af de forhen omtalte Stenmuure; Rækværket bestaar af Egestolper, gennemtrukken af tre Rader Fyrrebræder. For Færgevejen tvende dobbelte Porte eller Led, hver forsynet med tvende Par Hængsler, Stokke, Kroge, Stabler, Laas og Nøgle.

En Esplanade gaar rundt om hele Anlægget, der har en Bredde af 30 Alen.

Alt hvad af Plankeværk ved dette Anlæg er opført, er overstrøget med Tjære og Brunrødt.

Saaledes lyder Beskrivelsen af Fæstningsværkerne ved Udbyhøj; desuden findes i Ingeniørkorpsets Arkiv i København Tegninger af hele Anlægget, som gengives her efter Kopier, tegnede af Tegner Lander, ansat ved det samme Arkiv.

Første Tegning hedder:

„Croqui af Skandsen og Søebatteriet ved Udbyhøj, anlagt i Aaret 1801 efter Oberst v. Czernickow's Angivelse til Forsvar for Randers Fjord.“

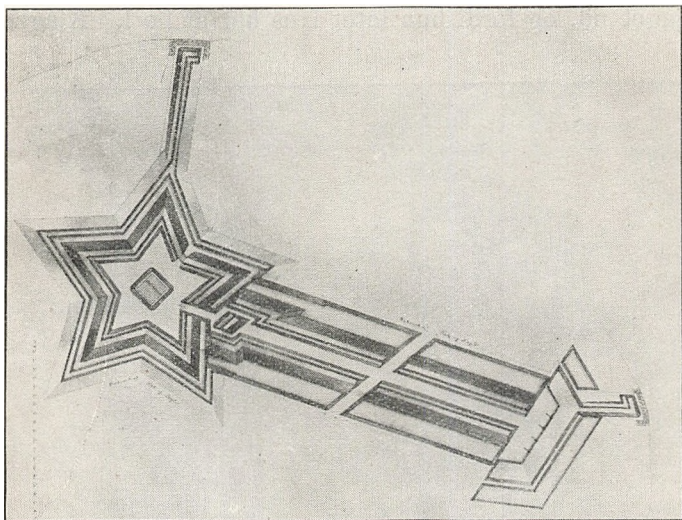
Texten paa Tegningerne er iøvrigt følgende:

„1. Værkerne er indhegnede med et Rækværk. Pallisader, Stormpæle, Barriereporte, Broer findes ikke.

2. Søebatteriet er monteret med 4 Stkr. 10 Punds Kanoner paa Raperter. Skandsen har ingen Kanoner.

3. Ammunition gemmes i Blokhuset i Skandsen, hvilket ellers er bestemt til at forsvare sig imod Infanterie. Det bestaar af to Etager, den nederste 28 Fod, den øverste 34 Fod i Quadrat, $7\frac{1}{2}$ Fod høie, og er tækket med Tagsten.

4. Vagten holdes hos Oldermænden for Færgefolkene.
5. Besætningen ligger i de nærmeste Gaarde og Byer.
6. Ovn til gloende Kugler findes ikke."

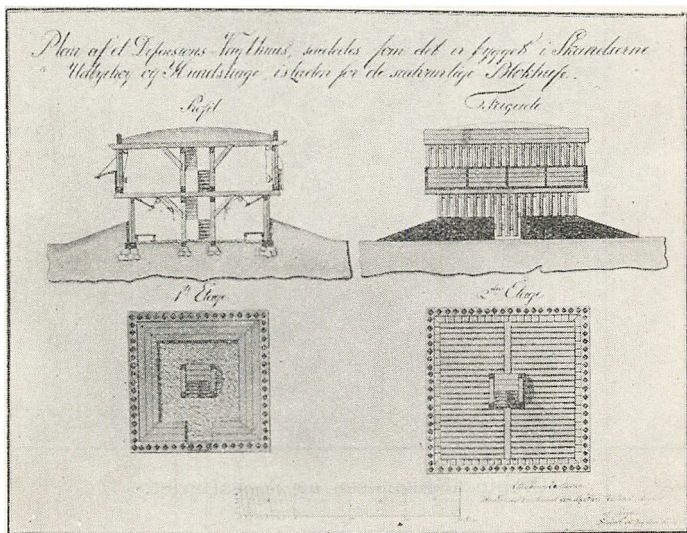

Croqui af Skandsen og Søebatteriet.

Det er øjensynligt denne og omst. Tegning, som Batterierne er byggede efter, og de maa være gjort færdige i 1801; i hvert Fald maa der være begyndt paa dem tidligt paa Aaret, hvad vi ser af et Brev fra Generallitnant v. Moltke*) til Generalitetskollegiet af

*) Denne Moltke er Adam Ludvig Moltke, f. 1743, d. 1810; han var kommanderende General i Nørrejylland, og det var ham der organiserede Forsvarsforanstaltningerne imod Englænderne i 1801 ved de jydskes Kyster; han havde Garnison i Aalborg. Han anlagde bl. a. ogsaa Tøjhuset i Randers.

17/7 1801. I dette Brev omtaler han nemlig en Klage fra „afgangne Lootsoldermand Johan August's Enke af Udbyhøj“, hvis Hus man har nedrevet, fordi Skandsen skulde være netop der, hvor hendes Hus laa. Hun ansøger nu om at faa Erstatning for at være jaget ud, og fordi hun intet Hus har at bo i. Klagen

er allerede indgaaet i Maj samme Aar; mærkeligt nok er det Enken, der klager, og ikke Havnekommissionen i Randers, hvem dog sikkert baade Hus og Jord tilhørte. Huset har været til Vurdering, og Taxationen har ansat det til en Værdi af 1300 Rdrl., som altsaa skal erstattes. Moltke mener, at det vil være en betydelig Fordel for Havnekommissionen at faa denne Erstatning, idet man for den bygger et nyt Hus i Stedet for det gamle.

Det er dog først hen i September, at Sagen ordnes; Havnekommissionen faar da det nye Hus til 1000 Rdlr., og Enken faar 300 Rdlr. for Tab og Afsavn. Hele Sagen er ordnet af Oberst v. Fønns. Det bemærkes i Brev af ¹⁵/₉ 1801 om denne Sag, ligeledes fra General Moltke, at Taxationen af Grunden endnu ikke er foretagen. Der er dog en lang Vej fra den kongelige Kasse, og til Udbetaling kan finde Sted; thi i Brev af ²⁹/₁₁ 1801 beder Moltke nu om Dokumenterne igen, da Udbetalingen til Enken nu skal finde Sted. Senere (i November samme Aar) meddeler han, at der nu er holdt Licitation over det nye Hus til Lods-enken; det skal koste 1150 Rdlr., men ved Auction over det gamle er indkommet 150 Rdlr. Endnu har Enken dog ikke faaet nogen Ting. Endelig synes Sagen med Enken dog at være gaaet i Orden, men det trækker derimod stadig ud med Erhvervelsen af Skøderne paa de Jorder, som er taget ind til Skandseanlæg.

Af et Brev fra Moltke af Nov. 1803 ses det, at der nu er holdt Taxation over Jorderne, og det har været flotte Folk, som har taxeret; thi Moltke besværrer sig over, „at man har sat Værdien af disse Jorder, hvor man endog har været bange for Sandflugt, i Højde med de bedste Jorder“. Han fordrer derfor en Omtaxation. Senere (Dec. 1803) foreslaar han en Rentekammercommission som Overskøn ved denne Lejlighed.

Hvorledes det egentlig er gaaet med denne Taxation vides ikke. I et Brev af ²¹/₂ 1807 spørger Oberstløjtnant v. Suckov Kaptajn Ammitzbøll paa Holbækgaard, om han ved noget, om Kongen nu har faaet Skøde paa Skandsejorden ved Udbyhøj. Ammitzbøll

svarer i Brev af $\frac{6}{3}$ 1807, at Grundejerne ikke har faaet Godtgørelse, og Skøde er ikke udstedt, til Trods for, at Ejendommen for tre Aar siden er opmaalt og taxeret. Ej heller ved Ammitzbøll, hvor langt ud Skansejorden skal regnes. I et Brev af Januar samme Aar har han været spurgt om Værkernes Istand-sættelse, og i sit Svar meddeler han, at Grundejerne er uvillige over, at de ingen Erstatning har faaet. Nu var det jo imidlertid bleven Krigstid, saa der maatte vel spares særligt stærkt paa Pengene, og der er sikkert heller ingen kommen, medens Krigen varede, og da den var forbi, var Kongens Kasse vel læns og Staten bankerot. Det er derfor rimeligt at antage, at Staten aldrig nogensinde har faaet Skøde paa de Grunde, hvor Skandserne var bleven anlagte.

Hvem var nu disse Grundejere, der aldrig har faaet Erstatning for deres Afsavn af Jorden?

Der var sikkert kun to, nemlig Havnekommissionen i Randers og Færgegaarden i Udbyhøj, og begge Dele var Gods fra Holbækgaard. Hvor naar Randers Havn har købt Jord af Holbækgaard, vides ikke, men Havnen er jo da i al Fald paa denne Tid Ejer af Jorden, hvor Skandsen skulde bygges, nemlig hvor Overlods Johan August's Hus laa, og hvor Skandsens Blokhús kom til at ligge. Mellem Lodshuset og Færgegaarden har der paa den Tid ikke været anden Bebyggelse; dette ses nemlig af et Kort over Udbyhøj, som er tegnet af Lieutenant de Bretteville i 1802. Her ses kun Skandsen og Færgegaarden; først derefter bliver Lodsoldermandshuset bygget for de 1150 Rdlr. nogle Hundrede Alen Syd for Skandsen, og det var det, der indtil Firserne var

Lodsoldermandsbolig, en tolænget straatakt Bygning, yderst tarvelig.

Den anden Lodsejer var Holbækgaard eller rettere Færgegaarden, som dog endnu paa denne Tid var Fæstegaard fra Holbækgaard.

Alt fra gammel Tid havde der været Færgested og Krohold ved Udbyhøj, hørende under Holbækgaard Gods; der nævnes saaledes allerede i 1688 en Søren Rasmussen i „Færgehuset i Udbyhøj“, og det var naturligt, at Holbækgaard gjorde noget for at holde Forbindelsen med den anden Side af Fjorden ved lige; thi Holbækgaard havde i lange Tider en stor Mængde Gods paa Nordsiden, en Tid lang det meste af Sødring Sogn. Kro har der jo sikkert ogsaa været holdt, selv om der først opnaaedes kongelig Bevilling paa en saadan i 1751, da Fru Sophie Seefeldt til Holbækgaard, Enke efter Etatsraad Axel Bille, indsendte Ansøgning til Kongen om Lov til at oprette en Kro ved Udbyhøj, og den 13. April 1751 gav Kongen hende denne Bevilling imod en aarlig Afgift af 5 Rdlr. med Ret til at brygge og brænde til egen Fornødenhed.

Det er altsaa Ejeren af Holbækgaard, der faar Kroprivilegiet, og som saa forpagter det ud til forskellige, der i Afgift for Færgegaarden med tilhørede Jord aarlig gav 12 Rdlr. og 2 Fierdinger Aal; desforuden gav han for „Færgeløbet og Krohold til Kongens Kasse 5 Rdlr.“

Krobevillingen fornyes nu for de følgende Ejere af Holbækgaard, sidst for Rasmus Ammitzbøll i 1795, og da denne i 1808 solgte Færgegaarden til Skipper Hans Jensen Høeg, blev Privilegiet fornyet og gik over paa den nye Ejer. Hans Høeg havde dog

allerede siden 1799 været Forpagter af Færgegaarden og Kroen, og da Batterierne blev anlagte i 1801, har han besværet sig til Rasmus Ammitzbøll over sit Afsavn af den Jord, hvorpaa en Del af Fæstningsværkerne var byggede. Til Erstatning fik han da et Stykke Jord længere mod Syd; men da han i 1808 købte Færgegaarden, gik saavel dette Stykke Jord, som det, hvorpaa Batterierne var anlagte, ind i hans Besiddelse, og Skødet fra 1808 nævner intet om, at Batterijorden var Statens Ejendom.

Foruden Kromand og Færgemand var Hans Høeg ogsaa Lodsoldermand, og det maa jo sikkert være ham, der paa Planen af Skansen benævnes „Oldermanden for Færgefolkene“, og hos hvem Vagten holdtes; en stor Del af Besætningen har jo sikkert ogsaa været indkvarteret i Færgegaarden.

Det var en stor Del af Fæstningsværkerne, som laa paa Færgegaardens Jord, det var nemlig den Del, der ligger Øst for en Linie, som afskærer de nordøstligste Stjernespidser af Stjerneskansten; hele Traversen, Kommunikationslinien og Batteriet har ligget paa Færgegaardens Jord. Det er saa blot en Del af Stjerneskansten, dennes Glacis, samt den sydlige Barrierelinie, som har tilhørt Randers Havnevæsen; men heller ikke for Havnevæsenets Vedkommende har det kunnet oplyses, at Staten nogensinde har betalt for Grunden og saaledes erhvervet Skøde paa den. Endnu i 1807 skriver Ammitzbøl, at Brugere og Lodsejerne ingen Godtgørelse har faaet; han nævner ikke, at han selv endnu er Ejer af en stor Del af Grunden, selv om Hans Høeg var Brugere; men det betyder vel intet andet, end at han har ment,

at han friere kunde paatale Grundejernes Krav over for Regeringen, naar han ikke nævnte sig selv.

Man kan rimeligvis slaa fast, at Staten eller Kongen aldrig nogensinde fik Skøde paa den Ejendom, der var taget ind til Befæstning, og man kan vel ogsaa gaa ud fra, at nogen Erstatning for Afsavnet, nogen Lejeafgift har der heller ikke været erlagt. Det har jo heller ikke betydet saa meget; thi Jorden var jo ikke saa god; Moltke har Ret i, at der var Grund til at frygte Sandflugt.

Nu laa Batterierne der altsaa, og lad os se lidt paa deres Indretning.

Batteriet ude paa den nordlige Pynt var den egentlige Del af Befæstningen, saaledes som den skulde bruges til Kystforsvaret, d. v. s. sammen med Batteriet paa Nordsiden skulde forhindre Fjenden i at gaa ind i Fjorden. Ret store Skibe kunde der ikke være Tale om; dertil var Dybden i Fjorden ikke stor nok, kun 6 à 8 Fod; men Kanonbaade og Smaakrydsere kunde jo nok gaa ind, hvis de ellers kunde finde sig til Rette ind over Kirkegrundens snørklede Løb. Men forbi Befæstningen vilde det i hvert Fald blive vanskeligt for Fjenderne at komme, naar de 6 Kanoner fra Nordsiden og de 4 Tipundinger fra Sydsiden tog paa at lade deres Røst høre. Disse 4 Kanoner stod bag Batteriets Vold, pegende mod Nord ud over Sejlløbet; her skulde den egentlige Nytte gøres; men skulde nu det ulykkelige ske, at en Fjende forcerede Indløbet eller muligvis landsatte Tropper og Kanoner til at angribe Befæstningen, da skulde Besætningen ikke helt være prisgivet; hvis den ikke længere kunde forsvare sig i Batteriet, var der en Mulighed for den til at trække sig tilbage til Skandsen, hvor

der var større Chancer for at forsvare sig eller holde ud, til der kom Undsætning. Dog kan man ikke tænke sig, at der var større Mulighed for at forsvare sig, hvis Fjenden angreb med Kanoner; thi Skandsen havde ikke selv Kanoner; det bemærkes udtrykkeligt, at den ingen havde, og at den var bestemt til at forsvare sig imod Infanteri; men Ammunitionen gemtes i Blokhuset i Skandsen, og kunde det lykkes at faa Kanonerne fra Batteriet med tilbage, var der vel ogsaa Mulighed for at anvende dem i Skandsen. I hvert Fald var der Dækning til at forsvare sig bag ved, og var Overmagten for stor, kunde man muligvis bringe sig i Sikkerhed ved at trække sig tilbage ad den dækkede Vej ned til Fjorden, ad den Vej, der endte med Stenmurene, som afsluttede Barrierelinierne mod Nord og Syd.

Hvorledes Blokhuset var indrettet, fremgaar saa tydeligt af den foran nævnte Beskrivelse, at der ikke er Grund til at gaa nærmere ind derpaa igen, og det ses saa smukt og tydeligt paa den anden Tegning, som kaldes „Plan af et Defensions-Wagthuus, saaledes som det er bygget i Skandserne ved Udbyhøj og Hundshage i Steden for de sædvanlige Blokhuse“. Det anføres, at det er tegnet efter Udkast af Hs. Excellence Generallieutenant v. Moltke. Medens det altsaa er efter Czernickows Udkast, at selve Batteriet og Skandsen er bygget, ser det ud til, at Moltke selv har fundet paa noget ganske nyt og anvendt det her ved Udbyhøj og Hundshage (paa Sydsiden af Horsens Fjord) for første Gang. Tegningen synes da heller ikke at have været den oprindelige, men er antagelig udført senere, netop til at opbevare i Arkivet eller til at udføre andre Værker efter. Den

er ikke dateret, saa vi ved ikke, hvad Aar den er fra; men den er rimeligvis fra 1802 eller 1803. Der er den Mærkelighed ved den, at de paa den angivne Dimensioner slet ikke passer med dem i Beskrivelsen; hvor denne har Fod, har Tegningen Alen. Er nu Grunden den, at Moltke oprindelig har tænkt sig Blokhuset bygget efter disse Maal, men Pladsen ikke har tilladt saa store Dimensioner, eller er det Kronprins Frederiks nok som bekendte Sparsommelighed, der ogsaa her har gjort sig gældende, og han har sagt: „Det er et udmærket Blokhús, men det er for dyrt; velan, saa bygger vi det nu halvt saa stort, som Moltke har angivet“. Eller er det blot en Fejltagelse af den, som har tegnet Planen af? Det kan vi ikke se, men at de i Beskrivelsen angivne Dimensioner er rigtige, det er sikkert nok; thi de gentages flere Steder.

Paa Moltkes Tegning her er der ikke spidst Tag paa Blokhuset; dette Tag er ogsaa kun en Fredsformation til Beskyttelse i Fredstid; saa snart der virkelig kunde være Tale om, at Blokhuset skulde blive udsat for Ild, var det uden Tvivl Meningen, at det spidse Tag blev taget af; thi det gav jo kun Maal for Fjendens Ild, kunde give Anledning til at der gik Ild i Blokhuset, eller at det ved Nedstyrtning gjorde stor Ravage, ja saagar kunde knuse alle de i Blokhuset værende. Foruden Taget var der jo imidlertid et tykt Lag Ler ovenpaa, og det har jo været udmærket til Beskyttelse for Besætningen.

Hvis nu denne ikke kunde holde sig i Blokhuset, men kunde se Udvej til at flygte, kunde dette ske gennem Poternen, der netop er en saadan dækket Udgang. Der staar jo ogsaa udtrykkeligt i Beskri-

velsen, hvorledes den var lavet, og paa den en tredje Tegning, af Lieutenant de Bretteville i Marts 1802, som er et Gennemsnit af Blokhus og Skandse og netop ført gennem Poternen, ses tydeligt, hvorledes den var indrettet*); ellers plejer en Poterne at være overdækket, eller en Slags underjordisk Gang, men her synes Poternen blot at være en sten- og bjælkesat Udgang. Herigennem kom man ud til de ydre Volde og kunde endelig naa den dækkede Vej, der førte lige ud til Stenmuren ved Fjordens Bred.

Den dækkede Vej løber paa Skandsen her langs den yderste Side, og i den sydlige Del af Skandsen findes i dens Banket den ene af de omtalte Brønde; man skulde synes, at det var ubekvemt og farligt at have sin Brønd der, og det samme kan vel siges om den anden Brønd, der laa i Glaciset paa den nordlige Del af Skandsen; men der har vel ikke kunnet findes Vand andre Steder, og der var jo da altsaa to, saa man havde en Reserve, hvis den ene blev gjort ubrugelig.

Den nordligste af disse Brønde var den planke-satte, og det er rimeligvis den, hvorom det fortælles, at i Fyrrerne kom en Aften en Lods hjem fra et Skib; han var maaske lidt „fugtig“, gik vild i Mørket og faldt i denne Brønd. Opholdet her gjorde ham ædru, og han fandt nu paa med sin Tollekniv at skære Trin ud i Plankesætningen, hvorpaa det lykkedes ham at entre op og saaledes faa Held til at redde sig selv.

Det var i Glaciset, at denne Brønd var.

Den sidste Tegning*) er en Profiltegning, den er ogsaa tegnet af de Bretteville i 1802. Det er rime-

*) Denne Tegning er ikke medtaget i denne Beskrivelse.

ligvis ogsaa en Tegning til at opbevare i Arkivet og har ikke været en Arbejdstegning; thi Skandserne var allerede færdige i 1801, saaledes som det fremgaar af et Brev, en Indberetning fra Ammitzbøll, hvor han udtrykkelig skriver, at Skandserne er ham overleverede af Hr. Lieutenant v. Bretteville i 1801; de maa da altsaa have været færdige til Brug, og det, der i den følgende Tid foretages med dem, er rimeligvis kun Forbedringer eller Udbedringer. Skandserne har sikkert heller ikke været taget i Brug i de nærmest følgende Aar, d. v. s. de har ikke været belagt med Besætning eller Bestykning; det er sikkert ikke sket, førend de truende Krigsforhold har gjort det nødvendigt i 1807.

Værket har da efter Fuldendelsen været overgivet til den stedlige Kommandant, nemlig Kaptajn Ammitzbøll fra Holbækgaard; han var Chef for en Bataillon af det jydsk Landeværnsregiment, og faar som saadan Opsyn med Befæstningsanlægene. Vi ser ogsaa forskellige Indberetninger fra ham i de følgende Aar, Breve, som ogsaa findes i Hærens Arkiv.

Den første Indberetning, vi har fra ham, er fra 1804. Han fortæller heri, hvorledes der er ansat en særlig Opsynsmand til at have det daglige Tilsyn med Værkerne, og nævner hans Navn, nemlig Niels Sørensen Bech, som er Fæster af en Tønde Hartkorn og bor c. 1200 Alen derfra; hans Løn er 16 Rdlr. aarlig samt Ret til at slaa det Græs, der voxer paa Værkerne.

I 1805 beretter Ammitzbøll, at alt er vel derude. Derimod beretter han i 1806, at Glasruderne i Faldklapperne er ituslaaede. Det er nok de gæve Lodsdrænge, der har været paa Spil, og som paa Trods

af Niels Bechs Tilsyn har listet sig ind i Værkerne og er kommen for Skade at slaa Ruderne itu, mens de har øvet sig i at lade Lemmene gaa op og ned. Herligt maa det have været for raske Drenge at smutte ind i disse Fæstningsværker, at lege Soldat og forsvare gamle Danmark fra det imponerende Blokhús. Men det har nok ikke været ret tit, at det er lykkedes at undgaa Niels Bech, der skal have været nidkær. Ammitzbøll roser ham da.

I Januar 1807 indberettes om en Del Molest paa Værkerne, foraarsaget af Isgangen i Fjorden samme Vinter. Det er navnlig Højvande i Forbindelse med Isgang i December Maaned, der har „udhuulet en Del af Batteriets vestre Skandse og bortført en Del Tørv, saavel af Flanquerne selv som af den beklædte Del udenom Batteriet og bragt Stenmuuren i Uorden. Voldene har faaet nogle Aabninger. Paa Skandsen selv har Voldene faaet ved Synkning nogle Aabninger, eller den udvendige Beklædning har skilt sig fra Voldene selv, især er Volden om den østlige Barrierelinie sunket meget og slaaet en Bule ud til den bedækte Vej om Skandsen paa Midten“.

Han ønsker nu en Ingeniørofficer, som bedre kan bedømme dets Mangler og paa den rigtige Maade lade dem sætte i Stand igen.

I Februar 1807 er man nu pludselig kommen i Tanker om, hvorvidt det nu ogsaa er i Orden med Skøderne paa Grundene, der er taget ind til Værkerne. Det er fra Generalitetscollegiet, at denne Forespørgsel kommer, idet Oberstlieutnant v. Suchow spørger Ammitzbøll om Forholdene. Han ønsker ogsaa en Beskrivelse af Værkerne, hvad man skulde synes var underligt, eftersom man i Collegiet jo ganske sikkert

har haft Tegningerne liggende. Ammitzbøll svarer ham temmelig udførligt:

Ærbødig Pro Memoria!

I Giensvar paa Deres Høyvelbaarenheds ærede af 21. Febr. har jeg den Ære at afgive følgende:

a. For det Terrain, hvorpaa Batteriet og Stiernskandsen ved Udbyehøy er opført, har Grundejerne ingen Godtgjørelse faaet, eller er derpaa udstedt noget Skiøde. For 3 Aar siden er Ejendommen opmaalt af Stift-Inspecteur Wessenberg, samme Tiid taxeret til Godtgjørelse, og Taxationen afhiemlet, men hvor eller hvorfor Sagen henhviler uafgiort, er mig ubekiendt.

Batteriet og Skandsen samt den bedækte Vej mellem bægge ere indhegnede med lange Stytter i Jorden, som er giennemstukne med tvende Fyr-Breder, men om dette Hegn skal være Værkernes Grænser, er lige ubekiendt; der blev opmaalt 70 Alen udenomkring dette Hegn, hvilket Terrain jeg ikke veed om skal tilhøre Værkerne eller ikke.

b. I Stiernskandsen er opført et Blokhus af Eegtømmer med Beklædning af Fyrbreder, 2 Etager høy; begge Etager er bestemte til Quarteer for Besætningen og i Tilfælde af Retirade, da Geværild kan overalt udbringes mellem Tømmeret, naar Luugerne aabnes. Huuset er i 4re Kant med et til alle Sider nedhængende Tag af Breder.

Flere Bygninger findes ikke.

c. Opsynsmandens Navn er Niels Sørensen Bech, han er Fæster af en Tønde Hartkorn og boer 10 til 1200 Alen fra Skandsen.

Ærbødigst

Ammitzbøll.

Holbechgaard, d. 6. Mattij 1807.

Til Høyvelbaarne

Hr. Oberstlieutnant v. Suchow.

Allerede i Januar havde Ammitzbøll som nævnt skrevet til Generalitetscollegiet om at faa sagkyndig Bistand til Istandsættelse af Værkerne. Hans Brev lød saaledes:

Ærbødig Pro Memoria!

Deres Høyvelbaarenheds ærede af 6te og 9de ds. har jeg havt den Ære at modtage. I Følge første har jeg den ære at sende Underopsigtsmandens Quittering for dem ham aarlig tilstaaede og mig tilstillede 16 Rdrl., og efter sidste skulde jeg give Deres Høyvelbaarenhed et Overslag paa, hvad Istandsættelsen af Værkernes Mangler ved Udbyhøy vil koste.

Jeg tør ikke afgive mig med det forlangte Overslag, deels fordi jeg er ukyndig i det Slags Arbeyde, deels fordi jeg ikke veed, om Manglerne skal rettes fra Grunden af eller kun stoppes paa som hidtil, deels om Arbeydet skal betales ved Dagløn eller paa Accord, eller Kiørselen skal forrettes ved Kongereyser, deels vil der vel ogsaa møde Vanskeligheder ved at faa Tørv og Jord til dets Istandsættelse, fordi vedkommende Lodsejere og Brugere ikke endnu har faaet nogen Gotgiørelse for den Jord, hvorpaa Værkerne er anlagte eller for den til Tørv afgravede, skjønt Skaden er taxeret og Taxationen lovlig afhiemlet 1804; saa de ventelig vil protestere mod videre Skade paa deres Ejendom, indtil de faae den første gotgiørt.

Jeg drister mig og ikke til at bedømme Værkernes virkelige Mangler eller Maaden hvorpaa de skal istandsættes, fordi jeg mangler de dertil udfordrende Indsigter, men naar Deres Høyvelbaarenhed vil sende en Ingenieurofficer, skal jeg afgive al den Assistance, som Tienestepligt og min local Kundskab kan frembyde.

Holbechgaard, den 19de Januarii 1807.

Underdanigst

Ammitzbøll.

Høyvelbaarne

Hr. Oberstlieutenant v. Suchow.

Istandsættelsen har vel nu saa fundet Sted, men Ammitzbøll er ikke tilfreds, thi i Maj samme Aar foreslaar han i Brev til Collegiet, at da der nu skal foretages Reparation paa Blokhuset, bør dettes Tag laves om, Tagværket bør forandres fra at være spidst fra alle Sider opløbende, at laves paa almindelig Maade med Gavle mod Nordøst og Sydvest, hvilket han mener vil gøre det mere modstandsdygtigt, da det er saa udsat for stærke Storme.

Dette forhindres dog ved Urolighederne i Aug. 1807, efter at Englænderne havde bombarderet København. Nu blev Skanserne i Stedet for sat i Forsvarstilstand, et Compagni Landeværn blev anbragt i Skanserne, og Ammitzbøll blev med et andet Compagni udkommanderet til at holde Udkig og passe paa i Omegnen. Dette Landeværn har jo rimeligvis været Bønder fra de nærliggende Landsbyer.

Den sidste Beretning, der findes fra Ammitzbøll er af 4de Febr. 1808; han skriver:

„Huusets Istandsættelse blev forhindret ved August Maanedes Uroligheder.

Skandsen og Batteriet er besat med et Compagni Landeværn, hvormed det endnu holdes besat, og jeg med et andet Compagni udcommanderet den 16de Aug. til en fraliggende Styrke.

Paa Grund af Udcommandoen er den aarlige Rapport ikke afgivet.

Der er af Besætningen gjort Skydehuller til Kanonerne, da Slæder til dem mangler.“

Med Ophøret af Ammitzbølls Indberetninger mister vi direkte Meddelelse om, hvorledes det gik med Skanserne ved Udbyhøj; andet Steds fra ved vi dog nogen Besked; der er saaledes ingen Tvivl om, at de

holdtes besat under hele Krigsperioden og saa længe Kaperkrigen varede, ja lige til Freden i 1814.

I Admiral C. F. Wandels Bog om Søkrigen i de dansk-norske Farvande 1807—14 kan vi saaledes se de forskellige Forsvarsforanstaltninger, som blev truffene ved vore Kyster. Fra 1808 fortæller han om, hvorledes der arbejdes for at faa de i 1807 begyndte Fæstningsanlæg ved Kyster og Fjorde færdige og udbedre de bestaaende; her nævnes ogsaa Værkerne ved Udbyhøj. I Oversigt over Søbatterierne i Danmark i 1809 angiver han dem ved Udbyhøj med 4 Stkr. tipundige Kanoner.

If. kongelig Resolution for Udrustningen for 1810 er der ved Udbyhøj stationeret 4 Kanonbaade.

Efter det ulykkelige Forsøg paa at tilbageerobre Anholt den $26/3$ 1811 indkom tre af de flygtende danske Kanonbaade under Løjtnanterne Kragh, Ohm og Molbech til Udbyhøj.

Af Andre af den Tids krigeriske Begivenheder, som har haft Tilknytning til Udbyhøj, kan nævnes, at Løjtnant Wigelsen den $29/6$ 1811 med 4 Kanonbaade sejlede ud fra Udbyhøj og mellem Fornæs og Samsø erobrede en engelsk Brig „Safeguard“ paa 17 Kanoner. Chefen, Løjtnant Thomas England, 3 Officerer, 2 Læger, 1 Styrmand og 33 Matroser blev tagne til Fanger, 1 død og 7 saarede. Kanonbaaden havde 2 Mand saarede, ingen dræbte.

Dagen efter bragtes Briggen ind til Udbyhøj, og i December solgtes den til en Kammerraad Esmark i Randers.

Disse Wigelsens Kanonbaade var dog sikkert ikke de ved Udbyhøj stationerede; thi i 1811 nævnes som Kommandant for disse Premierløjtnant de Cederfelt.

I 1812 tog den samlede Kanonbaadsflotille i Kattegat en engelsk Brig „Atach“, som indbugseredes til Udbyhøj ¹⁹/₈ 1812 af Premierløjtnant de Falsen.

Det er det sidste, vi hører om krigerske Begivenheder ved Udbyhøj. Skansen fik ikke nogen Betydning direkte ud over det, at den var til Advarsel for de fjendtlige Orlogsmænd, som ellers kunde have haft Lyst til at forcere Indløbet til Fjorden og maaske gjort en Del Skade der; desuden var den jo ogsaa et Tilflugtsted for de stationerede Kanonbaade og Basis for dem, naar de gjorde deres Udfald ud af Fjorden og foruroligede Fjenden. Men om der nogensinde er løsnet noget Skud imod nogen Fjende fra selve Batteriet, udover Øvelsesskydning, er vist tvivlsomt.

Nu kom jo snart Freden i 1814; maaske har Batteriet allerede været demonteret det sidste Aar før Freden, men efter 1814 blev det i hvert Fald sat ud af Virksomhed og har aldrig været taget i Brug siden. Plankeværkerne er bleven fjernede, Ejerne har taget deres Jord i Besiddelse igen, og hvor tidligere Kanoner og bevæbnede Soldater herskede, der gik nu fredeligt græssende Kvæg, Faar og Heste, som i Uvejrstider søgte Dækning i Voldgravene mod Regn og Storm og Haglbyger.

I Begyndelsen af Halvtredserne lod Havnevæsenet i Randers bygge et Lazaret paa den Plads, hvor engang Skansens Blokhús havde ligget. Det var under Koleræpidemien i København, og man vilde sikre sig, at ikke Skibe, der muligvis havde Sygdommen om Bord, skulde føre den med sig til Randers. Det var altsaa ogsaa et Slags Karantænehus. Nogen Kolerapatient indlagdes der dog aldrig. Derimod traf det sig en enkelt Gang, at en tilskadekommen

eller syg Sømand indlagdes der for at blive behandlet af Distriktslægen i Ørsted, til hvis Embedspligt det i mange Aar ogsaa hørte at inspicere Koleralazarettet.

I Firserne nedlagdes det, og Bygningen solgtes senere til en Fisker og Tømrer P. Knudsen, som igen overlod det til sin Søn, Laurids Hou, der ogsaa var Fisker. Dennes Søn er nu Ejer af det. Ved sine stærke Mure og sin hele særlige Indretning minder Huset dog endnu om sin ualmindelige Oprindelse.

Med Kugler og Krudt blev der saaledes ikke kæmpet om Batterierne ved Udbyhøj, og dog har de over Hundrede Aar efter deres Oprettelse givet Anledning til en lang og bitter Strid mellem Ejerne af dem og andre, som mente at have Brug for Grunden, og som mente, at naar der en Gang havde været Fæstningsværker der, saa maatte Grunden være Statens og formentlig alle have lige Ret til at bruge den.

Som vi vil have set af det foregaaende, har Staten dog aldrig haft Ejendomsret til Arealet, og Resultatet af den store Strid, der gav Anledning til en Mængde Retssager, saavel for Underret som Landsret, blev da ogsaa, at de nuværende Ejere, hvis Slægt siden 1807 havde været i Besiddelse af Jorden her, kendtes at være retmæssige Indehavere af de gamle Batterier.

Sognekongen.

Et Tidsbillede fra det gamle Værum.

Af Carl Hermansen.

ET synes jo ikke at være en ugrundet klage, at den gamle danske landsby forsvinder. Og det er ikke blot de døde ting det gaar ud over, straatagene og gadekærene og den slags. Det gaar øjensynlig paa samme maade med de levende mennesker; den gamle landsby havde sine originaler, den moderne har neppe den slags folk. Og den gamle landsby havde sin sognekonge. Manden, der kunde optræde paa samtlige bymænds vegne, som havde det afgørende ord i alle vigtige sager, manden der blev set op til af enhver i byen, manden der kunde sige: den offentlige mening, det er mig. Nu er sognekongen uddød, han hører ikke rigtig til i vor moderne tid; den offentlige mening er repræsenteret ved eller forpagtet af aviserne, og hvad „almenvellet“ angaar, saa har hvermand nøje rede paa de dele. Derfor er sognekongen en saga blott, men der har blandt disse sognekonger været mænd, der ofte var ejendommelige, helstøbte og betydelige personligheder, hvis træk det nok kan være umagen værd at søge bevaret. Paa disse blade skal gøres et forsøg paa at gengive billedet af en af fortidens sognekonger, for saa vidt det er muligt at aftegne, blot nogenlunde tydeligt, de halvglemte træk; i folkemunde er han næsten glemt, og de skriftlige kilder er yderst sparsomme.

Det har her, som andet steds, været almindeligt, at det var præstekonen — eller møllerkonen — der

bar gaardfolkenes børn til daaben. I Nicolay Wedels lange præstetid i Værum — han var født 1691 og var præst i Værum-Ørum fra 1720 til sin død 1779 — er der neppe en side i kirkebogen, hvor den vending ikke forekommer: Baaren af min kjerreste, eller baaren af præste-konen, baaren af møller-konen. Derfor har det ikke været noget usædvanligt gaardmand Peder Frandsen foretog sig, da han en foraaarsdag i aaret 1762 gik ned i præstegaarden for at bede madame Wedel holde den nyfødte søn over daaben. Mere bemærkelsesværdigt er det, at drengen, der blev døbt 5te søndag efter paaske og fik navnet *Nicolay Pedersen*, utvivlsomt er kaldt op efter den gamle provst Wedel. Saa vidt det lader sig oplyse efter kirkebogen, er navnet ikke fra Peder Frandsens familie. Det kunde jo nok tyde paa, at Peder Frandsen har hørt til det lille samfunds støtter, og at der har været venskabsforhold mellem ham og provsten. Men hvorom alting er, den lille Nicolay, der var kaldt op efter „wo faa'r“, skulde blive mere end en fader for sin by, han skulde blive en konge, og det endda en enevoldshersker.

I en alder af henved 30 aar er Nicolay Pedersen blevet mand i sin fædrenegaard, og er i løbet af ganske kort tid kommet i besiddelse af den anseelse blandt byens mænd, som han beholdt gennem aarene. Der er da heller ingen tvivl om, at kapellan C. F. C. Reiersen*) har ret, naar han kalder Nicolay Pedersen en klog og i flere henseender dygtig bonde. Det var jo i bondefrigørelsens og de store landboreformers tid N. P.s ungdom faldt, og N. P. har grebet de nye tanker med begær, og forstaaet at der virkelig var oprundet en ny tid. Bymændene i Værum var fæstere under Frisenvold, som da ejedes af en saare mægtig mand, nemlig grev Christian August Hardenberg Reventlov, geheimeraad og kammerherre, stor-kors af dannebrog, johannitterrider og dannebrogs-

*) Kapellan i Værum 1848—50.

mand. Da forordningen om hoveriets afløsning eller fastsættelse ved frivillige overenskomster udkom, søgte som bekendt adskillige herremænd at faa bønderne til at indgaa frivillige „hoveriforeninger“. En saadan har grev Hardenberg da ogsaa forelagt mændene i Værum, og det var vel at vente, at de gik ind paa den. Den betød jo dog et fremskridt fra den tidligere tingenens tilstand. Men Nicolay Pedersen har kendt sin tid og forstaaet, at overenskomsten kunde gøres ganske anderledes fordelagtig, og han gør sin indflydelse gældende i saadan grad, at samtlige bymænd nægter at underskrive. Med træhest og hundehul i frisk erindring var det i virkeligheden godt gjort; et vidnesbyrd, ikke blot om N. P.s klogskab og evne til at tyde tidens tegn, men ogsaa til at vinde andre for sine meninger. Men det var ikke N. P. nok, at faa hoveriforeningen kuldkastet, maa-ske han har haft et gammelt mellemværende med greven, i hvert fald benytter han sig af hoveriforeningens kuldkastelse, og med disse begivenheder som udgangspunkt rejser han en formelig opposition mod greven, saaledes at han kunde tilskrive sig æren af at være aarsagen til, at greven af misfornøjelse med sine bønder i aaret 1798 solgte Frisenvold for den anselige sum 500,000 rigsbankdaler. Den nye ejer, Andreas Strøver, indtjente hurtigt hele købesummen, dels ved hugst i godsets skove, dels ved bortsalg af betydelige dele af gaardens tilliggender, bl. a. skovridergaarden Christianslund m. m. Det har imidlertid kun hjulpet for en stakket tid. I 30erne kunde gaardmandskonerne i Værum faa besøg af en gammel kvinde, der med sin tiggerpose kom vandrende fra Aarslev fattighus, hvor hun boede; det var den fordums frue til Frisenvold. Inden Strøver i 1809 solgte Frisenvold, havde ogsaa Nicolay Pedersen handlet med ham. Overfor en mand som Strøver har N. P. sikkert været i høj grad den overlegne, der forstod at gøre en klog handel. Han købte sin egen gaard til selveje, og fik de øvrige mænd i

Værum til at gøre det samme. At ingen har købt uden at have ham som mellemmand, siger sig selv. Havde den tidligere sejr over greven kastet glans over N. P.s navn, saa har hans handler med proprietairen paa Frisenvold utvivlsomt øget respekten for ham; her var ikke vundet ære alene, men ogsaa mange gode rigsbankdalere for de Værum mænd. Hvor grundfæstet tilliden til „den store Nicolaj“ var, ses ikke mindst af, at den, der havde nogle dalere tilovers, lod dem ikke længere blive paa kistebunden, men overgav dem til N. P. Han skulde nok forstaa, at faa dem til at give renter. Kapellan Reiersen siger kort og godt om ham, at „han forstod paa en snild maade at omgaas sine egne og andres penge“. Der er ingen tvivl om, at „den snilde maade“ fortrinsvis har været hans heldige evner som ejendomshandler. Det var ganske vist ikke ofte der dengang blev handlet med byens gaarde, men skete det, var N. P. næsten altid køberen. F. ex. køber han i 1802 Sandmosegaard af auktionsretten for at sælge den nogle maaneder senere. Om denne virksomhed har strakt sig ud over sognets grænser, er mig ubekendt, men penge har han tjent, og det ikke blot til sig selv. Men har han saaledes heldigt manøvreret med andres penge og andres jord, han har ikke derfor forsømt sin bedrift. Ogsaa her var han byens første mand. Han har, efter tidens forhold, været en berejst mand, set sig om, og forstaaet hjemme at udnytte, hvad han andetsteds har set. Han har fattet interesse for den dengang paa disse egne ukendte og forsømte læplantning, og plantet pilehegn om sine marker. Denne interesse for plantningssagen indbragte ham anerkendelse fra det nystiftede Randers Amts Landhusholdningsselskab, hvis sølvbæger han fik, et smukt bæger, der vejer 90 gram. Tiden inden ulykkesaarene omkring 1814 har øjensynlig paa alle maader været hans bedste. Der var endnu ingen strid om hans navn, og han har endnu evnet ikke at misbruge sin magt. I 1805 bygger han det statelige stuehus til sin gaard; det hører

endnu til byens smukkeste gamle bygninger. Paa en bjælke i bryggerset ses hans og hans hustrus forbogstaver, aarstallet 1805, og ordene: *Gud er vor haab*. Men var N. P. saaledes bleven en velstaaende mand, hvis indsigt det kunde skyldes, at han og hans bymænd har klaret de vanskelige aar efter statsbankerotten, saa har han ikke gerrigt vaaget over sine penge, men netop i disse aar vist virkeligt storsind, idet han i 1814 „lagde sit sølvtoj paa fædrelandets alter“. For denne patriotiske gerning blev han da ogsaa af kongen belønnet med dannebrogskorset. Nu staar han saa ved magtens tinde. Foruden de allerede nævnte anerkendelser, er det en selvfølge, at sognefogedembedet blev ham betroet*), og da almen-skolevæsenet blev organiseret 1814, er det ligeledes en selvfølge, at N. P. kom i skolekommissionen, hvor han unægtelig kom i fint selskab. Der var bl. a. Baron Werner Theodorus v. Rosenkrantz og Capitain Gottlieb v. Kelp. At han har passet godt ind i det fornemme selskab, er der forøvrigt ingen tvivl om; Reiersen siger om ham, at „han forstod at skaffe sig yndest baade hos smaa og store.“ Men den, der er paa tinderne, staar jo immer i fare for at styrte ned og brække halsen. Denne fare skulde inden længe blive aabenbar for den nybagte dannebrogsmænd.

Nicolay Pedersen havde allerede i adskillige aar haft en god ven i Johannes Borchsenius. Denne var i 1796 blevet sognepræst i Værum, kun 29 aar gammel. Han havde taget alle sine examinere med første karakter, var blevet huslærer hos den bekendte Edv. Colbjørnsen, og paa dennes anbefaling var han af grev Hardenberg, der havde jus proponendi, blevet indstillet til Værum-Ørum sognekald. Aaret efter at Borchsenius havde tiltraadt sit embede, var der bispevisitats, og bisprenoterer herom i kirkebogen: „Mig

*) Til hans virksomhed som sognefoged knytter sig et enkelt minde. Det var hos ham den ulykkelige Jørgen Kudsk, der for nogle tyveriers skyld blev dømt til 16 aar i slave-riet, — blev afhørt og arresteret.

forevist, da jeg visiterede 5te August 1797 og fandt mig meget forandret“. At forandringen har været til det bedre, skønnes ikke mindst af, at B. kom hel-skindet gennem det følgende aar, 1798. Da maatte han nemlig holde hastværksbryllup (9. Juli 1798) med sin husjomfru, Anna Helene Storm. Vielsen, der fandt sted efter kongelig bevilling, forrettedes i præstegaarden af provst Schmidt i Galten. Sagen kom biskoppen for øre, som dog lod naade gaa for ret, skønt den unge sognepræst unægtelig havde forsyn-det sig mod sin kirkes orden og danske lovs 2. 11. Og endnu i 1798 var det ellers ikke spøg at komme i konflikt med Chr. Vs danske lov. Mon N. P. har været med til at lægge et godt ord ind for præsten? B. skal ellers have været en kraftfuld, alsidig bega-vet mand, paa hvem der ikke siden blev noget at udsætte, hvad liv og lære angik. Han kunde drage folk til kirke, kunde prædike en stiv klokke-tid „uden at trætte sine tilhørere“, og han kunde mere end det, han dyrkede sin jord, gik dagen lang i marken med folkene, og om natten skinnede det svage lys fra studerekammervinduet ud mod kirkegaarden, under de gamle linde. Handelsmand var han ogsaa, han stod selv paa torvet i Randers og andre købstæder med præstegaardens produkter, uden at det skadede hans anseelse som præst. „Saaledes“, skriver Reier-sen, „ser man hvorledes en dygtig personlighed kan tillade sig sligt, uden hans anseelse lider derunder, thi Borchsenii sognefolk omtale endnu dette, snarere for at rose end laste ham derfor“. Selvfølgelig kom saadan en mand heller ikke velærværdigt agende til annexkirken. Paa Ørum kirkegaard vises endnu det asketræ, hvor Borchsenius' ridehest stod bundet under gudstjenesten.

Mellem Nicolay Pedersen og Borchsenius har der i de første aar bestaaet et særdeles venskabeligt for-hold. Fra Hesselager paa Fyn, hvortil B. senere for-flyttedes, berettes, at han „ofte modtog bønderne i sin bolig og samtalede timevis med dem“. Det er

da ganske naturligt, at de to kloge og dygtige mænd hurtig har fundet hinanden, begge levende optaget af de rørrelser, der var fremme i tiden. I mange aar var der da ogsaa det bedste forhold imellem dem, men det gik „som det saa ofte gaar i livet, at hvor kraftige personligheder støde sammen, virke de ofte mod hinanden istedetfor med hinanden“. (Reiersen). Den ene er kommet i vejen for den anden; sagen har jo nok været, at kurven har været for lille til at rumme to haner. Den egentlige aarsag til striden er det ikke muligt at efterspore, men den er brudt aabentlyst ud kort efter at N. P. har givet sin store gave til fædrelandet. Han har maaske ikke kunnet modstaa fristelsen til at prale lidt af sit offer, og B. har her grebet en lejlighed til at dukke sin modstander. En dag spørger han N. P. om han ikke kender ordet om ikke at lade den venstre haand vide, hvad den højre gør; N. P. svarer strax igen, om præsten ikke kender det ord: „Lad eders lys skinne for menneskene, saa de maa se eders gode gerninger“. Det var jo endda i al venskabelighed; men der blev snart fyret med andet end løst krudt. Borchsenius havde ikke altid evnen til at lade døgnets begivenheder ligge, naar han gik paa prædikestolen; i Hesselager skulde han endog kunne henfalde til at politisere fra prædikestolen; og havde han i sin ungdom været i konflikt med Chr. Vs danske lov, kom han nu i konflikt med samme konges kirkeritual for Danmark og Norge, nemlig dets ord om, ikke paa de hellige steder at fremføre noget af private affecter. Thi helt friken-des i den retning kan han neppe, ved at give anledning til følgende optrin: Da han en Søndag staar paa prædikestolen i Værum kirke, og prædiker om „den retsindige mand, der ikke *som visse personer*, lader blæse i basuner foran sig“, saa springer bomben da ogsaa; med den lokale højspænding, som allerede havde hersket nogen Tid, og med de smaa forhold in mente, er det givet, at hvert menneske i kirken har forstaaet: det er møntet paa Nicolay. Det forstod

sognekongen ogsaa selv, „nu drager han mig frem, ligesom man i gammel tid lod de aabenbare syndere staa offentlig skrifte“. Øjeblikkelig rejser han sig op og spørger højlydt, om det er ham, der bliver sigtet til, thi i saa fald er det bedst præsten siger det rent ud. Nicolay Pedersen havde jo forløbet sig, og Borchsenius prøvede at ydmyge ham, ved at nøde ham til at give undskyldning for sin upassende fremfærd. Men det var kun en Pyrrussejr Borchsenius havde vundet. Var det ikke Nicolay Pedersen, der havde fordrevet greven fra Frisen-vold, skulde han ikke ogsaa magte den kunst at fordrive præsten fra Værum? Han gjorde sit bedste, og det lykkedes. Der var nu kommet splid ind i menigheden, og utallige var de kævlerier der nu fulgte slag i slag. Alene skolekommissionens forhandlingsprotokol fremviser adskillige eksempler herpaa. Enden paa striden blev, at Borchsenius søgte og opnaaede forflyttelse i aaret 1817.

Sognekongen havde oplevet sit Austerlitz, han havde endnu sit Waterloo tilbage. Det oprandt ti aar senere. Aarsagen var den samme som hos større aander: han har ikke kendt sin begrænsning, den kunst, hvor mesteren skal vise sig. Det kunde endda gaa, saa længe det kun drejede sig om at prale lidt af sine bedrifter, men da det kom dertil, at han overskred grænserne for sin magt, maatte han bide i græsset. Om hovedpunkterne i slagets gang taler skolekommissionens forhandlingsprotokol indgaaende, ja næsten snakkesaligt, pennen er nær ved at løbe varm, det er store dage i den lille By; mon Nicolay ogsaa klarer den? Der har vel nok været dem, der ønskede, at han ikke gjorde det.

En januardag i aaret 1827 bliver den unge lærer P. Wissing vidne til et optrin, hvorom han øjeblikkelig indberetter følgende til skolekommissionen:

Allerærbødigst!

Paa hegnet omkring Værum skoles hauge staar en mængde piil, som jeg i foraaet 1824 afsavede og

igen af de brudte skud plantede 240 stykker, hvoraf de fleste gik ud formedelst den meget tørre sommer, som da indtraf. I anstundende foraar havde jeg atter bestemt mig til at afskære skuddene af pilene paa bemeldte hegn, for atter at benytte mig af dem; men igaar den 16. Januar erfarede jeg, at en bødkerdreng af Randers, tilligemed 2de af byens voxne drenge, gik paa hegnet af skolehaugen og huggede piil. Ved at spørge dem, hvorledes de turde vove saadant, svarede de alle, at Nicolai havde befalet dem at afhugge alle de piil, som stod paa hegnet omkring Værum skoles haug; jeg fandt det upassende at afvise dem, da jeg ved, at dannebrogsmænd Nicolai Pedersen beræber sig paa, at piilene hører ham og øvrige bymænd til, paa grund af, at de skal vedligeholde hegnet; da jeg med fuld vished ved, at alle de piile, som staar paa hegnet, er plantet af min formand i skoleembedet, saa har jeg hidindtil været af den formening, at skuddene af mig kunde benyttes, saalænge jeg var i besiddelse af Værum skoles embede, men da nu gaardejer og dannebrogsmænd Nicolai Pedersen har ladet dem afhugge, saa maa jeg allerærbødigst forespørge den ærede skolecommission, om dannebrogsmænd Nicolai Pedersen har ret til hvad han har foretaget sig, samt om jeg for fremtiden bør afholde mig fra at afbenytte skuddene af de piil, som i fortiden er plantet af min formand.

Allerærbødigst

Peder Johansen Wissing.

Lærer Wissings forespørgsel, der jo baade er klar og bestemt, lader nok ane, at her er N. P. paa gyngende grund; det at byens mænd har pligt til at vedligeholde hegnet, er det eneste svage holdepunkt, og det retfærdiggør ham endda ikke, eftersom han uden videre paa egen haand — og for egen pung — havde bortsolgt pilene til en bødker i Randers. Den erklæring, han paa skolekommissionens forlangende afgiver, taler da ogsaa tydeligt om, at han er i knibe. Henvisningerne til tidligere fortjenstfulde gerninger og

lærer Wissings formentlige godkendelse af hans handling, vejer kun yderst lidt mod den kendsgerning, at han har forgrebet sig grundigt. Hans erklæring lyder:

„Til svar paa foranførte. Sidste sommer bad Wærum byes mænd mig mundtlig, om jeg vilde vise dem den store tjeneste, at hegnet blev istandsat om Wærum skole, og sat i lignende saa god Stand som Wærum gade ved mit tilsyn var fuldført med sine stenkister. Dette lod jeg mig overtale til, og opofrede mange dages arbejde til byens nytte. Men at det ikke kunde fuldføres uden med levende hegn paa grund heraf, at Wærum Sogn var pligtig til at vedligeholde hegnet, var der ikke tvivl for nogen mand, som alle var til stede undtagen herr Matthias Poulsen*), at vi maatte kappe pilene, baade af dette og andre hegn. Min beslutning blev da, at faa plantet 3 rader ovenpaa diget om haugen, dernæst om den store indhegning, der hvert andet aar hugges omkuld, og alligevel staar et levende hegn; dette har jeg set i Sjælland i egnen ved Kjøge. Og da tiden var nu, at ingen skade kunde ske formedelst frosten, blev vi advarede om at komme og afskære nogle piile; men da skolelæreren, herr Wissing, saa dem, gik han som talt ud til dem, og i det samme kom jeg kjørende ned ad gaden, og talede til mig, at han troede bemeldte piile tilkom ham, og tillige viste mig et par ord fra hans højærværdighed, herr amtsprovst Kruse, svarede jeg, at dette respekterede jeg indtil højere resolution — at folket ikke skulde røre en piil, men i det sted gaa deres vej. Herr Wissing ytrede, at det ikke gjordes behov, men da jeg atter paastod, at de skulde gaae og ikke røre noget, blev herr Wissings svar, at det gjorde for megen opsigt, naar jeg vilde som han, saa skulde vi tage dem den gang, da han tog dem første gang, og saa skulde dette gaa lige op, og imidlertid kunde vi saa i al godhed forespørge, hvem der med rette kunde tilkomme dem. Og da

*) Ejer af Værum Mølle.

spurgte jeg ham endnu engang, om jeg da skulde lade folket blive, blev hans svar, at naar jeg vilde som han, syntes han det var allerbedst, og gentog, at vi kunde tage dem den gang, da han havde taget dem første gang, og saaledes opfyldte jeg herr Wissings begæring og allene mellem os selv indbyrdes, men endog i en anden mands nærværelse.

Wærum den 24. Januar 1827.

*Ærbødigst
Nicolay Pedersen.*

Det eneste oplysende i N. P.s erklæring, er ordskiftet mellem ham og læreren, hvorom Wissing ganske tier — og med al grund; thi da N. P. er blevet vred og har befalet folkene at gaa øjeblikkelig, er lærer Wissing blevet bange for sognekongen, og har forstaaet, at dersom det kom ud i byen, at han ligefrem havde forbudt N. P. at afskære nogle pil, kunde stemningen let vendes mod læreren, fordi han saa frækt havde vovet at „tale Roma midt imod.“ Lærer Wissing har da valgt det klogere, men ikke just modigere, at nøjes med at støbe kuglerne, for derefter at lade andre skyde dem ud. Det blev alt-saa skolekommissionens sag.

Skolekommissionen holder møde i præstegaarden d. 2. Februar 1827 og udarbejder en indstilling til amtsskoledirektionen om det passerede. Indstillingen er i begyndelsen rent refererende, men vender sig dog snart ret bidsk mod N. P., der saa egenmægtig afhugger det hegn, som afdøde lærer Borgen havde plantet; man havde mindst ventet en saadan handling af en hædersmand som dannebrogsmænd Nicolay Pedersen. Hvad Wissings samtykke overfor N. P. angaar, skriver kommissionen:

„Havde endogsaa Wissing givet sit samtykke, som N. P. skyder sig ind under, saa oplyser saavel N. P.s som W.s foranstaaende erklæringer og den derved fremlagte tilstaaelse fra bødkermeister Thomas

Nielsen i Randers, at N. P. forud havde bortakkor-
ret pilene, *at* afhugningen foregik efter ordre af N.
P., *at* Wissing ingenlunde, efter hvad han selv angiv-
er, har afgivet sit samtykke godvilligt for at skaane
høje foresatte og selv have ro; endelig kan W. ikke
med noget samtykke bortgive den ret, som skolen
anses at være i besiddelse af.

Hvorfor commissionen har set sig beføjet til at
indberette til den høje amtsskoledirektion til nærmere
overvejelse og videre fornøden foranstaltning.

C. L. Schmidt. Ostenfeld. Jens Jensen.
Christen Rasmussen. Søren Laursen.
Christen Ebbesen.

Det er værd at lægge mærke til, at flertallet af
skolekommissionens medlemmer er N. P.s standsfæl-
ler, noget der maaske kunde tyde paa, at han ikke
længer har lutter beundrere blandt bymændene i Værum.

Amtsskoledirektionens svar foreligger allerede den
4. Februar. Her skal meddeles det væsentlige af
Svaret:

„— Vi finde dette Nicolay Pedersens forhold saa
voldsomt og egenraadigt, at det bliver vor pligt at
foranstalte samme lovligen paatalt. For imidlertid at
vise ham muligst skaansel anmode vi commissionen
om at kalde ham for sig, forelæse ham denne vor
skrivelse og give ham valget i enten at betale en
mulct paa 40 rbd. sølv, hvoraf det halve skal tilfalde
hvert sogns skolecasse, eller sættes under justitsens
tiltale, og bliver denne hans erklæring desangaaende
at tilføjede commissionens forhandlingsprotokol“.

Stemann. Kruse.

Det var jo en besk pille at sluge, men Nicolay
Pedersen har forstaaet, at det var nok bedst at
tage den uden videre vrøvl. Dog — den tort at staa

skoleret for kommissionen, skulde han ikke vide noget af. Da kommissionen næste gang holder møde — den 9. Februar hos prokurator Ostenfeld paa Christianslund — er N. P. sengeliggende; det er ikke vanskeligt at gætte sig til sygdommens art.

Kommissionen har en mængde at forhandle den dag. Men det bedste gemmer den til sidst. Sidste punkt paa dagsordenen er:

„Endelig blev fremlagt skrivelse fra amtskole-direktionen af 4de ds. Sognepræsten har gaars dato anmeldt nærværende møde for Nicolay Pedersen og tilsagt ham. N. P. lod møde gaardmand Ole Nielsen af Wærum og undskyldte sig med at han var sengeliggende“.

Af forhandlingsprotokollen fremgaar endelig, at Ole Nielsen paa mødet har betalt de 40 rbd. sølv, for hvilke kommissionen meddeler kvittering.

Her havde N. P. — maaske første Gang i sit liv — hentet sig et forsvarligt nederlag, som al hans kløgt ikke var i stand til at vende til sejr. Han har ogsaa nu været en aldrende mand, der maaske ikke just har haft megen lyst til at strides mere — der havde jo ogsaa været strid nok for ham, lige fra de unge dage. Sin indflydelse har han dog paa mange maader bevaret til det sidste; gjaldt det for bønderne om at faa en søn fritaget for militærtjenesten, lod sagen sig som regel ordne, naar sønnen var kommet i tjeneste hos Nicolay Pedersen.

At en mand af Nicolay Pedersens type har ønsket sin magt bevaret — og øget — af sin slægt, naar han var borte, er klart. Der har været noget af en høvding i ham; han, der var med til at opleve bondefrigørelsen, tog den som en soleklar ret, der i hvert fald ikke skulde siges greven tak for, var en ægte ætling af den frie bonde, der under ridefogdens kommando alligevel aldrig havde kunnet glemme, at det var ikke den tyske adel, men de jyske riddere og bønder, der havde spillet en rolle i Danmarks storhedstid. Selvfølgelig skulde en søn arve

gaarden og sognekongens stilling, men der maatte ogsaa en til studierne. Kunde den ene blive faderens efterfølger, og den anden præst i Værum, saa var den gamle storbondens maal naaet. Det lykkedes dog ikke som han havde drømt; Sønnen kom nok til at studere, blev student og cand. phil, begyndte paa teologien — prædikede engang i en ferie i Værum kirke, men han blev dog alligevel aldrig andet end en gammel studiosus perpetuus, der havde ophold hos sin broder. Evnerne har der ikke været noget i vejen med hos ham, men han har nok haft det for meget med at kigge for dybt i glasset. Hos byens mænd har han maaske været mere frygtet end elsket paa grund af sit skrappe vid. Han var dygtig til „at gøre vers“, og digtede en lang vise med et vers om hver af byens mænd, og det var jo ikke morsomt at blive stillet i gabestokken paa den maade. Her skal lige anføres et par af versene. I verset om gaardmand Niels Mortensen er der en sviende snært til lærer Wissing:

Niels Mortensen, Niels Mortensen,
han ordet i kirken mon føre,
den degn han skulde tie still',
han kunde ej bedre gøre.

Mon det er tak for det, der skete mod faderen
den bevægede vinter 1827?

Om svogeren Jens Jensen hedder det (sikkert et
tro billede af de lokale forhold omkring aarhundredets
midte):

O, svoger Jens, o, svoger Jens,
hvad skal jeg om dig sige,
naar flasken den er tom tilbunds
er ro i sjælens rige.

Endelig:

„Saa er der byens sidste mand,
det er min egen broder,
han sidder i en holden stand,
men jeg er kuns en stoder“ —

Dannebrogsmand Nicolay Pedersen døde den 6. April 1837, og sønnen cand. phil. Rasmus Nicolaisen, den 22. April 1863. De er begge begravede paa Værum kirkegaard, uden det dog nu er muligt at sige hvor. Dette være da et minde om sognekongen, for at hans navn ikke ganske skal glemmes. Han var, alt i alt, en fremskridtsmand i en fattig tid, en af dem, der var — og er — brug for i vort land.

Nogle Familieerindringer.

Ved Elisabeth Rosenørn.

4.

(Sluttet).

Island.

Min Fader havde altid betragtet sit Embede som Commiteret i General-Toldkamret som en Overgangsstilling; Indtægterne var ikke rundelige, og Familien voksede; den 14. September 1845 fødtes min Søster Anna Sophie Eleonora († ugift 1909) og den 22. Februar 1847 min ældste Broder Peder Otto († 1899 som Stationsforstander i Roskilde). Og i dette Aar indtraadte da den store Forandring i Familiens Forhold, at min Fader den 7. Maj blev udnævnt til Stiftamtmand paa Island og Amtmand i Sønderamt.

Da Embedet paa Island ventedes at blive ledigt havde flere Islændere, deriblandt en Justitsraad Petersen, som var velkendt med de islandske Forhold, henvendt sig til min Fader med Forslag om at søge Embedet. Min Fader skriver, at da han paa forskellig Maade var bleven oplyst om Indtægterne, om Boligforholdene m. m., begyndte han selv at betragte Tanken om at gaa derop som en Udvej, ad hvilken han kunde undgaa at berøres af de Omvæltninger i Danmark, der stedse mere og mere syntes at nærme sig. Da jeg selv engang i min Ungdom spurgte min Fader, hvorfor han tog til Island, svarede han

rent ud: „Fordi jeg ikke var tilfreds med Forholdene herhjemme.“ Min Fader hørte nemlig ikke til de nationalliberale, han saa mere besindigt paa den kommende Udvikling, end disse gjorde det. Egentlig tror jeg, at min Fader nu indsaa og erkendte Nytten af Gehejmeraad Stemmanns Holden-igen, som jo i Øjeblikket ikke havde smagt ham. Fremdeles var der ogsaa visse Familieforhold, som gjorde sig gældende. Den gamle Excellence var noget regerende, han vilde bestemme over Børnenes Opdragelse o. s. v. men det vilde mine Forældre ikke finde sig i. Fader trængte kort sagt til at komme bort og faa Luft under Vingerne, blive selvstændig og bruge sine Kræfter. Dertil kom, at min Fader havde virkelig Interesse for Island; han begyndte derfor ogsaa straks at sætte sig ind i Sproget; men han gjorde sig ingen Illusioner om i et kortere Tidsrum at kunne udrette noget synderligt for den fjerne Ø. Alligevel læste han hele Vinteren 1847 flittig Islandsk og lærte, efter hvad Forfatteren M. A. Goldschmidt senere skrev i Tidsskriftet „Nord og Syd“, temmelig hurtig dette Sprog.

Med sin Hustru, de to smaa Børn og Frk. Sophie Wulffsberg, en Søster til Provst Chr. Olriks anden Hustru, drog han da afsted i en Skonnert, der tilhørte det færøiske Handelsselskab, og som førtes af en Captajn Dahl. Afrejsen til Sagæen fandt Sted Søndag den 18. Juli 1847; da Skibet passerede Helsingør, vekslede de pr, Baad Afskedskort med Familien der, og naaede omsider Natten mellem den 2. og 3. August til Thorshavn, hvor Sorenskriver, Kammerjunker Georg Tillisch og Familie tog venligt imod dem. Fredag den 5. August gik Familien ombord i Corvetten

„Valkyrien“, ført af Captajn Schneider, hvor alt var indrettet godt til dem; der var endogsaa sørget for en lille Kahyt til Børnene med to smaa Senge. Natten mellem den 10. og 11. August opankrede „Valkyrien“ paa Reykjaviks Red.

Mine Forældre kom forholdsvis hurtigt i Orden i deres nye Hjem, og fik dem snarest to smaa gode islandske Heste, Castor og Pollux. I et Brev til min Mormoder fortæller min Moder om deres første Ridetur ud til Biskop Thordersen i Følge med Kammerherre C. Bardenfleth og den tidligere Stiftamtmand, Kammerherre Thorkil Hoppe. Min Moder red paa Pollux og var meget tilfreds med den. Hun skriver om Hestene, at de bærer meget let, og at man lader dem saa godt som gaa selv, da Hestene selv bedst forstaar at udfinde Vejen. „I Danmark vil man finde den Vej, som vi red paa, forskrækkelig, men her vænner man sig jo til saa meget.“ Den følgende Søndag Formiddag var man til Chokolade ombord i Corvetten; det var Messen, som inviterede Damerne fra Byen; de drak Champagne og havde det meget rart. Om Eftermiddagen gjordes der Visitter. „Af de Damer, hos hvem vi have gjort Visit“, skriver min Moder, „synes jeg bedst om Madam Ziemsen, hendes Mand er ogsaa særdeles vakker; de havde et hyggeligt, net Hjem med mange smukke Blomster, og hun er selv en net Kone. Her er ogsaa en Madam Thorgrimsen, der skal være en fornøjelig og rar Kone, som jeg synes meget godt om. Det har været en stor Behagelighed for os, at Kammerherre Bardenfleth var heroppe, da vi kom hertil; det er en saa elskværdig og dygtig Mand, at man bliver glad, naar man ser ham.“ Kammerherre C. E. Bardenfleth havde

tidligere været Stiftamtmand paa Island (fra 1837—1841) og var velkendt med Landets Forhold; den danske Regering havde paa ny sendt ham herop for at være til Stede ved Altingets Aabning i 1847. „Iøvrigt“, skriver min Moder, „er der saa stille heroppe; det er en stor Overgang fra Livet i København, og naar nu flere Danske rejser ned og „Valkyrien“ sejler, saa vil denne Stilhed jo nok virke nedtrykkende paa Humøret.“ Den tidligere Stiftamtmands Frue, Kammerherreinde Juliane Hoppe, født Benzon, var min Moder til megen Nytte, underrettede hende om mange Ting og viste sig altid venlig og tjenstvillig — unægtelig en stor Hjælp for den, der kom til et Land, som har sine egne Skikke.

Den første Vinter gik for min Fader med at sætte sig ind i Forholdene og i alle de særlige Bestemmelser angaaende Island. Saavel ved Skagis nordligste Kyst som ved Faxafjordens Indløb, syd for en udgaaende Halvø, foranledigede min Fader, at der blev opsat Sømærker. Med det sidste Efteraarsskib havde mine Forældre modtaget Efterretninger baade fra Danmark og Udlandet, der alle syntes at pege i Retning af Krig. Iøvrigt forløb Vinteren saa behageligt, som det under de nuværende Omstændigheder var muligt, men min Moder følte sig forpint af den nagende Længsel. I et Brev til sin Moder beder hun sin Svoger, Overlæge Gottschalch, om at gemme „Corsaren“ og sende den op med Posten — „man kan virkelig godt trænge til lidt Løjer“, skriver hun, og i et andet Brev citerer hun det kendte Vers af Jens Baggesen om Længslen efter Barndomshjemmet: „Ak ingensteds er Roserne saa røde“ o. s. v. Af et Brev fra Fader har jeg set, at han maatte sende dette

med en flensborgsk Skipper, som først sejlede med Klipfisk til Spanien — saaledes kom Brevet til at gøre en Omvej, inden det omsider naaede de hjemlige Strande.

Da mine Forældre første Gang efter en meget lang, længselsfuld Ventetid modtog Posten fra Danmark, var Krigen udbrudt; forskellige Medlemmer af Familien var blevne bortkaldte, deriblandt min Bedstefader, Generalkrigskommissær P. O. Rosenørn († ³¹/₁₀ 1847). Mellem Slægt og Venner var der megen Sygdom og Bekymring o. s. v. I Reykjavik fødte min Moder den 24. Juli 1848 en lille Dreng, som skal have været min Faders udtrykte Billede; desværre blev han ved Jordemoderens Uforstand og Mangel paa Properhed smittet af den islandske Sygdom Ginklofi, en Art Stivkrampe, som medførte Barnets Død i Løbet af nogle Dage; takket være Nutidens Hygiejne træffes denne Sygdom nu kun sjældent deroppe. Min lille Broder blev inden Døden hjemmedøbt, min Fader holdt ham selv over Daaben, han fik efter min Morfader Navnene Holger Ludvig Olrik Rosenørn og er rimeligvis bleven døbt af den senere Domprovst, daværende Sognepræst Asmundur Jonsson. Lille Holger døde den 30. Juli, og da Kirkegaarden senere er bleven omdannet til Parkanlæg, hviler hans Støv maaske nu under dens grønne Buske. Navnlig for min Moder og for den lille 3-aarige Sophie var denne Begivenhed en Hjertesorg; min Søster var saa lykkelig over den lille, nye Broder, som hun i høj Grad beundrede; selvfølgelig var ogsaa min Fader meget nedtrykt over Dødsfaldet.

Til min første Barndoms Erindringer hører, at vi efter Middagen i Vintermaanederne laa og trillede paa

Tæppet foran Kakkellovnen og under Klaveret i den store Dagligstue i Amtmandsboligen i Randers; naar Ilden fra Ovnen da rigtig lyste op og kastede sit rødgyldne Skær henover os, maatte Moder fortælle os om Islandstiden. Hvor kunde hun da bl. a. fortælle livligt og morsomt om Forældrenes Besøg ombord paa et fransk Orlogsfartøj, som i Anledning af de franske Fartøjers Fiskerier under Islands Kyst kom derop omtrent hvert Aar; Chefen var en Capitajn Maucroix, en fortræffelig Mand, som fra tidligere Besøg var vel kendt deroppe, og nød megen Anseelse; ogsaa om de franske Matroser hørte vi, hvorledes de hoppede om paa Tundet for at søge efter Hjertes kudene af Løvetandsplanterne, der paa Skibet brugtes til Salat. Hun fortalte da ogsaa om det slesvigholstenske Skib, i hvis Ladning var skjult smaa Fustager med Oprørskokarder, om hvordan Skipperen blev nappet og hele Beholdningen konfiskeret; rimeligvis havde han staaet i Forbindelse med de urolige Hoveder paa Island.

Min Moder var altid meget flittig, syede baade Klæder til Børnene og forandrede sine egne; hun drev det virkelig til ogsaa at sy en Frakke til Fader, af god dansk Dyffel (smaatærnet graa); den skal have siddet saa udmærket i Ryggen, at Folk troede, at en fin Herreskræder havde syet den. Fader fik den af hende i Julegave — med Vers til! Min Fader læste en Del om Aftenen for Moder og Frk. Wulffsberg, saa kunde Syningen glide nok saa rart, og det hjalp jo ogsaa lidt paa Hjemveen.

I en islandsk Almanak fra 1849 har Fader skrevet til Moder: Hver Dag sin Sorg — vor Gud han er saa fast en Borg, og disse enkle Linier mindes jeg

saare ofte; de ere blevne mig saa kære. — I dette Aar havde iøvrigt min Fader det Uheld, at Hesten styrtede med ham, og han forstuvede sin Tommelfinger, hvilket generede ham meget; i denne Periode maatte min Moder være hans Sekretær.

Desværre var Klimaet i den Vinter særlig ubehageligt. „Det er let“, skriver Moder, „at rose det sunde Klima heroppe, naar man sidder i Danmark, men vi har ikke gjort den Erfaring; thi i de to Vintre vi have tilbragt her, har Vejret været rædsomt, saa at Islændere selv maa tilstaa, at vi have været meget uheldige; ingen Dag hengaar uden frygtelige Storme, Sne, Regn, Hagl og Frost. Siden Jul har vi haft tre meget stærke Tordenvejr; den sidste Gang Klokken 5 om Morgen, vi var alle oppe for at gøre Tilberedelser til et Selskab. Jeg fik nok at gøre med at berolige Folkene, som ogsaa var temmelig trykkede. Lynet slog nemlig ned i en Bær*) mellem Langenæs og os. Nu er iøvrigt Captajn Clausen kommen fra Hafnafjord, hvor hans Skib ligger om Vinteren, og vi glædede os over igen at se et Skib her paa Reden, og til dem som kommer.“

I Aaret 1849 den 2. Juli, faldt det i min Faders Lod at aabne Altinget. Den kgl. Commisarius, Amtmand Palle Melsted var nemlig bleven forhindret i at give Møde til den lovbestemte Tid, hvorfor min Fader paa eget Ansvar aabnede Altinget, da det ikke godt kunde udsættes længere. Min Fader holdt sin Aabningstale paa islandsk; han blev saaledes den første danske Embedsmand, som foretog Aabningen paa Islændernes eget Sprog, hvilket man da paa-

*) Bær, islandsk Betegnelse for en Gaard.

skønnede og bevarede i Erindringen. Om denne interessante Begivenhed har jeg af en Islænder faaet den Oplysning, at min Fader rimeligvis har nedskrevet Talen paa dansk, derefter ladet den oversætte og oplæst den ved Aabningen, han havde jo nok læst islandsk og lært meget, men det kunde ligne min Fader, saa omhyggelig han var at klare Situationen saaledes. Omtrent samtidig med Altingets Aabning laa det overfor omtalte Orlogsfartøj netop paa Reden, og Chefen fik vistnok et lille Vink om at være i Nærheden.

Af et Brev fra en Islænder, der nu er bosiddende her i Byen, har jeg forstaaet, at min Fader var meget anset og afholdt deroppe. Man anerkendte hans glimrende Evner, hans Retsind og Dygtighed. Endnu saa sent som 1904 talte jeg med en ung Islænder, der sagde mig, at min Faders Minde paa Island var bevaret i venlig Erindring.

Men mine Forældres Ophold paa Sagæen, som min Fader fik kær, kom kun til at vare to Aar; min Moders stærkt tiltagende Bronchitis fremkaldte Ønsket om et midlertidigt Ophold i Danmark, og midt i August 1849 drog mine Forældre med Tilladelse til et Vinterophold i Danmark tilbage til Kjøbenhavn. Skibet, hvormed de sejlede ned, førtes af den dygtige Capitajn Duhn; det var selvfølgelig et privat Skib, thi Flaaden havde dengang nok at gøre andetsteds.

Kun deres Klaver bragte de med sig, fordi der i Amtsgaarden var saa fugtigt, at det ikke kunde taale at staa Vinteren over i et uopvarmet Værelse. Da mine Forældre gik ombord paa den Skonnert, som skulde bringe dem hjem, stod der paa Stranden en gammel islandsk Kvinde, som idet hun bemærkede, at Klaveret ogsaa blev indskibet, udbrød med Hen-

blik paa Moder: „Hun kommer aldrig mere tilbage; thi hun tager Instrumentet med sig“. Denne Spaadom slog til, som vi siden skal se. Det blev en meget besværlig Rejse, hvor man for Storm maatte ligge stille, først 10 Døgn paa den ene Side af Shetlandsøerne, saa 10 Døgn paa den anden Side; der lærte man grundig at kende Bølgerne i deres Længde og Højde, og hvor besværlige alle Forholdene kunde være under Stormene. Mange Aar efter morede det os Børn meget at høre om de Spejlæg, Moder lavede til sin „elskede Rosenørn“, i en Spiseske, holdt over et Tællelys, mens hun fulgte alle Skibets Bevægelser. Min stakkels Fader var saa elendig af Søsye, han blev tilsidst ganske apatisk, og det pinte Moder yderligere. Endelig, den 13. September 1849, naaede Skibet til Helsingør. Da mine smaa Søskende kom i Land, lugtede de begge saa stærkt af Klipfisk, som Skibet var ladet med, at de maatte høre ilde derfor; Familien Olriks Børn vilde ikke lege med dem, hvilket min Søster tog sig meget nær. Familien naaede ind til København samtidig med de hjemvendende Tropers festlige Indtog; den fik først Bolig i en møbleret Lejlighed paa Hjørnet af Hauserplads og Brolæggerstræde, men fra min Mormoders Vinduer i Gothersgade deltog dens Medlemmer i den begejstrede Hyldest af Soldaterne og, som min Fader skriver i sin Bog „Løsrevne Blade af Livsminder“, der udkom i 1888: „Jeg genfandt Danmark genfødt i sejrrig Stolthed“.

Ophold i Kjøbenhavn.

Mine Forældre lejede foreløbig en møbleret Lejlighed paa Hjørnet af Højbroplads og jeg tror Bro-

læggerstræde. Med Undtagelse af Klaveret stod jo alle deres Møbler paa Island, og det varede en Tid, inden man kom i Orden paany. En Dag omkring Midten af September Maaned medens Moder var sengeliggende med Bronchitis, kom min Fader hjem, gik straks ind til Moder og sagde: „Ja, Emilie, nu kan du vælge: enten skal jeg være Indenrigsminister, da P. G. Bang trækker sig tilbage, eller ogsaa tager vi tilbage til Island“. Men Moder valgte at blive her, og den 21. September 1849 blev min Fader udnævnt til Indenrigsminister. Da P. G. Bang havde været min Faders Universitetslærer, var Fader lidt ængstelig paa Grund af Venerationen for ham, — men det var netop Bang, der i Studieaarene havde bemærket Faders Flid og Ihærdighed, og nu huskede paa ham og gav Ideen til dette Valg. Man har oftere spurgt mig, hvorfor min Fader forholdsvis hurtigt igen trak sig tilbage fra Posten som Indenrigsminister. Efter hvad min Moder altid har sagt mig, var Grunden den, at Fader overanstrengte sig saa stærkt, men der har sikkert været andre Grunde, saaledes var den russiske Gesandt, Baron Ungern Stenberg en stiv Modstander af de frisindede Ministre, hvorom man kan læse i H. N. Clausens Optegnelser af mit Levneds og min Tids Historie.

Desuden gav de vanskelige sønderjydske Forhold Anledning til Uoverensstemmelse indenfor Ministeriet, og da min Fader ogsaa selv i sin ovenfor omtalte Bog: Løsrevne Blade af Livsminder har gjort Rede for sin politiske Adfærd, maa jeg nøjes med at henvise hertil. Novemberministeriet var egentlig en Omdannelse af Martsministeriet, i alle Tilfælde beholdt man jo som Chef Grev A. W. Moltke Bregent-

ved, der var en udmærket Personlighed; han var ikke en Mand af mange Ord, men han var til at stole paa, en Hjælp i trange Tider. Jeg skal ikke undlade at nævne, at flere Medlemmer af disse to Ministerier, deriblandt min Fader, gik af uden Pension. Den 8. December 1850 søgte min Fader om sin Demission som Indenrigsminister, men fratraadte først, da det samlede Ministerium gik af den 13. Juli 1851. Mange Aar senere har „Morgenbladet“s Redaktør N. J. Larsen sagt mig, at min Faders Bog „Løsrevne Blade“ havde for ham været en nyttig Haandbog i hin Tids indre Historie; den var iøvrigt fremkommen som et Modskrift mod Madvigs Opfattelse af Kong Frederik den 7., som Fader personlig holdt af; han saa nok hans Mangler, men han undskyldte og forsvarede ham saa vidt muligt; ogsaa ved jeg, at Kongen satte personlig Pris paa Fader.

I 1849 var min Faders Fætter, Th. Rosenørn, konstitueret som hans Sekretær, han var ogsaa hans Ven, og baade til ham og hans Familie, til hans Moder, Overhofmesterinde I. C. Rosenørn, og til hans Hustru, Fru Chr. M. Rosenørn, stod min Fader og hans Familie i et hjerteligt Forhold. Overfor Sønderjylland tilhørte min Fader den nationale Retning, men mod Bondevennerne stod han skarpt -- som Fagminister lykkedes det ham at gennemføre forskellige vigtige Landbolove, og da han havde en inderlig Kærlighed til Modersmaalet, benyttede han Lejligheden, hvor den gaves, til at benytte danske Udtryk; han har en Gang spøgende fortalt mig, hvorledes han fik Ordet Communalbestyrelse forandret til Byraad. Denne Kærlighed til Modersmaalet bevarede han til sin sidste Stund. Under hans Ministerperiode

skrev Forfatteren M. Goldschmidt om ham i „Nord og Syd“, at han var en veltalende Mand, en begavet Aristokrat, der under de nye Tidsforhold greb Demokratiets farligste Vaaben Ordet, førte det med Lethed og Elegance og førte det sejrrigt. Men Goldschmidt finder, at der ingen fast Holdning er i hans Tale, han ytrer sig for vidtløftigt og for hastigt; „han taler ikke som en Statsmand, men med et saa flydende Foredrag, at en Oppositionsmand kunde ønske sig det“. Et andet Sted har jeg set, det var ved et Møde i Folketinget den 14. Februar, at min Fader begyndte sin Tale saaledes: „Jeg skylder det høje Ting adskillige Oplysninger“; dette Udtryk kritiserer Goldschmidt skarpt, og slutter med at sige, at Indenrigsminister Rosenørn ikke forsætlig skulde bidrage til at give Tinget en Appetit, som senere ikke kan stilles (Nord og Syd, 1850). Efter sin Afgang som Minister blev min Fader i 1852 Kabinetssekretær hos Kongen, men fjernedes senere af Ørsted; i 1854 blev han Chef for det statistiske Bureau, for derefter den 19. Maj s. A. at blive udnævnt til Amtmand i Randers. Fra 1849 til 1852 var han Folketingsmand for Kjøbenhavns Amts 3. Valgkreds i Roskilde, den 4. August 1852 valgtes han til Folketingsmand for Viborg Amts 4. Valgkreds, Søndervinge; den 25. Maj 1853 atter til Folketingsmand for Kjøbenhavns Amts 3. Kreds, men udtraadte af Rigsdagen ved sin Udnævnelse til Amtmand. Fra 1856 til 1861 var han Medlem af Rigsraadet, men paa Grund af sit nylig paabegyndte Arbejde som kgl. Commissarius ved Jernbanerne i Jylland fratraadte han sit Hverv.

Randers.

Det var med Glæde, at min Fader gensaa sin Fødeby, han havde været der flere Gange ved andre Lejligheder, men da han nu kom som den, der havde en speciel Opgave for Øje, var Glæden dobbelt stor.

Fra Randers skrev han til min Moder om Boli-gens smukke Beliggenhed, og om de vide Udsigter, der den Gang var fra Vinduerne, men for hende var det ikke let at sige Farvel til sin gamle Moder og til sine Søsken, ogsaa havde mine Forældre i flere Aar haft en behagelig Lejlighed i Frk. Hejligers Gaard, Kronprinsessegade 26. Frk. Hejliger holdt nok ikke af Børn, men endte med at elske Peder Otto, en rask Dreng, der hurtig lærte at krybe op paa Bukken af hendes fine Vogn og at smelde med Pisen. Familien var efterhaanden vokset stærkt; der var i denne Periode født 3 Sønner, og til aller-sidst i Randers kom der en lille Pige.

Fredag den 28. Juli 1859 ankom min Familie til Randers. „Med Dampskibet Cimbria ankom idag Kammerherre, Amtmand Rosenørn med Familie og 4 Domestikker“, hedder det i „Randers Amtsavis“. Det skal under Rejsen have været en forfærdelig Storm. Moder vilde saa gerne have ventet, men Fader vilde afsted. Paa Kahytstrappen sad Folkene og mine Søsken og kastede op i lange Baner, de var hvide og grønne i Ansigterne af Søsye. En ung Pige, Anna Marie Møller, som senere blev Moder til den nuværende Chef for Hærens Arkiv, Kaptajn Rockstroh, har fortalt sin Søn om denne besværlige Tur. Denne unge Pige, som var min Moder en god Hjælp, fordi hun var saa omhyggelig for Børnene, blev endnu en Tid hos mine Forældre, men saa skrev man hjemme

fra efter hende, og hun maatte efter Forældrenes Ønske rejse hjem til Nykjøbing paa Mors. Hun fyldte i Aar 102 Aar og er æret og anset i sin Barndoms Fødeby; jeg kan, men knebent, huske hende, hun var blond.

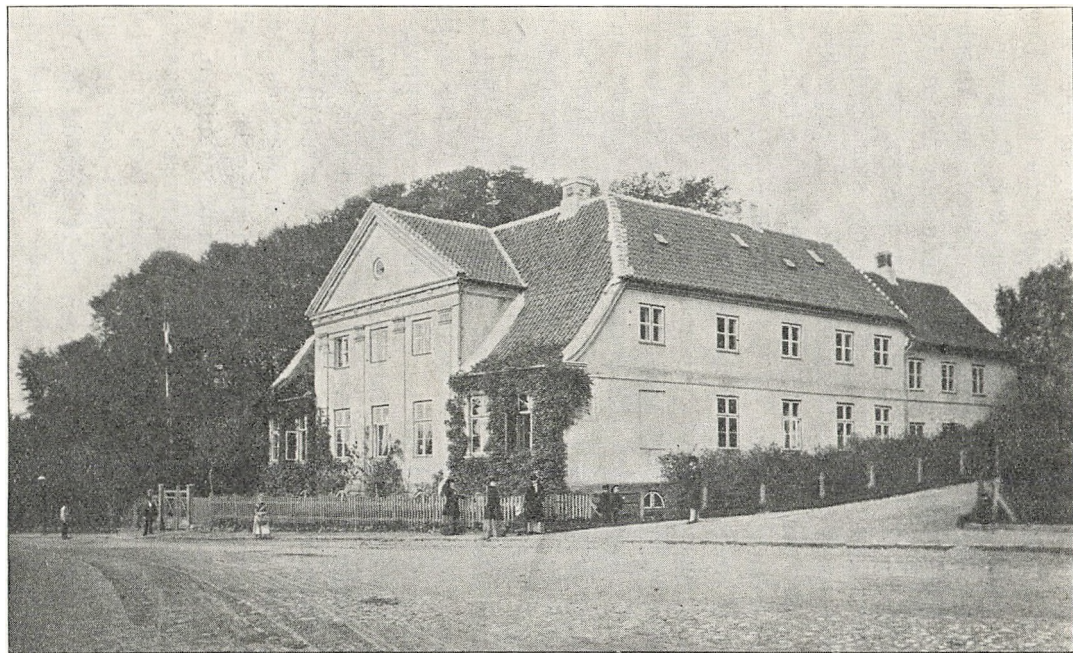
Fra Dagligstuen eller den saakaldte Sal var der en glimrende Udsigt ud over Aaen, hvor Vandet ofte stod højt op over de grønne Enge. Til Amtmandsboligen hørte dengang et stort Areal langt mod Øst, nu er Forholdene der jo helt forandrede. Den Gang var der en vid Horisont, ikke saa sjældent med Luftspejlinger; endnu i 80erne hørte jeg en Dag Fader raabe i Talerøret fra sin Stue: „Ser i det, Børn?“ Det var den herligste Luftspejling, saaledes som jeg ogsaa har truffet andre Steder, f. Eks. i Egnen mellem Silkeborg og Herning.

I Aaret 1859 fik min Fader af Indenrigsminister Krieger tilbudt Commissariatet for Anlæg af Statsbanerne i Jylland, hvor der begyndtes mellem Aarhus og Randers; Anledningen var bl. a. den, som Ministeren vidste, at min Fader sad ret haardt i det. Der havde nylig været Tale om, at min Fader skulde overtage Embedet som Overpræsident i København, men af en Kladde til et Brev til Krieger har jeg set, at det særlig var de pekuniære Hensyn, som gjorde, at min Fader holdt sig tilbage. Afdrag til Statskassen paa et Embedslaan vedvarede, og dertil kom de Udgifter, som Opbrudet til Randers havde medført, og som kun var midlertidigt dækkede ved et Laan af en Slægtning; alt dette pinte Fader. Først efter Mormoders Død i 1857 fik min Moder Resten af sin Mødrenearv udbetalt, og alt blev da klaret. Begge mine Forældre var sparsommelige og førte særdeles

nøjagtig Regnskab; jeg vil her anføre som Eksempel Moders Regnskabsbog fra 1858, der ender saaledes: „Stemmer aldeles. Hermed den ofte med Besvær førte Husholdningsbog; Gud give mig mere Forslag i Pengene for Fremtiden, saa at min kære, velsignede Rosenørn skal have færre Bekymringer for Udkommet.“ Ved Faders Død i 1902 laa hans Regnskabsbøger førte med stor Nøjagtighed fra Bryllupsdagen 1844 til Dødsdagen; der var ingen Gæld, ej heller Formue. Folk havde stundom fablet om en stor Formue, der var ingen; men han hjalp bestandig sine Børn, og han indlod sig aldrig i Spekulationer.

Sidst i 50erne var min Faders Helbred mindre godt, og hans Ven og Læge, senere Justitsraad P. C. Møller, tilraadede ham da i Forening med hans ældre Broder, Inspektør P. E. Rosenørn paa Herlufsholm, at foretage en Rejse til Marienbad. Iøvrigt var Doktor Møller meget glad for Faders nye Virksomhed som Commissarius, idet den udkrævede megen Motion i frisk Luft, og han spaaede, at den vilde lægge Aar til Faders Liv. Baderejsen fik han ogsaa sat igennem, skønt Fader protesterede, fordi han ikke havde Raad dertil. „Rejse skal du“, svarede Dr. Møller, „og Pengene skal du faa hos mig“; tilbagebetalte blev de da ogsaa. Det gjorde et dybt Indtryk paa mig at se Moder saa bedrøvet ved Afskeden, og jeg kan huske, at jeg forsøgte at trøste hende, hvilket ingenlunde var let. Turen fik imidlertid et heldigt Forløb, og senere talte Moder ofte om, at vi skyldte vor gode Læge saare megen Tak, fordi han saa energisk havde sat Turen igennem.

Tidligt begyndte jeg at spadserere med Fader, og

Amtmandsboligen i Randers o. 1880.

han lærte mig at elske sin By, som ogsaa blev min. Hvor mange herlige Ture har jeg ikke i min Ungdom gaaet med ham og Brødrene over Bakkerne og ned til Aaen. Ligesom Moder elskede jeg Droslernes Sang; ofte aabnede vi Vinduerne for at lytte dertil. Saa havde vi jo ogsaa Duerne, som min Broder gav morsomme Navne, og stor Fornøjelse havde vi af Moders to smaa Hunde. Da jeg voksede til, holdt jeg af at sidde paa Stranden og tælle Skibene, som „Marchal“ slæbte op til Havnen. I Skræntens Træer fløjtede Fuglene, Droslerne sang, og i den nederste Have vandrede Storken majestætisk omkring; nu er det anderledes, især har Storken under Verdenskrigen lidt meget. I den øverste Have var der smukkest, naar Ahorn, Elm og Lind udfoldede sig; vi havde vor lille Barnehave deroppe, og hvert Foraar anstrengte vi os med at saa Karse, plante Bellis og Aurikler. Med vor Gedebuk og dens Vogn havde vi mange Løjer, vi kørte meget med den og væltede jævnlgt, hvorefter vi omhyggeligt beskuede mine Mamelukkers Grønhed og tog saa ufortrødent fat paany. Da Mads Gedebuk døde af Forstoppelse, tog vi Gaardhunden Krigsmand til Naade, og med den for Vognen kørte vi en Mængde store Sten sammen til at indfatte Højen i vor Have med.

Da mine Forældre overtog Amtmandsboligen, var den med Hensyn til Opvarmning meget upraktisk indrettet. Der var ingen Kakkelovn, men et mislykket Varmeapparat, som stod i et Skab ved den lille Spisestue og som i Vinteren 1854—55, da det frøs mellem 24—25° Reamur, naaede til at frembringe mellem 8—9 Graders Varme i den Stue, hvor Moder

og Jomfru Grossmann*) sad oppe for at vente paa Fader, der kom fra Grenaa.

Terrænet udenfor Amtmandsboligen skraanede ned til Østergade, hvor Skrænten endte med en pragtfuld Lindealle og hvor der stod en stor smuk Flagstang, lavet af Baadebygger Thomsen, Byens Faktotum (han kunde nemlig alt, lige fra at lave Begfakler til at arrangere Sejlture); under de grønne Linde gik vi meget, og Linden blev vort Yndlingstræ.

I September 1862 var Kong Frederik den 7. med Grevinden paa Rejse i Randers Amt, de boede to Dage i mit Hjem, men vi Børn var alle anbragte ude; det kneb endda med Pladsen. Min Søster var den Sommer paa Lolland og blev der ud paa Efteraaret, og selv kan jeg intet huske. Rejsen gik nok mest ud paa at fornøje Kongen, som dengang følte sig særlig nedtrykt. Med Kongen fulgte Faders gamle Ven, Kabinetssekretær I. P. Trap, jeg tror de havde været Skolekammerater, men der var lidt Forskel i Alderen. Trap besøgte os oftere, fordi han, saavidt jeg husker, havde sin Moder boende i Randers; min Fader satte megen Pris paa ham.

1864.

Kong Frederik den 7.s Død den 15. November 1863 gjorde et dybt Indtryk i vort Hjem; mine Forældre rejste til København, men hvor tydeligt husker jeg ikke Sørgegudstjenesten i Hospitalets Kirke, hvor Pastor Nikolaj Eg Kruse, til hvis Menighed mine

*) Jomfru Grossman blev senere gift med Konsul Hald; hun var min første Veninde, idet hun tog imod mig, da jeg i Foraaret 1855 kom til Verden, og hun bevarede trofast sit Venskab for mig til det sidste.

Forældre hørte, holdt Talen. Vi Børn var der med vor trofaste Jomfru, Helene Berg, paa hvis Skød jeg sad; at man nu skulde bære Sorg husker jeg, fordi endogsaa mit lyserøde Forklæde blev mig berøvet. Saa kom al Krigens Uro; først saa vi 5. Dragonregiment drage bort over Sønderbro, dernæst Artilleriet fra Jydske Tøjhus ved Udbyhøjvej — og det kom aldrig mere tilbage. En ung Officer, Lieutenant P. G. Ramm (død i 1917 som pens. Oberst) var, da Udrykningen skete, syg og maatte foreløbig blive tilbage; han og hans unge, smukke Hustru, Fru Christine Ramm, født Wolff, sluttede sig nær til mit Hjem, og fra den Tid blev der mellem dem og os et inderligt Venskab, der varede Livet ud.

Det blev en saare uhyggelig Vinter med bestandig Natteuro paa Grund af Stafetter og Telegrammer. Allerede ved Juletid var min Faders yngste Broders Hustru, Tante Caroline, med tre smaa Pigebørn kommet til Randers og boede hos min Tantes Familie, Major Lützaus; de kom fra Wandsbek, hvor min Onkel Poul Christian havde været anset ved Gendarmene, og nu var traadt over i Hæren, men under min Moders og Døtrenes Bortrejse flyttede de for en Tid ud i Amtmandsboligen. Senere kom min Onkel selv, nu ansat i det lille flyvende Korps under Anførsel af Major Gustav Castenskjold; frem og tilbage red de, syntes vi Børn, i en Uendelighed. Officererne spiste i Reglen om Søndagen hos os, og min Moder var altid glad for at give dem det bedste, Hjemmet formaaede. Tydelig husker jeg min Farbroders Hest, som man fortalte var en Blodshest; under Kongens nedenfor omtalte Besøg stod den opsadlet i den bagerste Gaard, hvad

man mente var nødvendigt, dersom Fjenden skulde overraske os. De Meniges Udrustning var ikke tilstrækkelig, vi saa mange Dragoner med en islandsk Nattrøje under Kappen, og til sidst Ægtvogne med Dragoner paa; thi Heste manglede der i høj Grad.

Den 27. Marts kom Kong Christian d. 9. første Gang som Konge til mit Hjem; som General-Inspektør for Rytteriet havde vi oftere haft den Ære at modtage hans Besøg. Men Tanken om at skulde mødes med en rigtig Konge affødte en spændt Forventning. Den Dag han kom, var der i Hjemmet ikke Plads til de yngre Børn (min Søster var jo for længst voksen). Mine Forældres Venner og Genboer, Justitsraad Kampmanns havde derfor indbudt os til Middag, saa skulde vi pyntes og faa Lov til efter Middagen at se Kongen. I misforstaaet Embedsiver nægtede Vægteren rigtignok at lukke os ind i vor eget Hjem, da vi kom tilbage, men min Broder Poul overbeviste ham til sidst om, at vi virkelig var Amtmandens Børn, og ved Frk. Kampmanns Hjælp blev vi omklædte og naaede tilsidst Salen. Ved Fløjdøren til Spisestuen stod der en Herre i en meget pyntelig Uniform, for hvem jeg nejede dybt, og længere inde i Stuen stod der ved min Moders Side en Officer, som i sin mørke Snorefrakke gjorde et meget beskedent Indtryk. Barn, som jeg var, gættede jeg ikke, hvem Officeren var; intet anende løb jeg frejdigt hen til Moder, som med bebrejdende Øjne saa paa mig og sagde: „Nejer Du ikke for Kongen?“ Hvilken Skuffelse det dog var for mig, der havde anstrengt mig for at neje saa nydeligt for en anden; denne anden var iøvrigt Staldmester Scheele, til hvis Søster jeg mange Aar efter nede paa Slesvig Kloster for-

talte, hvorledes jeg havde antaget hendes Broder for Kongen af Danmark.

Efter at Kongen fra det store Vindue i Salen havde talt kraftigt og kønt til sine kære tro Kronjyder, der stod i Skæret af de blussende Begfakler, kørte han bort ad Hobro til og videre. Mange Aar efter traf jeg en Søster til Kusken, som havde kørt for ham; hun sagde, at hendes Broder havde faaet 10 Rd. i Drikkepenge. Sent samme Aften, just som man skulde slukke og lukke, ringede det paa Entrédøren; det var Major Castenskjold, som for at bero-lige min Moder vendte tilbage for at sige til hende, at Fjenden var gaaet syd paa; altsaa kunde Moder den Nat sove roligt.

I April drog Moder, efter Lægens Ordre, med os to Døtre til Helsingør, og jeg kom saaledes ikke til at opleve Prøjsernes Indmarsch i Randers By den 9. April 1864.

I Helsingør, hvor vi boede en Tid hos Moders Broder, Borgmesteren, Etatsraad I. B. Olrik, der, som tidligere nævnt, var gift med Faders Søster Tante Helene, oplevede vi meget. Fra Onkels Have saa vi den sejrende Escadre fra Helgoland vende hjem. Den Majdag var der sandelig Feststemning og Fart i Familien. Jeg plantede mig paa Havens Rækværk og saa de stolte Skibe dampe forbi under dundrende Salut fra Kronborg — ak, det blev vor sidste Sejrr. Men navnlig gjorde Lazarettet paa det skønne Kronborg et dybt Indtryk paa mig. Ja, Lazarettet! Aldrig, tror jeg, har noget i min Barndom gjort et saa dybt Indtryk paa mig, som da jeg fulgt af den fortræffelige Pige Johanne, der medbragte Vin og Jordbær, listede rundt mellem de saarede Hove-

der med deres Forbindinger. Den lille Pige forvandt aldrig det stærke Indtryk, som Synet af de blodige Omslag fremkaldte, og tænker jeg paa Kronborg, maa jeg altid mindes denne Vandring mellem Lazarettets Senge.

Otte Dage opholdt vi os i denne Sommer i Kjøbenhavn og besøgte de elskelige Storchs og senere boede vi en Tid i Pension hos min Onkel, Overlæge Gottschalck, hvor den ældste Søns Værelser stod ledige, da han var gaaet frivillig med i Krigen. Onkel var meget kærlig og god mod os; jeg kan huske, at min Søster og jeg blæste Sæbebobler over Regentsgaarden og fandt det morsomt; thi vi kedede os ellers meget, og jeg var jo kun 9 Aar.

Da vi i August under Vaabenhvilen vendte med Fader hjem til Randers, var Forholdene nogenlunde rolige, dog havde vi bestandig højtstaaende tyske Officerer i Indkvartering; jeg husker ogsaa godt den prøjsiske Skildvagt ved Porten, Musikken i Haven — og at Prøjerne havde slaaet vort kønne Havestebord i Stykker.

Om Fader fortalte Moder mig senere, at hun var taget med ham til Aarhus, hvor Fader den 11. September som Ordfører for de jydsk Amtmænd havde været indkaldt til et Møde hos General Vogel v. Falkenstein. Ved denne Lejlighed var Generalen misfornøjet med Forhandlingerne og med min Faders Udtalelser, og fór op mod Fader: „Herefter skal en Gefreiter følge Dem, hvor De gaar og staar“, hvortil min Fader svarede: „Jeg stiller mit Embede og min Person til Ekscellencens Disposition, men min Mening forandrer jeg ikke“. Imidlertid kom der nok nye Efterretninger fra London; Generalen blev pludse-

lig venligere og endte med at indbyde Amtmændene til Middag, men kun een tog imod, og det var ikke min Fader, som svarede, at hans Hustru ventede ham paa Hotellet.

Men da 1864 var til Ende, var Fader bleven graa-haaret, og Moders Helbred var bleven en Del svagere. Den sørgelige Krig var bleven som et Vendepunkt i alles Bevidsthed, og i daglig Tale hed det nu altid, naar der taltes om forbigangne Tider: det var før Krigen, eller det var efter Krigen.

Efter 1864.

Begivenhederne i Aaret 1864 bevirkede, at min Fader følte Trang til at fordybe sig mere og mere i Middelalderens Historie. Den gamle Vise om Niels Ebbesøn er jo knyttet til Randers; det faldt derfor ganske naturligt, at netop de deri omhandlede Begivenheder kom til at interessere ham saa stærkt, men hans Skrift: Grev Gert og Niels Ebbesøn burde rettelig have haft en mere omfattende Titel. Arbejdet blev for min Fader en dyrebare Opgave, og da senere Moder gik bort, og han kæmpede saa haardt med Savnet, udfyldte disse Studier mange vemodige Savnets Timer for ham; først to Maaneder før sin Død i 1902 lykkedes det ham at faa Arbejdet afsluttet.

Den 30. Oktober 1864 sluttedes Freden i Wien, og man havde jo længe glædet sig til at se Prøjserne forsvinde. Prøjserne var inderlig forhadte af os alle; de havde bl. a. en Salve, hvormed de indsmurte sig selv og alt Lædertøj; det var vistnok mod Utøj, og den lugtede afskyeligt; vore Stuer stank deraf, og mellem Børnene eksisterede der ikke værre Forhaa-

AMTMAND OVER RANDERS AMT
GEHEJMEKONFERENSRAAD, KAMMERHERRE
M. H. ROSENØRN
STORKORS AF DANNEBROGE
DANNEBROGSMAND.

nelse end at sige: „Uh, du lugter som en Prøjser!“ Da vore to Stuer var tømte, lugtede de endnu længe efter af Majoren.

En Vinterdag, vistnok 1865 eller 66, blev min yngste Broder Jakob kørt hjem fra Latinskolen i en Droske. Han, som intet havde gjort, havde af en Lærer, der tog fejl og vilde tugte en anden, faaet en Knytnæve i Hovedet, den ramte saa eftertrykkelig, at der deraf udviklede sig en Hjernebetændelse. Han maatte ligge længe, kom saa op, og gik siden i lange Tider med Hovedpine. Lægen forbød ham Skolen — og dermed begyndte hans mangeaarige Lidelseshistorie. Den første Sommer efter hans Sygdom tilbragte vi i Middelfart, hvor min Fader og Brødrene besøgte os; det blev en meget uheldig Sommer med idelig Regn, og Moder kunde ikke rigtig taale Vejret. Men min Søster og Mathilde Sypige, en i Randers velkendt Personlighed, holdt trolig ud med at escortere ham til Bad; omsider kom da Hjemrejsen med Damper til Aarhus og derpaa pr. Jernbane hjem. Senere kom han om Sommeren til Helsingør, efter sin Konfirmation til Christianslund som Landvæsens-elev, og derfra til Daugaard Landboskole, hvor han var i ca. 2 Aar og tog en pæn lille Afgangseksamen. Men hans Hoved var aldrig godt, og selvom vi, hans Nærmeste, ikke mærkede det saa meget, blev han dog altid ved at være forkvaklet og sygelig. I Landvæsenet kom han ikke ind, fordi Tiderne var for dyre til at skaffe ham i Vej; saa strandede han da i to Kontorer i Kjøbenhavn. Han var et flittigt Menne-ske, men noget aparte og sær; de af hans Familie og Bekendte, som jævnlig gjorde Nar af ham, vidste jo ikke noget om den store Prøvelse, der var kom-

men over hans Liv, de mishandlede ham tit i deres Omdømme — for saadan er nu en Gang Menne-skene. I en Alder af 65 Aar døde han fredelig og stille paa et Sygehjem; begavet med historisk Sans som han var, havde han i Tidens Løb anlagt en Samling af Familiepapirer, som han inden sin Død dels gav til Rigsarkivet, dels lod sig fralukke af andre. Han var af Naturen hjælpsom, men hans Hoved var ikke altid helt klart, og det skaffede ham meget Bryderi. Af Sygdomme gennemgik han en utrolig Mængde, ligefra Sukkersyge til Hjerneapopleksi, men han holdt fast ved Gud til det sidste. I de senere Aar blev han støttet af to af mine gode Fætre, og dem skylder jeg en kærlig Tak derfor.

Blandt de Besøg mine Forældre stundom fik ved Frokosttiden, husker jeg særlig et, som interesserede os, det var Jyllands Velgører, Oberst Dalgas, jeg tror, det var i 1868. Da vi havde hørt ham fortælle saa meget om at plante, saa gik min Broder og jeg straks efter Frokost op paa Bakken, sløjfede vor Barnehave og lavede den om til en lille Planteskole, vi samlede en Mængde smaa selvsaaede Træer, Ahorn, Elm m. m., vi passede dem meget omhyggeligt og fik stor Fornøjelse deraf. Mange af de Træer der stod i Haven, da vi rejste, skriver sig herfra.

En Dag ved Sommertid saa min Broder under den hvide Rosenbusk noget, som glimtede, det var en Mønt — endda en meget gammel Mønt; da den var bleven undersøgt af Proprietær S. A. Bergsøe paa Andigaard, viste det sig, at den stammede fra Valdemar Sejrs Tid. Men hvordan var den dog nu kommen frem i Haven? Jo, man havde nylig flyttet nogle af Lindetræerne til Forbedring af Gaden, og

derved er den saa med Jorden trillet med op paa Skrænten; den gemmes endnu i en af de Unges Møntsamlinger.

Den 23. November 1869 fejrede vi Forældrenes Sølvbryllup med megen kærlig Tilslutning fra Land og By og fra vor egen Familie. Smukke Hædersgaver fyldte Hjemmet, og en stor Kreds var samlet til en festlig Middag. Børnene overraskede Sølvbrudeparret med Regimentsmusikken, der allerede tidligt paa Morgenstunden efter Regimentschefen, Oberst Wegners elskværdige Paabud havde spillet for Brudeparret, bl. a. „Det er saa yndigt at følges ad“ og flere. Nu gik vi altsaa til Bords efter Tonerne til „Riberhus Marsch“. Fader talte meget, der var jo ogsaa meget at sige Tak for, selvfølgelig begyndtes der, som det dengang var Skik, med en Tale for Kongen, og saa gik det Slag i Slag. Jeg har fundet min Faders Opskrift paa hans Taler og Svar, 15 Gange tog han Ordet; den 15. og sidste Tale var for Børnene. Det var ogsaa den Tids — gode — Skik, at Børnene ikke blev dragne frem som nu om Dage; derfor elskede vore Forældre os jo lige højt og inderligt.

Fra denne Periode har jeg mange Minder om hyggelige Aftener, hvor min Fader læste højt, medens Moder spandt, hun elskede at spinde og vi at høre Hjulet gaa, vi vilde saa gerne blive oppe, men i Seng skulde vi jo desværre, dog imellem fik vi Lov at høre til, og efterhaanden som vi blev større, kunde det jo og ogsaa bedre gaa an. Jeg husker tydeligt, hvor vi glædede os over at høre Fader læse Hauchs Barndoms- og Ungdoms-Erindringer. Hvor var Moder dog flittig; hun kunde lave det utrolige, som da hun

paa Island syede en Hjemmefrakke til Fader, eller senere naar hun syede til Sønnerne baade Slaabrokke og Slips og meget andet, eller til Huset lavede Vattæpper, og hvor hjælpsom var Moder ikke! Afdøde Kaptajn Henrik Steffens Helms nævner i sine Erindringer vort gæstfri Hjem i Randers, og omtaler ogsaa Moders kærlige Omsorg for og Hjælp til andre. Dette er fuldtud sandt; hun forstod sig paa at hjælpe syge Mennesker og at opmuntre disse.

I Begyndelsen af 70erne blev Moder svagere; flere Ophold i Sandefjord blev forsøgte, men den knugende Sygdom, som efterhaanden nedbrød hendes Helbred, var vel da allerede i sin Begyndelse. Det hed sig længe, at det var Gigt og Neuralgi, men de forskellige Kure herimod var uden Resultat; saa kom der en fleraarig lang Sygdomsperiode, hvorunder hun gennemstred en rig aandelig Kamp; derom kan man læse i Pastor Dines Pontoppidans Tale ved hendes Begravelse. Aldrig kan jeg glemme denne Tid af vort Liv i Amtmandsboligen; den blev ikke alene til Velsignelse for vor dyrebare, elskede Patient, men for os alle, der kom til at dele den med hende. Hvor var min Søster Sophie dog opofrende og sød mod Moder og ligesaa Brødrene Jakob og Paul, som periodisk var hjemme; hvor husker jeg Jakob, naar han stod op om Natten for at sidde ved hendes Seng og sige for hende sin Barndoms smaa Salmer. Ligeledes vor trofaste Kokkepige Bodil Sophie Andersen, hun deltog meget i Plejen og var trofast til det sidste. Moders Død den 25. September 1878 blev en Udfrielse og en velsignet Hjemgang; da hun laa der med et straalende Smil, da var det i Sandhed Livets Sejr over Dødens Bitterhed og Gru. Min Fader talte

saa kønt og sandt, da Kisten af Venner blev ført bort, talte om hendes Hjertes store Kærlighed, hendes Renhed, Kvindelighed og Sanddruhed, mindede om, at i denne Stue havde hun tømt Lidelsernes Kalk, men ogsaa skimtet Opstandelsens Morgenrøde. Under sin Sygdom havde hun fra Venner og Slægt modtaget mange Beviser paa kærlig Deltagelse, og en trofast Ven havde hun i Præsten Dines Pontoppidan. Jeg husker Vinterdage med forrygende Vejr, hvor man med Grund betænkte sig paa at gaa ud, da pludselig stod Præsten der, og altid havde han noget godt at bringe Patienten og os andre da med; mig havde han i Foraaret 1871 konfirmeret, og det var en Forberedelse, som endnu huskes. Snart efter Moders Død blev Pastor Pontoppidan syg, og ved Pinsetid 1879 fulgte vi ham til hans sidste Hvilested.

I Vinteren 1879 foretog Fader en Udenlandsrejse med os til Tyskland og Frankrig. Det var en kold Tid at rejse paa, men om vi end frøs meget, saa vi ogsaa en Del af Malerisamlinger og Bygningsværker og kom dog noget oplivede hjem igen. Den 19. Maj s. A. indtraf min Faders Jubilæum som Amtmand; men denne Mindedag kom saa hurtig efter Moders Død, at min Fader bestemte sig til at tage til Sorø, hvor vi boede paa Hotel Postgaarden, og Dagen forløb i dybeste Stilhed. Man vilde i Randers have hædret min Fader ved at lade hans Portræt male, men han frabad sig det. Ved Hjemkomsten fandt han da en smuk og kostbar Adresse fra Land og By med en Tak for den Støtte, Fader havde været for Amtet og navnlig i 1864. I Krigens Tid havde Fader iøvrigt en udmærket Medhælper i Amtsfuldmægtig, Kammerassessor Hansen, en trofast aarvaagen og

paapassende Embedsmand, og som Jernbanecommissarius var Jens Andersen hans højre Haand, et ualmindeligt villigt Menneske, som ogsaa vi Unge satte megen Pris paa. I 70erne havde han paa sit Kontor et ungt Menneske ved Navn L. P. L. Larsen, som gjorde megen Nytte, bl. a. ved at modtage Krigstelegrammerne; han blev senere Officer og lever endnu som pens. Oberst her i Byen. Nogle Aar efter fik Fader som Amtsfuldmægtig den senere Justitsraad Carl Petersen, som blev i sin Stilling flere Aar efter Faders Afgang. Paa dette Sted burde jeg maaske ogsaa nævne Hjemmets Støtter, i 1864 særlig Jomfru Helene Berg, som var os ganske uundværlig; men det vilde blive uoverkommeligt at nævne de mange gode Mennesker, der trofast havde udfyldt deres Plads og vundet vor Tillid.

Min Faders sidste Leveaar.

I April 1885 forlod vi Randers, og i 17 Aar var vort Hjem hos Fader her i Kjøbenhavn. Det var svært for os at forlade den kære gamle By, hvor vi havde saa mange Tilknytningspunkter; men Fader vilde, trods en underhaanden rettet Opfordring til ham om at blive, ikke fortsætte — han sagde en Gang, da jeg i Sommeren 1884 var alene hjemme hos ham, at Ansvarer var begyndt at trykke ham. Altsaa forlod vi det gamle Hjem i Randers, men det var med inderlig Tak til Gud for den Tid, som var svundet, og Tak til kærlige og trofaste Venner, som ved vor Afrejse gav os saa mange Beviser paa Hengivenhed og Forstaaelse. I mange Henseender var Fader jo en lykkelig stillet Mand, hvad han ogsaa

takkende erkendte, og dette kom senere ofte til Orde, særlig da paa hans 85-aarige Fødselsdag.

Hans Gerning som Commissarius røgtede han endnu i mange Aar, og den hjalp hans noget nedbrudte Helbred paa Fode, takket været den Motion, han fik ved at trave Jylland igennem paa kryds og tværs; samtidig bragte den ham i Forbindelse med mange Mennesker fra alle Lejre og af alle Slags Kaar. Han blev efterhaanden vel kendt og velset rundt om i Jydernes Land. Jeg har selv erfaret det, naar jeg ledsagede ham paa hans Rejser. I Himmerland i 1892 gik jeg en Dag og drev i Nærheden af den Gaard, hvor Expropriationskommissionen holdt Møde. Da kom en ældre Gaardejer hen til mig og spurgte, om jeg var en Datter af den gamle Kammerherre.

— Jo, det var jeg da.

— Ja, ham kan jeg godt lide.

— Ja, det kan jeg forresten ogsaa, svarede jeg spøgende.

— Ja, men ser De, lille Frøken, kom det saa, Deres Fader han er nu Smaamandens Ven. Det var jo en Gang derovre i Salling, hvor jeg var bosiddende, og med til at vurdere. Saa kom vi til et Sted, et lille Husmandshus, som skulde exproprieres, og der vinkede Deres Fader ad mig og sagde: „Hør, naar nu dette lille Hus skal vurderes, sørg saa for, at Ejeren faar en rundelig Erstatning, saa at han kan faa sig et nyt og godt Hjem!“ Ser De, lille Frøken, dette lagde jeg mig paa Sinde, at Deres Fader havde tænkt paa Husmanden, og det laa ham saa meget paa Hjerte, at Manden fik Mulighed for at faa sit Hjem rejst paany. Se, det har jeg ikke glemt ham.

Om Faders Karakter er det vistnok rigtigt udtalt af en jysk Jurist, som sagde til mig, hvad jeg hørte med den inderligste Glæde: „Han var en saare uegennyttig Mand, derfor havde han ogsaa et godt Lov paa sig“; at min Fader ogsaa var anset for at være en ualmindelig retsindig Mand, har jeg ofte hørt. Maaske var han ikke nogen hurtig Arbejder, men til Gengæld saare grundig og saa paa den anden Side til Tider meget hurtig handlende, energisk og altid utrolig flittig. Begrebet Pligt var det, som lyste over hans Arbejde, tillige følte han sig i højeste Grad som en dansk Mand. Faders Valgsprog var: ora et labora — bed og arbejd. Som Tiden gik blev min Fader en meget trofast Kirkegænger baade i Randers og her i København, hvor han med sine Døtre sluttede sig til den senere Biskop Rørdams og derefter til Pastor Hoffs Menigheder.

Omgiven af Slægt og Venner levede min Fader i 17 Aar i Byen, hvor han havde den Glæde jævnligen at mødes med sine Søsken, sin ældre Søster, Etatsraadinde Helene Olrik († 1892) og sine to yngre Halvsøsken, Ritmester Poul Chr. Rosenørn († 1902) og Fru Cathrine Seréne d'Acqueria til Meringgaard († 1915).

Fader var altid glad for de Unge, baade Familiens Ungdom og dem, som fra Vennernes Kreds besøgte vort Hjem og bragte Friskhed med sig; da min ældste Broder Peder Otto døde i 1899, kom hans Søn Emil († 1923, som fhv. Politimester) til en Tid at bo i vort Hjem, senere ogsaa hans yngste Datter Ingeborg. En Vinter, medens vi boede i St. Kongensgade 102, var det ham en Glæde at hjælpe en ung Pige, der skulde tage en Tillægsprøve i Latin —

og gøre det uden Brug af Lexicon eller Grammatik. Omkring 1900 var Fader begyndt at blive svagere og mere aflægs, men aandsfrisk var han endnu bestandig; endnu i Efteraaret 1901 havde han kunnet foretage en Tur til Sorø og Frederikskilde, hvor hans Forældres Bryllup i sin Tid havde staaet; desværre fandt han ikke Bøgetræet med Familiens Navne; og derefter besøgte han min Broder Peter Emil, som nu var Postmester i Fuglebjerg. Denne lille Rejse blev hans sidste, men det tænkte han sig ikke; han havde bestandig nye Planer og nye Opgaver for Øje. Han var bleven valgt til Formand for den Komité, der fik rejst Monumentet paa Kastelsvolden til Minde om Slaget paa Rheden den 2. April 1801. Afsløringen heraf var bestemt til Onsdag efter Paaske 1902, men Paaskemorgen gik Fader hjem, uden at vi forstod det, før alt var forbi. Den sidste Aften var han livlig ved Tebordet og meget opbragt paa Walter Christmas, som havde indledet Forhandlingen om at sælge Vestindien, „Man sælger ikke sit Land“, udbrød han ærgerligt.

Paaskemorgen Kl. 7 blev han syg; det var en Hjertelammelse, men han var ved sin Bevidsthed lige til det sidste, og hurtigt tilkaldte naaede vi dog at faa talt lidt med ham og at takke ham for al hans trofaste Kærlighed mod os, for al hans faderlige Omhu, Formaning og Tillid.

Efter hans Død blev det os fortalt, at han en Gang i en Samtale om Paaskehøjtiden havde udtalt Ønsket om at maatte gaa bort Paaskemorgen, fordi denne gemmer Opstandelsessaabet, og dette Ønske fik han altsaa opfyldt. Hans Bortgang var saa blid; medens Marmorkirkens klare Klokketoner lød ind til

Sengen og bragte Budskab om Livets Sejr over Døden, gik han bort til det store Faderhjem for der at møde Frelseren og sine forudgangne kære. Gud velsignede ham, og hans Liv blev til Velsignelse. Mathias-Navnet betyder jo „Guds Gave“, og en saadan var han for os, saa trofast, saa øm og i de senere Aar ogsaa saa mild; ofte har jeg undret mig over den store kærlige Tillid, som han altid viste mig og som hører til mit Livs bedste Minder.

Inden han, svøbt i det gamle Dannebrog fra Randers, blev ført bort fra Hjemmet i Store Kongensgade, bragte min Broder Poul ham en Tak, og efter Bisættelsen i Marmorkirken blev han i en Jernbanevogn, yndig pyntet med Gran og Kranse, ført til Randers, hvor vore Venner tog mod Kisten og hvor Begravelsen fandt Sted fra Kapellet. Pastor Scharling talte — som Pastor Hoff havde gjort det i Kjøbenhavn — kærlige og forstaaende Ord, og derefter blev Faders Kiste sænket i Familiebegravelsen paa Randers gamle Kirkegaard, mellem hans Moders, Eleonora Hellesens og hans Hustrus, Emilie Ollriks Grave.

Den 3. Marts 1927 afgik Frøken Elisabeth Rosenørn ved Døden i Kjøbenhavn — hun manglede da nøjagtig 3 Maaneder i de fyldte 72 Aar; den 11. Marts sænkedes hendes Kiste i det Rosenørnske Gravsted paa Randers Kirkegaard. Trods tiltagende Svaghed var det lykkedes hende at fuldføre det hende saa kære Arbejde med Udarbejdelsen af de her meddelte Livserindringer, og Manuskriptet til de sidste Stykker, der bærer Vidne om, hvor nøje hun følte sig knyttet til den By, hvor hendes Fader var født og virkede i saa lang Tid og hvor hun selv levede sine Barndoms- og Ungdomsaar, laa færdigt og afsluttet ved hendes Død.

Torpene i Tvede Fang i Nørhald Herred.

Af Aage Sørensen, Mellerup.

KALMS Torp, Egnens betydeligste, hvad oprindeligt Areal angaar, ejede foreløbig indre Kraft til en Udvikling uafhængig af Nabotorpene, d. v. s. Baastrup, Indrup og Hungstrup, som vi har set centralisere sig¹⁾. Fra første Oprindelse ganske af samme Beskaffenhed og Levekaar fulgte Torpet en modsat Udviklingslinje, Delingens og blev til Landsbyen. Hvornaar denne Deling indtraf og under hvilke Begivenheder vides ikke; den var fuldbyrdet, inden de historiske Dokumenter er i Stand til at oplyse derom, men paa den anden Side sent nok til at de samme Dokumenter naaede at røbe Fremgangsmaaden. Naar nemlig det nuværende Skalmstrup i ældre Tid kendetegnes som Nør- og Sønderskalmstrup, viser dette en Deling af det oprindelige Torps Areal foregaaet saa sent, at det skrevne Dokument naaede at bevare Sporet i Navnegivningen.

Nør og Sønderskalmstrup! Navnene er naaet os sent, 1494 nemlig, ingen kender dem mere, de er smeltede sammen og blevne til vort Skalmstrup. I den ældst kendte Tid har vi en By for os med fire Bøndergaarde, af hvilke en forsvandt saa komplet, at ingen mere ved, hvor den har ligget. Alle fire er til-

¹⁾ Dette Tidsskrift XIX 27 f. 69.

stede i 1486; men otte Aar senere tages en Lovhævd paa 3 Gaarde i Nørskalmstrup med mere Gods, Ejendom og Enemærke i N. og Sønderkalmstrup. Dette Gods og Enemærke kendes, Byens fjerde Gaard kan ikke være skjult herunder, og vi faar som et foreløbigt Resultat, at Nørskalmstrup rummede tre Gaarde, Sønderkalmstrup altsaa kun een Gaard. Imidlertid er dette ikke rigtigt.

Fremstillingen bygger paa Mariager Klosters Brevfortegnelse, skreven 1584 af Kansler Niels Kaas og Jørgen Skram til Tjele. Adelsmændene kan have været ude for Læsefejl, Tanke- og Skrivefejl, — meget nærliggende og muligt under Arbejdet med Optegnelsen af Breve, som den Gang var tilstede. Sammenholdes Registranten med de nuværende Forhold i Byen, maatte den nu forsvundne Gaard være selve Sønderkalmstrup, maatte altsaa have ligget mellem vort Skalmstrup og Mellerup Sogneskel; men dette har ingen Sinde været Tilfældet. Blev Gaarden end afbrudt i tidlig Tid, hvad den iøvrigt ikke gjorde, da den endnu eksisterede i Aaret 1688, kunde den umuligt forsvinde uden at efterlade Spor i Plovfuren. Men heller ikke vil det være muligt paa disse jævne, svagt hældende Jorder mellem Byen og Mellerup Sogneskel at paavise nogen Grænselinje mellem de tvende Skalmstrup'er, en Linje som aabenbart har bevæget sig i Retningen Vest-Øst, eftersom Navnegivningen anvender et Nør og et Sønder om de fremkomne Bydele.

Imidlertid angiver Registranten de tre Gaarde at ligge paa samme Side af den endnu ukendte Skellinje, og dens Forfattere har da aabenbart fejlet, saaledes at forstaa, at de vender op og ned paa disse tre Gaarde og anbringer dem i det nordre Torp, skønt de maa have ligget, og to af dem endnu ligger i det søndre. Vendt paa denne Vis bliver der god Plan i Tingene og alt i bedste Overensstemmelse med de stedlige Forhold, ligesom Torpenes indbyrdes Grænselinje fremtræder tydeligst mulig i den naturlige Sænk-

ning, der ganske som Navnegivningen forudsætter det, skærer ind gennem Byen fra Vest til Øst for senere at tabe sig i Tuekæret og Fjorddalen neden for. Den enligt liggende Gaard bliver saaledes vore Dages *Skovgaard*, de gamles Nørskalmstrup, og den nu forsvundne Gaard har derefter ligget hos de bevarede to i Sønderskalmstrup rimeligvis opløst i de tvende Bol, der nu ligger Nordøst og Øst for Bygningerne til Byens Matr.-Nr. 3.

Men det kan jo ikke nægtes, at denne Udredning synes luftig; skrev Adelsmændene virkelig fejl? Jo, og de indrømmer det selv. De har nemlig i samme Fortegnelse indført et Brevudtog omhandlende en Trætte mellem Mariager Kloster og Jacob Enevoldsen Sefeldt. Sagen er ikke nøjere kendt, men den var fremme i Aaret 1581 og drejede sig om nogle af Jakob Sefeldts Tjenere, som Klosteret havde fordelt, fordi disse havde drevet deres Fæ gennem *Klosterets Enemærker ved Nørskalmstrup*¹⁾. Slaar vi efter i Skelbrevet af 1548 finder vi Enemærket jevnside med Kolsholm i Kæret Øst for Bymarkens yderste Nord²⁾, men iøvrigt fortæller Sandemændene jo, at Nørskalmstrup Skov grænsede paa Horsti³⁾. Dermed har vi Nørskalmstrups nordre og tildels østre Skel fastlagt, og eftersom baade Horsti og Kolsholm endnu er velkendt, ligger det uden for Tvivl, at Nørskalmstrup virkelig er Skovgaard. Kansleren og Jørgen Skram har paaviselig registreret galt med Hensyn til de tre Gaardes Plads i Byen.

I samme Øjeblik Skalmstrup dukker frem i Historien, finder vi altsaa Torpet delt i et Nør og et Sønder, 1 og 3 Gaarde; men længe før 1494 har der været Dage, da der ifølge Navnegivningen kun laa et Torp, en Gaard paa hver sin Side Slugten. Kendte vi Forholdet mellem disse Gaardes d. v. s. Nør og Sønder-

1) Klosterets Breve: Ældste Arkivregistratur V, 1. Halvb. 679. F. 22.

2) Dette Tidsskrift XIX 38.

3) S. S. 37.

skalmstrup Jordskyld, var vi et langt Stykke fremme i Torpets Udstykningshistorie, og det vilde da være synligt ad hvilke Veje, Torpet blev til Landsbyen. Af disse kan der jo kun være Tale om to: 1) den typiske Lighedeling i tvende Gaarde¹⁾ og 2) Fremkomsten af en Bydannelse i et ældre Torps ikke hidtil dyrkede Jorder. Hvilken Vej har Skalmstrup da fulgt? Antager vi en Lighedeling med en paafølgende Bortfæstning af de fremkomne Halvdele hver for sig til tvende Bønder, havde vi dermed Byens fire Gaarde fremme. Men Delingstallet 1 og 3 Gaarde modsiger denne Delingsmaade, og Skyldsætningen gør den aldeles uanvendelig; Byens ældste samlede Jordebog viser nemlig, at Nørskalmstrup ejede 9, Sønderskalmstrup 17 Tdr. Hartkorn²⁾ eller saa langt fra nogen Lighedeling som vel mulig. *Byen* Skalmstrup er derefter opstaaet ved, at Nybyggere har slaaet sig ned i et Torpet tilhørende, endnu ikke udnyttet Areal.

Men dermed har vi et i dansk Landsbyhistorie gammelkendt Billede for os, Torpegaarden med hosliggende Torpeby, d. v. s. Sædegaarden med Landsbyen, for hvilke denne Regel forlængst er fastslaaet, at Sædegaarden sædvanligvis ejer noget nær det dobbelte Areal af Byens højest skyldsatte Bondegaards, hvilket overført paa Skalmstrup giver, at det søndre Torp (17 Tdr. Hartk.) er Sædegaarden, Nørskalmstrup (9 Tdr.) Bydannelse ved samme.

Under almindelige Forhold kunde vi meget vel nøjes med denne Afgørelse, men nu spiller Tilfældigheder ind, og vi naar et Skridt videre. Der sker nemlig dette, at der samtidig (1660) bor to Mænd i Skalmstrup af Navnet Peder Christensen, den ene i Byen, den anden „i Skoven“. Man kan jo derefter ikke vel tvivle om, at „Peder i Skoven“ er en Udflytter, d. v. s., at hans Ejendom i Skoven er af yngre Dato end „Peders i Byen“; men da Peder i Skoven netop

¹⁾ Dette Tidsskrift XIX 43—44.

²⁾ Jordebog til Gjesinggaard dat. 12. Novbr. 1660. Rigets Arkiv.

bor paa nuværende Skovgaard, Nørskalmstrup, ser vi at Sønderskalmstrup er ældst af de to Bydele; her har dette af Skalm grundede Torp altsaa ligget. Sønderskalmstrup er Sædegaarden. Nørskalmstrup er en Bydannelse, som i det givne Tilfælde blev lille, kun omfattende denne ene Gaard, naturligvis fordi Arealet ikke rakte til mere, end hvad Samtiden ansaa nødvendig til Underhold for en enkelt Familie. Barnet fik Navnet Nørskalmstrup grundet paa, at man den Gang saa lidt som nu ikke havde for Skik at kalde en enkelt Gaard for en By. Men vi ser hermed et femte Torp opstaa i Tvede Fang, et nyt selvstændigt Torp i Enemærke udgaaet fra et ældre Torp, en Gaard paaviselig paa 9 Tdr. Landgilde Hartkorn.

Men Skalms gamle Torp laa der fremdeles, noget mindre i Areal sandt nok, til Gengæld en Fæstegaard rigere. Omsider var ogsaa Sædegaardens Tid runden, og som et mindre Led i et rigt Godskomplex fæstes Sønderskalmstrup til Bønder, d. v. s. udstykes. Ogsaa denne Begivenhed ligger foran historisk Tid og er vanskelig at klare, fordi Jordbogens Afgifter har været forhøjet. Med en yngre, men dog uboniteret Skyldsætning som Grundlag ser det ud til, at det søndre Torps tre Gaarde er opstaaet derved, at Torpet fæstedes til tvende Bønder med en forfølgende Nyfæstning af den ene Halvdel til andre to Bønder. To af det søndre Torps tre Gaard staar nemlig ganske med samme Skyld (5 - 4 - 0 - 0).

Udredningen af Torpets Omdannelse til Landsby blev lang og, som jeg frygter, trættende; det maa dog ikke glemmes, at her er rørt ved en Bevægelse, som omtrent er ukendt, en Bevægelse fremkommen under et uhyre Pres fra det stigende Fødselsoverskuds Hunger efter Jord, men hvis Virkning i sig selv er vigtig nok; den skyldes nemlig, at Danmark blev Smaabrugenes, ikke Storgaardenes Land.

Vi har allerede set, at Skalmstrup delvis tilhørte Birgittinerne i Mariager. Ordenens Kloster, er jo, som en Gravskrift i Hornslet Kirke oplyser det, grundlagt af „Otte Nielsen Rosenkrantz med flere andre af Adelen“; dette vil sige, at Ridderen og hans Standsfæller skænkede Jordegods og Penge til Ophold for dette Ordenssamfund af Adelens Børn, som her søgte til. Det gode Eksempel vandt hurtigt Efterlignere blandt Landets Stormænd, der lod en voksende Strøm af Veldædighed tilflyde den nye Stiftelse, dels for her at skaffe Asyl for uforsørgede Børn og derved holde Slægtsgodserne samlede, dels for selv at finde Ophold og senere en Gravplads i Kirkens Skød. Klosteret blev saaledes fra sin spæde Barndom en adelig Stiftelse oprettet ved milde Gaver, blandt hvilke dets ældre Besiddelser af Jordegods i hvert Fald var.

H. Dahlerup har i sit Skrift om Mariager Klosters og Byes Historie søgt at regne sig til det endnu ukendte Aarstal for Stiftelsens Grundlæggelse og bruger herunder den Fremgangsmaade, at han gennemgaar Registranten over Adkomstbrevene for deri at finde de ældst daterede Ejendomme. Han standser ved et Dokument vedrørende Skalmstrup og finder ud, at Klosteret skriver sig fra Dronning Margrethes Dage. Dokumentet, Dahlerup benyttede, var ikke noget Adkomstbrev paa Skalmstrup, men et Vidne udstedt paa Nørhald Herreds Ting i Aaret 1450, hvori siges, at Byen med flere Ejendomme har fulgt Klosteret i 40 Aar. Forfatteren naar saaledes til Aaret 1410 for dennes Overdragelse, d. v. s. et Tidspunkt, som nyere Forskninger hævder at ligge fra en halv til en hel Snes Aar forud for Mariager Klosters Tilblivelse. Imidlertid, Tallet maa staa til Troende; det fremgaar jo af den samme Registrant, at der i Aaret 1412 toges Lovhævd paa Vester Tørslev Mølle, Mølledam m. m. for Klosteret, og Dahlerup har uden Tvivl Ret, naar han hævder, at man allerede ved denne Tid var ifærd med at samle Jordegods til en paatænkt Stiftelse, selv om denne endnu ikke var endelig funderet. Vi

kan saaledes meget vel regne med, at Skalmstrup var indbefattet i den Grundstamme af Jordegods, paa hvilken Mariager Kloster senere oprettedes, følgelig har vi en Gave for os fra en eller anden af Egnens Adelige. Hvem denne Velgører var, vides ikke og vil aldrig blive kendt; thi det oprindelige Overdragelsesdokument, om et saadant nogensinde har eksisteret, var forsvundet endnu inden 40 Aar efter at være udstedt.

For i paakommende Tilfælde at kunne gøre sin Adkomst gældende til den gode Gave, skrider man da i Klosteret til at følge Tids Skik og Brug ad Retens Vej, hvilket for saa vidt er heldigt, som det derved lykkes at faa et Indblik i Ejendommene ad denne Kant. I Aaret 1450 altsaa tager man i Klosteret: „Tingsvidne paa nogen Ejendomme kaldes Priorlykke udi Thued Sogn og Skalmstrup, hvilke ulast har fulgt Klosteret i 40 Aar, og om de Enge neden for (til) Røddeaa“¹⁾. Aar 1493 erhverves et Sognevidne: „At Priorlykke har ligget ulast og ukært mere end 40 Aar til Skalmstrup og de Enge, som ligger der nedenfor (ind)-til Rødaa, har været fri Fællig til Skalmstrup og Thued og deres fri Fægang“²⁾. Klosteret har dermed lykkelig overvundet de værste Formaliteter; der kan nu 1494 tages: „Lovhævd paa 3 Gaarde i Nørskalmstrup med mere Gods, Ejendomme og Enemærke i Nør- og Sønderskalmstrup, Priorlykke, ligeledes en Gaard i Thuedt og Hjemlykke, indvordet til Mariager Kloster“³⁾, hvilken Lovhævd opnaar Rigens Stadfæstelse Aar 1495⁴⁾.

Sagen er dernæst ført igennem tilbunds; har der været rovlystne Naboer, staar de beskæmmet, man kan sove roligt i Klosteret for Ejendommene ad denne Kant.

Det er naturligvis uden for Tvivl, at Klostret sikrede

1) Klosterets Breve anførte Sted 678. F. 14.

2) 677—78. F. 11.

3) 678—79 F. 20.

4) 679. F. 21.

alt sit Gods i Egnen ved denne Lovhævd. Tre Gaarde i Nørskalmstrup — hvilket altsaa som før paavist vil sige: Sønderkalmstrup — med mere Gods, Ejendomme og Enemærke i begge Torper, en Gaard i Tvede og Hjemlykke, ingenlunde altsaa en almindelig Indværgen af al Skalmstrup By, hvilket Tingsvidnet af 1450 berettigede til at tro. Der maa være andet Gods paa Stedet og noget, som ikke hører Klosteret til. Godset maa endvidere ligge i Nørskalmstrup, hvor Lovhævden taler om Jorder — ikke om Torpet selv. Hvem er Ejeren af det norder Torp?

Der levede i de samme Aaringer paa Støvringgaard en Adelsmand Axel Jepsen Thott, Søn af Jep Axelsen Thott og Sønnesøn af Axel Jepsen Thott og Else Vendelbo. Han tilhørte Højadelen ogsaa paa mødrene Side, idet hans Farmor var en Datter af Rigens Marsk Ridderen Christjern Vendelbo og Datterdatter af selve Hr. Niels Bugge til Hald. Den yngre Axel Jepsen skrev sig til Støvringgaard 1476, var gift med Margrethe, Anders Bjørns Datter af Stenalt og var død 1491. Uvist naar og under hvilke Omstændigheder stiftede han Gæld, laante saaledes Penge af Bispen i Aars, Ejler Bølle og laaner atter af den samme Mand. Hvornaar Axel Jepsen første Gang var i Betryk vides ikke; men 1486 laante han: „100 lybske Mark i danske Pendinge, som de da i Nørrejylland gængs og gæve var“ af Biskop Ejler i Aarhus, som derfor fik sit Pant forhøjet i en Gaard i Skalmstrup, Tved Sogn, Nørhald Herred¹⁾. Just som Mariager Kloster beskæftiger sig med at sikre sit Gods i Byen, finder vi en af Egnens Stormænd pantsætte en Gaard sammesteds til Aarhus Bispestol. Byens fire Gaarde var tilstede 1486, og Thott'erne paa Støvringgaard ejede nuværende Skovgaard.

Endelig er der en Græsningsret, som flere Gange kommer til Orde i den gamle Klosterregistant, tydeligst i Sognevidnet, der siger: „Priorlykke har ligget

1) Tyge Becher: Prospekter af danske Herregaarde VI. Støvringgaard.

til Skalmstrup, og de Enge — — der neden for til Rødaa har været fri Fællig til Skalmstrup og Tvede og deres fri Fægang“. Det er aabenbart en gammel Ret, som her er flydt i Pennen. Klosteret paa-beraaber sig den i Tingsvidnet af 1450 og har saaledes ejet den før Stiftelsens endelige Fundering. Som alt Ejendoms Fællesskab af denne Art er der kun Grund til at antage den for langt ældre og henvisende til en Tid, da Skalmstrup udgjorde en Helhed med Tvede Bymark. Græsningsretten gjaldt Engene *neden for*, d. v. s. nord for Skalmstrup. Den gamle Tingskriver, der opsatte Dokumentet, saa vel som Adelsmændene, der registrerede Brevet, har været velbevandret i Egnens Brug af op og ned i Betegnelsen af Lokalteter ved Randers Fjord, som jo endnu følger Vandets Fald i Gudena. Havde de paa-gældende Enge ligget sønden Skalmstrup, vilde de være bleven betegnede som liggende *oven for* Byen. Engene, som menes, er altsaa Fjordkærene og Engene om Skalmstrups Bugt saa langt nord paa som til Røddeaa.

Et Vandløb af dette Navn findes ikke mere i Tvede Sogn; det er der dog endnu og har blot skiftet Navn; Rød eller Røddeaa er det samme som Gjesing Mølleaa ogsaa kaldet Tvedeaa. Rød og Rødde er i Egnens Mundart et gammelt nu halvglemmt Ord for raadne Enge og sumpagtige ikke sammengroede Moradser, Røddeaa altsaa et Vandløb gennem sligt et Morads. En tydelig Mindelse om Aaens gamle Navn findes oppe i Tvede By, hvor Broen over Aaløbet endnu hedder Røhd Braaw, Broen over Rødaa. Navnet er ældgammelt, ældre end nogen Træbro, og givet paa en Tid, da Færdselen passerede over en Stenlægning paa Aaløbets Bund. I en Trætte af 1669 mellem Movrids Podebusk til Gjesinggaard og Jens Andersen Printsler, Præst i Ø. Tørslev og Provst i Gjerlev Herred, angaaende Fiskeriet i Aaen, nævnes denne som Røddiaa, Rygaa og Rygeaa, og der førtes Tingsvidne paa, at nævnte Aa var det samme som

Gjessing Mølleaa¹⁾. Til Overflod bærer et til Aaløbet grænsende og under Gjessinggaard hørende Jordstykke endnu Navnet Rygetoft²⁾.

Røhd Braaw, Røhd O, Røddeaa = Tvedeaa; Fægangen strakte sig fra denne sydpaa op efter Skalmstrup By, dog ikke i udelt Areal. Ved Horstikær skar Hungstrup Ejendom det saakaldte Skvaderballe igennem og delte Græsningen i to Stykker. For at kunne udnytte Fægangen dreves Kvæget ad Forten, d. v. s. Driftvejen over Skovbækken, Dust og Ene-mærket til Horstikærets Sydosthjørne, derfra over Skvaderballe og videre ad Aaen til. Det var denne Driftvej gamle Lars Munck kastede sig over i et ond-sindet Øjeblik og søgte at fravende Bymændene. Det lykkedes ikke, fordi de gamle, forsigtige Piorer i nøje Betænksomhed havde vidst at sikre sig i uomstødelige Beviser; det daværende Skalmstrup Kvæg havde ellers let været den Græsgang mindre³⁾.

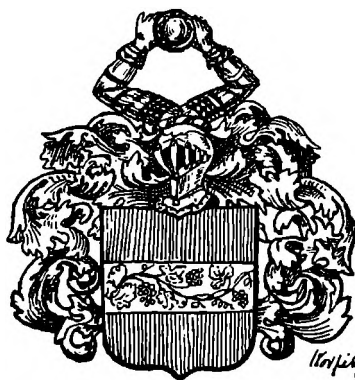
Dermed er i store Træk gjort Rede for Støvringgaards, Aarhus Bispestols og Mariager Klosters Godsinteresser i Skalmstrup. Om en i „Skalndrup“ i 1476 levende Marine Mikkelsdatter, Henrik Skøttes Efterleverske, ved jeg intet⁴⁾. Slægtsnavnet Skøt er velkendt i Omegnen, og vistnok bør det forskrevne Stednavn tydes som Byen her. Parret har næppe ejet Jordegods, men rimeligvis siddet tilhuse i en af Gaardene.

1) Gjerlev-Onsild Herreders Justitsprotokol. Sandemandsbrevet af 1548 har en Paategning fra denne Retssag: Læst i Sessionen 26/3 1700. Aarbog XIX 38.

2) Paa et Kort staar: Rygetoft. Meddelt af Hofjægermester C. v. Folsach til Gjessinggaard.

3) Dette Tidsskrift XV 89 f.

4) Trap Danmark 4. Udg. VI 489.

Halvbroder Oluf Friis til Gjessinggaard
† barnløs 1501.

Birgitte Bøjstrup til Hungstrup
g. m. Niels Munck af Halkjær † 1503.

Otte til Gjessinggaard
g. m. Kirsten Juel

Lars til Hungstrup † 1549
g. m. Anne Lunov.

Niels til Gjes-
singgd. g. m.
Birgitte Kruse.

Abel g. m.
Lars Lunov.

Anne

Niels til Fræer
† Gulland 1566.

Jesper til Hung-
strup † v.
Svarteraa 1565.

Kristoffer t
Kragelund
v. Svarteraa †

Otte. Kristen til Gjes-
singgaard † 1612
g. m.
Anne Skram.

Kirsten til Gjes-
singgaard † 1620
i Bigum.

Else

Lars til Hung-
strup † barn-
løs 1601 g. m.
Mette Kaas.

Else g. m.
Niels Stygge til
Nøager.

Den yngre Linje Munck med Vinranken i Tvede Sogn.

Da Birgitte Ottesdatter af Slægten Bøjstrup i Aarene nær 1460 ægtede Niels Gundesen Munck, blev hun den direkte Aarsag til, at den yngre Vinranke-Linje slog Rod i Ommersyssel. Som yngre Søn var Niels Munck afskaaren fra Arv af Fødegaarden i Havbro, og da der vel ikke fandtes nogen Hovedgaard til ham, maatte han søge sit Brød andetsteds¹⁾. Aar

¹⁾ Den Mulighed foreligger dog, at Niels Munck kan have ejet Tordsgaard i Havbro Sogn, en Gaard, som senere ejedes af en af Sønnerne, Gunde.

1458 skrives han af Halkjær. Han var næppe gift den Gang, og Halkjær var ikke hans Ejendom. Tællen er om en lille Gaard oppe i Ejdrup Sogn nær Halkjæraaens Udløb i Nibe Bredning; den tilhørte Viborg Bispestol, og Niels Munck sad der som Lensmand for Biskop Niels Glob. I Aaret 1458 gav han en Gaard i Hjelmager, Skjødstrup Sogn, til Mariibo Kloster, maaske en Arv fra Moderen Karen Nielsdatter Skadeland. Mellem dette Aar og 1460 ægtede han antagelig Birgitte Bøjstrup; han er nemlig nu saa pengestærk, at han ser sig i Stand til at udlåne Midler mod Pant i en Gaard i Blære. Fru Birgittes Far, gamle Otte Bøjstrup, der forlængst havde kvitteret sit Len paa Mols, men endnu levede i Aaret 1459, antages død i 1460, og de Nygifte har derefter kunnet tage Ophold paa Hungstrup, Birgittes Arvelod.

Niels Muncks Færden i Tvede Sogn har ikke efterladt sig særlige Spor. Aar 1484 klager han med Svogrene over den Messe, der var gaaet istaa¹⁾. Aaret efter fik han en Gaard og et Bol i Ebdrup, Farsø Sogn, Gislum Herred i Pant af Hr. Erik Erikson Løvenbalk til Avnsbjerg. Da han i Aaret 1495 oplader dette Pant til Biskop Niels Glob i Viborg i saa Maade, at Jordegodset skulde blive hos Bispestolen til det igen blev løst, tør denne Pantsættelse vel betragtes som Opgøret paa Lensmandsdagene paa Halkjær; i saa Fald er Niels Munck sluttet af²⁾ her med en Gæld til Bispestolen paa 144 Mark danske Pendinge²⁾. Han var rask og rørig 1498, men død 1503.

Vistnok er det Niels Muncks Vaabenskjold, der er genfundet i Kontur paa venstre Korbuehalvdel i Harrikslev Kirke. Skjoldemærket er Vinranken og Niels er Slægtens ældst kendte Medlem i Egnen; det tilsvarende Fruevaaben er ikke fundet, det burde i saa Tilfælde være Bøjstrup'ernes todelte, helt og skaktavlede Skjoldemærke i Blaåt og Sølv. Som det

1) Fra Randers Amt XIX 55 f. 65.

2) Ældste Arkivgstr. II 260 g. 97.

fremgaar af hans Gave til Maribo Kloster, var Niels Munck ikke ukendt med kirkelig Veldædighed og hans Husfrue selv og Fædreneslægt i den Henseende særdeles gavmilde. Tro mon gamle Lars Munck havde noget at undvære til sligt?

Af Ægteparrets Børn kendes tre Sønner, Gunde, Otte og Lars, vistnok var der ikke flere. Gunde finder vi 1498 og 1532 levende paa Tordsgaard i Havbro Sogn, Faderens Fødesogn, muligt en Fædrenerv. Otte og Lars overtog Mødrenegods i Tvede Sogn, Otte saaledes Gjessinggaard, som Fru Birgitte havde arvet efter Halvbroderen Oluf Friis, død barnløs og vist tillige ugift i 1501. Som en Mindelse om denne Arv ser vi hende nyde sin Aftægt paa Gjessinggaard, og det er herfra, hun fortsætter sin og Slægtens Omhu for Kirkens Velfærd og from Virksomhed overhovedet. Aar 1503 oplader hun Klosteret i Mariager alle de Pant, som var hende arveligt tilfaldne efter Oluf Friis, deriblandt to Gaarde i Vosnæs, skødet til Klosteret 1497 af Hr. Erik Timmesen (Rosenkrantz) til Engelsholm i saa Maade, at Klosteret selv skulde indløse dem af Pantet til Oluf Friis. Birgitte Bøjstrup levede endnu paa Gjessinggaard i Aaret 1507; hendes Dødsaar kendes ikke. Lars Nielsen Munck overtog Hungstrup og Kragelund i Vindblæs Sogn; ved virksomme Greb i Torpenes Historie tilførte han sin Fødegaard store Udvidelser.

Vi har naaet Aaret 1500, det vil lønne sig at foretage et flygtigt Eftersyn af Torpene, dels ligger Forholdene særlig gunstige, dels vil Lars Muncks Virksomhed for Fødegaarden lettere lade sig overse. *Baastrup* er nu helt borte; uden Tvivl til Fordel for Mariager Kloster deltes Jorderne, hvis vestlige Part indhegnedes og blev — som det synes — til Priorlykken, over hvilken de Skalmstrup Mænd ejer Brugsretten; de flittige Bønder er i fuld Gang med at dyrke

den op. Priorlykken findes liggende som en dyrket sydlig Del og en udyrket nordlig Del, altsaa Skov. *Indrup* er tilstede som en jævnstor Bondegaard. Der har været Trætte om Skellet mod Skalmstrup, og Herredets Sandemænd har været paa Stedet og svoret Skel; men dette omstødes i Aaret 1494¹⁾. Til fuld og lovlig Omstødelse af Sandemænds Toug var een Bisp og flere Adelsmænd fornødne, naturligvis dog kun i de respektive Lodsejeres Nærværelse.

Ved nærværende Lejlighed optræder imidlertid to Bisper, de af Viborg og Aarhus; foreligger der synlige Grunde for slig rigelig gejstlig Bistand ved denne Domsafsigelse? Jo, det gør der. Som Skelbrevet af 1548 viser, løb det omtvistede Skel mellem Horsti og Nørskalmstrup Skov, hvilken sidste selvsagt hørte under Torpet *Nørskalmstrup*, der jo i Aaret 1486 af Axel Thott var bleven pantsat til Aarhus Bispestol. Ved denne Tids Pantsættelser overlodes Pantet som bekendt til Panthaverens fulde Udnyttelse, og han har saaledes paa det nøjeste været interesseret i, at den til Brug overleverede Ejendom ikke formindskedes ved Bortskæring af Jorderne. Naar nu Aarhus Biskop 1494 ret umotiveret og noget tilovers optræder paa Skellet mellem Skalmstrup og Indrup Marker, maa det være i Egenskab af Pant-haver og Værge for modtaget Pantegods; men heraf kan man slutte, at Axel Jepsen Thott ingensinde fik tilbagebetalt de 100 lybske Mark. Iøvrigt døde han senest 1491 efterladende sit eneste Barn, den sindsyge Anne Thott som Nonne i Ring Kloster, endvidere saa uordnede Forhold paa Støvringgaard, at Udarvingerne traadte til og kom i stor Splid og Proces: Støvringgaard kom til Slægterne Bjørn og Mus, og der blev næppe Lejlighed at indløse dette Pant siden. Nørskalmstrup maa fremdeles antages i Bispestolens Eje, og det maa være denne og Klosteret,

¹⁾ Klosterets Breve 678 F. 13.

der lod optage Sandemændsbrev paa Skellet mellem Sønder og Nørskalmstrup Skove i Aaret 1512¹⁾.

Siden Rigens Stadfæstelse af Lovhævden af Aaret 1495 har Mariager Kloster haft *Sønderskalmstrup* i rolig Haand; men hvad nytter slig fin Retskendelse, naar Byjordernes Grænser er flydende? De forsigtige Munke saa ogsaa denne Brøst og øver paany deres Godsstyrelses fine Kunst. Aar 1499 tilkalder de Sandemænd, der udsteder dem et Brev paa Markeskel om Sdr. Skalmstrup Mark²⁾, men sligt et Brev kunde umuligt udstedes, saafremt ikke de to Skalmstrup'er hver for sig var Enemærke, hvilket jo endvidere bekræftes ved den i Aaret 1512 foretagne Loddeling i Torpenes Skove.

Hungstrup er endnu til som den lille middelalderlige Sædegaard med betydelige Skove og naturligvis adelige Frihed. Torpet har i flere Aar haft *Baastrup* Ager i Brug uden derfor at eje Brev paa samme.

Med Dokumentet i Haanden har vi dermed efterset Torpene i Tvede Fang nær Aaret 1500, nu træder den ældre Lars Munck til, og Hungstrup blev en anden. Første Gang han dukker op paa Fødegaarden er i 1511, da han nævnes i Listen over Adelens Rusttjeneste; han kan dog spores der længere tilbage i Tiden. Da Moderen i 1507 som Enke levede paa Gjessinggaard, maa hun alt have skiftet Arv og Bo med sine Børn, og Anna Lunov, Lars Muncks Hustru, har den Gang været Frue paa Hungstrup. Endvidere var Fru Birgitte Bøjstrup i Aaret 1503 i fuld Besiddelse af Arven efter Oluf Friis, eftersom hun dette Aar deler ud af hans Arveladenskaber, og det ligger saaledes nær at slutte, at hun og Otte Munck ved denne Tid tog fast Ophold paa Gjessinggaard, at Lars Nielsen altsaa har overtaget Hungstrup nær Aarhundredskiftet. Aar 1511 lægger han sig ud med de Skalmstrup Mænd og dermed med det langt farligere Kloster i Mariager. Tildragelsen naar os i et

1) Klosterets Breve 678 F. 19.

2) Klosterets Breve 678 F. 12.

mesterlig formet Brevudtog i Klosterregistranten: „Priorlykke og Skov er fordærvet og kvistebidt, og Lars Muncks Kvæg var der igennem drevet¹⁾. Sagen udartede til en mangeaarig Trætte, som alt har været fremdraget i nærværende Tidsskrift, hvortil henvises²⁾).

Naar Lars Munck overhovedet lod sit Kvæg drive gennem Priorlykke, skete det jo tydeligt nok i den Hensigt at faa det ind paa den bagved liggende Baastrup Ager, som han ejede ifølge sin Lovhævd taget senest 1529, men som hans Løsdrift i Priorlykke dog viser, at han har haft i Brug inden 1511. Hans Virksomhed for Baastrup Ager, er da denne, at han ved Hjælp af Rettens Middel baandlægger dette Enemærke med sin Ejersret, hvilket altsaa har manglet; vistnok staar vi her over for hans første Erhvervelse for Fødegaarden.

Sin Part af Striden mod Skalmstrup Mænd førte han i Aarene 1511—17. Fra at være den angrebne gik Munck over til at være Angriberen; fra uberettiget at drive gennem Landsbyens Jorder, vendte han Sagen og paastod Bønderne at drive ad ulovlige Veje i hans Jorder. Munck førte saaledes Striden med en vis Kløgt, men hans Voldsomhed har ikke undladt fuldstændig at ødelægge Forholdet til Naboerne. For saa vidt han tragtede efter en ny Færdselsret, et nyt Gode for Fødegaarden, skuffedes han grundigt; Trætten blev et mægtigt Nederlag.

Andre Erhvervelser for Hungstrup er den saakaldte Lars Muncks Ruglykke og vist tillige Mølleris. Den første laa ned over Sletbjergs vest-nordvestlige Hælde, hørte altsaa oprindelig til dette Fald Jorder i Tvede Bymark, som endnu i vor Tid bærer Navnet Rugløkkerne. Talen om en Lars Muncks Ruglykke i 1548 kan jo kun vise en af Byfællesskabet udrebet Ruglykke indekapslet i Hungstrup Enemærke, og Navnet og Tiden turde være tilstrækkelig Hjemmel for, at Udskiftningen og Erhvervelsen, — med

¹⁾ Klosterets Breve 681 G. 7.

²⁾ Fra Randers Amt XV 89 f.

eller mod Rette, skyldes den ældre Lars Munck. Vanskeligere at bestemme er Mølleris, der i Aaret 1567 tildømtes Hungstrup ifølge en ældre Landstingsdom, hvis Dato ikke kendes. Blot 18 Aar tilbage vil føre til Lars Muncks Levetid, og Mølleris kan og er uden Tvivl erhvervet af ham, eftersom den laa i nøjeste Tilgrænsning med den nysnævnte Ruglykke.

Langt den vigtigste Jordinddragning er dog Overtagelsen af Indrup, desværre er de nærmere Omstændigheder ikke kendt. Vist er det, at Erhvervelsen skyldes den ældre Lars Munck, og alt tyder paa, at Indrup gled ind under Hungstrup i Form af hjemfalden Messejord, at Gaarden ved Reformationen altsaa tilbagegaves den bøjstrupske Slægts Arvinger. 1548 raader Hungstrup over Jorden, med eller mod Otte Muncks Vilje og Samtykke.

Nogle Afhændelser af Jordegods, Brødrene Lars og Otte Munck foretog sig, kan ikke være af Interesse her, dels laa Godset Tvede Sogn fjernt, dels var det smaat Strøgods, Arv; vigtigere er Bevarelsen af Kragelund, Sædegaarden i Norup, Vindblæs S. Denne Gaard var i hele Lars Muncks Tid og de første Aar af Sønnernes forenet med Hungstrup. Lars Munck havde arvet den efter sin Mor, Fru Birgitte, der igen havde arvet den efter Halvbroderen, den Kalvø Slotsfoged Oluf Friis, hvem den var tilskødet 1494 af Hr. Axel Lagesen (Brock til Klavsholm). Denne klare Adkomst tiltrods maatte Munck i 1534 tage Lovhævd og 1548 Dom paa Kragelund, uden dette dog hindrede Søgsmaal, efter at den gamle Mand havde lukket sine Øjne. Ikke for intet var Datidens Adel hjemmevant paa Herredstingene og retskyndig indtil Smaalighed, endda den kun med Møje evnede at bevare sit Jordegods ubestridt.

I Aaret 1548 d. 8. Maj er Lars Munck som Lods-ejer tilstede ved Sandemændenes Fastlæggelse af Skalmstrup Skel mod Tvede og Hungstrup Marker. Han medbragte sit Lovhævdsbrev paa Baastrup Ager, og vi har jo set Tingets jordegne Herredsbønder tage

skyldige Hensyn, disse „Lars Muncks Lovhævd udviser“ den Dag i Dag. Lars Munck kan næppe frakendes at have haft en Ræv bag Øret ved denne Lejlighed. Ses nemlig hen til, hvad der senere hændte med Lodderne ved Sletbjerg, var han næppe helt uden Skyld i, at Sandemændene hin Dag trak Skellet sønden om disse Jorder for senere paa Dagen at sværge dem ud af Skalmstrup Mark. Muligt har han øjnet en Udvej til senere at faa dem under Hungstrup uden dog i Øjeblikket at røbe slige lønlige Tanker.

Lars Nielsen Munck er en gammel Mand nu, snarere over end under Halvfjers, dog levede han først paa Aaret 1549, da Jesper og Niels Munck, Søn og Brodersøn paa hans Vegne gør Skridt til nye Godserhvervelser. Denne Sag kan synes ligegyldig, men er set paa Baggrund af Mandens øvrige Stræben ikke uden en vis Værdi. Paa den Gamles Tilskyndelse er nemlig Jesper Munck af Hungstrup og Niels Munck til Gjessinggaard ude efter Arv efter Farfar, gamle Niels Munck af Halkjær, som var død paa Hungstrup før 1503. Her kan jo umuligt være Tale om Arv efter Arvelader, død for 50 Aar siden, og Sagen er da ogsaa en anden.

De to Fætttere udtager paa Lars Muncks Vegne — eller hvad der er det samme, Gamle Lars Munck selv lader sin Søn og Brodersøn udtage af Viborg Stifts Brevkiste tre Breve paa en Gaard og et Bol i Ebdrup i Farsø Sogn, Gislum Herred, netop altsaa paa det Gods, hans Far, Gamle Niels Munck i Halkjær i Aaret 1494 oplod den Viborg Bisp Niels Glob i saa Maade, at Godset blev hos Bispestolen, til det igen blev løst¹⁾. De to Fætttere Muncks Reversal fandtes i sin Tid i den store jernbundne Stiftskiste i Viborg Domkirke, hvilket vil sige, at de har faaet Brevene udleveret til Gamle Lars Munck til Gennemsyn og Undersøgelse af Jordegodsets Pantenum og Indløselighed.

¹⁾ Ældste Arkivregistratur. II 260. G. 97.

Om dette Ebdrupgods nogensinde vendte tilbage til Slægten Munck af Tvede er os i og for sig ligegyldigt; men i Hensende til en Karaktertegning af den gamle Herre er Sagen rigt illustrerende. Knap har han Foden under eget Bord i Stuen paa Hungstrup, før vi ser ham bjerge Jorder ind under Fødegården, en Idræt han jævnlig øvede et langt Liv igennem, nu i sit sidste Leveaar, syg og sengeliggende, i hvert Fald affældig, og blot Dage inden sin Død, finder vi ham ude efter Jorder i Landets fjernere Egne. Lars Nielsen Munck er bleven sig selv lige til det sidste!

Han døde paa Hungstrup før St. Hans 1549, vist efterladende Fru Anne i Live samt Trekløveret Niels, Jesper og Kristoffer.

Gamle Lars Munck er ubestridt Hungstrups interessanteste Skikkelse, tillige en fuldblods Repræsentant for sin Tids Adel. Hans mange Jordinddragninger er naturligvis ikke alle gleden lige let og uden at træde Godtfolk og Bønder over Tærne. Striden med de Skalmstrup Mænd blotter langtfra tiltalende Sider ved hans Karakter, og det maa skyldes Overgreb som disse, at hans Navn trods de fremfarne 400 Aar endnu lever i Tvede By. Men alt Spor til en Sagnkreds om den bjergsomme gamle Herre er udslettet paa nær et enkelt lille Brudstykke. Gamle Per Maler, Sognets nu døde Ringer og Graver, vidste at fortælle om en *Lars Muncks Kirkevej*. Nævnte Olding og Kronikør har udpeget for mig Vejen, som skulde gaa fra Kirkestædens Fod skraas over Kær, Aa og Gunger over mod Hungstrups Voldbakke hinsides Dalen. Her er ingen Vej synlig, heller ingen vej eller vasselignende Højning, og ingen slipper tørskoet over Bløderne den Dag i Dag. Dog her for „han selv“ til Kirke, og Per Malers Beretning turde da være de sidste Rester af Egnens Vurdering af den kantede Hungstrupmand. Gamle Lars Munck har ligget i med den Onde!

Men det skal tilføjes, den gamle Herre forstod

Kunsten at optugte et Kuld af Sønner, der nok turde vove Trøjen og mere til. Under Krigen med Sverrig tog de deres Plads i Hæren, og Niels, Jesper og Kristoffer Munck mistede Livet.

„1549, da blev jeg Jesper Muncks Dreng paa Hungstrup St. Hansdag.“ Det er den senere saa kendte Peder Skriver i Skovlkjær, der sender os denne Linje i et efterladt Haandskrift¹⁾. Den Gamle er død nu og Jesper Munck Leder af Hungstrup. Skiftet kan ikke allerede være paabegyndt, og Niels og Kristoffer har foreløbig hjemme hos Broderen. Hvor-naar Niels Larsen Munck blev Ejer af Sædegaarden i Fræer i Hellum Herred, ved jeg ikke; men efter al Sandsynlighed har han faaet Gaarden ved sit Ægteskab med Maren Jensdatter Sefelt, hvis Slægt hører til Himmerlands betydeligste og mest kendte og ejede Jordegodser i denne Egn. Tre Aar efter Faderens Død var Arven skiftet, og Kristoffer Munck i Besiddelse af Lars Muncks anden Sædegaard, Krage-lund i Norup, dog ikke ubestridt af Enevold Sefeldt til Visborg. Trods Gamle Lars Muncks soleklare Adkomst maatte Brødrene føre Sag for Ejersretten, og paa Kongens Retterting i Aaret 1552 tildømtes Gaarden Kristoffer Munck paa Grundlag af Axel Lagesens Skøde til Oluf Friis af 1494. Den 26. April 1552 er Kristoffer ifærd med at afrunde sit Jordegods ved Handel med Kronen; under denne Dato skøder han Kongen en Gaard „øst for Dronningborg Slot uden for Randers“ og faar „en halv Kronens Gaard, kaldet Falslev Mark i Gjerlev Herred“²⁾. Jesper Munck er derefter Enehersker paa Hungstrup.

En Dag i Aaret 1556 finder vi ham paa Herredets Ting syslende med den gamle Sag mod de Skalmstrup Bønder, den samme hans Far tabte i Aarene 1511—17. Nu er det jo ikke Sædvane at genoptage

1) Saml. t. jydsk Historie og Top. 3. II. 441.

2) L. Laursen: Kronens Skøder 41.

en alt vunden Sag for Retten, og Jesper Munck maa derfor ved denne Lejlighed have været tilstede som Sagsøger, Angriber. Mere end 40 Aar efter Sagens sidste Fældning paa Landsting ser vi ham puste nyt Liv i de gamle Stridigheder, og Jesper Munck kan vel saaledes ikke helt frakendes at have arvet visse Sider af Faderens kantede Sindelag. Udfaldet af Sagen blev som for Faderen et mægtigt Nederlag, og den er vel dermed skrinlagt for stedse¹⁾. I Aaret 1560 nævnes han i Lister over Adelens Rusttjeneste; men ellers træder han ikke frem, før han stod over for sit Livs Afslutning i den voldsomme Dræbning ved Svarteraa 20. Oktbr. 1565.

Almindeligvis antages, at Jesper Munck kæmpede under Frands Rantzaus Fane i dette navnkundige Slag; men det er urigtigt. Hans Død meldes under „den jyske Fane“, under hvilken Kristoffer Munck ligeledes deltog i Kampen; denne Fane førtes af Frands Banner til Kokkedal. Jesper Munck faldt; om Kristoffer meldes, at han: „er borte, og ingen ved, hvor han er“²⁾, han forsvandt i Slagtummelen og gik i en ukendt Grav. Mindre end et Aar senere druknede Niels til Fræer ombord i den danske Galej „Poppegøien“ ved Flaadens Forlis under Gulland 28. Juli 1566. Fru Anne Lunov synes at have oplevet Sønnernes sørgelige Død; to Aar senere, i 1567 nævnes hun i hvert Fald som afgangens, og der tales da om at skifte Arv efter hende.

Hjemme paa Slægtsgaarden sad Fru Else Enevoldsdatter Stygge, salig Jesper Muncks med to umyndige Børn, Lars, Søn af hendes Mand i et tidligere Ægteskab med Dorte Eriksdatter Juul af Hedegaard (Glesborg S.), og Else, hendes egen kødelige Datter. Selvsagt maatte Børnene under Værgemaal, og Valget var klogt; det blev Morbroderen Axel Juul til Villestrup og Niels Stygge til Nørager, senere sin Myndlings Ægtefælle. Navnlig Axel Juul blev en tro-

1) Fra Randers Amt XV 101.

2) Danske Magazin 3 II 88. 95. 96.

fast Støtte for Familien paa Hungstrup, til hvilket han som jydsk Landsdommer maa siges at have ejet særlige Forudsætninger. Han foranledigede 1567 en Skrivelse fra Kong Frederik den II til fire Adelsmænd om: „Hvorledes der skal være falden nogen Arv efter Jesper Munck til tvende hans Børn, hver med sin Hustru — —; sammeledes skulle samme Børn være tilfalden nogen Arv efter deres afgangne Farmoder (o: Fru Anne Lunov) saa og Farbroder (Kristoffer Munck?), hvilken Arv endnu skal stande dennem uskift imellem, som han (Axel Juul) Eder selv ydermere berette kan. Thi beder Vi eder og befaler, — — at I eder med det allerførste forsamle udi Vor Købsted Viborg — —. Granskendes og forfarendes al Lejligheden og siden uden al Uvilt samme Arv — — — deler, binder og skifter — —, som I ville ansvare for Gud og være bekendt for Os — —¹⁾.“

Netop i Aaret 1567 dukker en højst mærkelig Sag op. Lørdag den 31. August 1566 havde Niels Munck til Gjessinggaard haft sin betroede Mand paa Viborg Landsting og der krævet udstedt, hvad vi nu vilde kalde en tinglæst Afskrift af det i 1548 optagne Sandemandsbrev paa Skellet mellem Skalmstrup og Tvede Marker. Landsdommer Juul, Børnenes Værge, og Palle Juel til Strandet samt Tingskriveren, Gunde Christjensen (Grøn) vedstaar da ogsaa at have „sjet og lydelig hørt læses“ sligt et Brev. Afskriften er til endnu og før trykt i denne Afhandling²⁾. Niels Muncks Hensigter med dette Brev kan kun have været at fravende de hungstrupske Børn Ejendommen Mølleris, hvilken Jord Axel Juul tilholdt sig som et Enemærke til Hungstrup, medens han, Niels Munck, mente, at Mølleris burde være Fællig for alle Gaardejere i Tvede Sogn³⁾. Den omtvistede Jord nævnes i Skelbrevet som liggende nord for Lars Muncks

1) Sjæll. Tegn. IX fol 355. Kanc. Brevb. 215.

2) Fra Randers Amt XIX 35 f. 38.

3) Med Gaardejere i Tvede S. menes Jordegodsejerne, ikke Bønderne, der jo var Fæstere.

Ruglykke rækkende fra Gjesing Møllev ejvest paa efter Sognebyen. Niels Munck har her søgt at vinde Land ved Hjælp af Vidisse, hvilket ikke tillodes i jyske Lov; men Sagen var dømt paa Forhaand, idet Axel Juul i Overensstemmelse med en ældre Landstingsdom fik Lov at beholde Enemærket paa Børnenes Vegne ¹⁾).

Desværre er denne Sag kun kendt i ovenstaaende tarvelige Gengivelse; bedre oplyst vilde den have ført os dybt ind i dette i Sagnet levende Fjendskab mellem Gjessinggaards og Hungstrups nære Slægt, hvilket altsaa utvetydigt giver sig tilkende. Man har her med en for Gjessinggaard i Aaret 1567 tabt Sag at gøre, tabt paa Grundlag af en *ældre* udateret Landstingsdom, forud for hvilken er gaaet en Fældning paa Herredstinget. Dermed er givet, at Sagen har spændt over Aaringer, at Fjendskabet altsaa ingenlunde er af i Forgaars; paa den anden Side er det givet, at Sagen maa være paakommen i Jesper Muncks eller hans Fars Levetid. Spørgsmaalet er nu, hvornaar tør denne Ejendomstrætte tænkes opstaaet? Uden Modsigelse i samme Øjeblik eller kort Tid efter den omtvistede Mølleris's Anneksion under Hungstrup, nærmest altsaa i Gamle Lars Muncks Dage. Tilfældet er jo nemlig, at Enemærket Mølleris har ligget som en større eller mindre Kile drevet ind mellem Lars Muncks Ruglykke og Hungstrups Oldejendom, fastholdende den første med de sidste, og det er næppe tænkeligt, at Gamle Lars Munck har paataget sig noget saa besværligt, som en ny Rebning og Loddeling af de samlede Ruglykker blot for Erhvervelsen af saa ubetydelig en Jordstrimmel af disse, saafremt denne ikke paa Forhaand var fastbunden til Hungstrups Jorder netop ved Hjælp af Mølleris.

Iøvrigt ligger noget højst betegnende i Niels Muncks Fremfærd; han genoptager den længst afgjorte Sag paa en Tid, da Modparten syntes svagest, — da

¹⁾ F. Richardt og C. E. Secher: Prospekter af danske Herregaarde, 10—12 Bind, Gjessinggaard.

Børnene paa Hungstrup var mindreaarige og under Værgemaal, og den der bedst vidste Besked, Jesper Munck, nylig var død. Hans Agt at vinde Land ved Hjælp af Vidisse viser, hvor slet den hele Sag var underbygget, og Axel Juul vilde alene af den Grund havde vundet sin Myndling en let Sejr ¹⁾).

Men den kyndige Landsdommer vidste at vurdere de irettelagte Dokumenter. Ved denne Tid blusser en ny Strid op mellem Skalmstrup og Hungstrup, mellem Klosterets Lensmand Jørgen Lycke til Overgaard og Børnenes Værger. Den drejede sig om Retten til nogle Ejendomme mellem Tvede og Skalmstrup, altsaa til de smaa Lodder ved Sletbjerg. Med Niels Muncks Vidisse i Haanden kunde Landsdommer Juul kræve det originale Dokument fremlagt og derved gøre synligt for enhver, at Klosteret og Skalmstrup ikke ejede Gran af Rettighed i disse Jorder, og de tildømtes da Hungstrup ved Dom paa Landstinget i Aaret 1571²⁾. Lodderne eksisterer endnu som Lejebord under Gjessinggaard; en af dem maa vist være den saakaldte Kringellykke.

Ved Hyldingen i Aaret 1584 skriver Lars Jespersen Munck sig til Hungstrup og Hvidsten; den sidste er Arvegods fra Slægten Benderup, med hvilken Hungstrup Vinranken var beslægtet baade gennem Bøjstrup'erne og Unge Lars Muncks Mormor, Fru Maren Jepsdatter Benderup³⁾. Da Gjessinggaard Linien ikke synes at have arvet ved denne Lejlighed, maa Fru Maren være Arveladeren. Dette Gods i Gassum Sogn var Familien Benderups gamle Slægtsgaard Hvidsten

- 1) Trætten om Mølleris forekommer mig at være en Udløber fra langt alvorligere Stridigheder indenfor Slægten, rimeligvis mellem Brødrene Lars og Otto Nielsen Munck. Paa viselig Spor til en saadan foreligger ikke; men der kunde tænkes paa, at Indrup inddroges under Hungstrup alene.

- 2) Klosterets Breve 678. F 17.

- 3) Slægtsforholdet var følgende:

Otto Bøjstrup, (Unger) til Tvedegaard. † 1540.	Karen Ungers- datter, g. m. Jep. Benderup til Hvidsten.	Maren Jepsdat- ter Benderup, g. m. Erik Juul af Hedegaard.	Dorte Juul af Hedegaard, g. m. Jesper Munck.	Unge Lars Munck.
---	--	---	---	---------------------

Hovedgaard, 3 Gaarde, 1 Bol og 3 Huse i Hvidsten By. Lars Jespersen Munck blev Slægtens fjerde og sidste Mand paa Hungstrup; han overtog Gaarden under Værgemaal i Aaret 1567 og ejede den til sin Død 1601. Paa Tvede Kirkes nordre Kormur findes en ophængt Tavle med to maledes Basunengle over et ligeledes malet Krucifiks; over Korsets Længdeakse staar i gennembrudt Messingrelief: Jesu Monogram, under Korsets Arme: den afdødes Fædre- og Mødre-Vaaben, Vinranke-Munck'ers og Lilje-Juul'ers. Under Krucifikset Fod findes en Plade med følgende Skrift:

„Her vnder hviler erlig og velbørdige salig Las Munck thil Hvngstrup. Gud gifve hanom en glædelige og ærefvld Opstandelse, og kaldit Gud hanom den 17 Mai 1601“.

Tavlen er Kirkens eneste synlige Minde over Slægten Munck af Hungstrup; men denne har skrevet sit Navn med dybere Skrift i Sognets Historie. Den yngre Lars Munck døde barnløs, og Egnens Hovedlinie uddøde med ham. Inden vi forlader hans kantede, men ubestridt dygtige Slægt, vil vi kaste et Blik paa dens veludførte Arbejde. Hungstrup-Munck tog Baastrup Ager og Indrup, den tog sin Part af Ruglykken, den tog Mølleris og Lodderne ved Sletbjerg. Det ubetydelige lille Hungstrup er godt paa Vej mod Storgaarden. Aar 1601 raadede den over al Jord mellem Røddeaa og Skalmstrup, mellem Tvede Bymark (Hjemlykken) og Skalmstrup Bugt, dog undtaget Priorlykke og Tvede Kirkeskov. Paa samme Tid havde Hungstrup Linien delvis arvet de udgaaede Adelsslægter Bøjstrup og Benderup; tillige ejede den Jordegods i Sognebyen. Men alt, hvad Slægten havde hvervet ved Arv, Stræb og Retstrætter, afgav den i Aaret 1601 i Unge Lars Muncks Enkes, den barnløse Fru Mette Kaas's Hænder.

Ved Tiden, som nu er inde, det første Aarti efter 1600, væver Sagnet sin Islæt i Torpenes Historie, ikke til nogen ubestridt Fordel, eftersom det er Sagnenes Indtrængen i de historiske Kilder, som skaber Forvirring i den hungstrupske Ejerrække. Der fortælles, og det gengives paa Tryk, at Unge Lars Muncks Næstsøskendebarn, Kristen til Gjessinggaard, købte Hungstrup, at han rev Bygningen ned og drev Jorderne under sine egne, ogsaa at Bygningen brændte¹⁾; endvidere at Hungstrup i Aaret 1602 solgtes til Lensmanden paa Dronningborg, Eske Brock til Gl. Estrup, som derefter afhændede Gaarden baade i Aarene 1608²⁾ og 1609³⁾. Der er god Grund til at tage paa disse Oplysninger med al mulig Var-somhed; thi ved Udgangen af Aaret 1612, altsaa Maaneder efter Kristen Muncks Død, var Eske Brock endnu i Besiddelse af sit Købegods i Tvede Sogn, og da Hungstrup forsvandt fra Jordens Overflade, havde Kristen Munck og Hustru Anne Skram alt i 9 Aar sovet den sidste Søvn i Taarnrummet i Tvede Kirke. Kristen Munck til Gjessinggaard har saaledes *ikke* ejet Hungstrup *efter* Eske Brock, og det var heller ikke ham, der lagde Gaarden øde.

Da den yngre Lars Munck døde i Forsommeren 1601, kan Dødsboet først være under Behandling henad 1602. Blandt Arvingerne var Afdødes endnu i 1613 levende Halvsøster, Fru Else Jespersdatter, gift med sin Formynder, Niels Stygge til Nørager, hvilken Herre paa egne og Hustrus Vegne i Aaret 1603 førte Trætte med Svigerinden, Fru Mette Kaas, salig Lars Muncks Hustru. Boet tør nu betragtes som sluttet og Arven skiftet, omend ikke til Niels Stygges og Fru Elses ubetingede Tilfredshed. Men Hungstrup maa samtidig være frigjort Boet og kan altsaa meget vel være afhændet i 1602, enten til Kristen Munck eller Eske Brock; Sagnet paastaar,

1) Dette Tidsskrift VIII 12.

2) Vedel-Simonsen: Eske B. I og II.

3) A. Thiset: Danske Adelsslægter VI 259.

til den første trykte Kilder den sidste. Da nu de trykte Kilder, væsentlig Vedel-Simonsen, er upaalidelige, vil det være rigtigst at indrømme et Slip i Hungstrup Ejerrække, rækkende fra Mette Kaas, ca. 1602, til Eske Brock, 1608, et Slip som foreløbig ikke lader sig fylde, men som lader rigelig Plads aaben for Kristen Munck som Ejer paa Hungstrup. Gaarden naaede dog snart i Eske Brocks Hænder, rimeligvis ledsaget af Unge Lars Muncks Arvegods i Gassum Sogn, eftersom dette genfindes i den følgende Ejers, Anders Friis' Hænder.

Dette Ejerskifte, det første i Torpets Historie, som sikkert vides indtruffet ved et Salg, bringer Hungstrup frem i Lensmandens efterladte Dagbøger, ikke som man maatte vente det i den ældste bevarede af disse fra 1604, men derimod først i den fra 1608. Udover et tilfældigt Besøg paa Gjessinggaard i Novbr. Maaned 1604 synes Brock ikke at have sat sin Fod i Tvede Sogn dette Aar, hvilket dog vist tør tages som Tegn paa, at han endnu ikke havde faaet Hungstrup i Hænde. Dagbøgerne for 1605, 1606 og 1607 er ikke fundne; 1608 omtales Gaarden flittigt, 1609 slet ikke, 1611 en enkelt Gang, 1612 igen flittigt, 1613 og senere overhovedet ikke.

Ved Hjælp af Eske Brocks Dagbøger skal vi nu forsøge at skaffe noget Lys over Lensmandens Ejers-tid paa Hungstrup. Gaarden dukker først op i 1608, mest i betydningsløse Noter. Den 3. Marts, fortæller han, drog han til Gjessinggaard og Hungstrup, hjem straks. Den 26. s. M. købte han tre Kobberkedler af Søren Kedelsmed i Randers og sendte ud til Hungstrup sammen med en Tønde saltet Fisk. Den 22. August giver han Hans Søfrensen i Randers 6 Mark til en Tønde Øl, der kom til Hungstrup til „Skier-folck“ at nyde, naar Kornet var „opskort“, — som man ser, Lensmanden har næret Frygt for sin Hustrus Kaal og søger at hjælpe Fru Christense saa godt han kan. Til Traktementet har vel ogsaa hørt den

Side Flæsk, som Brock befalede leveret derude samme Dag fra Beholdningen inde paa Dronningborg¹⁾.

Betydningsfuldere er det, naar Lensmanden 11. September 1612 omtaler at have købt en sadelgri-met Okse af „min Tiener Anders i Thwedt²⁾”; thi Tjener er jo i nærværende Forbindelse det samme som Fæster, Hovbonde, og vi faar her det skriftlige Vidnesbyrd paa, at Hungstrup virkelig ejede Hovningsgods. En Bekræftelse paa det samme giver Brock den 24. September 1608, naar han fortæller, at denne Dag „kom Holger Rosenkrantz, Hans Lydenou och Henrik Gyø hidt (til Dronningborg).“ Efter Aftenens glade Lag følger Dagen derpaa, hvis Anvendelse røber sig i Noten: „kiøfte jeg Hans Lyn-denou den Gardt i Skalmstrup af for 900 Daller, — den 26de drog de bort“³⁾.

Denne Skalmstrupgaard, der her træffes gaaende i Handelen, kan med stor Sikkerhed fastslaas at have tilhørt Jakob Enevoldsen Sefeldt til Visborg, hvis Datter, Sofie, 21. Oktober 1599 havde ægtet Hans Johansen, den rige Lindenov til Gavnø, som paa Skif-tet efter Svigerfaderen i 1602 bl. a. havde arvet Ho-vedgaarden Vraa i Kær Herred⁴⁾. Jakob Sefeldt, en af sin Tids store Jordegodsfyrster, skulde da ogsaa have ejet Strøgods i Skalmstrup By, hvilket virkelig har været Tilfældet; thi i Klosterarkivet i Mariager fandtes i sin Tid „5 Breve og Tingsvidner tilsammens bunden anrørendes Trætte mellem (Kloste-rets Lensmand) Hr. Jørgen Lycke og Jakob Sefeld for nogen *Jakob Sefelds Tjenere*, Hr. Jørgen havde ladet fordele, for(di) de havde ladet drive deres *Fæ gennem Klosters Enemærke ved Nørskalmstrup*, hvilke (Breve) ere igjen til Landsting funden af Dele“ i Aaret 1581“⁵⁾.

1) Vedel-Simonsen: Eske Brock I 49. 61.

2) Samme: E. B. II 101.

3) Vedel-S.: Eske B I 61.

4) A. Thisel: D. Adelsslægter VI 40.

5) Klosterets Breve 679. F. 22.

Jacob Sefeldt har virkelig haft Strøgods til Visborg i Skalmstrup, efter det anvendte Udtryk: Tjenere, endog mere end en Gaard, Gods som Sofie Jakobsdatter efter største Sandsynlighed har bragt til sin Ægtefælle, Hans Johansen Lindenov den Ældre, Sælgeren i 1608.

En langt vanskeligere Sag er det at klarlægge, *hvilken* Gaard i Skalmstrup det var, Eske Brock ved denne Lejlighed købte; thi der var gaaet Svind i Klosterets vældige Jordegods, og der fandtes Gaarde i Handelen, der ad kendte og ukendte Veje var frataget Søsterkonventet i Mariager. I Klosterets Jordebog af 15. Jan. 1584 findes kun to Gaarde i Skalmstrup til Trods for de talrige Vidnesbyrd om tidligere tre Gaarde i denne By. Vi har lige truffet en gaaende i Handelen, en anden var vel alt ved denne Tid naaet under Gjessinggaard; vistnok var det en af Sdr. Skalmstrups daværende mindre Bøndergaarde, som Hans Lindenov solgte for de 900 Daler. Men en Ting er jo sikker nok, Eske Brock ejede kun en Hovedgaard i Egnen, og naar vi i 1608 ser ham købe Jordgods i Sognet, er han selvfølgelig ude efter Hovbønder til Hungstrup.

Den 11. Jan. 1611 var Eske Brock og Hustru en Tur ude paa Hungstrup ¹⁾; dette giver en Følelse af Utryghed over for Paastanden om, at han skulde have afhændet Gaarden allerede i 1608, og med Rette; thi først paa Aaret 1612 foretager han en Handling, der umiskendelig fastslaar ham som Hungstrups Ejer paa dette Tidspunkt. Han fremstiller selv saaledes under 29. Februar 1612: „lodt jeg sette Peder Styssen pa Hungstrup i Thornit for Skalckhedt“ ²⁾. Lensmanden boede som bekendt paa Dronningborg, hvorfra han lod sine mange Hovedgaarde styre ved Hjælp af Fogeder. Peder Styssen har uden Tvivl været en af disse. Brock opdager under sin

¹⁾ Dansk Magasin 4. V. 126.

²⁾ Vedel Simonsen E. B. II. 90.

Nærværelse dér visse Misligheder, følgelig lader han Manden sætte i Taarnet.

Hvad vi her oplever, er Godsejerens Udøvelse af sin Husbondsret paa sin egen Gaard. Den 4. Marts indtræffer han atter paa Gaarden ledsaget af sin Hustru, Fru Christense Viffert, og ser i Forbifarten ind til Christen Munck og Fru Anne paa Gjessinggaard. Endnu saa sent som 27. August 1612 „drog jeg til Hungstrup, om Aftenen hjem igen“, og paafølgende 11. September er Hovbonden Anders i Tvede endnu „min Tjener“. Dette viser, at Brock stadig ejer sit Købegods i Tvede Sogn, og ingen Handel spores i Aarets sidste tre Maaneder saa lidt som i Dagbogen for 1613, der lader Hungstrup ganske uomtalt. Dette er dog forstaaeligt, Aaret er et Kriseaar præget af ydre politisk Uro, Krig etc., og Lensmanden som Følge heraf stærkt optaget af Landets Tjeneste. Dagbogen for 1613 bærer tydelige Spor af denne Tjeneste og har meget lidt om Godsstyrelsen hjemme, hvilken Virksomhed Brock i al sin Optagethed ganske maa have overladt sine Fogeder at varetage.

Eske Brock afhændede ikke Hungstrup i 1608, heller ikke i 1609; endnu i September 1612 er Gaarden i hans Eje. Da han vel ikke sælger et helt Gods uden at optegne det mindste derom i Dagbogen for 1613, ja uden at dette sætter selv det ringeste Spor i denne, kan Hungstrup tidligst have skiftet Ejer i Aaret 1614, senest 1616; det nærmere Tidspunkt lader sig ikke udrede, da Optegnelserne for disse tvende med mellemliggende Aar mangler. Den 21. Jan. 1617 kan den nye Ejer spores paa Egnen; Hungstrup tilhører nu Anders Friis.

Da Eske Brock hin 27. Aug. for sidste Gang tillader os at ledsage sig ud til de Bøjstrup'ers og Munck'ers gamle Slægtsgaard, aflægger han ikke efter Sædvane sin nabovenskabelige Visit paa Gjessinggaard, og vi forstaar Grunden. Kristen Nielsen Munck havde udaandet her afvigte 25. Juni og var allerede gravsat i Tvede Kirkes Taarnrum. Om hans

Hustru Fru Anne Skram (Fasti) fortsatte Opholdet paa Gaarden vides ikke; hun døde i hvert Tilfælde ude; thi den 25. April 1613, fortæller Eske Brock, „kom salig Anne Skrams Lig hid til Byen (Randers), og red Klavs Daa (til Ravnstrup) og jeg ud mod Liget; den 26de blev det nedsat i Sct. Mortens Kirke“, for derfra senere at føres hjem til Kirken i Tvede. Da Ægteparret ikke efterlod sig Børn, kom Gjessinggaard til Søsteren, Kirsten Munck, gift med Henrik Krag til Trinderup. Aar 1617 skriver Fru Kirsten sig til Gjessinggaard og var tilstede her 27. Sept. s. A. 1618 solgte hun Gaard og Gods til Iver Axelsen Juul til Villestrup og forlod Eggen som sin Slægts sidste. Hovedlinjen paa Hungstrup var uddød 17. Maj 1601, Sidelinjens Mandslinje paa Gjessinggaard 25. Juni 1612, selv døde hun i Bigum før 20 Sept. 1620. Et Medlem af Hovedlinjen var forlængst draget tilbage til sit Hjemland, Himmersyssel, den Niels Munck til Fræer, som druknede ved Flaadens Forlis 1566. Han efterlod sig Børn, hvis Slægtled holdt sig til henad Aaret 1700. Ommersyssels Vinranke havde dermed afblomstret for stedse.

Den 5. Januar 1617 var Fru Kristense Viffert, Eske Brocks Hustru, syg og sengeliggende, den 9. Januar blev Sønnen Lave Brock syg; i sin Ængstelse havde Lensmanden budsendt Dr. Lucas Paludan i Viborg, som kom tilstede og atter drog bort. „Den 21. sende jeg — det er Eske Brock selv, som fortæller — med Mas løber et brev, jeg hafde skrefvet doctor Lucas til och han (Mads Løber) leveret *Ide Anders Friis's* det, och der udi tre rosenobler for det han (Dr. Lucas) var her, at hun (Fru Ide) ham Brevet udi Viborg lofvet at lefvere. Den 31. (Maj 1617) kom Anne Krabbe paa Stenholdt hidt (til Dronningborg); efter moltit (drog hun) bort, desligest *Anders Friis*, med hanem + (3: et Glas Vin). Den 27. (Sept. 1617) drog jeg til Thuedt kyrcke och for-

ligte *Anders Friis* och *Fru Kyrsten* om stolstade. Til *Hungstrup*, hjem same aften“ ¹⁾).

Medens de to første *Noter* blot viser, at *Anders Friis* med Familie er ankommen til Egnen fra *Krabesholm*, fortæller den sidste, at Manden er Grundejer i *Tvede Sogn*. Som Herre paa *Hungstrup* havde *Anders Friis* selvfølgelig sit *Stolestade* øverst i *Tvede Kirke*, han selv paa Mandssiden, hans *Hustru Fru Ide Munck* formentlig paa Kvindesiden. Ægteparret har uhindret kunnet bruge begge *Stole*, saa længe *Fru Kirsten* tøvede paa *Trinderup*; men da hun i 1617 vendte hjem til *Gjessinggaard* var Fordelingen af *Herskabsstolene* knap saa lige til. Som god *Kristen* ønskede *Fru Kirsten* selvsagt ved første Lejlighed at høre sin gamle *Sognepræst Hr. Jens* tale over *Dagens Tekst*, men finder ved sin *Indtræden* i *Kirken* den vante *Plads* optagen og en fremmed *Fugl* siddende der, hvor hun burde sidde, hvor *Forældrene* før hende og alle de *gjessinggaardske Munck'er* altid har siddet, saalænge nogen kan huske tilbage i *Tiden*. Og hvad værre er, denne *Fremmede*, *Fru Ide Munck*, ønskede ikke at fortrække. Hvad er da naturligere, end at al *Forstyrrelsens Ophav*, *Lensmanden* i egen *Person* faar komme ud at klare de *Ærter*, og det lykkedes da ogsaa den *retsindige Eske Brock* at faa *Parterne* forligt.

Hvorledes denne *Sag* bragtes i *Lave vides* ikke; men faa *Maaneder* senere solgte *Fru Kirsten Munck* sit *Barndomshjem* og drog til *Bigum*. Iøvrigt er det jo en kendt *Sag*, at *Kirkens* øverste *Mands- og Kvindestol* bærer saavel *Anders Friis's* som *Fru Ides Fædrene- og Mødrene-Vaaben* i udmærket *Snitværk*. *Stolene* har saaledes været brugt af Ægteparret paa *Hungstrup*, de maa være indrettede af dette og opstillede i *Aarene* mellem 1617 og 1621²⁾).

¹⁾ Dansk Magasin 4 V. 292. 293. 299.

²⁾ *Fru Ides Stol* bærer *Bogstaverne I. M. F.*, 3: *Ide Muncks Fædrene*. Hun hørte til den *Gren* af *Slægten Lange*, der kaldte sig *Munck* og langt ude var beslægtet med *Vin-*

Inden vi forlader Eske Brock og hans Dagbøger, bliver det nødvendigt at anholde ham for en Udtalelse fra Aaret 1617 angaaende den uheldige Peder Styssen, der bedrog sin Husbond. Paa denne Note hviler Hovedbeviset for, at Hungstrup ikke som almindelig antaget afhændedes i Aaret 1608, men endnu i 1612 var i Lensmandens Eje. Men hvad bliver der af dette Hovedbevis, naar Eske Brock selv i Aaret 1617 oplyser, at Peder Styssen slet ikke opholdt sig paa Hungstrup, da Misligheden indtraf, men tjente ham paa Estruplund? Samlede Side om Side ser de to Noter saaledes ud:

„S(ame) D(ag 3: 29 Febr. 1612) lodt ieg sette Peder Styssen pa Hungstrup i Thornit for Skalckhedt⁽¹⁾),

„Den 7 (Maj 1617) anamit af Peder Styssens broder for Peder Styssens skalckhedt, mens han thiente mig paa Estruplundt VI rixdaller, och dermedt sagen klar efter min Quitans til Hr. Peder i Vorre (3: Præsten P. Nielsen i Voer). Pengen betalt. E. b. e Handt⁽²⁾).

Lensmandens tvende Noter synes i afgjort indre Modstrid i Henseende til dette os saa vigtige Peder Styssens Ophold i Aaret 1612. Tjente han paa Hungstrup eller Estruplund den Gang, han bedrev Skalkheden?

Navnet „Eske Brocks Dagbøger“, som Tiden forlængst har hæftet paa Lensmandens fundne Optegnelser, har ikke meget med Virkeligheden at gøre. Talen er ikke om Dagbøger af det Indhold, Nutidens Sprogbrud lægger i Ordet, men om Kalendernoter.

ranken. Ogsaa den ofte nævnte Oluf Friis tilhørte denne Slægt. Deres Vaaben var 3 røde Roser i et Sølvfeldt, paa Hjelmen 13 afvekslende røde og hvide Faner. Almindeligvis kaldes Slægtsgrene med dette Vaaben, d. v. s. Slægterne Frost, Bomøve, Friis, Munck, Eisen m. fl., for Munck-Lange eller blot Lange.

1) Vedel Simonsen: Eske Brock II 90.

2) Danske Magazin 4 V 299: E. b. e Handt, 3: Eske B. egen Haand.

Lensmanden købte sig hvert Aar en Almanak gennemdraget med hvide Blade, paa hvilke han noterede Ting, der skulde huskes. Noterne er optegnede samme Dag, undertiden forinden den i Noten omhandlede Tildragelse har fundet eller skulde finde Sted. Dette gør imidlertid de to Noter af højst forskellig Værd, idet Optegnelsen af 1612 er samtidig med Begivenheden og derfor rigtig, medens Noten af 1617 berører i Forbigaaende en nu fem Aar gammel Hændelse og skyldes en Fejlhuskning, der maa siges nærliggende, eftersom Styssen en Gang i Tiden kan have tjent Lensmanden paa Estruplund, hvilken Ejendom Brock havde købt 21. Juli 1608 af den ulykkelige Elsebe Skram, salig Eske Bildes, som Ladegaard under Hevringholm.

Med Peder Styssen tjenende paa Hungstrup i Aaret 1612 tilhørte Gaarden endnu Eske Brock, han omtaler den ikke som solgt i Dagbogen for 1613; 1617 tilhørte den Anders Jørgensen Friis, Lensmanden paa Sejlstrup. En ny Mand af landskendt Slægt dukker for en Tid frem i Hungstrups Historie. Som Søn af Jørgen Friis til Krastrup bliver han Broder til Kristian IV's Kansler, Hr. Kristian Friis til Kragerup og Farbroder til den kendte Oberst Hans Friis til Klausholm. Slægten stammede fra Haraldskær og førte Vaabnet med den skaktavlede Skraabjælke, ganske som de Rosenkrantz har den.

Det er saa vist ingen vanskelig Sag af finde Gaarde frem, til hvilke Anders Friis med Rette kunde skrive sig, men han beholdt dem sjælden længe. I Aaret 1624 solgte han Visselbjerg og Krogsgaard i Skads Herred, disse han havde tilgiftet sig med sin Hustru, Fru Ida Munck (3 Roser). Samme Aar købte han Vaar (Slet H.) og Hvolgaard (Nørvang H.) og solgte dem 1625. Ørndrup og Torsgaard (Aars H.) købte han 1624 og solgte 1626, Vrejlev Kloster i 1636, Andel i Skærsø og Møllerup ude paa Mols og i

Lerbæk (Tørrild H) købte han 1626 og solgte 1627. Ogsaa Krabbesholm (Hindborg) solgte han i Aaret 1627. Aggersborg (Ø. Han H) vides han at have ejet, og da Gaarden ikke gik i Arv til Børnene, maa han ligeledes have afhændet denne med flere andre Gaarde. Anders Jørgensen Friis var Ejendomshandler af den ikke ukendte erhvervsdrivende Slags, der intet holder for godt at afhænde.

Men en Mand af sligt udpræget Handelssind kan man ikke vente at træffe længe i Gaarde. Alligevel tog han i flere Aar fast Ophold paa Hungstrup og betragtede sig som hjemmehørende her, hvilket bl. a. ses deraf, at han lod sit Stolestade i Tvede Kirke indrette standsmæssigt og smykke med kostbart Snitværk. Foreløbig udnytter han de givne Forhold under Krongodssalget, der bød Hungstrup store Fordele; underligt at ingen af Vinranke-Munck'erne saa disse Lykketræf. Ganske vist havde Kristen Munck til Gjessinggaard i Aaret 1600 tilbyttet sig Bjerregaard i det nordre Tvede for en større Ejendom nede i Gangsted By og Sogn; men endnu ejede Kronen en Bondegaard i det søndre Tvede med samt Mariager Klosters Gods, der ved dettes Overgang i Aaret 1588 til kongeligt Len under Jacob Enevoldsen Sefeldt nu kastedes paa Markedet. Navnlig Klostergodset var af uvurderlig Betydning for Hungstrup, hvilket Fagmanden Anders Friis saa udmærket forstod.

I Slutningen af Aaret 1618 indleder han da Forhandling med Kristian den Fjerde om et Magelæg, og Kongen indvilger. Ved Skrivelse af 25. Maj 1619 ordres Eske Brock og Lavrids Ebbesen (Udsen) til Tulstrup ud at vurdere og ligne Parternes Gods, følgelig dukker Sagen dermed op i Brocks Dagbøger, hvor Lensmanden skriver: „Den 12 (Decembr. 1619) kom Lauris Ebesen & Anders Fris lidt (til Dronningborg), om Aftenen min giest +“. „Den 13 forhørde Lauris och ieg de bønder i Skalmstrup og Thued, som kongl. Maj. hafuer beuilget Anders Fris

imodt han godtz i Huidsten, som och da blefue forhørdt; Myn giest tel midag och aften + +.“

Ved Hjælp af den endnu bevarede Besigtelse kan vi følge Adelsmændene under Arbejdet:

„— — — Saa haver vi udi Dag, — det er Lensmandens Haand —, som er den 13. decembris anno 1619 efter samme hans kongelige Majestæts Befaling begge forbemeldte Godes Ejendom og Herligheder forfaaret, saavel som og haft Bønderne for os paa samme Gaarde og Gods boendes ere, og di ved deres højeste Ed og Salighed med oprakte Fingre for os bekjendt haver, hver dennem aarligen at skyldte — — saa og avle, som efter følger: Først kongl. Majts. Gods udi Nørhaldherrret udi Dronningborg Len, dog Bønderne deres aarlige Afgift tilforn til Mariager ydt haver, undtagendes den Ødegaard udi Thuede By, som her under Dronningborg haver legget; og for det første bekjender Mikkell Simensen, som nu boendes er udi den Gaard, Anders Markorsen tilforn paaboet haver, sig aarligen at skyldte 15 Skipper Rug, 18 Sk. Byg, tive Sk. Aare (o: Havre) 5 Sk. Havre Gjesteri, halvanden Mark og halvfemte Skilling Gjesteri, en Brændsvin, en Mark Haar; kand saa og avle aarligen 5 Td. Rug, 6 Td. Byg, 7 Td. Havre, Hø 10 Læs, og er Skov til samme Gaard til trej Svins Olden¹⁾).

Anlangendes den Ødegaard udi *Thuede*, daa efterdi der ingen udi langsommelig Tidt haver paaboet, som Ejendom vaar bekjend, hvad dertil aarligen kunde saaes og avles, daa haver vi haft Sognepræsten, Hr. Jens²⁾, som der udi Byen boendes er, og som Gaardens Lejlighed bedst vaar bevist, for os, som haver bekjend aarligen dertil at kan saaes og avles 18 Sk.

1) Det Mtr. Nr. 8. Gaardejer Niels Rasmussens Gaard Talen er om, muligt en Adelsgaard, som under en eller anden Form er blevet skænket til Mariager Kloster. Det var denne Gaard Johan Pors og Fru Ingeborg havde af Klosteret frit deres Livstid sammen med et Bol i Skalmstrup i Aaret 1466.

2) Jens Pedersen Lykke, Præst til Tvede—Linde 1604—1647.

Rug, 18 Sk. Byg, halvfjerde Tdr. Havre, Hø sex Læs, mens hvad det Landgilde anlanges, befindes af Dronningborg Jordebog deraf aarlig at skulde gange 1 Ørte Rug, halvanden Ørte Byg, en Ørte Havre, en pundt Smør, en Fodernød, en Gaas, tou Høns, en Brændsvin. Nok ¹⁾ et Gaadhus, der ibd., Poul Wibe udi bor, skylder aarligen halvanden Mark, en album Huspendige, kand saa aarligen trej Sk. Byg, og efterdi der ikke til samme Hus ydermere Ejendom er, end et lidet Støk Jord, som af Gadejorden ved Huset er indtagen, daa er di Gadhuspendinge ikke beregnet, mens dog de trej Skipper Kornsaed udi Smmarium med indbereget. Nok tvinde Gaarde udi *Skallumbstrup*, den ene Chresten Lauridsen paaboer, skylder aarligen 1 Ørte Rug, 2 Ørte Byg, 2 Ørte Aare, en Pund Smør, en Brændsuin, 5 Mark Gjesteri, kand saa og avle 6 Tdr. Rug, 5 Tdr. Byg, 5 Tdr. Havre, Hø 10 Læs, og er Skov til forskrevne Gaard til tresindstyve Svins Olden, dog paa allerhøjeste. Den anden Peder Skov paaboer, skylder aarligen 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 1 Ørte Havre, 1 Brændsvin, halvtriddi Mark, tou Album Gjesteri, 1 Mark Haar, en halv Tønde Havregjesteri; kand saa og avle aarligen trej Tdr. Rug, halvtriddi Tønder Byg, halvfjerde Td. Havre, Hø tolv Læs.

— — — Nu efter følger Anders Friis's Gods, som han underdanigst der imod vil udlægge. Først udi Nørhaldherred udi Gasumb Sogn i Hvidstien By leggendes trende Gaarde; den første Søren Chrestensen Skowbo iboer skylder aarligen halvtriddi Ørte Rug, halvtriddi Ørte Byg, en Ørte Havre, trej Pund Smør, 1 Brændsvin, en Gaas, tou Høns, en Mark Gjæsteri; kan saa og avle aarligen 5 Ørte Rug, 6 Ørte Byg, 8 Ørte Havre, Hø trej Læs; den anden Peder Sørensen Randerup paabor, skylder aarligen tou Ørte Rug, 2 Ørte Byg, 2 Ørte Havre, 2 Pund Smør, 1 Brændsvin, 1 Gaas, tou Høns, 1 Mark Gjæsteri;

¹⁾ Nok, det tyske noch, endnu, her altsaa: endvidere.

kan saa og avle 5 Ørte Rug, 6 Ørte Byg, 8 Ørte Havre, Hø trej Læs. Den triddi Poul Jensen paa-bor skylder halvanden Ørte Rug, tyve og sex Sk. Byg, tou Pundt Smør, 1 Gaas, tou Høns; kan saa og avle halvtriddi Td. Rug, fire Td. Byg, ni Td. Havre, Hø en Læs. Og haver forskrevne Mænd be-kjend dennem aarlig samtlig at kand avle halvtridi-sindstve Læs Borehø, som dog ikke er beregnet —.

— — — Naar Højbemeldte kongl. Majestæts Godses aarlige visse Landgilde — — — imod forbe-meldte Anders Friis's Godses aarlige Landgilde det ene imod det andet beregnet, daa udi samme Skifte beløber Anders Friis's Landgilde over kongl. Maje-stæts 10 Skipper Korn 1 Alb. Desligest naar 1 Svins Olden, 1 Læs Eng, 1 Skippe Byg og Rugsæd og tou Skip. Havresæd, det ene mod det andet beregnet, daa beløber Anders Friis's Ejendom videre end høj-bemeldte kogl. Majestæts Ejendom udi samme Skifte udi Havresæd $7\frac{1}{2}$ Td. 3 Sk. ¹⁾).

At vi efter højbemeldte kongl. Majestæts naadig-ste Befalling det ene Gods imod det andet baade paa Ejendom og Landgilde lignet og lagt haver, det retteste vi vidste at gjøre, dog altingest dermed paa kongl. Majestæts eget naadigste Behag at forandre, eftersom hans kongl. Maj. billiger og rettere der udi naadigst kan eragte, des til ydermiere Vidnes-byrd under vore Hænder og Segl. Datum Dronning-borg ut supra.

(Segl)

Eske Brock

medt egen handt.

(Segl)

Lauridtz Ebbesen

egen handt²⁾.

Mageskiftets endelige Ordning afhandledes paa Slottet i København 27. Juli 1620; Anders Friis af-stod de tre Gaarde i Hvidsten, Gassum Sogn, og fik Kronens to Gaarde og et Gadehus i Tvede, samt

¹⁾ Altsaa efter Aabosyssels Hartkornsligning.

²⁾ Danske Kancel Besigtelser og andre Indlæg til Skøder og Mageskifter ad 1620 ^{27/7}. H. 108.

Klostrets to sidste Gaarde i Skalmstrup. Han forøgede ved denne Lejlighed Hungstrups Indensogns-Herligheder med lidt over 26 Tdr. Landgildehartkorn, 51½ Td. Bondesæd, 38 Læs Enghø og 63 Svins Olden, hvortil naturligvis maa lægges det langt vigtigere Hoveri. Hungstrups Glanstid er inde nu; men en Erhvervelse skulde endnu falde Gaarden til som en moden Frugt. Det vil jo erindres, at Priorlykken tilhørte Klosteret i Mariager og laa til Gaardene i Skalmstrup; det vil ogsaa erindres, at samme Lykke fra Skalmstrup Mark i Syd skar sig dybt ind mellem Hungstrups Jorder, som den omtrent skilte i to Dele. Mageskiftet af 1620 bragte nu ogsaa Priorlykken under Hungstrup og den er vel derefter bleven en Part af Hovmarken, den Bro der bandt Gaardens splittede Lande sammen til een stor afrundet Ejendom, strækkende sig fra Hovstien i Vest til Fjorden, fra Røddeaa i Nord til Skalmstrup Skel i Syd, endda med tre af denne Bys fire Gaarde som lydige Tjenere, naar Hungstrup Hovklokke kaldte til Arbejde. Kampen er endt mellem Torpene i Tvede Fang, Hungstrup blev den sejrende.

Om de Skalmstrup Mænd overværede Priorlykkens Afsnøring med et let Sind, bliver et Spørgsmaal for sig; men det er jo muligt, at Bymændene har faaet Afsavnet dækket med Sædeland andetsteds. Under den store Tiendestrid mellem Sognets daværende Præst, Chresten Sørensen Schrøder og Movrids Podebusk til Gjessinggaard i Aarene 1690—91 drev Bønderne visse Jorder, der da sagdes at ligge i Hungstrup Mark. Under Vidneførelsen paa Herredstinget fremlagde Præsten sin Formand Hr. Niels Knudsen Oxes Sædebog af 1650, ved Hjælp af hvilken det tildels er muligt at fastlægge de omtalte Jorder i Marken. Kræn Møller i Hjørnkær Mølle og Tammies Møller i Gjessing Mølle, 3 Gaardmænd i Skalmstrup, samt 5 dito i Tvede dyrkede og drev „ved Præsteskoven i Hungstrup Mark“¹⁾. Hermed kan vel kun

¹⁾ Støvring—Nørhald Herreders Justitsprotokol 20/7 1690.

være ment „Kirkeskoven“, i saa Fald er Talen om Indrup høje Jorder paa Horsti og vestpaa efter den gamle Baastrup Ager. Dette kan jo være en Erstatning for Savnet af Priorlykke, men er dog langt snarere en Levning fra det middelalderlige Indrups Afhængighed af Sognekirken, under hvilken al dette Torps Jord naturligvis fæstedes for Landgilde med paaløbende Kirketiende. Priorlykken selv og Baastrup Ager samledes i Tidens Løb i denne Vang under Gjessinggaard, som i vor Tid hedder „Bajsvang“, et Navn, som vist indeholder et Personnavn. Priorlykke og Baastrup er da formodentlig vangedelt inden 1684 af Borger i Randers, Anders Povlsen Bay, der dette Aar fratraadte en fleraarig Forpagtning af Gjessinggaard.

Endelig undgaar det ikke Opmærksomheden, at Skelbrevet af 1548 for Fjordkærenes Vedkommende har en ganske anden Grænse end den nugældende.

Fra det gamle Aakasts Greb i Forten trak Skellet i ret Øst til Fjordens Midstrømme. I vore Dage slaar det samme Skel en svær Bugtning nordover, og „Skvaderballe“ fra 1548 tilhører nu Skalmstrup under Navn af „Fælerne“, „Harkerne“ og „De bløde Enge“. Ogsaa dette kan være en Afgivelse for Priorlykke; men senere er kommen en Udskiftning og et Godssalg, under hvilke vel nok er sket en Ændring af denne fra Middelalderen stammende Ordning, der lod Skalmstrup Kvæg græsse paa Engene indtil Røddeaa. Priorlykke er da vist inddraget uden Erstatning i Jorder andetsteds.

I Aaret 1620 er Hungstrup fuld færdig; fra et ubetydeligt lille Torp til ca. 8 Tdr. Hartk. hævedes det gennem Slægtleds maalbevidste Arbejde til moderne Storgaard med hoverigørende Bønder. Hjørnkjær Mølle, 3 Gaarde i Skalmstrup, 7 Gaarde og 5 Huse i Tvede, 2 Gaarde, 1 Bol og 3 Huse i Hvidsten hørte nu under Hungstrup. Manden, der lagde den sidste Haand paa Værket, Anders Jørgensen af de Skaktavl-Friiser, indrettede Stole til sig og Hustru,

Ide Munck-Lange, ovre i Sognekirken og smykkede dem standsmæssigt. Alt synes tilrettelagt for Hungstrups fremtidige Blomstring i Anders Friis's og hans Slægts Eje. Det skete ikke. Aar 1621 solgte han Gaard og Gods til Iver Axelsen Juul paa Gjessinggaard, som brød Bygningen ned og drev Jorderne sammen med sine egne. I et gjessinggaardsk Skiftedokument i Landsarkivet „Malte Juuls Arvelod“ af 1629 genfindes Jordegodset, Hovedgaarden derimod ikke. Hungstrup er borte, nedlagt og indesluttet i Gjessinggaards 2 Læster eller 48 Tdr. Hartk. Aabomaal med Skov til 440 Svins Olden. Hungstrups sidste Rester fjernedes saa fuldstændigt, at Egnens Folk tildels glemte Stedet, hvor Gaarden har ligget. —

— Men under Mulden ligger Soklerne urørt, vel endog den Trappesten, paa hvilken gamle Lars Nielsen saa ofte er standset for at lade sit hvasse Blik gennemspejde Hungstrup til de lønligste Kroge, inden han vendte ind til Fru Anne og de prægtige Drengene, disse, hvis bratte Død mere end noget andet ribbede den grønne Vinranke og bragte hans gamle Gaard til Fald.

Aage Sørensen.

En Episode af Kampen paa Dybbøl d. 28. Marts 1864.

Af Oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser.

ÆRVÆRENDE Fremstilling, der handler om afdøde Postmester *Wørmer's* Færd som Sekondløjtnant paa Dybbøl den 28. Marts 1864, er bygget paa samtidige Kilder og paa Studiet af Terrainet foran Dybbøl Skanser. Kilderne er dels de officielle Rapporter om Kampen den nævnte Dag — de findes i Hærens Arkiv i Kjøbenhavn — og dels to Breve fra *Wørmer* til Forældrene, daterede den 28. og 29. Marts 1864 og trykte i „Nationaltidende“ den 1. April 1914.

Peter Ludvig Wørmer var født 1838; Faderen var Fyrinspektør paa Hanstholm. Han deltog i Krigen 1864 som Sekondløjtnant ved 22. Infanteri-Regiment og blev senere Postmester, fra 1866 i Nykjøbing paa Mors og fra 1884 til sin Død i 1898 i Randers.

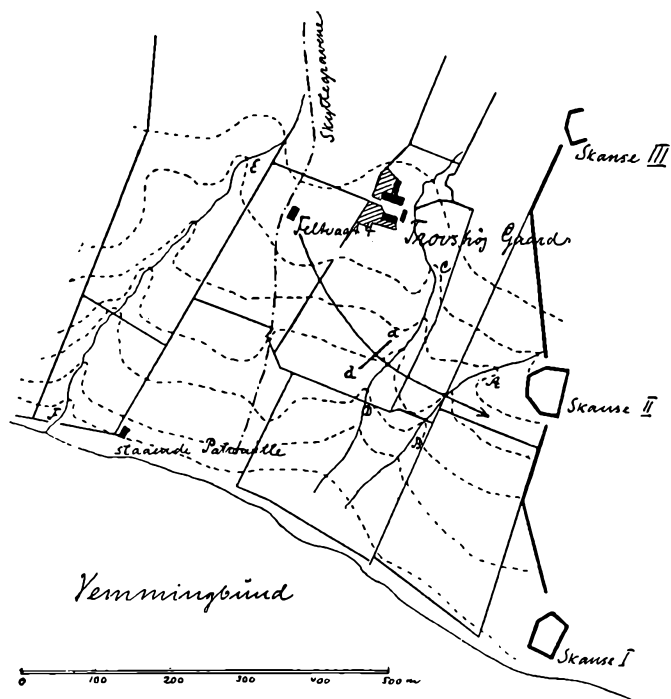
Paa Toppen af Dybbøl Banke og i en Linie over denne fra Syd til Nord laa i 1864 de danske Skan-

ser; der var ialt 10, og de havde Numre fra venstre til højre, d. v. s. fra Vemmingbund til Als Sund.

Foran Skanserækken stod Forposterne; oprindelig havde de yderste Følehorn imod Vest, Vedetterne, en Afstand af 3—4 km, men alt som Dagene gik, og Preussernes Angreb skred mere og mere frem, blev de kastede tilbage, og den 27. Marts om Aftenen stod Feltvagterne, de eneste fremskudte sluttede Led, i de saakaldte Skyttegrave, der paa venstre Fløj laa omtrent 350 m foran Skanserne I—III. I hvert af Stillingens to Afsnit, adskilte ved Lavningen mellem Skanserne VI og VIII, var der fire Feltvagter, der havde Numre fra højre til venstre.

Den 27. Marts — 1. Paaskedag — om Aftenen besatte 22. Regiment de tre sydligste Skanser, og det fremsendte to Halvkompagnier til de foran Fronten liggende Feltvagter Nr. 3 og 4. Sekondløjtnant Wørmer var Fører for Nr. 4, der laa paa en lille Bakke, omtrent 100 m Sydvest for Trovshøj Gaard; Besætningen var 1. og 2. Deling af Regimentets 6. Kompagni.

Vejret var ækelt; det regnede og var meget mørkt; kun et lille Stykke kunde man se frem foran sig, men til Gengæld hørte man ganske tydeligt, hvad der foregik ovre hos Fjenden. Foran Feltvagten var der udstillet Vedetter, men Afstanden til dem var kun ringe — 50—75 m — saa den yderste Grad af Opmærksomhed og Aarvaagenhed var nødvendig; paa venstre Fløj, nede ved Stranden, var der en staaende Patrouille paa 1 Underofficer og 6 Mand, omtrent 150 m foran Feltvagtlinien.

Kort over den sydlige Del af Dybbølstillingen d. 28. Marts 1864.

Da Klokken var omtrent halvfire, medens det endnu var bælgmørkt, angreb Preusserne. Der faldt et Par Skud i Kæden, og Vedetterne trak sig tilbage uden at afgive yderligere Melding; Patrouillen nede i Strandkanten var blevet overrumplet og taget til Fange. Nu var Besætningen i Skyttegravene i yderste Linie, og lidt efter skimtede Folkene fremme i Mørket to fjendtlige Kolonner, hvoraf den ene fulgte Strandkanten, medens den anden gik omtrent lige imod Feltvagten. Kommandoraab lød fra begge Sider, Geværilden knitrede, Preusserne raabte Hurra,

og inde i Skanserne hørte man Larm og Spektakel i Forterrainet.

Kampen mellem de smaa danske og de overlegne fjendtlige Styrker varede i omtrent en halv Time, og Feltvagten trak sig derefter tilbage i sydøstlig Retning, overladende Skyttegravene til Fjenden; han besatte dem og „vendte“ dem, det vil sige indrettede dem til Brug med Front mod Øst. Naar det har kunnet lade sig gøre i saa lang Tid at opholde den fjendtlige Fremrykning, maa det sikkert tilskrives dels Mørket og den spredte danske Opstilling i de mange smaa Skyttegrave, hver til en halv Snese Mand, og dels et — forøvrigt ubegribeligt — Ukendskab hos Preusserne til Forholdene paa vor Side.

Den Tilbagetogslinie, Løjtnant Wörmer valgte, var længere, end om han var gaaet lige mod Øst, men Grunden hertil maa søges i Fjendens Optræden; denne har — efter hans senere Forhold at dømme — utvivlsomt trykket stærkest paa Feltvagtens højre Fløj.

Terrainet fra Feltvagt Nr. 4's Standplads imod Sydøst falder jævnt nedad, men det gennemskæres af to Slugter, der gør det muligt for en tilbagegaaende Styrke at forsvinde uden alt for store Tab. De ses endnu tydeligt i Terrainet, selv om en Del af dem ved Jordens Bearbejdelse og Kultivering igennem Aarenes Løb er blevet udvisket.

Den østlige, der i 1864 begyndte ved det nordvestlige Hjørne af Skanse II, men som nu kun kan følges paa Strækningen A—B, er 6—10 m bred og 2—4 m dyb; den vestlige, der nu ses paa Strækningen fra C—D, er 10—15 m bred og 4—6 m dyb. Begge Slugter ligner hinanden; de har, navnlig paa den

nordligste Del, stejle Skrænter, der er bevoksede med Buske af noget over Mandshøjde; disse ryddes imidlertid — af Hensyn til Brændeværdien — med faa Aars Mellemrum, og det er derfor vanskeligt i vore Dage at danne sig et Billede af Forholdene i 1864. Sandsynligheden taler dog for, at der den Gang enten ikke har været nogen som helst Trævækst — de samtidige Kort angiver ikke Signaturer herfor — eller at en saadan for ikke at give en Fjende Ly under Angrebet i Tide er blevet ryddet bort. I Bunden risler lidt Vand, men dette er ganske uden Betydning for Fremkommeligheden.

Ved den vestlige af de to Slugter stiger imidlertid Terrainet baade mod Vest og mod Øst saaledes, at den Sænkning, der under en Kamp kan blive af Værdi, har en Bredde af omtrent 50 m, og der er Mulighed for fra baade den vestlige og den østlige Kant at føre en Skydefægtning med en Modstander, der har sat sig fast i Skyttegravene.

Medens Løjtnant Wørmer var under Tilbagegang, var Dagen begyndt at bryde frem, og Skanserne havde derfor blandet sig i Kampen. Fra Brystværn og Kanonbænke sendte Besætningen Geværkugler og Kardæskskud ud over Terrainet; Afstanden mellem de to Modstandere var imidlertid meget ringe, saa man oppe fra Skansen kun med Vanskelighed kunde skelne Ven fra Fjende, og Skydningen gik derfor til en vis Grad ud over begge Parter. Forholdene for Løjtnanten og hans Folk var, det siger sig selv, yderst vanskelige og ubehagelige, men tilbage maatte de; saa krøb de, som det vilde falde Nutidens Soldater meget naturligt, men som man den Gang ikke var rigtig vant til, paa alle fire et Stykke imod Sydøst,

og paa den Maade naaede de den vestligste af de to foran omtalte Slugter. Ved d—d gjorde de Holdt og optog igen Kampen med Preusserne i Skyttegravene.

I denne Stilling viste det sig, at Styrken var nogenlunde sikret mod Ilden fra Skanser og Løbegrave, idet Terrainet mellem de to Slugter baade skjulte og dækkede, men Løjtnant Wørmer kunde dog ikke blive her; han havde løst sin Forpostopgave: at give de bagved værende Styrker Tid og Lejlighed til at komme i Stilling, og det var nu hans Pligt for ikke at maskere Ilden fra Skanserne at gaa helt tilbage. Hen over Bakkedraget Øst for ham spillede imidlertid Ilden fra Skanse II, og den maatte for en kort Tid standses eller ledes ind over et andet Terrain. Wørmer begav sig derfor tilbage til Bakkedraget mellem de to Slugter, og herfra raabte han til Besætningen i Skansen, at den ikke maatte skyde, naar han kom frem med sine Folk. Raabet blev hørt, og det lykkedes Løjtnanten med sin Styrke at naa Løbegraven mellem Skanserne I og II.

Tidspunktet for denne sidste Del af Tilbagegangen var meget heldigt valgt; havde Wørmer opholdt sig længere i den vestlige Slugt, havde Preusserne taget ham til Fange; de havde allerede faaet Folk frem til lidt Syd for C, og det havde sikkert været dem en yderst kærkommen Gevinst, om de havde taget den danske Løjtnant og hans Feltvagt.

Kampen mellem Preusserne, der holdt vore Skyttegrave besat, og som fra dem søgte at vinde frem, og vore Tropper i Skanser og Løbegrave, blev nu fortsat, og alt som Dagen gryede, blev Forholdene for Angriberne mere og mere ugunstige. Ilden fra de danske Kanoner, som Fjendens Batterier ikke

evnede at bringe til Tavshed, blev i høj Grad ubehagelig, og Resultatet blev, at Preusserne trak sig tilbage fra deres Stillinger paa den aabne Mark og søgte Dækning i Folder i Terrainet.

Kampen var ved at dø hen, da Panserbatteriet „Rolf Krake“ viste sig ude i Vemmingbund; det var hidkaldt af Kanonernes Drøn, og det gik nu støt og roligt frem, spejdende efter Maal, der passede for dets store og vægtige Kanoner — og det fandt den. I Lavninger, der vendte den aabne Side ud imod Vandet, laa Preusserne og gemte sig for Skansernes Artillerister, men fra Panserbatteriet fik man Øje paa dem, og et Par Granater var nok til at rydde op, Preusserne myldrede op paa det aabne Terrain, og her sendte Skansernes Kanoner dem en sidste Hilsen, inden de forsvandt bag Bakkekammen.

Omtrent paa samme Tid blev der fra Skanserne Nord for Flensborg Chausseen foretaget et Udfald, der foranledigede Angriberne til ogsaa her at trække sig tilbage.

Da Fjenden var gaaet tilbage, blev de Feltvagter, der havde maattet forlade deres Pladser, atter sendt frem, og Løjtnant Wørmer rykkede derfor ud til Skyttegravene ved Trovshøj Gaard, hvor Posterne atter blev udstillede. Et Stykke foran Feltvagt Nr. 4's Plads ligger Slugten E-F; den er meget større og dybere, men minder i øvrigt i sin Form ganske om de to østligere; den var af „Rolf Krake“ blevet beskudt paa langs, og det var derfor i høj Grad sandsynligt, at der i den var skjult saarede Fjender, der trængte til Hjælp.

Wørmer tog 1 Underkorporal og 6 Mand med sig og gik frem, og til dem sluttede Regimentsskriveren, Sergeant Klint, sig; han havde ved Alarmeringen begivet sig frem fra Sønderborg og var nu gaaet forbi Skanse III og ud til Feltvagt Nr. 4. (*Johan Christian Clement Klint* var født i 1831 i Preetz i Holsten; i den første Krig havde han tjent som menig i den slesvig-holstenske Hær, og efter Fredsslutningen var han som frivillig blevet ansat ved 22. Infanteri-Bataillon; her var han efterhaanden avanceret til Sergeant. I 1864 blev han Overkommandersergent og i 1867 Stabssergent; i 1884 blev han afskediget og udnævnt til Krigsassessor og i 1888 døde han.)

Da Patrouillen kom frem til Kanten af Slugten, sprang en Del Preussere frem; Wørmer fortæller selv derom: „Jeg blev lidt hed om Ørene, da jeg troede at være faldet i et Baghold, men der var intet at betænke sig paa, thi løb vi tilbage, havde de skudt hver Mand af os ned; jeg kommanderede derfor „an“ og brølte med det samme paa halvt Tysk og halvt Dansk, at de skulde overgive sig, da de ellers blev skudt. De lod sig forbløffe, kastede Geværerne bort og raabte „Gnade, Gnade, Pardon, wir sind ja doch Kameraden“.

Paa den Maade tog Løjtnant Wørmer og hans lille Skare 18 Preussere til Fange; han bestemte sig nu til med Underkorporalen og 3 Mand at føre dem til Skanselinien, medens Sergenten med Resten af Styrken blev tilbage; Fangerne havde nemlig fortalt, at der endnu var nogle Preussere skjult i Slugten, og at der mellem dem var en Officer, og Wørmer gav derfor Sergeant Klint Ordre til med sine 3 Mand

at sørge for at faa alle med; Folkene var paa dette Tidspunkt spredt rundt i Slugten, der med sine mange Ujævnheder gav gode Betingelser for Fjenderne til at gemme sig, og Sergenten gik straks ned til dem; inden imidlertid Løjtnanten var afmarcheret, kom han tilbage med den fjentlige Officer og den Mand, der havde fundet ham.

Med den saaledes formerede Styrke afmarcherede Løjtnant Wørmer til Terrainet mellem Skanserne III og IV, hvor han afleverede Fangerne til Bataillonschefen. Da han lidt efter igen begav sig frem, mødte han Sergent Klint med 7 Fanger. Senere paa Dagen tog en Underkorporal fra Feltvagten endnu 1 Mand, der havde skjult sig i Slugten.

Det samlede Antal Fanger var saaledes 1 Officer — Løjtnant Raszper — 1 Underkorporal, 1 Spillemand og 24 Menige af 1. Posenske Infanteri Regiment Nr. 18; med denne Styrke afmarcherede Sergent Klint senere til Sønderborg.

Indenfor 22. Regiment var der baade Glæde og Stolthed over Dagens Kamp. Man havde haft et Sammenstød med Preusserne, der var blevet til en Sejr — saaledes opfattede man det i det mindste i Øjeblikket — de havde angrebet og var slaaet tilbage, vore havde beholdt Valpladsen, og en Del af Regimentets Styrke havde udmærket sig.

Alle var enige om, at Løjtnant Wørmer havde gjort sine Sager godt, og skal man med Nutidens Øjne se paa hans Færd den 28. Marts 1864, kan man kun nære Beundring for ham. Hans Optræden, da han med nogle faa Folk kom frem til den store Slugt og pludselig saa Fjenden myldre frem, viser, at han har haft Evne til under vanskelige Forhold

at holde Hovedet klart; havde han svigtet, var — som han selv skriver — han selv og alle hans Folk blevet skudt ned.

Den lille Episode er et af de — heldigvis mange — smaa Lyspunkter, der findes spredt rundt i den ellers saa sørgelige Krig, og som fortæller om den danske Soldats Mod og Tapperhed.

Den 5. Maj 1864 dekorerede Kong Christian den Niende Sekondløjtnant Wørner med Dannebrogsg-ordenens Ridderkors og Sergent Klint med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

Dandiget i Asferg Sogn.

LANDT vore Oldtidsminder findes nogle *Volde* eller *Diger*, der er blevet opkastede som Værn mod fjendtlige Angreb. For Danmarks Vedkommende findes disse Volde kun bevarede til vor Tid i Jylland. Hvornaar de er opførte, og den nærmere Aarsag til deres Opførelse, er man paa det nuværende Tidspunkt ikke i Stand til at sige noget bestemt om. Maaske vidtløftige Gravninger og indgaaende arkæologiske og geologiske Undersøgelser kan kaste Lys over disse dunkle Spørgsmaal. I Tidens Løb har man haft forskellige Meninger om disse Oldtidsbefæstninger, der nu er reduceret til kun at omfatte *Rammedige* imellem Nisum Fjord og Limfjorden, *Ollemesdige* ved Tinglev Nord for Flensborg og *Dandiget* i Asfærg Sogn, *Nørhald* Herred. Det er det sidstnævnte Dige, vi skal høre nærmere om her, idet de nyeste Oplysninger, der er fremkomne om vor Oldtidshistorie, vil blive draget ind i Undersøgelsen. *Dandiget* begynder paa Bakkeskraaningen Øst for Kaatbæk ved Gamle Purhus og gaar derfra i en Længde af lidt over 1250 Meter, indtil det naar Vejen fra Asfærg til Ejstrup. Diget gennemskæres 310 Meter fra Sydøst af Vejen fra Gamle Purhus til Ejstrup og ca. 470

Meter længere fremme mod Nordøst af en Vej, der fra Hovedlandevejen fører Nord paa til Ejstrup. Diget er medtaget, men var dog i 1894 imod Sydøst knap 2 Meter højt og mod Nordvest 1,15 Meter højt. Tværmaalet skulde oprindeligt have været ca. 9 Meter mod Syd-Nord med en jævn, flad Skraaning mod Sydvest ¹⁾).

Dandiget er aftegnet paa Asfærg Sogns Udskiftningskort fra o. 1780 ²⁾). En Mark nær ved Diget bærer da Navnet: „Dahndigeagre“.

Tidspunktet for Dandigets Rejsning, og Grunden, hvorfor man rejste dette Dige, kan man vel ikke sige noget bestemt om, men Stednavne og Folkeminder kan dog maaske lede lidt ind paa Sporet.

Navnet, Dandige, maa afgjort være et Laan fra Viborg—Randers Egnens mange Sagn om Kong Dan. Denne Egn har nemlig en særlig Forkærlighed for Sagntypen om en Konge, Dan eller Skjold, der skal være lagt i Høj sammen med sin Hest. *Axel Olrik* har undersøgt Spørgsmaalet om Kong Dan og Stedsagnene, som knytter sig til denne Egn ³⁾), men han har dog ikke omtalt Dandiget i denne sin Undersøgelse; dog synes en Forbindelse mellem Sagnene og Diget at være aabenbar. I Markbogen ⁴⁾ over Asfærg Sogn, fra Aar 1683 findes under Ejstrup Bys

1) A. P. Madsens Indberetning til Nationalmuseet ^{10/9} 1894. Trap 3. Udg. IV., 879; 4. Udg. VI., Sophus Müller: Vor Oltid, 631. Jfr. Trap 2. Udg. V., 556. Fra Ribe Amt 1920, 270. Fr. Klee: Steen-, Bronze- og Jernculturens Minder 1854, 62.

2) I Matrikulsarkivet.

3) Danmarks Heltedigtning II., 232 fl. Jfr. Danske Atlas IV., 403. E. Tang Kristensen: Danske Sagn IV., Nr. 185, 211, 212.

4) I Matrikulsarkivet.

Jorder saaledes følgende Marknavne: *Kongens Knøs* og *Vester Kongens Knøs*. „Knøs“ betyder en „lille rund Gravhøj“, og Navnet viser da, at man har sat en Konge i Forbindelse med disse to Høje, der jo maa have ligget i Nærheden af Diget, som havde (og har) en Sagnkonge til Opnævner. Muligvis har Folk i Egnen ment, at Kongen var højsat i en af „Knøsene“.

Gudmund Schütte fremsætter den Tanke, at Dandiget har været et Fæstningsværk, opkastet mellem de skjoldungedanske Indflyttere og de indfødte Jyder¹⁾. Disse „skjoldungedanske Inflyttere“ skal være Erobrerne af Jylland i det 4.—5. Aarh. e. Kr. Disse Erobrere formodes at være udgaaede fra Sjælland, og deres Omraade kendetegnes ved Landsbyer, hvis Navne ender paa —*lev*. Det er *H. V. Clausen*, der har fremsat denne Theori om Danmarks Oldtidsbebyggelse i et tankevækkende Arbejde: *Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse*²⁾, og *G. Schütte* støtter *H. V. Clausens* Opfattelse; i dette Tilfælde ved bl. a. at finde et etnologisk Skel paa Nord- og Sydsiden af Himmerlands „strategiske Grænse“ mod Syd. Nordenfor Grænsen har vi Levbosættelse, ingen Indbyggernavne, der ender paa —*ing*, og efterhængt Artikkel fuldt gennemført; Syd eller Øst for Grænsen har vi Ingbosættelse (Vorning, Hviding, Kvorning, Venning, Velling o. s. v.) og Indbyggernavne paa paa —*ing*³⁾. — Levnavnene Nord og Øst for Dan-

1) Artikelbrug (Kgl. da. Vdsk. Selsk. Hist. filol. Medd. VII. 2, 1922), 167.

2) Trykt i Aarb. f. nord. Oldk. 1916; se især S. 62 fl. og Kort Nr. VIII.

3) Efter *H. V. Clausens* Kort VIII.

diget er Tørslev, Bremslev, Oplev, Vindelev, Falslev, Enslev og Gerlev ¹⁾).

I Folkevandringstiden var Skalsaadalen et ufremkommeligt Morads, saa Dandiget, der i over 1 Kilometers Længde afskærer Landet indenfor en stor Bue, som Kaatbæk danner, har derfor kunnet danne en vigtig Forsvarsvold paa Himmerlands Sydgrænse paa denne Strækning, der i hin Tid var den eneste farbare for en større Styrke. Bag Diget har Tusinder af Egnens Folk i Ufredstider kunnet søge Værn. Der synes mig i dette Tilfælde at være megen Sandsynlighed for de af H. V. Clausen og G. Schütte fremførte Theorier, og er de rigtige, maa det være den indfødte Stamme Ambronerne? (som *Vilhelm la Cour* [med et Spørgsmaalstegn efter] kalder Beboerne af Egnen mellem Randers og Mariager Fjorde paa sit Kort ²⁾) over de jyske Stammers Besiddelsesomraader i Oldtiden), der har rejst Dandiget som Værn mod den indtrængende Stamme Østdaner („skjoldunge danske Indflyttere“; — „—lev-Folket“), der her har mødt et — efter sin Tid — effektivt Forsvar; muligvis har det været Cimbrerstammen, som her har mødt Modstand for sin Ekspansionstrang(?).

En anden Anskuelse af Dandigets Oprindelse er fremført af *K. C. Uldall* ³⁾, der synes at mene, at Diget er af yngre Dato, muligvis fra den tidlige Middelalder, altsaa fra samme Tidsrum som *Trevolden* eller *Trediget* i det østfor Asfærg Sogn liggende *Gasum* Sogn ⁴⁾. *Trevolden*, der er en tredobbelt Dige-

¹⁾ Artikelbrug, 167.

²⁾ *Gesch. des schlesw. Volkes* I. (1923), 24.

³⁾ *Turistforeningens Aarbog* 1924, 38.

⁴⁾ *Randers Dagblad* 1893, Nr. 195.

eller Vejstrækning, har været 1 Kilometer lang og med Grave imellem, og foran Voldene i Øst. Den østlige Del af Volden paa Strækningen mellem Haldkjær og Glovdal er højest. Et lille Stykke er fredet. Muligvis er det en Vejspærring fra den tidlige Middelalder. *K. C. Uldall* mener ikke, det er urimeligt at henføre Trevolden til de Begivenheder, der gik forud for Slaget paa Grate Hede 1157. Netop i Randers—Viborg-Eggen stod dengang flere Slag. Dandiget kan maaske saa ogsaa have haft Forbindelse med en anden Jordvold paa Nørbæks Hede, nemlig *Dosset* ¹⁾. *Dos* eller *Dons* er Navnet paa flere Høje i Jylland; den mest bekendte er den vældige Bakkeø *Dagbjærg Dos* eller *Dons* i Dagbjærg Sogn, Fjends Herred. (I Markbogen fra Asfærg Sogn 1682 findes under Asfærg Bys Jorder Navnet »*Dons Meder*«, hvor *Dons* maa hentyde til en Høj). Hvis den af *Uldall* fremførte Anskuelse er rigtig, saa er der meget, der taler for, at der er Forbindelse baade i Tid og Hensigt mellem *Trevolden*, *Dandiget* og *Dosset*. Vi vilde da i disse tre Volde eller Diger se Rester af Folkeværn fra den urolige danske Middelalder umiddelbart før den store Opgangsperiode i Valdemarstiden. I fjerde Udgave af Traps Danmark VI. Bind giver man ikke den her først anførte — ud fra Clausens og Schyttes Studier byggede — Theori ubetinget Ret; men jeg er dog tilbøjelig til at tro paa denne Theori, som jeg forøvrigt selv først har udformet ²⁾, og indtil videre føler jeg mig overbevist om dens Rigtighed.

August F. Schmidt.

1) E. Tang Kristensen: Danske Sagn IV. A, Nr. 88.

2) Samlinger t. J. Hist. og Top. 4. R. IV. Bd., 5 H. 1924 (1925), 436 ff.

Om Helligkilderne i Randers og J. V. Nissen-Ramten.

I „Fra Randers Amt“ XIX (1925), S. 7 er meddelt i kortfattet Gengivelse de Oplysninger, jeg i 1925 kendte om de tre hellige Kilder i *Randers*. I min Bog: „Danmarks Helligkilder“ 1926, S. 141, er Randerskilderne nævnt i Fortegnelsen over de da-kendte hellige Kilder i Danmark. Siden min Bogs Fremkomst er der meddelt mig supplerende Oplysninger vedrørende forskellige danske hellige Kilder, og hvad jeg har modtaget angaaende Kilderne i Randers, skal hidsættes her. Det var faa Dage efter, at min Bog „Danmarks Helligkilder“ i Slutningen af Marts 1926 udkom, at jeg modtog følgende Brev fra Professor *Vilhelm Thomsen* (²⁵/₁ 1842—¹³/₅ 1927) dateret Bjerregaardsvej, ²/₄ 1926.

„Jeg husker godt fra mine drengeaar i Randers i 1850'erne kilden 1847¹⁾. Den kaldtes almindelig Helenekilden²⁾; men om dette navn havde ældre hævde og om det bruges nu, er mig ubekendt. Det var et kildevæld med firkantet stakit om og omgivet af nogle faa træer. Man skulde kaste mønter deri, en skik, som jeg tror den gang endnu ikke var gaaet helt af brug; i alt fald bilder jeg mig ind at have

1) Se min Bog D. H. S. 141.

2) Maaske en Forvanskning af Folkemaalsudtalen „helle Kilde“, jfr. D. H. S. 37 (St. Helene).

set et pengestykke ligge dernede. De to andre, 1847 2—3 ¹⁾), mindes jeg aldrig at have set eller hørt om. Den langt nyere og mig ubekendte Stemannsgade er, saa vidt jeg kan se paa kort over Randers, hvad der dengang var en meget brugt og ganske køn spasere-sti, der kaldtes „Bag haverne“.

Vilh. Thomsen“.

Da der nu kun er yderst faa gamle Mennesker tilbage, der har besøgt en hellig Kilde i deres Barndom eller paa anden Maade har direkte Kendskab til den nu ophørte Kildedyrkelse, er det saa meget mere paaskønnelsesværdigt, naar disse enkelte optegner til Eftertiden, hvad de erindrer fra Fortiden, saaledes som vor største, nu afdøde, Sprogforsker har gjort det for Randerskildernes Vedkommende fra Tiden omkring 1850.

Vilhelm Thomsens Brev er et smukt Vidnesbyrd om den gamle Sprogforskers Kærlighed til den By, hvor han henlevede sin Barndom, fra hvis lærde Skole han i 1859 blev Student, og hvor han mange Aar senere, da hans Navn var blevet verdenskendt, blev Æresborger. Vi lærer af Brevet at kende et Karaktertræk hos Vilh. Thomsen, nemlig hans Hensyntagen til alle Sider, og det er ikke mindst derigennem, at sand personlig Kultur faar sit Udtryk.

Om *Jacob Vilken Nissen*, hvormed jeg har meddelt nogle Oplysninger i „Fra Randers Amt“ 1925, S. 5 ff. i Anledning af hans store Betydning som Indsamler af Materiale om Jyllands hellige Kilder, skal her anføres nogle Oplysninger, der er meddelte af *Evald Tang Kristensen* i hans „Minder og Oplevelser“ III. (1926), S. 413 f., hvor han fortæller om et Besøg hos Nissen-Ramten paa en Folkemindeindsamlingsrejse i Djursland 1892.

E. Tang Kristensen fortæller (her meddelt med nogle Udeladelser): . . . „Næste Dag gik jeg over

¹⁾ Se D. H. S. og Fra Randers Amt 1925, S. 7.

til Ramten for at besøge Lærer *J. V. Nissen*, som jeg kunde huske fra min Seminarietid. Da gav han sig af med at tegne Landkort, som han gik omkring og solgte, naar han havde et Par ledige Dage. Det var store Vægtkort, og de kunde nok bruges, men var ikke særlig fint tegnede. Jeg kan huske, at jeg fik ogsaa et af ham den Gang, og der stod prentet paa det med store Bogstaver: Tegnet af Nissen, Ramten. Senere havde han slaaet sig op ved at arbejde for Oldnordisk Museum, havde undersøgt Gravhøje, og havde talt op, hvor mange der fandtes i de forskellige Egne. Han kom til at gøre mange antikvariske Rejser og fik sin gode Betaling derfor. Vindom Sogn ¹⁾ kom han ogsaa til. Men da han var der, var jeg ikke hjemme, saa vi traf ikke hinanden. Nu vilde jeg besøge ham og tale med han. Jeg traf ham godt nok hjemme. Men det lod til, at det kneb for ham med Udkommet, og det var jo ogsaa kun et lille Embede, han sad inde med. Familien holdt sig noget tilbage, saa jeg fik ikke gjort videre Bekendtskab med den, og jeg opholdt mig da blot i det yderste Værelse. Da han ikke kunde huse mig om Natten, og vi dog havde en Del at tale med hinanden om, saa lovede han at faa mig indkvarteret i en Gaard, der laa et lille Stykke vesten for Skolen. Jeg kom ogsaa derom og laa i en Storstue i den vestlige Ende af Huset i en stor bred Seng. Det var rigtignok et koldt Kvarter, og jeg frøs ikke saa lidt, men det var jo ogsaa i Marts Maaned. Nissen sad for Resten og fortalte mig en hel Del om Pastor Vilhelm Bech, som havde været Præst der i Ørum, Ramten er jo i Ørum Sogn. Hans Fortællinger om denne Mand var for Resten meget interessante, men jeg vil ikke her referere dem, da der fortælles saa meget lignende om Bech Jeg fik ikke saa lidt skrevet op hos Nissen, og han lovede mig at skrive en hel Del om Almuelivet nede i Sønderjylland, hvor han egentlig

¹⁾ Hvor E. T. Kr. en Tid var Lærer.

var fra ¹⁾), og saa sende mig det, og det gjorde han ogsaa. Jeg fik et større Hefte i Folio-Format, men det var alt skrevet med Blyant, og Stilen deri var ikke den bedste, for Stilskrivning var ikke Nissens stærke Side. Senere besøgte jeg ham igen, da han havde taget sin Afsked ²⁾) og var flyttet til Randers. Han var en interessant Mand, det fik man snart at mærke, naar man talte med ham.

I de ovenstaaende Linjer af E. T. Kristensen faar man i Grunden et ret godt Indtryk af Nissen-Ramten, idet man maa huske paa, at E. T. Kr. aldrig skriver for meget rosende om Folk, men ved sin Nøgternhed vistnok tit træffer det rigtige. Og at Nissen var en „interessant Mand“, er der ingen Tvivl om, naar man kender til det betydningsfulde Arbejde, han har udført for Nationalmuseet.

Forøvrigt findes der mange Oplysninger vedrørende Randers Amt i Evald Tang Kristensens „Minde og Oplevelser“, især i I. og III. Bind. I Bind I er det Seminarielivet i Lyngby omkring 1860, der bliver meget indgaaende skildret; i Bind III er det mest Optegnelser fra den store Folkemindesamlers Rejser, der meldes om.

³⁰/₇ 1927.

August F. Schmidt.

1) Nissen var født i Arrild Vest for Haderslev 1855.

2) Nissen tog sin Afsked ¹/₁₀ 1895, døde 1902.

Et Mindedigt om Steen Steensen Blicher.

I sit store Værk „Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie“ skriver Jeppe Aakjær ikke uden Brod om den Kulde og Lige-gyldighed, hvormed Samtiden i det store og hele modtog Meddelelsen om Blichers Død den 26. Marts 1848. Aakjær giver imidlertid selv Forklaring paa det, naar han skriver om den almindelige Forvirring herhjemme paa det Tidspunkt, om det tragiske i, at Blicher skulde dø her paa Tærsklen af den ny Tid, og senere om, at „alle Bladene bugnede i denne og den efterfølgende Tid af bombastiske Krigs-proklamationer og gungrende Troppebevægelser“.

Som et lille Bevis paa, at man næppe har været slet saa ligegyldig ved Blichers Død, som det synes at fremgaa af Aakjærs Fremstilling, vil jeg her fremdrage et Mindedigt, der findes i en „Visebog / pr. 1850. / Mest med Henpeg paa / Krigen i 1849. / Samlet, forlagt og udgivet / af / Anders K. Kjeldsen, / Boghandler i Randers. / Kjøbenhavn. / Trykt hos Behrends Enke.“

Digtet ser saaledes ud:

Uise om Peer Spillemand.

Mel. Ved Vintertid, naar Skoven staaer.

Peer Spillemand nu sover luunt
 I Spendrup blandt hans kjære Bønder.
 Nu har hans Luur faa't udbasuunt,
 Si Barselstoner meer begynder.
 Paa Himmelbjerg hans fagre Røst
 Nu aldrig meer gier Sangen Lyst;
 :: Den bedste Sydes ædle Bryst
 Al! meer for Danmark ikke foulmer. ::

Prophetisk Barsko gav han tidt,
 Om hvad der burde skee i Landet.
 Han talte dette barsk, — og blidt
 Med Tanken vidt paa Land og Vandet.
 Han ælsked Danmark i Gevær
 Og raabte: rust jer, Gen og Hver!
 :: Før Noget kommer jer paa quær,
 Naar kanskee ei I saadant vente! ::

Hvis Du vor Sanger saae herop,
 Du sagde: ei I vilde hørel
 Hvis før dresseert var manges Røp,
 Og Vaabendandsen lært opføre,
 Var Danmark ei i Sumpen ført,
 Og ei af Voldsmænd overført
 :: Og mange Klager ikke hørt',
 Som mangt et Hjerte nu maae røre. ::

Du var den bedste Patriot,
 Som der var inden Danmarks Grændse.
 O, havde man dog fundet godt,
 Hvad, — at der Ingen vilde ændse!
 Da vel bereed, Du hver til Strid
 Stærkt muntred op mens det var Tid;
 ∴ Men Ingen skjøtted om den Tid,
 Derfor har Mange maattet bløde. ∴

Ja, Mængden huffer grandt din Røst,
 Da Kraftens Ord Du stærkt udsendte,
 Din Bauta tænkes paa med Lyst;
 Thi Hjertet dit for Danmark brændte.
 Du har Musæum i vor Barm,
 Dit Minde har den bedste Arm,
 ∴ Og der vor Digter luevarm
 Skal i Grindring stedse brænde. ∴

3 April 49. Peter Souffleur.

At Blichers Død i de bevægede Martsdage 1848, da Sindene var optagne af saa meget andet, kun har vakt forholdsvis ringe Opmærksomhed, kan egentlig ikke undre. Mere maa man undres over, at den afdøde Digter over et Aar efter — Visen er dateret April 1849 — mindes i en folkelig Visebog, der foruden to af Heibergs Gadeviser og nogle Sange fra „Abe-katten“ og et Par andre, samtidige Skuespil mest indeholder letvægtige Soldatervisere som „Vers til Bollette Nielsdatter fra Soldat Palle Caspersen“ og „Vise fra Knud Trainkudsk til hans Kjerreste efter Slagene ved Colding og Gudsø“ o. s. v.

Hvem „Peter Souffleur“ er, lader sig vel næppe oplyse; maaske skal man gætte paa Udgiveren, Boghandler Kjeldsen i Randers. At det er „Himmelbjærgpræsten“ mere end Digteren Blicher, Forfatteren mindes, forklares af Visens Tilblivelsestid. I øvrigt maa Visen tale for sig selv.

Povl Skadhauge.

Lime.

Spredte Træk af en Landsbys Historie gennem henved 200 Aar.

Af Lærer P. A. Petersen, Middelfart.

LANDSBYEN Lime i Sønderhald Herred er beliggende paa et Højdedrag, der mod Nord og Nordvest begrænses af Alling Aa, mod Syd og Sydvest af Rosenholms Aa, medens det mod Øst som af en lige Streg gennemskæres af Hovedlandevejen til Kalø.

Byens Navn, der snart skrives Lime, Lhime, Lhima, Lyme, antydes hos Trap at være opstaaet som Følge af, at der i Sognet findes store Kalkgruber („Limgrave“). I Middelalderen var Byen og Sognet tilligemed Skjørring Sogn anvist som Indtægt for Aarhus Kapitel, men ved Brev af ²⁴/₁ 1309 blev det henlagt til Omunger Syssels Provsti ¹).

Den er nu en stor og smuk Landsby med Kirke, Skole, Forsamlingshus, Dyrlæge og Læge. Dens velholdte Gaarde, hvorafl flere gør et nyt og moderne Indtryk, ligger omgivne af smukke Haver langs begge Sider af Vejen, der gaar i Retning Nord til Syd. Markerne, som tilhører Byen, er gennemgaaende vel-drevne, og skønt Jorden er let og noget sandet, staar

¹) Omunger eller Ommer Syssel omfatter Herrederne Nør-lyng, Sønderlyng, Middelsom, Onsild, Støvring, Nørhald og Gerlev.

Kornet her lige saa frodigt som i Landets bedste Egne.

I Aaret 1688 var Byen betydelig mindre; den bestod da ifølge Matr. af d. A. kun af 14 større og mindre Gaarde samt af nogle Huse. 10 af disse Gaarde tilhørte Oberst Hans Friis paa Tustrup, 2 Hr. Christen Skeel, Gl. Estrup, og 2 Sr. Tyge Jespersen, Skæring Munkgaard. Dengang dreves Jorden i Fællesskab, og dengang maatte Bønderne gøre Hovarbejde paa Herregaardene.

Omtrent midt i Byen, paa den vestlige Side af Vejen, ligger Kirken, St. Clemens. Den er opført af Granit og ser ud til oprindelig at have været uden Taarn; den er lille og hyggelig, men uden store Udsmykninger, og i den findes hverken Epithafier eller Ligstene. Dog har den indeholdt Begravelser; thi da man for en Del Aar siden ved Indlæg af Varmeapparat blev nødt til at grave ned under Kirkegulvet, fandt man betydelige Mængder af Menneskeknogler.

I kirkelig Henseende ¹⁾ har Lime oprindelig været et Pastorat for sig. Men fra 1630 til 1669 var det Annex til Øster-Alling. Paa den Tid var Hr. Peder Lauritsen Basse Sognepræst; det var han i 41 Aar, og fra 1653 var han tillige Provst. Under ham er det, at de Begivenheder begynder at tage Fart, som for lang Tid skulde sætte Sindene i heftig Bevægelse i den lille fredelige og ret afsidesliggende Landsby.

Nytaarsdag 1661 skulde Studiosus, senere Sognepræst til Holme og Tranbjerg, Hr. Christen Jensen Thorsager, prædike for sin Svoger Hr. Peder i Alling. Men idet han og Søren Degn træder ind ad Kirkedøren, stivner Blodet i deres Aarer, og skrækslagne farer de tilbage; thi paa en stor Sten ved den ene Side af Indgangsdøren sidder et fordægtigt Kvinde-menneske og spinder paa en lang Uldtraad, der naar helt op om Alteret. Saaledes omtrent indleder Amtmand Stemann sin Beretning om den store Hekse-

¹⁾ Præsterækken efter Wiberg.

proces, der har Kirsten Morsing fra Lime til Hovedfigur, og som findes udførligt beskrevet i Jydske Samlinger, III R. 3. B.

Efter Hr. Peder Lauritsen Basses Død 1670 blev Lime lagt som Annex til Aarslev-Hørning, og Søren Jensen Winther blev Sognepræst. Han var født i Aarhus som Søn af Raadmand Jens Sørensen Winther og Mette Thestrup, og en Søn af ham, Jens Sørensen Winther, der er født o. 1676, blev senere Sognepræst til Mygind-Krogsbek-Skjørring. Mærkeligt nok har Efterkommere af denne Slægt holdt sig der paa Egnen helt ned til vore Dage. En direkte Efterkommer er saaledes Ejeren af Mellem Mølle, og gennem Slægten Ammersen er den spredt videre ud over Egnen og det ganske Land. Cand. mag. Søren Hansen anfører saaledes i sin Afhandling „Mellem Mølle i Voldum Sogn“ S. 100 følgende: „Den 9de Februar 1764 blev Niels Jensen fra Skærvad og Marie Katrine Pedersdatter Winther af Mellem Mølle, begge unge Folk, ægteviede.“ Men ovennævnte Niels Jensen er netop en Ammersen¹⁾. Marie Pedersdatter Winther døde 1775 og blev begravet 20. Septbr., kun 33 Aar gammel. Søren Jensen Winther efterfulgtes af Nordmanden Ole Pedersen Øye, der tillige blev Provst i Aaret 1701. Han døde 1724, og nu fulgte 2 Brødre efter hinanden; først den meget lærde Magister Hans Jacobsen Buch, der endte sin berømmelige Løbebane som Consistorialraad og Enepræst ved Roskilde Domkirke; dernæst Broderen Niels Jacobsen Buch, der kun i 5 Aar fra 1726 til sin Død 1731 var Sognepræst for Aarslev-Hørning-Lime. Men saa kaldedes Poul Nielsen Sass, der var født i Haderslev. Om ham siger Biskoppen Peder J. Hygom i sine Indberetninger fra 1742: „Prædikede meget grundig og opbyggelig, er i det øvrige en habil Mand til Embedets Forretninger og en Hyrde, der har Om-sorg for Faarene. Udi hvert af disse 3 Sogne er en

¹⁾ Kbg.

Skoleholder, der dog ikke alle er lige flittige, beklagede og at formedelst den strenge Hovtjeneste kunde de ikke faa Børnene til sig, derover deres Profect var ogsaa meget underskedelig“. De uheldige Skoleforhold forbedrede sig imidlertid for Lime By's Vedkommende; thi 1767 „Dom. 9. p. Trin. blev Skoleholderen i Lime Poul Nielsen Windelboe indsat at være tillige Degn for Lime Menighed. Han var efter kongelig Resolution, dateret Travendahl, d. 13. Juli 1767, dertil kaldet af Biskoppen, Dr. Poul Bildroe i Aarhus“¹⁾. Han maa vistnok have været „en habil Mand“; thi da han dør, 84 Aar gammel, kaldes han „den meget velagtede Sr. Poul Windelboe“²⁾.

I Aaret 1746 udbrød den store Kvægsyge i Jylland. Det var en frygtelig Ulykke for Landbruget. Eksempelvis kan nævnes, at i Randers styrtede 230 og Grenaa 132 Kreaturer, og i Aaret 1746—47 døde 457,352 Stk. Kvæg i hele Landet³⁾. Det var et haardt Slag for de stakkels forarmede Bønder. Ganske vist nævner Beretningerne ikke noget specielt Tab for Lime By, men det vil være urimeligt at antage, at Bønderne der skal være gaaet Ram forbi. I Slutningen af Aaret 1763 døde Poul Sass, og Sognepræsten til Chrstrup og Hornbek, Hr. Laurits Nielsen Brunov blev hans Efterfølger. Han var en Søn af Præsten til Wirring og Essenbek, og han havde i sine unge Dage været Hører i Randers. Han døde 1782. Frederik Christian Hviid, der først var Kapelpræst paa Clausholm og siden Informator samme Steds, var Sognepræst her i 31 Aar. Under ham indtraf de store Bondereformer. Hoveriet fastsattes, og en Mængde Fæstegods overgik til Selveje. 1787 havde Anders Dyhr købt Tustrup, og 2 Aar efter fik han Lov til at udparcellere. Da Hviid døde (1814), blev Sognepræsten til Øster og Vester Alling, Christian Frederik Friis, hans Eftermand. Den sidste

1) Kbh.

2) Kbh.

3) Baden Fr. V. Aarbøger.

Præst, som Lime havde fælles med Aarslev-Hørning, hed Niels Jacob Schou. Han havde først været Sognepræst til Søby-Skader-Halling. Efter hans Død 1850, blev Lime ved Rescr. af $\frac{1}{7}$ 1851 lagt som Annex til Hvilsager.

Det er i Grunden en mærkelig, omtumlet Tilværelse, denne Landsby har været udsat for i kirkelig Henseende; først et Pastorat for sig, saa i nogle Aar Annex til Øster og Vester Alling, derpaa i et Par Hundrede Aar Annex til Aarslev-Hørning og nu lagt til Hvilsager — en By, der ligger 7—8 km. borte. For en Del Aar siden herskede endvidere det mærkelige Forhold, at man førte de Lig, der skulde begraves fra den i Nærheden af Hvilsager liggende Landsby Castrup, til Lime Kirkegaard.

For Lime Sogn har der været ført Kirkebog siden 1705; den første Bog er skænket af Oberst Friis til Tustrup; i den næste fra 1773 betegnes velædle Sr. Thorn Thorsen til Rolsøgaard, som Kirkens Ejer.

Det er i mange Maader et ejendommelig klart Lys, der gennem disse gamle Kirkebøgers Blade kastes ud over den Befolkning, der engang færdedes i denne lille Landsby. Man faar Besked om dens Sædelighed — det er kun faa uægte Børn, de ældste Kirkebøger har at opvise — dens Sundhedstilstand, der ikke var god, og dens økonomiske Kaar. Den Bondeslægt, der gennem Bogens Blade tegner sig som den absolut førende, er ubetinget Slægten Ammersen. I mere end Hundrede Aar ser man denne Slægt assistere ved enhver Barnedaab eller ethvert Bryllup, der er lidt ud over det almindelige, og paa en vis Tid sidder den inde med den største Gaard i Lime By — en Gaard paa mellem 11 og 12 Tdr. Hartkorn.

Et gammelt Kongebrev om Hvornumbro.

Optegnet af P. Storgaard Pedersen.

AA Reformationstiden var Vejvæsenet her i Landet de fleste Steder i en daarlig Forfatning, og mange Gange maatte de vejfarende tværs igennem Bække og mindre Aaløb, fordi der ikke fandtes Broer. Kong Frederik den Anden tog sig meget af Vejvæsenet og befalede, at hvor der gik Bækløb tværs over Vejen, skulde der bygges Træbroer, og var Vejene paa andre Maader ufarbare, fik Bønderne Paalæg om at holde dem i Stand ved at paaføre Sten og Jord i de værste Huller. Alligevel var Hjulsporene tit saa dybe og Æltet saa bundløst, at det, særligt i Vintertiden, var saare vanskeligt at færdes med Køretøj paa dem. Mange Steder paatog Herremændene sig at bygge Broer, og for denne Tjeneste fik de Ret til at nyde visse Afgifter af de nærmest liggende Herreders Beboere og ofte tillige af andre Folk, der færdedes over Broerne. De fleste Steder ydedes denne Afgift med Korn, som de vejfarende bedre kunde afse end rede Penge. Naar Kongen gav en saadan Rettighed til en Herremand, skulde denne være pligtig til stadig at holde Broen i farbar Stand, og i Almindelighed var Afgiften, Brotolden, saa stor, at det var ret indbringende for vedkommende at nyde en saadan Naade.

Ved at gennemgaa nogle gamle Breve og Dokumenter paa Nørre Vosborg stødte jeg paa følgende Pergamentsbrev med Frederik den Andens egenhændige Underskrift. Brevet er i god Stand, men Seglremmen og det kongelige Segl er borte.

Brevet har paa Bagsiden Paategnelse om at være tinglæst 1587, 1588, 1615 og 1618. De tre sidste Gange paa Onsild Herredsting. Endvidere er det læst paa Nørlyng Herredsting 25. Januar 1668, og samme Aar den 23. April er det læst paa Viborg Landsting. Den sidste Gang, det er paategnet, er ved et Skifte paa Rindsholm 20. November 1795. Hvorledes Brevet endelig er havnet i Arkivet paa Nørre Vosborg, kan der næppe findes Oplysninger om.

„Wii Frederich thend Anden medtt Gudtz Naade Danmarckis Norgis Wendis och goetis Konning, Herthug wdi Sleszuig Holsteen Stormarn och Dyttmersken, Greffue wdi Oldenborg och Delmenhorst, giøre alle witterligtt, att wii aff wor synderlig gunst och naade, saa och for throschab och willig thienist, som oss Elskelige Jørgen Skram, wor Mand, Raad och Embitzmand paa wort Slott Hald, osz och Riigett her thill giortt och beuist haffuer og hereffther throligen giøre och beuisze maa och schall, haffue Wndt och skiødt och affhendt och nu met thette wortt obne breff Wnde skiøde och affhende fra Oss och Kronen, och thil for^{ne} Jørgen Skram och hans arffuinge wor och Kronens Rettighedt thill thend Brokorn, som giffuis thill Huornumbro och Wasze, Saa hand och hans arffuinge allthiid her Epther samē Brokorn mue och schulle lade opbere och quitt haffue niude och beholde arffuelig och Euindelig. Dog saa, att the ther emod schulle were forpflicht allthiid att holde samē bro och Wasze met guod fast og bestendig bygning och met Recker paa begge siider wid heffdt och magt. Saa att thend Weyfarende, saauell winter som Somer, kand ther thryggeligen och wden fare och besuer offuerkomme. Saa att ingen Klage billig theroffuer kommens worder. Saa framt the therudinden findis forsømmelig, och beuiszlige Klage kunde komme, att for^{ne} bro och Wasze icke holdis wid thilbørlig heffd och magt, The tha icke wille haffue forbrøtt thette wort breff. Thi bede wii och biude alle thenom, som Pleye och plichtige ere, att giffue Brokorn, thill for^{ne} Bro och wasze att i rette ether Epther att giffue och fornøye for^{ne} Jørgen Skram, och hans arffuinge, Thend Seduanlige Brokorn, Som pleyer therthill att giffuis. Forbiudendis alle Eho the heldst ere eller were kunde Serdelis Wore Fougither Embitzmend och alle

andre, for^{ne} Jørgen Skram och hans arffuinge, paa for^{ne} Bro och wasze og thilbehørendis Brokorn och Rettighedt, effther som forskreffuit staar, att hindre eller forfang att giøre Wdi nogen maade. Wnder wor hyldist och naade Giffuitt paa vortt Slot Silcheborg thend 9. Augusti Aar Mdlxxxvij.

Under wortt Signet

Frederich."

Jørgen Skram var Søn af Landsdommer Erik Skram til Hastrup, og hans Bedstefader var Peder Skram til Volbjerg, der hørte til den adelige Slægt Fasti, som førte en Stormstige i Vaabenet. Efter Forældrene havde Jørgen Skram arvet Gaarden Tjele, hvor han byggede den anselige Hovedbygning, som endnu findes. Han var en dygtig og driftig Godsejer, og fra 1579 var han Medlem af Rigens Raad. Jørgen Skram var gift med Hilleborg Daa, men døde barnløs 1592, da deres to Børn var døde forinden. I Tjele Kirke findes en Ligsten, som forhen har ligget over dette Ægtepars jordiske Levnin-ger. Tjele gik i Arv til Slægten, vist til en Datter af Broderen Laurids Skram til Hastrup, og hendes Mand Henrik Below har derved sandsynligvis faaet Ejendomsret til Hvor-numbro.

Til Medlemmerne!

Aarsmødet afholdtes den 19. Juni paa „Støvringgaard“. Pastor *Jeppé-Jensen*, Harridslev, talte om Gaardens Historie og Museumsinspektør *P. Holm*, Aarhus, om „Livet paa Herregaardene i 16.—17. Aarhundrede“. De to udmærkede Foredrag lønnedes med stærkt Bifald af den ret anselige Forsamling, der var kommet til Stede, skønt Vejret var meget unaadigt. Da Pastor *Jeppé-Jensen* havde holdt sit Foredrag, maatte man forlægge Mødet til den store Vognport i Forpagtergaarden. Takket være den store Elskværdighed, der udfoldedes af Priorinde, Frk. v. *Rosen* og Forpagteren m. fl., blev Mødet reddet, selv om Opholdet i Vognporten naturligvis ikke var helt ideelt.

Efter Foredragenene afholdt Samfundet Generalforsamling. Undertegnede aflagde Beretning og mindedes to i Aarets Løb afdøde Medlemmer, der havde vist vort Samfund stor Interesse, nemlig Maskinhandler *Gudiksen Møller* og Lensbaron *A. Berner Schilden Holsten*. Der var sendt signerede Kranse til deres Baarer.

Regnskabet, der balancerede med 4856 Kr. 33 Øre, godkendtes. Statsbidraget er nu blevet nedsat med 30 pCt. til 280 Kr.

Af Bestyrelsen afgik ved Lodtrækning Formanden, der genvalgtes enstemmigt.

Revisorerne, d'Hrr. Boghandler *Johs. Bachmann* og Overlærer *Thoylund*, genvalgtes ligeledes.

Næste Aars Mødested bliver antagelig *Kalø Ruiner*, og der er Tale om, at en Rideklub i historiske Dragter vil arrangere en Turnering som Ramme omkring Mødet. Hertil vil der blive taget Entré af Ikke-Medlemmer, og jeg opfordrer derfor Medlemmerne til at gemme deres Kvittering paa Opkrævningsblanketten, da der muligt bliver Brug for den til Legitimation for fri Adgang.

Virk ihærdigt for Tilgang af nye Medlemmer!

Engelbert Dröhse,
Samfundets Formand.

Oversigt

over

„Randers Amts historiske Samfund“s Indtægter og Udgifter

i det 21. Regnskabsaar fra 1. Januar til 31. December 1926.

Indtægt.	Kr.	Ø.	Udgift.	Kr.	Ø.
Kassebeholdning fra 1925	2333	80	Forsk. Portoudgifter, historiske Bø-		
Statsbidrag.	370	00	ger, Assurance m. m.	94	30
Solgte Aarbøger	125	67	Aarsmødet paa „Katholm“	340	50
Kontingent fra 583 Medlemmer . . .	1940	30	Annoncer.	117	80
Renter af Bankbog	86	56	Honorarer for Stof til Aarbogen . .	257	00
			Aarbogen og andre Tryksager . . .	1209	50
			Ekspedition og Porto	346	30
			Balance	2490	93
Kr. . .	4856	33	Kr. . . .	4856	33

Randers, i Juni 1927.

Carl Hansen.

Regnskabet er revideret. Kassebeholdningen forevist. Intet at erindre.

Johs. Bachmann.

Chr. Thorlund.

Indhold.

<i>Jens Høgh: Batterierne ved Udbyhøj</i>	Side	5
<i>Carl Hermansen: Sognekongen</i>	-	29
<i>Elisabeth Rosenørn: Nogle Familieerindringer . . .</i>	-	44
<i>Aage Sørensen: Torpene i Tvede Fang</i>	-	78
<i>Chr. Bokkenheuser: 28. Marts 1864</i>	-	119
<i>August F. Schmidt: Dandiget i Asferg Sogn</i>	-	129
<i>August F. Schmidt: Om Helligkilderne og I. V. Nis- sen-Ramten</i>	-	134
<i>Poul Skadhauge: Et Mindedigt</i>	-	138
<i>P. A. Petersen: Lime</i>	-	142
<i>P. Storgaard Pedersen: Et gammelt Kongebrev. . .</i>	-	147
<i>Til Medlemmerne</i>	-	150
<i>Regnskabet for 1926</i>	-	151

FRA RANDERS AMT

XXII

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1928

RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1928

Redaktionsudvalg:

Redaktør *Engelbert Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*

Justitsraad *J. S. Møller*, R. af D.

Havebruget i Randers Amt igennem skiftende Tider.

Af Havearkitekt Johannes Tholle.

AAR man i vore Dage taler om „en Have“, vil der i Reglen ikke kunne opstaa Misforstaaelser af denne Betegnelse, idet Ordet Have nu væsentligt kun bruges om et „indhegnet stykke jord, bestemt til dyrkning af ell. beplantet med køkkenurter, blomster, prydbuske ell. frugttræer“¹; men historisk set er dette „Have“ udviklet af „Hauge“, der oprindeligt kun brugtes som Betegnelse for et Hegn, men senere gik over til at betegne det Indhegnede, uden at dette behøvede at være nogen Have i vor Forstand. I Forbindelserne Rønhave, Stakhave, Kalvehave etc. finder man de ældre Betydninger af Ordet, og man kan derfor ikke af Ordet Haves Forekomst i vore gamle Skrifter altid forudsætte, at der menes en egentlig Have.

Den ældste Betegnelse for vor Have er „Gaard“, og i denne Forbindelse finder vi Haver omtalt i vore gamle Love, bl. a. i Jydske Lov (1241), der som den

første Lov beskæftiger sig med Forhold Haverne vedrørende, idet den siger, at „Abildgaard oc Kaalgaard oc Toftegaard skal huer Mand sig selff heyne“, om han vil have dem i Fred².

Paa denne Tid har der da været Haver i Jylland og sandsynligvis ogsaa i vort Amt. Ja, det er vel endog rimeligt, at de har eksisteret en rum Tid før. Vore nordiske Stammedrænder, som tog den vilde Byg ind til Dyrkning, har sikkert ikke nøjedes med at indsamle de Frugter, Rødder eller Blade, som de har funden Behag i at nyde. De har sikkert ogsaa tidligt indplantet visse Vækster paa deres Tofter, hvor de har kunnet omgærde dem og have dem i Fred, frem for at de skulde vove sig ud i vildsomme Egne og hente det, de ønskede sig. Selv om ogsaa de dyriske Spiser har været deres Hovednæring, og Planterne i Almindelighed ikke har været agtet som Næringsmidler, saa har man dog sikkert krydret de fede Spiser med Skovenes vilde Løg, Syre eller Kokleare, ligesom man (i et højere Norden i hvert Fald) har brugt Kvan — og man har da sikkert ogsaa taget disse Urter under Kultur, ligesom man har taget Kvan ind til Dyrkning. Paa de primitive Bopladser, hvor Agerdyrkerne holdt til, har da de første primitive Haver fundet deres første Plads, og Bondehaven er utvivlsomt Danmarks første Havetype².

Men foruden dette primitive Forsøg paa Have dyrkning, har Middelalderen et ikke ubetydeligt hjemligt Havebrug at opvise. Dette havde sit sikre Stade bag Klostrenes Murværker, hvor flittige Munke havde til Opgave at opelske Planter til Lægedom for sig selv og for deres Medmennesker, ogsaa uden for Klostrenes Enemærker. I dette Klosterhavebrug har vi

vor Middelalders betydeligste (eller rettere: egentlige) Havedyrkning, og om dette er der Vidnesbyrd ogsaa fra vort Amt.

Det ældste Vidnesbyrd om Haver fra vor Egn stammer fra Tiden omkring 1400-Tallets Begyndelse, — nærmere bestemt Aar 1404, fra hvilket Aar det hedder om en Mand i Thordrup (Galten Herred), at han bortskøder sin Ejendom, hvortil hørte „Humlekier, og æblegardhen“³, hvilket „Humlekier“ formentlig er en ikke helt almindelig Betegnelse for en Humlehave, mens „æblegardhen“ naturligvis er Mandens „Abildgaard“ eller Frugthave.

Dette Eksempel paa Haver udenfor Klostrene suppleres med et Eksempel paa Haver ved Klostre, nemlig ved Graabrødrekloster i Randers. Uden Tvivl har der været Haver ved alle Amtets Landklostre og de fleste Byklostre; men det har ikke været muligt at finde egentlige Oplysninger om andre end de nævnte, der omtales under 14. Februar 1530²⁷.

Er dette end det eneste, der har kunnet fremskaffes som skriftligt Bevis for, at der paa disse Tider har været Haver paa Egnen, staar vi ikke derfor uvidende overfor, hvorvidt der har været noget Havebrug ogsaa andetsteds uden for Klostrene. Ved Glenstrup Sø paa Glenstrup Gade og inde i Bøndernes Haver i Glenstrup vokser der flere forskellige Plantearter, som ikke ellers træffes i Haver. Disse leverer de umiskendelige Vidnesbyrd om, at der her i umindelige Tider har været Havebrug, idet deres Fremkomst skyldes Klosteret, der laa ved Glenstrup Sø, og hvorfra Kendskabet om Havedyrkning er bredt ud til de omboende, der selv har faaet Frø, Planter eller Rødder fra Munkene. Disse levende Mindes-

mærker over et middelalderligt Havebrug er den frodige Bevoksning af Tordenskræpper ved Glenstrup Klosterplads, Ambra og Spanskørvel i Bønderhaverne; Bulmeurter paa Glenstrup Gade og endnu flere Planter, hvis Frø ikke spredes omkring, men som af flere Aarsager beholder noget nær samme Vokseplads i Aarhundreder, om ikke Menneskene gør voldsomme Indgreb⁴. Ved deres stille Voksen her paa Eggen fortæller de Historien om svunden Kultur og skiftende Skikke. Endnu mere end her er dog dette Vidnesbyrd om gammel Havekultur typisk i Mariager, som følgende Afsnit skal vise⁵.

Haverne ved og omkring Mariager Kloster.

Mariager Kloster beboedes saavel af Munke som af Nonner, og de havde begge til Raadighed en Have. En Del af Haverne var den saakaldte „Plomgaard“ og desforuden fandtes der en Urtegaard. Begge disse to Haver laa ind til Bygningerne. Brødrenes Abildgaard laa Syd for Klostret, mens Søstrenes laa Nordøst for dette, og paa et senere Kort ses tydeligt Muren omkring Haverne⁶. Til Søstrenes Brug var der desuden en Bleghave, indrettet i deres Gaardsrum.

Klosterhaverne kan følges gennem senere Tider. Den omtales 1715 at være i en ynkelig Forfatning. Plankeværket omkring den mindre Have og Murværkerne (Gærderne) omkring den store var nedbrudte, saa Lysthusene var som Svinestier. Orangetræer var bortført og Blomsterkvartererne var oprodet af Svin. Endnu 1789 omtales Urtehaven Syd

for Kirken, men senere er denne udlagt med Grus. Brødrehaven er fra 1724 bleven indskrænket, men den vestlige Del blev lige til 1816 benyttet til Lysthave, hvorefter der byggedes Forpagterbolig her⁷.

Ogsaa her vidner en sjældenartet Plantevegetation om Munkenes Klosterhavebrug. Paa Stengærderne trindt omkring vokser typiske Klosterlægeplanter som Svaleurt, og ved det gamle Gærde om Brødrehaven

Eremithytten i Munkholm Skov.

findes der endnu en frodig Vegetation af „Klosterliljer“ (*Leucojum vernalis*), ligesom en Del ældgamle og store Linde, flere Aske paa Kirkegaarden m. fl. sammen med Rudimenter af Fiskedamme vidner om Klosterlivets Herligheder⁴⁷.

Ganske naturligt er da ogsaa Omegnen blevet præget af Klosteret og dets Have, — saadan som der i Reglen omkring Klostrene er vokset et Havebrug frem. Allerede 1656 hedder det, at Indbyggerne i Byen „haffuer . . . en temmelig Handel med . . . Fruct, som de af deris store oc gode Hafver bekomme“³⁸. Disse (adelige) Gaarde og Haver var omgivet af Stengærder, som ikke kunde faa Lov at

være i Fred for de løsgaaende Svin. Baade 1697 og 1715 klages der over, at „intem en og andens Havegjerder nedbrydes, saa og Frugt opædes“⁷, og næsten ligesaa slemme, som Svinene var til at bryde Gærderne, var Geder og Bukke.

Den Dag i Dag bærer Byen sit tydelige Vidnesbyrd om Oprindelsen fra Klostertiden, og de stolte Linde, de gamle, mossede Stengærder og de sjældne Smaaplanter, der vokser som levende Mindesmærker over en svunden Havekultur, giver Byen og Omegnen sin ejendommelige Stemning, — en Stemning og et Sceneri, der understøttes af andre dette Emne ret uvedkommende Motiver, hvoraf dog skal fremhæves bl. a. Helligkilden og Eremithytten i Munkholm Skov (se Illustrationen S. 9 og Afsnittet: „I Mands Minde“).

Fra Reformationen til Udskiftningstiden.

Da Reformationen ændrede Klosterkaarene, ændredes ogsaa Ejendomsretten til Klostrenes Jorder og Haver; men disse sidste vedblev i Reglen at fungere som de tidligere havde gjort det, — enten som Have for et Hospital eller for en Præst, Lærer etc. Der var lige stor Trang til Lægedomsurter før og efter dette Skisma i religiøs Henseende, og mange af de Haver, der efter denne Tid nævnes i Randers og andre Steder, stammer da ogsaa fra Klosterhavernes Tid.

Om Byhaverne i Mariager er der foran fortalt, særlig hvad Frugten angaar; at ogsaa Æbeltoft fra gammel Tid har haft sine Frugthaver og har betydet noget for Frugtavlen, er sikkert givet. Man tør til Gunst for dette Standpunkt anføre, at Byens Navn „Æbel-Toft“ sikkert grunder sig paa virkelige Forhold, og at den allerede saa tidligt som fra 1391 har

baaret i sit Vaaben et Æbletræ med gyldne Frugter og en til dette Symbol svarende Betegnelse „Pomagrina“¹⁷. Ogsaa Randers har haft adskillige Haver i første Del af denne Periode, bl. a. Dronningborg Have, som siden omtales. Der berettes Gang paa Gang om Borgernes Haver. Fra 1552 tales der saaledes om Jordskyld af Haver²⁸, og fra 1562 tales der om „Abildgaarde, Haver og Jorde“ ved Randers Hospital⁶⁸, og fra 1573 tales om Humlehaver i Randers By (Rørdam: Kirkelove). En Snes Aar efter har Borgerne udvidet deres Haver i lovlig stærk Grad, og de faar Ordre til at trække deres Havegærder tilbage fra Graven, som det er gaaet ud over⁶⁸. Fra 1666 tales der om Forsørgelse af de Fattige i Randers, og i Fundatsen for Hospitalet meldes der, at „paa det at de Fattige ikke skal for meget stor Omkostning paagange, med hvis Homble kjøbes skal til Hospitalets Behof, da have Vi naadigst undt, skiødt og givet, og nu med denne fornævnte Fundats under, skiøder og giver, til fornævnte de Fattige en Vor og Kronens *Homble Hauge*, liggendes Sønder op til det høje Bjerg, og Norden op til Slots Engen, Østen op til *Niels Vindelboes Hauge*, og Vesten op til den Hauge, som *Hans Løgtemager* og *Anders Møller* have udi Forlehning“²⁸. Fra 1687 melder Randers Bys Tingbog om mange Haver ved Byens Indhegning⁵⁵, og lignende er Tilfældet 5 Aar senere⁵⁵.

Ogsaa paa Landet har der i hvert Fald i visse Perioder fundet en betydelig Havedyrkning Sted*). Der meldes saaledes fra Slutningen af 16-Tallet, at Bønderne ved Randers avlede saa megen Frugt, at de i læssevis kørte den til Kysten, hvor de byttede den for Fisk⁵². At der ogsaa fandtes Kaal i Haverne, bevises bl. a. af den mærkelige Hekseproces fra 1685, hvor Kirsten Morsings i Lihme brugte en Kaalstok til at helbrede de Syge med⁵⁴. Under Enevælden, hvor Bønderne trykkedes ned i ufrie Kaar,

*) 1570 omtales en Abildgaard v. Gl. Estrup. Kold. Rosenvinge: Udvalg af danske Domme.

er det imidlertid gaaet stærkt tilbage for Almuehavebruget, og kun ved Slotte og Herregaarde er der trivedes et Havebrug af mere end den mest primitive Art. Beretningerne fra den følgende Tid viser tydeligt dette. Saaledes hedder det fra Callø Amt 1744⁸:

Af Træe Frugt er der intet i dette Amt uden aleene ved Hovet Gaardene og nogle faa Præstegaarde, hvor Forfædre og Formænd haver haft Inclination for Hauget, og derpaa anvendt Fliid og Bekostning, thi foruden at Luften falder noget koldere, og Jorden skarpere her end i de sydlige Provindser, saa at uden hvor der er særdeles Ly og Læ af Skovs Væxt vil Frugttræers Plantning iche bestaa, saa Landmanden i Almindelighed iche er villig til at lægge Vind paa sligt, som hand aleene mener at komme Efterkommere til Nytte.

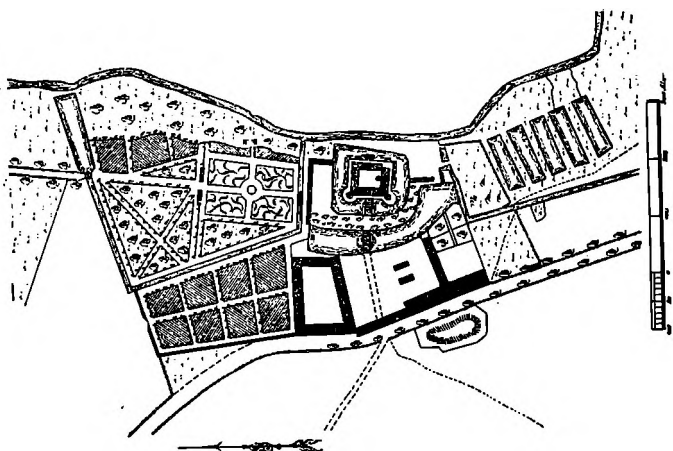
Denne Beretning stemmer ogsaa godt med de omtrent samtidige Beretninger i Pontoppidans Danske Atlas, hvor der ikke tales om Haver andetsteds fra end ved Herregaardene, og ellers siges, at der „ved de fleste Præstegaarde er smukke Haver anlagte“ i Kallø Amt.

Ligesaa trøstesløs lyder det fra V. Tørslev og Svendstrup Sogne i 1743⁹:

Frugtbar Træer ere i disse tvende Sogne gandske Rare, der skal neppe findes et æble, Pære eller Kirsebærtræe, i nogen bondes have, hverken forstaaer de at omgaaes dem, ikke heller skiøtter de derom, de mener og at de iche har Leilighed til at plante dem for deres eget, og deres Husbonders arbejde. Dem siunes og at det er forgjæves at bemøge sig med det som de i deres tiid ikke kand vente sig frugt af.

Det er derfor ogsaa kun faa Almuehaver, der særligt omtales fra disse Tider: 1770 en „liden Hauge Plads“ Øst for Degneboligen i Galthen¹⁰, — ved Nimtoft Skole vurderes 1759 „I Haven 1 Bistad“ til „1 Rdlr.“¹¹, og 1786 ansættes under Indtægten af en Bondegaard i Gerlev bl. a. „Kaal i Haugen, som Bonden dels selv avler, dels selv spiser, dels giver sine Creaturer“ til 10 Rdlr., mens „Frugter, lidt Baandtræ og andet smaat, som Bonden gjør ud af Haugen“, sættes til 2 Rdlr.¹², hvilket jo ikke er store Sager.

Der nævnes 1772 en Have ved Degneboligen i Tøstrup¹³, og fra 1796 ses paa et Kort over Dalbyne-der enkelte Haver¹⁴; fra samme By omtales 1790 en Gaard med „Humlehave, Hampehave og egentlig Have“, — fra Byerne nævnes i 1735 som Borgere i Randers 2 Urtegaardsmænd, „hvoraf dend eene er slet og fattig, og dend anden ansees til 2 a 3 oords

Haveplan fra Gl. Estrup fra ca. 1800.

Middel“¹⁵, hvilket sidste turde betyde, at der i Randers var Brug for en saadan Mand til Havers Pasning eller til Havesagers Fremskaffelse.

Om Haver af kunstnerisk Udstyr har der i disse Tider kun undtagelsesvis været Tale. Saadanne fandtes i Hovedsagen kun ved Herregaarde, hvoraf Amtet har et betydeligt Antal, og hvoriblandt Haverne Clausholm, Dronningborg, Gl. Estrup, Rosenholm, Stenalt, Støvring, Villestrup med flere har faaet en vis Berømmelse. Adskillige af disse er omtalt i Tiden omkring 1750⁶, saaledes hedder det om Gl. Estrup, at den har en „En kostbar Have med Brandmur om-

kring, deri to Orangerier, klippede Hekker, skjønne Gange og Lysthuse“; „Paa Hessel har Hoff ladet en smuk Have anlægge“, og „Om Borggaarden er Grave med Bro til Haven, som for faa Aar siden 1765 er meget smukt anlagt med store Lindealleer, som gaa ud i andre Alleer i Skoven“³¹. Mejlgaard har en kunstig Have anlagt med Irrgange og Lysthus af Generalmajor von Osten 1768“ osv.³¹. Rosenholm og Støvringgaards Haver omtales senere i nærv. Afhandling, og her skal blot sluttelig anføres, at fra 1773 nævnes ganske kort, at der er en „Lysthave“ ved Skovsgaard, en „smuk Have“ ved Isgaard og en „god Have“ ved Tustrup³².

Clausholm Have.

Om Clausholm Have er tidligere berettet i denne Aarbog, væsentligt dog kun Synsforretningerne denne vedrørende (1727 m. v.), og dette skal derfor kun løseligt berøres her, idet der henvises til Omtalen andetsteds⁵⁶. Haven er imidlertid adskilligt ældre, og et og andet af dens Træk skal nævnes.

Første Gang Haven omtales er i et Skiftedokument fra 1546, hvor der nævnes „Albrechts nye Abildgaard“ samt „P. voum Suichis Have“, der deles i to Dele. Denne sidste Have med det ret mærkelige Navn, formodedes af afdøde Stephan Nyeland at kunne tilskrives en Hollænder som Haveanlægger, uden at det dog vides, om denne Teori støttes af andre Forfattere. Nyeland støtter Formodningen⁷ foruden i Navnet deri, at han finder Haven mindende om en gammel hollandsk Have; men Dr. V. Lorentzen mener, at Haven er „ganske italiensk“¹⁸, og Vandpartierne, som naturligvis har gjort Indtryk paa Nyeland, maa sikkert ogsaa snarere kaldes italienske end hollandske, særligt da naar Hensyn tages til de tidligere Kaskadeanlæg. Stephan Nyelands Formodning

støttedes af Havens Gartner, Hansen, som kort før 1900 mente at have fundet betydelige Mængder af sjældnere Blomsterløg i Haven⁷. Nyere Undersøgelser synes dog at godtgøre, at der her er Tale om en Forveksling af forskellige Ting. Denne „Hollænder“ „Have“ er sikkert ikke nogen Have i vor Forstand, men snarere et Indelukke, Løkke el. l. („Kalvehave“?), som laa ved Mølle dammen, og hvor siden en Bøg er opkaldt efter den, idet det mærkelige hollandske Navn af Almuen er bleven gjort til „Søde Bøg“, „Søde Bøgs Kilde“ osv.

Noget Vidnesbyrd om, hvorledes Clausholm Have saa ud ved Middelalderens Slutning, haves ikke; men en Tegning fra 1684 (fra Brahetrolleborg Arkiv) giver os et tydeligt Indtryk af den Anlægsform, som maa antages at have været den datidige, og som nok ogsaa maa kunne føres tilbage til de tidligere Tider. Haven (eller Haverne) ligger tæt op imod Bygningerne; Urtehaven er dog lagt hinsides Voldgravene, men Prydhaven ligger ved Hovedbygningen, og modsat den findes der yderligere en „plads til en haffue“. Den førstnævnte egentlige Prydhave er inddelt i to Rektangler, omkring hvilke der gaar Buegange ud imod Slotsgraven. Kvartererne er adskilt ved en Alle, der prydes med en monumental Indgangsport og afsluttes ved et spirdækket og fløjprydet Lysthus. Vi faar gennem denne Tegning Kendskab ikke blot til Clausholm Have, men idet det er en af de allerældste Haveplaner, der overhovedet kendes herhjemme fra, bliver den set fra Have-Standpunktet dobbelt værdifuldt.

Denne Have maa da antagelig være anlagt af Hans Friis til Kragerup, som 1686 solgte Gaarden til Grev Conrad Reventlow, der havde saa megen Interesse for Haveanlæg. Bl. a. stod han i Brevveksling med Brandt ved de kongelige svenske Haver, i hvilke Breve omtales Havebrugsforhold, saa som hvorledes Væksthuse opvarmes med Datidens Ovne etc.⁷.

Fra første Halvdel af 17-Tallet — efter at Kong Frederik IV havde købt Slottet (1718) — gjordes der store Forandringer ved Haven og Bygningerne, hvorom en lang Række Resolutioner og Indberetninger bærer Vidne. I 1723 opsættes der en „ny Buegang“, hvortil der (efter at Slotsgartner Krieger er hørt i Sagen) udvises 110 Stkr. Egetømmer a 5 Alen, „kraagede Træer 8 Tom bred og 6 Tom Lang“. Tømmeret i den ældre Buegang var da forraadnet, skønt det var bleven strøget med Oliefarve²¹. Denne Buegang meldes færdig 7de Juni 1723²²; men man tager derefter fat paa „Fontænerne og Cascadernes Reparation“²³, hvorfor der tilkaldes en Fontænemester, — Aaret efter maa Vandspringene repareres, — dog skal dette ske med „mindst mulige Bekostning“¹⁹. Broerne over Voldgravene istandsættes i dette Aar (1724), der sættes en ny, „smuk Stakitport“ i Gærdet ved Enden af Alleen, som fører til Dyrehaven, hvor en ny Dam er anlagt, og Gartneren, som fodrer Svanerne i Slotsgraven, Nicolaj Ryder, faar refunderet sine Udlæg til dette Foder.

Fra 1733 var der en Gartner Peter Berthelsen, som 1737 søgte Gartnerstillingen paa Kronborg⁶⁹.

Mens dette i korte Glimt giver os Indblik i Forholdene ved Clausholm Have, giver Overleveringsdokumenterne os den mest omstændelige og detaillerede Beretning, som tænkes kan, — den som tidligere er anført i Aarbogen. De giver sammen med et gammelt Billede af Kaskadeanlæggene samt ældre perspektiviske Skitser et uomstødeligt Bevis for, at Clausholm Have i 17-Tallets Begyndelse har været saare rigt udstyret, og den Dag i Dag bærer den de tydeligste Vidnesbyrd om fordums Rigdom og Fortids Pragt²⁵. Det er ikke underligt, et Bønderne under Clausholm i denne Tid maatte forrette Have-Hoveri, saaledes som det f. Eks. er Tilfældet fra 1744³⁴.

— Adskiligt er ændret i Haven siden disse Tider, — noget er gaaet tilbage, andet nyt er skabt. Situationsplanen fra 1797 viser, at betydelige Anlæg

ude i Dyrehaven er foretaget og mange Alleer anlagt, mens der paa andre Omraader sikkert har raadet Forfald. — Ogsaa af denne Tids Anlæg er der Spor tilbage. Clausholm har nemlig i Hovedsagen undgaaet den store Omlægning, som Landskabsstilen i 18-Tallet medførte, og som ødelagde saa mange andre Herregaardshavers historiske Præg. Ved et Besøg i 1898 kan der noteres⁷, at Lindene i Gaarden stammer fra Storkanslerens Tid, mens en af Smaahaverne er anlagt i regelmæssig Stil af Haveinspektør Flindt ca. 1883, og en anden Have bruges som Hønsesgaard. Den ene Alle bærer Navnet Dronningens Alle og er 200 Alen lang, bestaaende dels af Linde, dels Bøge. I Dyrehaven (før kaldet Fruerlunden) findes mange Hække, bl. a. brede Philadelphushække, rækkeplantede Bøge og for Alleens Endepunkt et Lysthus. Den store Alles Længde er ca. 700 Alen, og en enkelt Linderække 300. Ellealleen er fornyet med Kastanier og kaldes Grevinde Holcks Alle. Hist og her er der opstillet Skulpturer, saaledes paa den store Runddel i Dyrehaven en gammel Døbefond og omgivet af høje Kastanier en Støtte for Birthe Huitfeld (1780). 1890 opsatte Beboerne en Mindestøtte for Kammerherre Berner Schilden Holsten. En Del af Anlægget forsumpede i Aarenes Løb, og ved en Regulering, hvorved ca. 6000 Læs Sand blev paaført, fandt man en Blymand Gladiatoren. Iøvrigt tænkes der i 80erne ikke synderligt paa Havens Vedligeholdelse, men kun paa at faa noget Udbytte af Humleavl og Frugtavl, og Tilsynet med Haven var overladt til en Kone paa Godset.

Senere kom der dog Gartner, og i de allersidste Dage har Haven faaet sin kunstneriske Konfirmation, idet den er bleven opmaalt af Elever fra Kunstakademiet og Landbohøjskolen under „Det kgl. danske Have-selskab“s Protektion.

Dronningborg Have og dens Gartnere.

Om denne Have foreligger der ikke mange Oplysninger; men de faa, der foreligger, er til Gengæld saare interessante, — særligt hvad Spørgsmaalet dens Gartnere angaar. Allerede fra 1553 er der holdt Gartner paa Dronningborg, og denne Gartner, *Albret Urtegaardsmester*, er den første danske Gartner, som man kender Navnet paa⁶⁹. Han nævnes i Forbindelse med en Ordre fra Kongen til Lensmanden paa Slottet, og det forlanges, at Lensmanden skal sende Kongen i Nyborg saa meget Ler, som Albret Urtegaardsmand har „tilgjort“⁶⁸. Fra de følgende Aar nævnes der intet videre om denne eller andre Urtegaardsmænd, men der tales om et Lysthus (1559), og der er da Sandsynlighed for, at der paa denne Tid har været baade Pryd- og Nyttehaver ved Slottet⁶⁸. Noget senere (1572 og 1573) omtales der Humlehaver, — det meddeles, at Jørgen Skram maa beholde de to Humlegaarde, den ene kaldet Slottets, den anden Østrup Humlegaard, uden Afgift, og der er sørget for Humlestager til dem⁶⁸. Fra 1581 nævnes der, at der skal graves to Fiskedamme i den store Have paa Dronningborg, — altsaa maa der have været flere Haver. Disse Damme skal graves efter Urtegaardsmandens Anvisning⁶⁸. 4 Aar efter gives der Anders Smed i Randers Forleningsbrev paa Kronens Humlehave Øst for Stalden, uden Afgift, og fra 1589 meddeles det, at Gravene ved Slottet er forgroede⁶⁸, — dette er den sidste Oplysning om Haven fra disse Tider.

Om Gartneren hedder det under 2. Februar 1575, at Kongen billiger den Overenskomst, som Jørgen Skram har gjort med den Urtegaardsmand, som Kongen har sendt did, hvorefter Urtegaardsmanden skal have 60 Dlr. i aarlig Løn og 1 Dlr. om Ugen i Kostpenge, fri Bolig og Ildebrændsel samt hvad der er saare interessant og beviser, at vi her staar overfor

vort Lands første *Handelsgartner*⁶⁹, en Plads i Byen (Randers) til at anlægge en Urtehave paa til *Bedste for sig selv og dem, der ville købe hollandske Træer og Urter af ham*⁶⁸. Der tilføjes, at Lønnen skal regnes fra den Tid, da Kongen befalede J. S. at slutte Overenskomst med ham; men der meddeles desværre ikke, hvad denne første *Handelsgartner* hed. Ligesaa lidt faar vi at vide, hvad den anden Urtegaardsmand, som allerede da var i Tjeneste ved Slottet, hed²⁶. Og hvem af dem det var, der (1575) sendtes til Holland for at købe for 100 Dlr. Træer, vides heller ikke, — ej heller hvem af dem, der (1581) sendtes i samme Ærinde for at købe for 200 Rdlr.⁶⁸.

De følgende Oplysninger faar vi først fra ca. 1700, da den genstridige og raa Husholderske Bodil huserer derinde. Det omtales da, at der er Urtegaardsmand paa Stedet, og at en Dreng sælger Frugt fra Haven²⁰, ligesom „Anne“ en Dag solgte Blommer for 12 S. og havde 4 til Rest, hvorfor Podemesteren maa undersøge Folkene, og Anne slaas tildøde med Blomsterstokke. Den videre Udvikling af Retssagen oplyser, at der ogsaa har været Vindruer, Æbler, Violer m. v., men noget sammenhængende Indtryk af Haven faar man ikke.

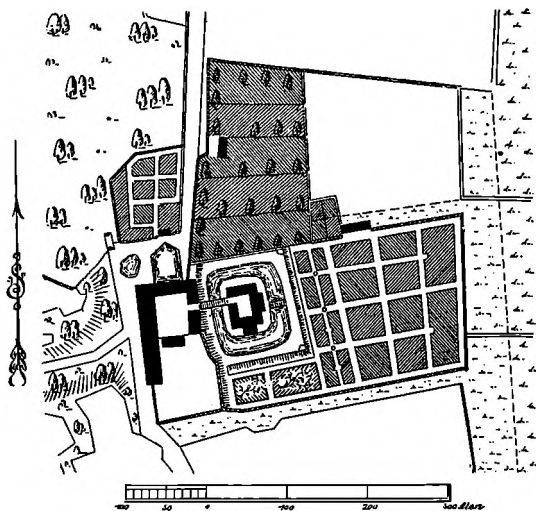
Sin Skæbne faar Haven beseglet, da Bygningerne bliver nedbrudt, og Resolutionen om Haven siger 1724: 29³⁰

Da af de Træer, som findes udi Frugthaugen ved Dronningborg Slot, der nu er nedbrudt, ingen vare tjenlige til at aftages og at forflyttes til Clausholm efter allernaadigste Resolution af 30/8 1723, saa har Eders Maystæt paa foregaaende voris derom indgivne allerunderdanigste Forestilling resolveret: „Efterdi det skal være gamle Frugtræer og Bygningerne paa Dronningborg nu allerede er nedbrudt, thi kan Pladsen saavel som Haven sættes til Auktion.

1. Borgegaardens Plads
 2. Den store Frugthave
 3. Staldgaardspladsen
 4. Den liden grønne Kaalhaugé“.
-

Støvringgaard.

Ved denne Gaard skal der allerede fra ca. 1750 have været en betydelig Have, og fra denne Tid allerede skal Navnetrækket i Buksbom stamme. Haven beskrives fra ca. 1897 af Gartner Chr. Melchiorson⁷, som siger, at:

Haveplan fra Støvringgaard fra ca. 1800.

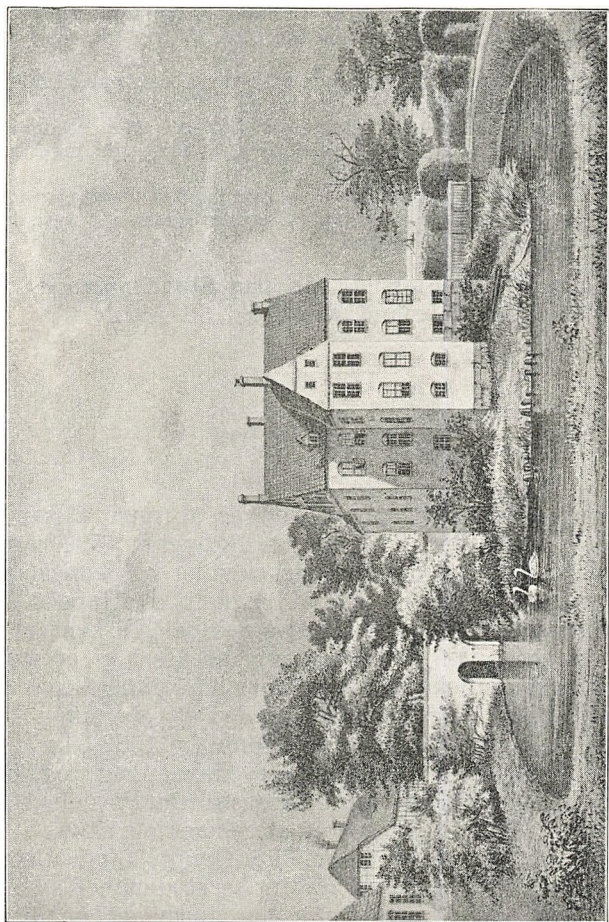
Haven er i gammel, fransk Stil og er 7 Tdr. L. stor. Hegnet er Stenmur af Natursten, hvoraf der er Sten, som er 4 a 5 Kv. Fod. Murens Længde udgør 1400', og den er 4 a 5' høj, opsat paa begge Sider i en Bredde af 3 a 4'.

Indenfor er en Lindealle, som er 20' høj og holdes klip-pet saavel oven som paa Siderne.

Her er ikke foretaget Hovedforandringer i de sidste 150 a 200 Aar. Her bliver dog aarligt fornyet med Frugttræer, Frugtbuske, blomstrende Buske, Stauder etc., og Alt bliver godt vedligeholdt.

Her er Grave og Volde om Klosteret. Gravene ere 15' brede, Volden 14' bred beplantet med nye og smukke blomstrende Buske. Voldens Højde over Haven er 28'. Over Gra-

vene er en Buebro af en Natureg fra Skoven, som er skaaren igjennem. Paa Volden er Buer og Lysthuse af Løn, som er

Støvringgaard Kloster.

14' høje og 3' brede. Blomsterhaven er adskilt fra Kjøkkenhaven ved en Lindehæk med Buer og Pyramider. Hækken er 8' høj og 6' bred.

Blomsterhaven er inddelt i 8 Qvarterer. Rabatterne indfattede med Roser, og i Rabatterne Blomster, Rosenbuske og Frugttræer. Qvartererne blive hovedsagelig brugte til Jordbær.

Det, som bruges som Kjøkkenhave, er ligeledes inddelt i 8 Qvarterer, der er ogsaa Rabatter med Frugttræer og Frugtbuske.

Gangene ere 12' brede her i Haven. Gravenes Omkreds om Klosteret er 600'.

Her er et Navnetræk plantet af Buxbom, som er omtrent i 4 Kant. Det er i Omkreds 440'. Det er Stifterindens Navnetræk „C. F. Christine Fuires“.

Her er en særskilt Kjøkkenhave med Frugttræer langs med Gangene. Et lille Skovparti er her ogsaa i Haven, hvor der er indrettet Høsegaard.

Gartner Melchiorsen var paa Støvringgaard i 35 Aar, og hans Formand var der i 36 Aar.

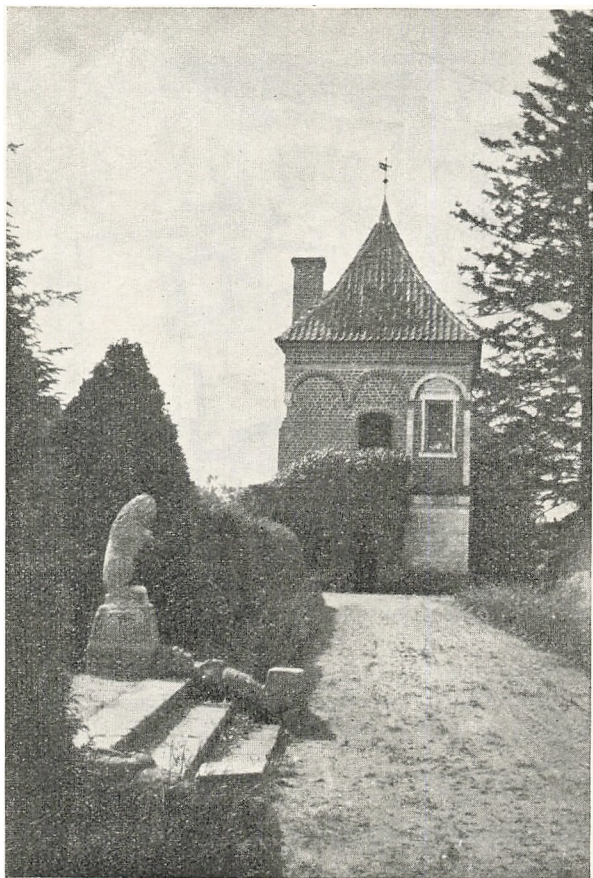
Rosenholm.

Haven ved Rosenholm antages at være af samme Alder som Slottet, der blev færdigbygget 1569⁷; men i Tidens Løb er den bleven udvidet og ændret paa saa mange Maader. Mest bekendt af Havens Bestanddele er den gamle Havepavillon „Pirkentavl“,*) der maaske kan betragtes som en Rest af et større Bygningskompleks, og som nu staar tilbage som den ældste danske Havepavillon¹⁸. Det elegante Bygningsværk, der antages at stamme fra 1560, har uden Tvivl hørt til det oprindelige Haveanlæg, og hvis dette i nogen Grad har svaret til sin Prydelse (Pavillonen), da har det været storslaaet og skønt.

Iøvrigt er det de lange, lige Gange, Lindealleerne og Hækkene, der har karakteriseret denne Have, og som lige op til vore Dage har formaaet at præge

*) „Pilkentavl“ eller „Pirkentavl“, et Brædtspil, hvorefter de Pavilloner har faaet Navn, som Spillet udøvedes i. En saadan Pavillon fandtes bl. a. ogsaa paa Haderslevhus og Koldinghus.

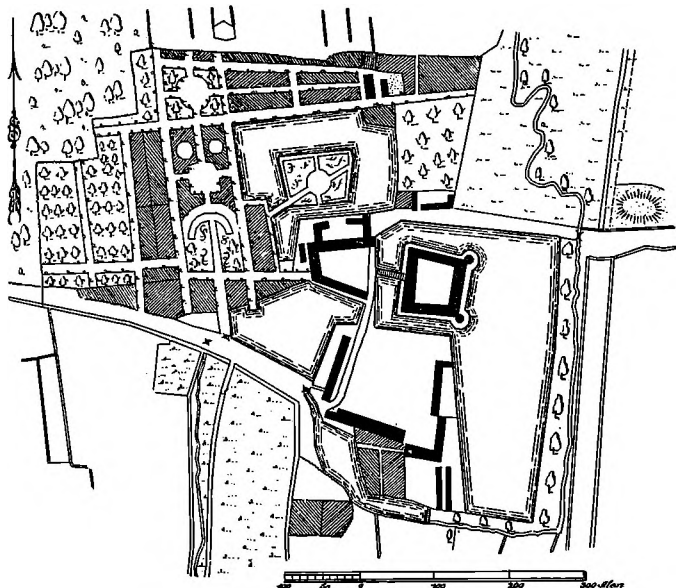
den. De slutter sig vel til Pavillonen, og de vekslende Indehavere og Gartnere har med megen Pietet

„Pirkentavl“.

bevaret, hvad der har været af gammelt, hvorfor Haven ogsaa i vore Dage bærer dette gammeldags

stilfulde Præg, der har resulteret i, at ogsaa denne Have nu er bleven opmaalt af Akademiet og Landbohøjskolens Elever.

Situationsplan over Rosenholm.

Af Gartnere har Rosenholm haft *Gjødvad* i 27 Aar indtil 1860, derefter til 1888 *Larsen*, til 1893 *Chr. Bech* og fra denne Tid *N. J. Bang*.

Præstegaardshaver og Bønderhaver i Vistoft paa Mols omkring 1750.

Om Præstegaardene paa Mols siger Pontoppidan i sit Danske Atlas 1767 (X IV S 262), at de „ere velbyggede, og ved de fleste er der smukke Haver anlagte. De dyrke Roer og forhandle dem endogsaa“,

og han nævner, at Feldballe Præstegaard har „en dejlig Have og Fiskepark“. Om andre Haver paa Mols taler han ikke, og dog var der allerede dengang en højst interessant Have i Vistoft ved Knebel, og med denne som Eksempel udbredte Havedyrkingen sig betydeligt i dette Sogn.

Naar vi har Kendskab til dette Forhold, — endog et meget indgaaende Kendskab dertil —, skyldes det, at den daværende Præst *Eric Gjörup Begtrup* har forfattet en omfattende Topografi over „Vistofts Kalds Beskaffenhed m. m.“, hvori han meget detaljeret beskriver sin Have⁵⁰. At fremføre hele dette Manuskripts Omtale af Haven lader sig ikke gøre paa den Plads, der her er til Raadighed, og der skal derfor blot anføres enkelte Forhold vedrørende denne. Begtrup beretter saaledes, at Haven indhegnedes 1746—47 med en Stenmur, og yderligere omplantedes den med et Ellehegn. I 1750 udvidedes Haven, og der plantedes Piletræer omkring den, og Aaret efter indrettedes en Bigaard. Som et Særsyn for en Præstegaardshave paa disse Tider anlagde Begtrup et Blomsterkvarter (i Korsform), ligesom han indrettede en Urte- og Frugthave. Planen, som han har gjort derover, viser os, hvorledes Havens Anlægsform var, og den beretter ligesom Manuskriptet, at Begtrup indrettede en særlig Afdeling med medicinske Urter¹⁶. Ganske specielt anfører Begtrup, at han i Dam-Haugen har en „Angelik-Plantage“, det vil sige netop det, som muligvis vore Oltidsfolk ogsaa har haft, nemlig en „Kvanhave“ (se Indledningen).

Men Begtrup havde ikke nok i sin egen Have. Han saa i Havearbejdet en Velsignelse og en økonomisk Vinding og ønskede sine Medmennesker Del i samme. Han var derfor en af de faa, der tog sig Danske Lovs III—13—18 ad notam; og han lod i Vistoft Vider og Grandebrev Bestemmelser af lignende Art indføre, noget der er temmelig enestaaende i Kongeriget.*) Herom siger den 57de Post i

*) Se dog „Svendborg Amt“ 1926 S. 114—116.

Grandebrevet, at „Enhver maa være sig angelegen at plante Frugttræer ved deres Steder og at sætte Pilestager, at anlægge Humleavl og saa videre“ og han tilføjer, at „Mange Hauger ere i min Tid i denne By blevne omførte med Steengjærder og beplantede med Piil“ . . . og „de Fleste forsynede med Bistager, da der var neppe 2de Bihauger i Byen, da jeg ankom her“ ⁵⁸. Som Beskyttelse anfører han i Grandebrevet i Post 72, hvad skulde synes overflødigt, eftersom man jo dog havde Danske Lov, at „Hvo som indstiger i Nogens Hauge og stjæler Kaal, Æble eller Andet, han er efter Loven Pag. 979 Art 23 Tyv; men naar han antræffes, bøde han desuden til Byens Bedste 3 Mk., som ved Oldermændene inddrives...“ ⁵⁸.

Lystanlæggene i Randers.

Fra gammel Tid er denne By bekendt for sine Lystanlæg, skabt til Gavn og Glæde for Beboerne, og i Hovedsagen frembragt ved private Ofre. De har været til et udmærket Eksempel for andre Byer, og de har ved deres given Læ og ved at føre Beviset for Muligheden af Planters Trivsel været et ypperligt Led i Plantningssagens Agitation og Havebrugets Fremme.

Tøjhushaven er ikke blot Byens ældste offentlige Anlæg (Lystanlæg), men naar der ses bort fra de kongelige Lysthaver, der var offentligt tilgængelige er Tøjhushaven overhovedet det ældste Lystanlæg, i Landet. Det dannedes 1802 af en Grusgrav ved Arsenalet, og Midlerne dertil fremkom ved en privat Subskription, der 1903 figurerer med det „store“ Beløb af 156 Rdrl. Af dette Beløb er der i 1805 fra Voethmans Planteskole (paa Als) købt for 45 Rdrl. Lindetræer, og der er yderligere opført et „norsk“

Træhus paa Arealet. Anlægget kaldes paa denne Tid Dronningens Have, men det faar siden Navnet Dronningens Have Marianelund ved Randers og modtager 1810 40 Rdlr. fra et Byggefond til Havens Vedligeholdelse. Den bekendte Plantør Schaldemose⁶⁹ stod en Tid for Vedligeholdelsen, og et Reglement fra 1815 fortæller i al sin Strenghed om Datidens Forhold, der krævede, at den Besøgende skulde have Nøgler til Laagerne, sømmelig Paaklædning samt være af Stand — Embedsmand, Borger, Haandværker eller Svend for at kunne faa saadanne Nøgler udleveret. En Kanal grænsede en Tid op til Anlægget, men forsvandt atter ved en Regulering 1863. Schaldemose forlod Arbejdet ved Anlægget 1844⁵¹. 2 smukke Granitsøjler, der har prydet Anlægget i mange Aar, siges at stamme fra Essenbæk Kloster, og er nu freddet. Anlægget er fra 1854 kommunalt⁵².

Skovbakken med sit Mindesmærke for Plantør Schaldemose og de andre, der har virket for Lystanlægene, er 100 Aar gammel; *Vester Altan* paa-begyndt i 1818 og *Fladbro* købt 1896. De øvrige Anlæg, for hvilke Byen senere er bleven bekendt, er alle af nyere Dato⁵⁷.

Omkring Udskiftningstiden.

Da de store Landboreformer i Slutningen af 17-Tallet ændrede Bøndernes Kaar og Levevis, blev det (særligt paa Grund af Fællesskabets Ophævelse) muligt at indtage Jord fra Agerdyrkning til Havebrug, og det blev derved tillige muligt for Almuen at anlægge større Haver, hvad man dog til en Begyndelse kun sjældent gjorde. Samtidig blev paa Grund af Omfordelingen af Jordene (ved Udflytningen) adskillige af de gamle Haver forstyrrede, og Udskiftningskortene viser, at der adskillige Steder havde været saadanne Landsbyhaver i vor Egn³³.

Endnu vedblev det dog at være Hoveri for Husmænd at skulle stille til Arbejde i Herregaardene, saaledes som 40 Husmænd fra 1744 af maatte stille paa Clausholm til Anvendelse i „Have, Vask og Rulle“³⁴, eller som 1791 Hoveriforeningen ved Rosenholm afsætter 1 Dag ved Gaarden til Humleavl³⁵, eller som endelig et Fæstebrev fra samme Gaard nævner „2 Gangdage“ til Humle-, Hør- og Hampavl⁴⁰; men da dette Forhold i hvert Fald for Gaardmændenes Vedkommende ophævedes 1773, og da de øvrige Forhold paa det økonomiske, sociale, politiske og æstetiske Omraade ændredes, kom den Tid, da mangfoldige Haver i Landet omlagdes fra den bundne „franske“ Stil til den frie, romantiske, landskabelige „engelske“ Havestil, hvorom nærmere senere.

Regeringen saavel som det kongelige Landhusholdningsselskab søgte paa forskellige Maader at fremme Havebruget. Man mødte dog ofte stærk Modstand, uigennemtrængelig Modvilje gjorde det af med selv de bedst tænkte Reformer. Allermest hæmmede dog de økonomiske Forhold Udviklingen, saa lige indtil 1830, da Kornpriserne atter var normale, kunde der kun være Tale om Haver af Betydning ved Herregaarde, enkelte Præstegaarde⁵⁰ og nogle Steder i Byerne.

I sin Oversigt over Havebruget er derfor Begtrup i 1810 saare forbeholden, idet han skriver, at:³⁶

Bonden lægger ikke Vind paa *Havevæsenet*, hvad han har i sin Have er grøn Kaal og Kartofler og et enkelt Frugttræ. I meget enkelte Bønderbyer paa Amtet beflitter man sig paa Frugttræer. I Omegnen af Randers har Byen Ølst gode Citronæbler, og 5 til 7 andre Bønderbyer, saasom Wærum, Jeberg, Ørum, Øster- og Vester-Vellinge, Langaa og Helstrup have en Deel af de sorte Kirsebær. Paa Callø Amt har Bondebyen *Biastrup* og *Gierild* og enkelte Flere gode Frugthaver.

Paa Schaarupgaard, siger Begtrup, er der i Skoven en Humlehave paa 5749 Kv. Alen, — ved Støvringgaard „En stor Lyst-, Kjøkken- og Frugthave for Klosteret“ samt „en Dito til Forvalteren“³⁶. Pro-

prietær Carø meddeler, at han har anlagt en Frugt- og Kjøkkenhave paa 14,000 Kv. Alen, der afgiver alt, hvad han forlanger ³⁶.

Om Kartoffelavlens specielt meddeler Begtrup ved samme Tid ³⁶, at:

For tredive Aar siden spistes ikke *Kartofler* i Kjøbstæderne eller paa Landet, nu nydes de af alle Stænder, og de begynder nu at dyrkes paa Landet af Bønder og Husmænd, dog endnu i det mindre, og kun i Haugerne, men der er Haab om, at deres Dyrkning vil tiltage, især om der erholdes Fred om Høsten . . .

Omtrent fra samme Aar hedder det fra Hobro ⁷, at Beboerne havde straaetækte Bygninger, hvortil der „hørte en god Urtehave, der var Ejerenes egentlige Næringsvej“. Disse Folk kørte nemlig hver Lørdag til Randers med deres Urter, da Randersianerne ingen Gartner havde, som stod tiltorvs. Disse Vogne kaldtes i Randers almindeligt „Hobro Riddervogne“.

Amtsbeskrivelsen 1827.

Fra 1800 til 1820 faldt Kornpriserne, og de økonomiske Forhold i det hele taget var saare sløje. Dette bevirkede, at Ulysten og Uviljen imod Have dyrkning tog til, og trods alle Opmuntringer vandt Bevægelsen ikke frem. Det er derfor et lige saa trøstesløst Billede, man faar af Havebrugets Stilling gennem Beretningen af 1827 ³⁷, som gaves i 1810. Den lyder i al sin Udførlighed:

Bonden bekymrer sig saare lidet om Havevæsenet. Vel har han ved sit Sted en liden Plet Jord, almindeligen af en halv til en Skp. Lands Størrelse, som han kalder Kaalgaard eller Have, men som for største Delen er begroet med Græs og Ukrud, og hvori alene dyrkes nogle Kartofler, lidet Grønkaal og de nødvendigeste Madurter, saasom: Gulerødder og Peder-sillie, dog ogsaa kun i højst ubetydelige Mængde. Seer man end i en saadan Have nogle faa Kirsebær- og Æbletræer eller et Par Stikkelsbærbuske, da ere de hensatte hist og her

uden Plan og Orden; forresten udgjøre en Hyld og et Par Piletræer dens Pryd. At dyrke Sæd i Haven er ikke sjældent i de magrere Egne.

De fleste Kjøbstæder forsyne sig selv med de fornødne Haveprodukter; Grenaae har især temmelig betydelige Køkkenhaver, hvorfra endog Omegnens Bønder forsynes med deres Vinterforraad af Grønkaal.

Randers er temmelig tæt bebygget, og i denne By findes følgelig kun faa Haver af nogen Betydenhed, hvorfor Haveproducter her i Almindelighed kunne fordeelagtigen afsættes. Det synes ogsaa, som om Bønderne i Omegnen vise nogen mere Opmærksomhed for Havevæsenet, end ellers almindeligen. Ved flere af de store Gaarde i Albek findes saaledes Haver paa et Par Skpr. Land og derover. Ved en af disse holdes en ordentlig Urtegaardsmand, og fra denne Have er der afsat mange Urter i Randers. Ogsaa vesten for Randers, i Hornbek og hen ad Landevejen til Viborg, en halv Mil længere ind i Sønderlyng Herred, Viborg Amt, ere i de sildigere Aar veldyrkede Haver anlagte paa 1 a 2 Tdr. Lands Størrelse, der ere godt indhegnede og omplantede med Piil. Dog er det langt fra, at alle drage sig hiin Omstændighed til Nytte, som de burde; de fleste Bønderhaver i Støvring Herred ere ligesaa ubetydelige og slet dyrkede som andensteds; i Støvring Bye, hvor der gives 16 Heelgaarde foruden Boelssteder og Huse, findes neppe en Snees Frugttræer. Sognefogeden i Møllerup har i den sildigere Tid anlagt en Frugthave paa 2 a 3 Skpr. Land; den er den bedste, der findes hos nogen Bonde i den Egn. I Chrstrup leve nogle Gartnere af at afsætte Køkkenurter til Randers.

I Haslum, Værum, Ørum, Vissing og Laurberg Sogne i Galten Herred findes derimod adskillige ret gode Kirsebærhaver. Enkelte Bønder her sælge aarligen 3 a 4 Fjerdinger sorte Kirsebær, som føres til Randers eller Aarhus Torve. I endeel af Østerlisberg Herred, saasom Skjødstrup Sogn, samt i Følle og Rønde Byer i Bregnet Sogn ved Kalløviig, avles ikke ubetydeligt af Æbler og Blommer, men kun lidet af Jordfrugter. Der er den Bonde her, som aarligen kan afsætte til Aarhus henved 100 Tdr. af disse Træfrugter, og som forhen kunde dække sine Skatter med Indtægten af sin Have. Selv i bemeldte Sogne ere Bønderhaverne dog ikkun paa 2 a 3 Skpr. Land, og ofte indbefatte de da ogsaa lidet Engbund.

Ikkun paa enkelte Steder kan det spores, at Havedyrkningen gjør nogen Fremgang: f. Eks. i Vivild og Gjesing Byer i Sønderhald Herred, i Ørsted Bye i Rougsøe Herred, i Voldum i Galten Herred. En Gartner, som boer i Gjesing, har anlagt en Træskole, hvori findes fine og grove Frugttræsarter, hvormed han, for taalelige Priser, forsyner Omegnen. En Bonde i Voldum har anlagt en Have paa 2 Skpr. Land, hvoraf en Part benyttes til Frugttræskole og en anden Part

til Kjøkkenurter. Denne Mand har alt solgt mange unge Træer til Egnens Bønder, hvem han, ved sit veludførte Haveanlæg har givet et gavnligt Exempel. . . .

Tvende Bønder, den ene i Gjerlev Bye, den anden i Kastbjerg Bye, Gjerlev Herred, dyrke deres med endeel gode Frugttræer forsynede Haver med megen Omhu og give derved et gavnligt Exempel, som dog hidtil er blevet uden syn-derlig Virkning.

Blandt Bønderhaverne i Amtet udmærker sig den, som i 1817 er anlagt ved Gaarden Blegvad i Raasted Sogn, Støvring Herred. I denne Have, hvis Anlæg røber megen Smag, findes mange forædlede Frugttræer, foruden en Mængde Buskvæxter af Ribs, Stikkelsbær m. v. Haven indtager omtrent 10,000 Kvadrat Alen og er godt indhegnet med Steendige og vilde Træer. — Ogsaa en ung Bondemand i Veggerslev Bye, Nørre-Herred, hvor han besidder og driver en liden Huuslod, har i de faa Aar, han har været bosat der, viist en ualmindelig Lyst til Havedyrkning. Han har med megen Møie anlagt og indhegnet en Have paa et Areal af omtrent 12,000 Kvadrat Alen, som før hans Tid var deels Pløjeland, deels Eng, deels endog Tørvegrave, og meget sumpigt. Hidtil har han meest benyttet denne Have til Dyrkning af forskjellige Jordfrugter, hvoriblandt Peberrod og Agurker. Om Foraaret sælger han til hele Omegnen en stor Deel Kaalplanter og Havefrøe af alle Slags. I hans Have findes allerede 50 forædlede Frugttræer, foruden omtrent 300 Ribbuske og 50 Stikkelsbærtorne.

Nye Haver anlægges forresten sjældent af Nogen, undtagen af Udflyttere og Parcellister, og om disse Haver gjelder hvad der er sagt om de ældre, baade i Henseende til deres Størrelse og Dyrkning.

I nogle Byer tillader Localet ikke nye Havers Anlæg eller de gamles Udvidelse, efterdi man ved Udskiftningen ikke har tænkt paa at tillægge hver Mand fornøden Haveplads eller en Toft. Saaledes er dette blandt andet Tilfældet i Støvring.

Landhusholdningsselskabets Arbejde for Havebrugets Fremme.

Samtidig med at de store Landbolove i 17-Tallets Slutning blev til, stiftedes det kongelige danske Landhusholdnings-Selskab, der havde til Opgave at fremme Landets naturlige Erhvervsmuligheder. Selskabet virkede under allerhøjeste Auspicier, og det søgte sit

Formaal fremmet dels ved Fremskaffelse af Afhandlinger om nyttige eller skadelige Forhold (Prisopgaver), dels ved Uddeling af Præmier, dels ved direkte Hjælp. Det støttede og præmierede saa forskellige Virksomheder som Indførelse af Vekseldrift og Strikning af uldne Høser, Plantning af Frugttræer saavel som Sælhundefangst, Bygning af Møller eller Sommerstaldfodring, Oprettelsen af Laanebiblioteker eller Skolelæreres Undervisning i Landøkonomi osv. For Havedyrkningens Vedkommende var det særligt ved Præmiering af veldyrkede Haver, ved Uddeling af gratis eller billige Frugttræer samt ved Udsendelse af Havebøger, at det virkede.

Hvad Præmieringen angaar da kan visse Kanter i Landet fremvise en lang Række saadanne, hvorimod Randers Amt kun har faa, disse angaar saa forskellige Ting som Peberrodsavl, Humledyrkning og Frugttræforædling, og de er tildelt en Gartner, Husmænd eller en Borger (Plantør Schaldemose) i Randers. Beretningerne fortæller herom:³⁹

1808.

Gartner Ehrenreich ved Løvenholm, boende i Gissing Bye og Sogn, Randers Amt, som i Aarene 1807 og 1808 har avlet 2413 Pd. Peberrod; Premie: Selskabets første Sølvmedallie eller det 4de Sølvbæger.

1825.

En ung Bondemand ved Navn Lars Roed Jensen Konge i Veggenslöv Bye ved Grenaae er af Pastor Kjølbye særdeles anbefalet til Selskabets Opmærksomhed formedels den ualmindelige Lyst og Iver, hvormed han har drevet Havevæsenet i de 6 Aar, han sammesteds har været boesat. Han er Eier af et Huus med omtrent $3\frac{1}{2}$ Skp. Hartk.; en Deel af Jorden ligger tæt ved Huset, en anden i en Fjerdingsvejs Afstand. Af førstnævnte Stykke Jord, som udgjør lidet over 7 Skpr. Land g. M., var forhen neppe 2 Skpr. Land benyttet til Have, og hvori kun fandtes 6 Frugttræer; Resten var dels Pløjeland dels Eng, dels Tørvegrave og meget sumpigt. Denne Strækning har Eieren med utrolig Møie omdannet til en skjøn og frugtbar Have, i hvilket Øinede han har paakjört samme over 3000 Læs Jord, Dynd og anden Blandingsgjødning, hvorved Gravene ere opfyldte og Jordlaget jevnet og forhøjet.

Haven er omgivet deels med levende Hegn alene, deels med Grøfter og levende Hegn; noget deraf er Riisgjerde, beplantet med vilde Træer. I denne Have dyrker han en stor Mængde Kjøkkensager, saasom forskellige Slags Kaal, Sellerie, Rødløg, Gulerødder, Agurker, Peberrod m. m., som han afsætter til Grenaa og Omegnen. Om Foraaret sælger han alle Slags Planter af Kaal og andre Havevexter og driver en vigtig Handel med godt Havefrøe, hvoraf han i forrige Aar solgte 34 $\frac{1}{4}$ Pd. Af forædlede Frugttræer har han hidtil kun faaet plantet 50 Stk., foruden omtrent 50 Ribsbuske og 50 Stikkelsbærtorne, men ved Hjælp af en Træskole, han agter at bringe i Stand, haaber han at kunne med Tiden udplante flere. I adskillige Bønderhaver i Omegnen har han podet omtrent 30 Frugttræer, der ligesom hans egne ere vel lykkedes. Til sin Haves Forskjønnelse har han deri anlagt et Par Blomsterquarterer. Ogsaa har han indrettet en liden Mistbænk, hvori han fremdriver Sellerie og andre Planter. Uden at være oplært af nogen Gartner har han, alene ved flittig Læsning i „Mansa“s Havebog, erhvervet sig en udbredt Indsigt i Fremgangsmaaden ved Dyrkning af næsten alle de Planter, der ere Gjenstand for den huuslige Oeconomie.

Beretningen om dette mønsterværdige Haveanlæg er bekræftet med Attester fra Præsterne Valeur i Karlby og Lyngby i Gjesing m. fl.

Ovennævnte vindskibelige Bonde tilkjendes, som et Agtelsestegn, Selskabets 4de Bæger med Paaskrift: „For Flid ved Havedyrkning“.

For at bidrage til at udbrede Humleavlen i Omegnen af Randers, hvor denne Avl er, som næsten overalt i Jylland, meget forsømt, vil W. Schaldemose, der er boesat i bemeldte Kjøbstad, anlægge Humlehaver for omtrent 50 Gaardmænd i Galten og Nørhald Herreder, med hvilke Bønder han foreløbig har gjort Aftale desangaaende, saaledes at der i hver Have lægges circa 300 Humleplanter, uden at Bønderne skulle have anden Udgift derved end at lade Jorden behandle efter hans Anviisning. Planterne leverer han gratis, giver Vedkommende al fornøden Vejledning og fører Tilsyn med Anlæggene i de første 3 Aar, indtil Hnmlen har naaet sin Fuldkommenhed. Som en Godtgjørelse for den Tid og de Udgifter, han derpaa maatte opoffre, har Selskabet efter hans derom fremsatte Andragende, i Betragtning af de velgjørende Følger, dette Foretagende kan have, naar det vil lykkes, bevilget ham en Sum af 200 Rdl. Sedler, som efterhaanden udbetales ham i 3 paa hinanden følgende Aar, naar han ved troeværdige Mænds Attester godtgjør, at han opfylder, hvad han i sit Andragende har lovet.

1826.

Huusmand Jørgen Sørensen i Følle Bye, Bregnet Sogn, ... Imedens han stod i militair Tjeneste havde han i Sjæl-

land Lejlighed til at erholde Veiledning i Havedyrkning, især i Frugttræers Forædling, som han stedse har havt megen Lyst til at beskæftige sig med, hvorfor han siden ved Læsning har forøget sine praktiske erhvervede Kundskaber deri, hvilke han har anvendt saa vel, at han i sine egne tvende smaa Haver har opelsket af Kjerner og forædlet nogle hundrede Frugttræer, hvoraf han har solgt de fleste til Omegnens Beboere, og desuden for dem forædlet 835 Frugttræer. Foruden Kjøkkenurter dyrker han Humle, Kommen og Peberrod til Salg.

1828.

W. Schaldemose (se foran) . . . I Aaret 1828 har han anlagt tvende Planteskoler for Frugttræer og vilde Træer, den ene ved Ebeltoft paa omtrent 3 Skpr. Land og den anden ved Randers paa over 1½ Td. L., fra hvilke Planteskoler unge Træer ville blive overladte for lempelig Priis. Jorden til disse Anlæg er ham af Vedkommende overladt gratis, imod at han selv forskaffer Frø og Planter og udfører Anlæggene uden Godtgjørelse. Desuden har han mod billig Betaling besørget de aabne Pletter i Ebeltoft Skov besaaede og beplantede, samt beplantet denne Bys nye Kirkegaard med regelmæssige Alleer og givet endeel af Byens gamle Kirkegaard en passende Dannelse og Beplantning, saa at den nu har Udseende af et smagfuldt Lystanlæg. Endeligen har han anlagt en Plantage paa en Randers Byes Fattigvæsen tilhørende, højtliggende Gruusbakke udenfor Byen.

Som en Opmuntring og Understøttelse i Anledning af disse hans roesværdige Bestræbelser bevilgede Selskabet ham en Sum af 100 Rld. Sedler.

1829.

Fæstegaardmand Christen Rasmussen i Voldum, under Clausholm Gods. . . . I sin Have, som han har forbedret ved Tilførsel af god Jord, har han plantet en Deel Frugttræer og vilde Træer; hine har han selv opelsket af Kjerner og forædlet

1836.

Gaardmand Mogens Nielsen i Faarup . . . har ved Grundforbedringer, levende Hegns Opførelse, en forbedret Driftsmaade, Havedyrkning og anden mønsterværdig Landboflid arbejdet sig frem fra trange Kaar til Velstand.

Fra dette Aar hører Præmieringerne op i dette Amt. Noget senere optog Det kongelige danske Haveselskab den samme Opgave, og der foreligger en lang Række Beretninger om dette Foretagende⁴⁰. Dels er imidlertid disse Tildragelser ret nær op imod vor Tid,

dels er de i visse Tilfælde meget omstændelige og omfangsrige, hvorfor de ikke skal gengives her. Præmieringerne fandt Sted fra Aarene 1872—1894 med en enkelt Afbrydelse, og de er i den nyeste Tid atter optaget.

Om en enkelt Bondes Arbejde i Havesagens Tjeneste, Jens Christensen i Voldum under Clausholm, har Provst Alexander Rasmussen meget udførligt fortalt andetsteds⁵⁷. Dette skal ikke gentages, kun skal anføres det besynderlige, at denne Bonde formaaede at samle en Kreds af formaaende Mænd til Stiftelse af et Haveselskab, der under Navn af „Selskabet til Haveculturens og Træplantningens Fremme i den østlige og nordlige Del af Jylland“ holdt sin første ordinære Generalforsamling i Randers i Aaret 1846. Hvorledes det iøvrigt er gaaet dette Selskab, vides der ikke noget om.

Spørgsmaalet om Kolonihaver omkring 1830.

Skønt Kolonihavesagen almindeligt betragtes som værende en forholdsvis ny Indretning og betragtes som et Barn af vor socialt interesserede Tid, er dette dog ikke Tilfældet. Tværtimod er Kolonihavetanken henved 300 Aar gammel og i Slutningen af 16-Tallet praktiseret i Fredericia. Senere optoges Ideen i Hertugdømmerne, for i 1826 at blive omplantet paa dansk Grund⁶⁰.

For at søge oprettet Havekolonier til Hjælp for trængende Familier i Byerne udsendte det danske Cancelli forskellige Cirkulærer, og i Henhold til disse foreligger der en Række Indberetninger fra Amtets Byer⁶¹, der fortæller om, hvad man i Henseende til Indrettelse af Havekolonier har foretaget sig. Ind-

beretningerne er gjort af Fattigdirektionerne, og de fortæller i det følgende saaledes:

I *Randers* er det med Trommeslag bleven bekendtgjort, at „bequemme Grundstykker til saadant Brug kunde erholdes“; men der var ingen, der meldte sig for at modtage samme, hvilket man forstaar, fordi der er „grønne Haugepladser i Overflødighed“ i Byen, ligesom der til Fattighuset ligger et Areal af 5—6 Tdr. L. „til Haugeurters og Kartofflers Dyrkning“, hvormed Fattigvæsenet forsynes og Lemmerne beskæftiges. Man mente iøvrigt ikke, at Indretningen kunde betale sig, da Afsætningen af Produkterne var ringe, ligesom man ikke „kan tilbageholde den Yttring, at Almuen i denne Sag ikke udmærker sig ved Vindskibelighed i den Grad, som er at træffe i mange andre Byer af denne Størrelse“. Man har anvist en Gartnerfamilie 2878 Kv. Al. Jord, hvorved denne forarmede Familie formenes at kunne faa sit Udkomme. „Flere Haugeanlæg er ikke iværksatte“. —

Synderligt bedre er det ikke gaaet i *Mariager*, hvor Resolutionen siger, at man finder, at „slige Anlæg . . . dels vanskeligt kunde gjøres, dels ikke var fornødne; thi for det første har Byen ingen Fælleddjord i Nærheden, som var skikket til saadan . . . dernæst er der Hauger i Byen i Overflødighed“.

Den eneste By, der virkelig realiserede Cancelliets Tanke, var *Æbeltoft*. Her „blev i 1826 11 Hauger udlagte, men kun 5 a 6 have i de forløbne Aar været dyrkede, eftersom der ingen Lysthavende meldte sig. Nogle af disse Hauger vare indhegnede med Grøvter og Diger, hvilket Brugerne uden Udgift for Communen selv har besørget. Et Par har været fritaget for at erlægge nogen Afgift af Jorden, og ville endnu i eet eller to Aar blive fri, da den Udgift og alt Arbejde hidtil har gaaet med til Jordens Bearbejdning og Indhegning, og Udbyttet af deres Hauger derfor har været ubetydeligt. Naar de er opdyrkede, forventes Haugernes Antal da at ville stige og Indretningens gavnlige Indflydelse paa Fattigvæsenet blive følelig“.

Kolonihavetanken som Fattighjælp satte vel sine Resultater i en Aarrække, men Tid efter anden sygnede disse Kolonier hen, og nu er det ikke som Fattighjælp, men som Fritidsbeskæftigelse og under Foreningssystemets Organisation, at Kolonihavesagen har vundet frem.

Det kan i denne Forbindelse anføres, at den ovennævnte Have ved Fattiganstalten tilligemed Anstaltens Grund, Plantagerne og de mindre, offentlige Lystanlæg nærmest om Randers ganske naturligt undtages fra den Udskiftning af Byens Jorder, som finder Sted 1847⁶².

Lokale Frugtsorter.

Da vore Forfædre tog de vilde Frugttræer ind til Kultur for at kunne nyde godt af deres Frugter, har de snart opdaget, at der kunde være ikke ringe Forskel paa Arten af de baarne Frugter. Nogle kunde for Æblers Vedkommende være større, smukkere og sødere end andre, og det er rimeligt, at man da har søgt at udvælge sig de bedste. Med Podemestrenes Hjælp er disse i Tidens Løb forædlede, og foruden de hjemlige Sorter er der indført adskillige fremmede, som har fundet sig vel tilrette i de nordiske, kølige Egne. Det hænder dog af og til, at der opdages ny Sorter, og af disse er der adskillige, der er overordentlig værdifulde, saa de er i Stand til fuldt ud at tage Konkurrencen op med de ældre Sorter. Saadanne kan enten være funden tilfældigt i Skov eller ved Havegårde; de kan ogsaa være fremkommen uden ydre Paavirkninger fra Menneskers Side efter at være saaet af Kærner, — de kan endelig være fremkommen ved bevidst Forædlingsarbejde.

Saadanne Frugter er ogsaa fremkommen i Randers Amt, saavel i ældre Tid som i den nyere Tid

(i sidste Tilfælde ofte fremdraget af Stadsgartner Carlsen i Randers). Disse (lokale eller fremmede) Frugttræer i Haverne betyder ofte det væsentligste, baade hvad Udbyttet og hvad Udseendet angaar. De omfattes med en Kærlighed og ofte Ærbødighed, og der knytter sig for de fleste de dejlige Erindringer til Barndomshavens Træer. Et typisk Eksempel i saa Henseende er „det gamle, forvredne Gravenstens-træ“ i Harriidslev Præstegaardshave, „som skød op af en Underskov af Bregner“, og skønt det vel ikke har været noget mere fremragende Træ end saa mange andre Gravenstenstræer, dog for dem, der levede deres Barndom her, „bar Verdens dejligste og mest saftige Æbler“⁶³. De lokale Træer eller Frugtsorter har derfor deres store Betydning, ikke blot i Havernes Historie, men ogsaa i Folkemindeforskningen, og i det følgende skal fremføres et og andet om dette særlige Emne⁴¹.

Blandt de bekendteste og mest udbredte Æblesorter er utvivlsomt *Moesmands Æblet*. Om dettes Historie hedder det, at det skyldes Læge *Qvortorp* i Rønde, at den kom frem.

Hr. Q. sendte mig (Pomolog C. Mathiesen) 1902 en lille Kasse fuld af Frugten til Bedømmelse, og i medfølgende Skrivelse meddelte han mig følgende om Sorten: Sorten havde han modtaget af en gammel, dengang 76-aarig Mand, Gaardejer Søren Moesmand i Rostved. Den gamle Mand, der senere er død, var en ivrig Have- og Planteven, og han kunde huske de formentlig ældste Træer af Sorten, de stod i en Kaalhave ved en Gaard i Byen Eisig, og de var, da S. M. var 10 Aar gammel, saa høje som Gaardens Bygninger og allerede da meget gamle. Æblet kaldes der „Kaalæble“, fordi Træet stod i Kaalhaven. Moesmand troede, at Træet var rodægte, noget, der dog ikke kan have været Tilfældet, siden der fandtes to Træer af samme Slags, men hvorfra Sorten saa videre stammer, er ganske ukendt. Træerne har altsaa været store og i hvert Fald ældre i Begyndelsen af forrige Aarhundrede, og da de, som nævnt, ikke kan være de første, saa maa Sorten være meget gammel paa Egnen. Allerede S. Moesmands Fader havde taget Podekviste af disse Træer, og da Sønnen blev Mand, forædlede han mange unge Træer og var meget ivrig for at faa Sorten udbredt paa sin Egn, hvilket ogsaa i fuldt Maal lykkedes for ham. Da den saaledes allerede er

udbredt i Egnen omkring Kaløvig, foreslog jeg at kalde Frugten „Kaløæble“, men det blev der gjort Indsigelse imod, fordi den overalt var kendt under Navnet „Søren Moesmands Æble“ De to gamle Træer i Eisig gik tabte ved Gaardens Brand 1870.

Albakæble har Modertræet staaende som et over 50 Aar gammelt Træ i Husmand P. J. Petersens Have i Albæk. Det er lagt af Kærne af den nuværende Ejers afdøde Hustru, der lagde tre Kærner i en Urtepotte, — de to mislykkedes, den 3die gav denne Sort.

Gerlevæble er meget yndet paa Gerleveggen og er antagelig et Frøæble fra Egnen.

Mellerupæble har sit Hjemsted i Mellerup n. ø. for Randers, men der er ellers ikke oplyst noget om dets Historie eller Udbredelse.

Thyrislunds Reinette er opelsket af Bedstefaderen til den nuværende Ejer af Thyrislund ved Rønde. Træet er meget gammelt, det er kommen frem af en Kærne, og er nu meget udbredt paa Egnen.

Skovboæble er ligeledes lagt af Kærne, for ca. 30 Aar siden, ca. 1896. Modertræet staar i Bødker Fischers Have i Randers, lige op til Kommunens Lystanlæg.

Æbeltoftæble er et sildigt Æble, som er en Del udbredt paa Egnen, det bærer Navn efter; men Sorten kan dog neppe rose sig med, at det er dette Æbletræ, der findes i Byens Vaaben og har givet Byen Navn.

Rosenholms Æble menes at være kommen frem i Rosenholms Have. Modertræet er ca. 50 Aar gammelt og staar indeklemt imellem store, gamle Alletræer.

Af Pærer, Blommer eller Kirsebær kendes der ingen Lokalsorter. Men Æblet er ogsaa det ypperste af Nordens Frugter, og Æblesorternes Antal er her som i hele Landet langt større end de andre Frugtsorters.

I Mands Minde.

Det forholdsvis milde Naturbillede, som Amtet nu fremviser, og som er fremkommen ved den opvoksende Beplantning ved Veje, Huse og i Haver gør, at

man er tilbøjelig til at glemme, at det ikke altid har været saaledes. Man forstaar i Reglen ikke at vurdere de Vanskeligheder, der er overvunden, ligesom kun de ældre er i Stand til at bevidne de store Fremskridt, som Havedyrkningen har gjort i en Menneskealder. Af medvirkende Faktorer kan foruden de i det foregaaende alt nævnte, fremhæves Landboforeningernes Arbejde, Haveselskabernes, Konsulenternes, Husholdnings- og Landbrugsskolers samt Højskole, Udstykningen, Agitationen for Vegetarisme, alt i Forbindelse med Tilvejebringelse af de bedre Muligheder ved de opvoksede Læplantninger og Plantager og Hedeselskabets Arbejde. Paa Baggrund af den nutidige Stilling og i Fortsættelse af den historiske Udredning turde det være paa sin Plads at kaste et Blik tilbage i en Menneskealder eller saa for at faa en Oversigt over Havebrugets Stilling i disse Tider, — og dette skal da gøres paa Grundlag af Indberetninger fra ca. 1897.

Det hedder i disse fra *Grenaa*:⁴²

I 1867 fandtes der ikke nogen Have, der fortjente Navn af saadan. Vel var der inde i Byen en Mængde ubebyggede og ikke brolagte Jordstykker ved Husene og ved de større Ejendomme; men deres Benyttelse indskrænkede sig væsentligst til Dyrkning af nogle Ribs, Solbær og Stikkelsbær. Af Blomster fandtes kun de almindeligste Pæoner, Paaske- og Pinseliljer, Dielytra, Studenternelliker o. l. . . .

Af mærkelige Træer skal jeg omtale Capt. *Starcks* Morbærtræ, som endnu findes. I min Have er en ægte Castanie, som aldrig har baaret modne Frugter. Der findes spredt nogle Frugttræer af de almindeligste. Det er en Følge af slet Jord og Kultur; thi der var Ingen, der forstod sig derpaa, og her fandtes ingen Gartner. Dertil kommer, at Jorden er Rullesten med lidt Jord ovenpaa, og hvor Stenene mangle, da de ligge i Revler, erstattes de af Rødsand; men hvor dette findes, er Muldlaget tykkere.

Af offentlige Anlæg fandtes der i den vestlige Ende af Byen en Plantage, bestaaende af temmelig høje Træer. Der er nogle enkelte temmelig høje *Pinus austriaca*. Popleerne er for nogle Aar siden borthuggede og erstattede med Bøgeplantning. Der er endnu Birk, Ahorn, Gran og enkelte Lærke-træer, Elm og Lind. Det var Byens Anlæg til Lyst, og indtog omtrent 4 Td. Ld. Det skal være anlagt af afdøde Rit-

mester og Toldforvalter *Gether*. Det er de eneste Træer paa $\frac{1}{2}$ Mils Afstand. Der var, er endnu paa Grenaa Torv Syd for Kirken to mægtige Hestekastanietræer. Det er en Selvfølge, at de omtalte Jordstykker i Byen benyttedes til Dyrrkning af Urter til Husbrug, og der spillede Grøn- og Hvidkaal Hovedrollen.

Den almindelige Mening var i Grenaa den Gang, at Havebrug var paa Grund af Klima og Jordbund en Umulighed. Godsforvalter Lütken købte saa et Hus paa Østergade, hvortil hørte en Have paa 1 Skp. Ld. Han harvede Stenene af Jorden 5 Kvarter dybt, byggede et Vinhus og anlagde en Have i fransk Stil. Da endel af Jorden blev benyttet som Urtehave, var Haven kun lille, men smuk, og kunde ses fra Gaden. Det forbavsedede Beboerne. Kort efter begyndte saa Apothekeren, hvis Have laa ved Lütkens, og som kun indeholdt (foruden det omtalte Træ) nogle store Hestekastanier og Linde samt et Vildnis af Stikkelsbær. I Aarenes Løb er denne Have, som kun var $\frac{1}{4}$ Td. Ld., bleven 27,000 Kv. Alen. Der er en Stenhøj, som husede ca. 400 Stenhøjsplanter, og findes et Springvand og Bassin . . . en stor Samling Stauder . . . Roser og Frugttræer.

Denne Have hjalp paa Byen og Egnen, idet de ved Oprømning fik Planter om Efteraaret. Mange Steder kulegravede man nu og stenharpede, og der kom Sands for smukke Anlæg, gode Træer, Buske og Blomster. Her er nu 3 Gartnere, mest Handelsgartnere.

Kommunen har af Byens Fælledsjord udlagt ca. 12 Td. Ld. til Beplantning i Forbindelse med Plantagen. Kapt. Dalgas (senere Oberst) leverede Planterne. Planteudvalget bestod af Cancelliraad Lütken og Apotheker Hoffmeier. Det er voxet godt og er en god Gevinst for Byen. Consul Momme har i Løbet af 15 Aar givet omtrent 20,000 Kr. dertil, og til de fortrinlige Spadseregange rundt om Byen.

Naar man nu 1897 spadserer der, finder man gode Haver, og der er ca. 1 Snes fortrinlige Kommunejorder udstykket paa Byens nordre Side til Smaahaver for Haandværkere og Arbejdsmænd, der her om Aftenen sysle til Nytte og Glæde for hele Familien. Dette er jo ikke sket uden stort Arbejde fra Apotheker Hoffmeiers Side. . . .

Byen har to Torvedage ugentlig, men kun een om Efteraaret. Undertiden viser der sig en Vogn fra Omegnen med Frugt om Efteraaret.

Om Forholdene i Omegnen siges der⁴³, at alle Herregaardene har Haver, hvis Oprindelse er gammel, og disse har fornyet de gamle Frugttræer, hvad ikke er Tilfældet i de faa Bønderhaver. Det er først i de sidste 10—15 Aar, at man ser nye Haver om-

kring Bøndergaardene, og Planteforeningerne giver Træerne. Det er sjældent, at der i Landsbyerne er offentlige Anlæg paa disse Tider, men der meddeles dog herom, at et saadant er skabt i Voldby i Nørreherred, hvor der laa et større Stykke Gadejord ⁴³.

Det blev for 15—20 Aar siden beplantet af Beboerne og har allerede i de sidste 5 Aar givet dem et smukt Anlæg, der benyttes til Møder og festlige Sommenkomster. Eksemplet har smittet, og i adskillige Landsbyer er Gadejorden beplantet paa lignende Maade.

Omtrent som i Grenaa er ogsaa Forholdene i *Æbeltoft*, og det hedder: ⁴⁴

Til de fleste Eiendomme . . . hører Have, og Fremskridtene ere ikke ubetydelige, især i de senere Aar, idet de næsten alle er omlagte og udvidede tildels, hvor der var Leilighed dertil. Der er nu smukke Plainer og rigelig Plantning af Sirbuske, Stauder og Roser m. m. Endvidere drives en Del af Haverne som Kjøkkenhaver, og ere godt tilplantede med Frugttræer.

Hvad Omegnen angaar, da er Forholdene ved Haverne stadig fremadgaaende, dog mest for de større Gaardes Vedkommende, medens der ikke findes Haver af nogen Betydning ved Husmandslodderne, som vist maa søges i, at Egnen heromkring er temmelig bar og mangler det fornødne Læ.

Efter Gartnerens Opgivelse findes her 14 Haver med et samlet Areal af ca. 10 Tdr. Land. Her findes ingen offentlige Anlæg, dog findes her en ret betydelig Plantage, bestaaende af Fyr og Gran, umiddelbart op til Byen. Det er plantet for Byens Regning. De to Plantager Nord for Byen ere plantede i Aarene 1870—71 og en tredie, der er plantet 1885 eller 86. De er tilsammen 4 à 5 Tdr. Land. Endvidere findes der Vest for Byen en Plantage paa 5 à 6 Tdr. Land, ogsaa Fyr og Gran, kun lidt Løvtræer. Den kaldes „Skandsen“, og er Plantningen der foretaget 1880. Endnu findes der et større Anlæg, anlagt for det offentliges Regning, ved det nye Epidemihus.

I det gamle Apotheks Have, nu en Købmandshave, findes et stort Eksempel af *Ilex* (Kristtjørn), hvis Stamme er 100 cm. i Omfang. Det er i det hele et smukt Eksempel.

Her er ingen Torvehandel med Grøntsager.

En Seværdighed ejer Byens Haver i de mægtige og meget gamle Tangdiger, som Borgerne har rejst til Værn imod Vind og Vand, og som nu er fredede.

Fra *Hobro* og Omegn fortælles der, at ⁴⁵

For 35 Aar siden var der kun liden Sans for Havevæsen. Selv ved større Bøndergaarde hos velsituerede Ejere fandtes sjældent andet end nogle Bede med Grønkaal, dækkede mod Vest af et Jorddige med en enkelt vantreven Hyld eller Pil. Om Blomster eller Frugttræer var der ikke Tale. Naar man nu færdes i de samme Egne, vil man ved alle, navnlig alle nybyggede Gaarde og selv ved mindre Huse, finde velanlagte Haver med Urtebede, Blomster, Sirbuske og Frugttræer. Ved de større Bøndergaarde tager Manden gerne en Gartner til Anlægget.

I Egnen Nord for Mariager Fjord i Øst for Hobro findes der mange gamle Frugthaver, der giver Ejerne god Indtægt. Efter Forlydende skal en enkelt Mand i Begyndelsen af 1800-Tallet her have opmuntret til at plante Frugttræer og uddelt saadanne gratis.

Skønt det maa indrømmes, at Interessen for Havebrug er tiltaget betydeligt i den sidste Tid, saa staar der dog endnu meget tilbage. Selv ved Herregaardene og Præstegaardene, hvor der fra tidligere Dage findes større Haver, bliver disse gennemgaaende ikke godt holdte. Det er gerne Kvinderne, som maa tage sig deraf, og ret meget maa det ikke koste.

Noget egentlig offentligt Anlæg har Hobro ikke. For ca. 50 Aar siden beplantede en Toldinspecteur *Faye* en lyngbevokset Skrænt ved Havnen og noget senere plantede Læge *Ulrich* en lignende Skrænt her Syd for Byen. Disse smaa Plantninger tilhøre Kommunen, som stadig vedligeholder dem og de forskønne da Byen meget. For 50 Aar siden erhvervede Kommunen sig Ret til, at den nærmest Byen liggende Del af Hobro Skov maatte benyttes som Lystskov for Beboerne af Hobro. Det blev anlagt med Spadsereveje, skønt det var i privat Eje. Forrige Aar har Kommunen købt det, da det byder paa smukke Udsigter over By og Fjord. Lystskoven er 10 Tdr. Land. Der er nu ved Hedeselskabets Vækkelse anlagt flere Plantager, og de bane vel Vej for Havevæsen, da de skaffe Læ.

Af egentlige Gartnerier har Hobro By to. Det ene har 3 à 4 Tdr. Land. De indtage en respektabel Stilling i Forhold til Byens Størrelse og konkurrerer godt med Aalborg og Randers.

Om Fredagen, der er Torvedag her, møde disse og flere Handelsgartnere, og disse Torvedage have stor Betydning for hele Forretningslivet i Hobro, da der stadig møde flere Landbrugere, der medføre deres Produkter og omsætte Heste, Kvæg og Svin m. m. som ved et Marked. Næsten al Frugt tilføres andetsteds fra, da her ej er meget. Afsætningsforholdene er gode her.

Beretningen fra *Mariager* bekræfter i Hovedsagen det foran anførte, idet den lyder: ⁴⁶

De fleste af Byens Eiendomme have en Have, der dels er Lyst- og dels Kjøkkenhave. I dem alle findes gamle Frugttræer, men trods de give rigeligt endnu, er Frugten ikke fin. I de senere Aar er der dog plantet bedre Frugtsorter. Tidligere lykkedes kun de almindelige Kjøkkenurter, navnlig Kaal og saa Kartofler. Nu er Jordbæravlens tiltaget, dog kun til Hjemmeforbrug.

Kjøbmand Enevoldsens Have med fine Frugttræer og Præstegaardens Have med sine gamle Træer og dejlige Belligenhed maa fremhæves. Anlægget „Munkholm“ er skjænket Byen af Overtoldinspecteur *Tetens* 1839. Oberst v. Federspiel og cand. jur. Lunddahl samt den prægtige Dyr læge Lundqvist have forskønnet Anlægget i høj Grad. Af Gartnere er der en i Byen og en udenfor samme.

Ved Indkjørselen til Byen ad Randersvejen findes 12 store Pyramidepopler paa ca. 100 Aar. De hensygne, men de canadiske Popler holde sig. De ere over 6 Alen i Omfang. Paa „Munkholm“ findes en gammel Abies og Elme samt en Røn. I Præstegaardshaven findes gamle Valnøddetræer m. m.

Der er Torv en Gang om Ugen, men ikke af stor Betydning.

Endel af Byens Bakker lod Borgmester Dahlerup for ca. 20 Aar siden beplante. Hvor der før knap stod Totgræs, staar der nu en pæn Plantage, hvorigjennem der er lagt Gange, der naturligvis ere skyggefulde langs Maren Finds Dal. Ved Klosterbygningerne er der foretaget smukke Anlæg, men desværre for smaa, da Arealet jo var der.

Størst og rigest har Udviklingen gaaet for sig i *Randers*, hvor de store og gamle, offentlige Anlæg har afgivet gode Eksempler og været til Læ for de private Haver og særligt Gartnerierne ⁴⁷.

For omtrent 30 Aar siden fandtes der kun et Gartneri i Randers, som tilhørte Handelsgartner *Bursche*. Bygningen laa i den sydøstlige Side af Byen. Der var en stor Blomsterhave og to efter den Tid meget gode Drivhuse og en stor Del Varmebede. Arealet var 2 Tdr. Land. Fraskilt ved en Gade var Planteskolen paa ca. 6 Tdr. Land og i den nordre Del af Byen var der en Frugthave og Kjøkkenhave paa 3 Tdr. Land. Der var et stort Rhabarberstykke og 18 Aspargesbede. En stor Del Frugttræer og Frugtbuske. Samme Firma drev en stor Frøhandel. Firmaet fallerede for 27 Aar siden. Saa kom her et lille blandet Gartneri med et Drivhus paa ca. 3 Tdr. Land. Der fandtes endvidere nogle Kjøkkengartnerier, hvoraf ca. 4 havde Betydning.

Anderledes var det med Gartnerierne paa Herregaardene; de arbejdede uafhængigt af Byen. Gartneriet i Randers har senere udviklet sig meget. Her er nu 4 Blomstergartnerier med 3 til flere Væksthuse, tillige med en Mængde Varmebede,

og saa er der altid lidt Kjøkkengartneri. Desuden findes her 5 med blandet Gartneri. Enhver af Eierne af Blomstergartnerierne drive store Krandsforretninger, og to af dem har god Forretning. Her er mange Smaagartnere, selv Damer, som dog mest befatte sig med Blomster- og Krandsforretning.

Fremgangen paa Herregaardene er sket mere paa Frugtavlens Omraade. Paa Clausholm og paa Overgaard tages meget store Arealer ind til Frugt- som til Kjøkkenhave, endog menes til Overgaard at være lagt ca. 36 Tdr. Land. Her er ca. 25 Kjøkkenurtdyrkere. 4 à 6 Tdr. Land er ikke ualmindeligt, og de have en god Indtægt af deres Varmebede. Handelen med Landboerne er aftaget meget, da de selv dyrke Urter i deres Haver og nu begynde de at avle Frugt. Her i Omegnen af Randers er plantet flere Tusinde Frugttræer. Samtidig med at Landhandelen tog af, steg Forbruget i Byerne, og især her i Randers over Forventning. Store Arealer indtages til Havebrug.

Byen har flere Torve. Torvet for Grønthandelen er godt og afgiver bekvem Plads. Her er stor Concurrence og man søger at møde med de bedste og de første Varer, som alle fremstiller smukt. Det er et smukt Skue, især om Sommer og Efteraar og om Løverdagen naturligvis. Det er vist det smukkeste Torv i Jylland.

De private Haver i Randers have ikke nogen stor Betydning. Af bedre Haver er Hospitalets Have, Haandværkerforeningens, Klubbens, Amtmandens og Hr. Mægler Andersens. Der er tre meget smukke Villahaver blandt de mange, der findes af mindre Betydning.

Hvad Forholdene paa Mols angaar, da foreligger der i Dansk Folkemindesamling en Beretning herom (fra ca. 1850), hvori det hedder, at »*Frugttræer og -buske* vare af tarveligste sort, om de end til tider kunde bære rigeligt. Lidt *køkkenurter* stak frem i krogene; grønsværet under de knortede og forvredne træer tjente som blegeplads, og om blomster var der saa godt som ikke tale. Befolkningen manglede sans for sligt, ja for hygge overhovedet“⁶⁴. Ikke stort bedre var det paa Djursland, hvorom der fortælles saa sent som fra 1891, at „*Havedyrkningen* stod meget lavt; thi der dyrkedes kun nogle Kartofler, lidt Kaal, Rødbeder, Gulerødder, Løg og Petersille. Af Havesager brugtes der ikke ret meget, og endda maatte de fleste købe Gulerødder og Løg af Anholterne eller, som de ogsaa kaldtes, „Anøboerne“ eller

af Gartnerne paa Markederne om Efteraaret, og stort bedre ere Forholdene ikke endnu (1819). Da man forhen saa flere store Frugttræer end nu, maa der i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede have været plantet mere end i Midten af Aarhundredet. I de senere Aar er Plantningen tiltaget betydeligt⁶⁵. Om Præstegaardshaven i Harbidslev er fortalt i forrige Aarbog⁶³. En anden Præstegaardshave, der var berømt, og tildels er det endnu, er Vive ved Hadsund, ogsaa kaldet „Marienborg“, hvor Pastor Hoff i 1840—50 anlagde en Have paa flere Td. L. og indforskrev mange sjældne Træer og Blomster⁷.

Stilformernes Udvikling.

Ligesom Bygninger, Klædedragt, Bohave etc. er underkastet Modens Luner og til de forskellige Tider er bleven præget af en bestemt Stil, saaledes er Haverne det ogsaa, og som det gaar overalt her i Livet, efteraber de Smaa de Store i Samfundet, — derfor er de smaa Haver ogsaa ofte formindskede Kopier af de større. Vor Viden om Middelalderens Haver er saare ringe, og ud over, at vi betragter Middelalderens Haver som anlagt efter Kvadraturen, er der ikke stort at sige om dem. I Renaissance og senere hen i Barokken og Rococotiden udvikledes saavel Herregaards- som Slotshaven sig rigt, og hvor der var Plads til det, suppleredes den lille Have paa Borgøen med en endnu større og rigere Have uden for denne. Ofte opbyggedes denne symmetrisk over en Alle, ligesom den gennemførtes anlagt efter regelmæssige Linjer og Former. Vort Amt er rigt paa Eksempler paa dette. Clausholm har sin lille Have paa Borgøen, — uden for denne er der med Bygningen som Basis bygget et rigt Haveanlæg ud med

regelmæssig Inddeling, med et morsomt Blomsterparti o. s. v. Rosenholm har sine rige Parterrer fra 17-Tallet, uden for Bygningerne et fuldkommen emanciperet og rigt smykket Anlæg udformet over en Symmetriakse. Der var her ingensomhelst Plads til Have paa Borgøen. Løvenholm har ligeledes et til dels symmetrisk Anlæg uden om Voldgravene, samt 2 Parterrer med Korsganginddeling; Katholm ogsaa uden for Borgøen, med et Parterre lignende Clausholms. Af andre regelmæssige Haver fra 17-Tallet kan nævnes Gl. Estrup, der havde sit rige Parterre og som var symmetrisk opbygget uden Hensyn til Bygningen; Støvringgaard med sine Rektangler, uden Symmetri og med en Parterre uden for Borgøen; Meilgaard med sit rige Parterre paa Øen smykket med Takstræer i klippede Former; Benzons Have var mest Frugthave.

Med Frihedsideernes Indførelse i Slutningen af 17-Tallet og Begyndelsen af 18-Tallet skete der et afgørende Brud med de regelmæssige Linjer og Former, og mangfoldige Steder slettedes disse ud. Rundt om i Landet er utallige Lindealleer falden for dette Modelune, — i vort Amt er de fleste dog skaanet; men de Haver, der blev til siden, anlagdes i Landskabsstilens romantiske Form (saaledes Vosnæsgaard og de offentlige Anlæg i Randers ca. 1850). Nu er det atter den regelmæssige Havestil, der behersker Haverne; men det et nu mindre Herregaards- og Slotshaver, men mere private Haver eller offentlige Lystanlæg, der fører an i Udviklingen over i det demokratiske. Thi ogsaa Politik saavel som Samfundsøkonomi betegner Havernes Udvikling og Indretning.

Teksthenvisninger.

1. Den danske Ordbog. 2. Se nærmere Saml. t. j. H. o. Top. 1927, S. 409 o. f. Gads danske Magasin Juni-Juli 1925 og Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri. 3. Molbech og Petersen: Udvalg af Diplomer, Nr. 129. 4. Lind: Om Lægeplanter i de danske Klosterhaver og Klosterbøger. 5. Se nærmere om Klosterhaverne: Gads danske Magasin, Maj 1924. 6. Pontoppidans Atlas, ca. 1760. 7. Ifølge Optegnelser i Stephan Nyelands efterladte Manuskript, Landbohøjskolens Bibliotek. 8. Fra Randers Amt 1918, S. 73. 9. Ibidem 1915, S. 51. 10. Ibidem 1912, S. 114. 11. Ibidem 1917, S. 93. 12. Ibidem 1917, S. 21. 13. Ibidem 1918, S. 46. 14. Ibidem 1919, S. 10. 15. Ibidem 1918, S. 105. 16. Farmaceutisk Tidende 1913. 17. Trap: Danmark. 18. V. Lorentzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i det 16. og 17. Aarhundrede, S. 100 o. flg. 19. Rytterresolution Nr. 167 ^{28/12} 1725. Iflg. Plamitz, Landconducteur, Clausholm. Rigsarkivet. 20. Rytterresolution Nr. 89 ^{1/1} 1727, R. A. 21. Ibidem Nr. 28 ^{1/3} 1723, R. A. 22. Ibidem ^{7/8} 1723 Nr. 182, R. A. 23. Ibidem ^{30/8} 1723 Nr. 182, R. A. 24. Rigsarkivet, Clausholm. 25. Se yderligere: H. Berner Schilden Holsten: Clausholm. 26. Jydske Tegnelser 1575. 27. Kong Fr. I danske Registrant. 28. Hofmann: Fundationer, og Rørdam: Danske Kirkelove. 29. Fra Randers Amt 1908, S. 54 o. flg. 30. Rytterresolution ^{17/8} 1924 Nr. 99. 31. Se iøvrigt Bruun og Lange anførte Værk. 32. Christensen: Agrarhistoriske Studier 1891. 33. Fra Randers Amt 1919, S. 10. 34. Ibidem 1911, S. 17 o. f. 35. Ibidem 1912, S. 137. 36. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Nørre-Jylland, 1810, II (Randers Amt). 37. Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende. Randers Amt, ved I. C. Hald. 38. Arnt Berntsen, Bergen: Dunmarchis oc Norgis Fructbar Herlighed, 1656, S. 193. 39. Landhusholdningsselskabets Skrifter og Efterretninger. 40. Beretning om Uddeling af Præmier til Husmænd for havemæssig Anvendelse og Dyrkning af deres Lodder, 1862—1894. 41. C. Mathiesen: Dansk Frugt; Danmarks Frugtav 1925. 42. Ifølge Indberetning fra Apotheker F. Hoffmeyer, Grenaa, Stephan Nyeland efterl. M. 43. Ifølge G. de Lichtenberg Hessel, Stephan Nyeland. 44. Ifølge Apotheker C. F. Nielsen, Æbeltoft, ibidem ^{28/8} 1897. 45. Ifølge Joh. Mørck, ibidem. 46. Ifølge Chr. Riegel og Stephan Nyeland, ibidem. 47. Ifølge exam. Gartner C. C. Rønnenberg, Skandsen, Randers, ^{9/7} 1897, ibidem. 48. Ifølge Brev fra Gartner Hansen, ^{12/7} 1898, ibidem. 49. Fra Randers Amt 1911, S. 109. 50. Haven ved Smedegaarden i Kjærby, se Fra Randers Amt 1924, S. 22, og Harriidslevs Præstegaardshave og dens Blomster, ibidem 1925, S. 86—90, 92 om Frugtavlén, 94 o. flg. 51. „Museum“ 1896. 52. Bruun og Lange: Danmarks Havebrug og Gartneri indtil 1919. 53. Se nærmere herom: Forfatterens Afhdl. i Aarbog f. Præstø Amt 1926 og „Gartner-Tidende“ ^{5/1—12/7} 1927. 54. Saml. t. j. Hist. o. Top. 3 R. III Pag. 16—17, 340 o. flg. 55. Sammesteds 3 R. II Pag. 296—298, 301, 302—307. 56. Fra Randers Amt 1917, S. 16—17, og „Gartner-Tidende“ 1927, Nr. 6—S. 57. Saml. t. j. Hist. o. Top. 4 R II Pag. 109—111 o. flg. 58. Sammesteds R. III Pag. 6 o. flg. 59. Begtrups Manuskript er i Højskoleforstander Begtrups Besiddelse. 60. Om dette Emne se iøvrigt Forfatterens Kronik i „Nationaltidende“ for ^{9/8} 1926 (Aften) samt „Gartner-Tidende“ Nr. 51—52 1926. 61. Cirkulærer fra det danske Cancelli ^{4/3} 1826, ^{15/8} 1828, ^{18/12} 1828, ^{20/8} 1831, Danske Cancelli, 2. Departement, Rigsarkivet. 62. Algreen-Ussing: Kongelige Rescripter og Resolutioner osv. 63. Fra Randers Amt 1926, S. 85—97. 64. Dansk Folkemindesamling 1906/46, Nr. 2029, S. 24, ved N. Nielsen, Kommunalærer i Hillerød. 65. Saml. t. j. Hist. o. Top. 2 R III 142. 68. Cancelliets Brevbøger. 69. Se: Johannes Tholle: Danske Gartnere, 1927.

Svallinggaard.

Af Harald Mark.

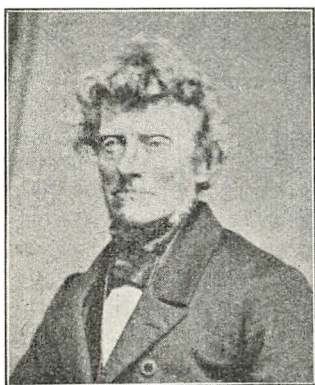
Engang i Tiden fra 1650—1700, antagelig efter Svenskekrigen 1658—59, brændte Enestegaarden „Krogmosegaard“. Den blev da udstykket, og der blev bygget 2 smaa Gaarde af samme Navn samt paa Bryggersholmen en lille Gaard, den nuværende Bryggersholm. Paa den største og bedste Del byggedes det nuværende „Svallinggaard“. De ca. 300-aarige gamle Ege, som staar i Haven endnu, vidner ogsaa om, at Byggetiden har ligget omkring Midten af 1600-Aarene. Navnet „Svallinggaard“ kommer af Svallingbanken, som igen har faaet Navn af at „svalle“. Naar Bønderne i gamle Dage lykkelig og vel var kommen over Aaen ved Blegvadet, saa skulde de op ad den stejle Lerbanke, som efter Regn eller Tø nok var blød som i Dag, og saa blev Hjulene lukkede af Ælte eller Sne, hvad de kaldte at „svalle“. „Svallinggaard“ hørte som hele Asferg Sogn til Dronningborg Nordre Rytterdistrikt. Indtil 1720 var Kontor og Foged i Randers, men herefter og til Ophævelsen af Ryttergodset boede han paa „Svallinggaard“, hvad ogsaa var meget bekvemmere, baade for ham og for Hovbønderne. 1765 køber Etatsraad *Ditlev Kirketerp* „Svallinggaard“ sammen med det meste af Asferg Bys Jorder. Tilsammen 27 Tdr. Hartk., hvad der svarer til godt 50 Tdr. nuværende Hartk., for en samlet Købesum af 120,000 Rd. Gaardene i Asferg

sælges fra, efterhaanden som Fæstebrevene udløb. Etatsraaden, som var Købmand i Randers, sælger Gaarden den 21. April 1771 til *Christen Rasmussen*, og hans Enke, *Karen Christensdatter*, sælger den 10. Januar 1782 til *Christen Jensen Lang*. Han var gift, men da Ægteskabet var barnløst, tog han en Plejedatter, en Broderdatter af hans Hustru. Plejedatteren, *Else Marie Bjerregaard*, blev gift med *Jens Ibsen* fra „Nøragergaard“. Han tilskødes „Svallinggaard“ den 18. Juni 1803, men dør 22. Juli 1822. Enken sad nu tilbage med Gaarden i de daarlige Tider, og hun solgte omtrent Resten af Bøndergodset fra. Men det er strengt for en enlig Kvinde at sidde med en stor Gaard i en daarlig Tid, og den 4. Juli 1829 gifter hun sig med Kaptajn *Jens Christian Borberg*, som samme Dag fik Skøde paa Gaarden. Han var, som Bønderne siger, „lidt halurolle“ (lidt halvulig) og havde ikke videre Forstand paa Landbruget. Ifølge Slægten Borbergs Historie, Side 8, D2, blev Jens Christian Borberg døbt i Vindblæs Kirke den 18. April 1788. Han gik til Søs og blev i en ung Alder Skibskaptajn, førte en Fuldrigger paa Batavia i de Tider; da det hørte til Dagens Orden at møde en Sørøver eller en Kapergast eller, hvad værre var, en Engelskmand, som Danmark dengang krigedes med i samfulde syv Aar. Efter den ydmygende Fred i 1814, hvor Fjenden tog Norge og de fleste af vore Kolonier fra os, blev Skibsfarten daarligere, og 1820 lægger han op og forpagter Korup Mølle i Visborg Sogn. Den 13. Maj 1825 bliver han gift med *Karen Fasting*, født 1. April 1796 paa Hovedgaarden „Trudsholm“ i Kastbjerg Sogn. Hun dør i Barselsseng den 2. September 1827, kun 21 Aar gammel. Det tog haardt paa Kaptajnen, og han begynder igen paa sin Ungdoms vilde Liv, flakkende rundt som Gæst hos Venner og Bekendte. Hos sin Svoger, som var Ritmester i Randers, træffer han Enkefru Ibsen fra „Svallinggaard“. Den myndige, unge Enke gjorde Indtryk paa Kaptajnen, de blev forlovet og

senere viet den 4. Juli 1829 paa „Svallinggaard“ i Henhold til kgl. Bevilling. Else Marie Ibsen, født Bjerregaard, var døbt 24. Juli 1796 i Rold som Datter af Christen Bjerregaard og Hustru, Anna Kaas fra Taarupgaard eller nu Mylenberg Gods. Kaptajn Borberg levede dog kun til den 5. August 1835. Hun, for anden Gang Enke, blev ifølge Testamente igen Eneejer af Gaarden. Testamentet, som er opsat af Raadmand Poulsen, Notar. publ. i Randers, blev kgl. konfirmeret. Det er opbevaret i Landsarkivet og lyder saaledes: „Vi Frederik d. 6te af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Goters, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Oldenburg og Delmenhorst, gøre vitterlig, at vi allernaadigst har konfirmeret det af Proprietær, Kaptajn Jens Christian Borberg „Svallinggaard“ under 9. December 1834 opsatte Testamente, saafremt han ingen Livsarvinger maatte efterlade. Dog Sjette- og Tiendes Penge, samt alt andet Boet tilhørende Arvefællesrettigheder uforkrænkedes. (6te og 10ende Penge var Arveafgifter paa Arv, som førtes udenrigs. En $\frac{1}{6}$ til Kongen og en $\frac{1}{10}$ til Øvrigheden. D. L. 5-2-76).

Som Bevis for, at Fru Borberg stadig havde følt sig som Ejer af „Svallinggaard“ skal nævnes, at hun 1832 lod opsætte en Ridesten mærket „L. M. B. 1832“. Stenen findes endnu paa „Svallinggaard“. Enkefru Borberg sælger nu de sidste Gaarde i Østermarken samt det Kalkbrænderi, som Kaptajnen havde bygget og drevet med kun liden Fordel. Kalken hertil blev taget i Dalen overfor Blegvad. Brænderiet blev senere omlavet til Teglværk og 1868 tilkøbt til den paa Byens Udlodder nyoprettede Gaard Østervang. Den sidste Ovn Sten blev strøgen og brændt i Sommeren 1911, og Ovnen nedreves 1916. „Svallinggaard“ var nu kun godt 200 Tdr. Land. Enkefru Borberg sælger den d. 1. November 1838 for 35,000 Rd. i Sølv. Hun flyttede til Randers, hvor hun døde den 15. Maj 1862. Et langt Liv med mange Omskiftelser og Sorger.

Den nye Ejer kom kørende en mørk Efteraars-aften over Raasted Bæk; paa Marken kører han vild, dog endelig kommer han til en Gaard og banker paa Porten. Det var Blegvad. Manden kom ud og ser en moderne Holstensk-Vogn forspændt med et Par velplejede, jyske Heste. Bag i Vognen sad to kraftige Karle paa et stort Pengeskrin. De spørger nu om Vej, og Blegvadmanden tager en Hornlygte og viser selv Kammerraadens Søn over Vadestedet.

Jørgen Mørch Secher og Hustru f. Fauerskov.

Saaledes fortælles der, at *Jørgen Mørch Secher* kom til „Svallinggaard“. Han var født d. 29. April 1805 paa „Skafføgaard“ som Søn af Kammerraad Jørgen Mørch Secher, f. 1772, død 1852, og Hustru, sit Søskendebarn, Kammerraadinde Dorthea Nikoline Secher, f. $\frac{6}{12}$ 1773, Datter af Mathies Poulsen Secher til Sødtringholm. (Slægten Sechers Historie, Side 112). Secher var en ualmindelig dygtig Landmand, som drev Gaarden op. Som født paa en Herregaard kunde han ikke nøjes med det gamle, rørtækte Stuehus, opført i Vinkelbygning af røde Munkesten, antagelig fra Mariager Kloster, men nedrev dette og byggede 1846 den nuværende Hovedbygning. Grunden er lagt af store, tilhugne Granitsten. I det nord-

vestre Hjørne er indmuret en Gravsten med Figur omtrent som et Andreaskors. Kakkellovne fik han fra „Skafføgaard“, tre af dem findes endnu i Brug paa Gaarden. De er lavede paa Jernværket Næs i Norge, som blev nedlagt sidst i 1700. Hovedbygningen er 46 Alen lang og 18 Alen bred. Midterpartiet er bygget op og grundmuret for sig selv over de gamle Kældere. Med 2 Alen høj Sokkel og 2 Stokværk med næsten fladt Tag. Sidepartierne med høj Granitgrundmur og et Stokværk af røde Slimsten. Alt er tækket med Skiffer. Den kostede alt ialt 18,000 Rigsbankdaler, en net Sum for den Tid, og sikkert har den gamle Kammerraad maattet spytte i Bøssen til Hjælp for Sønnen. Af Udbygningerne byggede han kun Vognporten, Høns- og Tørvehus samt en lille Svinestald, alt i en Vinkelbygning, som stod til Branden 1925.

To Gange maatte Secher døje den Tort at have fremmede Krigsfolk indkvarteret. Første Gang 1849 i Juni Maaned, dog kun ganske kort, anden Gang i 1864. Sidste Gang var Fjenden paa „Svallinggaard“ i næsten 2 Maaneder. Der fortælles, at Dagen efter at de prøjsiske Officerer var kommen, viste den gamle Secher dem selv rundt, og Prøjserne beundrede højlydt de velplejede Marker, de smukke Heste og de fede Stude. Pludselig kommer den Gamle i Tanker om, at det vist var dumt, han gik og viste dem alle Herlighederne; det kunde jo være, at de vilde presse ham op i Krigsskat og han tilføjer saa: „Ja, aber ich habe auch viel Geld“. Han mente selvfølgelig „Schuld“.

Secher havde i Ægteskab med *Nikoline Fauerskov*, født paa „Høgholm“ d. 8. November 1818, kun en Datter, *Dorthe Margrethe Secher*, f. 3. Marts 1846. De tog ogsaa en Plejedatter, *Christa Margrethe Secher*, som døde kun 19 Aar gammel. Datteren blev gift med *Peder Schmidt*, født paa „Møllerup“ den 12. August 1841. De havde først fra 1864 „Edelsborg“ ved Silkeborg, indtil de den 24. Oktober 1868 over-

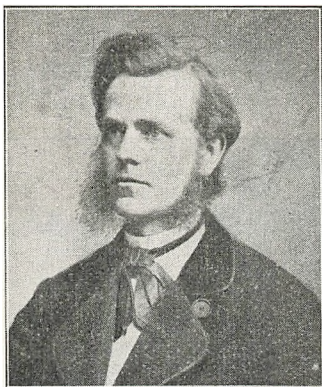
tog „Svallinggaard“. Gamle Secher byggede „Middelbo“ i Krstrup (som nu ejes af Grosserer S. C. Sørensen); her døde han den 18. Maj 1884, godt 75 Aar gammel. Hans Lig blev stedet til Hvile i „Svallinggaard“s Gravsted paa Asferg Kirkegaard, hvor der er rejst et Minde over ham og hans Hustru. I Skoven paa „Svallinggaard“ staar der ogsaa en Mindesten for ham.

Skødet, hvorved Peder Schmidt overtog „Svallinggaard“ lyder saaledes:

Undertegnede Proprietær Jørgen Mørch Secher sælger og skjøder herved til min Svigersøn, Peder Schmidt, den mig ifølge Skjøde af 28. Juni 1852, thinglæst 30. Junis. A., tilhørende i Asferg Sogn, Randers Amt, beliggende Ejendom „Svallinggaard“, med Bygninger og Jorder, som under Matr. Nr. 18a og 36, Asferg By, er skyldsat for Hartkorn, ialt 13 Td. 7 Skp. $\frac{1}{2}$ Alb. Gammelskat 62 Rd. 21 Sk. Ved Salget er indbefattet førstkommende Andel i Sognets Kirke-tiende samt det paa Marken værende Lejehus, der for Tiden er bortlejet til Søren Andersen, hvis Lejeforhold Køberen tiltræder, og som Følge heraf at han oppebærer den fremtidige forfaldne Lejeafgift, navnlig Afgiften til førstkommende 1. November. Endvidere er under Salget indbefattet de Kreaturer og Inventariegenstande samt andet som findes opført paa en særlig Liste og som forøvrigt allerede er overtagen af Køberen. (Heraf fremhæves 1 Hus med Jord, 2 Huse uden Jord og en Smedie.) Købesummen 35000 Rd., skriver Tredivé og Fem Tusinde Rigsdaler Rigmønt, hvoraf dog 5500 Rd. for Løsøre er betalt og berigtiget, og det solgte, som Køberen straks tager i Besiddelse, skal derfor fremtidig tilhøre ham med de samme Rettigheder og Forpligtigelser, som jeg forhen nød deraf, navnlig skal han overtage og tiltræde alle Skatter og offentlige Afgifter, heri indbefattet kongelige Skatter m. v.

for 2. Halvaar 1868 samt de paa Ejendommen
værende $\frac{1}{6}$ Hæftelse til Nationalbanken.

p. t. Randers, den 24. Oktober 1868.

Proprietær P. Schmidt og Hustru f. Secher.

Peder Schmidt var, som sin Svigerfader, en ualmindelig dygtig og agtet Mand, som drev Gaarden mønsterværdigt, dræuede og merglede. Han byggede en Svensklade Nord for Gaarden, som stod til 1907. Ogsaa han førte stort Hus, og Hjemmet stod aabent for en talrig Skare af besøgende Slægtninge af de mange Sechere og Schmidter, som den Gang ejede en stor Del af de større Gaarde i Randersejnen. Men Svigersønnen havde ikke saa gunstig en Opgangstid som Svigerfaderen, og den 15. August 1891 sælger han Gaarden til Nordmanden *Gustav Jens Bindeballe* af „Boller Hovedgaard“ for 87,500 Kr., heri indbefattet Matr. Nr. 36 og Andel i Asferg Sogns Kirketiende. Schmidt havde ladet Christen Lorenzen overtage Lejehuset Øst for Skoven som Tak for tro Tjeneste i 32 Aar.

Bindeballe har kun Gaarden i 3 Aar, og 20. November 1895 sælger han til *Christian Martinus Pedersen* af Heilskov. Pedersen sælger Kirketienden og

det sidste Lejehus fra, og Gaarden var nu kun 186 Td. Land med godt 13 Td. Hartkorn.

11 Aar efter, den 12. Oktober 1906, sælges Gaarden til den nuværende Ejer, *Niels Jepsen Mark* af „Mejlbjerggaard“ for 88,000 Kr. N. J. Mark, født den 26. April 1871 paa „Hulgaard“ paa Mors og viet den 19. Oktober 1898 til *Julliane Marie Larsen*, født paa „Sparretorn“ paa Fyn den 16. Novbr. 1868.

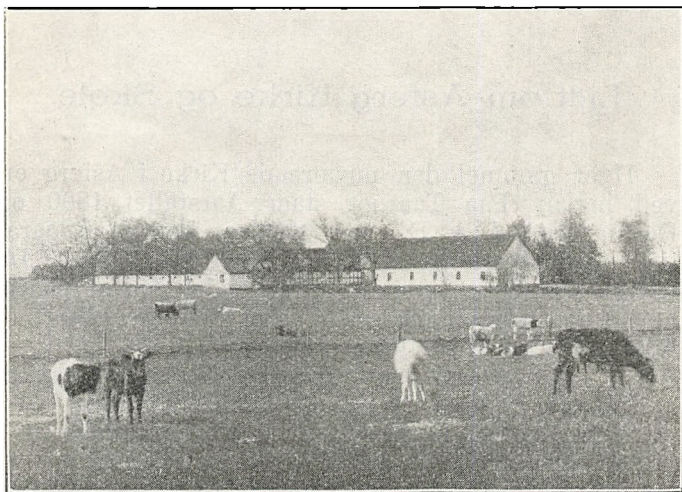

„Svallinggaard“s Hovedbygning.

Vi er nu i Opgangstiden for Landbruget som for alle andre Erhverv. I Stedet for Stude blev der nu sat Køer ind, Svinestald blev bygget og den gamle Svensklade nedreven og erstattet med en meget større, moderne Kørelade, vinkelret paa den gamle Bindingsværksklade. Ved Hjælp af Kunstgødning, Dræning og Mergling kunde der nu avles det dobbelte, og Produktion af Smør og Flæsk var en god Forretning. Tillæg af Heste betalte sig ogsaa godt, idet Tyskerne kom til Randers og aftog Egnens Heste-produktion.

Den Opblomstring, som hele det danske Landbrug var under i Tiden fra 1908 til 20, satte i fulde Maal sine Spor paa „Svallinggaard“, hvad de bugnende Marker, de velholdte Bygninger og den store Besætning vidnede om. Forskaanet for Verdenskrigen og anden Ødelæggelse, gik Tiden roligt og støt frem.

I 1911 forpagtes Præstegaarden og drives sammen

„Svallinggaard“s Udbygninger 1912.

med „Svallinggaard“. I 1918 tilbagekøbes Matr. Nr. 36 og 37. I 1924 købes den saakaldte Kirkefold i Østermarken og 1927 12 Td. til sammesteds. Gaardens samlede Areal er nu 222 Td. Land, deraf Ager 170, permanent Græs og Eng 28, Skov 20, Mose 2 og 2 Td. Land i Have og Gaardsplads.

Den 11. Juli 1925, en Lørdag Aften, opstod Ild i Tørvehuset, og paa 22 Minutter nedbrændte alle Avlsgaardens 6 Længer. Ved et energisk Redningsarbejde lykkedes det at redde Hovedbygningen og det meste af Besætningen fra Flammehavet. Gaar-

den staar nu fuldt genopbygget, væsentlig som før Branden.

Saaledes er i store Træk „Svallinggaard“s Historie. Paa den gamle Klokke fra 1665, som hænger ved en af Indgangsdørene, staar paa Latin: „Naar Gud er for mig, hvem kan da være imod mig“. Et godt Motto; maatte de kommende Slægter føre videre, hvad foregaaende Generationer har bygget op.

Lidt om Asferg Kirke og Skole.

Hvor gammel den nuværende Kirke i Asferg er, véd ingen. Paa Taarnet staar Aarstallet 1800 og Bogstaverne J. A. B., men det var kun en Reparation og Ombygning, som fandt Sted den Gang. Da Kirkebøgerne er brændt, er Arbejdet for at skaffe nøjagtige Oplysninger saa at sige umuligt. Dog, et Kaldsbrev fra 1659 lyder saaledes:

„Vi efterskrevne Christen Nielsen i Asferg, Maths. Pedersen i Kaatrup, Michel Jensen i Asferg, Søren Nielsen i Faarup, Jens Nielsen i Ørrild og Kjæld Pedersen i Faarup, kjender og gjør vitterlig for alle med dette vort aabne Brev, at eftersom Gud allermægtigste efter sin velbehagelige Villie haver fra dette Liv til det evige Liv bortkaldt hedderlige og vellærde Mand Hr. Peder Nielsen, vores forige Sognepræst, Sjælesørger og Provst i Nørhal Herred, og vi igjen behøver en gudfrygtig, skikkelig og dygtig Person til vores Sogne-Præst i Asferg og Faarup Menigheder, da haver vi efter Bøn og Paakaldelse til vor Herre paa vores og menige Sognemænds Vegne og udi hedderlige og vellærde Mand Hr. Hans Lauritzen, Sognepræst til Tørslev og Svenstrup Sogner, forordnet Prousteembedet at forrette, hans Nærværelse i den Hellige Trefoldig-

heds Naun i Dag her i Asferg og Faarup Kirker kaldet og samtøkt til vores rette Sognepræst og Sjælesørger hedderlige og vellærde Person Iver Hansen Abel, at han herefter udi forannævnte Salige Sogne-Præsts Sted skal tjæne os udi Guds Ord med at prædike og de højværdige Sacramenter at administrere, saavel som sig forholde i alle Maader, som en Sognepræst paa sit Embeds Vegne, hvorfor vores venlige Bøn og Begæring er til hedderlige og højlærde Mand, Doct. Jakob Mathisen, Superintendent over Aarhus Stift, at han vilde paa sit Embeds Vegne samme hedderlige Person overhøre, og dersom han da (som vi vist formoder) duelig og dygtig findes til dette hellige Prædike-Embed, ordinere og beskikke, lover vi paa menige Sogne-Mænds Vegne hørig og lydige, give og gøre ham al den Tjeneste, Udgift og Rettigelse, som vi vor Sogne-Præst efter Kongl. Maiestæts Ordinance og gammel sædvanlig Brug skyldige ære. Alt dette, som forskrevet at anholde og efterkomme skal, have vi forne. Mænd paa vores og menige Sogne-Mænds Vegne udi Asferg-Faarup Sogner trøkt vore Signeter her neden under, og egne Haandskrevent, og ombedet forbenævnte hedderlige Mand Hr. Hans Lauritzen paa sit Embeds Vegne at underskrive. Givet i Asferg og Faarup Kirker Søndagen den 21. August 1659.

I Kirken er opsat et Epitafium over en Sognepræst, som er begravet i Kirkens Krypt. Det lyder saaledes:

Den Welærværdige og Wellærde, nu hos Gud Salige Mand Hr. Lauridz Eschildsen, Forrige Sognepræst for Asfærg og Faarup Menigheder Udi 45 Aar, døde den 13. April A° 1734 Udi Hans Alders 71 Aar med Hans Efterladte Hustru Mad.^{am} Kjirsten Ifvers Datter Abel, Som døde den 1. October A° 1742, Tilhører dette Arfvebegravelse til Æfviqtid Efter loulig Skjøde af

Dato 2den August 1734. Til dets Vedligeholdelse haver Delegeret 4RE Agre paa Aabros mark efter Fundatz af Ovenstaaende Dato som tillige med Skjøde udi Herredz Protucollen Findes Indført og i Stifs-Kisten i Aarhus til Forvaring er henlagt.

Kisterne staar endnu dernede ret velbevarede. Af efterfølgende „Series pastorum“ ser man, at flere af Præsterne har været usædvanlig længe i Embedet, hvilket maa være baade Præsterne og Befolkningen til Ære.

Af Asferg-Faarup Præsteembedes „liber daticus“.

Series pastorum siden Reformationen.

1. Christen N.
2. Clemens Hansen, 52 Aar.
3. Peder Nielsen, 46 Aar.
4. Jens Sørensen Vifue, 15 Aar.
5. Lauritz Eschildsen Vifvild, 45 Aar.
6. Hans Schmidt, 20 Aar.
7. Magister Anders König, 1 Aar.
8. Mogens Lassen, 32 Aar (død 4. Okt. 1788).
9. Henrik Christian Zartmann, 2 Aar.
10. Provst Jens Poulin, 12 Aar (død i Okt. 1803).
11. Provst Mogens Lindhardt, 10 Aar (bortflyttet 1814).
12. Feldtpræst Oluf Meyer, 10 Aar (bortflyttet 1824).
13. Jacob Lerche Jørgensen, ca. 10 Aar (kaldet i Maj 1825, blev den 27. August 1832 udnævnt til Distriktsprovst; forflyttet til Vejle Købstad 1834 den 19. Decbr.).
14. Christian Sommerfeldt, 16½ Aar (forflyttet til Skambye Sognekald paa Fyn 1851 den 20. Septbr.).
15. Christian Friis, kaldet den 30. Decbr. 1851, entlediget den 5. November 1869, ergo 18 Aar.
16. A. Valeur, kaldet 22. Januar 1870, død 19. Febr. 1890.
17. L. Th. Ostenfeld, kaldet 28. Maj 1890, forflyttet 21. Juli 1898.
18. Josias Daniel Fløe, 1898 til nu.

Præstegaarden i Asferg er opført efter en Brand i 1838 og er med sine fire Længer med Bindingsværk og Straatag ualmindelig hyggelig og smuk. Haven er stor med mange gamle og smukke Træer og en lille Park. Jordene er gode med omtrent 12

Td. Hartkorn, men er nu udstykkede med en lille Hovedparcel tilbage til Embedet.

Der har fra gammel Tid været en Sognedegn (Præstens Hjælper og for en Del Tjener). Da Præstegaarden brændte, brændte ogsaa Kirkebøgerne, saa der kan ingen Oplysninger faas derfra; men et gammelt Dokument siger, at Niels Dahlsen var Sognedegn 1772, og at der efter hans Tid har været Iver Winter, Fuglebjerg og Gingchelberg. 1814 kom en ny Skoleordning; der blev en Graver og Kirkesanger i hvert Sogn. Her i Asferg boede en Mand i Byens vestligste Gaard, nuværende „Mostoft“, ved Navn Nils Blegvad. Han var nok at betragte som en Slags Sognekonge. Han fik sin Søn, Chresten Blegvad, indviet som Lærer i Sognet, og Embedet blev tillagt 6 Tdr. Land af Gaardens Udlod; men der blev lagt den Servitut derpaa, at Gaardens Ejer skulde have Færdselsret derover til et Stykke Jord udenfor Skoleloden. Det varede dog ikke mange Aar, før Chr. Blegvad maatte have Hjælpelærer (Seminarister kaldtes de dengang). Den sidste af disse var i 10 Aar N. Westergaard, som siden blev kaldet til Lærer d. 13. Juni 1856 og døde 1878. Fra 1878 til 1917 virkede Lærer Christensen og siden 1917 Lærer Stegger Nielsen. 1859 var Børneantallet 52, 1878 var det 75 og 1917 200. Degneboligen brændte 1766, men blev opbygget paa samme Plads. Den var for lille efter Loven af 1856 og blev saa ombygget 1858. I 1914 blev den nuværende nye Skole bygget.

Disse sidste Oplysninger skyldes gamle Lærer Christensen, som jeg herved bringer min Tak derfor. Ligeledes Tak til Pastor Fløe for Oplysninger om Kirken og Præsterne. Sidst, men ikke mindst, Tak til Landsarkivet i Viborg for dets værdifulde Hjælp.

Dette er først ikke skrevet for at skulle trykkes, men ved elskværdig Imødekommenhed fra „Historisk Samfund“ har det fundet Optagelse i Aarbogen.

„Sindinggaard“, d. 23. Juni 1928.

Harald Mark.

Af Ras Sams' Krønike.

En Skillingsvise-Digter fra Grenaaegnen.

Af Journalist I. Lund Madsen.

Til Brug ved Udarbejdelsen af en Række Foredrag om de gamle Skillingsviser har jeg flere Gange gennemgaaet de paa vore offentlige Biblioteker beroende Samlinger af Visetryk. Herunder stødte jeg gentagne Gange paa Navnet *R. J. Petersen* — først knyttet til Adressen Ørnberg Mølle pr. Ebeltoft, senere Ramten Mark og Femmøller — som Forfatterangivelse til saadanne Viser, hvis hele Art lod formode, at „Digteren“ maatte være en ret mærkelig Person. Ved et Tilfælde kom jeg til at omtale min Interesse for *R. J. Petersen* og hans Viser til Hr. Arkivar Hans Ellekilde, Dansk Folkemindesamling, der henviste mig til Hr. Journalist Nils Munk, Grønfeld pr. Rønde, som sikkert kunde give mig en Del Oplysninger. Jeg satte mig da i Forbindelse med Hr. Munk og besøgte personligt flere af Egnens gamle Beboere og fik med stor Imødekommenhed alle ønskelige Oplysninger om *R. J. Petersens* Liv og Levned, der, som jeg ud fra Viserne havde sluttet, viste sig at have været ret bevæget.

Da *R. J. Petersen* i Forbindelse med hans digteriske Produktion ikke er uden Betydning til at belyse forskellige Tildragelser fra Djursland i Tiden 1870—80, skal jeg i det følgende paa Grund-

lag af Viserne og de mig givne Oplysninger samt ret omfattende Biblioteksstudier forsøge at skildre R. J. Petersen og hans Produktion.

Forf.

Rasmus Jørgen Petersen

kom til Verden i Onsbjerg paa Samsø den 15. September 1845. Hans Forældre var Gaardejer Peder Jørgen Rasmussen og Hustru, Maren Christensdatter.

Allerede medens Sønnen var en lille Dreng, flyttede Forældrene til Høbjerg i Aalsø Sogn ved Grenaa, og her fik Faderen som kommende fra Samsø Tilnavnet Per Sams (Øens Benævnelse der paa Egnen) og Sønnen Tilnavnet Ras Sams, det Navn, hvorunder han endnu mindes paa Djursland.

Det ny Hjem laa tæt ved Katholm Skov i Aalsrode Skovdistrikt, og det er Barndomsminderne herfra, der senere inspirerer ham til Sangen:

Gensynet af Katholm Skov og Aalsrodeegnen, der paa et Tryk fra 1874 angives at være „4. uforandrede Oplag“.

Sangen, der kan synges til Melodien: „Underlige Aftenluft“, lyder i Uddrag:

Her paa disse kære Egne,
Grant i Tanken kan jeg tegne
Alt, thi jeg kan huske det.
Rørt jeg mindes Skolens Navn,*)
Som der tog mig i sin Favn.
Ak, men disse glade Dage
Kommer aldrig mer tilbage.**)

Her paa disse høje Klinte
Vogted' jeg min Faders Faar,
Ej det glemmer nogensinde,
Her i Tanker tit jeg staar.
Og jeg ser det sølvblaa Hav,
Der blev mangen Ynglings Grav,
Hvor saa mangen vakker Snække
lod sig bort af Bølgen skrække.

*) Aalsrode Skole (Ras Sams' Anmærkning).

**) At denne Strofe kun er syvliniet og ikke, som Melodien fordrer det, otteliniet, er en Ting, som ikke maa forbydes, naar der er Tale om Gadeviser, der Gang paa Gang lader haant om alle metriske Regler. Selvfølgelig kan den manglende Linie skyldes en Fejl fra Bogtrykkerens Side, men det er højst sandsynligt ikke Tilfældet.

Her er det, Kong Hagen hviler,
 Her i denne Skov han faldt,
 Bøgens Krone til ham smiler,
 Sagnet har mig det fortalt,
 At en stolt og prægtig Hest
 Blev i Graven Kongens Gæst,
 Samt et Sværd med rent Guldskede
 Er i denne Grav tilstede.

Saa Farvel, I gamle Steder,
 Saa Farvel, Du kære Hjem,
 Saa Farvel, I Ungdomsglæder.
 O! Jeg tænker tit paa dem.
 Af en pinlig Fantasi
 Fik jeg Stof til Poesi.
 Barndomsmindet, Hjemmet gemmer,
 Det, jeg sikkert aldrig glemmer.

Dette Stykke Poesi er som flere andre af Ras Sams' Produkter et godt Bevis paa, at Villien er tilstede, men Evnen mangler. Digtet er flere Steder ved at hæve sig til en vis digterisk Flugt, men det bliver ved Tilløbet, idet de mange metriske Fejl (manglende Linier, falske Rim, udeladte Ord for at tilpasse den enkelte Linie til Melodien) straks efter lader Flugten ende plat paa Jorden.

* * *

Nogen Tid efter Ankomsten til Højbjerg blev Ras Sams' Fader skilt fra sin første Hustru og snart efter gift med Stine (Kirstine) Andersen af Ebeltoft Skovgaarde, hvis Søster, Karoline Andersen, var gift med Gaardejer Anders Sørensen, Sterbuensminde i Handrup, og hos disse Mennesker tilbragte Ras Sams en stor Del af sin Barndomstid; han var saaledes hos dem, da han 1860 gik til Konfirmationsforberedelse.

Det havde oprindeligt været Meningen, at Konfirmationen skulde have fundet Sted i Efteraaret 1859, men Præsten i Aalsø havde vist sig utilbøjelig til at konfirmere ham, derfor blev det udsat til 1860.

Kort efter Konfirmationen maatte han paany skifte Opholdssted, idet Faderen, efter at have solgt Gaarden i Højbjerg, flyttede til Ørnbjerg Mølle i Draaby

Sogn, og nu tilbragte Ras Sams sin Tid skiftevis i Hjemmet og paa Sterbuensminde, hovedsagelig sys-selsat ved Landbrugsarbejde. Denne Virksomhed havde dog ikke hans fulde Interesse; han syslede af og til med at skrive Vers, og han læste ogsaa en Del. Pludselig brød han da ogsaa af med Landbrugsarbejdet og begyndte at forberede sig til Skolelærer-eksamen, vel nærmest hos en Landsbyskolelærer. Helt udelukket er det dog ikke, at han et Stykke Tid har gaaet paa det nu nedlagte Lyngby Semina-rium ved Grenaa. Det blev dog ikke til noget med Studeringerne, da han manglede de fornødne Penge — han maatte opgive at blive Skolelærer og tog igen fat paa Landbruget og Versemageriet.

I Begyndelsen af 1868 vover han sig for første Gang offentlig frem med sine Rimerier. Det var i de Tider, hvor Skillingsvisepoesien rigtig stod i Flor, der var ikke den Begivenhed, uden den straks blev omsat i Poesi af Versemagerne, og Visebladene blev derefter paa Gader og Stræder og ikke mindst paa Markederne falbudt af Visekællinger og blinde Violin-spillere.

Som et særlig drastisk Eksempel paa de Emner, der behandles i disse Viser, skal anføres en

Ny Vise om den mærkværdige laadne Dreng,

der er født i Grenaa i Jylland og som i Sommer har været indlagt paa Kommunehospital, hvor han har vakt stor Opmærksomhed paa Grund af sin stærke Haarvækst.

Mel.: Der er et Land.

Hvor højst forskellig er dog Livets Gave,
Fuldkommen maa man yde den sin Pris,
Snart Skønheds Ideal fra Edens Have,
Snart grim som Æslet eller som en Gris.
Ja, mystisk er Naturen i sin Skaben,
Een fødes som Adonis, skøn og klog,
En anden hæslig, laadden li'som Aben,
En tredje dum og som det værste Fjog.

Det Drengbarn, som for dem er fremstillet,
 Er velskabt født fra Taaen og til Top,
 Men som Naturen andet havde villet,
 Saa er han bleven laadden paa sin Krop;
 Men dog forøvrigt er af Menskearten,
 Er opvakt, livlig, ingen Dumrian,
 Og ganske kønt ham klæder Knebelsbarten,
 En Pryd, som ønskes tit af voksen Mand.

I Jylland er han født, der er hans Vugge,
 Der skued' han det første Morgenskær,
 Og skønt han ikke hører til de smukke,
 Saa har hans Far og Mor ham meget kær.
 Han er et Fænomen, et sandt Vidunder,
 Et sjældent Barn (han ligner mer et Dyr).
 Men vaagen er han, ikke naar han blunder,
 En højst elskværdig lille, laadden Fyr.

Ras Sams har aabenbart set, hvorledes disse Viser ofte fandt en rent ud rivende Afsætning, og han har mulig ment, at han ved at udgive saadanne kunde tjene tilstrækkeligt til at føre en uafhængig Tilværelse, et Ønske, som gentagne Gange kommer frem i hans Sange og Viser.

Det er vanskeligt at afgøre, hvilken af de syv Viser fra 1868, der findes paa Universitetsbiblioteket i København, der er den ældste, men meget kunde tyde paa, at det er en

Sang om Giftmordet paa Gaardmand Søren Johansen

paa Stabrand Mark, Nødager Sogn, tæt ved Skramsø Mølle pr. Ebeltoft.

Her var nemlig et oplagt Viseemne, der vel nok kunde friste Ras Sams til at prøve sin Lykke i det poetiske Fag. Hele Visen er holdt i den karakteristiske Skillingsvisestil med et daarligt Træsnit (forestillende en hvæsende Giftslange) paa Titelbladet og med en bagefter Visen trykt Beretning, der er skrevet paa Ras Sams' egen svulstige Facon, og som fortæller følgende om den til Grund for Visen liggende Begivenhed:

Den ved Gift ombragte Mand, Søren Johansen, ejede en lille Gaard paa Stabrand Mark i Nødager Sogn tætved Skramsø Mølle, omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil fra Ebeltoft. For nogle Aar siden afgik hans første Kone ved Døden, de levede et lykkeligt Samliv og avlede flere Børn, som nu skulle opleve den tunge Dag at se deres elskede Fader lægges i Graven af frække Morderhænder. Søren Johansen indgik atter Ægteskab med Pigen Jenssine Nielsen (kaldet Gørtler) af Nødager By, Datter af agtværdige Forældre, hvoraf den gamle Moder endnu staar tilbage og maa fælde bitre, stride Taarer paa sine gamle Dage over at se sin Datter betræde Forbrydelsens Bane, men søger ikke mere, Du gamle Kvinde! Vel er Din Datters Misgerning stor, men den er dog ikke større, end at den kan forlades, naar hun vil søge, da skal hun finde, naar hun vil banke, da skal der blive lukket op for hende, naar hun vil klynge sig fast til sin Frelzers Hæl og Hjerte, da skal der endnu engang blæse en Glædes- og Trøstestrøm ind i det forladte Hjertes Bølger. Grunden til denne hendes Optræden mod ham, der ellers var en fredelig Mand, der ikke udviste noget slet imod hende, var, at hun stod i utilladeligt Forhold til en der i Huset boende Skomagersvend ved Navn Christian Lauritzen, som var meddelagtig i nævnte Mord, der forøvedes paa følgende Maade: Manden var noget forfalden til Drik, hvorfor de gav ham et saa stort Kvantum Brændevin, samt Tobakssaft, der virkede som Gift, idet de berøvede ham alle Næringsmidler, samt nægtede ham Hjælp og Pleje. Saaledes henlaa det stakkels Offer i mange Dage hensmægtende paa sit Leje uden Hjælp og uden Trøst. Han stod paa Randen af sin Grav, der snart skulde slutte sit værgeløse Bytte, som kun var viet til Undergang, i sin kolde Favn. I henved et Aar blev denne Rædselsgerning skjult for Verden, men da larmede en Bølge højt af Ængstelse og Uro i hendes Hjerte. Samvittigheden vaagnede, den tiltalte hende med sin Tordenrøst. — Freden var borte. — Hun gik til Præsten for at søge den tabte Fred, men denne fattede Mistanke til hende, hvorefter de straks begge blev arresteret, og det varede da ikke længe, inden det lykkedes at faa dem bragt til en fuldstændig Tilstaaelse*). Siden Arrestationen er Jenssine Nielsen nedkommet med et Barn ved nævnte Skomagersvend.

Bøn for Arrestanterne.

O Herre! Du, som ved og kender, hvad der bor i ethvert Menneskes Hjerte. Du ser, naar Synderne vugge som Bølger derinde. Lad Din Aand arbejde i dem til Omvendelse. Ja

*) Allerede før Tilstaaelsen fandt Sted, havde man konstateret Forbrydelsen ved at grave Liget af Søren Johansen op og lade det obducere. Den 8. November 1868 faldt Dommen ved Retten i Ebeltoft, hvorved Jenssine Nielsen idømtes 6 Aars Forbedringshus og Lars Lauritzen Tugthusstraf paa Livstid.

Herre! lær dem at sukke til Dig inden de kolde Fængselsmure, lær dem at søge, saa de kunne finde, lær dem at banke, saa Du kan lukke op for dem. Skjul Dig ikke for dem i Din Vrede, o, ja, lær dem at bie efter Dig, vend ikke Dit Ansigt bort fra dem i Din Fortørnelse. Du, som taler Dit Alvorsord til Syndere, saa tal da ogsaa Dit Naadesord til Hjertet. Lad dem føle Forsikringen om deres Synders Forladelse, ja, lad dem føle det fast og vist, borttag Du selv, kære Herre! enhver Ængstelse og Uro, lad Glæden endnu engang blive sluttet derinde. Til Slutning klynger jeg mig fast til Dig og rører dybt med Bønnens Arme ved Dit barmhjertige Faderhjerter og raaber: Fader, tilgiv dem, thi Satan forblindede dem, saa de vidste ikke, hvad de gjorde. Hør denne Bøn for min trofaste Frelasers Skyld. Amen!

Allerede dette Viseblad er i enhver Henseende holdt i den Form, der er typisk for Ras Sams, ved sin Blanding af Sensation og forloren Religiositet og svulstig Ordflom, om end dette findes endnu mere udpræget i hans senere „Værker“. Selve Visen om Giftmordet er nærmest en moralsk, religiøs Betragtning over Verden og dens Fristelser, og er, hvad der ellers sjældent er Tilfældet med Ras Sams' Poesier med rigtige Rim, derimod er selve den metriske Behandling en Del ubehjælpssom.

Som en Art Undertitel staar der over Melodiangivelsen: „Menneske, se Dig i Spejl!“ Melodien angives at være „Om det alsiske Mord“, en Melodi, jeg ikke har kunnet faa opsporet.

Visen lyder med Udeladelse af en Del af de mange Vers:

Jeg min Pen føre vil
Om et sørgeligt Spil.
Som her paa Egnen er bedrevet,
Det er næsten et Aar,
Men Guds Visdom bestaar,
Og i Herrens Bøg, det dog stod skrevet.

Han i Graven blev lagt
Førend Gud havde sagt:
„Nu slukker jeg Lyset og Livet“,
Dog vi haaber, han boer
Hist blandt Englenes Kor,
Og at Livets Krone er ham givet.

Se, hvad Djævelens Spil
Lokke Mennesket til,
Hvor nedrigt han dem kan forføre,
Se, han leder dem frem
Til sit Helved, sit Hjem,
Og ej engang det Hjertet kan røre.

Nu de sidder i Bur
Inden Fængselets Mur,
Gud give, de maa sig omvende!
O ja, gid de maa tye
Til Guds Naade henfly,
Ja, og af Hjertet Synden bekende.

Lad os bede for dem,
Lad os lede dem frem
Til Himlen med Bøn for Gudfader.
Saa Hjertet rives ud,
Fra Satans Mulm og Slud,
Saa at Herren Synderne forlader.

Herre giv dem Din Aand!
Brist det syndige Baand,
Som Hjertet til Satan har bunden,
O, tilgiv dem den Synd,
Og dem Naade forkynd,
Se, da har jo Hjertet Freden funden.

Fra samme Tid som ovenstaaende Vise findes fire andre, der alle har Emne tilfælles, idet de alle er Mindedigte over faldne Krigere.

Det var en Viseart, der den Gang var meget almindelig; Krigen var jo kun et Par Aar bagude, Minderne om de Faldne endnu friske, og Viser, der omhandlede disse, var altid sikker paa Succes hos Almuen.

Selv om Ras Sams' fire Mindedigte ikke just kan kaldes Digterværker, kan man dog ikke frakende dem en vis poetisk Værdi, særlig for de to førstes Vedkommende, der øjensynlig er udsprunget af en ret ægte Stemning, hvorimod de to sidste bærer Præg af at være skrevet enten paa Bestilling eller kun af Hensyn til den Forretning, der muligt har ligget i deres Udsendelse.

Den første lyder i forkortet Udgave:

En smuk Sang med Beretning om de to
faldne Brødre og Krigere Søren Rasmussen
og Peder Rasmussen
af Hyldekroggaarden pr. Horsens.

Mel.: Tænk mangan Gang paa den, hvls Hjerte gemmer.

I Hyldkroggaarden mellem Skov og Bølge,
Der voksed' tvende Roser op i Fred,
Men efter Solskin Storme tit vil følge,
Som ofte knækker Rosenstængelen.

Det gik saaledes, Stormen kraftig bruste,
Og mangan Rose hilste Jordens Skød.
Blandt disse laa de tvende Roser knuste,
Og ej engang en Haand dem Hjælpen bød.

De tvende Brødre kækt og mandigt ilte
paa Kampens Dag blandt Danmarks Sønner frem,
Mens Dødens bratte Budskab til dem smilte
Saa langt bortfjernet fra et kærligt Hjem.

Paa een af Danmarks skæbnesvangre Dage,
da Sværdene saa barsk ved Dybbøl klang,
En Kugle tog det unge Liv tilbage,
En Rose falmede i Dannevang.

Og med det samme bristed' Moderhjertet.
O frække Kugle, se Din Skændsels-Daad,
Som har saa mangan Dannekvinde smertet,
Og dog Du agter ej engang derpaa.

Nej aldrig mer de kommer her tilbage,
De faldt som Ofre hist paa Dybbøls Grund,
Og ej vi hørte deres Smertensklage,
Da de for Kuglen sank i Dødens Blund.

O Moder, Moder, hvorfor vil Du græde,
Tør Taaren af, lad Smilet komme frem;
Thi her i Himlen er der idel Glæde,
Ja, her er bedre end i Moders Hjem.

O Fader, Brødre, Søstre, græd ej mere,
Thi nu vi bo i Himlens faste Borg,
Hvor Verdens Bomber og Granater flere
Ej rækker os, her findes ingen Sorg.

Det er saa skønt, naar Flagene de vaje,
Kanoner tordne for den faldne Mand,
Det er saa skønt, naar ved hans stille Leje,
Vi tænke os, han er i Himlens Land.

Det er saa skønt at finde Heltedøden,
Det er saa skønt at slaas for Fædreland,
Det er saa skønt, naar hisset Morgenrøden
Vil lyse op for ham ved Himlens Strand.

Det er saa skønt, naar Harpens blide Tone
Ledsager Helten til hans Hvilested,
Det er saa skønt, naar hisset Livets Krone
Ham bliver skænket, samt en evig Fred.

Farvel I Kære, som saa trygt mon sove,
I fremmed Grav blandt faldne Brødre hist.
Vi haabe, I med Engle Herren love,
Og at vi ses igen hos Jesus Christ.

Alle Mindedigtene over de faldne Krigere er til Slut forsynede med en svulstig „Beretning“. De ligger i Hovedsagen hverandre.

Saavel ovenstaaende Sang som den om Giftmordet er paa Bagsiden forsynet med en Bemærkning om, at Viserne kan faas i større Partier hos Forfatteren; den næste i Rækken er udstyret med en mere udpræget Reklame, der dog, som vi senere vil faa at se, ikke er noget mod de Reklamer for sin Visekunst, som Ras Sams ellers anvender.

Paa denne staar der kun:

NB. Til de mange blandt Folket, som velvilligt have aabnet deres Døre for mine Sange, bringer jeg min hjerteligste Tak, samt giver tillige Løftet, at mine Sange stedse vil blive af sundt Indhold, som passer saavel for Ung som for Gammel, hvorfor jeg fremdeles anbefaler mig i Publikums Velvilje.

Forfatteren.

Hvad de øvrige Viser om de faldne Krigere angaar, da er de alle holdt i den samme Stil, som den allerede anførte. De skal derfor ikke nærmere omtales her. Den sidste af dem er forsynet med en Reklame, hvorefter det fremgaar, at Forfatteren ikke længere boer hjemme hos Faderen, men paa Ster-

buensminde, og den næste Vise oplyser, at Grunden er en ret alvorlig Uoverensstemmelse mellem Ras Sams og Faderen.

Med den næste Vise kommer vi til en ganske særegen Art af disse. Den Gang som nu var Utroskab mellem Kærestefolk ikke saa sjældent et Fænomen, men den besvegne havde den Gang et Middel til at komme den formastelige til Livs, et Vaaben, der nu ikke mere bruges, nemlig Smædevisen.

Den Besvegne skrev selv, eller, dersom han ikke havde den dertil nødvendige poetiske Begavelse, lod han en af Datidens Visemagere skrive en Vise, hvori den, der saa grusomt havde brudt sit Troskabsløfte, fik læst Teksten. Visen blev saa trykt og udgivet med Navns Nævnelse af begge Parter, for at der ingen Tvivl skulde være om, hvem der mentes. I denne Art har R. J. Petersen ydet noget af det herligste, der overhovedet er skrevet, navnlig er den følgende Vise et Pragteksempplar.

Den har til Titel:

Sang til den ustadige Pige
Kirstine Marie Sørensen af Ginnerup
i Nørreherred pr. Grenaa
fra Jens Peder Andersen af Ramten By,
Ørum Sogn pr. Grenaa,

og begynder forholdsvis spagfærdigt:

Du gav mig Haand og Hjertet Dit,
Til Gengæld fik Du derfor mit,
Din Kærlighed den var som Skum,
Der vidt paa Bølgen drives om.

Naar Maanen med sit matte Skin
I mørke Skyer svøbes ind,
Saa flyve Tankerne til Dig,
Endskønt Din Kærlighed var Svig.

Har jeg Dig noget gjort imod,
Fordi Du mig saa brat forlod?
Saa sig da før mig frem Din Grund,
Ja, tal kun frit ud af Din Mund.

Men saa skydes der med skarpt. Hør blot:

Jeg frygter for en Gnist, en Lyst,
Til Falskhed ulmer i Dit Bryst,
Thi jeg jo ej den første var,
Som Du saadan har holdt for Nar.

Du sidder fast i Satans Dynd,
I Hjertets Bølger vugger Synd;
Du er ej fri for Hoer og Svig,
Du ligger som i Synden Lig.

Trods alt er Jens Peder dog ikke vred paa sin
utro Kæreste:

Jeg beder Dag og Nat til Gud,
At han vil drage Mørket ud,
Og lyse op med Naadens Skin,
Thi Synden gør Dig næsten blind.

Jeg ønsker Dig min Pige her,
Levvel med den, som Du fik kær.
Jeg hører snart, at Præstens Haand
Skal knytte Ægteskabets Baand.

Maaske jeg da i Kirken vil
Paa denne Dag og høre til,
Hvorledes Du kan svare Ja,
Og se paa Dig, om Du er glad.

Nu kommer Visens to kostelige Slutningsvers.
Først:

Se nu er Sangen færdig snart,
Og den er trykt, det er saa rart,
Saa kan enhver jo læse den
Og synge den paa frisk igen.

Men nu sidder Graaden ogsaa den sørgende Jens
Peder i Halsen, og med Vemod synger han:

Farvel, Farvel, min kære Ven,
Farvel Kirstine Sørensen,
Modtag saa denne Sang fra mig,
Som elsked' Dig saa inderlig.

Ikke sandt! Spredt ud over Egnen, hvor den Tro-
løse hørte hjemme, var en saadan Vise ikke noget
helt daarligt Vaaben til at afsløre dennes Træskhed.

Men Visen alene var ikke tilstrækkelig. Efter den haarde Omgang paa Vers følger en ikke blidere paa Prosa; den lyder i sine Hovedtræk som følger:

Brev til Kirstine Marie Sørensen.

Idet jeg herved sender Dig denne Sang, er jeg saa fri med disse Linier endnu engang at spørge Dig: Hvad var Grunden til, at Du saa hastigt bød mig Dit Farvel og bristede Baandet, som vi vare blevne enige om, ikke skulde breste, førend Døden med sin iskolde Haand bristede det? Ja, hvad var Grunden til denne Behandlingsmaade, som Du tildelte mig, idet Du ikke engang angav nogen Grund, men behandlede mig med Kulde og bød mig Dit tavse Farvel? Ja, sig mig, hvad var Grunden til dette Skridt? Var jeg ikke god nok, eller var der en anden, der var bedre end mig? Saa svar mig dog! O, Frække! Hvorledes kan Du nænne at behandle mig saaledes? Hvorledes kan Du nænne at lægge alle mine Blomster øde. Jo, det kan Du, fordi Dit stenhaarde Hjerte agter intet. Hvis Du ved disse Linier synes Dig forurettet, da er jeg saa fri at henvise Dig til „Aarhus Stiftstidende“s Spalter, der til enhver Tid staar ledige mod Forurettelse.

Ramten, den 21. September 1868.

Tegner med allerstørste Højagtelse (sic)

J. P. Andersen,
Murer.

Det hele er næsten tragikomisk, ikke mindst den Melodi, Visen angives at kunne synges til, nemlig: „To Drosler sad paa Bøgekvisst“.

Hvis man tør tro det udenpaa Viserne angivne Antal Oplag, saa har denne Smædevise haft en selv for Skillingsviser enestaaende Succes, idet der fra 1874 findes et Eksemplar, der er paatrykt: „19. uforandrede Oplag“.

Det er ikke helt med Urette, at Professor Borchsenius i en Artikel i „Nær og Fjærn“ fra disse Aar beklager den stakkels Pige, der saaledes stilles offentligt i Gabestokken igennem 19 Oplag.

*

*

*

Forinden vi gaar videre med Ras Sams og hans poetiske Produkter, vil vi se lidt paa, hvorledes det aandelige Liv, der rørte sig paa Egnen i disse Aar,

var beskaffent, og intet belyser dette bedre, end Beskrivelsen i Pastor *Wilh. Becks* Erindringer.

Wilh. Beck var faa Aar forud blevet Præst i Ørum, og paa en Forespørgsel, han kort før sin Tiltrædelse af Embedet havde stillet, om hvorvidt der var nogle troende Mennesker der, havde Provsten svaret, at der havde været en troende Skræder, men han var død, og det var i god Overensstemmelse med denne Oplysning, at den første Mand, Wilh. Beck mødte ved Ankomsten til Ramten, var drukken, og det var derfor med ret blandede Følelser, at han den 18. Februar 1866 holdt sin Tiltrædelsesprædiken.

Herom fortæller han i sine Erindringer følgende:

Saa kom jeg da for første Gang paa denne Prædikestol, som siden skulde blive mig saa kær, men til at begynde med var den mig en skrækkelig Pinebænk. Der stod jeg omgivet af alle disse fremmede, nysgerrige Blikke, og jeg vidste, at det ikke var Mennesker, som hungrede og tørstede efter et godt Ord, som jeg plejede at være omgivet af i Udby, men kun nysgerrige Mennesker, der stirrede efter den ny Præst. Jeg var saa ulykkelig, og syntes det var umuligt for mig at lukke Munden op. Da forundte Herren mig noget, som ellers ikke ligger for min Natur. I et Nu forsvandt Ørum Kirke for mine Øjne, og jeg stod i Udby Kirke. Rundt om mig saa jeg alle de kære, gamle Venner, alle i Bøn — i Bøn for mig — de havde jo lovet mig paa den Tid at bede for mig. Det hele var kun et Nu, straks var jeg igen i Ørum Kirke, og saa kunde jeg selv bede og prædike med fuld Frimodighed, og hvilken Naade, hvilken Kraft og Flugt af denne ene Prædiken. Allerede under min Bøn før Prædiken blev en Degn fra et Nabosogn vakt, og Hovedbestanddelen af det Liv, som blev der i Sognet, blev vakt ved denne ene Prædiken. Da jeg kom ud af Kirken, omringedes jeg af glade, nyvakte Mennesker, og de gamle Præstefolk tog dem med ind i Præstegaarden, for at vi kunde være sammen, og den gamle Præstegaard genlød af jublende Sang. Det er den største Naade, jeg har oplevet. Den Dag, paa en Dag var Ørum blevet mig et nyt Hjem, og de nyvakte var fulde af Hunger og Tørst efter Guds Ord. Der blev Forsamling paa Forsamling, og Livet voksede en skøn Vækst.

Som Eksempel paa, hvor uddød al Kristendom havde været, kun dette: Der var flere Aar gamle Børn, som ikke var døbt. Onsdag Aften efter min Indstilling samlede jeg Folk i Kirken for yderligere at klare for dem mit Arbejde iblandt dem. Jeg søgte da ogsaa at klare for dem Daabens

store Nødvendighed og Naade, og sagde: Kom dog med Eders Børn, at Frelseren kan velsigne dem. En Moder til et saadant flere Aar gammelt udøbt Barn kunde ikke sove om Natten, men saa mig bestandig staa og vinke og kalde ad hende. Næste Søndag kom hun med sit Barn. Et andet Eksempel: En Herremand fra et andet Nabosogn havde været tilstede ved min Indvielse. Han løste Sognebaand til mig for at faa et Barn døbt næste Søndag, og om Aftenen var jeg Gæst i hans Hus. Der blev jeg Vidne til en fast utrolig Samtale mellem Mennesker, der bar Kristennavnet i 1866. En Købmand siger til en Prokurator: „Har De læst „Illustreret Tidende“, thi der staar en højst interessant Artikel om Baptisterne; der faar man at vide, at de ikke lader deres smaa Børn døbe“. „Ja saa“, siger Prokuratøren, „det har jeg aldrig vidst før, det maa altsaa være Mennesker, der holder sig mere til Bibelen end vi andre“. Jeg følte ret, at her var jeg kommet til en Egn, hvor der var Brug for den indre Mission.

Det var et underligt Aandens Pust, der kom hen over Egnen, al Modstand var i Begyndelsen som lamslaaet, man mødte i Kirken for at høre, man maatte med til det altsammen, uden at turde stritte imod. Ved Lørdagsskriftemaalet, som jo ogsaa var noget nyt, da jeg opfordrede de unge til at træde ud til Katikation, traadte Herremænd og Fruer ud paa Kirkegulvet og lod sig katekisere, og der taltes snart ikke om andet, end om alt dette ny, hvor Folk kom sammen, og Bevægelsen strakte sig over hele Egnen, ikke mindst til Grenaa. Nogle Dage efter min Indstilling kom en Vogn fra Grenaa med nyvakte Mennesker for at bede mig komme og holde en Forsamling der. Jeg kom da, men den nyrestaurede Kirke maatte vi ikke faa. Borgmesteren var bange for, at de mange Mennesker skulde ødelægge den smukke Kirke. Vi maatte nøjes med et Pakhus, som havde været brugt til midlertidig Kirke under Restaurationen. Der var imidlertid ikke Plads nok i Pakhuset, og i Porten kom Borgmesteren saadan i Klemme, at han gav Lov til at gaa hen i Kirken.

Som man vil se, var der stærkt aandeligt Røre paa Egnen. Det er derfor ikke underligt, at Ras Sams følte sig tilskyndet til at tage til Orde, men med den ham iboende Oppositionslyst, maatte det absolut blive som den nye Bevægelses Modstander. Spørgsmaalet var blot, hvorledes dette skulde ske, det skulde jo helst være paa en saadan Maade, at der blev vakt nogen Opmærksomhed om selve Personen Ras Sams. En Annonce i „Grenaa Avis“ og Smaahefter, der opbevares paa Det kongelige Biblio-

tek, giver os Svar paa, hvad Ras Sams mente var formaalstjenligt at foretage sig.

Annoncen, der er holdt i hans sædvanlige svulstige Sprog, er affattet som følger:

Folkets Stjerne.

Redigeret af R. J. Petersen,
Ramten Mark pr. Nimtofte.

Opmærksomheden henledes paa medfølgende Subskriptionsindbydelse paa „Folkets Stjerne“, der vil blive redigeret i en folkelig og kristelig Aand, og vil yde sine Læsere en god og sund Læsning, som har til Formaal at danne Herren et Ejendomsfolk, saavel som at opfostre en Slægt, der ved sine kække Handlinger og frie Tanker kan gøre vor fælles Moder — gamle Danmark — Glæde. „Folkets Stjerne“ vil søge at friske Sindet op i vor gamle Odelsgaard, hvor det ligger i Dvale, ved Raad og Tale vil det give Folkets Virken Vægt og Kraft til at feje alt gammelt Spind fra Husets Bjælkeender. Endvidere vil „Folkets Stjerne“ blæse en mild Friskhed ind i Folkets Sind, samt række Folkeanden et kraftigt blomstrende Spir i Haand. Nærmere erfares af Indbydelsen. Subskribenter tegnes af Hr. Tømremester M. Christensen, Storegade i Grenaa, samt hos Undertegnede.

Ramten Mark pr. Nimtofte i Januar 1869.

R. J. Petersen.

Som det fremgaar af Annoncen har der med Avisen fulgt en særlig Subskriptionsindbydelse. Denne findes dog hverken i det Eksempplar af „Grenaa Avis“ fra 1869, der findes i „Djursland“s Arkiv i Grenaa, og heller ikke i de paa Bibliotekerne opbevarede Eksemplarer. Vi maa derfor med Hensyn til den nærmere Udbredelse af Ras Sams' Tanker med Udgivelsen henholde os til Aabningsartiklen i Tidsskriftets første Numer den 1. Juli 1869, der antyder, at „Stjernen“ tænkes som en folkelig, kristelig Ledestjerne, og allerede her træffer vi, om end svagt, Angreb paa de verdslige og kirkelige Autoriteter, Angreb, der senere i Viserne gentages i forstærket Form.

Foruden Programartiklen findes i Tidsskriftets første Numer to andre religiøse Betragtninger af Udgiveren. Desuden indeholder Heftet tre med R. J.

Petersens Navn signerede Digte, der ganske vist alle tre traver ret lige hen ad Poesiens Landevej, men som dog viser, at helt uden digterisk Begavelse var deres Forfatter nu heller ikke, og at Ras Sams allerede paa dette Tidspunkt har haft ret høje Tanker om sit eget Værd, derom vidner det sidste af Kvadene, der er intet mindre end en

Velkomstsang til Prinsesse Alexandra,

hvorom det i en Note oplyses, at Ras Sams har sendt den til Prinsessen paa Fredensborg Slot under hendes Besøg der i Efteraaret 1868, ledsaget af følgende Skrivelse:

Til

Deres kongl. Højhed Prinsesse Alexandra
af Wales.

Undertegnede, der er født og opdraget i Bondestanden, og tidlig har lært at elske den Kongefamilie, der nu pryder Danmarks Trone, og som i alle Henseender afgiver et saa skønt og ophøjet Eksempel for Folket, vover herved i dybeste Underdanighed, med nogle faa og simple Ord, at forene min Hilsen, med de, der i Gensynets Stund lyder fra saa mange Tusinders Læber, til den saa højt skattede Kongedatter.

Ramten Mark, den 12. December 1868.

Allerunderdanigst
Rasmus Jørgen Petersen.

Af selve Digtet, der ikke hører til Forfatterens ringeste og som angives at kunne synges til Melodien „Der er et Land, dets Sted er højt mod Norden“, skal hidsættes et Par Vers:

Velkommen hid! Det byder danske Hjerter.
Velkommen hid! Nu glemmes alle Savn.
Velkommen hid! Nu lindres alle Smerter,
Og Sorgen svinder, den faar intet Navn.
Velkommen med Din Brudgom og Din Mage!
Velkommen vær, Du kære danske Viv.
Det Ord skal lyde hos os alle Dage,
Og Ønsket: „Himlen Eder Lykke giv“.

Velkommen til Din Fader og Din Moder!
Velkommen vær med Dine Puslinger.
Her finder Du Din Søster og Din Broder,
Og de, som var Din Barndomstid saa nær;
Men Tiden kalder jo saa mange Venner,
Saaledes kaldtes Dagmar bort fra os,
Og flere, som fra Barndommen Du kender,
De fulgte Hjertet og ej Guld og Gods.

See Alles Hjerter flyve Dig imøde,
Du kender vel det gamle, danske Smil,
Du har vel set, at danske Kinder gløde,
Naar Øjet luer ret af Glædens Ild.
Med os Du leged' før i Bøgelunden,
Nu leger Du jo hist ved fjerne Strand,
Mens Bølger rulle her i Aftenstunden,
Saa leger Du jo langt fra Fædreland.

Det kan ikke forundre, at Ras Sams' Forfatter-
skab, spændende over uhyggelige Mordbrandsviser,
hule Efterklange af Grundtvigske Fædrelandspoesier,
Kongehuspoesi til frasefyldte og selvforherligende
religiøse og filosofiske Artikler, maatte friste til at
gøre lidt Halløj med den mærkelige Poet, og af en
lille Opsats betitlet: „En lille Bemærkning“ i Tids-
skriftets tredie Hefte, fremgaar det da ogsaa, at man
har haft ham til Bedste i Anledning af en Linie i
Velkomstsangen, nemlig følgende:

Velkommen vær med Dine Puslinger!

Ras Sams svarer bl. a. herpaa:

Jeg kan forstaa, at der gives Folk, som læse dette Blad
igennem, blot for om de kunne finde noget paa samme at ud-
sætte og tager det ikke saa nøje, om de kunne give Sand-
heden til Bedste for en raa Latter eller Kaadhed. Saaledes
have nogle nedrige Bagvaskere beskyldt mig for at have kaldt
Hendes kongl. Højhed Prinsesse Alexandras Børn for Trolde-
unger, idet jeg i mit Digt, der er aftrykt i „Folkets Stjerne“
Nr. 1, Side 14, byder den høje Kongedatter Velkommen med
hendes Puslinger. Hvem har set en Trolde? Jeg tænker ikke,
Bagvaskerne har set en saadan, af vis Aarsag: der gives ingen.
Salmedigteren Grundtvig, der har skrevet Salmen Nr. 146 i
Kirkesalmebogen, som bruges i vore Kirker, skriver i det 3die
Vers af denne Salme: „Vi Puslinger har i hver en Vraa, som
Blomster gro i Enge“. Dette er jo dog langt værre; thi saa
have vi jo Tusinder af Trolde hjemme i vore Huse, baade i
Vugger og Senge.

„Bagvaskelsen“ lader dog ikke til at have afskrækket Ras Sams, thi i samme Hefte som ovenstaaende Gensvar findes endnu et Udslag af hans Loyalitet overfor Kongehuset, nemlig en Sang „En Fattig Blomst fra Jylland“ i Anledning af Kronprins Frederiks (Frederik den Ottendes) Formæling med Prinsesse Lovisa.

Som det foran er oplyst, var Subskriptionsindbydelsen paa „Folkets Stjerne“ allerede udsendt i Januar 1869, og det har aabenbart været Ras Sams' Mening, at Bladet snart efter skulde begynde at udkomme, men af en lille Meddelelse i Bladets første Numer, der er udsendt den 1. Juli, ses det, at Abonnementstegningen har været saa sparsom, at det ikke har været muligt at gennemføre, men Ras Sams har oppebiet det noget senere Tidspunkt for om muligt at faa tegnet nogle flere Holdere. Om dette er lykkedes, er ikke oplyst, men meget sandsynligt er det ikke, thi allerede efter tre Numres Udsendelse lader „Stjernen“ til at være slukket, der findes nemlig ikke flere Numre paa Det kgl. Bibliotek. Ganske vist indeholder det sidste Numer ingen som helst Meddelelse om Bladets mulige Ophør, men det maa anses for sandsynligt, dersom flere Numre havde set Dagens Lys, at disse da ogsaa fandtes opbevaret paa Biblioteket.

Hvad det øvrige Indhold af de tre udkommende Numre angaar, da er der endnu et Par langstrakte, religiøse Ordgyderier samt nogle Digte og — et Par Salmer — sig saa ikke, at Ras Sams ikke var alsidig, hvilket forøvrigt turde fremgaa af efterfølgende, bag paa en af hans Viser, trykte Reklame for hans Visefabrik:

Jeg tillader mig herved at anbefale denne min Pen til Udførelse af ethvert Arbejde, der kan henføres til den poetiske Kunst, saasom: Faldne Krigeres Minde opfriskes i Folkesmunde, Sange om Elskovslivets Ustadighed, passende at sende til den ustadige Part, samt Sange til Fester, til Bryllupper, til Confirmation, kort sagt til alle festlige Lejligheder, Fødselsdagsvers, Nytaarsvers, Gækkevers, Stambogsvers, samt

Kærlighedsvers til at sætte i Slutningen af Breve mellem Forlovede. Huslige Minder over Afdøde, om ønskes besørges disse sidste smukt udført i Trykken, samt indfattede i pragtfulde Rammer af forskellige forgyldte og lakerede Lister, durabelt Arbejde fra en af Københavns største Virksomheder.

Den næste Vise, her skal omtales, er fra Juni 1870 og er udsendt fra Fængselet i Ebeltoft, hvor R. J. Petersen sad som Fange. Om Grunden hertil fortælles i Visen, at han i et Par Aar havde været forlovet med en ung Pige, der imidlertid blev forført af sin Husbond, og derefter sendte Ras Sams Afskedsbrev. Denne skrev saa et Brev til Forføreren, hvori han truede med at udsende en Vise om ham, dersom han ikke rykkede ud med 100 Daler. Dette Brev blev vist til Øvrigheden, og det er aabenbart for den forsøgte Pengeafpresning, at R. J. Petersen har maattet vandre i Fængsel.

Sangen slutter med nogle Strofer, der turde være en betydelig Overvurdering af egne Skjaldegaver:

Der ligger som en Magt, en Kraft i Aanden,
Som giver Ønsket Retning, Tanken Flugt;
Det Himmeligaver er fra Helligaanden,
Som plantet hos mig Troens Banner smukt.

Dette Banner skal i Aftenstunden,
Naar Døden lægger mig i Gravens Favn,
Ja, naar mit Timeglas det er udrunden,
Skal dette Banner løfte højt mit Navn.

I fjerne Tider skal det højt udsjunge:
„I denne Grav, der fandt han Fred og Ro,
Som var begavet med en Skjaldetunge,
Og som til sidste Stund sin Ven var tro“.

Opflammet skal til ufødt Slægt jeg sjunge,
Mit Kvad skal Fremtids Børn lytte til,
Mit Navn igennem Tiderne skal runge,
Naar ingen af min egen Slægt man finde vil.

Naar jeg engang skal lægges paa min Baare,
Den danske Mø, da binder Krandsen skjøn,
Som der skal dufte sødt igennem Aare
Og aldrig falme, stedse være grøn.

(Sluttes).

„De tre Søskende“.

Af August F. Schmidt.

 vor rige Folkedigtning findes der nogle Viser, hvor *Hyrder* spiller en Rolle, og deres Evne til at gøre Lykke i Elskov bliver besunget.¹⁾ I Folkevisen „Hyrde og Ridderfrue“²⁾ fortælles saaledes om en Hyrdes Forhold til en Ridderfrue, med hvem Hyrden avler flere Børn. Visen kendes paa Dansk kun i en ufuldstændig Optegnelse fra Ubberud ved Odense (indsendt 1622 af Præsten til Ole Worm), medens den i en svensk Tekst fra det 17. Aarhundrede „Fru Märtha och Herr Tideman“ er overleveret i 8 Vers. Kun paa Færøerne forekommer den i sin Helhed i to Former paa henholdsvis 19 og 23 Vers i en Blanding af færøsk og dansk Sprogform. I en norditaliensk, fransk og bretonsk Folkevise har Begyndelsen en vis Lighed med den nordiske Vise, som *Axel Olrik* har søgt at rekonstruere i sin Indledning til Visen i „Danmarks gamle Folkeviser“ Nr. 349.

En Genklang af Visen om „Hyrde og Ridderfrue“ synes bevaret ned til vore Dage i et Sagn fra *Glesborg* Sogn i Nørre-Dyrs Herred. Det lyder saaledes:

1) Se min Bog: *Byhyrder* 1928, 136ff.

2) *Danmarks gamle Folkeviser* („Ridderviser“) 1896, Nr. 349.

„Der var en Mand paa *Hedegaard* i Glesborg, han hed Kaj Lykke, og han vilde tvinge hans Datter til at tage Herren paa *Mejlgaard* til Ægte. Han hed Juel. Trolovelsen var berammet, og en bestemt Dag maatte hun møde nede paa Mejlgaard. Nu gik der en Tid hen, men Fruen var gode Venner med Niels Skipper, som hun havde kendt fra Hedegaard, der var han Røgter baade for Faar og Høveder, men det gik jo i Skjul. Han passede ikke nøje paa, og en Dag, da Kreaturerne var gaaet ind paa Mejlgaards Grund, kom Herren derud og truede ham haardt. Niels lod da falde nogle Ord om, at han ikke regnede Herremanden, og nogle flere Ord, hvorefter Herren kunde forstaa, at han stod i Forbindelse med Fruen. Da Niels Skipper nu af og til traf Fruen, idet hun jævnlig besøgte ham i Marken ved Faarene, saa blev hendes Mand yderligere opmærksom, og da han saa en Gang traf dem sammen paa Mejlgaard, blev han saa opbragt, at han slog hende ihjel. Hun aabenbarede dog, før hun døde, at de tre Børn, de havde, egentligt var Niels Skippers Børn. Det var nu Herrens Agt ogsaa at dræbe dem, men en gammel, tro Tjener fik dem indespærrede i et Værelse og opfordrede dem til at flygte om Natten samt hjalp dem paa Flugt. Han fulgte med dem ud ad Randers-Vejen til det Sted, hvor *de tre Søskende* staar. Der sagde han, at de hver skulde plante et Træ, og Broderen plantede da en Eg og Søstrene hver en Bøg. Nu skulde det kendes paa disse Træer, eftersom de groede til, om det for Fremtiden skulde blomstre for dem og deres Slægt. Derefter befalede den tro Tjener dem Gud, og saa rejste de, og man har ingen Sinde senere hørt fra dem. Saaledes er de tre

Søskende fremkomne. For en 30 Aar siden (o. 1865) begyndte den ene Bøg at blive hul, og den lod til at ville gaa ud, men nu har Barken udviklet sig saa godt uden om den hule Marv, at det ser ud, som den skal komme sig. For nu at faa Hævn over Skipperen drog Herren ud og hug Hovedet af ham, samt lod hans Hoved lægge paa Stagespide paa Skippershoved. Derefter har dette Sted faaet Navn¹⁾

Naar vi i dette Sagn ser bort fra de rent stedlige Overleveringer, „De tre Søskende“ og „Skippershoved“, kan vi i den øvrige Fortælling, trods den forvirrede Fremstilling og Fortællerens Forsøg paa at lade det gaa rigtig naturlig til, genkende alle Hovedpunkterne i Visen om „Hyrde og Ridderfrue“: 1) Herregaardsfruen staar i Elskovsforhold til sin Hyrde: han bærer som i den danske Viseopskrift fra Ubberud (fra 1622) Navnet Niels; 2) Hyrden røber det tilfældig ude paa Marken for Herremanden; 3) Herremanden dræber ham; 4) Hustruen fortæller som Hævn, at hendes Børn har Hyrden til Fader; 5) han dræber hende. Men Visen maa i Egnen rimeligvis være glemt mindst for nogle Menneskealder siden, mener Axel Olrik, da dens ejendommelige Indledning med den syngende Hyrde²⁾ ellers ikke kunde være udslettet. I Virkeligheden tilhører dens Stedfæstelse til Mejlgaard i Glesborg Sogn, og dens begyndende Overgang til Stedsagn, sikkert en langt ældre Tid. Her tænker Axel Olrik ikke paa de Adelsnavne, der

1) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III (1895), Nr. 1920. Meddelt af Niels Madsen, Hagenbjerggaard.

2) Se E. Tang Kristensen: Danske Sagn IV, Nr. 493 og min Bog: Byhyrder, 136f.

er vævede ind i Sagnet¹⁾); men selve Visens Sjældenhed og Stedfæstelsens Ægthed tyder paa, at den gaar langt tilbage i Tiden. Rimeligvis hører den til den store Mængde Viser, der netop der paa Egnen i 16. Aarhundrede stedfæstedes til Herregaarde og Borgpladser; og det er et rent Tilfælde, at *Anna Krabbe* til Stenalt ikke har faaet Visen med i sin Samling, der jo er et helt Skatkammer af Minder fra denne Egn. Om *Anna Krabbe* henvises til *Rasmus K. Knudsens* udførlige Afhandling i „Fra Randers Amt“ 1926, 5ff. (om hendes Viseindsamling, se især S. 36ff.).

Sagnet om „De tre Søskende“ er ogsaa fortalt saaledes: „Een Søn og to Døtre af Slægten Juul blev fortrængt fra Mejlgaard af en Slægtning (Farbroder?). Da de skulde rejse og tog Afsked med hinanden, plantede Drengen en Eg og Søstrene hver en Bøg og satte hinanden Stævne der, naar de kom tilbage igen. Men det skete ikke. Egen holder sig frisk endnu, og den ene Bøg, men den anden er ved at raadne væk. De kaldes de tre Søskende. De staar saa tæt op til hinanden, saa det ser ud, som de stod paa een Rod“²⁾. — „I Mejlgaard Skov ved Sognevejen staar tre Træer, to Bøge og een Eg, den ene er hul af Ælde. De bliver sparede af Ejeren paa Mejlgaard paa Grund af det Sagn, der gaar om dem. Der var

1) Slægten *Juul* ejede Hedegaard siden Begyndelsen af 15. Aarh. Landsdommer Axel Juul arvede 1553 Mejlgaard efter sin barnløse Fætter Niels Markvardsen Skjernov; hans Sønnesøn, Frans Juul, solgte 1613 begge Gaardene ud af Slægten (Trap VI [1925], 613). Kaj Lykke (død 1702), eller hans Slægt har derimod aldrig ejet nogen af Gaardene.

2) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn IV, Nr. 1919. Meddelt af J. V. Nissen, Ramten, (jfr. „Fra Randers Amt“ 1925, 6).

en Gang tre Søsken de paa Mejlgaard, en Dreng og to Piger, som maatte forlade deres Fædrenegaard uden Arv. Drengen tog et Agern og Pigerne hver en Bog og plantede paa det Sted, hvor Træerne nu staar, og Folk siger, at Træerne skal blive staaende¹⁾.

Sagnet om de tre Søsken de, der maatte rejse bort, kan maaske have sin Forudsætning i Almuens dunkle Erindringer om indviklede Familjeforhold og Ejerskifter paa Mejlgaard²⁾.

Trækket om de tre Søsken de, der inden Afrejsen hver plantede et Træ, af hvis Vækst Fremtidens Lykke kunde kendes, har Sidestykker i Eventyr og Folketro i mange forskellige Lande.

Hensigten med ovenstaaende er at gøre opmærksom paa, at der i Glesborg Sogn er stedfæstet et Sagn, der har en international Folkevises til Forudsætning, ligesom Sagnet ogsaa indeholder et fra mange Lande kendt Motiv („Varsel af Træets Vækst“), der ad usporlige Veje er naaet til et ret afsides Sogn i Jylland.

1) E. T. Kr.: Danske Sagn III, Nr. 1918. Meddelt af P. K. Overgaard.

2) Om Mejlgaard og Hedegaard, se Oversigterne og Henvisningerne Trap⁴ VI, 614.

Optegnelser fra Reformationstiden.

Ved Mogens L. Frederiksen.

Saakket være Svenskernes Hærgningstog i det syttende Aarhundrede, beror talrige gamle, danske Haandskrifter nu i svenske Biblioteker; saaledes ogsaa et, der omkring Reformationen tilhørte Peder Nielsen, Præst i Aarslev i Sønderhald Herred¹⁾. I sig selv frembyder Lovtexten vel ikke nogen Mærkelighed, skønt Haandskriftet er af ret høj Ælde — dets ca. 100 Pergamentsblade indeholder den latinske Text til Jyske Lov, og ved Slutningen bemærkes, at den er skrevet *sub anno domini* 1417. Senere, antagelig Aar ca. 1500, er paa nogle Papirsblade tilføjet Erik af Pommerns Gaardsret, Christoffer af Bayerns Haandfæstning, samt den danske Riddered, og endelig har Haandskriftet faaet sit nuværende Udseende, efter at det var ført til Sverrig og der havnet i den videnskabeligt og litterært interesserede Magnus de la Gardies Eje; som Størstedelen af hans Bogsamling er det indbundet i et blødt Pergamentsbind med hans Monogram i Guldtryk.

Men lokalhistorisk Interesse knytter der sig til en Del, Lovtexten uvedkommende Randbemærkning-

¹⁾ Uppsala Universitetsbibl. De la Gardie, Nr. 61, 8to. Haandskr. for Tiden i det danske Rigsark. til Brug for Udg. af Danmarks gamle Landskabslove.

er, der for Størsteparten synes skrevet netop af ovennævnte Peder Nielsen, „som boede i Aarslev A. D. 1548 og kom til Aarslev 1530“. Om han var Sognepræst der, er ikke let at sige. Som første lutherske Præst nævnes ganske vist Peder Lincher, men han angives død allerede 1547¹⁾. Ganske vist behøver dette Aarstal ikke at være rigtigt, men var Peder Nielsen Sognehyrde, nogen begejstret Talsmand for det rene Evangelium har han ialfald næppe været, som der i flere af hans Notitser synes at skinne en tydelig Utilfredshed med den ny Tingenes Tilstand igennem, og en enkelt viser, at for en samtidig tog Tidens Begivenheder sig ikke netop ud, som de iøvrigt opbevarede Dokumenter lader til Syne; desværre er Optegnelserne saa kortfattede og bringer heller ikke større Nyheder, men det, at de dog fæstner enkelte hidtil ukendte Aarstal, i Forbindelse med det lille Indblik man faar i en gammel katolsk Præsts Syn paa den skete Omvæltning, og tillige i de gamle Annalers ofte pudsige Sammenblanden af almindelig Historie og mere private Begivenheder, synes dog at berettigede dem til Optagelse i denne Aarbog.

De aftrykkes ord- og bogstavret, idet dog enkelte Steder Præstens meget sjuskede og uregelmæssige Skrift, vistnok en Gammelmandshaand, ikke har ladet sig tyde, i den Rækkefølge, hvori de forekommer i Haandskriftet, her og der, saa i øverste, saa i nedre Margen, og er saavidt muligt forsynede med kommenterende Anmærkninger.

- Fol. 1 v: Thenne bog hør meg peer nelszen prest
 tyl Som boett ij arssløff anno dominj 1548
 oc kom tyll arsløff 1530.
- Fol. 10 r: Anno Dominj Bleff graffwett fraa flywd-
 broff oc tyll randers ien gryfth 1552.¹⁾
- Fol. 24 v: MDix [1509] bleff Dronnigh kyrsten fang-
 en y Swereg.²⁾

¹⁾ Wibergs Præstehistorie.

- Anno Dominj mccccxxxxv [1495] thaa war thet storre vynther.
- Fol. 26 v: ther Bleff wdlawd hwer tyndhe bwnd [*udlagt hver tiende Bonde*] aff al nørjældhe og sellend og fyn oc skane Anno 1551.³⁾
- Fol. 27 v. Per sparre y drastrup oc Jens stolswend y kroghsager døddø i ett arr Anno Dominj 1551.⁴⁾
- Fol. 35 v: M fyrehwnderett oc ther nytthen oc xx syden thet slau stod y wyndzøsel.⁵⁾
- Fol. 36 v: Mcdlxxxj [1481] thaa bleff Konnyng Cresten føød som bleff saat y fengsel paa Syndherborre Anno Dominj mdxxxij [1532].
- Fol. 58 v: MD och xij obijtt rex Joannis.⁶⁾
- Fol. 96 v: Ffrederich filius nostri regis in regem electus Wiberge 1542.⁷⁾
- Fol. 97 r: Anno dominj Bleff opbygged Dronnynggardhen y Randerss 1550.
Anno dominj mdl3 [1553] vor ther gyord jen gryffthe fraa fludebroffue tyl randers.⁸⁾
- Fol. 97 v: Anno Dominj MDL [1550] loed Jeg skere myn brune kjortel Die omni⁹⁾rum sanctorum [*Alle Helgens Dag*].
- Fol. 100 v: Anno dominj mdxxix [1529] thaa bleff Essembek kloster ynd taghen aff hans emmerszen oc monken vddreffuen och wndher twynck aff hermend.⁹⁾
Anno dominj 1544 obijt Magnus Gøøe miles auratus De klaxhollæm Die palmarum / oc gaff konnyngen xviii¹⁰⁾xx [?] fenyck landskneethe orloff thet same ar.¹⁰⁾
Item Anno dominj 1545 dominica 2a quadragesime wor konnyng Cristian in Nørejutland besyndelig y randers.
Anno dominj 1548 tha bleff Randerss kloster graabrødher opbygget tyll jen Drongnyng gard af Dronnyng Dorrethij

oc tha war ther pestilens ingens in randersss.¹¹⁾

Fol. 101 r: 1548 Item slap axel juuel essenbek kloster.

Fol. 108: Petrus nicolaus habet hunc librum leges in possessionem habitans in arssløff Si quis [*Nogle ulæselige Ord*].

Fol. Anno Dominj mdlvj [1556] gyelth jen skeppe mell jen goed mark oc jen skeppe big xxx album oc kwnde neppeleg sæt[-tes?] fall.

Anno dominj 1548 tha bleff konnyng crestens Datther vdførd tyll landthe sassen oc fick hertug Augustus met stor høffmodig praall.

Anno dominj 1549 loed Jeg gørrø ij [2] nye Skindtecken [*Skinddækkener*] ther skyndheren aff tygstrup oc Søweren skreryng var hoss meg.¹²⁾

Anno dominj 1550 Bleff fløwstrup kyrky ødde Die vigilia pentecostes.¹³⁾

Anmærkninger: 1) Denne nedenfor gentagne Notits maa sikkert sættes i Forbindelse med de Befæstningsarbejder, Kristian III i 1550'erne lod foreta ved Randers. 1417 beviste Lasse Piik ved Viborg Landsting, at han og hans Vordnede havde taget Skade paa deres Eng, mere end 400 Las, for den Bygning og Dæmning, Biskop Bo havde ladet bygge og dæmme hos Flwdbro, idet han blandt andre nævner et Par Tømmermænd fra Randers som medvirkende ved Arbejdet¹⁾. Den nævnte Lokalitet kendes vistnok ikke i Nutiden, med mindre den kan sættes i Forbindelse med Fladbro Kro (Jydsk: flådbrou). 2) Det var i 1502 Kong Hans's Dronning Kirstine maatte overgi Stockholms Slot, og derefter blev holdt i Fangenskab til 1503. 3) „Hver 9 Bønder skal udgøre den 10ende“, hedder det i Mønstringsrullerne fra 1551, „efter som Kgl. Majestæt-

1) Erslev: Danmarks Middelalderbreve. III, S 230.

Brev ydermere formelder“, men selve Paabudet kendes ikke. 4) Ved Skiftet 1529 mellem Niels Brock til Estrup og hans Svoger Trud Ulfstand¹⁾ tilfaldt Krogsager, som 3 Bønder hade i Fæste, den førstnævnte og næste Aar tog han Lavhævd paa sit Arvegods ved Herredstinget²⁾, deriblandt „Krogsager og Krogsagergaarde med alle deres rette Tilliggelse, Skov og Mark for fri Enemærke“. I et Pantebrev af 1366, velsagtens det Pergamentsbrev paa Krogsagergaardene, Fru Margrete Bild, Niels Brocks Sønnekone, udtog af gammel Estrups Breve i 1568, nævnes ogsaa tre Fæstre paa Stedet, men Udstederen, Elof Jensen, taler tillige om sin *residenziam personalitet* in Kroxager, altsaa sin Sædegaard³⁾. Per Sparre kan næppe sættes i Forbindelse med Adelsslægterne af dette Navn; derimod nævner Skiftebrevet af 1529 en Søren Sparre som Fæster i Favsing. 5) Denne dunkle Tale maa vist opfattes som tagende Sigte paa Bondenederlaget ved Sct. Jørgensbjerg 1441; idet „siden“ maa forstaas som derefter, kommer det til at passe paa et Par Aar nær. Imidlertid tager Forfatteren af denne Anmærkning det ikke saa højtideligt med slige Unøjagtigheder; det er Notabene heller ikke Peder Nielsen, saalidt som han har de ligeledes urigtige Notitser Fol. 24v og Fol. 58v paa Samvittigheden. 6) Oversætt.: „1512 døde Kong Hans“, Aarstallet urigtigt for 1513. 7) Oversætt.: „Frederik (den Anden) vor Konges Søn blev valgt til Konge i Viborg 1542“. 8) Ang. disse Notitser henvises til Anmærkn. 1 og 10. 9) Af denne Begivenhed faar man et noget andet Indtryk ved at læse det derom udgaaede Kongebrev, hvori det hedder: at Konvents Brødre udi Essenbæk Kloster havde for Tidens Lejhed og fordi at Abbed Jens, som nu er deres Abbed, ikke er fuldmægtig eller myndig at forsvare deres Gods og Frihed, for Alderdom og Sygdom og anden „Vanske“,

1) Gl. Estrup Godsark RA.

2) Gl. Estrup Godsark RA.

3) Erslev o. anf. V. II., S 109.

og Klosterets Ejendom daglig vindes fra Klostreret . . . som samme deres Brev, nogle af Brødrene med deres egne Haandskrifter underskrevet har, ydermere indeholder og udviser kaaret og kejset med deres fri Vilje og Samtykke Hans Emmiksen til deres Klosters Forstander og Formand med nogle Vilkaar, at han skal lade holde en redelig kristen Gudstjeneste og skal skikke Abbed Jens med sine Brødre deres redelige og gode Nødtørft udi deres Vellyst og Sygdom“, og paa denne Ordning meddeler Kongebrevet Stadfæstelse.¹⁾ Allerede før 25. August havde dog Hans Emmiksen efter kongelig Befaling (!) overtaget Forvaltningen af Klosteret, og paa nævnte Dag optoges der, som i slige Tilfælde, en Inventarieliste.²⁾ Iøvrigt er Klosterets Historie ret ukendt, men dets ikke uanselige Tilliggende fremgaar af adskillige Tingsvidner. Man henfører en historisk Aarbog dertil og tager næppe forkert, naar man opfatter ogsaa Peder Nielsens Lovhaandskrift som et Udslag af Munkenes Flid. Hans Emmiksen var andetsteds ude efter Klostergodset, som han tillige erhvervede et af Kolding Graabrødreklusters Huse, men allerede 1536 var Axel Juul kgl. Lensmand paa Essenbæk, og han hade det endnu et Tiaar senere i Pant for 4000 Joakimsdalere.³⁾ Mens man derimod ikke tidligere har kendt Aarstallet for hans Fratræden, „slap“ han Klostret 1548, om man tør tro Peder Nielsen (se nedenfor).¹⁰⁾ Oversætt.: „1544 døde Magnus Gøe, Ridder, til Klausholm“. Man undrer sig næsten, at denne førstearangs Kætters Endeligt ikke kommenteres, med mindre ikke netop det, at Kristian III efter Freden i Speier samme Aar kunde hjempermittere de 38 (?) Fænniker Landsknægte og derved lette Landets Skattebyrder, skal opfattes som en Himlens Tilskikkelse.¹¹⁾ Allerede 1530, „efter utallige Fortrængelser mod Brødrene og Fortrædeligheder fra Kætternes Side fik

1) Frederik I danske Registr. S. 232.

2) Frederik I danske Registr. S. 235.

3) Danske Kancelliregistr. 1535–50, S. 20 og 315.

Mogens Gjø (Kætternes baade Beskytter og Fuld-mægtig, og selv fuld af Kætteri) for tredie Gang Brev fra Kong Frederik om at fordrive de smaa Brødre af Randers Konvent“. Da hans Foged kom til Randers, udbad Guardianen sig imidlertid Opsæt-telse og fik bevilget 8 Dage, men vilde da det kom til Stykket alligevel ikke forlade Klostret trods Kongebrevet. Ved Forræderi aabnedes imidlertid Porten for Fogden, og da denne endnu vægrede sig ved at gennemtrodse sit Ærinde, tilskyndede den samme Forræder ham til at gennemføre det med Ordene: „I Dag bliver jeg hos Eder og sætter min Potte til Ilden ved Eders Potte“¹⁾. Mogens Gjøe overlod Kirken til Købstadborgerne mod Patronats-retten, men beholdt selv Klosterets øvrige Bygninger²⁾, der altsaa i 1548 ombyggedes til Enkesæde; som Enkepension tillagdes nemlig ved Kongebrev af 3. April 1548 Kristian III's Dronning Dorothea Kolding og Aakjær Len, samt Randersgaard (Klosteret), Torup, Østrup og Essenbæk Kloster med tilliggende Len, Herreder og Gaarde³⁾. Antagelig er Byggearbejderne strax begyndt og maaske fuldført i 1550 (se Opteg-nelse Fol. 97). ¹²⁾ Tygstrup er den senere Hovedgaard Tustrup. ¹³⁾ Fløjstrup Kirke havde hørt til Essenbæk Kloster; man har hidtil ikke kendt Aarstallet for dens Nedrivelse, her leveres ovenikøbet Datoen, men Pinselørdag skal dog vel opfattes som den Dag, Øde-læggelsen var fuldbragt.

Opsigtsvækkende Nyheder bringer Hr. Peder Niel-sens Optegnelser jo ikke; maaske vilde de udraderede Notater, der har været mange Steder i Haandskriftet, have givet yderligere Oplysninger om hans egen Per-son. Man fristes uvilkaarligt tll at sætte hans An-komst til Aarslev 1530 i Forbindelse med Essenbæk Klosters „Undertvingelse“ Aaret før. Ved Slutningen

1) Krønike om Graabrødrenes Udgjælse. Oversætt. i Dansk Kirketid. 1851.

2) Lindbæk: Danske Franciskanerklostre.

3) Danske Kancelliregistr. 1535—1550, S. 381.

af Jyske Lov findes paa Latin § 2 af Oluvs Haandfæstning 1376, der tilsikrer enhver Sognepræst en Gaard fri for al Skat og Tynge, men den skyldes næppe Peder Nielsen, selvom han vel har mestret Latinen saa godt som Dansken, saa der af og til i en ellers dansk Sætning løber ham et latinsk Ord i Pennen. Iøvrigt maa det paapeges til Fordel for hans Troværdighed, at ikke en af de paaviseligt urigtige Notitser skyldes hans Haand.

Men den Loyalitet mod Kongen, Kirkens øverste Herre, som den ny Lære krævede, synes ikke at have præget ham i nogen væsentlig Grad. Alene hans Kommentar til Kongedatterens Bryllup med Kurfyrsten af Saxen, viser denne Mangel, selvom Begivenheden vistnok fejredes med usædvanlig Pragt, og den, sikkert med velberaad Hu, foretagne Sammenstilling af den uhyre (*ingens*) Pestilens i Randers med Klosterets fuldstændige Forsvinden samme Aar, var heller ikke forenelig med en god luthersk Overbevisning. Dog derfra at slutte, Peder Nielsen ikke skulde have været Sognepræst i Aarslev, vilde jo være letsindigt. Saadan var det mange Steder, Præsterne bøjede sig i Tavshed for Kendsgerningerne — udadtil, i deres stille Sind og ofte i Gudstjenesten med, blev de ved det gamle. Kronen kunde nedrive Kirker og overtage Klosterjorder, men Lævn af den katolske Tro har helt op i Nutiden kunnet spores hos Folket.

Hyrden Søren Nielsen i Lime

f. 1723 † 1801.

Af Lærer P. A. Petersen, Middelfart.

andsbyen Lime i Sønderhald Herred bestod i Aaret 1688 af 14 større og mindre Gaarde samt nogle Huse. 10 af disse Gaarde tilhørte Oberst Hans Friis til Tustrup, 2 Hr. Christen Scheel til Gl. Estrup og 2 Sr. Tyge Jespersen til Skæring Munkgaard.

De fleste Bønder i Lime har altsaa gjort Hovarbejde paa Herregaarden Tustrup, der oprindelig var en Landsby bestaaende af 4 Gaarde, men som af Kong Fr. III i Aaret 1657 blev tilskødet Oberst Hans Friis til Clausholm — efter Sigende paa Grund af hans Tapperhed i Svenskekrigen. Godset fra disse 4 Gaarde sammen med noget fra Clausholm blev da Hovedgaarden Tustrup.

Paa den Tid, der tales om her, dyrkedes Landsbyens Jord i Fællesskab, og dens Kvæg vogtedes af en fælles Byhyrde paa det Græsareal, der som Overdrev strakte sig udenom den dyrkede Bymark.

Hver Morgen tidlig stormede Hyrden paa sine store Træsko gennem Gaden og med sin Kæp slog han nogle haarde, drønende Slag paa Gaardportene,

idet han raabte, at nu var Tiden der, da Kvæget skulde paa Græs. Straks aabnede Portene sig, og ud kom Kvæget, der samledes i Flok og dreves ud paa Græsgangene. Om Aftenen gennedes det paany ind i Landsbyen, og hver Ejer mødte og tog sine Dyr til sig.

Byhyrden antoges af Oldermændene, og hans Løn var kun ringe. Foruden frit Hus lønnedes han i Reglen med et vist Kvantum Uld, et Par Faar, en Gris samt Retten til engang imellem at erholde Mælken fra Køerne. Da der imidlertid ikke findes bevareret nogen Vedtægt for Lime By, kan det ikke med Sikkerhed fastslås, paa hvilke Betingelser, man der har antaget sin Hyrde. Men de har vel været omtrent ens overalt.

Visse lokalhistoriske Skribenter kan under deres Omtale af en Mand, der har været Hyrde, aldrig finde tilstrækkeligt haanende og nedsættende Ord til at karakterisere ham og den elendigt lave Stilling, han indtager. Men hvorledes var Bondens Stilling i hine Tider? Mon ikke Fattigdom og Ufrihed var de to Begreber, der klarest udtrykte Forholdet? Og var det end saaledes, at Hyrderne i mange Tilfælde var usle, uvidende Personer, der kun indtog deres Stilling i Samfundet, fordi de var uskikkede til alle andre, saa vil Søren Nielsens Historie vise, at der ogsaa blandt disse lavtstaaende Mennesker kunde findes nogle, der i sig indeholdt Stof til andet og mere.

Søren Nielsens Barndom og første Ungdom er indhyllet i Mørke. Hans Fader hed Niels Sørensen, hans Moder Maren Christensdatter. Faderen maa være død paa et tidligt Tidspunkt, thi Moderen gif-

tede sig igen. Hun blev begravet paa Mygind Kirkegaard 1772, 74 Aar gammel. Han havde to Søsken: Christen og Barbare. Hvor Søren Nielsen er født, vides ikke. Enkelte Ting peger hen paa Nabobyen Mygind, men da Kirkebogen for dette Sogn først tager sin Begyndelse med Aaret 1764, kan det ikke ad den Vej paavises. End ikke hans Vielser kan findes. Men han maa være gift 1ste Gang omkring Aaret 1751, thi hans ældste Søn Christen, om hvem det hedder, at han er avlet i Ægteskab med Anne Madsdatter, er født 1752.

I Aaret 1756 træffer vi ham som Hyrde i Lime; han er da en Mand paa 33 Aar. Hvor han har været før den Tid, og hvad han har beskæftiget sig med, ved vi ikke; kun ved vi, at han er bleven gift med Anne Madsdatter, og om hendes Fortid hører vi lidt i det Skifte, der blev foretaget efter hendes Død 1760. Det hedder nemlig bl. a. heri, at der blev gjort „Forlig, Skifte og Deling imellem Enkemanden, Hr. Søren Nielsen og den sal. Kones efterladte 4 smaa og umyndige Børn: en Søn Mads Nielsen 12 Aar og en Datter Kirsten Nielsdatter 12 Aar, begge auflede i og ved den sal. Kones første Lokning: Niels Andersen — en Søn, Christen Sørensen 8 Aar og en dito Niels Sørensen 3 Aar, begge auflede i Ægteskab med Enkemanden, Hr. Søren Nielsen“.

Men vi faar tillige gennem ovennævnte Skifte et lille Indblik i hans huslige og økonomiske Forhold. Hyrdehuset har sikkert indeholdt flere Stuer eller Rum. I en Stue stod et lidet Bord af Fyrretræ, fastslaaet til Væggen, et stort brunmalet Skab, 1 Fyrretrædragkiste, 2 mindre Skrin, en Spinderok og 2 smaa gamle Spindestole, 2 andre gamle Stole samt

paa Væggen et lille Hængeskab. I Køkkenet stod bl. m. a. en Kerne og en Strippe, hvad tyder paa, at Hyrden har haft Ret til et vist Kvantum Mælk — i alt Fald saa meget, at han har kunnet kerne Smør deraf. 1 Haspetræ, 1 Kornsold og 1 Uldsæk tyder ligeledes i Retning af visse Naturalydelser som Løn for hans Hyrdegerning.

Under Hensyn til de mange haanende Bemærkninger om Hyrderne, kan man maaske gaa ud fra, at disse i Almindelighed har været Mennesker uden aandelige Interesser, uden Sans for Læsning, Skrivning og Religion. Søren Nielsen har imidlertid ogsaa her dannet en Undtagelse. I Modsætning til saa mange af den Tids Bønder, der skriver deres Navne ved blot at tegne Forbogstaverne dertil, underskriver han sig altid med fuldt Navn og med tydelig og letlæselig Skrift. At han har kunnet læse og haft Interesse for Sang og Religion, derpaa tyder, at der blandt hans Ejendele findes opnoteret to Salmebøger, hvoraf den ene tillige har indeholdt det nye Testamente, samt en Bog, der bærer Titlen: „Aandeligt Tidsfordriv“. 5 beredte Skind: 2 Kalveskind og 3 Lammeskind, tilligemed de mange Alen Vadmæl, Blaarlærred, det hjemmegjorte sribede Tøj og de mange Pund Uldgarn og Uld, tyder ligeledes i Retning af Mandens Bestilling.

En Ting forstaar man ikke, og det er, hvorledes alle disse Mennesker: Mand, Kone og 4 Børn, har kunnet rummes i den samme Seng, et gammelt, næsten ubrugeligt Sengested uden Himmel. Men maaske har der været redt Seng til et Par af Børnene i den store Dragkiste! Dog mest sandsynligt er det, at de har været i Tjeneste.

Hyrdens Kone, Ane Madsdatter, har været ganske ordentlig i Tøjet. Foruden det behørige Undertøj har hun været iført brunt Vadmelskørt, sort Vadmelsstrøje, et Hørlærreds Korsklæde, nye Sko paa Fødderne og et blaaternet Tørklæde over Hovedet. Ja, hun har endog haft et Par Handsker — ganske vist gamle — til Hænderne. Som Pynt for Trøjen har hun haft et Par Lidser med Kniplinger. Hun har ingenlunde været ueffent paaklædt af en Hyrdkone at være!

Hyrdehuset maa endvidere have indeholdt et Slags Staldrum; thi der findes 4 Faar, 2 aarings Svin og et mindre dito.

Det forekommer mig, at dette Skifte, der her kun er gengivet brudstykkevis, indeholder mange interessante Fingerpeg til Oplysning om Landsbyhyrdernes Kaar. De har ikke været saa elendige endda og sikkert ikke skilt sig synderligt ud fra de øvrige Smaabønders.

Hvorlænge Søren Nielsen er forbleven i sin Stilling som Byhyrde, kan ikke afgøres. Arkivalier fra Tustrup mangler næsten ganske. I Landsarkivet findes kun en gammel Skifteprotokol fra 1723—1773, omhandlende Skifter, der hører ind under Tustrup. Det er alt. Maaske findes der et og andet i selve Gaardens Arkiv, hvorefter der kunde hentes Oplysning. I saa Fald burde det afleveres til Landsarkivet, hvor det baade vilde være bedre bevaret og lettere tilgængeligt.

1761, Aaret efter sin 1ste Kones Død, giftede Søren Nielsen sig igen, denne Gang med en Kvinde ved Navn Birthe Erichsdatter, formodentlig fra Mygind. Det antages da, at han hen i 70erne er bleven

træt af Hyrdestillingen og har faaet Lejlighed til at fæste en Bondegaard under Tustrup. I Folketællingslisten for 1787 betegnes han i hvert Fald som Gaardbruger og Bonde — ikke som Hyrde.

I sine to Ægteskaber har han haft mindst 15 Børn, hvoraf dog mange døde i den spæde Barnealder. Men trods denne store Børneflokk, arbejdede han sig støt fremad til bedre og lysere Kaar. Hans Omgangskreds kom lidt efter lidt til at bestaa af de mest estimerede og ansete Bønder i Byen. Allerede paa et saa tidligt Tidspunkt som 1762 træffer vi blandt Fadderne til hans Børn Søren Mortensen, Fader til Sognefoged Peter Sørensen, med hvis Datter hans Søn Erik blev gift, 1764 Sognefogdens Broder, Morten Sørensen, og fra 1770 endog den ansete Stænderdeputerede Peder Winthers Fæster, der 1764 var bleven gift med Gaardmand Niels Jensen Amorsen. Omgangsfællesskabet mellem Søren Nielsen og Niels Amorsens Slægt holdt sig langt ned i Tiden og førte endog til direkte Slægtskab imellem dem.

Med Herregaarden Tustrup var det imidlertid gaaet saaledes:

Da Oberst Hans Friis døde 1695, efterlod han den som et Stamhus for sin Brodersøn, Oberstløjtnant Gregers Friis, der 1727 døde som Slægtens sidste Mand. Saa kom Gaarden i Handelen. 1784 solgtes den til Chr. Kallager til Mejlgaard, der 3 Aar senere solgte den til Kammerherre P. S. Fønss, Løvenholm, og Borgmester Johs. Fr. Carrøe i Randers, som atter solgte den til A. Dyhr, der 1789 fik Tilladelse til at udparcellere.

Hermed var den Tid naaet, da mange Fæstebønder erhvervede sig deres Gaarde. Stavnsbaandet var

løst, Bondereformerne gennemført. Det sydede og gærede i Bøndernes Skare Landet over. Tidens Løsen var nu: Fæstegaardenes Overgang til fri Ejendom! Det var som en Feber, der smittede. Ogsaa Søren Nielsen blev grebet af Feberen. Han var nu en Mand paa 72 Aar; jævnt og støt havde han arbejdet sig frem mod Maalet. Han havde været sen i Udvikling, men var alligevel naaet langt frem — støttet og hjulpet — det har vi Lov at mene — af en trofast og husholderisk Hustru.

I Begyndelsen af Juni Maaned 1765 udstedtes følgende Skrivelse:

„Andreas Dyhr til Tuustrup gjør vitterlig: at have solgt, ligesom jeg og herved fra mig og mine Arvinger sælger, skiøder og aldeles afhænder til Søren Nielsen i Lime og hans Arvinger hans iboende Gaard ibidem, Lime Sogn, der staar for Ager og Engs Hartkorn 8 Tdr. og Skovskyld 1 Skp. 2 Albom for den Summa 798 Rdl., skriver Syv Hundrede Halvfemsindstyre og otte Rigsdaler. Og da nu forbemeldte Søren Nielsen har betalt mig den derfor ved mundtlig Aftale udlovede Købesumma 798 Rdl., saa har jeg og mine Arvinger ingen mere Lod, Del, Ret eller Rettighed til eller udi forbemeldte solgte Gaard og Hartkorn, men samme skal nu i alle Dele, det være sig i Gaardens Bygninger og Besætning, Hartkornets Ejendomme i Ager og Eng, Gade- og Tørvejorder, intet undtagen i nogen Maader, men ligesom det nu befindes og Køberen det har haft i Fæste følge og tilhøre medbemeldte Søren Nielsen og hans Arvinger som en lovlig tilkøbt og erhvervet Ejendoms Rettighed, da han i Kraft af Lovene og paa Grund af disse aleneste maa benytte sig, som han og Arvinger bedst ved, vil og kan, da Sælgeren og Arvinger altid for dette Køb, bliver

Køberen og hans Arvinger deres Grundmaalsmænd efter Loven, og da nu saaledes Søren Nielsen har erhvervet fuldkommen Ejendomsrettighed paa hans iboende Gaard og Hartkorn, følgelig bliver han da ogsaa pligtig fra Dato dernæst at svare alle kongelige Skatter og Paa-budder, der enten nu er eller herefter allernaadigst paabydendes vorder, paa sit rette Sted og til behørig Tider og derfor selv at stande til Ansvar. Iøvrigt haver Køberen at holde sig den udi Calø Amt oprettede Brand-Societet |: hvorudi Gaardens Bygninger er assureret :| i alle Maader efterrettelig ligesom da og derom senere udgangne allernaadigste Anordninger. — Dette til Bekræftelse under min Haand og Forsegling, samt tvende Vitterlighedsvidners Underskrift.

Tuustrup, d. 12. Juni 1795.

A. Dyhr.

Til Vitterlighed efter Begæring underskriver
og forsegler

M. Caspersen. Groes Christensen.“

Søren Nielsen var nu Selvejer af en stor og god Gaard. Det var et Resultat, han kunde være bekendt. Det vidnede om, at han var i Besiddelse af Udholdenhed, Dygtighed og Styrke; men Opnaaelsen deraf havde ogsaa krævet hele hans Livs Arbejde.

Da, just som han stod ved Maalet, traf ham et frygteligt Slag. Den 21de Juni 1795 døde hans kære, trofaste Hustru, Birthe Erichsdatter, ikkun 61 Aar gammel. Det var, som han skulde segne under Slaget; hans Kraft var brudt, han følte sig gammel og svag. Allerede den 17. Februar 1796 kaldte den gamle Hyrde sine Børn sammen og skiftede hele sin

Ejendom imellem dem*); og med Tilslutning fra alle sine Børn bestemte han, at Sønnen Erik skulde arve Gaarden, bl. a. paa Betingelse af, at han ydede sin gamle Fader „fornøden Tilsyn og Pleje i hans Alderdom“. Og 14de Marts 1797 udfærdigedes da Skødet, hvorved Søren Nielsen overdrog Sønnen Erik Gaarden.

Dette er Historien om Hyrden Søren Nielsen i Lime. Det er ikke en Fortælling om glimrende Bedrifter, udøvet af en højtbegavet Person, men om en jævn, stilfærdig dansk Bonde, der gennem trofast og udholdende Arbejde kæmpede sig frem til bedre Kaar — en af dem, om hvem Skjoldborg synger: „Mer' Ridder du er med din barked Haand end mange, der pyntes med Stjerner og Baand og tripper paa bonede Gulve“.

Sine sidste Aar levede han som Aftægtsmand paa den Gaard, han havde ofret hele sin Manddomskraft paa at erhverve. Han døde 1801, 78 Aar gl.

**) Gaarden, der laa omtr. overfor Kirken og har Matr.-Nr. 7 a, gik efter Erik Sørensens Død over til Sønnen Anders Eriksen. Efter hans Død solgtes den til Mathias Chr. Brandt, i hvis Families Eje den er endnu.

*) Skiftet anføres ikke, da det i alt væsentligt er det samme, som det Erik S. afholdt 1804.

**) Meddelt af Lærer Johs. Bork, Lime.

Fra Tved Sogn paa Mols.

(Fortsat fra tidligere Aargange).

Af Kommuelærer N. Nielsen, Hillerød.

Lidt om Overtro.

Beklageligvis følte jeg i Drengaaarene — kritisk anlagt, som jeg var — en Art Medynk blandet med Uvilje mod Mennesker, der troede paa Hekseri, Trolddom, Spøgelse o. lign. og ikke skammede sig ved at tale højt derom. Uvidenheden og Dumheden kunde tidsnok æske Præmie, har antagelig været Meningen, om jeg overhovedet har haft nogen. Siden har det ærgret mig, at Spøgelsehistorierne med Tilbehør — alt det „Vrøvl og Sludder“, jeg dengang kaldte det — gled Øret forbi uden at sætte varigt Spor.

Da næsten alt vedrørende Overtroens Standpunkt i Tved Sogn for et halvt Aarhundrede siden er gaaet i Graven med de Gamle, hvis Indbildningskraft var stærkere, men ogsaa mere udskejende end vor, er det kun Smaaalevninger, der kan bydes paa i det følgende. Om Læseren vil tage til Takke, er et andet Spørgsmaal.

At jeg indleder med Herregaarden Kvelstrup, vil næppe undre. Her tjente Fader i en Aarrække som Avlskarl, Moder en Tid som Stuepige, og her havde jeg som Dreng til Stadighed min Gang, naar jeg ikke vogtede hos Bønderne.

Hvem er i Stand til at opregne alle de Steder, hvor „den hvide Dame“ er optraadt? Ogsaa paa

Kvelstrup skal hun have vist sig, efter hvad Evald Tang Kristensen beretter — den eneste Autoritet, jeg kan henvise til. Fra selve Stedet har jeg ingen Efterretninger, og efter alt at dømme har „Damen“ ogsaa været ukendt for mine Forældre, der ellers havde Rede paa alt, hvad der foregik og taltes om paa Herregaarden.

Fader — der færdedes i hver en Vraa, især til Tider, naar Proprietæren ikke var hjemme — havde aldrig oplevet det, der lignede Spøgeri, og Moder for den Sags Skyld ikke heller. Engang troede hun ganske vist, der var noget usædvanligt paa Færde, men blev hurtig overbevist om, at Lyden, der i Øjeblikket forskrækkede, hidrørte fra en Pige, der snorkede!

En Nat, Proprietær Poulsen var fraværende, skal det dog have spøget ganske eftertrykkeligt paa Sandbergernes gamle Herresæde. Det lød, som om Gaardspladsen var fuld af Tyre og Stude, der brølede om Kap og stangede løs paa hinanden efter alle Kunstens Regler. Lidt efter lidt aftog Spektaklet i Voldsomhed og døde omsider hen. Men da Proprietæren efter Hjemkomsten blev underrettet om det forefaldne, skal han paa staaende Fod have ytret: „Det har F pine mig været Rugaard, der har været her at byde Farvel!“

Omtalte Rugaard — en forhenværende Ejer af Kvelstrup — var død samme Nat, Oksekoncerten fandt Sted.

I det daglige Liv spillede Overtroen en vis Rolle paa Herregaarden, hvor man dog ikke sjælden paa snedig Vis forstod at læmpe sig efter Omstændighederne.

At begynde nyt Arbejde en Mandag var ikke tiladt. Men hvad gjorde Overledelsen da, naar Sæden f. Eks. stod tjenlig til at mejes, og Opsættelse kunde have skæbnsvangre Følger? Ja, man studser uvilkaarlig ved at høre, at en Mand Løverdag Eftermiddag blev sendt ud med Le — Datidens Mejemaskine

— for at gøre nogle Hak i Kanten af en Ager, hvilket atter vil sige, at Arbejdet var paabegyndt, og at Fortsættelsen med frelst Samvittighed kunde følge om Mandagen.

Eksempler af denne og lignende Natur morede mig allerede som Dreng, ligesom jeg tydeligt erindrer, hvor forbløffet jeg blev, da jeg første Gang hørte, at man ikke maatte sidde tretten til Bords. Forbudet gjaldt dog kun for Herskabets Vedkommende. I Folkestuen, hvor Fader tronedes for Enden af det lange Bord, blev der aldrig holdt Mandtal.

Med Gengangere var Sagnet i det hele kun slet forsynet. Ikke desto mindre var Troen paa Spøgeri ret levende, endog paa Steder, hvor man mindst skulde have ventet det. Ethvert Spøgelse kunde forøvrigt manes ned, naar Præsten forstod sin Kunst, og naar han „læste i Hatten“ ved den aabne Grav, var det et indledende Skridt i Retning af at holde den døde paa Plads, — en Art Sikkerhedsforanstaltning, der ikke kunde vurderes højt nok.

Gengangerfattigdommen vil maaske nok for en væsentlig Del kunne tilskrives den i en tidligere Aargang udførligt omtalte Provst *Winding*, alle Spøgelser Skræk, der antagelig havde rensset egne Enemærker paa det grundigste, inden han førte Krigen udover Sognets Grænsepæle. Han havde da ogsaa Cyprianus, og saa vidt vides var det om en af hans Tjenestepiger Sagnet gik, at hun en Dag under Rengøringen i Studerekamret fik Øje paa en Bog med røde Bogstaver, i hvilken hun fordybede sig. Men Nyfigenhed er som bekendt af det onde, ikke mindst i Tilfælde som dette. Efterhaanden blev der Uro i Krogene, antagelig fremkaldt ved Smaadjævla, som traadte til under Læsningen, og — hvad ligesaa mærkbart er: Provsten, der havde anet Uraad, kom farende som en Hvirvelstorm og snappede Bogen fra Pigen, som fik et knaldende Ørefigen, indrammet af alvorlige Paalæg om at lade Bøgerne urørte i Fremtiden. Dog, Enden var ikke endda. Hvad hun havde læst

frem, blev i al Skyndsomhed læst tilbage, som Forskrifterne bød.

I Krypten under Tved Kirke var Sandbergernes Begravelse, hvor alt i min Barndom laa hulter til bulter. Et balsameret Barnelig hørte ogsaa til det, den uhyggelige Kælder rummede, og man fortalte, at det var kastet ned gennem en af Gluggerne af en Præstedatter, der havde født i Dølgemaal! En saadan Forbrydelse maatte nødvendigvis have Spøgeri til Følge, og den Omstændighed, at Fanden selv — uvist af hvilken Grund — havde sin Rede over Hvælvingerne i Kirkeskibet (!), skulde ikke gøre Sagen bedre.¹⁾

Var Provst Winding i Tved Ekspert i Mane- og Besværgelsestilfælde, var hans Samtidige, Pastor *Warming* i Knebel († 1819)²⁾, heller ikke tabt bag af en Vogn, hvor Pligten bød, at Vinden skulde vendes i en Fart. I Henhold til „Jydske Folkeminder“ blev hans Duelighed sat paa Prøve under en Brand i selve Knebel, da Præstegaarden var i Fare, siden ved en Brand i Dejret, hvor han ogsaa var kommen til Stede, formodentlig tilkaldt. Vinden drejede efter Ønske, og Ilden blev begrænset, som ventelig var. Men da Præsten red hjem, alt hvad Remmer og Tøj kunde holde, fo'r Luen i Hælene paa Hesten, og først da „Taaremosegrav'in“ (Tørvemosebækken) — omtrent midtvejs mellem Dejret og Kirkebjerg — var overskreden, maatte Ildaanderne give tabt. Rindende Vand kunde de ikke sætte over. Men, som man ser, har det ikke været helt ufarligt at træde disse Helvedudsendinge i Bedene.

1) Jeg har selv som Barn, siden som Voksen, prøvet paa at naa op til Stedet; men Foretagendet maatte opgives.

2) En Søn af Pastor Chr. L. Warming i Knebel, *D. C. L. A. Warming*, der ligeledes var Præst († 1884), har gjort sig fortjent ved et Skrift, „Det jydske Folkesprog“ (1862), som giver værdifulde Oplysninger om de jydske Dialekters Beskaffenhed og indbyrdes Forhold. Blandt hans senere sproglige Smaaafhandlinger kan nævnes en populær Udsigt over de jydske Mundarter.

At Tvedboerne for et halvt Aarhundrede siden endnu havde en Rem af Huden, hvad Troen paa Hekseri og Trolddom angik, vil fremgaa af følgende:

En Kone i Bjødstrup kom ind til en Kone i Blaa-kær og ytrede i Samtalens Løb et Ønske om at se hendes Gris. Blaa-kær-Konen skøttede ikke om at vise Dyret frem, ihukommende Folkemeningen, at Bjødstrup-Konen kunde mere end sit Fadervor. Men da hun heller ikke turde tage Følgerne af et Afslag, fik Gæsten Adgang til Svinestien, hvor „in gjæv Gris“ og andre Lovord fandt rigelig Anvendelse. En Udtalelse i Retning af, at man jo aldrig kunde vide, om Enden blev Begyndelsen lig, kunde Ejerinden dog ikke lide, og ganske rigtigt: efter den Dag vilde Grisen hverken lykkes eller trives. Med andre Ord: Bjødstrup-Konen, hvis Anseelse stod paa svage Fødder, var ydermere bleven afsløret som den, der gik den Ondes Ærinde og følte Opmuntring derved.

Havde Blaa-kær-Konen endda — som hun siden bemærkede — slaaet „Heksen“ i Næse og Mund, saa Blodet var sprunget frem, vilde Grisens Fremtid have været betrygget, i hvert Fald til Slagtedagen. Men desværre havde hun i Øjeblikket ikke tænkt derpaa, maaske heller ikke turdet, og bagefter var der begribeligvis intet at gøre.

Farligt var det at begaa Ulovligheder, selv om det skete i Smug, da et Øje let kunde gaa i Løbet, — hvilket en gammel Sognefoged i Dejret maatte bekende. Han led aabenbart af Stær paa et fremrykket Stadium, da Pupillen var ganske hvid. Men Folk kunde nu engang ikke komme bort fra, at Øjet var slaaet ud ad overnaturlig Vej, og at Manden — hvem jeg personlig har kendt — selv maatte være Skyld i Ulykken, hvorvel ingen var i Stand til at sige ham det ringeste paa.

Som Barn havde jeg vanskeligt ved at fatte Sammenhængen mellem at spytte paa Kakkelovnen og faa Vabler paa Tungen, at fare vild i Mulm og Mørke og komme paa ret Vej ved at vende Frakken, o. s. v.

Med Undren var jeg Vidne til, at Smørret blev bekrydset med Ælteskeen oveni efter at være sat i Bøtte o. lign. Og lad mig tilføje: en Forklaring paa dette og andet mere har forgæves ladet vente paa sig indtil denne Time.

Ved en lille Historie om Staalet og dets hemmelige Egenskaber er al Tvivl om Tilforladelighed paa Forhaand udelukket.

Da jeg i Sommeren 1868 tjente i Tillerup som Vogterdreng, laa Fregatten „Jylland“ en Tid som Eksercerskib ud for Vosnæsgaardpynten i Kalø Vig. En Dag, jeg var ude paa Marken med Karlen, skød Fregatten med skarpt, og da jeg bemærkede, at det vilde være mindre behageligt, om en Kugle forvildede sig op til os, fik jeg til Svar, at det gjorde ikke noget, efterdi vi begge havde Staal paa Kroppen. Jeg studsede, som ventelig var, og udtalte en beskeden Tvivl om, at Staal — selv af bedste Sort — i dette Tilfælde kunde hjælpe. Men den skikkelige Søren lod sig ikke lumpe. Pathetisk trak han sin Kniv af Lommen, lukkede den op og holdt den frem for sig, idet han med Overbevisningens Varme forsikrede, at nu var der absolut ingen Fare; med andre Ord: han følte sig skudfri! Og saa lod jeg — den svagere Part — ham fornuftigvis blive i Troen.

Naar Trækfuglene i de mørke Nætter om Foraaet drog mod Nord, om Efteraaet mod Syd, var „Wowns Jæjer“ paa Spil. „Wowns Jæjer“ var for Mols, maaske ogsaa for andre Dele af Jylland, det samme som Kong Volmer for Sjælland og Kong Abel for Sønderjylland: en Person med Følge, det ikke var raadeligt at komme i nærmere Berøring med.

Om Højfolket haves kun faa og spredte Efterretninger, lignende dem, man kender fra andre Egne. *Loddenhøj* ved Eg og *Nalhøj* ved Dejret ere opgivne som Steder, der ved Lejlighed skød op paa gloende Pæle, medens alskens Troldeøj holdt Fest derinde. Ingen har dog villet indestaa for Rigtigheden af disse gamle Historier.

Fra Nalhøj skal en Kone for mange Aar siden være bleven opsnappet af de underjordiske. Ganske vist blev hun udfriet af Manden, der var klog nok til at ride ind paa en Pløjemark, hvor Trolden ikke kunde følge ham. Men hvad Sans og Samling angik, blev paagældende dog aldrig til Menneske mere.

Under Dejret Klint, lige i Havstokken, laa *Finnestenen*, en af Istidens Vandreblokke, noget mindre end Røstenen ved Kalø, men i hvert Tilfælde stor nok til at kunne øjnes helt ud paa Skødshoved. Formentlig har Finnestenen været slynget mod Tved Kirke; men da Retningen i saa Fald maa betegnes som ganske forfejlet, er der dem, som mene, at en Heks fra „Vesterlandet“ har villet knuse en mindre vel anskreven Kaldssøster i Dejret med den. Under alle Omstændigheder er Stenen kastet fra Kaløvigens modsatte Bred, tilmed i en Silketraad, for svag til, at Maalet kunde naas, hvad dette saa end har været. I Faldet slog den en Revne, som efterhaanden blev større og større*).

Af hellige Kilder skal Sognet have haft en i det mindste; — ikke den nuværende Præstegaardskilde, men en anden, som sprang frem i selve Præstegaardshaven, hvor den ikke mere findes. I sin Bog „Landet i Vaade“ har min Søn, Forfatteren R. Jahn Nielsen († 1910), hentydet til den.

*

*

*

Overtroen har lange Rødder, hvis haarfine Udløbere ere vanskelige at efterspore, ikke mindst, hvor Sundhedshensyn komme paa Tale.

I Tredserne af forrige Aarhundrede — paa en Tid, da Lægerne vare sparsomt fordelt og Videnskaben i Miskredit hos den store Hob — hjalp Menigmand sig næsten altid til Rette med Hus- eller Hjemmeraad, heldigvis af mer eller mindre uskadelig Karak-

*) Da jeg i Sommeren 1921 gæstede Klinten, var det prægtige Istidsmonument sprængt i Stumper og Stykker, som laa hen paa Stedet.

ter. Forøvrigt lod man Skæbnen raade, og takket være en Haardførhed, som Nutiden er fremmed for, var Lykken i mange Tilfælde langt bedre end Forstanden.

Tynd Paaklædning var almindelig, bortset fra, at Vadmæl og Hvergarn vare solide Stoffer, som Vind og Kulde havde vanskeligt ved at trænge igennem. Som den vigtigste Legemsdel blev Hovedet betragtet og det pakkede man altid forsvarligt ind. At fryse om Hovedet (og Halsen) var det værste, man kunde tænke sig. Mænd gik om Sommeren med laadden Hue, naar Solen brændte, og Kvinder med vatteret Kyse. Selv inden Døre veg Hovedbedækningen — al Velopdragenhed til Trods — kun sjældent sit Sæde, og under Søvn i det indelukkede Alkoverum blev der begribeligvis heller ikke slaaet af paa godkendte hygiejniske Fordringer. Med andre Ord: Nathuen blev i bogstavelig Forstand trukket ned over Ørene.

Hyldethe, amerikansk Olje og Levertran spillede samme Rolle som nu til Dags. Mod Hovedværk og Tandpine anvendtes Krydderposer, der — som Navnet udviser — vare stoppede med alskens krydrede Sager (Humble, Lavendel, Krusemynte o. s. fr.). Blyringe i Ørene var det sædvanlige Middel mod svage Øjne, og en Staalring paa en af Fingrene værnede mod Gigt. Gigtkæder vare heller ikke at foragte. Det værste var, at Gavtyvene, som fabrikerede dem, beregnede sig alt for høje Procenter. Vorter tog man af med Saften af Løvetand („Fandens Mælkebøtte“), i haardnakkede Tilfælde med Skedevand, og mod brændt Skade anvendtes „Sembrafi“, en Art Aloe, der sammen med Gyldenlak, Rosengeranium („Rosengran“) og Fuchsia („Kristi Bloddraabe“) havde Plads i Vinduerne, om Potteplanter i det hele blev taalt.

Voltakorset var ukendt, „Sibylles Livsvækker“ ligesaa, og Brama-Livselikseren kun i sin spædeste Barndom.

Følte man sig utilpas, var en Snaps af „den gale Flaske“ et probat Middel. Desværre erindrer jeg ikke

Opskriften, — kun at Dyvelsdræk hørte med til Ingredienserne, hvis Hovedfaktor, Brændevin, stadig fandt Vej til Flasken, naar Indholdet truede med at ebbe ud. Lugten af denne Mikstur var ganske afskyelig, ret som jeg kan tænke mig Lugten fra Pandoras Æske, naar Laaget blev taget af denne Ulykkebeholder.

Ogsaa „Wunder Kron-Essents“, en sortebrun, kradsende Vædske af tysk Oprindelse, maatte holde for ved Lejlighed, naar Livsaanderne truede med at krybe under Bordet. Saavidt vides, blev Produktet kun solgt i originale Flasker.

Paa Kvelstrup havde Fruen et homøopatisk Apothek, som hun personlig forvaltede, formodentlig vejledet af en tilhørende Lægebog. Naar vi Børn fejlede noget, kom Fader altid hjem med nogle hvide Piller af Størrelse som Knappenaalshoveder, hvilke vi pligtskyldigst maatte nedsvælge i Vand. De smagte af intet, og om Virkningen er det vist raadeligst at tale med størst mulig Forbehold.

At Livet er i Blodet, som de gamle mente, var tilsyneladende ikke gaaet ind i Tvedboernes Bevidsthed. I hvert Fald lod man sig til Stadighed — som oftest uden Aarsag — rigelig tappe for den ædle Vædske, og Midlet var undertiden Aareladning, i Regelen Blodkopper.

Høker-Stine i Strands optraadte som en Art privilegeret Blodsugerske og tjente gode Penge derved. En tilrejsende Person, „Kopmanden“ kaldet, søgte at konkurrere, men maatte hurtig fortrække, efterladende sin veldresserede hvide Puddel. *Maren Blander(s)* i Dejret havde bedre Held, og hun holdt Spillet gaaende, til Folk omsider blev enige om at lade al Blodsudgydelse fare*).

*) Naar Tved Sogns Historie engang skal skrives, vil *Maren Blander(s)* uundgaaeligt finde Omtale deri.

Hun var en velvoksen, førleden Kvinde, i hvis fede, glinsende Ansigt et Antal Vorter langt fra dannede Skønhedspletter. Ikke særlig afstikkende i Klædedragt, men paa den anden Side heller ikke helt fri for Ejen-

For kloge Mænd og Koner i Ordets kildne Betydning var Sognet forskaanet. Gaardejer *Jens Poulsen* i Dejret havde Ord for at kunne sætte forstuede Lemmer i Lave; men hvor langt hans Evner rakte, tør jeg ikke udtale mig om. Da jeg i Foraaret 1869 havde faaet en daarlig Fod og af Husbonden blev jaget over til ham, blev jeg ikke hjulpen. Forøvrigt ikke saa underligt, efterdi Læge Krohn, Rønde, som derefter blev tilkaldt, kunde fastslaa, at det var en ondartet Rosen, der smertede.

At hente Læge, naar det ikke gjaldt Benbrud el. lign., var noget nær det samme som at give Forargelse og slet Eksempel. Da Moder engang spurgte gamle Mogens Blander, Røgter paa Blaakær, om der var noget alvorligt i Vejen med hans Madmoder, siden Doktoren havde været tilkaldt, lod det sarkastiske Svar: „Hwa weed a de? De æ wall sajtens in Fj . . . , dæ haa weend sæ faakiert i Liw'ed o hend'!“

Og var Lægen raadspurgt, hvorledes rettede man sig saa efter Forskrifterne? Næppe loyalt i de fleste Tilfælde, idet man enten lod Medicinen staa eller maaske endog tog dobbelt Portion, om det forslog.

dømmeligheder, bar hun et for Egnens ældre Kvinder karakteristisk Hovedsæt, en Art liggehønelignende Turban, om hvilken Professor Exners Amagerbilleder giver en ret levende Forestilling.

Som barnløs Enke havde Maren allerede solgt sin lille Landejendom i Dejret, da Forf. lærte hende at kende, og levede efter den Tid af tilfældigt Sjov, som Talemaaden lyder. Hun slagtede Svin for Folk, kogte ved Bryllupper, gik paa Høstarbejde, satte Blodkopper o. s. v. Arbejdsivrig som faa og dertil yderst paaholdende, nærmest gerrig, lod hun intet gaa fra sig. Og Humøret svarede til Arbejdslysten. Der var noget kækt, udfordrende, næsten fanden-i-volsk ved Personen, som kunde trække til, men ogsaa støde fra. Dog — Sandheden i Ære: Folk i Almindelighed følte sig opmuntrede, hvor Maren kom frem, og gav sig gerne af med hende.

Med Aarene sløjede Humøret af, og den bomstærke Kvinde, hvem intet havde kunnet bide paa i de unge Dage, fik Livslede og døde — sørgeligt nok — for egen Haand.

Det sidste gjorde en Husmand i Dejret, idet Forstanden — i hvert Fald den Brøkdæl, han raadede over — sagde ham, at „Skidtet“, som alt andet, var forfalsket!

I min Barndom rasede Koldfeberen saa at sige til Stadighed i Sognet, og jeg selv har en hel Sommer været plaget af den. Kampen mod Sygdommen var staaende, og ikke sjælden blev der grebet til drastiske Midler. En Kone tog saaledes en Skefuld stødt Peber i et passende Kvantum Brændevin for om mulig at slippe af med den ubehagelige Gæst. At hun overlevede denne Hestekur og blev en gammel Kone*), er sikkert nok. Om Feberen tog Afsked, erindrer jeg derimod ikke.

Da jeg i Drengesaarene engang havde faaet en slem Hoste, saa der kunde være Tale om Fare for Lungerne, fik Moder følgende Raad, antagelig af Fruen paa Kvelstrup: Et halvt Kilogram Bygmel, indsyet i en Lærredspose, skulde koge flere Timer i Træk og Dagen efter bages i Ovnen sammen med Brødet. Resultatet blev en skorpeforsynet Klump med et melet Indhold, af hvilket jeg hver Morgen skulde have en Spiseskefuld i kogt Mælk paa fastende Hjerte. I det hele en behagelig Kur, der ikke kunde skade.

Selv Kvæget blev behandlet efter alle Kunstens Regler under mistænkelige Omstændigheder. Om Foraaret, naar Marken vinkede, og det ikke kunde rejse sig, grundet paa, at Vinteren havde gemt Kraftfoderet hen, hvor ingen kunde finde det, var man ingenlunde i Tvivl om Aarsagen: det var „huentom“. Der blev saa boret Huller i Hornene, hvorigennem Terpentin og andre kraftige Sager fandt Vej, og naar Dyret omsider, takket være Græsgangens Fedme,

*) Gamle Folk hørte ikke til Sjældenhederne i Sognet. Ældst af alle, jeg har kendt, var fhv. Gaardejer *Niels Jensen Kruse* i Tved, der blev over 99½ Aar gl. Han var — som Gravpladen paa Tved Kirkegaard udviser — født 9. Novbr. 1816 og døde 26. Maj 1916.

havde samlet Kræfter i den Grad, at det kunde bisse med Anstand, i hvert Fald uden større Besvær, stod det Samfundet klart, at Terpentinen med Tilbehør havde virket.

Vare Køernes Øjne angrebne af en problematisk Sygdom, kaldet „U-el“ eller „U-uel“, fik de en Omgang med Stoppenaal, — en afskyelig Fremgangsmaade, om hvis Nødvendighed eller fornuftige Mening der er Grund til at vedføje adskillige Spørgsmaalstegn.

Ihvorvel der maaske nok kunde manes flere Eksempler frem, om Hukommelsen blev lagt paa Pinebænk, vil jeg dog foretrække at holde inde, mens Legen er god. Brokker og Billinger tilfredsstille ikke i Længden, og — som i Indledningen bemærket — er det nu for sent at indfange det større og mere betydningsfulde, jeg, mens Tid var, lod flyve, fordi jeg mente, det var „Vrøvl og Sludder“ til Hobe.

Skoleforhold i Egaa omkring 1750.

Ved Hans Birkelund.

Øster Lisbjerg Herreds gejstlige Justitsprotokol, Landsarkivet i Viborg, findes efterfølgende Sag beskrevet. Nogle Beboere i Egaa og Skæring klager til Biskop Hygum i Aarhus over deres Skoleholder Morten Pedersen saaledes:

Højædle, højærværdige og højlærde Biskop Hygum!

I dybeste Underdanighed fordriste vi os herved at forestille, hvorledes den i Eggo anordnet Skoleholder, navnlig Morten Pedersen, til Skolen er ganske ubequem. Hand har uden Aarsag klaget, at han ey nød det ham er tillagt. Men vi har Aarsag at klage, at hand ey forretter det ham er paalagt. Thi i Fald Deres Højærværdighed vilde overveye den besønderlig Skoleholders ugavnlige Væsen, troer vi, at Deres Højærværdighed selv gunstig bifalder, at saadant udueligt Redskab aldeles bør suspenderes. Børnene nyder fast ingen eller liden Lærdom. Klagemaal fremføres daglig over hannem ey aleenest for Børnenes slette Undervisning, men og for at de i Vin-

tertiden maa sidde i Frost og Kuld, som endog gaar saa vidt, at nogle af dem har faaet Frost i Hænder og Fødder. Vel faar hand Brændsel efter Repartitionen¹⁾, men aldt kommer under hands Brændeviinskiedel, saa som han bruger idelig Kroehold, derimod bliver Skoele Kakkelovnen kuns eengang om Dagen *lyet* af noget Halm, hand derudi sætter Ild paa. Skolestuen bruger hand til Svine Sti. Hands Høns leeger Skolebørnene med, som haver deres Sæde derudi, og Børnenes Bøger og Klæder besmøres og ilde mishandles deraf. Skolemesterens egne og andre Børn hører de andre, da kand enhver vel slutte, hvad Gafn det er, Børnene lærer indtet. Og den Tid Provsten og Højvelbaarne Konferentsraad og Amtmand Gersdorffs Fuldmægtig var i Skolen, kom der jo Børn frem, som klagede, at Skolemesteren ikke engang vilde læse dem deres Lektier for m. m. som kiendelig viser, hvor forfærdelig det er, at vi, som giver Skolemesteren hans rette Underhold, ikke kand have den Fornøjelse at fornemme, vore Børn med Aarenes Tiltagelse tiltager i Lærdom, da dog Tiden og Bekostningen er eet og det samme.

Ja vi har ham ey engang at takke for det lidet, Børnene kand i deres Lærdom, saa som samme er lært dem af fremmede i langt fra liggende Byer, hvor vi med stor Bekostning og Ruin (sic!) maa sende vores Børn.

Og som dette Menneske er en god Kroemand, men en slet Skoleholder, saa beder vi atter ydmygst, at Deres Højærværdighed hannem strax vil suspendere, og til vores og Børnenes timelig og øvrig Gavn

¹⁾ Fordelingen.

og Velfærd i hans Stæd en bequem og duelig Person foranstalte.

Dette vort Andragende erbyder vi om nødig giøres med loulig Vidnesbyrd at godtgjøre.

Eggo, 12 Dehc. 1755.

Michel Rasmussen. Jens Sørensen. Jørgen Pedersen.

Christen Christensen. Søren Pedersen. N. Povelsen.

Jens Sørensen. Lars Michelsen. Søren Thomsen.

Bispen ekspederer Sagen omgaaende, idet han samme Dag, han har modtaget ovenstaaende Klage, afsender en Skrivelse til Sognepræsten, Hr. Erling Ramstad, med Anmodning om en „Tilforladelighedsattest“ angaaende Skoleholder Morten Pedersen. Denne Attest faar Biskoppen ogsaa omgaaende, og den lyder som følger:

Underdanig Attest.

Saa ofte jeg har besøgt Eggo Skole, hvilket er sket saa ofte Tiden for mine andre Embedsforretninger har villet tillade det, besønderlig ved de her i Sognet forefaldende Onsdags Prædikener, har jeg vel jævnlig forefundet Skole Mesteren i Skolestuen blandt Børnene, men altid ickun faa Børn i Henseende til dette Sogns Vidtløftighed og talrige Ungdom og deriblandt fast ingen af den Alder og Skønsomhed, at jeg har kunnet gjøre mig Haab om nogen videre Forfremmelse i den Sandhed, som er til Gudfrygtighed ved at bruge den allerførste Udgang der-til, den at læse indenad i Bog. Jeg har fra første Tid, jeg kom til dette Sogn (1751) som ved alle andre jævne Lejligheder og mest paa Søndag efter St. Michaelis Fest varligen af Prædike Stolen advaret

og kriestelig formanet Forældre og Huusbonde at lade deres Børn og Ungdom flittelig søge Skolen. Jeg har paa Provstens Visitats klaget over Skolens Forsømmelse. Provsten selv har efter Deres Højærværdigheds Ordre indfundet sig i Eggo for at examinere den Sag, har og examineret den, men skal vel næppe kunde give nogen anden eller nærmere Oplysning end denne. Her klages nu over Skoleholderen, besønderlig for Forsømmelse og derved søge at undskylde sig for at de ey lade deres Børn søge Skolen. Skoleholderen undskylder sig med, at hand kand ey lære deres Børn, naar Forældrene ey lade dem søge Skolen og klager over, at han ey kand nyde de ham i Skole Fundatsen tilsagde Indkomster. Alt hvad jeg har at sige dertil, er dette: Endskiønt jeg ey kand indestaa for at alle disse Klagemaal paa enten af Siderne har deres fulde Rigtighed, saa troer jeg dog heller ikke, at det altsammen er uden al Grund, men dette ved jeg af Erfarenhed og tilvisse, at Skolen derover er bleven forsømt, Vankundighed vedligeholdet og befordret. Højædle og Højærværdige Hr. Biskop. Næsten alt hvad der klages over, skal være passeret i min Formands Tid; thi jeg har hørt det altsammen med mere til fra den første Tiid, jeg kom her, ved private Samtaler. Begge Parter, som ved deres Klagen har uleyliget Deres Højærværdighed, haver og fundet for got at gaa mig aldeles forbi og derfor og selv bevise deres Klage. Min underdanige Ansøgning er altsaa denne, at der maa blive tænkt paa Raad og Midler, hvorved disse saa betydelige Vankundigheds Stytter og beklagelige Fiender udi Guds og vor Frelsens sande Kundskab maatte blive ryddet af Vejen. I Overhørelse fore-

findes Ungdommen slet oplyst i Henseende til de allerfleste, saa jeg for at præparere dem til Confirmationen har maattet handle med dem mere som Skole-Mester end som Præst.

Hjortshøj Præstegaard, 16. December 1755.

E. Ramstad.

Saa gaar der et Par Maaneder, hvorefter Biskoppen skrev over til Herredsprovsten, Sognepræst for Mørke og Hvilsager, Hr. Rasmus Storm og henviser til Klagen og Attesten med Formaning til Provst og Præst „at tage sig denne Sag alvorligen an, rettende sig i alt efter Skole-Forordningens 17 Artikler“. Biskopen slutter saaledes: „Da jeg tilforn tvende Gange har irettesat Skoleholderen, saa ser jeg ikke, at hand længere ved Skolen maa eller kan tolereres, saa ej heller hvad det kan nytte saadant et Menneske at vedblive længere at befatte sig med Ting, som hand hverken har Lyst eller Gaver og Duelighed til, da der dog kunde findes meget andet, hvortil hand kunde være mere bevendt, og derved uden Klage-maal kunde erhverve Brødet.

I Formodning om, at Deres Velærværdighed søger den Sag saaledes til Ende bragt, at den forsømte Ungdoms sande Gavn og Beste derved kand befordres, og vi andre tilligemed for videre Overløb forskaanes, forbliver jeg med beste Velstands Ønske

Deres tjenstberedvillige i Herren

P. Hygom.

Aarhus Bispegaard, d. 17. Februar 1756.

I Henhold til Bispens Opfordring sammenkaldte Provsten en Provsteret i Egaa den 8. Marts. Foruden Provsten bestod Rettens Medlemmer af Sognepræsten for Hornslet, P. Kjærulff, og Capellan for Todbjerg og Mejlby, Hr. Jensenius; den sidste var mødt for sin Sognepræst og Svigerfader, N. Isenfeld, som var syg. I Retsprotokollen er først indført en Oversigt over Sagen, paa Grundlag af Klagen, Attesten osv. Derefter rettes nogle Spørgsmaal til Sognepræsten, som svarer i Overensstemmelse med sit Svar til Bispen. Siden „fremtræder“ saa en hel Række af Sognebeboere, som ikke havde underskrevet Klagen, og besvarer de samme Spørgsmaal i det væsentlige ens. Det gælder saaledes: Jørgen Andersen, Peder Rasmussen, Villum Thommesen og Marinus Rasmussen, alle af Skæring, samt Mads Andersen af Egaa. De fleste var enige om, at da de gik i Skole, lærte Skoleholderen „intet for Dem til nogen Nøtte“, og at „de kunde intet mere den Tiid, de kom fra ham, end den Tiid, de kom til ham, og i Stæden for at læse leegte de med de 3 Sviin, som gik derinde og skulde feedes“(!). Disse Tilstande var alt-saa for en Del Aar siden, imedens Jens Harlev var Sognepræst. Peder Rasmussen vidnede for Eksempel, „at naar hand hafde læst sin første Lektie for Skoleholderen, blev han fra ham en Time og undertiden derover, og naar hand saa kom, maatte andre hjælpe ham at høre Børnene, og imidlertid legte de med Høns og Grise, som gik i Skolen“. De frøs i Skolen, men hvortil Ildebranden gik, vidste han ikke. Paa Spørgsmaalet om Skoleholderen i Stedet for at holde Skole holdt Kroer-Hus, og om han brugte Brændet til sin Brændevinskedel, svarede Vidnet, at

der kom mange og fik Brændevin for Penge, men vidste ikke, hvortil Tørvene brugtes. Villum Thommesen vidnede, at Skoleholderen løb til dem og fra dem, men at det var „lige ens“, om han var hos dem eller ej. Skoleholderen havde læst hans Lektie for ham et Par Gange; fra Juul til Kyndelmisse læste han „Sønderne“ (!) for ham. Mads Andersen forklarede, at hand gik i Skolen 7 Vintre og var da saa vidt, at hand kunde sin „Forklaring“, hvilken hand ikke aleeneste læste i Skolen men endog hjemme om Aftenen, og Skoleholderen forsømte sig ey at høre ham i hands Lektie, men vil ikke nægte, at hand jo holdt Kroer. Hand hafde nok og hørt, at nogle „fik Frost og Kuld i Hænder og Fødder, men selv hafde hand ikke“. Der var af og til varmt i Skolen i hands Tid. Søren Peersen af Scherring og Jens Nielsen af Eggo tilstaar, at de havde været „nød til for Skole-Forsømmelsens Skyld at holde deres Børn i Elsted Skole, hvor de var bleven vel undervist og lærte“. Desuden vidnede Niels Sørensen, Eggo, at endskönt hans Søn havde søgt Skolen siden Juul, har han dog i den Tid kunds lært lidet. Faderen havde holdt ham hjemme og lært ham mere i 8 Dage (!) end hand lærte i Skolen. Angaaende Ildebrand var der ingen, der kunde sige noget til eller fra, saa vel som at Børnene skal have faaet Frost i Hænder og Fødder, dertil kan ikke svares andet, end om de har faaet det hjemme eller i Skolen, veed de ikke, men de vidnede alle, at hand havde holdt Kroer og solgt Brændevin til hvem, som forlangte det.

Endelig tilspurgte Præsten Skoleholder Morten Pedersen, om han erindrede, at da Præsten Søndagen mellem Juul og Nytaar begiærede Mandtal over den

skolesøgende Ungdom, svarede Skoleholderen, at hand vidste ikke rettere, end at Præsten skulde give Skoleholderen Mandtal. Skoleholderen tilstod, at hands Svar var dette: Vi vil se efter, hvad den kongelige Instrux befaler. Videre spurgte Hr. Ramstad Sognemændene, om de ikke aarligt var advarede om at lade deres Børn søge Skolen, hvorpaa de alle svarede Jo! Hvorpaa samme Forretning blev sluttet saa vidt med Condition¹⁾, at i Fald Skoleholderen havde noget mod det anførte at indvende og legitimere sin Sag med, kan samme Forretning blive opsadt til i Dag 3 Uger, som er den 29. Marts.

Datum ut supra²⁾).

Eggo.

R. Storm.

Den 29. Marts indfandt Provsten sig saa igen med sine Assessoribusser³⁾ i Eggo for at faa Underretning angaaende hvad Skoleholder Morten Pedersen i Henseende til givne Delifion⁴⁾ kand have at foregive sig til Forsvar, ey aleene mod den indgivne Klage, men og mod det Forhør for 3 Uger siden.

Hvorefter Skoleholderen blev tilkaldt, om hand havde noget at retfærdiggøre sin Sag med, hand da dermed vilde fremkomme, hvorpaa Skoleholderen svarede:

Da jeg fattige Mand, Morten Pedersen Kysing, er saa hart anklaget af Eggo Skoledistrikts Beboere for min høje Øvrighed, maa jeg kræve den barmhjertige Gud til Vidne paa, at hvor meget de skyl-

1) Forbehold.

2) Samme Tid som foran anført.

3) De to andre Medl. af Provsteretten.

4) Udsættelse.

der og trænger mig, og hvortil jeg arme Mand maa staa for den tunge Skæbne at være anklaget, saa har jeg dog efterlevet kongelig Majestæts udgivne Instrux, det meste og beste mig muligt være kunde. Jeg har erhvervet mit Brød med Skoele Embede siden 1726 upaaklagelig, som jeg kan bevise med honnette Mænds, Provstens og Præstens Underskrifter, Hænder og Signatur. Dog beskylder Bønderne mig her for og fører Vidner mod mig uden Eds Bekræftelse og uden andet loulig Bevis end deres egne Børn, der efter Sigende skal have faaet saa slet en Omgang i Skolen som Sviin, Høns og Giæs, saa at det smelter mig i mit Hjerte at høre saadanne grove Ord, som jeg er gandske uskyldig i, men det første jeg kom til Skoelen da den yderste Dør her for Skoelen var ingen Lukkelse for, hverken Laas eller Klinkfald, men aleeneste en liden Hvirvel, som ikke kunde være paa om Dagen, da Børnene saa ey kunde lukke sig ind og ud, og derfor kunde et Kreatur trykke Døren op og gaa ind, men blev saa jaget ud, og lod jeg da et Klinkfald gjøre og sætte paa Døren, som sidder endnu. De skylder mig og for, at der gaar Frost i Hænder og Fødder. I Fald det træffede et Barn, kan jeg intet gjøre derfor. Af Tørven, som burde være leveret i Skolen fra Schering, er ingen bleven leveret for 2 Aargange 1754 og 55, og i de Aar, de leveredes, var det nogle elendige „Landtørv“, thi nødtes jeg til at lade brænde i Kakkellovnen, som er en Bilægger, om Morgenens lidt Halm, hvor lidt jeg end har til mine Kreaturer, for at faa Stuen varm for Børnene, men siden om Dagen Tørv. I de sidste afvigte Vintre har jeg maattet købe Træ til Hjælp til de faa Tørv, som er leveret af Eggo aleene,

hvilke der baade har sneet og regnet paa ind ad den søndre Gavl, som staar aaben, saa baade Fourage, Ildebrand og Kreaturer har lidt derved. 1753, en Søndag Nat mellem Juul og Nytaar, gik Vandet ind under Huset og stod over Gulvet, saa Anders Pedersen, Frands Sørensen og Peder Jensen, som var med at øse for Vandet at flyde fra, maa tilstaae at være sandt, og ovenfra gennem Taget, naar det passer vor Herre, at der kommer Regn, da kunde klar Vand staa i Skolestuen saa vel som i den anden og holde ved den heele Vinter til i Marts Maaned. Gud veed, baade jeg og mine døjede haardt. Taget er blevet værre og ikke bedre, og skal jeg dertil piskes af dens tunge Svøbe og føres falskelig i et ondt Rygte, for det jeg ikke kan giøre for. De skylder mig og for Forhold, som ikke er mit Væsen og ikke heller har Lyst dertil, saa det har været lidet, fra-regnet til mit Huses Fornødenheder og ikke noget falholdt¹⁾. Men det har behaget Gud og Øvrigheden, at Skolen er bleven lagt ved Alvejen, som gaar gennem Byen, og er det hændt sig, at vejfarendes Mennesker, som har kundet være bleven hungrig og tørstig og begieret noget til Livs, og der var i Huset, skulde det da vordet nægtet, da var det Synd; thi har det været fattige, da har de intet givet derfor, og har det været formuende, som ikke har villet havt det til Givendes, saa har de betalt derfor efter deres egen gode Villie, ved hvilken ikke noget Menneske er sket Forarmelse. Den lille Skole Indkomst, som Gud og Kongen allernaadigst har tillagt mig at maatte nyde til mit Levnedes Ophold, er i

1) Udbudt til Salg.

ingen Aaringer fra 1744, da jeg Skoelen anbetroedes bleven mig opholdt, saa jeg har maattet indlevere et Andragende til vor allernaadigste Arve Konge og Herre, om jeg maatte nyde al Embedets Indtægt, og venter en naadig Bønhørelse, thi i Stedet for, jeg har havt at meddele andre, maa nu baade jeg og mine lide Mangel og Bagtalelse uden Skyld og Brøde. Hvis Sognepræsten velærværdige Hr. Ramstad indtrængende vilde gentage sin Formaning til Folk her om at lade deres Børn søge Skolen, da var det Lettelse for ham selv og Gavn for mig. Præsten og Bønderne har og klaget over, jeg gik af Skoelen en Time eller tvende, naar jeg har hørt i den første Lektie. Men det har behaget vor Herre at lægge mig Svaghed paa, saa Jeg er nødt til at gaa ind og lagt mig paa Sengen af Skrøbelighed, og ingen anden Uskikkelighed har de kunnet overbevise mig om.

Herre Gud! Det kand jeg ikke sige imod, thi hvad Svaghed angaar, kand ingen sige sig fri, og at Vidnerne sagde, jeg lærte saa lidet eller intet, da kand jeg med uskad Samvittighed med min corporlige Ed for Retten bekræfte, at de stoed og talede Uret baade for Gud og Mennesker; dog Gud være Tak, at naar Forældre have havt Lyst til at lade deres Børn nogentide søge Skolen, kand disse og nogenledes svare til deres Christendom. Og i 10 samfulde Aar jeg betiente Skolen, var der ikke et Menneske i Skolens Distrikt, som talte mig et halvt groft Ord til enten for deres Børns Undervisning eller for nogen Ting, før jeg begiærede det hos een eller anden, som endnu var tilbagestaaende siden 1744 efter Fundatsen, da fik jeg det Svar: „Naar min Naboe

giver til Skoelen, saa vil jeg og“. Da nødtes jeg til at indgive Restancen til Skolens største Lodsejer Monsigneur Randlev, men det blev dog staaende, hvorover jeg da maatte nødes til udi dybeste Nød at give min Nød tilkiende for den gunstige, naadige Skolens Øvrighed, som og gav Ordre, men Beboerne vilde dog ikke bequemme sig dertil. Saa endelig nødtes jeg til at give Supplique i vor allernaadigste Herres og Konges eegen velsignede Haand. — —

Hvorefter Provsten tilspurte ermelte Skoleholder, om hand hafde noget vidne at lade anføre sig til Forsvar end allerede skeet, og herpaa han svarede Ney!

Sognepræsten fandt sig beføjet i kraftigste Maade at protestere mod dette, som Skoleholderen havde Protokollen tilført i Henseende til ham, erklærede det alt for urigtigt og usandfærdigt og derfor reserverede ald loulig Tiltale til Skoleholderen, begærede derfor tjenstlig af Retten et Udtog af det, som var tilført, hvilket ogsaa blev bevilget. Dernæst fremstod og Niels Poulsen af Schering og tilføjede paa egne Jens Bondes og andre af Eggo Beboeres Vegne Protest, at de fatte ey, hvordan Morten Kysing endnu er ved Skoleholdet og ey afsat, og forlangte, at Sagen udsattes i 3 Uger for at de kunde føre lovformeligt Tingsvidne. Provsten udsatte Sagen i 4 Uger til 26. April paa Grund af indfaldende Helligdage.

Datum ut supra.

R. Storm.

Kierulff. J. Jensenius.

Sagen kom først for d. 25. Maj i Hornslet Degnebolig efter foregaaende loulig Stefningsmaal. Der

fremlagdes et Indlæg af 23. Maj af 10 Beboere i Eggo og Schering ført Tingsvidne under Rosenholm Birketing af 21. April 1756. Ligeledes fra Sognepræst Ramstad. Skoleholderen henholdt sig til det, der procederedes i Retten 29. Marts. Saa faldt endelig Dommen.

Da ingen paa Landet undtagen privilegerede, være sig Møllere, Bønder eller Husmænd og langt mindre Skoleholdere maa holde Kroer og falholde Øll eller Brændevin i Fl. Forordningen af 30. April 1734 og Skoleholder Morten Kysing desuagtet i nogle Aar har drevet denne Næring og derved vist stor Forsømmelse i at undervise Ungdommen, der har søgt hans Skole, bør han forvises Skolen, sættes af sit Skole Embede og ey saadan længere bør betroes, men en anden i hans Sted af vedkommende beskikkes. Processens Omkostninger ophæves paa begge Sider.

Datum ut supra.

Hornslets Degnebolig.

R. Storm.

Nicolai Isenfeld. P. Kierulf.

Saaledes endte denne ret sørgelige og uhyggelige Sag. Tilsyneladende var det hovedsagelig Overtrædelsen af Kroholdsforordningen, der blev skæbnesvanger for Skoleholderen.

Erhvervsforhold i Randers Amt 1735.

Ved Hans Birkelund.*)

ra Hirschholm Slot udsendtes 25. Juni 1735 en kongelig Skrivelse til Amtmændene om at afgive Relationer over Tilstanden i Amterne. En saadan modtog ogsaa Stiftsbefalingsmanden over Aarhus Stift, Baron Ejler Holch, og i Løbet af Sommeren skaffede han de ønskede Oplysninger, mere eller mindre udtømmende, fra Amterne gennem Amtmændene og for Byernes Vedkommende ved Byfogeder og Magistrat. Regeringsskrivelsen fremsætter Spørgsmaalene om Næringsforholdene i 8 Grupper, men det fremgaar nogenlunde af Indberetningerne, hvad Spørgsmaalene sigtede til, hvorfor disse ikke anføres.

Det omtrentlige Omraade af det nuværende Randers Amt var paa ovennævnte Tid delt i Calø, Dronningborg og Mariager Amter. Hobro hørte til Viborg Stift, og om Grenaa er Oplysningerne betydningsløse; derimod er de udførligere om Randers, Mariager og Ebeltoft. De fremkommer delvis i to Grupper, dels

*) Efter Undersøgelser i Rigsarkivet med Understøttelse af den grevelige Hjelmstjerne Rosencroneske Stiftelse.

i sammenfattet Form, fremsat af Stiftsbefalingsmanden, dels detaillerede fra vedkommende Embedsmand. De anføres i ovennævnte Orden:

Randers kan ikke eragtes lige med Aarhus og Horsens udi Henseende til Handelen, formedelst Indseilingen ved Fiorden jo mere og mere aftager ved Fiordens Tilvoxende, saa Indbyggerne maa føre deres Vahre 2 a 3 Miile Veys til og fra Byen med Pramme, som ikke anderledes kand redresseres¹⁾ uden ved særdeles Omkostninger, hvortil Indbyggerne icke hafver Efne. Ellers ernærer de sig ved liden Negotice²⁾ samt ved Øll Sall, Fiskerie og videre daglig forefaldende Handtering, og nogen Forbedring af Byen kan ej tænkes snarlig.

Mariager hafver stadig været i slæt Tilstand og formedelst den Anno 1732 u-lykkelige Ildsvaade endnu mere tilbagesat, men ved Deres højkongelige Naade, Indbyggerne efter Ildebranden er bevist og ved Consumptionens³⁾ Forlindring er det venteligt, at Byen, som nu næsten igien er opbygget, da Stedet til Negotice falder hell beleyligt, udi Tiden mere kunde tiltage, heldst dend slette Skibsbrygge ved den kongelige Clemence⁴⁾ nu og stedse vorder repareret.

Grænnaae. Ihvorvel særdeles beleyligt til Søefardten, er ickun den liden og mesten med fattige Indvaanere beboed Kiøbstad beliggende paa den østlige Kandt af Jylland 5 a 6 Miile fra Aarhus og Randers. Dens Hafn har med Aarene ved Sandflugt været ruineret og øde, men ved giorte Anstaldter er

1) Ordnes.

2) Handel.

3) Toldens.

4) Naade.

afvigte Aar Sandflugten tildeels hindret saaledes, at Fartøyer paa $8\frac{1}{2}$ til 900 Td. i Havn kand indløbe og der ofvervindtre, da de forhen have maattet op- ligge med Bekostning og som Borgerskabet efter mit i Aar giorte Forslag endvidere ved samme skaffes flere Penge til Hafnens Istandsættelse, saa formodes, at dette vil blive til Byens Opblomstring.

Ebbeltoft, 4 Miile fra Aarhus, hafver derimod i Krigens Tid med Sverrig sig forbedret, formedelst der er en temmelig god Hafn, hvor alle Commisfarere¹⁾ kunde indløbe og der lade sig proviantere, saa samme i de Tider mere hafver tiltaget end aftaget, og da Byens Indbyggere ere deels Skippere og deels Nega- tien²⁾, have de endnu Haab til megen Forbedring, aleene dens Skibsbyggerie er øde, saa de med Baade maa ud- og indføre de Vahre, undtagen dens Tøm- merlast, som de endelig udlaster og lader flyde i Land, og Byens Vilkor er ikke ringe.

Randers. Hvad angaar Maltgiøreri og Kornkiøb, da er samme af utrolig ringe Importance³⁾, skjønt sligt er en af de fornemste Handlinger⁴⁾ her drives i Henseende til den slette Priis, Korn-Varerne ere udi i Norge, hvor det meste herfra afsættes, og hvorved der i Aaringer har været saadan Tab, at Sælgerne icke engang har kundet naaet deris Indkiøb betalt. Brøgger- og Brænderiet er af endnu mindre Betydning, at fast icke hver 10. Td. Øll eller Anker Brændevin udføres til Lands-Byerne, imod hvis der i forrige Tider haver kundet afsættes, hvilket siunes

1) Proviantskibe til Flaaden.

2) Handelsmænd.

3) Betydenhed.

4) Virksomheder.

at maatte herrøre fra den stærke Penge-Mangel, der er blandt Folk, hvorved og er at agte, at den Overdaadighed, der har tilforn været ved store Bryllupper, Barseler og videre deslige paa Landet, nu er mere indskrænket, besønderlig og derved, at Kroeholderie paa Landet ved Forordning af 30. April 1734 er vorden forbuden¹⁾). Handelen med Tømmer, Jern, Tiere, Fisk, Hør og Hamp er ligervis af ringe Beskaffenhed. Bønderne avler og selv deres Hør og Hamp. Der hafver dog været dem, der paa nogle Aaringer hafver været i Stand til at paatage sig Leverantzen til Søe Etaten. Men Indsejlingen er vanskelig og kand ikke uden stor Bekostning forbedres. Varerne maa føres i Pramme 1½ a 2 Miil. Fjorden tilgroer, saa at i faa Aar Halvparten af Handelen er aftagen, hvorved mangan en er tilbagesadt.

Angaaende Skibsfart, da kommer nogle fremmede Fartøyer fra Norge, Sønderborg, Flensborg og Lübeck med Tag- og Mursten. Her er ikke mer end 15 Skibe fra 2—17 Laster. Til Norge sendes Malt og en gandske ringe Del Rug, noget Flæsk og Smør, Lærred, Vadmel og Handsker. Til Kiøbenhavn føres samme Sorter, dog mere Rug og Havre. Derfra faas igien: Salt, Sten, Kul, Vin og Brændevin. Af Fabriquer har ingen været i mange Aar, undtagen et Teglbæreri, som afgangne Jens Boye hafver haft, men da Materiel af ønskelig Bonitet ej kand faas mere, saa er samme opgiven og kand ey komme paa Fode igjen.

Af Lauger: *Bagernes* med 7 Mestre og 3 Grovbrødbagere, men af disse er ikke mere end 2de, som

1) Dog kun de uprivilegerede.

eye, naar Gield er betalt, mere end 100—200 Rdl. De øvrige 8 er alle fattige og forarmede. *Skrædderne* 10 Medlemmer. Af disse eyer 3 fra 600—300 Rdl., de øvrige 7 er fattige Folk. *Handskemagerne* er 17. Af dem kand findes 1, der efter vore Tanker eyer 1500—2000 Rdl., 1 paa 8—900, 1 paa 3—400, samt 3de hver paa 150—200. De øvrige er fattige. *Sko-magerne* er 23. Af dem er en eneste, der er saa meget værd, naar hans Gield er betalt, som een Snes Rigsdaler. *Hattemagerne* er 8, deraf 1 paa 100—150 Rdl. *Smedene* 6, deraf 4 Grovsmede og 2 Klejnsmede, 1 af dem paa 2—300 Rdl. *Felberedere* 7, deraf 1 paa 7 a 800 Rdl. *Snedkere* 7, forarmede, der intet have. Vognmænd 30, alle forarmede, hvilke intet eye. Uden for Laugene 6, som driver en liden Handel, mest Giæld. Andre Kræmmere 8. De tre beste hafver ongefæhr et Par Tusind Rdl. Smaa-handlende 36—50, hvoraf 10 er Enker, middelmaadige. Skippere 11, nogle faa eyer Vederpart i de smaa Skibe, de føre, de andre sejle for Hyre. Fiskere, Prammænd, Daglønnere, Brandmænd og adskiellige andre Arbejdsfolk 127.

Apotekere 1, der saa vidt vi kand udgrunde, er anset for en 5—6000 Rdl. Midler. Chirurger 1, er fattig og intet eyer. Boghandlere 1, lever i nogenlunde Tilstand og efter vor Formening 3—400 Rdl. Rebslager 1, 5—600 Rdl., Kaabersmede 2, 3—400 Rdl. Glarmestre 2, a 100 Rdl. Urtegaardsgaardsmænd 2, hvoraf den ene er slet fattig og den anden 2—300 Rdl. Murermestere 2, begge fattige. Tømmermænd 3, alle fattige. Sadelmagere 2, ligeledes. Stoelmager og Pottemager 2, gandske fattige. Parüque Magere 2, ditto. 2 blot fattige Urmagere eyer ikke

noget. Garver 1, 8—900 Rdl. Guldsmede 2, er nogenlunde i Stand. Mallere 2, begge fattige. Drejere og Bødkere 5, ogsaa fattige. Brændevinsbrændere 35, er alle i middelmaadig Stand. Musiquant 1, nogenlunde.

Mariagger. Nogle faa kand giøre noget Malt, 1—200 Td., ligesom de formaa at købe Korn. De faa udgaaende Vahre ere: Rug, Malt, Haure, Ost og Brændevin, hvorved der i denne Tid kun er slet Fortjeneste. Indgaar: Tømmer fra Norge, Salt, Hør, Vin og Tobak fra Kiøbenhavn. Fra Land-Stædderne føres Korn, som disse fattige Borgere kand købe. Ligesaa kand og holdes Stude, Kiøer, Faar og Sviin, som sælges paa de ordinaire Markedsdage, som er os tilstaaet ved Privilegeum af 12. Maj 1685. Derved faar Bonden tilkiøbs Hummel, Tiere, Salt, Staal og Tømmer. Her er ingen Slags Fabriquer eller Laug. 2de kand kaldes Kiøbmænd og handler paa Norge. 4—5 Kræmmere, som har smaa Sager at handle med, men som oftest købe de endten i Hobro eller Aalborg. Byen er aftaget, som de mange øde liggende Pladtzer noksom bær Vidne om. Aarsag: at Toldstædet ligger 1 stoer Miæl Vey her fra Byen, som Indvaanerne ofte har klaget over. Aalborg, hvis Ampt i Viborg Stift grændser saa nær hertil Byen, kun Fiorden ongefæhr 1 Fierdingvej er imellem os, og der kand faas bedre Kiøb baade paa Grov Vahre og Spesarier saavel hos Bønderne som hos Proprietairerne end man her kand sælge det for, saasom de maa her betale Kongens Told og videre deraf, hvilket de andre kand have at løbe paa. Skal Byen nogensinde komme i Stand, vil det absolutt være fornøden, at Toldstædet atter herhid igien vorder forfløt, som det har været af Arilds

Tid, thi detzens saa langt fra værend er Byens største Ruin, og Indvaanerne vil paa egen Bekostning fløtte det til et bequemt Sted. Naar saa Landpranget hæmmes og hans Majestæt af medfød højpriselig Naade paa 20 Aars Tid modererer eller eftergiver Byen Consumptionen, og nogen, som vil opbygge de øde Steder, faar Frihed for alle Skatter, saa forsikrer jeg allerunderdanigst, at Byen mærkelig Aar efter Aar skal tiltage.

Beretningen om Mariager er underskreven Buch, Byfogeden, som derefter meddeler „Mandtal“, som han kalder det; det vil sige en kort Forklaring over nogle Næringsdrivendes „Tilstand“.

David Johansen beboer en Gaard, som tilhører hans Sviger-Moder, en Præste Enke nafnlig Inger Blok. Denne Mand er uden Gield, nærer sig af Skibsfart, ejer selv i et Skib Halvparten, sejler herfra til Kiøbenhavn med Brænde, bruger ellers liden Handel, har Maltgiøreri samt noget Aufling.

Jens Lind er en af dem, som tog Skade ved Branden, men har opbyggt en ny Gaard, ejer selv et Skib, hvormed han fahrer paa Kiøbenhavn og stundom paa Norge med Malt, som han selv lader giøre og faar Tømmer tilbage, bruger nogen Handel med Vin, Salt og Tobak.

Niels Hviid beboer vel en stor Gaard, har Halvpart i et Skib, giøre Malt for andre (fra Hobro), er kons ellers i middelmaadig Tilstand.

Niels Jensen Hadsund er en Auflsmand, har en god Huus Næring med Øll og Brændevin, er og nogenledes, dog ey som Lind og Hviid.

Peder Olafsen tog Skade ved Branden, men hafver biugt igien, driver en liden Værtshus Handel. Hans

Søn, Anders Pedersen, tilhører $\frac{1}{3}$ Part i Skib, som han sejler til Kiøbenhavn med.

Else Abels er Ejere af $\frac{1}{3}$ i et Fartøj, som sejler til Københavns med Brænde, lever¹⁾ af Øll og Brændevin, uden Gield.

Forrige Byefoged Hans Peitersen, Farver, er Enke-mand, lever af Professionen, endskiønt den er ringe, har saa og en liden Aufl, hvortil han lejer Heste og Vogn.

Søren Giørding tog stoer Skade ved Branden, bygt igien, lever af liden Brændevindshandel og 3—4 Kiør, som hand lejer Græsning til om Sommeren og køber Fourage til om Vinteren, er i Gield.

Niels Giørding driver liden Næring af lige Beskaffenhed som Broderen, samt Gield.

Ancher Lassen er formedelst han efter sin salig Svigerfader, Hr. Peder Winding i Ø. Velling, bekom en god Arv (er vist uden Gield), nærer sig af lidet Kiøbmandsskab med Vahrer, som han hendter fra Aalborg.

Christen Sørensen, Skibs Tømmermand, nærer sig af Haandværket, uden Gield, bruger og nogen Aufl samt Brændevinsbrænding, er i god Stand.

Jens Nielsen, Felbereder, lever af sin Bestilling.

Søren Poulsen er en Skipper, uden Gield.

Christen Hou tog Skade ved Branden, er gammel og lever af Brændevinsbrænding.

Rasmus Sødring lever af samme.

Byskriveren Madtz Bugge lever af Bestillingen saa og ved noget Aufl samt liden Huus Næring med Øll og Brændevin.

¹⁾ Handler med.

Jørgen Feldbereder lever af liden Aufl og Brændevins Brænding.

Christen Feldbereder har biugt paa sin Faders Plads, lever og af Brændevins Brænding.

Madtz Joensen beboer eget Huus, uden Gield, nærer sig ved Skibsfart.

Gusten Knabe har efter Branden bygget til hendes Søn, Otto Hansen, hun lever af sin Brændevins Kiedel samt 4 Kiør.

Jeg, Mathias Buch, hafver min Løn for Byefoged Tienesten, 30 Rdl., er uden allerringeste Næring og Brug, en snarest armselig og hadefuld Tilstand (!).

Jørgen Hieronimussen er Veyer og Maaller i denne liden Kiøbstad, er i Gield for det Hus, han beboer; han kand baade tømre, snidkre og Murermester Haandværk, hvoraf han nogenlunde ernærer sig.

Jens Thomadsen Kudsk. Han er en Sejlingsmand, stundom som Skipper, stundom Matros. Konen med endeel Børn ernærer dem af deres Frugt Hauge samt liden Brændevins Brænding.

Erich Rebslaaer lever af Haandværket, uden Gield.

Gundi Hansen ejer en Vaaning, uden Gield. Manden sejler for Matros til Kiøbenhavn, og Konen bruger stendig hendes Brændevins Kiedel.

Olle Murmester beboer sit eget Hus, middelmaadig Tilstand.

Hr. Captein-Leutnant Niels Hansen beboer egen Vaaning, lever af Sonlagement¹⁾ fra Søe Etatens Kasse.

Brandinspektør Ludvig Milling beboer sin egen Gaard, hvortil er noget Aufl, lever af den tillagte kgl. Løn.

¹⁾ Understøttelse.

Jens Mortensen Hasing, Skræder, lever af Haandværket, beboer sin egen Vaaning, uden Gield, stundom sin Brændevins Kiedel.

Poul Hyldgaard, Sejlingsmand, beboer sit eget Hus.
Jens Christensen, Smed, begynder at tiltage.

Morten Pedersen Lange hafver tient for Postdrager i Kiøbenhavn, lever i sin høje Alder af hvis fra Randers Hospital og tillige Sonlagement fra sin gamle Tieneste.

Jens Gundersen er gammel og affældig, som ikke skiønes at have noget at subsitere med.

Gl. Laus Snedker er døv, har eget Hus, stundom Brændevins Kiedel, i slet Tilstand.

Resten bestaar af forarmede Familier.

Ebbeltoft:

Kiøbmand og Handels Mand Jens Jensen Bonde, Consumptionsforvalter, handler paa Norge med alt Slags Korn og feede Vahrer, item Malt og Gryn, bringer derfra igien alt Slags Tømmerlast, Jern; ligeledes fører nogle Aaringer hjem fra Riga Hør og Hamp paa eget Skib, 21 Læster.

Christen Holm, Veyer og Maaler, driver Handel paa Norge og Kiøbenhavn, eget Skib og Gaard.

Hans Rasmussen, ligeledes med eget Fartøj.

Juchum Nielsen handler med Brænde, Tømmer, Salt og Jern, som hand her for Byen kiøber, naar dermed fra Norge fremkommer, desuden med Brændevin og lidet Specerie, som hand fra Kiøbenhavn lader komme, har og det stemplede Papir at sælge, som og den privilegeret Heste Mølle.

Isach Hansen Gøe bruger en liden Handel med Norge.

Claus Mørch. Hans Hus Næring er med dansk

Øll og Brændevins Sall, item Kiøbenhavns Tobak, Salt og deslige.

Søren Grønfeldt det samme.

Skippere og Seilendes Mænd:

Mads Hanson og Søn, Sty Madsen, begge Lodtagere i et lidet Fartøj, 13 Læster, har og Øll og Brændevins Sall i deres Huse.

Niels Eggens og Svigersøn, Peder Handrup, have et Fartøj, 25 Læster, og fører Vahre til Kiøbenhavn.

Jens Rasmussen Elsegaard sejler medst til Lübek med et Fartøj, 10 Læster.

Michel Colding haver Part i et lidet Fartøj paa 16 Læster.

Christen Koch og Niels Pouelsøn fahrer ordinaire med Brændevin og andre Vahre paa Kiøbenhavn, 27 Læster.

Anders Knudsøn Rask ejer et lidet Fartøj, 11 L.

Peder Christensen Møller sejler medst til Kiøbenhavn med Favne Veed paa et Fartøj, 18 Læster.

Peder Nielsen samme Næring.

Jens Christensen Cabel og Mathias Pedersen sejler med Brænde til Kiøbenhavn, 18 Læster.

47 Matroser er her i Byen bosiddende.

Alle Slags Haandværks Folk:

1 Barberer, 1 Kaaber Smed, 1 Sadelmager, 8 Skrædere, hvoriblandt ickun Svende findes som kand sye lidet til ordinaire Folk, Resten er ickun for Bønder. 1 Hattemager, som tillige er — Slagter. 2 Murer Mestre, 13 Skoe Magere, hvoriblant ickun findes 4, som nogen ledes har lært paa Haandværket, de øvrige er ickun for Bønders Arbejde. 1 Drejer, 3 Bødkere, 2 Feldberedere, 2 Væfvere, 3 Snedkere, 2 Grov- og Klejnsmede, 1 Hjuulmand, 2 Hanskema-

gere, 2 Bagere, en i Hvedemels og en i Rug Mels, 1 Gæstgiver, 1 Hestekiøber, 1 Hummelfører, 11 Aufls- og Vognmænd, 22 Daglønnere af Mand- og Kvinde Kiøn; der ernære sig ved Fiskerie, Spinde Rokken og tiener i Høsten.

Indbyggerne er paa nogen Tid aftagen. Havnens Istandsættelse skulde ske, men man kand ej formaa at prøve det uden Hielp. Saa er og en anden Oersag, at den største Deel af Jorderne, som Byen i forrige Tider havde, som ved Kong Christian d. 5te højlovlig Ihukommelse, Frederik 4de var stadfæstet, dog ved Proceser fradømt Byn til Schersøes Ejer. Processen varede 3—4 Aar. Brændevinsbrændingen gaar i Svang her paa Landet.

Underskevet af Byraadet.

Calløe Ampt. Indberetning af Geheimeraad Gersdorff. Bøndernes Tilstand er i Almindelighed gandske maadelig, saa der er mange, som icke formaar at betale deres kgl. Contributioner til Forfalds Tiderne (end icke Landgilde) prompte, hvortil fornemmelig er Aarsagen, at de ej haver andet end det aarlig aflede Korn, med hvis Fæmon de kand opdrage, som ickun er lidet, af Mangel paa Græsning, at gjøre i Penge. Item maa de sælge Kornet til ringe Priser, ligesom Kiøberen hannem vil give. Handelen paa Holland synes at undergaa, saa der i indeværende Aar og forrige Aar udgik som i Aaret 1731. Her findes ingen Fabriquer. Icke heller vides nogen Steds Agerdyr helsen at kunne forbedres (!).

Mariager og Dronningborg Ampter ved Justitsraad, Amptmand Trappand. Det første har flere Steder skarp og sandig Agerjord, som mest giver Rug og Boghvede. Det sidste er bedre af Agerjord og Høe-

bjerring. Produkterne bestaar i Korn, Heste, Kvæg, Faar og Feedevahre, hvor Egnen er bequem dertil, holdes ogsaa Bier. Øxenhandelen er gaaet ned fra 40 til 30 Rdl. Parret, de herren Staaten ¹⁾ haver lagt Accise ²⁾ for nogle Aar siden paa de danske Øxne. Kornet er i ringe Priser.

Brændevin gjør en icke ringe Deel til mange Byers Ruin, saa det var at ønske, at der kunde udfindes et Middel, hvorved Drukkenskab, der nu iblant dennem icke er nogen Vanære, kunde giøres saa foragtelig som anden grov og forargelig Synd, og at Øvrigheden samt Hosbonderne paa deres eget Gods maatte have Magt i saa Maade skyldig befindende, uden Vidtløftighed, paa Kroppen med Forhaanelse at afstraffe, samt at ingen dermed ville se igennem Fingre. Røg Tobak er blant Almuen altfor gemeen, og er det icke rart at se Drengene paa 12—14 Aar gaa med Pibe i Munden, som der af denne Provintz gaar flere Penge til Holland for Tobak end nogen skulle tænke, foruden at melde om een og anden ulykkelig Hændelse, som deraf kommer.

Landvæsen at befordre næst Guds naadige Direction og Tidernes Forandring kand optænkes indstillet til Collegiets grondige Overlæggelse og Deres kongelige Majestæts egen landsfaderlige Omsorg, indstilles, at Agerdyrkning, at mand bruger Giødning, hvorfor en flidtig Bonde i de beleiligste Tider om Sommeren hjemfører saa megen Jord og Heede, Skov og Overdreff, hvor det haves for Giødningen dermed at blande og — formere. Men hvor Bonden er kommen i Vanmagt, har han kuns faa Bæster

¹⁾ Holland.

²⁾ Told.

og lidet Qvæg, deraf følger, at han faar for lidet Giø. Naar Aggeren ej faar fornøden Giø, hviler (!) ej Kornet, og hvor Jorden først af den Mangel er svækket, kand den ikke i mange Aar komme i Stand.

Ja, disse Erklæringer, Betragtninger og Beretninger sendte saa Baron Ejler Holch ind til Collegiet d. 8. November 1735. Raad- og Modløshed præger dem. De fleste Spørgsmaal er ganske overfladisk besvarede, flere af de væsentlige slet ikke. Man faar Indtryk af, at Administrationen her i Stiftet var maadelig, og der skulde jo gaa 100 Aar, inden der *begyndte* at komme Fart i Erhvervene paa Landet.

Et gammelt Skifte fra Lime.

Af Lærer P. A. Petersen, Middelfart.

Anno 1804 den 27de Juni blev Skiftet efter Selvejer-Gaardmand Erik Sørensens afg. Hustru, Bodel Petersdatter i Lime, foretaget af den kompetente Skifteforvalter Herredsfoged, Doctor Stadfeldt under hans Skriver, Jørgen Knap, som da indfandt sig der, hvilket nu var 30te Dagen efter dennes Død. Ved Forretningen var endvidere Enkemanden Erich Sørensen og paa Børnenes Vegne, som er en Søn *Søren*, 4 Aar, en do. *Peter*, 1 $\frac{1}{2}$ Aar, og en Datter *Birte*, 7 Aar, var nærværende som Formynder Sognefogden *Peter Sørensen* af Lime, som Vitterligheds- og Vurderingsmand blev antagen Niels Boelsmand og Ludvig Christensen, begge af Lime, i hvis Hos- og Overværelse blev vurderet og foresat som følger:

1 Spise Bord	1 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$ „ β
2 do. Bænke	„ - „ - 8 -
1 Ege Dragkiste	7 - „ - „ -
Derudi noget Uldgarn	„ - 1 - „ -
2 smaa Æsker	„ - „ - 2 -
2 Klæder	„ - „ - 12 -
16 Alen hjemgjort Tøj	2 - 4 - „ -
2 Stoel	„ - 1 - 8 -
1 Bielægger Kakkelovn	12 - „ - „ -
1 Tinkande	„ - 1 - „ -
1 Klok	„ - 5 - „ -
2 Manglefieler	„ - „ - 12 -
1 Hyllefiel	„ - „ - 8 -

I Kammeret:

1 Alkove Sængested..derudi.....					
1 Olmerdugs Overdyne	1	Rdl.	3	℥	β
1 hvidstribet Underdyne.....	"	-	4	-	" -
2 Puder.....	"	-	1	-	" -
1 Frit Sængested med lukket Omh. . .	1	-	4	-	" -
derudi 1 Olmerdugsoverdyne.....	3	-	"	-	" -
2 Bomuldsunderdyner	3	-	"	-	" -
2 Hovedpuder.....	"	-	2	-	" -
1 Par Lagner	"	-	2	-	" -
1 Alkove Sæng med Omhæng	"	-	2	-	" -
derudi 1 Overdyne	1	-	"	-	" -
1 hvid Bomulds Underdyne.....	1	-	"	-	" -
2 Hovedpuder	"	-	2	-	" -
1 Par Lagner	"	-	1	-	8 -
1 Fast Bord.....	"	-	1	-	8 -
1 gl. Skab	"	-	3	-	" -
2 Stoele	"	-	2	-	" -
1 Jern Kakkelovn	6	-	"	-	" -
1 Skammel.....	"	-	"	-	2 -
noget Trængarn.....	"	-	1	-	" -
1 Par Skoe	"	-	1	-	" -
1 Uld Dug	"	-	1	-	" -
1 Stryge Jærn	"	-	"	-	4 -
1 Tragt og 1 Pæglemaal og 1 Krus..	"	-	2	-	" -
2 Flasker og 1 Glas	"	-	"	-	12 -

I et andet Kammer:

1 gl. Standskel	"	-	3	-	" -
2 Øltønder og 1 Tragt	1	-	"	-	" -
nogle Hyller	"	-	1	-	" -
1 Øtting og 2 Bøtter	"	-	3	-	" -
1 Gryn Krukke og 1 Madkniv	"	-	"	-	14 -
1 Kand og en løgt	"	-	"	-	8 -

I Storstuen:

1 Ege Fløjbord.....	2	-	"	-	" -
1 Klædeskab	3	-	"	-	" -
1 Standskab	1	-	2	-	" -
Derudi 12 Særker	4	-	"	-	" -
1 Blaagarnsdug.....	"	-	1	-	8 -
nogle Træbrikker	"	-	"	-	10 -
1 Dragkiste	8	-	"	-	" -
8 Skørter	"	-	4	-	" -
3 Luer.....	"	-	3	-	" -
2 Bomuldsklæder.....	1	-	2	-	" -
1 Silkeklæde	"	-	4	-	" -
2 hvide, fine Klæder	1	-	"	-	" -
1 Sæt Hovedtøj	1	-	"	-	" -
1 sort for Klæde	"	-	4	-	" -

1 Klæde og 1 Par gl. Vanter	"	Rdl. 2	β	"	β
1 hjemgiort Trøje	1	-	"	-	"
1 blaa Vadmels do.	"	-	2	-	"
1 grøn Liv.	"	-	1	-	"
1 grøn Vadmels Kjole	1	-	2	-	"
1 Kattuns Trøje	"	-	3	-	"
1 Snør Liv.	"	-	3	-	"
1 sribet Skørt	1	-	2	-	"
1 do. do.	2	-	"	-	"
1 Forklæde	"	-	3	-	"
2 Speile.	3	-	"	-	"
1/2 Dosin Stoele	6	-	"	-	"
1 Skrin	"	-	3	-	"
1 Ege Kiste	5	-	"	-	"
Nogle Blaar.	1	-	"	-	"
do.	"	-	4	-	"
1 Mark Toe	"	-	1	-	"
20 Mark Hør a 8 β.	1	-	4	-	"
26 Alen Lærred a 8 β.	2	-	1	-	"
1 gl. Kiste	"	-	2	-	"
1 Lagen	"	-	1	-	8
noget Thetøj	"	-	1	-	"
1 Rok og 1 Hasp samt 1 Garnvinge .	"	-	2	-	"
1 Stolpe ængested	4	-	"	-	"
1 Olmerdugs Overdyne	4	-	"	-	"
2 Underdyner	6	-	"	-	"
2 Hovedpuder	2	-	"	-	"
1 Par Lagner	1	-	"	-	"
1 Stoel	"	-	2	-	"

I Køkkenet:

1 Krog, 1 Ildtang og 1 Rist	"	-	1	-	8
1 Pande og 1 Puster	"	-	1	-	8
2 Jærn Pander	1	-	"	-	"
1 Kobber Keddel	1	-	"	-	"
2 Spand	"	-	3	-	"
1 Bord	"	-	1	-	"
1 Hakkebrædt og Stolkfjæl	"	-	"	-	12
1 Sold og Fjerdingkar	"	-	"	-	8
1 Grue Keddel	18	-	"	-	"
1 Kobber Keddel	5	-	"	-	"
2 Kar	1	-	"	-	"
1 Kjærne og 1 Malk Spand, 6 Malk Stripe	"	-	2	-	"
1 Bagtrug m. m.	"	-	3	-	"
1 Tønde og 1 Spand	"	-	"	-	4

Paa Loftet:

8 Sækker	1	-	2	-	"
2 Hvede Brød	"	-	1	-	"
1 Gryntønde	"	-	1	-	"

2 Hjøllier m. behør.....	"	Rdl. 3	½	"	β
2 Solde m. m.....	"	-	3	-	"
4 River	"	-	1	-	8
10 Stk. Hæk og 2 gl. Rokke.....	"	-	2	-	"

Besætning:

1 sort Hop.....	20	-	"	-	"
1 rød Hop med Føl (18 Aar).....	10	-	"	-	"
1 brun Hop, 5 Aar	10	-	"	-	"
1 blakket Hop, 3 Aar, med Føl	12	-	"	-	"
1 rød Hæst	12	-	"	-	"
1 aarings Klod	4	-	"	-	"
1 sort Hop, gl.....	2	-	"	-	"
1 rød Fyllie (Hingst?)	12	-	"	-	"
7 Køer a 12 Rdl.....	84	-	"	-	"
3 Kalve a 4 Rdl.....	12	-	"	-	"
20 Faar m. Lam a 2 Rdl.....	40	-	"	-	"
4 Griis.....	2	-	"	-	"
4 Griis.....	4	-	"	-	"
1 Beslagen Vogn	24	-	"	-	"
1 do.	12	-	"	-	"
1 do.	10	-	"	-	"
Sele og Drættøj til 3 Par Bæster	3	-	"	-	"
1 Jærn Plov	2	-	"	-	"
2 Træ-Harver	1	-	"	-	"
1 Bærbør	"	-	"	-	8
1 Hjulbør	"	-	1	-	"
2 Fork og 1 Jærn Greb	"	-	1	-	8
1 Skærkiste	"	-	3	-	"
1 Sauge, 1 Økse og 1 Baandkniv	1	-	"	-	"
1 Spegerboer og 1 Naur.....	"	-	1	-	8

I Herberget:

1 Overdyne	1	-	"	-	"
1 Underdyne	"	-	4	-	"
2 Hovedpuder.....	"	-	3	-	"
1 P. Lagner.....	"	-	1	-	8
1 Stige	"	-	"	-	8
1 Tiær Kand.....	"	-	"	-	4
Gaarden blev ansat til.....	850	-	"	-	"
Kirketienden	100	-	"	-	"
En Eng.....	150	-	"	-	"

Videre vidste ingen at opgive Boen til Indtægt.
Denne blev til

1531 Rdl. 4 ½ 4 β,

hvilken Sum fra i Dag er antagen, men Skiftet blev
udsat til den 7de Juli, førstkommande Formiddag

Kl. 10 sl., til hvilken Tid alle vedkommende Sagen møder hos Herredsfogden i hans Bopæl i Randers. Denne Dags Forretning blev altsaa herved med alle vedkommende Underskrifter bekræftet.

Lime ut supria.

Paa Skifteforvalterens Vegne

J. Knap.

Enkemanden

Erich Sørensen.

Som Formynder

Peter Sørensen.

Som Vitterlighedsvidner

Niels Nielsen Boelsmand.

Ludvig Christensen.

Anno 1804 den 7. Juli blev Skiftet efter Selvejer Erich Sørensens afg. Hustru, Bodiel Petersdatter i Lime Bye, atter igen foretagen af den kompetente Skifteforvalter i hans Bopæl i Randers med tiltagen Testafogder Hans Buch og Jørgen Knap; af Arvingerne var mødt Enkemanden og paa de umyndige Børns Vegne var til Stede deres *Morfader*, *Sognefoged Peter Sørensen* af Lime; de mødte Arvinger vidste ikke mere Boen til Indtægt at angive end hvad forhen findes anført, og denne beløber sig til 1531 Rdl. 4 # 4 β. Derimod er Udgiften som følger:

1. Efter Panteobligation til Synderhald Herred	200 Rdl.
2. Til Jørgen Mogensen i Oustrup	400 -
3. Ubetalte Renter	16 -
4. Laurits Jensen, Skræder i Giesing	100 -
5. Det sidste Aars Rente ej betalt og udføres til	4 -
6. Enkemanden fordrer til Betaling for hans sal. Kones Begravelse sine egne Begravelsesomkostninger udlagt med	40 -

Summa Udgift.... 760 Rdl.

Naar dette fradrages Indtægten bliver igen tilbage

771 Rdl. 4 # 4 β.

Enkemanden begærede, at Boen maatte overdrages ham efter derpaa satte Vurdering, da alle Børnene er smaa, og han for den Rente, der aarlig kan

tilfalde dem af deres ved dette Skifte tildelte Møderne-arv, vil give dem foruden Opdragelse med Føde, Klæder og Lærdom efter Stand og Vilkaar, indtil Sønnerne have fyldt deres 18de Aar og Datteren enten kommer fra ham eller bliver gift. Børnenes hosværende Værgе havde intet imod Opfyldelsen af denne Enkemandens Begæring, ligesom og alene Enkemanden beholder Renten af Børnenes Arveparter til ovenbenævnte Tider, naar der gives Sikkerhed for Kapitalen. Skifteretten indvilligede Enkemandens og Værgens Begæring, men førend den kan udlægges bliver Skiftets Bekostning at fradrage saaledes:

1. Stemplet Papir til Skiftebrevet	„	Rdl.	4	4	3	β
2. Skifte Salarium	7	-	4	-	14	-
3. Til Revisions Comptoiret	2	-	3	-	10	-
4. Skiftebrevets Beskrivelse paa 4 Ark	2	-	„	-	„	-
5. Skifteforvalterens Fuldmægtig	2	-	„	-	„	-
6. Sognefogden eftergav hans Gehyr ligesom de brugte Vurderingsmænd	„	-	„	-	„	-
7. De i Dag brugte Testorander	„	-	3	-	„	-
Ialt		15 Rdl.	3	4	11	β

Naar dette fradrages Indtægten, bliver ogsaa tilovers og Deling 752 Rdl. 1 4 12 β. Deraf tilfalder Enkemanden det halve: 376 Rdl. „ 4 14 β. Men førend Arv blev udtaget til Børnene, erklærede Enkemanden, at han vilde tillægge hans samtlige 3 Børn 400 Rdl., dog saaledes, at Sønnerne faar 150 og Datteren 100 Rdl. Tilfalder Sønnerne:

Søren 150 Rdl.

Peter 150 -

Datteren Birte 100 - , der udgør

Børnenes Arvelod, 400 Rdl. For disse Arveparter lovede Enkemanden at give Skifteforvalteren som Overformynder en antagelig Forsikring. Endnu vilde Enkemanden give hans Datter, om hun lever, en Ege Dragkiste, der har tilhørt Moderen, og et Sengested. Datterens Morfader lovede at paase disse sidste 2de Løfter blev mulig. Sengen og Kisten — saa længe han lever — skal forblive uforandrede og holdes

Datter-Datteren til Gode, naar hun enten kommer bort fra Faderen eller bliver saa gammel, at det selv kan betros hende til Antvording. Enkemanden er Børnenes Værge og som Opsynsværge beskikkes fornævnte Morfader.

Hvorned Skiftet blev sluttet og tilendebragt.

Randers.

Stadfeldt.

Erich Sørensen.

Peter Sørensen.

Som Testarander

Hans Buch.

J. Knap.

Selvejer-Gaardmand Erich Sørensen i Lime var, som det fremgaar af ovenanførte Skifte, gift med Sognefoged Peter Sørensens Datter Bodil. Hans Gaard findes i Kirkebogen ansat til 8 Tdr. Hartkorn. En Søster til hans nu afdøde Hustru var gift med Jørgen Mogensen i Oustrup, og den lille Peter, der ved Skiftets Afholdelse var 1¹/₂ Aar, fik senere en Gaard paa 8 Tdr. 5 Skp. Hartkorn i Lemmer. Han mindes endnu af enkelte gamle Folk som „Pejter i Lemmer“.

Til Medlemmerne!

Bestyrelsen havde i Foraaret under Overvejelse at realisere en af Hr. Pastor *Rørdam* i Hvilsager udkaftet Plan, der gik ud paa at foranstalte Ridderoptog og Ridderspil paa Terrænet ude ved Kalø Ruiner. Det viste sig imidlertid, at de praktiske Vanskeligheder var saa store, at de ikke let kunde overvindes, og særlig, at Samfundet ikke turde løbe den Risiko, der vilde være forbundet hermed, idet man let kunde sætte den gennem Aarene indvundne Kapital i Vove. Maaske kan Sagen realiseres ad Aare ved en af vore Herregaarde, hvor man kan operere med et betydeligt mindre Mandskab end ude ved Kalø, og uden at Romantiken derfor gaar af Forestillingen. Vi er dog Hr. Pastor *Rørdam* megen Tak skyldig, fordi han af Interesse for Sagen fremsatte den omtalte Plan.

Aarsmødet gik i Aar til Hornslet Kirke, hvis interessante historiske Indre blev grundigt forevist og forklaret af Hr. Førstelærer *Nørgaard* i Hornslet. Derpaa gik Turen ud til den gamle By i Aarhus, som blev beset efter Anvisning af Hr. Museumsinspektør *P. Holm*. Vi skylder ogsaa disse to Herrer megen Tak for den Interesse, de viste vort Samfund.

De daarlige Tider har bevirket en lille Nedgang i Medlemsantallet. Vi beder vore trofaste Medlemmer om at virke for, at Tabet kan genoprettes nu, da Tiderne synes lysere.

P. B. V.

Engelbert Dröhse,

Samfundets Formand.

Oversigt

over

„Randers Amts historiske Samfund“s Indtægter og Udgifter

i det 22. Regnskabsaar fra 1. Jannar til 31. December 1927.

Indtægt.	Kr.	Ø.	Udgift.	Kr.	Ø.
Overført Kassebeholdning fra 1926 .	2490	93	Aarsmødet paa Støvringgaard	246	83
Statstilskud	300	00	Annoncer	45	60
Solgte Aarbøger	60	53	Assurance, Porto, Telefon m. v. . .	53	25
Aarsbidrag fra Medlemmerne	1807	20	Honorar for Stof til Aarbogen . . .	275	00
Renter af Bankbog	94	72	Aarbogen og andre Tryksager samt Clicheer	1162	50
			Ekspedition og Porto	338	41
			Udgift ved et Møde i Voldum . . .	7	00
			Balance	2624	79
Kr. . . .	4753	38	Kr. . . .	4753	38

Randers, i Juni 1928.

Carl Hansen.

Regnskabet gennemgaaet og befundet rigtigt.

Johs. Bachmann.

Chr. Thorlund.

Indhold.

<i>Johannes Tholle: Havebruget i Randers Amt. . . .</i>	Side	5
<i>Harald Mark: Svallinggaard, Asferg Kirke og Skole</i>	-	49
<i>I. Lund Madsen: Af Ras -ams' Krønike</i>	-	62
<i>August F. Schmidt: „De tre Søkende“</i>	-	82
<i>Mogens L. Frederiksen: Optegnelser fra Reforma- tionstiden</i>	-	87
<i>P. A. Petersen: Hyrden Søren Nielsen i Lime . . .</i>	-	95
<i>N. Nielsen: Fra Tved Sogn paa Mols</i>	-	104
<i>Hans Birkelund: Skoleforhold i Egaa</i>	-	116
<i>Hans Birkelund: Erhvervsforhold i Randers Amt 1735</i>	-	129
<i>P. A. Petersen: Et gammelt Skifte fra Lime</i>	-	143
<i>Til Medlemmerne</i>	-	150
<i>Regnskabet for 1927</i>	-	151

FRA RANDERS AMT

XXIII

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1929

RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1929

Redaktionsudvalg:

Redaktør *Engelbert Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*

Justitsraad *J. S. Møller*, R. af D.

Kousted By

gennem 100 Aar.

En statistisk-personalhistorisk Undersøgelse.

Af cand. polit. Christen Bonde.

EDENS Menneskene tidligere, og særlig vel paa Landet, hyppigt lod Skæbnen raade for, hvor det enkelte Menneske kom til at henleve sit Liv, idet man som oftest forblev i den By eller Landsby, hvor man nu engang første Gang havde set Dagens Lys (kunde man paa Landet ikke netop faa sin egen Fødegaard eller Del i denne, forsøgte man ihvertfald gerne, ofte ved Giftermaal, at erhverve en anden Gaard i samme By), saa har i Nutiden dette Forhold ændret sig meget. Dels har Menneskene nu allerede fra Ungdommen af mere Udlængsel end tidligere, de vil ud at se andre og nye Forhold og forbliver derfor hyppigt „derude“, dels har Krigs- og Efterkrigstiden fremkaldt en saadan Omsætning af de faste Ejendomme, at det nu er en Sjældenhed at træffe en Ejendom, der har været i samme Slægts Besiddelse i et længere Tidsrum. De nuværende Ejendomsbesiddere, hvis Vugge altsaa i mange Tilfælde har staaet i helt andre Egne af Landet, vil som Følge heraf oftest

kun lige kende den nærmest forudgaaende Besidder, af hvem de har erhvervet Ejendommen, hvorimod de hyppigt er uden Kendskab til deres Ejendoms tidligere Besiddere eller Historie iøvrigt.

Nedenfor er forsøgt at klarlægge Forholdene i saa Henseende for *Kousted By's* Vedkommende, og det vil heraf ses, at heller ikke Kousted By er forblevet uberørt af den Tilbøjelighed til at „bytte Gaarde“, der er karakteristisk for Nutiden i Modsætning til en slet ikke særlig fjern Fortid.

— Før Forholdene i selve Kousted By omtales, skal meddeles enkelte Oplysninger om

Kousted Sogn.

Kousted Sogn, der hører til Nørhald Herred i Randers Amt, er omgivet af Annexsognet Raasted i Støvring Herred (med hvilket Sogn det tillige danner Kousted-Raasted Kommune), Asferg og Faarup Sogne samt Viborg Amt. Sognets Kirke, der ligger sydlig i Sognet, er beliggende i en Afstand af ca. 11 km fra Randers. Kousted Sogn har ikke nogen særlig stor Udstrækning, idet dets Areal kun er 970 ha (1719 Tdr. L.), men til Trods herfor findes der dog Jord af meget forskellig Godhed indenfor Sognets Grænser. Den største Del af Arealet er temmelig bakket og sandet Agerland, hist og her med Spor efter tidligere Mosehuller, en Del (særlig mod nord-vest) er Hede, som dog nu for største Delen er opdyrket, medens der langs med Kousted-Aaen (Storaaen), der danner Sognets sydlige og vestlige Grænser, findes store Eng- og Kærstrækninger.

I en gammel Beretning om Jordernes Beskaffenhed i Randers Amt hedder det under Omtalen af

Nørhald Herred bl. a.: „Kousted (og Faarup) Sogne have en løsere, tildels sandet Jordbund“, og senere hen i samme Beretning staar der: „Højbjergningen i Nørre-Hald Herred er kun ringe, undtagen i de vestlige Sogne, Kousted (og Faarup), som have god Lejlighed til Qvægavl, formedelst det Kjær, der strækker sig langs med den vestre Grænse af Herredet“. En og anden „Kousted-Bo“, der har gaaet efter Ploven eller svedt i Høet, vil sikkert nikke genkendende til foranstaaende!

Kousted Sogns Jorder hører saaledes ikke alle hjemme i 1. Klasse, og Sognets samlede Hartkorn er da ogsaa kun ca. 123 Tdr.

Kousted Sogn, der omfatter Byerne Kousted og Terp samt disse Byers Udflyttere, er heller ikke særlig stort i befolkningsmæssig Henseende, saaledes som det vil fremgaa af nedenstaaende tabellariske Oversigt:

Aar	Indbygg.	Aar	Indbygg.	Aar	Indbygg.
1834	233	1860	289	1906	357
1840	223	1870	289	1911	323
1845	232	1880	276	1916	330
1850	240	1890	311	1921	341
1855	254	1901	323	1925	319

Det vil heraf ses, at Kousted Sogns Folketal i det her betragtede Tidsrum har været i nogenlunde jævn Stigning, dog har det ved de sidste Tællinger svinget op og ned, saaledes at den samlede Stigning fra 1834 til 1925 kun andrager 86. Sognets Befolkningstilvækst har altsaa ikke været særlig stor (gennemsnitlig ca. 1 Person pr. Aar), men Kousted Sogn er da ogsaa fri for Jernbanestationer, Fabrikker eller andre ny-

modens „Gevækster“, der som Regel „samler Folk til Huse“.

Taler man imidlertid med ældre Folk i Sognet, synes de, at der har fundet en enorm Udvikling Sted og er ofte af den Formening, at der maa være mange flere Mennesker i Sognet nu end i gamle Dage. Der henvises i saa Henseende til de mange nye Statshusmandsbrug („Statshuse“) og til de mange øvrige Udflyttere, som er „skudt op“ i nyere Tid, men man glemmer samtidig, at der i Tidens Løb (saaledes som det nedenfor skal paavises) er nedlagt adskillige Beboelsessteder i selve Kousted By.

Den langt overvejende Del af Kousted Sogns Beboere ernærer sig ved Agerbrug, som saaledes er Sognets Hovederhverv, men medens for Danmark som Helhed den jordbrugende Del af Befolkningen er aftagende, er det omvendte Tilfældet for Kousted Sogns Vedkommende. I 1845 var nemlig kun de $\frac{2}{3}$ af Sognets Befolkning jordbrugende, medens dette i 1906 var Tilfældet for de $\frac{4}{5}$ af Sognets Befolkning. Denne Forskydning hænger sammen med det lige foran nævnte: at Sognet ingen Fabrikker o. l. har, og saa med det i denne Artikels Slutning paapegede Forhold: at der nu saa godt som ingen Haandværkere findes i Kousted Sogn.

Endelig skal nævnes, at Sognets Beboere har Forbindelse med Omverdenen gennem den østjydske Længdebane, som skærer sig igennem Sognets sydlige Del.

Kousted By.

Hvad selve Navnet: »*Kousted*« kommer af ligger noget hen i det uvisse. Den mundtlige Overlevering vil sætte det i Forbindelse med, at der formentlig i

ældre Tid har været et stort Farvand i den nuværende Aadal, og at „Kousted“ da skulde være det Sted, hvor Kaagerne (Trækskibe) blev trukket til Land: „Kaagsted“. Med Støtte i Afskrifter af gamle Dokumenter maa det derimod antages, at det nuværende „Kousted“ har udviklet sig af den tidligere Form „Kockstedt“, hvor Kock maa antages at være et Mandsnavn. Herfor taler ogsaa, at man paa samme Tid finder Formen „Koustedt“, der jo ganske naturlig bliver til „Kousted“. Officielt bruges nu Stave- maaden „Kovsted“, men f. Eks. den lokale Presse bruger dog stadig den ældre Form „Kousted“, som ogsaa anses for den rette af Byens Beboere og som derfor er bibeholdt her.

Medens som foran paavist Kousted Sogn har haft et nogenlunde jævnt stigende Folketal, har selve *Kousted By* haft et stærkt aftagende Folketal i de sidste 100 Aar, idet Byens Folketal i dette Tidsrum er gaaet ned til det halve, saaledes som det vil fremgaa af nedenstaaende.

Kousted Bys Folketal:

1834	153	1860	140	1906	110
1840	134	1870	131	1911	78
1845	135	1880	124	1916	76
1850	141	1890	123	1921	85
1855	143	1901	119	1925	77

Hvoraf kommer nu denne store Tilbagegang i Kousted Bys Folketal? En Del af den hidrører fra, at Antallet af Beboelser i Byen er gaaet ned fra 25 i 1834 til 21 i 1925, hvortil kommer, at der samtidig er sket en Forskydning i Fordelingen mellem Antallet af Gaarde og Antallet af Huse. I 1834 var der

saaledes 10 Gaarde og 15 Huse mod i 1925 kun 6 Gaarde og 15 Huse. Denne store Nedgang i Gaardenes Antal bevirker ganske naturligt en Nedgang i Byens Folketal.

De to vigtigste og mere almene Aarsager til den store Nedgang i Folketallet er dog sikkert, at man i gamle Dage hverken sparede paa Tyende eller paa Børn (!), medens man i Nutiden holder stærkt igen i begge Henseender. At der i Nutiden er saa langt færre Tjenestefolk skyldes selvfølgelig først og fremmest Landbrugets Overgang til Benyttelse af Maskiner i en Udstrækning, som man ikke kendte til i gamle Dage. Hvad Antallet af Børn angaar, er det jo en almindelig Tendens, der er oppe i Tiden, og som nu ogsaa kan spores paa Landet, at man ikke vil have saa mange Børn (det franske „Tobørns-System“). Det kan i denne Forbindelse anføres, at Antallet af Børn i Kousted By i 1927 var — siger og skriver — fem, endda fordelt paa tre Familier, medens man i gamle Dage ikke saa sjældent fandt Familier med henimod en halv Snese Børn.

En Rundtur i Kousted By.

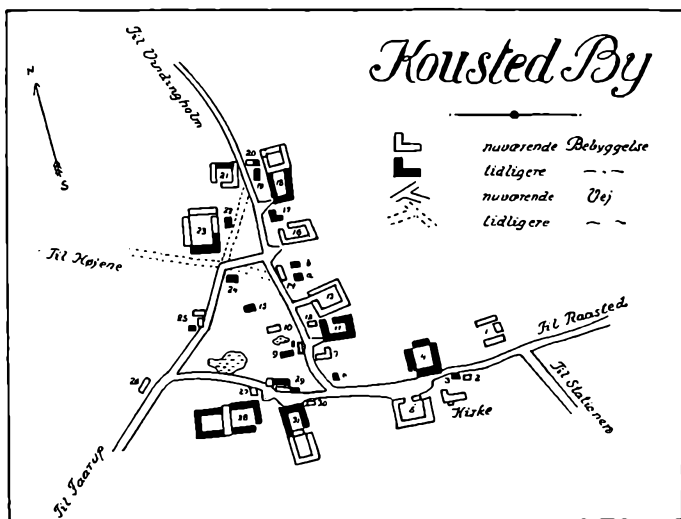
Vi vil nu begive os paa en Tur rundt i Byen og „aflægge Besøg“ i de forskellige Gaarde og Huse for derved at komme til Klarhed over, hvem der gennem de sidste 100 Aar har levet og virket i Kousted By.

Til Orientering tjener Kortet paa Side 11, og de nedenfor anførte Numre henviser hertil.

Nr. 1. Vi kommer gaaende ind ad Sognevejen fra Raasted og træffer da paa vor højre Haand Kou-

sted Bys Forpost mod Øst, som er en ret ny Bebyggelse, idet den er opført i 1913 af den nuværende Ejer, *Søren Bonde*. Bygningerne er opført paa den tidligere Gaard Nr. 4's Jorder (se nedenfor).

Nr. 2. Denne Bebyggelse er den gamle Kirkelade, hvor i gamle Dage Bønderne maatte aflevere

deres Tiendekorn, og den tilhører endnu den tidligere Kirkeejer, Fusingø Gods.

I 1834 boede her *Thomas Christensen Colding* (Flade), der havde overtaget Huset efter sin Fader, *Jørgen Colding*. *Thomas Colding*, der ernærede sig ved at gaa paa Dagleje hos Gaardmændene, boede her indtil sin Død i 1870, hvorefter Huset toges i Brug af *Søren Knudsen*. Han boede her kun indtil 1877, da den nuværende Beboer, *Jens Nielsen*, der først blev Ringer ved Kirken og senere ogsaa Graver, flyttede

ind her. Disse to Stillinger som Ringer og Graver har ikke altid været forenede, idet Bestillingen som Ringer indtil op i 1870' varetoges af Sognedegnen, og Gravningen maatte tidligere den afdødes Familie selv sørge for.

Nr. 3. I den nuværende Kirkegaards nordøstre Hjørne laa i ældre Tid endnu et Hus, som i 1834 beboedes af Husmand og Daglejer *Peder Sørensen Arent*. 1854 købes Huset af *Peder Pedersen* (Hvam), som boede her til sin Død i 1883. Hans Enke, *Ane Marie*, solgte i 1891 Huset til Niels Bonde (Gaard Nr. 5), som lod Huset nedbryde, og faa Aar efter blev Grunden indtaget til Kirkegaard.

K. — *Kousted Kirke* er ligesom mange af Landets øvrige Kirker fra den saakaldte romanske Tid, og er antagelig opført i det 12. Aarhundrede. Oprindeligt bestod Kirken kun af Skib og Kor, der begge er opført af Granitkvadre paa en Sokkel med Skraakant. Granitkorbuen, flere Vinduer mod Nord og Syddøren, hvilken sidste er et helt lille Kunstværk med Halvsøjler, Teringekapitæler og en Overligger med Baandsløjfe, er særlig gode Minder fra denne Kirkens første Tid. Tidligere var der ogsaa en Dør mod Nord, men denne er tilmuret for mange Aar siden. De gamle Kirker havde nemlig som Regel to Døre, en for Mænd og en for Kvinder, Mændenes i den sydlige Side og Kvindernes i den nordlige Side af Kirken. At Forholdene tidligere ogsaa har været ordnede saaledes i Kousted Kirke bestyrkes af, at endnu den Dag i Dag sidder Kvinderne i Stolene paa den nordre Side af Kirkens Midtergang og Mændene paa den sydlige Side, altsaa nærmest den nuværende Indgang.

I den senere Middelalder forsynedes Skib og Kor

i Stedet for det oprindelige Bjælkeloft med Hvælvinger i Spidsbuestil (eller den gotiske Form), ligesom der til Kirken byggedes et Taarn og et Vaabenhus. Medens Taarnet er opført af Granitkvadre og store Mursten i Munkeskifte, er Vaabenhuset opført af almindelige Mursten. I Modsætning til mange andre Kirker er Taarnrummet ikke forbundet med Kirkens Skib.

Altartavle og Prædikestol, der begge er restaurede, er i Renæssancestil og udført i Egetræ. Døbefonten er af Granit og prydet med Løvefigurer.

I Vaabenhusets Østmur findes i en Niche en ejendommelig udhulet Sten, der antagelig har været brugt som Vievandskar i den katolske Tid, efter maaske oprindelig i Oldtiden at have været brugt som Kornknusesten. Her i Vaabenhuset findes ogsaa en i 1898 opstillet Ligsten, der tidligere havde ligget i Kirkens Gulv, over Præsterne Jens Brasch, d. 1654, og P. Brasch, d. 1683, antagelig Fader og Søn. Desuden findes her en mindre Sten over førstnævnte Jens Brasch og en Ligsten, prydet med Kors og Løvværk, fra den tidlige Middelalder.

Kirken, der fra 1923 er selvejende, tilhørte tidligere Stamhuset Fusingø i Viborg Amt, men da Ejerne af Fusingø jo havde nærmere til mange andre Kirker og da der i Kousted Sogn ingen Herregaarde har været, hvis Ejere har ladet synlige Minde tilbage til Eftertiden, findes der ingen Herremands-Begravelser eller andet historisk interessant ved Kousted Kirke.

For faa Aar tilbage forsynedes Kirken efter en Indsamling blandt Sognets Beboere med et Orgel.

Nr. 4. Paa den anden Side af Vejen, ligeoverfor den nuværende Kirkegaard, laa i gamle Dage en fir-

længet Gaard. Her vilde vi o. 1830 have truffet *Mads Bonde* som Ejer. Han var allerede paa det Tidspunkt en gammel Mand (næsten 80 Aar), og ved hans Død i 1835 overdroges Gaarden, da Mads Bonde var barnløs, til Brodersønnen (fra Gaard Nr. 5), *Christen Nielsen Bonde*. Denne ejede Gaarden til sin Død i 1877, og da ogsaa han døde barnløs, tilfaldt Gaarden igen en Brodersøn, nemlig den daværende Ejer af Gaard Nr. 5, *Niels Bonde*. Gaarden beboedes derefter nogle Aar af en Røgter indtil Stuehuset nedbrødes i 1888. Nogle Aar senere nedbrødes ogsaa Kostalden, men først i 1913 nedbrødes de sidste Rester af „Kræ'n Bo'ns Gaard“, som den stadig kaldtes i daglig Tale, nemlig Hestestalden og Laden.

Nr. 5. Denne Gaard ejedes o. 1830 af *Niels Nielsen Bonde*, der var en Broder til forannævnte Mads Bonde. Ogsaa Niels Bonde var allerede da en gammel Mand, men døde først 1846, ca. 89 Aar gammel. Gaarden var dog nogle Aar forinden overdraget til Sønnen, *Søren Nielsen Bonde* (Broder til forannævnte Christen Nielsen Bonde), som imidlertid døde allerede 1862. Herefter ejedes Gaarden i nogle Aar af Enken, *Maren Bonde*, f. Jensdatter, indtil den overtoges af Sønnen, *Niels Sørensen Bonde*, der som forannævnt i 1877 ogsaa blev Ejer af Gaard Nr. 4, som derefter dreves sammen med Gaard Nr. 5 under Navnet „Koustedgaard“.

Niels Bonde solgte i 1912 „Koustedgaard“ til et Konsortium, der senere videresolgte den til *Mikkel Therkelsen*, hvis Gaard (Nr. 18) kort forinden var nedbrændt. M. Therkelsen ejede nu „Koustedgaard“ indtil 1918, hvorefter den var meget i Handelen og bl. a. for kortere Tidsrum havde et Par norske Ejere.

I 1920 købtes „Koustedgaard“ af *Mikkel Jørgensen*, som allerede i 1921 videresolgte den til den nuværende Ejer, *Niels Blichert*.

Nr. 6. Vi fortsætter nu vor Vandring ind mod Byens Midte, og lige idet vi skal svinge tilhøjre, træffer vi paa et lille Hus, der omkring 1830 beboedes af *Kirsten Nielsdatter*, som ernærede sig ved „Haandarbejde“. Omkring 1845 har den gamle By-smed *Niels Jørgensen* boet her, men er allerede 1850 efterfulgt af *Mads Nielsen Kjellerup*. Ogsaa han har kun boet her en kortere Tid, idet Huset i 1855 beboes af *Jens Sørensen*. Denne, der var Væver, forsøgte sig ogsaa som Stolemager, men Forsøgene faldt mindre heldigt ud, hvorfor han erhvervede sig Tilnavnet „Stolemand“. Efter Jens Sørensens Død giftede Enken sig med *Hans Chr. Christensen*, der ogsaa var Væver samt drev lidt Høkerhandel. Paa Grund af tiltagende Blindhed solgte han i 1875 Huset til forannævnte Niels Bonde, der kort efter lod Huset bryde ned. Som en Rest af fordums Beboelse stod endnu i mange Aar nogle Syrenbuske paa Diget ud mod Vejen.

Nr. 7. Morsomt nok er der nu atter blevet Have der, hvor Syrenerne stod, men nu som hørende til Kousted Bys nyeste Bebyggelse, Villa „Toftebo“, bygget i 1918 af den nuværende Ejer, *Johanne Bager*, Enke efter Gaardejer Søren Bager, „Vindingholm“.

Nr. 8. Paa den anden Side af Vejen finder vi den nuværende Smedie, som baade indeholder selve Smedien og Bolig for Smeden. Saaledes har det imidlertid ikke været altid. I 1834 var Smedien nemlig bygget sammen med Fattighuset (Nr. 15), medens den daværende Smed, Rasmus Sørensen, boede

i den vestlige Ende af Bebyggelse Nr. 20. Allerede i 1840 bor Smeden, som nu hedder Niels Jørgensen, i Bebyggelse Nr. 10, hvilket Hus som Bolig for Bysmeden blev opført af Bymændene i Fællesskab. Her boede ogsaa Byens to næste Smede: Hans Peter Guldbæk, der var Bysmed fra ca. 1844 til ca. 1871, og derefter Søren Rasmussen.

I 1877 brændte imidlertid den gamle Smedie (og Fattighuset); der blev dog atter opført en Smedie paa samme Plads, men i 1893 blev Smedien flyttet hen paa sin nuværende Plads (opført af Bymændene i Fællesskab). Faa Aar efter byggede ovennævnte *Søren Rasmussen*, der nu var blevet løst fra sin Kontrakt som Bysmed, sig en Bolig i umiddelbar Forbindelse med Smedien, saaledes at Smedens Bolig og selve Smedien nu udgør et samlet Hele. I 1898 kom den nuværende Smed, *Niels Vejrum*, der foruden at udvide Beboelsen yderligere har ladet opføre et Hus til Cykleværksted m. v.

De tre sidste Smede har, som det vil ses, været meget trofaste, idet de har været Smede i Byen i tilsammen 85 Aar.

Medens den nuværende Smed udøver sit Erhverv for egen Regning og Risiko, var dette ikke Tilfældet med tidligere Tidens „Bysmed“. Da maatte enhver, som ønskede et Arbejde udført af Smeden, selv medbringe Kul og Jern, samt lade en Karl medfølge til at svinge Forhammeren eller „holde Hestene op“, naar disse skulde skoos. Smeden paa sin Side stillede sin tekniske Færdighed og sit Værktøj til Raadighed.

Nr. 9. Bagved den nuværende Smedie laa i ældre Tid et Hus, som i 1834 beboedes af Daglejer *Jens Kristensen Hørup*. Ved hans Død i 1843 overtoges

Huset af *Laust Chr. Jacobsen*, der døde allerede i 1859, hvorefter det beboedes af hans Enke, *Karen Madsdatter*. Sidst i 1860' tilbyggedes et Par Fag i den østlige Ende af Huset, og her fik en Søster til Karen Madsdatter, *Dorthe*, anvist Bolig efter tidligere at have boet i Nr. 22 og været Indsiddet i Gaard Nr. 21. Begge Søstre var Vævere, hvilket ogsaa var Tilfældet med Karens Søn, *Mads Laurson* (Etterup), for hvis Familie der sidst i 1870' var indrettet Bolig i en Tilbygning i den vestre Ende af Huset, som altsaa nu rummede 3 Familier, der alle beskæftigede sig med Vævning. Mads „Væver“, som hans Navn snart blev, drev senere ogsaa noget Høkerhandel, ligesom hans Kone „Tine“ (Lorentine) blev en meget benyttet „Kokkekone“ (Kogekone). Medens „Tine“ døde allerede i 1893, levede Mads „Væver“ indtil 1909, hvorefter Huset solgtes til Smed Niels Vejrum, der lod Huset nedrive for at kunne udvide sin Have. Mads „Væver“ havde i sine sidste Aar mange forskellige Naboer (idet der stadig var 3 Lejligheder i Huset) saasom *Martin Drejer*, *Søren Knudsen* og *Ane Marie Pedersen*, Enke efter den under Nr. 3 nævnte Peder Pedersen.

Nr. 10. Paa den anden Side af den foran Mads' Hus liggende „Branddam“, som nu i formindsket Skikkelse ses i den nuværende Smeds Have, boede i tidligere Tider Bysmeden. Først (omkring 1840) *Niels Jørgensen*, derefter fra ca. 1844 *Hans Peter Guld-bæk*, som i 1871 efterfulgtes af *Søren Rasmussen*. Efter at denne havde bygget sig en Bolig i umiddelbar Forbindelse med den nuværende Smedie, overtoges Huset i 1897 af den tidligere Ejer af Gaard Nr. 21, *Christen Jensen*. Han døde i 1909, men Huset bebo-

edes endnu i nogle Aar af hans Enke, *Inger Marie*, indtil i 1912 den nuværende Beboer, *Ane Marie Pedersen* (Stærk), der tidligere havde boet i Nr. 20 (se nedenfor), fik Bolig her.

Nr. 11. Omtrent overfor den nuværende Smedie var der i gamle Dage Indkørsel til en Gaard, som laa der, hvor nu Gaard Nr. 13 (Bertel Nielsen) har Møddingsplads. Denne Gaard ejedes omkring 1830 af *Lars Thomassen*, efter hvis Død i 1855 Gaarden blev nedbrudt. Noget af Marken mageskiftedes med noget Jord fra Gaard Nr. 4 (Chr. Bonde), hvorefter Materialerne fra den nedbrudte Gaard benyttedes til Opførelsen af de nuværende Udflytter-Gaarde, „Mosegaard“ (Hans Christensen) og „Kristianelyst“ (Johannes Nielsen), hvilke Gaarde i 1856 overtoges af Lars Thomassens Sønner Jørgen og Thomas Larsen.

Nr. 12. Dette Hus, der er beliggende der, hvor Lars Thomassen havde Have, er bygget i 1900 af *Pastor Thomsens Enke, Mette Marie*, som boede her indtil 1918, da Huset overtoges af den nuværende Ejer, *Mikkel Therkelsen* (jfr. under Nr. 18 og Nr. 5).

Nr. 13. Denne Gaard ejedes i en meget lang Aarrække af Slægten Vegger. Omkring 1830 ejedes den af *Anders Andersen Vegger*, der blev en meget gammel Mand og først døde i 1885, hvorefter Gaarden overtoges af Sønnen *Anders Kristian Vegger*. 1916 overdrog denne Gaarden til sin Søstersøn *Jens Stensgaard* (tidligere Gaard Nr. 16), der atter i 1923 overdrog Gaarden til den nuværende Ejer, *Bertel Nielsen*. Gaarden, der nu kaldes „Alkærgaard“, har i mange Aar været Bolig for Kousted Sogns „Politimester“, idet baade A. A. Vegger og A. K. Vegger var Sognefogder.

Nr. 14. I den nuværende Brugsforenings Have

laa omkring 1830 to Huse. I det med a betegnede boede paa den Tid *Zidse Nielsdatter*, som levede af „Haandarbejde“. Senere (fra o. 1840 til o. 1850) boede *Niels Andersen* her; han var Snedker ligesom Efterfølgeren *Carl Møller*. Denne afstod 1882 Huset til *Jens Christensen* (Simonsen), der ogsaa var Snedker.

I det med b betegnede Hus boede omkring 1830 *Niels Jørgensen Hvilsum*. Efter hans Død i 1854 boede hans Enke, *Mette Marie Andersdatter*, her, indtil Sønnen, *Søren Nielsen*, der var Murer, overtog Huset. Efter ham fulgte *Jørgen Gundersen*, som i Begyndelsen af 1880 overdrog Huset, der da var meget brøstfældig, til forannævnte *Jens Christensen*.

Denne byggede i 1887 et nyt Hus nærmere Vejen, efter at det af *Jørgen Gundersen* beboede Hus var nedbrudt, medens det med a betegnede Hus endnu i mange Aar tjente som Værksted og Udhus. I det af *Jens Christensen* nyopførte Hus havde Kousted By i mange Aar Forsamlingssal, idet Byen manglede en saadan, efter at den gamle var nedbrændt i 1877 (se under Nr. 15). Senere indrettedes her Brugsforening med *Jens Christensen* som den første Uddeler, hvilken Stilling han havde indtil 1914. Den næste Uddeler var *Casper Nielsen*, derefter fulgte *Søren Christensen*, som allerede i 1916 afløstes af den nuværende Uddeler *Hanzenius Christensen*.

Nr. 15. Paa den anden Side af Vejen (i nuværende *Hans Skudstrups Eng*) laa omkring 1830, bygget paa Gadejord, Byens Fattighus, sammenbygget med Smedie og Forsamlingssal. Her anbragtes de, der „kom paa Sognet“, som det hed i gamle Dage, og i 1834 var her saaledes hele 6 Beboere med den gamle *Søren Michelsen* i Spidsen. En særlig trofast

Beboer var *Bodil Sivertsdatter*, der var Spinderske, og som boede her i over 40 Aar. Efter at Bodil Sivertsdatter var blevet anbragt andetsteds, var her kun Smedie og Forsamlingssal, indtil begge Dele nedbrændte i 1877. Der byggedes straks efter en ny Smedie paa samme Plads, for dog kun at forblive her indtil i Begyndelsen af 1890' (se foran under Nr. 8), og et nyt Forsamlingshus — har Kousted endnu ikke faaet bygget!

Nr. 16. Denne Gaard ejedes i 1834 af *Jens Jensen Foged den Yngre*, som paa det Tidspunkt lige havde overtaget Gaarden. Han ejede Gaarden i næsten et halvt Hundrede Aar, idet han først døde i 1881, hvorefter Gaarden overdroges til Brodersønnen *Jens Christensen Foged*. Efter dennes Død i 1903 solgtes Gaarden til *Anton Nielsen* (tidl. Nr. 28), der foruden Landbrug ogsaa drev Skrædderi, indrettet i Gaardens Storstue. Fra 1910 ejedes Gaarden af *Jens Stensgaard*, der i 1916 videresolgte den til *Niels Just*. Denne boede her dog kun kort Tid, idet Gaarden allerede i 1918 overtoges af *Christian Pedersen*, der atter i 1922 videresolgte den til den nuværende Ejer *Henrik Henriksen*.

Nr. 17. Mellem Gaard Nr. 16 og Gaard Nr. 18 laa i gamle Dage et lille Boelssted, der i 1834 ejedes af Enken *Ane Christensdatter*. Husene har dog nok allerede dengang været faldefærdige og er antagelig kort efter blevet nedbrudt, medens Toften, paa hvilken Husene laa, blev lagt ind under Gaard Nr. 16. Resten af den til Boelsstedet hørende Jord, der er den Jord, som nu hører til Nr. 26, blev solgt til *Lars Thomassen*.

Nr. 18. Her boede omkring 1830 *Rasmus Nielsen*,

som var Gaardfæster, idet denne Gaard hørte under Godset Fusingø. Ved Rasmus Nielsens Død i 1851 overtoges Gaarden af Sønnen, *Anders Kjeldsen Rasmussen*, som dog allerede døde i 1866, hvorefter Gaarden dreves af dennes Enke, *Else Marie Olsen*. Efter hendes Død i 1881 købtes Gaarden af Arvingerne, men videresolgtes allerede Aaret efter, 1882, til *Mikkel Therkelsen*. I Begyndelsen af Januar 1913 nedbrændte Gaarden totalt. Der opførtes dog snart et nyt Stuehus, som i nogen Tid beboedes af *Hermann Krause* (tidl. Nr. 20), og i 1918 opførtes tillige nye Udhuse, hvorefter Gaarden, der er opført i „omvendt“ Skikkelse, overtoges af M. Therkelsens Svigersøn, *Christen Møller*. Denne videresolgte i 1924 Gaarden til den nuværende Ejer, *Frederik Dalsgaard*.

Denne Gaard, der nu kaldes „Kilshøjgaard“, var den sidste af Kousted Bys Gaarde, der var i Fæste (indtil 1881).

Nr. 19. Tæt op ad Gaard Nr. 18 laa i ældre Tid et lille Hus, som i 1834 beboedes af *Christen Jensen Bay*. Han døde i 1849, hvorefter Huset i mange Aar beboedes af hans Enke, *Ane Katrine Jensdatter*, bedre kendt under Navnet „Bay-Konen“, der var Spinderske. Efter hendes Bortflytning sidst i 1870' stod Huset i nogle Aar ubeboet, indtil det købtes og nedbrødes af M. Therkelsen i Begyndelsen af 1880'.

Nr. 20. Denne Beboelse bestaar af to sammenbyggede Huse. I det østligste (nærmest Gaard Nr. 18) boede i 1834 en Enke, *Birthe Rasmusdatter*, der ernærede sig ved Haandarbejde. Senere boede her en ældre Mand ved Navn *Niels Poulsen*. I Begyndelsen af 1850' bor *Lars Chr. Nicolajsen* her. Han sælger 1856 Huset til *Jens Nielsen* (Væver), der atter

i 1861 videresælger det til *Niels Madsen*. Efter ham bor *Hans Mathiassen* her (indtil midt i 1880'), og han efterfølges af *Ellen Rasmusdatter*, Enke efter Christen Jensen (se under Nr. 26). Derpaa følger Tømrer og Væver *Lavst Hansen* (Stærk), efter hvis Død i 1910 hans Datter *Ane Marie Pedersen* endnu bor her i nogen Tid, indtil hun i 1912 flytter hen i Bebyggelse Nr. 10. Endelig boede *Hermann Krause* (se ogsaa Nr. 18) her indtil Huset i 1914 købtes af Jens Christensen (tidl. Nr. 14), der derefter væsentligst benyttede det som Værksted.

I det vestligste Hus (nærmest Gaard Nr. 21) boede i 1834 Bysmeden *Rasmus Sørensen* (jfr. foran under Nr. 8), som dog allerede 1840 er efterfulgt af *Trouls Jensen*, der er Tømrer. Derefter har *Jacob Johansen*, som var Hjulmager og Rokkedrejer, hvorfor han i daglig Tale kaldtes Jacob „Rokdrejer“, og senere muligvis en Væverske, *Kirsten Marie Jensdatter*, boet her en kort Tid hver. I 1855 træffer vi her en *Søren Poulsen*, kort efter *Niels Pedersen* (Bødker), der i 1857 sælger Huset til *Ane Kirstine Eriksdatter*, som ernærer sig ved Skrædderi. Hun gifter sig med *Niels Jensen*, der i 1869 overdrager Huset til Peder Andersen. Denne bebor dog ikke selv Huset, men overlader det til sin Fader, *Anders Christian Pedersen*, ogsaa kaldet „den bette Ajs Krestjan“ (som forøvrigt var en Søn af den under Nr. 17 nævnte Ane Christensdatter). Derefter bor her (fra ca. 1884) *Christen Rasmussen*, der af Profession var Murer, men gik under Navnet „Kræn Væver“. Fra ca. 1895 og indtil sin Død boede *Rasmus Stensgaard* her. Han efterfulgtes af *Karl Pedersen*, indtil *Thomas Larsen* (jfr. under Nr. 11) i 1906 købte Huset. Th. Larsen, der

havde været Sognefoged og blev Dannebrogsmænd, døde i 1910, men hans Enke, *Kristiane Larsen*, boede her indtil sin Død i 1912, hvorefter Huset købtes af *Niels Bonde* (jfr. under Nr. 4 og 5 samt 1), som boede her en kort Tid. 1914 købtes ogsaa denne Beboelse af *Jens Christensen* (se ovenfor), der saaledes nu ejede baade dette og det lige foran omtalte Hus. *Jens Christensen* (*Simonsen*) døde i 1927, men hans Enke, *Elisabeth Christensen*, bebor stadig Huset.

Nr. 21. Ligesom Gaard Nr. 18 var denne Gaard i Fæste under Godset Fusingø, og var omkring 1830 givet i Fæste til Gaardfæster *Jens Laurson Bach*, som i Begyndelsen af 1870' købte Gaarden til Selveje, hvorefter den overdroges til Svigersønnen, *Christen Jensen*. Denne solgte i 1896 Gaarden til den nuværende Ejer, *Christen Carlsen*, som saaledes først er den tredje Ejer i det forløbne Aarhundrede.

Nr. 22. Fra denne Gaard giver vi os paa Vej mod Præstegaarden, men som det ses af Kortet, gik Vejen tidligere noget anderledes, end den gør nu. Vi vilde omkring 1830 være truffet paa et lille Hus, nærmest kun en Hytte, tæt op ad Præstegaarden, og maaske vilde Beboeren have set lidt uforstaaende og maabende paa os. Her boede nemlig paa den Tid en fhv. Præst i Kousted, *Henrich Lemmiche*, der var Enkemand og ikke fri for at være „lidt til en Side“, hvilket bl. a. havde bevirket, at han, medens han endnu var i Embede, havde tilintetgjort Embedsbøgerne indtil 1813, da han fik sin Afsked. Nu var han altsaa „paa Aftægt“, men levede ikke desmindre indtil 1835, hvorefter Huset overtoges af *Peder Kirkegaard* (*Kjærgaard*), der var Skrædder. Han boede her indtil midt i 1850', da han flyttede hen i Hus

Nr. 27. Efter ham beboedes den vel nu snart faldefærdige Hytte i nogle Aar af *Dorthe Madsdatter* („Vævdorthe“), der hidtil havde været Indsidder i Gaard Nr. 21, indtil Slutningen af 1860', hvorefter hun flyttede hen til Søsteren i Hus Nr. 9. Den gale Lemmiches Hytte nedbrødes endelig i 1869.

Nr. 23. Vi kommer nu til selve Præstegaarden, som i gamle Dage var en stor firelænget Gaard, hvortil hørte et stort Jordtilliggende, og som derfor foruden Præsten og hans Familie ogsaa husede en Forpagter og dennes Familie. Og da ældre Tiders Præster og Forpagtere som oftest havde en talrig Børneflokk, var det ikke ualmindeligt, at Præstegaarden husede 17—18 Mennesker paa én Gang. Jo, der var Liv i de gamle Præstegaarde! Men Præstegaarden blev da ogsaa omsider for gammel og erstattedes i 1920 af en ny Præstebolig i Villastil med et Par mindre Udbygninger, idet der af det oprindelige store Jordtilliggende nu kun er nogle faa Tdr. Land tilbage.

Omkring 1830 hed Præsten *Søren Wedege Bruun*. Han havde været Præst i Kousted siden 1822 og blev i 1834 kaldet til nyt Embede, men blev syg og døde i Begyndelsen af 1835 uden at have overtaget sit nye Embede. Den følgende Kousted-Præst hed *Johannes Gunløg Gunløgsen Briem* og var Præst i Kousted indtil 1854, da han efterfulgtes af sin Svigersøn, *Hans Christian Wilken Ebbesen*. Som det vil ses, var Briem, der antagelig var af islandsk Herkomst, Præst i Kousted i ca. 20 Aar og stiftede da ogsaa et Legat til Fordel for Konfirmander i Kousted-Raasted Pastorat. Efter Ebbesen kom i 1869 *Lorentz Andreas Hjorth*, som forblev i Kousted, indtil han tog sin Afsked i 1882. Den næste Præst hed *Frederik Schønning*

Aagaard og han efterfulgtes i 1895 af *Kristen Thomsen*, der var Præst i Kousted indtil sin Død i 1900. Pastor Thomsen var meget landbrugsinteresseret og overtog derfor selv Forpagtningen af den store Gaard. Derefter fulgte *William Melbye Haase* indtil 1919, da han efterfulgtes af *Søren Jensen Aaby*, som fraflyttede Kousted allerede i 1924. Embedet som Sognepræst for Kousted-Raasted Pastorat stod herefter ledigt i længere Tid paa Grund af forskellige Sammenlægningsplaner, som dog ikke blev til noget, indtil den nuværende Sognepræst, *Peder Kyst*, kaldedes til Embedet i 1927. Pastor Kyst er den 22' Præst i Kousted siden Reformationen, og den gennemsnitlige „Levetid“ for en Kousted-Præst er altsaa ca. 18 Aar.

Medens der saaledes har været hele 9 Præster i de forløbne 100 Aar, har der kun været 6 Forpagtere af Præstegaardsjorden. Omkring 1830 hedder Forpagteren *Jacob Laursen Etterup*, men denne er allerede i 1840 efterfulgt af *Hans Christensen Møller*. Han var Forpagter indtil sin Død i 1863, hvorefter Forpagtningen i nogle Aar dreves af hans Børn, indtil Svigersønnen, *Niels Søgaard*, i 1868 overtog Forpagtningen, som han havde indtil 1895. Alle disse Forpagtere havde Bolig i selve Præstegaarden i den saakaldte Forpagterbolig. Efter denne Tid drev den daværende Pastor Thomsen som foran nævnt selv Præstegaardens Jorder i nogle faa Aar. Kort efter Aarhundredskiftet overtoges Forpagtningen af *Mikkel Therkelsen* (Gaard Nr. 18), der i 1917 købte det meste af den til Præstegaarden hørende Jord. Den tilbageblevne Præstegaardsjord haves nu i Forpagtning af *Rasmus Vestergaard* (Hus Nr. 28).

I et af Præstegaardens Udhuse bor siden 1926 *Karen Kristensen* (jfr. under Nr. 30).

Nr. 24. I Nærheden af Præstegaarden paa den anden Side af Vejen laa omkring 1830 et Hus, som beboedes af *Hans Laursen Etterup*, antagelig en Broder til den samtidige Præstegaardsforpagter (se lige foran). H. L. Etterup, der var Væver, boede her til sin Død i 1855, hvorefter Huset i nogle Aar beboedes af hans Enke, *Maren Iversdatter*, som ogsaa gav sig af med Vævningen. Efter hendes Død i 1860' overtoges Huset af *Jørgen Gundersen*, der dog senere flyttede hen i Hus Nr. 14b. Husets sidste Beboer var *Christen Jensen*, kaldet „Stampmand“, som boede her omkring 1880, indtil Huset faa Aar efter nedbrødes. Grunden, som Huset havde ligget paa, var Gadejord og ejedes derfor af Byen (Bymændene).

Nr. 25. Dette Boelssted ejedes omkring 1830 af *Søren Poulsen*, som i 1848 solgte det til *Hans Christian Skudstrup*. Han boede her i en meget lang Aarrække, og først efter hans Død i 1894 overtoges det af Sønnen, *Søren Christian Skudstrup*, der i 1912 overdrog Ejendommen til sin Søn, den nuværende Ejer, *Hans Skudstrup*. Denne Ejendom har altsaa nu været i samme Slægts Besiddelse gennem tre Generationer i over 80 Aar.

Nr. 26. Dette Hus, hvis tilliggende Jord tidligere havde hørt til Hus Nr. 17, er bygget i Begyndelsen af 1850' af en Mand ved Navn *Jens Nielsen* (kaldet Pederstrup). Han solgte dog allerede i 1854 Huset til *Morten Christensen Faardal*, og efter hans Død i 1859 giftede Enken, *Ellen Rasmusdatter*, sig med en Mand ved Navn *Christen Jensen*, som var Træskomand. Efter Christen Jensens Død blev Huset i 1886

solgt til *Niels Justesen*, og i 1891 toges Huset i Brug af den nuværende Besidder, *Bodil Johanne Stensgaard*.

Nr. 27. Dette Hus laa i gamle Dage klods op ad den store Stensgaard, hvortil det da ogsaa hørte. Her boede i 1845 og 1850 Væverske *Maren Kirstine Pedersdatter*, og efter hende den under Nr. 22 omtalte Skrædder *Peder Kirkegaard* (Kjærgaard). Han døde i 1866, men hans Enke, *Maren* (Frost) *Kjærgaard*, som under Navnet „Kjærgaard-Maren“ var en meget kendt og skattet „Kokkekone“, boede her til sin Død i 1882. En kort Tid (omkring 1870) boede den nygifte *Mads Laursen Etterup* (se under Nr. 9) her. Fra 1882 og indtil sin Død i 1923 boede *Peter Frederiksen* her, og hans Enke, *Maren Frederiksen*, bebor endnu dette Hus.

Nr. 28. Denne Gaard kaldtes „Stensgaard“, formentlig efter en tidligere Herregaard, og dens Ejere tog Navn efter den. Omkring 1830, paa hvilket Tidspunkt „Stensgaard“ var den største Gaard i Byen næstefter Præstegaarden, ejedes den af *Niels Christensen Stensgaard*. Han døde i 1849, hvorefter Gaarden i nogle Aar dreves af Enken, *Maren Rasmusdatter*. I 1858 brændte hele Gaarden, men blev straks efter genopbygget i „omvendt“ Tilstand, og overtoges nu af Sønnen, *Jens Christian Jensen*. I 1890 overtoges „Stensgaard“ af en Mand ved Navn *S. Mikkelsen*, der i 1894 nedbrød Udhusene og benyttede dem til Opførelsen af den nuværende „Stensgaard“ (J. Bas-kjær) i N. Kousted, hvilken Gaards Jorder er de tidligere til Gaard Nr. 5 og Gaard Nr. 31 hørende „Vestermarker“. Stuehuset og den nærmestliggende Jord inde i Byen overtoges i Mageskifte af *Jens Larsen Foged*, som kort efter videresolgte Stuehus og noget

af Jorden til sin Svoger, Skrædder *Anton Nielsen*. I 1903 overtog han Gaard Nr. 16, og Enken efter denne Gaards tidligere Ejer, *Nielsine I'oged*, overtog til Gengæld den her omtalte mindre Ejendom, som hun endnu driver.

Den i Huset værende Storstue var i mange Aar Byens Forsamlingssal, men indrettedes i 1918 til Forskole samtidig med, at der indrettedes Lejlighed til en Lærerinde.

Den nuværende Præstegaardsforpagter, *Rasmus Vestergaard*, har ogsaa Bolig her, ligesom Kousted Telefon-Central har til Huse her.

Nr. 29. Vi begiver os nu over til Skolen, der i gamle Dage var delt i to Dele, saaledes at Degnen boede i et lille Hus for sig, medens selve Skolestuen var i en anden Bygning sammen med Degnens Stald og Lade m. v. (Degnen var jo i gamle Dage aflønnet bl. a. med en Jordlod, saa at han kunde holde baade Hest og Køer). I 1872 opførtes den nuværende Skolebygning, og for knap en Snes Aar siden opførtes en Gymnastiksal ved Skolen.

I 1834 hed Sogndegnen *Albert Nielsen*, og han havde formentlig været Degn allerede ved Skoletvangens Indførelse i 1814, thi han var i 1834 en gammel Mand paa 79 Aar, hvorfor man havde set sig nødsaget til at ansætte en Hjælpelærer, særlig dog for Kirkesangens Skyld. Denne Hjælpelærer hed *Niels Christian Krag* og han overtog snart efter Embedet som Sogndegn. Han var Lærer i Kousted i en lang Aarrække og opgav først sit Embede sidst i 1860', da han efterfulgtes af *Christian Tranekjær*. Denne efterfulgtes allerede i Begyndelsen af 1870' af *Janus Theodor Christian Gade*. Han døde allerede

1877, kun 29 Aar gammel, hvorefter *Ole Christensen* blev kaldet til Degneembedet i 1878. Efter hans Død i 1908 fulgte *Søren Blaabjerg*, der atter i 1915 efterfulgtes af *Chr. Christensen*. Den nuværende Skolelærer, *A. Svenstrup*, overtog sit Embede i 1921, og er altsaa den ottende Sognedegn i Kousted siden 1814.

Nr. 30. Dette Hus, der er „Enkesæde“ til Gaard Nr. 31, byggedes i 1889, og dets første Beboer var *Nikoline Foged*, Enke efter *Lars Jensen Foged* (se under Nr. 31). Efter hendes Død i 1911 boede *Inger Marie Jensen* (tidl. Nr. 10) her til sin Død i 1923, hvorefter *Karen Kristensen* (jfr. Nr. 23) i nogen Tid var Husets eneste Beboer. 1926 tog den nuværende Beboer, *Georgine Foged*, Enke efter *Jens Larsen Foged*, Huset i Besiddelse.

Nr. 31. Vi fortsætter op ad den lange Indkørsel og er snart inde i „Fogedgaard“, som i gamle Dage laa nærmere Vejen (se Kortet). Her vilde vi omkring 1830 have truffet *Jens Jensen Foged den Ældre*, der en Tid var Sognefoged, og han ejede Gaarden indtil sin Død i 1846, da den gik over til Sønnen, *Lars Jensen Foged*. Han efterfulgtes ved sin Død i 1889 af Sønnen, *Jens Larsen Foged*, der døde i 1916, hvorefter hans Enke, *Georgine Foged*, ejede Gaarden indtil den i 1926 overtoges af hendes Søn, *Lars Jensen Foged*.

Denne Gaard er, som det vil fremgaa af „Rundturen“, den eneste Beboelse i Kousted By, der i de sidste 100 Aar uafbrudt (gennem fire Generationer) har været i samme Slægts Eje, og den femte Generation af Slægten Foged har allerede set Dagens Lys.

— Der er et Par Forhold, som man ved denne „Rundgang“ ikke kan undgaa at lægge Mærke til. I gamle Dage, da Industrien ikke var saa fremskreden

som nu, fandtes der langt flere Haandværkere paa Landet end nutildags. Saaledes fandtes der i Kousted Sogn i 1845 ikke mindre end 6 Vævere og Spinder-sker, 3 Skrædere, 2 Snedkere og 1 Smed, foruden 1 Rokkedrejer, 1 „Træskokarl“ og 1 Uhrmager. Det sidste har dog nok i høj Grad været et „Bierhverv“. I 1870 fandtes der alene i Kousted By 5 Vævere, 1 Tømrer, 1 Smed, 1 Murer, 1 Træskomand og 1 Skræder, ialt 10 Haandværkere. Endnu i 1890 fandtes 3 Vævere, 2 Tømrere, 1 Smed, 1 Murer, 1 Træskomand og 1 Skræder. Af alle disse Haandværkere er nu kun Smeden tilbage, takket være Landbrugets store Brug af Maskiner.

Et andet karakteristisk Træk, der bekræfter, hvad der fremhævedes i Begyndelsen af denne Artikel, er, at saa forholdsvis mange af Kousted Bys Beboere i gamle Dage var i Slægt med hverandre. Man flyttede ikke saa meget som i vore Dage, men blev gerne hvor man nu engang var født, og kunde en Søn ikke vente paa at overtage sin Fødegård, købte man om muligt en Gaard i samme By, ligesom Brødre ofte forblev i hinandens Nærhed.

I 1834 var der saaledes i Kousted baade en Jens Foged den Ældre og den Yngre (Fader og Søn), de to Brødre Niels og Mads Bonde, ligesom den daværende Præstegaardsforpagter Jacob Laursen Etterup sikkert var en Broder til den samtidige Hans Laur-sen Etterup.

Særlig i 1860'erne var Kousted stærkt præget af nogle faa Slægter. Paa den Tid var der ikke mindre end fire Brødrepar blandt Besidderne af Kousted Bys og Udflytteres Gaarde, nemlig Lars Foged og Jens Foged d. Y. (senere to Fætre paa de samme Gaarde),

Søren Bonde og Christen Bonde, Anders Vegger og Christen Vegger, sidstnævnte paa Udflyttergaarden „Jetsmark“ (senere to Fætre ogsaa her) samt Thomas Larsen og Jørgen Larsen paa Udflyttergaardene „Kristianelyst“ og „Mosegaard“. Herude var en Tid endog hele 3 Brødre paa Række, idet foruden de to forannævnte Thomas og Jørgen Larsen en tredje Broder, Christen Larsen, ejede den nærliggende Kousted Møllegaard (med Vindmølle).

Nu er der intet Brødrepar tilbage i Kousted By, og som foran nævnt har kun én Slægt (Foged) været i Besiddelse af den samme Gaard gennem de her betragtede 100 Aar, medens alle de andre Gaarde og Huse er overtaget af nye Slægter, saa paa Kousted By kan man med Rette anvende det gamle Ord: nye Tider, nye Slægter.

Efterskrift: Nærværende Afhandling, der er nedskrevet i Vinteren 1928—29, er fremkommet dels ved Studier i Folketællingslisterne m. fl. Steder, dels ved Samtaler med flere af Kousted Bys Beboere, hvilke sidste jeg herved bringer min bedste Tak for den ydede Støtte. Dette gælder i særlig Grad Bodil Johanne Stensgaard (f. Vegger), Hansine Villadsen (f. Guldbæk), Søren Christian Skudstrup og min Fader, Niels Bonde, hvilke fire alle er født i Kousted By henholdsvis 1853, 1849, 1849 og 1847, og som derfor har kunnet give mig mange værdifulde Oplysninger om Forholdene i ældre Tid.

Det følger dog af den Maade, Materialet saaledes er fremskaffet paa, at enkelte af Oplysningerne, særlig for de ældste Tiders Vedkommende, ikke har kunnet gives med fuldstændig Sikkerhed.

Bidrag til Kjærby Sogns Historie.

Topografisk-personalhistorisk Skildring.

Af Chr. Wammen.

Degnenes Saga.

Under Bakkehæld du søger
Ly for Vestenvind.
Bøgetræet Kronen krøger
over Taget ind.
Mellem Ager, Eng og Hede
som en liden Lærkerede
dukker Skolen sig bag Hækken
nær ved „Hølkebækken“.

et Aarhundrede har Børnenes glade og legende Jubel lydt ud over Byen fra den samme Plads, hvorfra den endnu gjalder hver eneste Skoledag i Sommer og Vinter Aaret rundt. Skolestuen er vel bleven en anden; men Stedet er saa omtrent det samme. Børnene blev til voksne Mænd og Kvinder, nogle drog bort til andre Egne, hvor et Hjem og et Virke vinkede dem; men de fleste slog Rod i Barndomshjemmet eller dog Barndomsbyen, „hvor Sol og Sky gaar ned bag de vante Tinder“, blev Fædre og Mødre og sendte saa deres Børn hen i den samme Skole, hvor de selv havde lyttet og læst, leget og larmet, jublet og grædt. Hvilken Sum af Barneglæder og Barnesorger, Barnesmil og Barnetaarer har ikke den gamle Skole været Vidne til.

Børneundervisningen i Kjærby er dog endnu ca. et Aarhundrede ældre end Skolestuen, og her som andre Steder taber Degnestillingens Oprindelse sig langt tilbage i uvis Fortid. Da Kærby Sogn ved Reformationstiden og indtil den 6. Oktober 1626 var Anneks til Gjerlev-Enslev, har der sagtens engang været en fælles Sogne- og Sædedegn for dette Pastorat. Kong Kristian den Tredies Kirkeordinans af 14. Juni 1539 og flere efterfølgende Kongebreve indeholdt imidlertid den Forordning, at de Sogne, der laa i en Afstand af indtil 2 Mil fra en Købstad, skulde henlægges til dennes Latinskole og betjenes af Meisterlektiens Disciple; men Degneembedets Indtægter skulde naturligvis saa afgives til Latinskolen. Bønderne var alt andet end glade ved disse saakaldte Løbedegne og gjorde derfor al den Modstand, de evnede, mod Forordningens Efterlevelse. De klagede over, at de store Latinskoledrenge slet ikke magtede den Opgave, der var henlagt til dem, saa hverken Degnetjenesten i Kirken eller Ungdommens Undervisning i Kristendomskundskab blev forsvarligt varetaget, og det havde de sagtens Ret i. Undertiden hændte det, at Løbedegnen kom alt for sent eller ganske udeblev, naar Menigheden var samlet til Guds-tjeneste, Bryllup eller Begravelse i Kirken, og hvem skulde ringe Bedeklokken Morgen og Aften? Bønderne vilde ikke selv besørg, hvad hidtil havde været Sædedegnens Gerning.

Regeringen søgte at afværge disse berettigede Klager ved at forordne, at der i Løbedegnenes Sogne skulde ansættes en saakaldt Substitut, som skulde udføre Tjenesten for en ringe Del af Degneindtægterne, medens Latinskolen fremdeles oppebar Broderparten, og saaledes forløb da over hundrede Aar trods vedvarende Utilfredshed. Bønderne vilde ikke give efter, men forlangte med stedse stigende Ivrighed at faa Sognedegnene tilbage, da Substitutten maatte udføre saa godt som hele Degnetjenesten og derfor ogsaa burde lønnes med Embedets Indtægter. Hvor-

for skulde den „sorte Skole“, som altid stod den jævne Landsbybefolkning fjern, opretholdes paa Bekostning af Sognedegnen, der fra Arilds Tid havde levet og virket iblandt dem. — Endelig maatte da Regeringen tage Hensyn til Klagerne, og den 25. December 1670 udstedte Kong Kristian den Femte Forordningen om, at for Fremtiden skulde der atter være fastansatte Sognedegne overalt, medens Latinskolerne beholdt en mindre aarlig Afgift fra Degneembederne som en Slags Erstatning. Bøndernes Udholdenhed vandt altsaa dog omsider Sejr, om end Forordningen næppe efterlevedes overalt lige med det samme; men ganske uskadet slap Sognedegnen jo ikke ud af 131 Aars Afsættelse. —

Under Skildringen af Kirken har vi allerede anført, at Kjærby Sogn efter i 4 Aar at have været forenet med Kapellaniet i Mariager henlagdes som Anneks til Falslev i Onsild Herred den 12. Marts 1630, og dette Pastorat udgjorde tillige et Sognedegneembede, som indtil videre havde Løbedegne fra Mariager Latinscole.

Den første Sognedegn til Falslev-Kjærby var Christen Pedersen, som 1695 efterfulgtes af Johan Jensen Bloch, der døde 1709 og senere vil blive nærmere omtalt. Eftermanden, Caj Nielsen Buxen, døde allerede 1717; men den næste Sognedegn, Christen Christensen Smidt, holdt ud i 56 Aar, idet han 1773 overlod Embedet til Jørgen Nielsen, som var gift med hans Datter, Gjertrud Sophie. Den næste Sognedegn, Jens Sørensen Krogsgaard, blev kaldet 1790, men fik Gjerlev 1801, og saa kom Christen Severin Møller, vistnok den sidste Sognedegn. —

Den gamle Christen Smidt døde 1777; men i Henhold til kngl. Reskript af 14. Maj 1772 har han til Onsild Herredsbog indgivet følgende Beretning om Falslev-Kjærby Sognedegns og Skoleholderes Embedsindtægter „Indkomst og Levebrød“:

1: Jeg undertegnede Chr. Christensen Smidt og pro tempore Sognedegn er kaldet 1717 og er nu 79

Aar gml. Min Formand var Caj Nielsen; før hans Tid blev Sangen her i Kirkerne forrettet af en Discipel fra Mariager Skole.

- 2: Degnetraver nyder jeg ikke, men alene efter gammel Skik af Falslev Sogn 3 Td. Byg, og af Kjærby Sogn 2 Td. 7 Skp.
- 3: Offeret til de tre store Højtider i begge Sogne ungefær 13 Mark. — Paaske-Rente burde efter gammel Rettighed være af en Gaard i Falslev Sogn et lidet Brød og 10. Æg, og af et Hus 10. Æg. Af en Gaard i Assens 6 Skilling, og af et Hus 4 Skilling. — St. Hans-Rente ingen. Jule-Rente ingen. I Kjærby Sogn af en Gaard i Paaske-Rente et lidet Brød og 10. Æg, af et Hus 10. Æg; men for Armod's Skyld holdes meget tilbage.
- 4: 1742 blev først Degnebolig bygget her i Falslev By bestaaende af 6 Fag med Tilbygning af 4 Fag til Skolehus med en tilliggende Kaalhave. — Lønnen for Skoleholdet er forklaret i min Sognepræsts Indgivende.
- 5: Af Stiftets almindelige Skolekasse er for min høje Alders Skyld og ringe Levebrød mig tillagt aarlig 4 Rigsdaler.
- 6: Det lidet uvisse af Indkomster kan ungefær aarlig beløbe 3 Rigsdaler.
- 7: Som Byrde paa Sognekaldet maa aarlig svares: Byg 9 Skp. $2\frac{2}{5}$ Fdk. og betales efter Stiftets Kapiteltakst. Denne Pension er henlagt til Stiftets latinske Skoler.
- 8: Endnu som en Besværlighed maa jeg give Skoleholderen i Kjærby 2. Rigsdaler aarlig for at forrette Degneembedet der i Sognet, siden jeg har intet at befordre mig med derhen og ej kan udholde at gaa den lange Vej. Iøvrigt maa jeg af mit ringe Levebrød tage Del i alle ordinære og ekstraordinære Skatter og Contributioner.

Dette saaledes rigtigt at være testeres.

Falslev Degnebolig 24. Juli 1772.

Christen Christensen Smidt.

Det var intet Under, at den gamle Degn ikke kunde udholde at gaa den ca. halvanden Mil lange Sognevej med dybe knoldede Hjulspor gennem Hede og Skov, over Moser og Kær, som især om Vinteren maa have været omtrent ufremkommelig. Vi har allerede under Skildringen af Kjærbygaard set, at Sognepræsten, Hr. Peder Schmidt, klagede ynkeligt over den „lange og onde“ Færd, endda han kunde køre eller ride efter Omstændighederne, medens den fattige Degn maatte gaa, dersom ikke hans Velerværdighed var saa omsorgsfuld at lade ham age med. Det gjorde han dog vist som oftest, naar han da ikke selv var ridende; men det hændte i ældre Tider desværre ikke saa sjældent, at Præst og Degn tørnede sammen, naar den første fandt sig foranlediget til at vise sin Overhøjhed, medens den sidste søgte at værgе sin Selvstændighed. Det var ikke altid saa let for Degnen at underordne sig; han var jo som oftest i de Tider en studeret Mand, der lige saa vel som Præsten havde gennempløjet sin latinske Grammatik, læst sin „Horats“ og „Virgil“ og modtaget sine reglementerede Stryg i den „sorte Skole“. Det var allerede haardt nok nu at se sin mere heldige Kollega i et nogenlunde anstændigt Præsteembede, medens han selv maatte sidde og halvsulte i et fattigt Degnekald, fordi han til Eksamen havde faaet „non contemnendus“ eller maaske ved Tidernes Ugunst paa Grund af Fattigdom eller ved Ungdoms Letsindighed var bleven nødsaget til at afbryde sine Studier i Utide.

Den stedlige Folkeerindring fortæller da ogsaa, at der kunde trække Uvejrsskyer hen over Præstegaarden og Degneboligen i Falslev, og saa maatte Degnen gaa til Annekset, indtil Himlen atter var klar. Endnu omtales en Sti mellem Falslev og Kjærby, som gjorde Afstanden mellem de to Byer noget kortere end Sognevejen; ad den maatte Degnen ofte løbe om Kap med den kørende eller ridende Præst, og derfor kaldte man den Degnestien.

Maaske har det været før Skoleholdernes Tid, at Sangen i Kjærby Kirke besørgedes af en Husmand i Byen, hvorefter Evald Tang Kristensen fortæller i „Det jydsk Almueliv“, Hovedbind VI Nr. 619.

Ved Forordningen af 28. Marts 1721 blev Kong Frederik den Fjerde Almueskolens Fader, idet han især efter Tilskyndelse af Slotspræsten paa Frederiksborg, den senere sjællandske Biskop Peder Hersleb, lod opføre 240 Skoler paa de kongelige Godser, de saakaldte Rytterskoler, og ansatte ved disse Lærere, som skulde undervise i Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Nu er de fleste af disse smukke, grundmurede Skolebygninger sunkne i Grus eller overgaaede til privat Eje, fordi de ikke længere kunde tilfredsstille Tidens Krav; men den Gang, de blev byggede, vidnede de i hele deres solide Arkitektur, Udstyr og Indretning om fjerde Frederiks samvittighedsfulde Grundighed og landsfaderlige Tænkemaade, ligesom de bekendte Vers over Skolens Døre i smukke, barnlige Ord tolker Kongens Tak til Gud for de svundne halvtredsindstyve Aar, nedbeder Velsignelse over Skolens Gerning og den enevældige Konges Efterkommere, og endelig taler et alvorligt formanende Ord til Ungdommen om Skolens Formaal og den Taknemmelighed, Kongen fortjener for sin ædle Hensigt:

„Halvtredsindstyve Aar, Gud har du mig opholdet,
at Sygdom, Krig og Pest mig intet ondt har voldet;
thi yder jeg min Tak og breder ud dit Navn
og bygger Skoler op de fattige til Gavn.
Gud, lad i dette Værk din Naades Fylde kende,
lad denne min Fundats bestaa til Verdens Ende!
Lad altid paa min Stol een findes af min Æt,
som mener dig, min Gud, og disse Skoler ret!“

„Forsøm ej Skolegang i dine Ungdomsdage,
tænk paa den Levetid, du har endnu tilbage,
hav ingenting saa kær som Herrens sande Frygt,
tak dog din Konge, som har disse Skoler bygt!“

Enkelte Godsejere hist og her tog Eksempel efter Kongens priselige Omsorg for Kronens Bønder og fik lignende Skoler eller dog Omgangsskoler sat i

Gang for deres Fæstebønders Børn, og undertiden vaagnede vel ogsaa Bønderne selv til Bevidsthed om Børneundervisningens Nytte. Det ses saaledes i et Skifte af 1730 og et andet af 1736, at der allerede da var en Skoleholder i Kjærby, idet man under Boets Gæld finder, at „Skollemesteren fordrede for Sønnens Skolletøn dette Vinter 1. Mk. 4 Sk.“; men Interessen for Børnenes Undervisning var dog de fleste Steder grumme ringe baade hos Godsejerne og Bønderne selv.

Da var det, at Kong Christian den Sjette paa-virket af Pietismen og den vaagnende Oplysnings-aand besluttede at fuldføre, hvad Faderen havde begyndt, og i Forordningerne af 23. Januar 1739 og 29. April 1740 befalede han Godsejerne, at de skulde drage Omsorg for Skolevæsenet paa deres Godser, saa alle Børnene i hele Landet kunde blive underviste i Kristendom og de øvrige Fag i Lighed med, hvad allerede længe havde været Tilfældet paa Ryttergodsene. I Hovedsognene blev Undervisningen paalagt Degnene, og en Skolestue blev derfor indrettet i Degneboligen; men i Annekserne skulde Lærere ansættes, som til Adskil fra Degnene kaldtes for Skoleholdere.

I Henhold til disse Forordninger fik man efterhaanden i de følgende Aar begyndt paa Børneundervisningen trindt omkring i saa godt som alle de Sogne, hvor hidtil intet Skolevæsen havde været. Flertallet af Godsejerne knurrede imidlertid over de forøgede Udgifter til et Gode, som Bønderne oftest slet ikke evnede at paaskønne; Regeringen maatte slaa af paa Fordringerne, og da det overlodes Sognenes største Lodsejer, altsaa en eller anden Herremand, at føre Skoletanken ud i Livet, blev Resultaterne langt ringere, end Kongen havde ønsket og haabet. En Del Skolebygninger blev vel opførte, især paa Øerne; men de kunde i Almindelighed langt fra staa Maal med Frederik den Fjerdes Skoler, og mange Steder nøjedes man med en ung Knøs eller en

gammel Mand, der som Løbeskolemester kunde holde Omgangsskole for en ringe Betaling.

Børneundervisningen var altsaa allerede sat i Virksomhed i Kjærby, da Forordningerne om et almindeligt landsomfattende Skolevæsen udkom; men om dette skyldtes Godsejeren eller Bøndernes eget Initiativ vides ikke. Om Indholdet af den originale Skolefundats og Undervisningens lovformelige Ordning her i Sognet oplyser Præsteindberetningen af 1772 følgende:

„Udi Kjærby Sogn blev af Sognets største Lods-ejer, Hr. Brask til Kjellerup, under 16. Februar 1742 oprettet en Skolefundats approberet af daværende Stiftets høje Øvrighed. Udi samme Stiftelse blev en liden By af Gjerlev Sogn nærbeliggende ved Kjærby, kaldet Blenstrup, lagt under Kjærby Skolehold og deres Børn forbunden der at søge Skolen. — Skoleholderen har ingen vis Skole at undervise Ungdommen udi og kaldes derfor i Foundationen en Løbeskolemester.

Han begynder først paa Byen udi Kjærby at holde Skole hos en Gaardmand, enten han har Børn eller ikke, udi 4 Uger, dernæst hos Naboen Byen omkring og saa fremdeles alt efter Gaardens Størrelse og Htk. — Skoleholderen nyder fri Kost, Seng, Husværelse og Varme hos den Mand i Kjærby, han holder Skolen. Skoleholderens Løn af bemeldte 2 Byer er stipuleret aarlig til: Rug: 1 Td. 1 Skp. 2 Fd. — Byg: 1 Td. 1 Skp. 2 Fd. — samt Penge: 10 Rd. 2 Mk. 2 Sk. —“

Saaledes forblev Skolevæsenets Ordning i Kjærby, indtil saavel Degnenes som Skoleholderernes Saga var ude ved Anordningen af 29. Juli 1814. Et Par Aar senere gik Blenstrup fra, og Kjærby Sogn udgjorde nu et Lærer- og Kirkesangerembede, som dog først fik sin egen Skole 1826. —

Paa Øerne vandt det nye Navn, Skolelæreren, efterhaanden Borgerret; men Jyderne er trofaste mod det gamle, og endnu den Dag i Dag hedder her Kirkebyens Lærer almindeligvis „Degnen“.

Vi vil nu forsøge at kalde frem i Erindringen og Mindernes Lys de henfarne Skoleholdere, Lærere og Kirkesangere, som i den svundne Tid har varetaget Gerningen i Kjærby Kirke og Skole. Er det end kun lidet, der vides om nogle af dem, saa er der til Gengæld lidt mere at fortælle om andre, og selv om man kun har faaet Held til at finde Mandens Navn og Tiden for hans Virksomhed, saa er dette dog bedre end slet ingen Ting. Det er ikke umuligt, at Børneundervisningen i Kjærby er endnu ældre end Frederik den Fjerdes Rytterskoler; men det er kun en Sandsynlighedsslutning, her foretages, som dog har meget vægtige Oplysninger at støtte sig til.

Fra min Skildring af Odderhusfamilien (Aarbogen 1920 Pag. 100) kender vi Sognedegnen for Hem-Sem Menigheder, Peder Johansen Bloch, der døde 1757, og den 3. September 1750 begravedes paa Kjærby Kirkegaard Jens Johansen Bloch, 73 Aar gammel. Navnene lader os ikke alene formode, at de var Brødre, men ogsaa, at de var Sønner af Sognedegnen for Falslev-Kjærby Menigheder, Johan Jensen Bloch, om hvem vi ovenfor lovede at fortælle lidt mere. Det er just ikke store Ting, der vides om ham: men Onsild Herreds gejstlige Skifteretsprotokol oplyser, at hans Hustru, Marens Jensdatter, døde 1699, og Skiftet efter hende er dateret den 8. November. Hun havde først været gift med en Peder Jørgensen, og i dette Ægteskab var Sønnerne Jørgen Pedersen, ved Moderens Død tjenende i Hastrup, og Jens Pedersen, samtidig tjenende i Vinstrup. I Ægteskabet med Bloch efterlader hun sig 5 „arme smaa uopfødte Børn“: Jens Johansen Bloch, Peder Johansen Bloch, Lucas Johansen Bloch, Anna Sophie Johansen Bloch og Kirsten Johansen Bloch.

Efter Maren Jensdatters Død giftede Degnen, Johan Jensen Bloch sig med Kirsten Gregersdatter, som ved hans Død 1709 sad tilbage i yderste Fatigdom med 2 smaa Døtre: Anna Marie, 5 Aar, og Margarethe, 22 Uger. — Nærværende ved Skiftet

den 14. Marts var Stifsønnen, Peder Johansen Bloch, som nu var Degn (Substitut) for Hem-Sem Menigheder; for Faderens Begravelse har han tilgode 5 Rd. 2 Sk., som han faar godtgjort i den afdødes Gangklæder. Der var iøvrigt intet for Børnene at arve; men Enken fik for Mandens Begravelse Lov at beholde som en Refution, der „kun lidet kan forslaa“: — 1. Fyrstolpeseng, 1. Sletdl. — 1. Drøftetrug, 2 Sk. — 1. Opstandere, gml. 4 Sk. — 1. Træstob, 3 Sk. — 6. Træ Tallerkener, 4 Sk. — 1. gml. Syskrin, 3 Sk. — 1. gml. Sold, 2 Sk. — Saa var der ogsaa en Kobberkedel, (Gruekedel), som Anders Rasmussen af Falslev havde i Pant. Det er aabenbart Stervboets kostbareste Stykke; thi i den maa Skifteretten og de øvrige Kreditorer gøre sig betalte, da der ingen Penge er. — Johan Jensen Bloch var en fattig Degn.

Endvidere angav Enken, „at en af den sl. Mands Sønner ved Navn Jens, som nu er i Kjærby, har en gammel graa Kjole, en gammel Lædertrøje, et Par Lærrets Buxer, 2 rage Knive, en Sax, et lidet Skrin og et Par graa Strømper, som ikke denne Gang kunde vurderes, saasom Personer ikke var til Stede“.

Jens Johansen Bloch var altsaa allerede i Kjærby ved Faderens Død 1709, og da han var født 1677, var han paa den Tid 32 Aar gammel. Om hans Virksomhed i Kjærby har der ingen Oplysninger været at finde, og hans Tilværelse har ikke afsat andre Spor i Sognets Kirkebog end Tilførselen om hans Død, saa han har sagtens levet ugift. Da vi nu ved, at der allerede var en Skoleholder i Kjærby 1730, synes den Slutning ret nærliggende, at Jens Johansen Bloch er kommen her hen som „Løbeskolemester“ og samtidig har varetaget Faderens og maaske ogsaa hans Efterfølgeres Gerning i Kirken.

Til yderligere Vidnesbyrd tjener ogsaa en Bemærkning i et Skifte af 1736. I „Guldgaden“ boede nemlig „den røde Korporal“, eller som han egentlig hed, Johan Ludvig Piilmann. Nævnte Aar døde hans

Kone, Karen Madsdatter, og i Skiftet efter hende anføres under Boets Gæld: „Noch foregav at være bortskyldig til Jens Johansen Bloch for Korn, 3 Mk“. Da Bloch næppe havde Korn at sælge af egen Avl, medens derimod Korporalen selv var Fæster af et Hus med Jordlod, er det vel rimeligst, at det bortskyldige Korn hidrører fra Børnenes Undervisning.

Hvis nu ovenstaaende Gætning tør staa til Troende trods de manglende Beviser, er der næppe Tvivl om, at Jens Johansen Bloch var Kærby Sogns første Skoleholder og havde et langt Skolevirke at se tilbage paa, da han lukkede sine Øjne 1750; men Forglemmelsens Mostæppe er forlængst groet hen over baade ham og hans Gerning i Folkeerindringen.

Ved Indførelsen af Skolefundatsen 1742 maa Blochs Skolegerning være forbi; thi det ses, at Peder Knudsen, „Skoleholder i Kjørby“, kvitterer paa Kjellerup for Skoleløn i Halvaaret fra Mikkelsdag 1742 til Paa-ske 1743 — 5 Rd. 1 Mk. 1 Sk. — Vi kender imidlertid denne Peder Knudsen fra Skildringen af „Smedegaarden“ (Aarbog 1924 Pag. 17), hvortil henvises. Hans Virksomhed i Kjørby var dog ikke af lang Varighed, da vi 1749 finder ham som Skoleholder i Randers, medens Skoleholderen i Kjørby 1748 hedder Jens Jensen Winther. Han var en Søn af Jens Christensen og Hustru, Johanne Jensdatter Winther i Kjørby Nøragergaard og døbt Dom. 8. Trin. 1730.

Om Jens Winthers Uddannelse vides intet; men hans jævnaldrende Søkendebarn, Jens Pedersen Winther, Sognedegn i Stenild-Durup, ligesom ogsaa „Kjørbygaardpræsten“ og Smedegaardssønnen bærer med ham selv Vidne om, at de Kjørby Bønder paa den Tid ingenlunde var ukendte med boglig Syssel.

Uvilkaarlig maa man mindes Lembckes vemodige Ord om vore Navne, der glemmes, „som Sne, der faldt i Fjor“, naar man spejder efter de Spor, som Jens Winthers rimeligvis trediveaarige Vandring med Bog og Ferle fra Gaard til Gaard har afsat i hans

Fødeby. Tiden har udslettet dem saa grundigt, at ikke engang en Anelse om hans Tilværelse er bleven tilbage i Befolkningens Minder. Kun paa den gamle Kirkebogs gulnede Blade finder vi ham nu og da anført som Fadder ved Barnedaab, og ved Forældrenes og en Mosters, Anne Jensdatter Winthers, Død nævnes i Skifteprotokollen blandt Arvingerne „Jens Jensen Winther, Skoleholder i Kjærby“.

Imidlertid finder vi en ung Mand ved Navn Christen Svendsen som Skoleholder i Kjærby omkring ved 1780, og da Kirkebogen hverken paa den Tid eller senere har Tilførsel om Jens Winthers Død og han da ogsaa endnu var en Mand paa kun halvtredsindstyve Aar, faar man en Formodning om, at han har flyttet sine Teltpæle et andet Sted hen. Dette viser sig da ogsaa at have sin Rigtighed; thi et langt senere Skifte efter en Brodersøn, Peder Christensen Winther i Kjærby, oplyser, at han døde i Asferg, og ved at søge Oplysninger om dette Sogns Degne, erfarer man, at Jens Jensen Winther, forhen Skoleholder i Kjærby, blev kaldet til Sognedegn i Asferg og Faarup den 22. Januar 1781. Der giftede han sig snart efter med en Gaardmandsdatter ved Navn Bodil Jensdatter og sad i Degneembedet til sin Død 15 Aar senere.

Asferg Kirkebog anfører, at Degnen, Seigneur, Jens Jensen Winther, døde den 20. November og begravedes 29. November 1796, 66 Aar gammel.

I Nørhald Herreds gejstlige Skifteprotokol findes Skifteforretningen, som blev foretagen i Anledning af Degnens Død, og da denne giver adskillige gode Oplysninger om hans Hjem og pekuniære Forhold, vil vi anføre en Del af den:

„Anno 1796 den 20 Desember, som var rette 30te Dagen efter afgangne Sgn. Jens Jensen Winther, forrige Sognedegn til Asferg og Faarup samt Skoleholder i Asferg Sogn og By, hans Dødsfald, indfandt sig i Stervboen Hr. Provst Poulin, Sognepræst til Asferg og Faarup Menigheder, samt Hr. Bruun,

Sognepræst i Hald, som Notarius ved dette Skifte og tillige Committeret paa velærværdige og højlærde Hr. Provst Blichert i Tvede hans Vegne i hans lovlige Forfald. Endvidere var til Stede Enken efter Sl. Jens Winther, Bodil Jensdatter med Lauvæрге, Niels Jensen Smed, Gaardmand og Selvejer i Asferg. Ligeledes var til Stede en Broder til den afdøde, nemlig Christen Jensen Winther, Gaardbruger i Kjørby, som Formynder for Degnens efterladte Børn, hvilke var: En Søn, Jens Winther, i sit 12. Aar; en Søn, Jens Jensen Smed, i sit 10. Aar; en Datter, Anna, 6 Aar gammel; og en Søn, Knud, i sit 4. Aar, — mellem hvilke Børn med Enken, deres Moder, bør deles. — Til Vitterlighedsvidner var indkaldt og som Vurderingsmænd tillige, Sognefogden i Asferg, Gaardmand, Niels Blegvad, og Anders Willadsen, Selvejergaardmand her i Byen, i hvis Overværelse nu lovlig Registrering og Vurdering blev foretaget, efter at Seglene for Listerne og Skabet, som var ved Hr. Provst Poulin i Hr. Provst Blicherts lovlige Forfald efter Dødsfaldet paasatte straks, nu blev eftersete og befundne ubrudte samt rigtige. Derpaa blev det store Skab aabnet, hvori forefandtes en lille Casse, som indeholder Gjældsbeviser, hvilke blev undersøgt, og der fandtes:

- Nr. 1. — En Obligation til Sl. Jens Winther, udstedt 1778 af Borger Johan Hager i Mariager, stor Kapital: 80 Rd.
- Nr. 2. — Et lovligt Bevis af samme Debitor, dateret den 1. Oktober 1781, paa 2den Prioritet i hans Hus for 4 Rd. Endvidere en Opsigelse for disse Penge af 14. December 1795 til Snaps-ting 1796. Efter Formynderen, Christen Jensen Winthers Sigende er Pantet i Mariager solgt for 50 Rd., hvilke Penge i Pari skal indkomme til Snaps-ting 1797.
- Nr. 3. — En Pante-Obligation af Søren Rasmussen i Ejstrup, udstedt 1786, paa Capital 125 Rd.;

men Renterne findes derpaa kan opkræves til Snapsting 1788.

Nr. 4. — En Pante-Obligation af Boelsmanden, Cristen Jensen Colлерup i Asferg, udstedt 1788 for den Capital: 400 Rd. — Renterne findes ikke derpaa afskrevne, men til Dato skal være betalt.

Endvidere forefandtes Asferg Kirkes Ejers, Velædle Hr. Brascks Bevis af Dato 30. April 1781 for Tilladelse for Sgn. Winther at opbygge nogle Fag Hus paa Kirkens Fortov, som er Skole-Bygningen og Degne-Bolig uvedkommende og derfor bliver vurderet Boen til Indtægt. Videre af Betydenhed fandtes ikke i Skabet; — nogle Papirer, som ej kunde i Dag nøjere efterses, blev henlagt til Gennemsyn ved næste Skiftesamling. Dernæst blev en stor Kiste aabnet, hvorudi fandtes den Sl. Mands Gangklæder, hvilke Formynderen og Enken begjerte uden Vederlag de umyndige Børn tillagt. Samme blev dem tilstaaet, da Børnene kunde gøre Brug deraf, hvorpaa Registrering og Vurdering blev foretaget som følger:

I den inderste Stue:

Den store Kiste, hvori den Sl. Mands Klæder gemmes, 4 Rd. — 1 gml. Bord med Fløje, beskadiget, 24 Sk. — 1 gml. Egekiste, hvori Garn og Linned til Børnene, 8 Mk. — 1 Kar med Edske-Gjorde, 8 Mk. — 1 gml. Skrin, beskadiget, 12 Sk. — 1 Økse, 1 Mk. — 2 gml. Stob a 4 Sk., 8 Sk. — 1 Ballie med Jern-Gjorde, 2 Mk. — 1 stor Stoel, 4 Sk. — 1 Par gml. Støvler, 3 Mk. — 1 Strippe og 1 Træanker, 12 Sk. — 1 beskadiget Hammer og Tange af Jern, 1 Mk.

I den forreste Stue:

1 Jern-Bilæggerovn, 16 Rd. — 1 Messing Fad derpaa, 1 Mk. — 2 Stoele med Overtræk, 4 Mk. — 1 gml. Træstoel, 8 Sk. — 2 Træstoele, malede, a 24 Sk., 3 Mk. — 1 Hængeskab med Laas, 4 Mk. — 1 mindre Dito, 2 Mk. — 1 Slag-Bænk, 10 Mk. —

Børnenes Sengested, 1 Rd. — Derudi 1 Overdyne med tavlet Betræk, 2 Rd. — 1 Bolster Underdyne, blaastribet, 2 Rd. — 2 Blaastribede Bolsters Hoveddyner a 3 Mk., 1 Rd. — 1 gml. Underdyne, 1 Rd. — 1 Par Blaar Garns Lagener, 2 Mk. — 1 Bøsse med Laas, 1 Rd. — 1 Dito med frataget godt Laas, 2 Rd. — 1 gml. Klok-Værk af Træ, 4 Mk. — 1 lang Bord, 1 Rd. — 2 Bænke ved Bordet, 24 Sk. — 1 Krus til Øl med Sølvlaag, 3 Rd.

I Spisekammeret:

5 Tin-Fade, a Stk. 2 Sk., 10 Sk. — 15 Stk. Tin-Tallerkener, a 12 Sk., 11 Mk. 4 Sk. — 1 Tin-Thepotte, 8 Sk. — 4 Hollandske Tallerkener, a 4 Sk., 1 Mk. — 1 Malm Morter med Støder, 24 Sk. — 1 Kaaber Pottemaal, 12 Sk. — 1 The-Kedel, 2 Mk. — 1 Kaaber Dørslag, 1 Mk. — 1 Kaaber Fyrfad, 1 Mk. — 1 Messing Kaffekande uden Laag, 8 Sk. — 1 Øl Tønde med Jern Gjorde, 1 Rd. — 1 Tin-Række, 6 Sk. — 1 Øl-Fjering, 8 Sk. — 1 Hakkebræt, 4 Sk. — 1 gml. Økse, 4 Sk.

I Køkkenet:

1 Bord, 8 Sk. — 1 Tin-Række, 4 Sk. — Stenkar derpaa, 4 Sk. — 1 Hylde, 2 Sk. — 1 Stige, 8 Sk. — 1 Jern Pande og gml. Rist, 24 Sk. — 1 Fjerdingtonde Kaaber Kedel, gml., 4 Rd. — 1 Ild Tange og Ild Fork, 24 Sk. — 1 Spand og 1 Strippe, 1 Mk. — 1 Del Ragelse, 2 Mk. 6 Sk.

Paa Loftet:

1 Maal, Løb og Grynbotte, 1 Mk. — 1 gml. Soldfjering, 4 Sk. — 1 Mellemmads-Kurv, 4 Sk. — — For Resten Halm-Foring, intet Korn.

Endvidere blev vurderet et Stykke Huus Syden for Degneboligen, Stervboen tilhørende, bestaaende af 8 Fag Huus, gammel Ege- og Fyrtømmer med Straa Tag til Lade, Lo og Fæhus, a Faget 4 Rd., 32 Rd. — Derudi en Kou, blakbroget, 6 Aar gml., 10 Rd. — 7 Faar, a 8 Mk., 9 Rd. 2 Mk. — 2 unge

Faar-Lam, a 8 Mk., 2 Rd. 4 Mk. — Greb og Skovl, 1 Mk. — Trillebaare, 1 Mk. 8 Sk.

Alt tilsammenlagt: 108 Rd. 2 Mk. 4 Sk.

Af Kornet fandtes lidet utærsket, og det var lejet Sæd. Da Enken erklærede at holde Stervboen fri for Krav i Henseende til skyldende Jordleje derfor, saa blev det utærskede Korn uden Vederlag Enken tilstaaet. Endelig blev Enken tilspurgt, om hun noget af Guld, Sølv eller rede Penge var sig bevidst at kunde til Indtægt komme Boen? — hvortil hun svarede Nej, — men lovede til næste Skiftesamling, som ansattes til 6 Ugers Dagen efter Dødsfaldet, navnlig den 2. Januar 1797, at opgive, hvad som kunde opdages. Dog anmeldte hun, at hendes Sl. Mand havde uden Bevis laant Søren Hjulers i Asferg den Sum, 50 Rd., hvilken Debitor saavel som andre, samt Creditorerne i Stervboen, Skifteforfallteren vil besørge i de offentlige Tidender indkaldede. —

Der blev imidlertid intet af Skiftesforsamlingen den 2. Januar paa Grund af et Provsteskitte, hvorved Sognepræsten i Hald, Niels Bruun, overtog Provstiet. En Skiftesamling havde fundet Sted den 13. Juni; men først den 12. Oktober blev Skifteforretningen sluttet. Man havde da fundet endnu følgende til Stervboets Indtægt:

6 Stk. Sølvsker, a 2 Rd.:	12 - 0 - 0
Skoleløn:	3 - 2 - 0
Rede Penge fundne i Boet:	6 - 0 - 0
Christen Collerups Skyld:	415 - 0 - 0
Forskellige andre indvundne Fordringer:	235 - 5 - 6
Samt Vurderingens Beløb:	108 - 2 - 4

Ialt: 780 Rd. 3 Mk. 10 Sk.

Boets samlede Formue:	780 Rd. 3 Mk. 10 Sk.
÷ Boets samlede Gæld:	289 - 5 - 0
Igen:	490 - 4 - 10
÷ Skiftets Bekostning:	14 - 1 - 12
Til Arvingerne:	476 - 2 - 14

Enken:	238	Rd.	1	Mk.	7	Sk.
Jens Winther:	68	-	0	-	6 ⁴ / ₇	-
Jens Jensen Smed:	68	-	0	-	6 ⁴ / ₇	-
Anne Jensdatter Winther:	34	-	0	-	3 ² / ₇	-
Knud Jensen Winther:	68	-	0	-	6 ⁴ / ₇	-

Er: 476 Rd. 2 Mk. 14 Sk.

Asferg Degnebolig 12. Oktober 1797.

N. Bruun - Poulin - H. Adolf -

Bodil Jensdatter - Niels Jensen Smed - Christen Jensen -
Sl. Winthers. Enkens Lauværg. Børnenes Formyndere

Som Vitterlighedsvidner og Vurderingsmænd:

Niels Blegvad - Anders Willadsen.

Efter saaledes at have gennemvandret Jens Jensen Winthers Stervbo faar man Indtrykket af, at han sad ret lunt inden Døre, og i Sammenligning med Falslevdeggen, Bloch, maa han vel endog anses for en velhavende Degn; men nogen stor Bogelsker har han næppe været, om man ellers tør dømme ud fra Registreringen. Bodil Jensdatter overlevede sin Mand i 18 Aar, idet hun døde den 12. og begravedes den 17. November 1814. Kirkebogen opgiver i denne Anledning følgende Oplysninger:

„Enke efter afgangne Degn her i Asferg, Jens Winther, hvor hun var født og opholdt sig til sin Dødsdag, 68 Aar gammel. Hun var sygelig i 17 Aar og døde pludselig af Vattersot. Hun bar sit Kors med Taalmodighed“.

Jens Winthers Efterfølger som Skoleholder i Kjærby hed altsaa Christen Svendsen. Han var Søn af Gaardfæster i Kjærby Anneksgaard, Svend Nielsen og Hustru, Maren Christensdatter, og døbt Dom. 3 Paaske 1759. Nogen Uddannelse ud over, hvad han havde modtaget af sin Forgænger og Barndomslærer, Jens Winther, synes han ikke at have faaet, og Christen Svendsen bærer saaledes Vidnesbyrd om, at „Løbe-

skolemesteren"s Omgangsskole ikke har været saa helt ringe endda trods de beskedne Forhold; thi den Dag i Dag lever Christen Svendsen i Folkeerindringen som en endog meget duelig Lærer til at meddele Børnene Kundskaber og Færdigheder, hvorom ogsaa den gamle Jens Knudsens under „Smedegaarden“ omtalte Cifferbog synes at vidne. Om Sommeren var der kun liden Skolegang, og saa gravede Skolemesteren en Mængde Hedetørv, som jo den Gang var det mest anvendte Brændsel i de gamle Bilæggerovne.

Der siges om ham, at han holdt meget af at færdes ude paa den ensomme Hede eller i Kær og Krat, hvor han anbragte Sakse for Ræve, Maare, Ildere, Grævlinger og Oddere, hvis Skind han tørrede og solgte.

Efter Skoleloven af 29. Juli 1814 fortsatte Christen Svendsen endnu nogle Aar som Lærer og Kirkesanger. Dog har man ikke turdet betro ham den Kirkebog, som Degnen efter 1813 skulde føre; thi det ses af Underskriften i samme, at Degnen i Enslev, Laurs Nielsen Østergaard, der døde 63 Aar gammel den 6. Maj 1836, har konfereret Kjærby Kirkebog sammen med Sognepræsten for Hald—Kjærby Pastorat, indtil Christen Svendsen tog sin Afsked 1826, og en Seminarist blev kaldet til Embedet.

Samme Aar opførtes det første Skolehus i Kjærby, en meget ubetydelig Bygning, som vendte i Syd og Nord og laa, hvor nu Skolens Udhus findes. Udhuset, som dog først opførtes 1858, var beliggende paa den nuværende Skolebygningens Grund og vendte altsaa i Øst og Vest, saa Bygningernes Beliggenhed nu og den Gang var i omvendt Orden, medens selve Skolestuen fandtes omtrent paa samme Sted, hvor den findes endnu. Lejligheden var beregnet for en ugift Lærer, men kom dog i Løbet af 46 Aar til at huse adskillige Familiefædre, som under meget trange Kaar uddelte af deres Viden til Kjærbybørnene i den lave stenpikkede Skolestue.

Oppe paa „Swaldrebakken“ laa og ligger endnu Kirkehuset, den gamle Kirkelade, hvor man i svundne Dage opbevarede Kirketiendekornet, saa længe dette leveredes i Kærnen. Da man senere gik over til at yde Tienden i haardt Korn eller et Pengebeløb efter Kapiteltakst, omdannedes Kirkehuset, eller „Præstens Hus“, som det ogsaa kaldtes, til Beboelse og lejedes ud til Smaafolk for en passende Godtgørelse, der kom Præsteembedet til Gode.

I ovennævnte Præsteindberetning af 1772 hedder det om dette Hus: „Endvidere findes der et Hus i Kjærby, Præsten tilhørende udi Henseende til Kjærby Sogn. Dette Hus har jeg 1752 opbygget nyt og indrettet til 2 Lejevaaninger, hvoraf jeg hidtil aarligen har faaet i Leje af begge Vaaninger 4 Rd.“

Her boede fra 1816 og frem i Tiden Karen Jensdatter Møller, eller Karen Bødgers, som hun almindelig kaldtes. Hun var Datter af Gaardfæster Jens Christensen Møller i Kjærby „Havbækgaard“, født 1771, men nu Enke efter Peder Jensen Bødger i Haslum. Da det efter 1814 blev paalagt Beboerne og Godsejeren, at en Skolebygning skulde opføres, lejede man indtil videre Karen Bødgers Stue til Undervisningen, hvorfor hun efter Sigende fik 1 Rd-om Maaneden. Det gjorde naturligvis ikke noget, at Karen samtidig sad derinde og spandt, medens Christen Svendsen uddelte af sin Viden, alt imens han lappede paa Gaardmændenes søndrede Seletøj; Spinderokkens monotone hyggelige Snurren har maaske været den eneste Sang, som tonede ud over Skolestuen.

Ældre Folk erindrer endnu deres Forældres eller Bedsteforældres Fortællinger om Christen Svendsens Undervisning i denne Tid, da man endnu ikke kendte ret meget til det levende Ords Indflydelse, men derimod kilede paa med religiøs Opramsning og især med Læsning, Skrivning og Regning, saa disse sidste Fag kunde læres ret grundigt, om ellers Eleverne vilde gøre sig lidt Ulejlighed. Christen Svendsen var som sagt ivrig for at opnaa gode Resultater og

synes ogsaa at have fordret Orden og Lydighed, selv om han nu og da fandt Tid til at hele lidt paa et gammelt Seletøj. Undertiden hang der inde i Stuen en Del Skind, som var Udbyttet af hans Krig med Pelsdyrene, og naar en Spilopmager trængte til en lille Paamindelse, greb han et af Skindene og daskede Synderen om Ørene med det. Iøvrigt interesserede Børnene sig meget for denne Skindbunke af en anden Grund, fordi de af Erfaring vidste, at den omsider vilde give Anledning til en lille Ferie, og naar saa Skolemesteren en skønne Dag begyndte med bekymret Mine at tælle sine Penge, slog snart Befrielsens Time. Saa sendte han Børnene hjem, tog Skindene under Armen og vandrede til Mariager for at gøre dem i Penge; men desværre blev Skindene ofte til en „Bjørn“, saa han glemte at vende hjem igen samme Dag. Alligevel hviler Christen Svendsen med Ære i sin Grav; han var jo ikke værre end de fleste andre, hans Fejl glemte man gerne over hans Flid og Retsindighed, og endnu vidner en Anmærkning i Kontrakirkebogen om, at han fortjener Navn af Kærby Skoles Veteran, idet han trofast øvede sin Skolegerning i 47 Aar.

Christen Svendsen døde 74 Aar gammel den 4. April og begravedes efterfølgende 12. April 1833 — fattig som han havde levet. Kirkebogen kalder ham pensioneret Skolelærer, og Skifteprotokollen erindrer ham i følgende vemodige Linier, der dog synes at kaste et lille Glimt af Anerkendelsens Sollys hen over hans Livsgerning: „Gammel Ungkarl, forhenværende Skolelærer i Kjærby. Den afdøde gik omkring i Sognet for at nyde sin Underholdning, og af Skolekassen fik aarlig 10 Rbd. til Klæder. Den afdøde efterlod sig aldeles intet og Sognets Beboere med Familien bekostede hans Jordefærd. Ingen Skifte foretaget.“

Den gamle Skolemesters Gravhøj paa Kjærby Kirkegaard erindrer ingen mere; men den Ærbødighed, hvormed han endnu lever i Folkeerindringen,

vidner om, at hans Livsgerning har været øvet i Kærlighed og Troskab og lønnet med hans fattige Bybørns Taknemlighed. Ogsaa han har været med til at jævne Vejen for de kommende Slægter.

Vistnok engang i Aaret 1827 flyttede Kjærby Sogns første „Sædedegn“ ind i den nye Skolebygning. Her erindres han kun som Hansen; men han er utvivlsomt identisk med Frederik Julius Christian Hansen, Søn af Gartner Hans Terkelsen i Beder, født den 13. November 1806 og dimitteret fra Lyngby Seminarium. Allerede sidst paa Sommeren 1829 drog han bort, sagtens forflyttet til et bedre Embede; men det er ikke lykkedes at opspore hans senere Livsveje.

Derimod har man til denne Dag gemt Erindringer om hans og den „kønne Esthers“ ulykkelige Kærlighed, som maaske var Grunden til, at han saa hastigt længtes herfra. Hun var født den 10. Juni 1809 og Datter af Sognefoged og Gaardmand i Enslev, Rasmus Bach og Hustru, Ane Kirstine Lassen, der atter var en Datter af den sidste Sognepræst til Falslev og Kjærby, Laurits Lassen (1775—1816). Forældrene syntes imidlertid ikke om at give Datteren til en fattig Degn; de havde mere solide Fremtidsplaner med hende og udsaa hende en anden Fæstemand, skønt Esther græd sine kønne Øjne røde af Sorg og Fortvivlelse; men hun havde dog ikke Mod til at sætte sig op imod Forældrenes Villie, og hendes Hjertensven var vel lige saa raadvild som hun. De vidste begge, at det var deres Livslykke om at gøre, og enedes derfor om, at Hansen paa selve Bryllupsdagen skulde møde op i Enslev Kirke og gøre Indsigelse mod Vielsen som den, der havde Pigens Hjerte og Løfte om Ægteskab.

Sognepræsten til Gjerlev-Enslev Menigheder var fra 22. Juli 1819 til 5. November 1828 Jens Christensen Brix, Søn af Gaardfæster Christen Brix og Hustru, Maren Christensdatter, i Kjærby „Brixgaard“ og døbt

Dom. 1. Advent 1780*). Til ham henvendte Lærer Hansen sig efter Sigende om Raad og Bistand; men Præsten turde ikke give ham Medhold i en saadan Adfærd, der rimeligvis slet ikke vilde føre til Maalet, men derimod vække Forargelse, og saa tabte Hansen Modet og overlod med bedrøvet Sind Esther i sin Skæbne. Enslev Kirkebog udviser, at „Jens Andersen Vindstrup, Bondekarl af Stangerum, og Esther Rasmusdatter Bach, Bondepige af Enslev, viedes den 27. Juni 1828“.

Men Esther havde dog ventet sin Ven og spejdede efter ham baade paa Vejen og i Kirken, lige indtil den hellige Handling krævede hendes Ja trods Hjertets Nej, og saaledes blev hun Jens Vindstrups Hustru. Tilsyneladende var Ægteskabet dog ingenlunde ulykkeligt; thi Jens Vindstrups synes at have været et skikkelig og retsindigt Menneske, der i alle Henseender behandlede hende godt og muligvis var vandret til Brudeskamlen saavel som hun mere efter andres Villie end egen Drift. Hun fødte ham vist ogsaa en Datter, som døde i Barnealderen.

Esther kunde dog aldrig glemme sin Ungdomskærlighed; Hansens Breve gemte hun som en Helligdom i sin Dragkisteskruffe, og ofte søgte hun i Ensomhed op i Stuen, hvor Dragkisten stod, for at læse dem. Saa kunde man se paa hende, at hun havde grædt og var rød og ophovnet paa Kinderne, og under disse Forhold har de to Ægtefolk vel næppe kunnet være for hinanden, hvad de gerne vilde.

Tæt ved Jens Vindstrups Gaard laa Enslev gamle Skole, og en af Degnen Christen Nielsens Smaapiger, den lille Anine, havde Esther baaret i Kirke og bevarede altid en stor Kærlighed til hende. Barnet gik

*) Døde den 11. Februar 1849 som Konsistorialraad og Sognepræst ved Frue Kirke i Aarhus. „Wiberg“ siger om ham: „Vandt ved nidkær Embedsførelse og kristelig Vandel sine Menigheders Agtelse og Kærlighed; jævn og ligefrem; ikke Falskhed i hans Sjæl; beskeden og fordringsløs“.

og puslede inde hos Gudmoderen fra Morgen til Aften, og Esther vidste aldrig det Gode, hun vilde gøre hende; ved sin Død testamenterede hun da ogsaa sin lille Guddatter 500 Rigsdaler.

Enslev Kirkebog meddeler, at Esther Rasmusdatter Bach, Gaardmand Jens Vindstrups Hustru, døde den 17. Juli 1851; hun var da 42 Aar gammel. Hendes Død skyldtes et ulykkeligt Tilfælde, idet hun under Maaltidet fik et Karusseben i Svælget, som Læge Siemsen i Mariager ikke formaaede at fjerne. Betændelse stødte til, og Halsen svulmede op, saa hun efterhaanden hverken kunde aande eller synke, og faa Dage efter var Esther ikke mere. Traditionen siger, at hun selv gik og forberedte sin egen Begravelse, da hun følte sig forvisset om, at Døden snart vilde hente hende. Om der var andre, der sørgede over Esther, end den lille Guddatter, vides ikke; men i den følgende Tid saa man ofte Barnet grædende liste omkring Gudmoderens Grav. Senere giftede Jens Vindstrup sig med en anden Enslevpige ved Navn Ane Kondrup; men de sank barnløse i Graven.

Poesiens Blomsterflor kan have smykket Tragedien; men saaledes har Folkeerindringen i et Hundredaar bevaret Lærer Hansens og Esthers vemodige Kærlighedshistorie.

Efter denne lille Afvigelse fra vort egentlige Emne vender vi atter tilbage til Kærby, hvor Degnen ikke længere hed Hansen, idet hans Efterfølger, Anders Andersen, blev kaldet til Skolelærer og Kirkesanger den 1. Oktober 1829. Han var Søn af Gaardmand, Anders Nielsen og Hustru, Malene Sørensdatter i Rosenlund, Granslev Sogn og født den 31. Maj 1806. Den 1. Oktober 1825 blev han optaget paa Lyngby Seminarium, hvorfra han dimitteredes den 4. Oktober 1827 med Karakteren: „Meget duelig“. Men ejheller han, saalidt som hans Forgænger og de fleste af hans Efterfølgere, slog sig ret længe til Ro i Kærby, hvor Lejligheden og Indtægterne som allerede sagt ringe nok kunde tilfredsstille et enligt Menneske og

endnu ringere huse og underholde en Familie, saa Læreren var henvist til et fortsat Munkeliv.

Den 11. August 1832 blev Andersen af Kammerraad Jørgen Mørch Secher, Ejer af „Julianehaab“ i Vivild Sogn, kaldet til Lærer og Kirkesanger i Hvilsager, og der døde han „43 Aar og 37 Dage gammel“ den 7. Juli 1849. I sin Fritid syslede han lidt med Husflidsarbejde, og i en af Kjærbygaardene, hvor han kom meget, findes endnu et Par Papæsker, som er lavede af ham.

Saa blev Christian Frederiksen Lærer i Kjærby fra 1832—35. Han var Søn af Frederik Jensen og Hustru, Kirstine Nielsdatter, i Katballe, Lysgaard Sogn, født der den 5. December 1809 og dimitteret fra Lyngby Seminarium 1829. Fra Kjærby forflyttedes Frederiksen til Sødring, og i dette Embede giftede han sig med Kristine Marie Høeg, Datter af Proprietær Christen Høeg og Hustru, Mariane Holst, til Hersomgaard (Marienlyst) og født den 30. Maj 1816. Ved dette Ægteskab blev han Svoger til Prokurator Rasmus Brasch i Mariager, som var gift med Søsteren Mariane Elise Kristine Høeg, der døde den 18. Maj 1841. Da Embedet som Lærer og Kirkesanger i Gjerlev blev ledigt 1857, søgte og fik han dette, og der virkede han Resten af sine Dage.

Frederiksen var en begavet Mand, en initiativrig og virksom Natur; Lars Bjørnbaks Anskuelser om Bondestandens borgerlige Oplysning og Dygtiggørelse havde grebet ham, og derfor oprettede han i Gjerlev en Folkehøjskole, hvis Forstander han var til sin Død.

Som Ungdomslærer kom han i Forbindelse med mange Mennesker, blev en agtet og anset Mand og hædredes med Sølvkorset; men han fik ogsaa Fjender, saaledes som det oftest hænder Personligheder, der rager op over Mængden, og derved kastedes vemodige Skygger ind over hans sidste Dage. Der er ingen Tvivl om, at Frederiksen havde stor Kærlighed til Bondestanden, fra hvilken han selv var udgaaet, og gerne vilde være med til at højne dens

Udsyn og Selvhævdelse. Imidlertid endte en pludselig og uventet Død Frederiksens virksomme Liv den 25. Juli 1872, og den 27. Juli fandt han sit sidste Hvilested i den sydøstre Del af Gjerlev Kirkegaard. Graven er forsvunden; men Minderne lever om et virksomt Menneskeliv.

Niels Nielsen Westergaard, Lærer i Kjærby fra 1835—40, var Søn af Gaardmand Niels Jensen Westergaard og Hustru, Karen Øris, paa Westergaard i Troelstrup, Tostrup Sogn, omtrent 3 Mil Nord for Viborg. Han var født den 7. Juni 1812 og blev dimitteret fra Lyngby Seminarium den 10. September 1833 med Karakteren: Duelig. Efter 5 Aars Virksomhed i Kjærby blev han den 17. September 1840 kaldet til Lærer i Falslev, og der døde han af en Brandbyld i Halsen den 18. April og begravedes paa Falslev Kirkegaard den 24. April 1856, altsaa kun 44 Aar gammel. Han efterlod sig en Enke og i hvert Fald en Søn, som senere boede i København, og det ses i Gjerlev Kirkebog, at den 3. Juni 1858 „viedes Enkemand Søren Pedersen, 39 Aar gammel, Boelsmand i Gjerlev, og Ane Jørgensdatter, Enke efter Skolelærer Westergaard i Falslev“.

Efter Westergaard blev Christen Pedersen Lærer i Kjærby fra 1841—45. Han var Søn af Peder Christensen Eskesen og Hustru i Øster Tørslev og født der 1813, dimitteret fra Lyngby Seminarium og kaldet til Lærer i Kjærby den 20. Juli 1841. Hans Hustru hed Lene Hovgaard og var Datter af Smeden Jens Hovgaard i Dyrby, Gassum Sogn. Fra Kjærby forflyttedes han rimeligvis til Udbyover, men blev i hvert Fald senere Lærer i Vinstrup og Kirkesanger i Dalbyover. I dette Embede døde han af Brystbetændelse, 58 Aar gl., den 30. September og begravedes paa Dalbyover Kirkegaard den 6. Oktbr. 1871.

Hverken Westergaard eller Chr. Pedersen synes at have afsat noget varigt Spor i Kjærbyernes Erintring, og efter saa kort en Embedstid var dette vel ejheller at forvente, naar ikke særlige Begivenheder

knyttede sig til deres Navne; men de var begge vel-lidte, og det betyder dog altid en Del. Til Christen Pedersens Ros bør det dog erindres, at han var den første af de Kjærby Degne, der allerede her brød ud af Munkecellen og vovede at gifte sig. Engang i 1842 hjemførte han sin Lene, og den 20. Januar 1843 fødtes det første Barn i Kjærby Skole, Lærer og Kirkesanger Chr. Pedersen og Lene Jensdatter Hovgaards Søn, Jens Peter Pedersen, som allerede den 13. Juni 1844 maatte overlade Vuggen til Broderen, Christen Christensen Pedersen. Siden har der med Undtagelse af nogle faa Aar stedse været baade en Degn og en Degnekone i Kjærby. Efterfølgeren mødte ganske vist ugift; men Mangelen var rettet, da han drog bort herfra.

Christen Mortensen, som nu overtog Lærergerningen, blev født den 3. Juli 1823 i Havndal, Udbyover By, Udbyneder Sogn, og var Søn af Udflytterhusmand Morten Christensen og Hustru, Maren Svendsdatter. Han kom 1841 paa Lyngby Seminarium, og dimitteredes derfra 1843 med Karakteren: „Meget duelig“. Kort efter blev han Hjælpelærer for Chr. Lindberg i Udbyover og ved dennes Død konstitueret i Embedet, som han dog ikke fik. I September 1845 kaldedes han til Kirkesanger og Skolelærer i Kjærby, og den 2. Januar 1848 ægtede han Johanne Marie Frederikke Charlotte Kragh, Datter af allerede da afdøde Lærer Peder Kragh i Udbyneder. Brudens Sognepræst, Pastor Bie, som foretog Vielsen, havde baade døbt og konfirmeret dem begge.

Mortensen skildres af de gamle som en dygtig Lærer, der arbejdede i sin Skole med stor Energi og forlangte Orden og Lydighed. At han selv har befundet sig vel i denne gammeldags By, synes at fremgaa af en Skildring om „Slavekrigen“ i 1848, som han omtrent 40 Aar senere skrev i „Samlinger til jydsk Historie og Topografi“. Erindringen om de længst henfarne Dage vidner om et godt og tillidsfuldt Forhold mellem Skole og Hjem, og Mortensen

afslører sig som en fornøjelig og interesseret Fortæller, pligtopfyldende i sin Skolegerning, men øjensynlig stolt af de gamle Kærbyere, idet de omtales som „overmaade raske“, snarraadige og „ikke forsagte Folk“, der straks satte begge Byens Smede i Arbejde med at lave „Pigge“, rede til med Liv og Blod at forsvare deres Arne mod Slavernes grumme Angreb.

Men de unge Degnefolk maatte tænke paa et bedre Levebrød, end Kjærby kunde yde, og saa søgte og fik Mortensen da Lærerembedet i Lerbjerg den 1. November 1849. Ofte er dog sikkert deres Tanker fløjet paa Længselens Vinger tilbage til Kjærby Skole, hvor deres første Barn blev født den 8. Oktober 1848. Det var en Søn, som efterfølgende 26. November døbttes i Kirken og fik Navnet Peter Martin Mortensen, sagtens opkaldt efter Morfaderen Peter Kragh; men den 9. Februar 1849 døde den lille Dreng, og endnu efter 76 henfarne Aar findes hans Mindetavle paa Kirkegaarden, skønt Graven er forsvunden.

Den 31. Maj 1856 blev Mortensen kaldet som Lærer og Kirkesanger i Grønbæk Sogn ved Silkeborg, og der faldt saaledes hans egentlige Livsgerning, indtil han efter 29 Aars Virksomhed i denne Skole tog sin Afsked 1885. De gamle Lærerfolk flyttede saa til Aarhus, hvor Mortensen døde 80 Aar gammel den 2. og begravedes den 7. November 1903. Hustruen døde 93 Aar gammel den 19. og begravedes den 25. April 1913, og de hviler begge paa Nordre Kirkegaard.

Jens Petersen, Lærer i Kjærby fra 1849—57 og Seminarist fra Lyngby, var Søn af Gaardmand og Sognefoged Peter Axelsen og Hustru, Inger Nielsdatter, i Sem By og Sogn, og der blev han født den 8. December 1824. Hans Hustru, Hansine Cathrine Guldberg, var Datter af Farver Guldberg i Mariager, og i Kjærby fødtes deres Søn, Hans Ingvard Høegh Petersen, den 17. Juli 1855. Petersen var en svagelig Mand; allerede her i Kjærby led han rimeligvis

af Lungetæring, og især om Vinteren kneb det ofte for ham at forrette sin Andel af Gudstjenesten og synge de lange Salmer i den kolde Kirke.

Spørger man nu de gamle ud om Jens Petersens Personlighed og Virksomhed, former Svaret sig omtrent saaledes: „Han var saa inderlig ejegod!“ Saa kønt et Eftermæle bliver vel næppe mange til Del. Hans blide Sind vandt ham baade Børnenes og Forældrenes Hengivenhed, skønt man nok saa, at han helst kneb Øjnene sammen ogsaa overfor mindre heldige Udslag af Elevernes Frihedsopfattelse; men „den, der tager Barnet ved Haanden, tager Moderen om Hjertet“, og alle Overleveringer om Lærer Jens Petersen samstemmer da ogsaa i at skildre ham som en god Lærer baade udenfor og inde i Skolestuen. Hans Haandskrift er ualmindelig smuk og karakterfast og synes at vidne om en Mand med Villie. Fra Kjærby forflyttedes Jens Pedersen 1857 til Lærer- og Kirkesangerembedet i Auning, og der døde han af Brystsyge den 17. April 1863. Den 23. April begravedes han paa Auning Kirkegaard, 38 Aar gammel. Enken levede siden i Randers, hvor en velhavende ugift Broder var Købmand og nok kunde være en Støtte for Søsteren og hendes Børn.

Vi har allerede set, at de fleste Kjærbydegne hurtigst mulig rystede Støvet af deres Fødder og søgte hen paa bedre Græsgange; men Jens Pedersens Efterfølger, Jens Andersen, indtager dog i denne Henseende Førstepladsen. Han kom hertil vistnok fra Vestertørslev og begyndte sin Virksomhed i Kjærby Skole den 25. Februar 1858; men allerede i Januar 1859 blev han forflyttet til Stautrup-Koldt Sogn ved Aarhus, og i Slutningen af Aaret 1860 kaldedes han til Lærer og Kirkesanger i Nabosognet, Tranbjerg, hvorfra han tog sin Afsked 1892.

Det var nok ikke helt let at overtage Skolegeringen efter den afholdte Jens Pedersen, og det fik da ogsaa Andersen at føle. Disciplinen fandt den nye Degn meget vaklende og mente det fornødent

at stramme Tøjlerne lidt, medens Flertallet af Forældrene var af en ganske modsat Anskuelse. — Lærer Andersens senere Liv og Virksomhed godtgjorde imidlertid, at han var en særdeles dygtig, energisk og fremadstræbende Personlighed, som vandt baade Tillid, Anerkendelse og Indflydelse i rigt Maal, hvad Kjærbyerne vel ogsaa havde sandet, hvis blot de rigtig havde lært ham at kende. Nu skiltes altsaa Parterne til gensidig Tilfredshed; men Kjærby var sagtens snart alligevel bleven for snæver en Tumleplads for en Mand af hans Støbning.

Jens Andersen var født i Hjerl By og Sogn, Harre Herred i Salling den 8. Februar 1835, Søn af Gaaardmand Anders Jensen Thybo og Hustru, Maren Jensdatter, og som Sallingbo var han sagtens Seminarist fra Ranum. Den 19. November 1857 blev han gift med Ane Margrethe Laursdatter fra Langballe i Maarslet Sogn, som døde den 15. September 1865. I dette Ægteskab var der 3 Børn, af hvilke Anders Peter Andersen blev født i Kjærby den 12. Januar 1859, døde samme Sted efterfølgende 27. og begravedes paa Kjærby Kirkegaard den 31. Januar, faa Dage før Forældrene drog til deres nye Hjem; men Barnets Mindekors findes endnu paa Kirkegaarden. En anden Søn blev Gaardmand i Tranbjerg, og en Datter døde som Lærerinde i Aarhus. Jens Andersens anden Hustru hed Jensine Caroline Jensen og var fra Østerby i Tranbjerg Sogn; med hende havde han 2 Sønner og 2 Døtre, af hvilke den ene Søn 1914 var Præst i Møborg mellem Lemvig og Holstebro og den anden ansat ved Banen. Den ældste Datter var paa samme Tid gift med en Banemand, medens den yngste var ugift og hjemme hos Modern i Aarhus.

Lærer Andersen tog megen Del i det offentlige Liv; han blev 1884 eller 85 valgt som Medlem af Aarhus Amtsraad og senere Bestyrelsesmedlem af Hads-Ning-Herreders Banen. Endvidere var han fra 1887 til sin Død Direktør for Landbosparekassen i

Aarhus og havde i de sidste Aar ca. 8000 Kr. i aarlig Løn. Alt dette Udenomsarbejde krævede naturligvis en stor Del af hans Tid, og derfor søgte og fik han sin Afsked med Pension, kun 57 Aar gammel. Han døde paa Amtssygehuset i Aarhus den 5. og begravedes paa Tranbjerg Kirkegaard den 10. Juli 1906, 70 Aar gammel. Jens Andersen var Ridder af Dannebrog.

Fra Skildringen af „Smedegaarden“ Pag. 32 kender vi allerede den Mands Oprindelse, som i de følgende 35 Aar øvede Lærergerningen i Kjærby Skole, Veteranen blandt den yngre Tids Kjærbydegne, Peder Jensen. Gennem sin kundskabsrige og interesserede Fader den gamle stoute Bondemand, Jens Knudsen, var Drengens Sans for boglig Syssel tidlig bleven vakt, og Moderens Fortællinger om Morfaderen, Styrmanden Christen Smidt, og dennes Rejser og Oplevelser under sydligere Himmelstrøg baade til Middelhavslandene, Afrika og Asien paavirkede fra Barndommen af hans Fantasi og Videlyst. Vi har endvidere set, at der i Slægten var en gammel Tradition i Retning af Lærervirksomhed, og med disse Forudsætninger kom Peder Jensen paa Lyngby Seminarium 1856 og dimitteredes derfra den 22. Juli 1859 med Hovedkarakteren „Duelig“.

Netop paa dette Tidspunkt eller rettere kort forud var Embedet i Kjærby bleven ledigt ved Andersens Forflyttelse, og skønt Peder Jensen havde Lovning paa et Embede Vest for Hobro og vist allerede var kaldet dertil, satte Befolkningen sig i Bevægelse for at beholde ham, og det lykkedes, skønt han egentlig ikke havde Karakter for Kirkesang. Hjemmet drog Peder Jensen, og Befolkningen holdt af ham, som en af deres egne; og de blev heller ikke skuffede. Derom vidner det Minde, de satte paa hans Grav, og ligeledes den Pietet, hvormed de ældre endnu efter saa mange Aars Forløb omtaler deres gamle Lærer.

Peder Jensen kom saaledes til at virke i den

samme Skolestue, hvor han som Barn havde modtaget sin første Undervisning. Fra Vinduerne kunde han se sit gamle Barndomshjem, kun et Par Hundrede Skridt borte, med de mossede Straatage, de solbrændte Ruder og de lave, hvidkalkede Lervægge, hvor begge hans Forældre levede og virkede endnu en lang Aarrække, og ofte listede han gennem Slippen mellem Vesthuset og Stuehuset, bøjede ind ad den lave Karm med de to Halvdøre og søgte Hvile ved den hjemlige Arne. Forældrene var glade ved, at Sønnen blev Hjembyens Degn, og de hjalp ham baade med Raad og Daad over de økonomiske Vanskeligheder, som Embedets beskedne Indtægter især i Førstningen beredte ham. Han var jo kun 21 Aar gammel og havde i Eje Fremtidens lyse Forhaabninger, der ikke smaalig vejer Livslykken paa en Guldvismer; glad ved sit eget lille Hjem og Gerningen blandt de smaa, som han altid øvede med nedarvet samvittighedsfuld Flid og Troskab, tog han Arbejdet op med et frejdigt Mod baade inde blandt Børnene og ude omkring den gamle Skolebygning. Midt i Haven var et stort Vandhul, som vel var et Minde om, at Skolen ligger paa opfyldt Engbund, og den nuværende Legeplads laa hen som et Uføre med en snavset Andedam og andre ukultiverede Naturfænomener; men den unge Lærer tog fat paa Skovl og Spade, spændte sig selv for Trillebøren, jævned og planerede, saa Hullerne blev fyldte, og hvor forud Byens Ænder snadrede, der tumler sig nu Byens Børn, hver eneste Skoledag i barnlige Lege. Han elskede Træer, og baade Skolehaven og Legepladsen bærer endnu Vidne om hans Kærlighed til Naturen. Ogsaa Træerne langs Byens Veje hvisker om Lærer Jensen, naar Vinden Suser igennem deres Kroner, og Kirkegaarden, der før hans Tid nærmest lignede en Græsmark, blev især ved hans Initiativ planeret og smukt beplantet, saa store Løvtræer nu strækker deres Grene skærmende ud over hans eget Hvilested og hans Bybørns Grave.

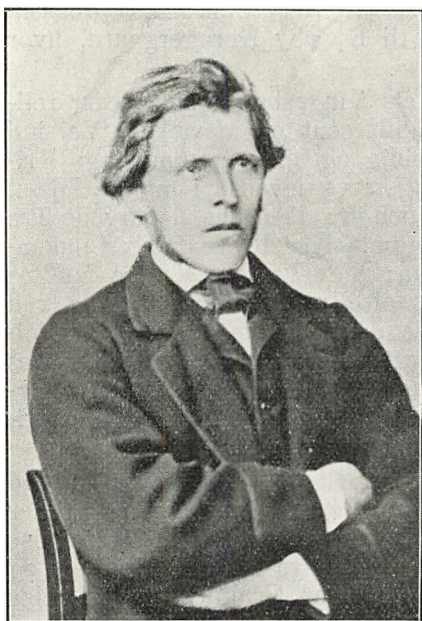
De første fire Aar var Lærer Jensen alene; men den 16. Maj 1863 viedes han til Johanne Cathrine Marie Nielsen, Datter af den i sin Tid her paa Eggen velkendte „gamle“ Lærer Nielsen i Enslev og født i Ølst ved Hobro den 3. August 1835, hvor Faderen var Lærer den Gang. I dette Ægteskab fødtes den 3. Maj 1864 Datteren Anna Elisa Jensen, som senere blev gift til Kjærby Nøragergaard, hvor hun lever endnu.

Suset af Aandslivets Vingeslag, folkelige og religiøse Strømninger, fandt sent og afsvækket Vej ind i Kjærbydalen. Enfoldig og ærlig gammeldags Kristendom uden Retningsfarve levedes i mange Hjem, dyb Ærbødighed for den fra Fædrene nedarvede Tro besjælede de fleste gamle Kjærbyere trods Lunkenhed og aandelig Søvn; men bevidst Vantro fandtes næppe. Hvor er det ofte velgørende at sidde ved Oldingens Seng og se de gamle magre Hænder foldede, se ind i de duggede Øjne, mens Bønnen bedes i Jesu Navn med barnlig Tro paa Syndernes Forladelse og Kristenlivets skjulte Vækst i lykkelig Uvidenhed om troende Menneskers ofte bitre Strid.

Lærer Jensen var naturligvis et Barn af sin Tid og sine Omgivelser, saaledes som vi alle mere eller mindre maa være det. Hele sit Liv med Undtagelse af de faa Seminarieaar tilbragte han i Hjembyen, og nogen direkte Paavirkning af Grundtvigs og Kolds Skoleideer havde han vist ikke modtaget; men ad indirekte Vej havde han dog næmmet adskilligt baade fra grundtvigske og bjørnbakske Lejre. Han fortalte saaledes for Børnene Bibelhistorie og Fædrelandshistorie, talte med dem om den kristne Tro som en Hjertesag, og i sine Overhøringer hævdede han altid Forstaaelsen over for Ramseriet, jævne stilfærdige Spørgsmaal og Svar fremfor Tidens ofte vidtforgrene Katekisationer. Børnene lærte hos Lærer Jensen at læse og skrive godt, om de ellers havde Evne og Villie dertil; selv skrev han en klar Stil med en fast og flydende Haand, og han var en særdeles

dygtig Regnelærer. Mange Vintre holdt han Aftenskole for Mænd og voksne Karle, ligesom han i sin tidligste Ungdom havde Timer paa Gjerlev Højskole.

Søger man nu saa mange Aar efter Lærer Jensens Død at danne sig et troværdigt Billede af ham ved

Lærer Peder Jensen.

Samtaler med hans gamle Elever, saa faar man Indtrykket af et stilfærdigt og i høj Grad beskedent Menneſke, som mindst af alt ønskede at blive stillet i Forgrunden, og netop derfor var han afholdt af sine Skolebørn og agtet af alle. Altid var han villig til at hjælpe Byens Befolkning og de stedlige Sogneraadsmedlemmer med Udregninger og andre skriftlige Fornødenheder baade i den ene og den anden Retning, og han blev i saa Henseende flittig benyttet med Tak som Løn.

Et gammelt Dokument, som fandtes henslængt under Hældfagene paa Skolens Loft og er skrevet af Lærer Jensen, har det her sin Interesse at anføre som Prøve paa hans Fremstilling og til Oplysning om de Brydninger, der i Anledning af Kommunallovene af 6. Juli 1867 var til Stede mellem Hald og Kjærby Sogne.

„Til Amsraadet for Randers Amt.

Samtlige Vælgere i Kjærby Sogn giver sig her ved den ærbødige Frihed for Amsraadet at fremkomme med følgende Andragende:

Under 21de d. M. har Hald Kommunes Sogneraad udarbejdet et Forslag til Afregning mellem Hald og Kjærby Sogne, i hvilket Forslag Hald Sogns Skolehus med Have og Grund er ansat til 2400 Rd., og sammes Skolejord til 1600 Rd., hvorimod Kjærby Skolehus med Have og Grund kun er beregnet til 650 Rd. med den Bemærkning, at Kjærby har ingen Skolelod, hvorefter Majoriteten i Sogneraadet — 5 Medlemmer, alle af Hald, har udfundet, at Kjærby Sogn med 84 Tdr. Hartkorn, hvis Besiddere paa Een nær alle er Fæstere, tildels i trange Kaar, skal udbetale til Hald Sogn 672 Rd.

Vi kunne nu aldrig tro, at det er Kommunallovens Mening, at hvor et mindre Sogn skal sammenlægges med et større, at hint da skal finde sig i, hvad dette, der jo altid er i Majoritet, finder for godt at opstille. Kjærby Skolehus med Grund og gode Have maa i det allermindste ansættes til 1000 Rd.; der er 5 Fag Grundmur, stærk og god, til Skole og Bopæl og 5 Fag Udhus. Hvis dette skulde sælges, da vilde vi snarere opnaa 1000 Rd. for dette, end Hald kunde faa 2400 Rd. for sit Skolehus, hvilken Paastand Egnens Priser paa ringere Lejlighed end Kjærby Skole noksom beviser Rigtigheden af. Det er endvidere og urigtig at sige, vi ingen Skolejord har, om denne Lod end ikke endnu har kunnet overgives Læreren paa Grund af, at den er udlejet; men saasnart Lejetiden udløber — (her er med en anden Haand i Marginen anbragt et: naar?) — tilfalder den Skolen ifølge Kirke- og Undervisningsministeriets Resolution af 10. December 1857, hvor det derom hedder: „Som Skolelod tillægges Kjærby Skoleembede den saakaldte Fælleds- eller Smedelod, nyt Mtr. Nr. 29, af Hartkorn Ager og Eng 3 Skp. 3 Fdk. 2 Album“. — Det fremgaar da heraf, at vi virkelig har en Skole-

lod, og derfor er det aldeles urigtigt, at Hald Sogn fører sin Skolejord paa Afregningsforslaget, — det er to lige store Størrelser, som dækker hinanden. Vi maa derfor protestere imod at vorde belastet med nogen som helst Betaling til Hald Sogn ved den Afregning, som skal finde Sted ved Sammenlægningen af disse Sogne.

Men hvad vi allerhelst vilde i den Henseende er, at vorde fritaget for at sammenlægges med Hald Sogn, og anholde herved paa det ærbødigste om Amdtsraadets Indvilligelse og Foranstaltning til hos Ministeriet at erholde Tilladelse til, at Kjærby Sogn maa udgøre en egen Kommune med egen Styrelse; vi undgaar da det trykkende i stedse at være i Minoriteten og, den lange Vej til Hald, paa det nærmeste 1 Mil, som vort Sogns Medlemmer af Sogneraadet altid maa være belavet paa at spille Tiden over, og, hvad der er det vigtigste ved en slig Udsondring: Øvrigheden fries da for at varetage vort Tarv, hvilket vil blive uundgaelig, hvis Majoriteten vil misbruge sin Magt, hvorom Aspekterne allerede synes at varsle.

Sluttelig skulle vi undertegnede Sogneraadetsmedlemmer af Kjærby, jeg Niels Skjøtt og jeg Søren Christensen tillade os at bemærke, at vi ved Fastsættelsen af Afregningsforslaget protesterede mundtlig imod det ubillige i samme, uden at denne vor Protest blev antydet i Forslaget; dette finder vi fornødent at tilføje for at forsvare os imod, at vore Navne under Afregningsforslaget skulle udtydes som en Tiltrædelse eller Indrømmelse af samme.

En ordret Afskrift af tidtnævnte Afregningsforslag give vi os den ærbødige Frihed at lade medfølge. —

Kjærby, den 26. Januar 1868.

Allerærbødigt!

Chr. Skjøtt — Niels Skjøtt — Christen Jensen

Jens Nielsen — J. Berg — J. Jørgensen

Jens Christensen — Jens Pedersen — Søren Pedersen

Anders Raj — Jens Knudsen — Søren Chr. Jensen

Laurs Laursen — Søren Hansen — Niels Nielsen
Niels Bonde — Niels Svendsen — S. Christensen
Jens Nielsen Find — Niels Christensen
Chr. Willadsen — Jens Christian Christensen.“

Ansøgningen er samme Dag forevist Godsejeren, som videreforsendte den til Amtsraadet med følgende Paategning:

„Idet jeg aldeles maa slutte mig til det i denne Ansøgning anførte, tillader jeg mig, som Ejer af Kjærby By, at anbefale denne Afsondring af Kjærby Sogn fra Hald Sogn, til det ærede Amtsraads gunstige Vedtagelse, saafremt dette kan ske i Overensstemmelse med Lovgivningen. Da Kjærby, som bemærket ligger langt fra Hald, og er beliggende i en anden Jurisdiktion, er der i flere Henseender mange Ulemper ved det imellem disse 2 Sogne bestaaende Fællesskab, hvortil kommer, at Hald Skolebygning, uagtet den for faa Aar siden er opført af ny, absolut maa ombygges eller udvides, og derved vilde Kjærby Sogn igen yderligere bebyrdes.

Kjellerup, den 26. Januar 1868.

Ærbødigst
Joh. Brask.“

Hald Sogneraads Erklæring desangaaende, som Amtmanden, Kammerherre Rosenørn, snarest indhentedes, lyder saaledes:

„Undertegnede Sogneraadsmedlemmer af Hald tillader os herved at afgive følgende Frklæring paa det Andragende, Beboerne af Kjærby har tilstillet Amtet med Hensyn til Afregningen mellem Sognene i Henhold til Lov af 6. Juli 1867 § 19:

1. Hvad angaar Taxationen af begge Sognes Skoler, da har denne fundet Sted efter bedste Skøn, og have de 2 Medlemmer af Kjærby deltaget heri.

Naar Hald Skolebygning beregnes til 2400 Rd., men Kjærby Skole til 650 Rd., da vil det ved første Øjekast blive klart, at Hald Skole, der er

opført i 1860, bestaaende af 12 Fag Stuehus med $1\frac{1}{2}$ Stens Mur og 11 Fag Udhush, langt fra er sat for højt imod den gamle Bygning i Kjærby, og hvad Grund og Haveplads angaar, da kan dette vel omtrent dække hinanden.

2. At Kjærby Jordlod ikke er taxeret, ligger jo ligefrem i, at den ikke for Tiden haves, og kan altsaa ikke taxeres som Skolelod.
3. Det er næppe Kjærbybeboernes Mening, at den egentlige Grund, hvorfor de ønsker sig adskilte fra Hald, er Frygt for Majoriteten; thi der har ikke hidtil os bevidst været anvendt nogen Afstemning; men den egentlige Grund er jo den, at Fremtiden synes at ville fordrer betydelig forøgede Udgifter baade til Skoler og Fattigvæsenet her i Hald. Desuagtet skulle vi tillade os paa det Varmeste at anbefale Beboernes Andragende om Adskillelse fra os, dels fordi det ser ud til, at der i Fremtiden vil blive ført idelige Klager over Delagtigheden i vore Anliggender, dels fordi, som anført, Kjærby ligger 1 Mil herfra og i en anden Jurisdiktion, saa Adskillelsen vil i flere Henseender lette baade Øvrigheden og de tvende Sognes Beboere.

Hald, den 8. Februar 1868.

Peder R. Hvid, Formd. — N. C. Winther
Chr. Pedersen — A. Hansen — N. Jonesen.“

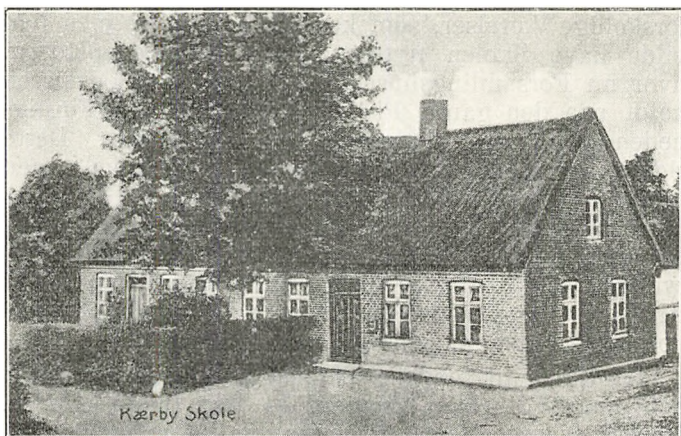
De tvende Parter synes altsaa at have være rørende enige om Separation paa Grund af Gemytternes Uoverensstemmelse; men en Forligelse kom dog i Stand, og Ansøgningen fandt Hvile under Spindelvævet paa Kjærby Skoleloft. Efter Sigende var Kjærbyerne alligevel ikke helt dristige ved at vove sig alene ind i Fremtiden; trods Ansøgningens Tilfredshed med Skolebygningen, havde man dog nok en Anelse om, at dens Dage snart vilde være talte baade paa Grund af Lidenhed og Fugtighed, og Opførelsen af en ny Skole kunde blive trykkende nok for saa lille et Sogn som Kjærby.

Fire Aar senere gik da ogsaa de bange Anelser i Opfyldelse; Jernankrene paa Skolens Østgavl viser endnu Aarstallet 1872. De gamle Bygninger jævnedes med Jorden, skønt Udhuset kun havde staaet i 14 Aar, og de nye blev efter Tidens Forhold opførte saa hyggelige, rummelige og navnlig solide, at de i alt væsentlig staaar usvækkede og uforandrede den Dag i Dag. Lærer Jensen lavede vist selv Grundtegningen med den udmærkede Inddeling af Husets forskellige Værelser, som kom til at gælde; men han vilde have Skolen flyttet op Øst for Legepladsen, hvor nu Forsamlingshuset ligger, medens Godsejeren holdt paa den gamle Plads og erklærede, at Fugtigheden vilde han slikke af med sin Tunge. Dette sidste havde dog næppe bekommet ham vel; men Lærer Jensen fik drænet langs Bygningens Grund og lod vist ogsaa paa egen Bekostning opføre Hulmur ind mod flere af Stuerne, saa Fugtigheden blev ubetydelig. En heldigere Beliggenhed med Hensyn til Arbejdsro og Udvidelsesmuligheder kunde Skolen vel nok have faaet, men næppe en smukkere.

Samtidig fik endelig Skolelærerembedet overladt den omtalte Jordlod, omtrent 14 Tdr. Land, som ca. 30 Aar senere atter bortsolgtes, og Lærer Jensen fik baade Køer og Faar samt omsider en Hest; men da Agrene var beliggende paa 2 Steder henimod et Par km. Syd for Byen og baade var sultne og sandede, blev Landbruget ham næppe til Fordel.

Tæt udenfor Skoledøren staaer i Havehegnet „den gamle Degns Bøg“. — For ca. halvtredsindstyve Aar siden var Lærer Jensen en Dag i Mariager, og paa Hjemvejen saa han da inde i Skoven et lille Bøgeskud, som voksede i Vejgrøften. Sagtens uden at tænke videre derover rykkede han Planten op, tog den med sig hjem og anbragte den, hvor den staaer endnu som et smukt og anseeligt Træ, der ved Roden maaler sine 3 Alen i Omkreds. „Denne Bøg vil jeg have at binde min Hest ved“, sagde han spørgende; og Træet voksede villigt Aar for Aar, saa

det nok kunde holde en Hest allerede i hans Tid; men nu strækker dets mægtige Krone sine Grene skærmende ind over Taget og langt oven over Husets Rygning. Under „Degnens Bøg“ har Børnene jublet og leget i over 30 Aar, siden Lærer Jensen lukkede sine Øje, og i Sommerkvælden, naar Mosekonen brygger, og Rørdrummens vemodige Brummen lyder ind over Byen fra Kæret, holder Ung-

Kjerby Skole med „Degnens Bøg“.

dommen ofte Stævne under dens brede løvlige Krone for at drøfte Dagens Begivenheder og muntre Sindet i uskyldig Latter og Skæmt.

Solen slænger Guld paa Rude,
rødmende i Glød.
Bag ved Skyens gyldne Pude
Straalehavet flød.
Bøgetræet hist ved Skolen
fik det sidste Kys af Solen;
selsomt Aftenvindens Tone
hvisker i dets Krone.

Lærer Jensen var en kraftig og velbygget Skikkelse, og bortset fra nogle korte, tørre Hoste, der

vistnok hidhørte fra en kronisk Halslidelse, og som ogsaa et Par Gange tvang ham til at søge Lægehjælp, led han ejheller af nogen Sygelighed. Alligevel blev han ingen gammel Mand. I Forsommeren 1894 fik han atter en daarlig Hals med samtidig stærk Tandpine, og selv formenten han, at det alt sammen stammede fra et giftigt Myggestik, som han havde faaet under Hagen. Maaske havde han Ret; ihvert Fald blev det snart en alvorlig Sag. Da han sidste Søndag vandrede op til Kirken for at lede Kirkesangen, saas det let, at han var mere syg, end han selv vilde vedgaa. Broderen, Knud Jensen i Bondegaarden, som fulgtes med ham op over Svaldrebakken, vilde støtte ham og bemærkede: „Hvordan skal det dog gaa dig i Dag, saa syg du er!“ Men Jensen slog det hen med nogle afledende Ord om, at han kunde nok. I Anneksgaarden, hvor han ventede en Stund paa Præsten i Tvede, som den Dag skulde prædike i Kjærby under Vacanse, saa Hustruen i Gaarden, Marie Qvortrup, at han frøs. „Sæt Dem hen til Kakkellovnen, Jensen,“ sagde hun, „De fryser -“. Det var en kold Dag sidst i Maj, og hun havde derfor varmet Stuen lidt. Saa satte han sig i Armstolen og faldt i Søvn. Kirketjenesten fik han dog forrettet; men Sygdommen forværredes i de følgende Dage og tvang ham til at søge Sengen, hvorfra han aldrig rejste sig mere. Om Tilfældet, som han selv troede, var en Forgiftning, eller det maaske gik over til Lungebetændelse, synes ikke at være oplyst; men den 6. Juni døde han, 56 Aar gammel, efter som allerede nævnt at have været sit Fødesogns Lærer i næsten 35 Aar.

Den 14. Juni stedtes han under stor Deltagelse til Hvile i det nordøstre Hjørne af Kirkegaarden, hvor et af de store Træer, han selv havde faaet plantet, strækker sine Grene ud over Graven og hvisker i Vindens Susen: „Ære være dit Minde!“

Skønt Lærer Jensens Hustru ofte havde været svagelig, overlevede hun ham dog i næsten 18 Aar.

Hun var i flere Henseender en praktisk Kvinde, som især under Sygdom var til Hjælp for mange, og sit Hjem var hun en god og trofast Moder. Som Enke levede hun paa Grund af Svagelighed et meget tilbagetrukket Liv hos Datteren i Nøragergaarden; men hun var taalmodig i sine Lidelser, og det var altid saare velgørende at dvæle en Stund inde i hendes hyggelige Stue og tale med hende om de svundne Dage; thi i Minderne om disse ejede hun en stor Glæde. „Gamle Bedstemoder“, som hun paa sine ældre Dage oftest blev kaldt, døde 76 Aar gammel den 20. Marts 1912, og den efterfølgende 28. Marts begravedes hun ved sin Mands Side under det store Træ paa Kjærby Kirkegaard. — „Hun bar sit Kors som en Kærlighedstilskikkelse, af Vorherres Haand“, blev der sagt ved hendes Grav, og med disse smukke og sande Ord vil vi slutte hendes Saga. —

Over 30 Aar er svundne under Tidens rullende Hjul, siden den gamle Degn endte sin Livsgerning i Kjærby Skole og Kirke; men de falder ind under Mands Minde, og vi vil derfor blot til Slutning antyde, at Navnet, Lærer Jensen, forblev i Kjærby de følgende fire Aar, idet Eftermanden i Embedet var Mads Christian Jensen, indtil 1926 Overlærer i Ebeltoft, og dernæst indtil Slutningen af Aaret 1905 Niels Christian Bertelsen, som nu er Lærer og Kirkesanger i Heldum ved Lemvig.

Siden har Forfatteren af disse beskedne Bidrag til Kjærby Sogns Historie været uværdig — den Kjærby Degn. —

Kæmpelhøjes hvalte Buer
tager dig i Favn.
Kærets blomsterkranste Tuer
gav dig Kendingsnavn.
Tusind brune Tørveskruer
nærer Arnens sunkne Luer.
naar det knyger vildt derude
bag den frosne Rude.

Af Ras Sams' Krønike.

En Skillingsvise-Digter fra Grenaaegnen.

Af Journalist I. Lund Madsen.

(Sluttet).

1870 eller 1871 flyttede Ras Sams til Femmøller, hvor han lejede to Stuer hos Boelsmand Th. Christensen. Han løste Næringsbevis som Høker, og ernærede sig ved Handelsvirksomhed og Visemageri.

Blandt de første Viser, han udsendte herfra findes paa Universitetsbiblioteket en

KLAGESANG

fra

Rasmus Christensen af Allelev pr. Grenaa,

som i en streng Vinter nogle Dage efter Fødselen maatte friste den tunge Skæbne næsten at miste Synet.

Den nævnte Rasmus Christensen var noget svagsynet, men dog ikke værre, end han kunde færdes alene omkring. En Overgang gik han i København rundt i Gaardene og sang. Han kaldtes mest „Ras Givorn“ og var kendt af alle paa Grenaa- og Ebeltoftegnen i de Tider. Han sang undertiden en Vise, der begyndte:

De første fem Dage i Verden jeg var,
Jeg havde to Øjne saa klare,

men om denne Sang ogsaa skyldes Ras Sams, har været umuligt at faa oplyst.

Den her nævnte Vise lyder til Melodien „Hvilken Jammer, vi skal flytte“:

Vidt i Verden maa jeg gange,
Jeg maa synge for mit Brød,
Og saa ofte mine Sange
Her til Marked' lød.
Det er saa tungt, hvad jeg alle maa sige,
Jeg er kun fattig, er ej af de rige.
Se, derfor saa det gaar,
Jeg her til Marked' staar,
Og sjunger saa min Sang, imens jeg Harpen slaar.

Jeg mit Syn har næsten mistet,
Livet er en Vemods Drøm,
Hjertet, som er næsten bristet,
Lokker Taaren frem;
Saa jeg min Gang gennem Mørket maa styre,
Pungen er slap og Tiderne dyre.
Se, derfor o. s. v.

Den Gang jeg blev født af Moder,
Fejled' jeg slet ingen Ting,
Synet blandt de bedste Goder,
Tabtes, næsten blind
Igennem Mørket jeg stedse mig slæber,
For at erhverve mig Brødet jeg stræber.
Se, derfor o. s. v.

Jeg ej læse kan i Bøger,
Alt jeg lærte udenad,
Med mit Spil Erhverv jeg søger,
Og mit Viseblad,
Som jeg til Markeder stedse maa sælge
For jeg ej Armod saa bitter skal vælge.
Se, derfor o. s. v.

Var jeg kun mig selv alene,
Sørgede jeg ikke saa,
Men til fler' jeg Brød maa tjene,
Jeg har trende smaa,
Og saa min Kone, som er af de svage,
Lider af Smerte og Uro og Plage.
Se, derfor o. s. v.

Saa jeg trøstig her vil røbe,
 At Enhver, som hos mig staar,
 De en Sang af mig vil købe,
 Lindre fattig Kaar.
 Fireskilling af Lommen lad springe,
 Som Du skal høre i Bøssen kan klinge.
 Se, derfor o. s. v.

Slutningsvers

(naar hver har købt en Vise, og Lommen
 er fuld af Fireskillinger).

Tusind Tak! I nu skal have,
 Brave, gode, danske Mænd!
 Tusind Tak for Markedsgave!
 „Fireskillingen“.
 Nu vil jeg ønske, det er i sin Orden,
 At I maa blive som Konger paa Jorden.
 Da kommer jeg engang
 Til Eder med min Sang
 Og faar en Fireskilling, naar jeg er i Trang.

Det lader til, at Ras Sams hurtigt har følt sig hjemme i Femmøller, i det mindste tyder en Sang fra 1871 stærkt derpaa. En væsentlig Grund hertil har maaske været den, at han her traf sin senere Hustru, Sypigen Lovise Dændler fra Handrup. Hun var født i Ebeltoft og var Datter af Blikkenslager Dændler og Hustru, født Horn.

Hun nævnes da ogsaa i Sangen om Femmøller, hvoraf et Vers lyder:

Fra din Strøm jeg ej vil flytte,
 Jeg vil lære mer af Dig.
 Til Din Rislen vil jeg lytte
 Til jeg bliver evig rig.
 Her „Lovise“ fik min Haand,
 Bandt i Kærlighed et Baand,
 Der med Støvet ej skal briste
 I den sinalle, sorte Kiste.

1872 holdt Ras Sams og Louise Dændler Bryllup under meget dramatiske Former. Ras Sams var nemlig ofte i Konflikt med Politiet af flere forskellige Aarsager, mest for sit Smædeskriveri, og Fængselsopholdet i 1871 var ikke det eneste, han maatte udstaa.

Umiddelbart før sit Bryllup havde han atter opnaaet at komme i Konflikt med Politiet, og den Dag, han skulde have Bryllup, mødte Landpolitiet ved Kirken og vilde have ham med til Ebeltoft, hvor han skulde en Tur i Arresten.

For ikke at gaa glip af Bryllupsgildet og vel ogsaa for Brudens Skyld, indledede Forloverne, Boelsmand Fr. Christensen, Femmøller, og Gaardejer Anders Sørensen, Handrup, en Forhandling med Politiet om at faa Lov til at faa Brudgommen med hjem, medens Brylluppet stod paa. Dette fik de Lov til mod en Kaution paa 1000 Rdl., og Dagen efter Brylluppet mødte saa Ras Sams i Ebeltoft for at begynde Afsoningen af sin Straf.

Saasnart denne var udstaaet, flyttede han med sin unge Kone ind i en ny Lejlighed lidt længere nede i Femmøller ved Kjerris Mølle. Her var en stor og rummelig Stue til Gaden — eller rettere den offentlige Vej gennem Byen — den blev indrettet til Butikslokale, og nu drev han Købmandsforretning paa Høkerbevilling, saa man selv i Ebeltoft skulde lede efter en mere velassorteret Forretning. Desuden handlede han med Manufaktur, Isenkram og enkelte Bøger, blandt andet Almanaker, men mest med sine egne Viser, der hang over lange Snore, der var trukket oppe under Loftet. Viserne var anbragt saaledes, at den — for det meste billedprydede — For-side vendte ud mod Publikum.

Han var meget forretningsmæssig i hele sin Færd og solgte en Mængde Varer. I Butikken havde han et Ringspil, hvormed de ældre spillede om Bajerskøl og andre Ting, og han havde en Stereoskopkasse, hvori Børnene for en Skilling eller to kunde faa Lov til at kigge. Der var for det meste mange Kunder i Butikken, og det hele gik tilsyneladende strygende.

— — —

Et af de følgende Viseblade, der er udsendt herfra, indledes med en Smædevise, nemlig:

Kokkepigens Vise
paa Høegholm pr. Thistrup
om

Oline Christiane Sophie Nielsens Utroskab mod Simon Petersen, Tjenestekarl paa Lyngbækgaard pr. Ebeltoft.

Den ligner i det store og hele Smædevisen mod Kirstine Sørensen, flere af Verslinjerne er de samme, Melodien ligeledes — naa, det var jo heller ikke saa nemt at finde paa noget nyt hver Gang. Det ser ud til, at Ras Sams har haft Ubehageligheder for andre af sine Smædeviser, thi denne er paatrykt følgende Forbehold:

Tjenestekarl Simon Petersen paa Lyngbækgaard er
juridisk Ansvarshavende for denne Vise.

Den sidste af Ras Sams' Viser, der her skal omtales, forrykker ikke det Billede, man ud fra de tidligere har dannet sig af ham, idet det er en Smædevise, skrevet i Anledning af, at han atter maatte vandre i Fængsel paa Grund af sine Smædeskriverier, og samtidig benyttede han Lejligheden til at lave lidt Halløj med to af Øvrighedens Repræsentanter inde i Ebeltoft, nemlig Herredsfogden i Mols Herred, Bonnez, og hans Førstefuldmægtig, Bay, som begge var faldet i Unaade hos Ras Sams. I Visen fordrejes deres Navne til henholdsvis Sennob og Jab. Den tredie i Visen omtalte Person „Nummer tre“ var Herredsfogdens Søn, der vil være kendt af de fleste ældre Folk paa Grenaaegnen. Han ejede en Tid Thistrup Mølle, som blev købt til ham af Faderen, men mest drev han om hos Bønderne, hos hvem han overnattede i Loer og Lader, da man ikke gerne vilde have ham indenfor, paa Grund af, at Properhed ikke stod i videre høj Kurs hos ham. I 90erne døde han paa Grenaa Sygehus efter at have tilbragt sine sidste Aar paa Fattighuset.

Om disse tre handler Visen, der kan synges paa Melodien: „Ved Bov der slog en Kugle mig et Hul, Faldera!“ Den i Visen nævnte Kragelund er selvfølgelig Ras Sams selv.

Kragelund, en sikker gammel Mand, Faldera!
Som har sit Hjem udi Slaraffenland, Faldera!
Blev hentet i en dejlig Fjedervogn, Faldera!
Endskønt han bo'de i et andet Sogn, Faldera!

Af Politiet hen til Fængslet ført,
Han plejed' ellers ej at blive kørt,
Men denne Gang da gik det ham saa vel,
Og dette kalder man et Svineheld.

I Kasjotten havde han det godt,
Han fik sin gode Søvn og leved' flot,
Hver Morgen Klokken syv, naar Slaget lød,
Han fik sin The og samt sit Smørrebrød.

Jo, Smørret, det betalte han nok selv,
Naa Herregud, der skal jo noget til!
Man maa jo takke Gud og være glad,
Naar man endda kan faa sin Middagsmad.

Men Herredsfogden i Slaraffenland,
Vist ingen er saa grusom tyk som han,
Sin Mave bærer han vist i en Rem,
Ja, I kan rigt'nok tro, at den er slem.

Til Kragelund han sage, Du skal dæk!
Men Kragelund var derfor inte væk,
Han raabte højt: Saa skal den Unde glo!
Her skal Du se min store Digterklo.

Med den jeg fægte kan paa Kryds og Tværs,
Og ramme tvende Fluer med mit Vers,
Jeg piller Jab udi hans sorte Skæg,
Og stiller Sennob op til denne Væg.

Naar Hr. Sennob vender Næsen ned,
Se saa Godtfolk, saa skal I faa at se!
Fuldmægtig Jab, han tager Pladsen an,
Thi han er nok en stort begavet Mand.

Men for Jab, jeg er en Smule rød,
For han vil gøre Fattigfolk Fortræd,
Det er hans største Lyst, naar han kan se,
At han kan trække Folk af Klæderne.

Hvis nogen nu nysgerrig er,
Og spørger, hvem har skrevet denne her,
Saa faar han med det samme den Besked,
De ved jo nok, mit Navn er Numer tre.

Spørger Du saa, hvor er mit Hjem, Faldera!
Saa svarer jeg, det rager inte Dem! Faldera!
For det er jo et daarligt Menneske, Faldera!
Som ikke tie kan en Hem'lighed, Faldera!

I Foraaret 1874 kom det som et Lyn fra en klar Himmel: Ras Sams har erklæret sig konkurs. Øvrigheden kom og lukkede Forretningen og opførte alle Sagerne i deres Auktionskatalog, og den 23. April samme Aar blev hele Varelageret bortsolgt ved en offentlig Auktion. Den Dag denne blev afholdt, var der saa mange Mennesker til Stede, at de knapt kunne rummes i den lille By. En Værtshusholder fra Ebeltoft havde opslaaet sit Telt lige udenfor Huset og havde stor Omsætning, og den tidligere omtalte blinde Rasmus Christensen fra Allelev var ligeledes mødt frem og spillede for Fireskillingen.

Ifølge Auktionsbekendtgørelsen i „Ebeltoft Avis“ lader det ikke til, at Ras Sams' Indbo har været særlig righoldigt, thi det Afsnit, der omhandler dette, lyder:

Først bortauktioneres Boets Ind- og Udbo, Fornemlig bestaaende af 1 Kakkelovn, nogle Skilderier og en Jerngrubekedel, Varelager saasom: forskellige Slags Sukker, Tobak — — —

Den nærmeste Aarsag til Fallitten var vel nok den, at Ras Sams og hans Hustru slog alt for stort paa det og levede langt over Evne, desuden satte han mange Penge til paa sin Visehandel. Han laa med Viser i Læssevis, og det var sikkert altfor faa, han solgte — de fleste af hans Viser var jo om lokale Emner, og havde derfor kun ringe Interesse for Folk udenfor Djursland.

Et Aars Tid efter Fallitten blev Ras Sams, hans Hustru og deres to Børn boende i Lejligheden, og han levede i den Tid af at skrive Viser, blandt andet Lejlighedsviser til forskellige festlige Lejligheder. Men ogsaa med Skillingsviserne fortsatte han, og han rejste vistnok en Tid selv rundt paa Markederne og solgte disse tillige med en Pjece, han havde ud-

givet mod Pastor Biltzing i Agri. Om Grunden til dennes Fremkomst, skal nedenfor berettes noget udførligere.

*

*

*

Langt tilbage i Tiden har Mols været regnet for en noget ugudelig Egn af Djursland. I den Henseende behøves kun at henvises til den Bemærkning, som Biskop Hygom omkring Midten af det 18. Aarhundrede tilføjede i sin Visitatsberetning til Kirkekollegiet:

Dette næsten omflydte Lands Indbyggere, almindeligvis bekendt under Navnet „taabelige Molboer“, ere af Naturen mere vrangvillige og ubekvemme til at fatte noget godt end andre her i Stiftet, saa der skal en særdeles Guds Naade og særdeles dueligt Redskab til inden der kan opvokse Abrahams Sønner af disse Stene.

Og det Billede, Biskop Hygom her tegner, passer for saa vidt lige saa godt paa Tiden 100 Aar efter, den Tid, vi her beskæftiger os med. Den aandelige Tilstand var nærmest død, Drik og Svir sad mange Steder i Højsædet, og Spillelidenskabene havde i den Grad fat i Befolkningen, at mange spillede deres Gaard og Besætning bort. At Kirkerne under disse Forhold var lidet besøgt maa ikke forundre, og nægtes kan det jo heller ikke, at hvad Præstestanden angaar, da manglede dens Repræsentanter i høj Grad Forstaaelsen af og Evnen til at faa fat i Sjælene. De fleste af dem samlede en lille snæver Kreds omkring sig, og for dem, der stod udenfor denne, interesserede man sig ikke stort.

Pastor Biltzing, der fra 1846 havde været Præst i Agri-Egens, dannede for saa vidt ingen Undtagelse herfra. Han var en fin, dannet Personlighed, ikke uden en vis Myndighed. Fra Prædikestolen tordnede han gentagne Gange mod Drikkeriet, men han manglede Evnen til ved personlig Paavirkning at tale den enkelte til Rette. En vis fornem Tilbageholdenhed gjorde sig maaske ogsaa gældende, og Folk følte dette, og holdt sig derfor i ærbødig Afstand af

Præsten og Præstegaarden. Trods alt nød Pastor Biltzing dog stor Agtelse af Befolkningen, der, naar det kom til Stykket, tog deres Præst i Forsvar. Betegnende er saaledes en Episode fra de bevægede politiske Dage i 70erne. — I et Hjørne ved Præstegaarden holdt Lars Bjørnbak Møde, og inde i Præstegaardshaven stod Pastor Biltzing og hørte til. Pludselig fik Bjørnbak Øje paa Præsten og benyttede Lejligheden til nogle mindre smigrende Udtalelser om denne; men det skulde han dog ikke have gjort, thi den omkringingstaaende Mængde lod ham tydeligt forstaa, at noget saadant taalte man ikke.

Fra Pastor Biltzings Haand er bevaret et Par Digte, der bedre end mange Ord giver os et Billede af hans fine, noble Personlighed. Det ene er en poetisk Afskedshilsen ved Afrejsen fra Agri Præstekald 1880 og lyder:

Et lille Mindeblad jeg tegne vil
Og lægge Takken først og sidst dertil
For alt, hvad Gud mig gav paa dette Sted,
Hans Navn højlovet vær i Evighed.

Farvel, Du kjære gamle Præstegaard,
Der gav mig Bo i tre og Toti Aar.
De mange Aar de løb saa hurtigt ud,
I Tidens Elv med Sol, med Storm og Slud.

Saa veksler Livet her paa denne Jord,
Saa Sorgen brat sig ind i Glæden sno'r,
Saa skifter Kampen her med Hvilen sød,
Det er vor Vej fra Vuggen indtil Død.

Farvel Du Kirke med det slanke Spir,
Som peger op mod Himlens lyse Stier,
Og Tak for hver en Søndagstime sød,
Som jeg med Kirkefolket i Dig nød.

Farvel Du Kirkefolk, Guds Menighed,
Som havde Tro og Lyst at blive ved
At mødes med mig her med Sang og Bøn,
Naar Ordet lød om Frelseren, Guds Søn.

Farvel Du Have, med Din Grav ved Grav,
Hvor Døden hersker med en mægtig Stav,
der brydes skal, naar Herren vil paany
Med Almagts Ordet komme ned i Sky.

Farvel I Herrens Venner, farer vel,
Og holder Eder nær til Livets Væld,
Bevarer Eder selv i Pagtens Ord
Og følges sammen ad i Jesu Spor.

Farvel et kærligt vær og Eder sagt,
I hvem den tomme Verden end har Magt,
Skynd Dig, Du enkelte at give hen
Din Sjæl til ham, som er vor Sjæleven.

Farvel I kære Konfirmander, som
Jeg ledte frem til Herrens Helligdom,
Naar altid der I findes, altid staa,
Saa skal I ind i Faderhuset naa.

Farvel I tvende, I som stod mig næst,
I venlig mindes vil den gamle Præst,
Der siger Tak for Samarbejde tro,
Der beder Gud velsigne Eders Bo.

Farvel, jeg siger Dig, Du kære Plet;
Forsikrer Dig, det er mig ej saa let
At tage Afsked med Din Bakke, Dal
Og med de mange kære Minders Tal.

Dog nej, de Minder gemmer jeg forvist,
Vil gemme trolig, indtil Enden sidst;
Til jeg paa denne Jord ej vandrer mer;
Men Graven lukkes om mit brudte Ler.

Farvel til Alt, hvad her mit Hjerte fandt,
Til alle dem, hvis Kærlighed, jeg vandt,
Jeg beder Eder om et „Glem mig ej!“
Naar vi ej ses, naar skiller sig vor Vej.

Dog Herrens Venner skilles aldrig ad,
De ses igen i Herrens Himmelstad,
De mødes skal med frydefuldt Goddag!
Kom da Guds Folk og imod Naaden tag.

Det andet Digt er fra et noget senere Tidspunkt
og skriver sig fra Pastor Biltzings Ophold i Odense,
hvortil han rejste efter at have sagt Farvel til Agri.
Det er betitlet:

Præste-Tornen.

Paa min Anneksvej stod et gammelt Træ,
En Hvidtorn ene uden Ly og Læ,
Af Aar nedbøjet af den skarpe Vest,
Af Vinterslud, og hilser paa sin Præst,
Man kalder den for „Præste-Tornen“.

Den gamle Præste-Torn, som end der staar,
Mig minder om de mange Herrens Aar.
Jeg tog ved Søndagstid til Kirkehus
Saa ofte under Vinter-Stormens Brus,
Men ogsaa under Sole-Glansen.

Jeg saa det Torne-Træ at brede ud
Trods Alderen et Blomsterflor saa prud
En Torne-Krone lys og hvid som Sne
Ved Pinsetid saa lystelig at se,
Jeg mærked' gennem Luft dets Duften.

Det Træ mig minder om, at Støvets Vej
Ej byder blot det søde, bløde, — Nej,
Selv Rosen dejligst sine Torne har,
Og Natten skifter brat med Dagen klar
I Sydens Land, hvor hersker Døden.

Mens Aarene randt ud i Tidens Elv,
Jeg saa i Dig et Billed paa mig selv,
En Gang jeg var som Du og rank og ung,
Men nu er bleven gammel, træet og tung
Og bøjet under Alders Byrden.

Men maatte dog mit Træ frembære smukt
Til Herrens Ære liden Blomst og Frugt,
Saa vil han hjælpe mig at visne glad,
Som sent i Høstens Tid det gule Blad,
I Daaben blev jeg jo hans Plantning.

Omplant mit Træ, at det maa herligt staa,
I Lys hos Dig og dybe Rødder slaa.
I Naaden Din var Jesus med den Flok,
Som fundet har i Dig sit Alt, sit Nok,
Som møder Dig med Lovsangs Harpen.

Du bar jo selv for os en Tornekrans,
En Kærlighed, som vor Forstand og Sans
Langt overgaar; thi Barnetroen kun
Kan fatte Kærlighedens dybe Grund,
Der vilde skænke os Livskronen.

Med dette Troens Ord i Jesu Navn,
Jeg hilser Folket i min Fordums Stavn,
Hvor Hjerter kærligt end bevaret har
Et Minde om sin gamle Præstefa'er.
„Saa rejse vi til Fædrelandet“. (Ps. 74.)

Omkring Pastor Biltzing samlede sig som nævnt
en snæver Kreds af Egnens grundtvigske Elementer,
og den øvrige Befolkning levede deres mere eller mindre

ryggesløse Liv. Mange følte vel nok en Trang efter et eller andet, der kunde give deres Liv en noget anden Retning, men denne Trang kom man ikke i Møde og paa denne Baggrund maa man se den Mormonbevægelse, der netop paa den Tid brød frem der paa Egnen som paa saa mange andre Steder i Landet, hvor den aandelige Tilstand var lige saa gold.

Mormonerne, der i flere Aar havde drevet ivrig Propaganda i Danmark, havde nu sat sig til Opgave at mormonisere Mols, og Mormonagenter med Paraply og Taske rejste rundt for at hverve Proselytter og navnlig saadanne, som kunne tænke sig at være med til at udbrede deres Lære videre, og snart fandt man en saadan, nemlig en i Grønfeld boende Skomager Jacobsen, der snart blev den ledende der paa Egnen, og hans Hus blev derved det naturlige Samlingssted for „de sidste Dages Hellige“ fra hele Omegnen. (Naar man ser bort fra en Del nysgerrige, der kom til Møderne uden at bekende sig til den nye Lære, kan Antallet af rettroende Mormoner vist ansættes til en 25—30 Personer.)

Naar Mormonismen i det hele taget fandt saa mange Tilhængere, skyldtes dette ikke mindst Skomager Jacobsens Person, der var Indbegrebet af Hæderlighed og Flid, kort sagt, et Menneske, der trods sin store Fattigdom nød almindelig Agtelse, og da Mormonernes Lære for ham stod som den eneste rigtige, skabte dette en Overbevisning i hans Forsøg paa at skaffe Sjæle for hans Tro, for hvilken han altid gjorde Propaganda. Kom man til ham for at faa en Lap paa en Støvle, slap man ikke for at faa et lille Ord med paa Vejen, og det var da ikke uden en vis Virkning, at han kunde føre sit eget Eksempel i Breschen imod de andres slette Levned, og de, der vovede en Protest mod hans Lære, blev gerne mødt med Henvisningen til, hvorledes man hver Dag i det Jacobsenske Hjem holdt Andagt med Bøn og Salmesang, bad Bordbøn og i det hele levede et sædeligt Liv, og til Spørgsmaalet om man gjorde dette ret mange Steder

i Sognet, maatte man jo desværre sige Nej og var saaledes afvæbnet, og Spørgeren stod med Palmerne i Hænderne, og da man ikke var videre bibelfaste, var det ogsaa af den Grund meget svært at tilbagevise Jacobsens Argumenter.

Men nu det mormonske Flerkoneri, det matte da være nemt at slaa ned paa, mente en af Egnens Unge, der en Dag var inde for at faa lavet sine Støvler, men med Henvisning til Abraham, der som bekendt havde mange Hustruer, og som Gud dog kaldte sin Ven, stoppede han for videre Diskussion om dette Emne, idet det ikke faldt den unge Mand ind at svare, at det dog ikke var paa Grund af sine mange Hustruer, at Abraham var Guds Ven.

Og enhver Lejlighed til at forfægte sin Lære blev benyttet af den nidkære Skomager. Laa en lille i Vuggen — og det skete tit — da han ogsaa fulgte sin Lære deri, at han satte mange smaa Sjæle til Verden, mødte han gerne frem med Barnedaaben og spurgte, om man nu ikke syntes, det var noget Nonsens at udspørge den lille om, hvorvidt han forsagede Djævelen, og henviste man til, at den lille jo ved Konfirmationen kunde bekræfte sin Daabspagt, blev man straks stoppet med Henvisningen til, at Konfirmationen jo var Menneskeværk. Mærkeligt nok lod han sine egne Børn gaa til Konfirmationsforberedelse, men dog ikke konfirmere, ud fra den Opfattelse, at han selv aldrig havde lært saa meget som under sin egen Konfirmationslæsning.

At Mormonerne flere Gange kom til at staa noget skarpt overfor det ganske vist noget faatallige Kirkefolk og i Særdeleshed deres Præst, maa ikke forundre, saaledes f. Eks. da en af Jacobsens Døtre, Jacobine, døde og skulde begraves. Man bad da Pastor Biltzing om at forrette Jordpaakastelsen, hvad han nægtede. Efter at man ved Graven havde bedt en Bøn og sunget nogle Mormonsalmer, fik man saa Graveren til at dække Kisten til, og om Aftenen var der stor Glædesfest hos Jacobsen for den Afdøde, der var gaaet hjem til Zion.

Da Jacobsen selv døde, var det rent galt. Efter Mormonernes Lære skal det døde Legeme, før det naar det forjættede Land Zion, paa en lang Rejse, og derfor iføres den Afdøde sit bedste Tøj, Hat, Støvler o. s. v. Da nu Jacobsen var død og skulde tiltræde Rejsen til Zion, tilkaldtes de to Kvinder, Mette og Kjesten, som der i Sognet plejede at klæde Ligene, men da den første kom og saa Jacobsens Stadstøj ligge parat, rystede hun betænkeligt paa Hovedet og vilde i alle Tilfælde afvente sin Kollegas Ankomst, og da hun kom, erklærede de begge efter et kort Samraad, at de Klæder, der var taget frem til Liget, vilde de ikke iføre dette; vilde man derimod købe kristeligt Ligtøj, blev Sagen en anden, saa var de begge villige til at udføre deres Embede. Jacobsens Kone maatte da tage til Ebeltoft for at købe Ligtøj, og Jacobsen maatte uden Rejsetøj begive sig paa Vej til Zion. Den, der har meddelt ovenstaaende, tilføjede til Slut ironisk, at Jacobsen paa Grund heraf vel endnu ikke var naaet til Zion.

Iført kristeligt Ligtøj blev Jacobsen saa lagt i Kiste og i et forrygende Vejr kørtes han til Graven. Man havde denne Gang sparet sig for et Nej ved at undlade at anmode Pastor Biltzing om at forrette Jordpaakastelsen, og under Udfoldelsen af det samme Ceremoniel som ved Datterens Begravelse stedtes den gamle Hædersmand til Jorden.

Naar Pastor Biltzing ikke blev anmodet om Assistance, skyldtes dette for en Del ogsaa en Kontrovers, Jacobsen nogen Tid forud havde haft med ham i Anledning af en Dreng, Sognet havde anbragt i Lære hos ham. Om denne Dreng, der var af meget fattige Forældre, og som blev opdraget paa Sognets Bekostning, rettede Pastor Biltzing en Forespørgsel i Sogneraadet om, hvad man havde foretaget sig med ham. Da Præsten fik oplyst dette, blev han meget opbragt og udtalte, at det var ikke rigtigt at anbringe Drengen i en saadan Røverkule. Da dette kom Jacobsen for Øre, blev han, og ikke uden Grund, meget fornærmet

og anlagde Sag mod Præsten, der maatte betale 20 Rdl. i Bøde for „Røverkulen“.

Blandt de, der blev meget grebet af Mormonismen, var en ung Gaardmandssøn, som endnu lever der paa Egnen, hvor han hører til Kirkens trofaste Støtter, og han fortæller selv følgende derom:

— Jeg kom ofte hos Jacobsen, der fremstillede Fodtøj til os alle, og hver Gang benyttede han Lejligheden til at holde hele Mormonprædikener for mig, og nægte kan jeg ikke, at den Trang til aandeligt Liv, jeg følte i mit Indre, og som ikke paa anden Maade fandt Næring, i nogen Grad følte sig tilfreds-stillet ved det, som Jacobsen fortalte om Mormonerne og deres Lære. Stadig bearbejdede Jacobsen mig, og navnlig gik hans Bestræbelser ud paa at faa mig til at forlade Danmark og rejse til Utah. Flere Familier her fra Egnen havde allerede tiltraadt Rejsen til Mormonernes forjættede Land; men jeg kunde alligevel ikke rigtig forstaa, at det skulde være nødvendigt at forlade Danmark og alle sine Paarørende for at blive et Guds Barn. Saa gik jeg en Aften ned til Jacobsen for for Alvor at faa Klarhed over det Problem, og alle mine Indvendinger blev straks slaaet ned af hans Henviſning til Profetens Ord om, at man skal forlade sin Fader og Moder og følge Kristus. At dette kun skulde forstaaſ i aandelig Henseende, og ikke bogstaveligt, havde jeg i Øjeblikket ikke Tanke for, og paa Hjemvejen var mine Tanker et eneste Kaos, og da jeg naaede hjem, havde jeg saa godt som besluttet at rejse. Forinden vilde jeg dog endnu en Gang søge Vejledning i min Bibel, og da jeg var kommet hjem, tog jeg den frem, og selv om jeg først langt senere blev klar over den rette Livets Kilde, saa gik det dog den Nat op for mig, at det ikke var nødvendigt at rejse bort fra Slægt og Venner for at blive en Kristen. —

At vi blandt Mormonernes Tilhængere paa Mols træffer Ras Sams, maa med det Kendskab vi har til hans Person ikke forundre, thi helt falsk maa den

Trang til aandelig Vækkelse, der gentagne Gange kommer frem hos ham, vel ikke have været, men den Oppositionsstilling, hvori han stod til de kirkelige Myndigheder, gjorde, at Folkekirken jo ikke kunde blive hans aandelige Hjem, og til ham som til saa mange andre kom derfor Mormonismen som et aandeligt Redningsanker. Noget ganske andet er, hvor alvorligt han har taget hele Sagen; en Del Bluff har der jo nok været med i Spillet, og hans Lyst og Evne til at fiske i rørt Vande, fornægter sig heller ikke her, og han gør derfor et Forsøg paa at slaa Mønt af sin nye Religion.

Forinden havde han paa mange andre Maader forsøgt at stive sine økonomiske Kaar af. Til den Ende havde han saaledes ladet afholde Trylleforestillinger i et Hus mellem Egens og Agri. En lille Knægt blev sendt ud i Omegnen for at bekendtgøre Foretagendet, og den fastsatte Aften havde der virkelig indfundet sig en Del Tilskuere, nærmest unge Mennesker, der vel mest var hidlokket af det lovede Bal efter Forestillingen. Først tog Ras Sams en Syl, som han til stor Forundring for alle stak ind gennem Øret. At dette ikke skete i Virkeligheden, men at Sylen i Stedet for at gaa gennem Øret gik op i Skaftet, kunde Tilskuerne jo ikke se. Hans andre Kunster var af lignende Art, f. Eks. fik han forskellige Smaating til at forsvinde i en lille Æske, at den havde dobbelt Bund var selvfølgelig ligeledes en Hemmelighed for Tilskuerne. En tredje Kunst bestod deri, at han lod et Spil Kort forsvinde under Huen paa den førømtalte Dreng, der nu maatte i Funktion igen, og som hele Aftenen havde gaaet med Kortene under Huen. Inden Ballet begyndte, var der yderligere Deklamation og Oplæsning af Ras Sams.

Men nu var det som sagt Mormonismen, der skulde slaas Mønt paa, og sikkert med dette til Hensigt havde han ladet en Brevveksling, han havde haft med Pastor Biltzing, trykke, og rejste selv rundt paa Markederne og solgte den sammen med sine Viser.

Brevvekslingen, som ikke er uden Interesse til Forstaaelse af Mormonkampagnen i de Aar, begynder med et Brev fra Ras Sams, et Brev, der er holdt i en meget overlegen og uærbødig Tone, og ser nærmest ud til at være skrevet for at have den gode Pastor Biltzing lidt til bedste.

Selve Pjecen, hvori samtlige Breve er optrykt, er betitlet:

Hvad er Sandhed.

„Kom frem med Eders Sag, siger Herren, og fremfør Eders stærke Beviser, siger Jakobs Gud“. Es. 41.21.

eller

En Brevveksling

mellem Hr. Pastor C. A. Biltzing i Agri og forhen-værende Købmand R. J. Petersen i Femmøller.

Ras Sams' Skrivelse lyder:

S. T.

Velærværdige Herr Pastor C. A. Biltzing, Agri.

Hoslagt tillader jeg mig at sende Dem en Bog, betitlet „Evangeliets sande Grundsætninger“, af hvis hele Indhold Frelse for min og Families Sjæle er afhængige, hvorfor Bogen fortjener en streng og nøjagtig Undersøgelse, thi skulde den befindes at være Sandhed, er dens Indhold et af de vigtigste Budskaber, som Gud nogensinde har sendt til Mennesket, da den sigter til ethvert under Himmelen værende Folks saavel timelige som aandelige Velfærd i den samme Grad og Udstrækning, som fordum Noahs Budskab angik den gamle Verdens Indbyggere før Syndfloden. Dersom medfølgende Bog derimod er usandfærdig, er den et af de mest forslagne, ugudelige, dristige og dybest overlagte Bedragerier, som nogensinde er opfundet i Verden, som da kun kan være beregnet paa at ruinere og bedrage Millioner af Sjæle, der i Oprigtighed ville antage „De sidste Dages Hellige“s Tro og Lære som kommen fra Gud og bilde dem ind at være byggede sikkert paa Sandhedens Klippe, indtil de tilsidst alle blive styrtede i en haabløs Fortvivelse.

De vilde i Sandhed glæde mig meget, om De vilde undersøge Bogens Indhold, der enten maa være sand eller falsk, og om det er falsk, da at fremføre for mig de klareste Bevisgrunde og Vidnesbyrd med stærke og de mest slaaende Beviser fra Skriften, om de tydeligt og logisk kunne afsløre

Bedrageriets Beskaffenhed og bringe mig ud af Vildfarelsen, om de kunne beskæmme dette religiøse Sværmeri og bringe lave og ryggesløse Bedragere til Tavshed. Men, dersom Gud atter har lagt sin Haand paa Værket, ligesom i gamle Dage og kaldet Mænd til sin hellige Gerning, til at arbejde i sin Vingaard for sidste Gang, til at berede Vejen for Frelserens andet Komme, naar han skal komme i Himmels Skyer med Kraft og stor Herlighed, at hævne sig over alle dem, som ikke vilde adlyde Christi Evangelium, da burde Deres Velærværdighed, saavel som alle Deres Embedsbrødre, som enhver Stamme, Tungemaal og Folk annamme dette evige Evangelium og udsprede dette Værks Guddommelighejt fjernt og nær iblandt alle Samfundsklasser. Jeg beder Dem derfor ikke forkaste medfølgende Bog, førend De grundigt har undersøgt den, thi en saadan Bedømmelsesmaade er ikke retfærdig, da Gud aldrig nogensinde har givet os Ret til at dømme i en Sag af saa stor Vigtighed, hvoraf vor hele Salighed er afhængig, inden vi først paa det nøjagtigste og strengeste har undersøgt samme og funden, at det kun er Sværmeri, Usandhed og Vildfarelse. Jeg skal være Dem behjælpelig med den rette Undersøgelse ved at bede for Dem, at Herren maa oplade Deres Øjne og oplyse Deres Forstand til at skelne mellem Lys og Mørke, Sandhed og Vildfarelse, og dersom De selv alvorligt i Jesu Navn vil bede om de samme gode Ting, da er jeg overbevist om, at Alt, hvad vi bede Faderen om i Sønnens Navn, det vil han give os, og vejlede Dem ind i al Sandhed ved Bogens omhyggelige Undersøgelse.

De maa nu ikke tro, at disse Linier kommer til Dem for at drive Spot med de hellige Ting, eller for at jeg vilde gælde i Deres Øjne for en Bedrager eller religiøs Sværmer, der maatte have mistet enhver Dyd og Alt, hvad der er priseligt. Nej, tværtimod, ærede Hr. Pastor! Jeg henvender mig til Dem i en ædel Hensigt for at søge Overbevisning om Sandhed og Vildfarelse, hvoraf saavel Deres som min Sjæls Frelse er afhængig, hvilket ikke er mig ligegyldigt, thi er den medfølgende Bog beregnet paa at bedrage, da maa jeg tilstaa, at jeg er Een af de mange, som er blevne bedragen, og hvor glædeligt vilde det da være for mig, endnu medens det er Tid, at blive reven ud fra Vildfarelsen, hvor glædeligt vilde det da være for mig, om De kunde ved tydelige og uigendrivelige Beviser, hentede fra den hellige Skrift, overbevise mig om Bedrageriets Beskaffenhed og føre mig tilbage til Sandheden.

Haabende De paa det nøjagtigste og strengeste vil undersøge Bogen, tegner jeg mig som Deres meget forbundne

Med Agtelse

R. J. Petersen.

Pastor Biltzing har aabenbart haft paa Fornemelsen, at det fra Ras Sams' Side mere gjaldt om at faa Præsten sat til Vægs end virkelig Oplysning om Sandheden og Vildfarelserne, og kommer derfor i sin Svarskrivelse saa godt som ikke ind herpaa, men nøjes med at hævde sin Stilling som Præst i den danske Folkekirke. Efter en Indledning hedder det:

Paa Forhaand skal jeg meddele, at jeg betragter Mormonismen som et Væv af Løgn og Bedrag, fra øverst til nederst, og at jeg med hele min Sjæl hviler i mine Fædres Tro, i den evangeliske lutherske Kirkes Tro, paa hvilken jeg som Barn er døbt af Herren, hvem Takken og Æren være givet, ogsaa gennem disse Linier, at han gjorde i mig sine Tegn fra Begyndelsen, da jeg endnu ikke kendte Forskel paa højre og venstre.

Brevet slutter med følgende „Næse“ til Ras Sams:

De synes paa Papiret at udtale Deres Længsel efter Sandheden, men hvis denne Længsel har boet i Deres Hjerte i den Tid, De har boet her i Sognet, hvorfor har jeg da aldrig set Dem i Kirken, hvor Gudsordet prædikes? Er det Købmandsskabet, som har holdt Dem tilbage? Og hvorfor har De da aldrig personlig henvendt Dem til mig, da min Dør altid staar aaben for Folk, som ærligt ville søge Sandheden.

Var det første af Ras Sams Breve kun et Tilløb til at komme Pastor Biltzing til Livs, saa gør han i den næste Skrivelse Skridtet fuldt ud og vælter en sand Ordsqualder ud over den skikkelige Præst, der tydeligt faar at mærke, fra hvilken Kant Vinden blæser.

Efter en lang Ordflom, gaaende ud paa at yde et Gensvar til Pastor Biltzings Paastand om Mormonismen som Løgn og Bedrag, gaar Ras Sams mere aggressivt til Værks, navnlig i Anledning af Præstens Bemærkninger om Barnedaaben, og skriver:

De anfører i Deres Brev, at De som Barn blev døbt af Herren. Virkelig, Hr. Pastor! Døbte Gud dem selv personlig! Hvor og hvornaar døbte han dem da? Saa kan De da aldrig tvivle om, at Gud baade kan og vil aabenbare sig for sine Børn, naar han selv var til Stede personlig ved Deres Daab og begravede Deres Velærværdighed i Vandet, og det forundrer mig i Sandhed meget, at De ikke allerede har draget Omsorg for, at Beretningen om at De blev døbt af Gud som

Barn, er bleven føjet til de kanoniske Bøger i den hellige Skrift, hvor Barnedaaben ikke tidligere er bleven omtalt med et eneste Ord. Hvor glædeligt vilde det ikke være for samtlige Sekter, der lærer og praktiserer Barnedaab, at modtage en Beretning fra en Mand, som endnu lever, fra en saa anset Mand som Dem, der beklæder en hædret og agtet Stilling i Samfundet, og som baade ville kunne attestere og bevidne Sandheden af Deres hellige Beretning. De vilde da med det samme kunne hjælpe Deres Tros- og Embedsbrødre ud af den store Knibe, hvori de af Verden ringeagtede Mormoner har sat den hele Gejstlighed med Hensyn til det saa overlegne Spørgsmaal om Barnedaaben, som den ganske Verdens Teologer med al deres Kløgt og Videnskab nu i 44 Aar ikke har kunnet besvare. Hvor let vilde det være for Dem at afsløre Mormonbedrageriets Beskaffenhed, især da de kan bevidne for Alverden, at Vorherre selv steg ned fra Himlen og døbte Dem, medens De var et Barn, hvor let vilde det være for Dem at beskæmme dette religiøse Sværmeri og bringe lave, ryggesløse Bedragerere til Tavshed. Ja, hvor let vilde det være for Dem, som kan fremføre saa slaaende, store og hellige Beviser for Barnedaabens Ægthed og saaledes ganske bibringe den hele foragtede og afskyelige Mormonisme sit dødbringende Slag.

Efter dette Overfald paa Pastor Biltzing vælter Ras Sams sig i Brevets Slutning over Præstestanden i al Almindelighed, idet han skriver:

Jeg vil slutte med at paapege nogle af de mange Mod sætninger mellem Christi Lære og det 19. Aarhundredes falske Lærdomme.

Christi Lære.

„Men vogter Eder for de falske Profeter, som kommer til Eder i Faareklæder, men ere indvortes rivende Ulve. Af deres Frugter skulle I kende dem. Kan man og sanke Vindruer af Torne eller Figen af Tidsler“.
(Math. 7,15—16.)

„Gud haver sat i Menigheden først Apostle, for det andet Profeter, for det tredie Lærere, dernæst dem, som gøre kraftige Gerninger, derefter dem, som haver Gaver til at helbrede og til at tale adskillige Tungemaal.
(1. Cor. 12, 27—28.)

„Derfor, naar Du giver Almisse, skal Du ikke lade blæse i Basuner for Dig som Øjenskalkene gøre i Synagoger og paa Gader, paa det de kunne æres af Menne-
sker, sandelig siger jeg Eder: De have Deres Løn borte“.
(Math. 6,2.)

Menneskenes Lære.

Men vogter Eder for Profeter, som kommer til Eder med Skriftens Ord, I kunne straks vide, at de er falske uden at høre dem eller undersøge deres Frugter. Tro ikke andre end Eders Præster.

Menneskene have indsat i Menigheden først en Pave, for det andet Ærkebiskopper, for det tredje Biskopper, dernæst Provster og Præster, og derefter Skolelærere, foruden en Mængde teologiske Tidsskrifter, Bibelfortolkninger, Trosartikler, Prædikenbøger og stridende Meninger. Herfra stammer det hele Babylon (Forvirring), der udgør den hellige almindelige Kirke, som er delt i over 600 stridende Sekter og Partier.

Derfor lad os give Almisser, saa bliver vore gode Gerninger bekendtgjort for alle og enhver i Aviserne og Verden vil da ære og rose os derfor, som gode Christne, sandelig siger jeg Eder: Det er en stor Løn.

O Babylon, Babylon, vidste Du dog, hvad der tjener til Din Fred, men nu er det skjult for Dine Øjne! Du danser paa Randen af Din Grav, men Din Dans og Leg vil snart faa Ende! O, Hr. Pastor! Vend om, vend om! Søg Herren den liden Stund, han endnu er at finde! Bed og søg, saa skal De finde. Jeg skal stedse bede fittigt for Dem, at Herren vil vejlede Dem ind i al Sandhed, thi først under Sandheden er der Naade, Fred og Glæde i den hellig Aand.

Pastor Biltzings Svar, der er ret kortfattet, mangler for saa vidt ikke Næb og Klør; man mærker ret, at han er blevet vred over Ras Sams' Omvendelsesforsøg. Det slutter med følgende Linier:

Jo, De er en dristig Mand, eller rettere sagt en dumdristig Mand. Og med den Daab, De saa frækt spotter, har De ladet Deres Børn døbe. Man skulde dog være ærlig i alle Forhold. Jeg havde egentlig i første Øjeblik tænkt at sende Deres Brev tilbage til sin Afløbsrende, men jeg vil dog foretrække at beholde det, som et yderligere synligt Bevis om, hvad dog Menneskeaaften kan komme til. Deres fremtidige Ordspyderi i Breve frabedes og De anbefales at anvende Deres ledige Timer paa noget andet og bedre. Dette Købmandsskab, som De byder ud, har jeg ingen Brug for, kan jeg ikke have med at gøre.

C. A. Biltzing.

Ras Sams holdt dog ikke inde med „Ordspyderiet“, idet Pjecen indeholder endnu en Skrivelse til Præsten. Da denne imidlertid slutter det lille Skrift, maa det formodes, at Pastor Biltzing har indset det haabløse i at fortsætte Kampen, og Ras Sams har saaledes faaet Lov til at beholde det sidste Ord, der forøvrigt ikke er blidere end de tidligere.

Først falder Ras Sams over Præsten, paa Grund af at denne ikke har forsøgt at modbevise Mormonismen:

Det forbavser mig meget, at De trods mine gentagne Opfordringer, heller ikke i deres sidste Brev med eet eneste Ord har søgt at modbevise Mormonismen. Hvorfor kommer De ikke frem med Deres stærke Beviser. Jeg synes, det maa være Deres kæreste Gerning som Præst og Sjælesørger at vise Sandheden til Rette i Vildfarelsens Mørke, at vise det fortabte Faar af Israels Hus Vejen til Davids Skød, til Naadens Hjem, men det lader til, at De har maattet sande Ordsproget: „Den Sten, man ej kan løfte, maa man lade ligge“.

Og kommer senere endnu engang her ind paa:

Da De ikke kan modbevise Mormonismen, hvorledes tør De da paa Deres Prædikestol om Søndagen lige overfor Deres Menighed rive denne Lære ned, hvormed den nok saa ulærde Skoledreng med Bibelen i Haanden kan imødegaa Dem og sætte Dem i meget stor Forlegenhed med selv de allersimpleste Spørgsmaal. Naar De ikke kan modbevise den, saa maa den jo være sand, og naar den er Sandhed, burde De jo selv antage den og udsprede dens Guddommelighed fjernt og nær blandt alle Samfundsklasser, dersom De vil være ærlig, hvad De jo selv har sagt, vi skal være i alle Forhold, da burde De jo ikke tøve en Time, inden De antog Mormonismen, selv om denne gode Perle ogsaa skulde koste Dem Deres Stilling som Præst, saa burde dog intet afholde Dem fra at antage den.

Dernæst møder Ras Sams endnu en Gang frem med Barnedaaben som Angrebsvaaben imod Gejstligheden i Almindelighed og Pastor Biltzing i Særdeleshed:

De kalder mig en dumdristig Mand, som kaster en djævelsk Spot henover den Daab, hvormed „en Luther“, „en Grundtvig“ blev døbt og gennem Tiderne Tusinder af Slægter og mine egne to Smaadrenge tillige. Jeg vil ærligt tilstaa, at jeg

foragter den Daab, som De praktiserer, nemlig Barnebestænkelsen, saalænge De ikke kan bevise af Bibeb lens hellige Blade, at Børnene er blevene døbt under de første Christnes Husholdning. Bevis det, Hr. Pastor! Kom frem med Deres stærke Beviser for Barnedaaben! Hvorfor har De ikke i Deres trende Breve til mig forsøgt at skaffe saadanne Beviser tilveje? Da De ikke kan bevise, at Barnedaab eller Bestækelse har funden Sted paa de Tider, Bibelen blev skreven, hvorledes tør De da døbe smaa Børn? Hvorledes tør De lære og praktisere saadanne Lærdomme, som er Menneskebud, hvormed de dyrke Gud forgæves? Hvorledes tør De prædike Herrens Evangelium anderledes end Christus og hans Apostle har prædiket det, da den, som gør det, skal være en Forbandelse? Hvorledes tør De lære anderledes end Guds Ord lærer og derved vanhellige Guds Navn iblandt os? Jeg anerkender kun den Daab for Ret, hvormed Jesus blev døbt, og forresten foragter jeg enhver anden Slags falsk Daab, hvad enten saa Tusinder af Slægter, en Pave, en Luther, en Grundtvig eller Millioner af Provster og Præster er bleven døbt med den, jeg kan dog ikke anerkende den, førend den kan bevises at være bibelsk. At Mængder er bleven døbt med en saadan Daab, er aldeles ingen Borgen for dens Ægthed, men er derimod kun et sørgeligt Bevis for, efter hvilket Omfang dette sjælefordærvende Onde har grebet om sig. Hvorfor jeg endnu en Gang beder Dem bevise Barnedaaben i den Tro, at man ikke kan være for indtrængende i at bede om noget Godt, og det er jo desuden ikke mere end enhver Mand og Kvinde i Deres Menighed med Rette kan forlange bevisliggjort, for at de kan blive overbevist om, at det ikke aldeles er Tant og Børnespil, naar de føre deres Små hen til Dem for at døbes.

Hvormange Millioner af blanke Dalere har denne sjælefordærvende Lærdom krævet, hvoraf ikke faa er givet ud af den fattiges Lomme? For hvormange Tusinde Rigsdaler har denne afskyelige Skik beskaaret den Fattiges ofte meget ringe og surt fortjente Løn, da det jo stedse fører Udgifter med sig at faa et Barn i Kirke?

Hvad mon Vorherre vil sige til Eder paa sin Dag? I Præster af den nyere Christenhed, som saaledes har aabnet Eders Lommer for at modtage den Fattiges sidste Skilling og brugt samme til et overdaadigt Levned, til fine Klæder, Gilder og Gæstebud! Vide I ikke, at det er bedre at give end at tage? Hvad mon Gud vil sige til dem, der har udbudt hans Ord lig en Handelsartikel for Skænk og Betaling? Mon han ikke vil sige til saadanne paa hin Dag: „Gaar bort fra mig I forbandede til den evige Ild, som Eder er beredt, Djævelen og hans Engle!“

Dersom De ikke forinden omvender Dem!

Efter endnu et Par Siders Ordsqualder fremmales følgende drastiske Sammenligning af Fortidens og Nutidens Gejstlighed. Sandelig, Ras Sams fornægter sig ikke!

Billede af Christi Apostle.

„Gud haver fremstillet os Apostle som de ringeste, som henantvordede til Døden, thi vi er blevne et Skuespil for Verden, baade for Engle og Mennesker. Vi ere Daarer for Christi Skyld, vi skrøbelige, men vi foragtede. Indtil denne Time lider vi baade Hunger og Tørst og er nøgne og faa Mundslag og have intet vist Sted og arbejde møjsommeligen med vore egne Hænder. Overskældede, velsigne vi, forfulgte, taale vi, bespottede, formane vi, vi ere blevne som Udskud i Verden, Alles Skovisk indtil nu.“

Billede af Nutidens Gejstlighed.

Blandt Menneskene er vi Mennesker fremstillet med Rang og Titel, saa ingen vover at ringeagte os, langt mindre slaa os ihjel, eller stille os frem til Skuespil for Menneskene. Vi have alle studeret Teologi og just derfor er vi kloge og forstandige Folk, og vi er hverken foragtede eller skrøbelige. Vi har aldrig nogensinde lidt hverken Hunger eller Tørst, thi vort Spisekammer har stedse været forsynet med: Gaasesteg, Haresteg, Kalkunsteg, Lammesteg, Skinke, Pølse, Brød, Smør, Æg, Fisk, Kød, Kager, Delikatessevarer o. m. foruden en velforsynet Kælder med Vin og godt Æl m. m. m. Vi behøver ikke at gaa nøgne, thi vi har fine Klæder at ikklæde os. Ingen vover at give os Mundslag, thi det vilde bekomme dem ilde, som gjorde saadant, og især om det skete mens vi havde Præstekjole og Pibekrave paa, vilde det koste Gerningsmanden Tugthuset, saa enhver skal nok vide at vogte sig. Vi kunne ikke i mindste Maade sammenlignes med Christi fattige Apostle, der havde intet vist Sted, men maatte arbejde møjsommeligen med deres egne Hænder og blev overskældte, forfulgte, hvilket de da allesammen maatte taale. Nej, saaledes er det ikke med Præsterne. Enhver især af os har en stor Gaard (olienaledede og tapetserede Værelser). Vi behøve aldrig at arbejde med vore egne Hænder, thi vor Løn er saa stor, at det nok kan betale sig at holde Kusk, Gartner, Arbejdskarle, Stuepige, Kokkepige, Amme, Barnepige, Tjenestepiger m. fl. Fordi vi kan føre et saa stort og glimrende Liv blandt Menneskene, vover ingen hverken at forfølge, overskælde, bespotte eller udskyde os.

Det gør mig meget ondt, at jeg trods min bedste Flid ved foranstaaende omhyggelige Undersøgelse ikke har kunnet finde den mindste Lighed eller Sammenligning med Deres Velærværdighed og Christi Apostle, kort sagt ikke et eneste

Træk hos Dem, som kan tyde paa, at De er en Guds Apostels Efterfølger. Staa stille og betragt Dem selv et Øjeblik, vær rolig og ærlig, saa vil De give mig Ret, Hr. Pastor!

*

*

*

1875 eller 1876 rejste Ras Sams med Familie til Randers, hvor han fik en Lotterikollektion (sandsynligvis i Varelotteriet), og der opholdt han sig et Aars Tid. En enkelt Gang var han i Femmøller paa Besøg, men saa stak han pludselig af til Amerika og det paa en mindre pæn Maade. En af hans Spillere havde vundet 1200 Kroner, disse Penge stak han til sig, tog en fremmed Kvinde med sig og lod Kone og Børn — der var nu tre Drengene — blive i Randers. Saaledes smuglede han sig ud af Landet sammen med sin Elskerinde (man fortalte under Navnet Baron Rosenkrantz og Hustru) og var saa heldig at komme til New York. Der blev han efter Rekvisition af det danske Politi paagrebet, og man tog en Del Penge fra ham — velsagtens dem, han havde i Behold. Damen, han havde med, hjalp man tilbage til Danmark, hun var allerede bleven ked af Ras Sams Selskab; ham selv derimod maatte man lade løbe, idet der den Gang ikke eksisterede nogen Udleveringstraktat mellem Danmark og Amerika. Han bjergede sig omsider til Utah, hvor hans Fader, der ligeledes var Mormon, allerede den Gang havde opholdt sig i flere Aar.

Indtil 1880 hørtes der jævnligt fra ham, han kaldte sig Symaskinefabrikant og fortalte, at han sad i gode Kaar. 1881 var Faderen hjemme en Tur, men senere har man intet hørt til dem.

Louise Dændler blev foreløbig her i Landet, da hendes utro Mand forlod hende; hun sad i meget fattige Kaar og søgte snart Skilsmisse, hvorpaa hun atter indgik Ægteskab, denne Gang med en Skomager N. P. Nielsen. De bosatte sig i Aarhus, hvor hun bl. a. udførte Rengøringen i Mormonernes Forsamlingsaal, men efter nogle Aars Forløb rejste de ogsaa til Utah, hvor de vistnok lever endnu.

*

*

*

Saa fik jeg altsaa Ret i den Antagelse, at Forfatteren til Viserne om Kirstine Sørensen, om Nils Knippel, og hvad de nu alle hedder, ikke havde ført en hel almindelig Tilværelse. Som enkelte af hans Poesier udviser, var han i Besiddelse af en Del ægte poetisk Begavelse, der dog kvaltes af Visemageriet. Er hans „Værker“ saaledes ikke bemærkelsesværdige paa Grund af deres poetiske Værdi, saa giver de os dog en Del Oplysninger om en Mand, hvis Liv og Viser ikke er uden en vis kulturhistorisk Betydning, og under den Synsvinkel har jeg ment det forsvarligt at drage Manden og hans Poesier frem fra Glemsel.

I. Lund Madsen.

Isgaard paa Mols.

Ved fhv. Kommunalærer N. Nielsen, Hillerød.

Tved Sogns sydvestlige Hjørne, hvor Bakkerne er højest og følge Slag i Slag, ligger *Isgaard* ved en lille Skov som en Rede mellem Høstakke. „Høstakkene“ er dog større end almindeligt, og hvis Generalstabens Kortmateriale skal følges, hedder de bl. a. Trehøj (79 m), Møgelhøj (77 m), Lindesbjerg (70 m), Gusbjerg (60 m), Trolldhøj (59 m) og Potbanke (56 m). Her ligger ogsaa Sognets, ja hele Herredets mægtigste Fremspring mod Havet, den geologisk interessante *Molshoved Klint* (48 m), hvor Aarhusbugten mødes med Begtrupvigen. Jorderne heroppe høre til de mindre frugtbare, og Pløjningen kan være træls nok; men paa *Udsigterne* er intet at udsætte. De høre maaske endog til de mest skønne og vidtrækkende, vort Fædreland har at opvise.

Naar Both mener, at Herregaarden er opkaldt efter Issen eller Hovedet (Molshoved), hvorved den ligger, er han aabenbart paa Vildspor. Landsbyen Eg i Nærheden har sikkert givet Anledning til Betegnelsen *Egsgaard*, det oprindelige Navn, som siden er blevet forvansket eller omdannet til *Isgaard*.

Af det gamle Egsgaard, som har ligget tæt øst

for den nuværende Borggaard, er der murede underjordiske Rum tilbage i en Kælderbygning fra nyere Tid. Og Trap meddeler, at to Sandstensfigurer fra Renæssancetiden ligeledes ere hjemmehørende paa Gaarden.

Om det middelalderlige Egsgaard ved man kun saare lidt.

Naar Biskop *Skelmo* (Skjalm) i Aarhus (Broder til Biskop *Peder Vognsen*, der grundlagde Domkirken) i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede bortskænkede Gaarden til en Diakon, gaar Bøttiger ud fra, at den har været hans eller Hvideslægtens. Mere sandsynligt er det dog, at den har tilhørt Bispestolen og er bleven bestyret ved Forvaltere.

I Kristian den Andens sidste Regeringstid, da Kongen og Sigbrit fik Skyld for at stræbe Sjællandsbispens *Lauge Urne* efter Livet, skal denne tiligemed Abbeden fra Sorø og Prioren af Antvorskov være flygtede over Kallundborg til Mols, hvor de en kort Tid opholdt sig paa Egsgaard, der fremdeles tilhørte Bispestolen, hvis Ihændehaber, *Ove Bilde*, den sidste katholske Biskop i Aarhus, var Lauge Urnes fortrolige Ven. Urne vendte siden tilbage til Sjælland med den udvalgte Konge, Hertug Frederik.

Efter Reformationen kom Egsgaard under Kronen og blev bortforlenet. Den sidste Lensmand, *Peder Ebbesen Galt*, Herre til Tyrrestrup og Palsgaard, begge ved Horsens, samt Befalingsmand over Aarhus Stift, skal Fanden have hentet paa Tyrrestrup en Dag i Aaret 1548. Sagnet vidner om, at Manden har været en ugudelig Krop, under alle Omstændigheder ikke afholdt af sine Medmennesker.

Otte Aar efter Reformationen (1544) blev *Isgaard*,

som vi nu vil kalde den, solgt til Landsdommer *Anders Christensen Sandberg*, der straks flyttede hertil fra Nabogaarden Kvelstrup, Sandbergernes gamle Herresæde. Han var gift med *Gertrud Krabbe* og døde 1559, hun 1602, og begge tilligemed en Datter ere begravede i Koed Kirke ved Ryomgaard, hvor Ligstenen over alle tre er indsat i Kormuren.

Af Sønnerne fik *Tyge* Isgaard, *Ulrik* Kvelstrup og *Mads* Løjstrup, den sidste ved Stationsbyen Laurbjerg, i hvis Kirke Bedstemoderen til de tre, *Anne Sommersdatter*, har fundet sit sidste Hvilested. Ligsten forefindes.

Tyge Andersen Sandberg († 1587) var gift med *Ellen Rostrup* (Dødsaar ubekendt). Begge ligge begravede i Lyngby Kirke ved Stationsbyen Trustrup, hvor Forfatteren af disse Linier som Seminarielov for omtrent 60 Aar siden fik Øje paa Ligstenen, der er indmuret i nordre Korvæg. Siden er Mandens Kisteplade ligeledes bleven anbragt i Koret.

En Datter af Tyge og Hustru, *Kirsten Sandberg*, blev gift med *Gert Bryske*, Søn af Carl Bryske til Margaard ved Bogense og Katholm ved Grenaa, men bedst kendt under Navnet „den strænge Lensmand“ paa Aarhusgaard. Gert Bryske var en Ødeland, stærkt tyngt af Gæld, som han stadig indstævnedes for, og blev tidlig umyndiggjort. Han døde 1651 paa en Bondegaard (Bogensholm?), der tilhørte Hustruens Frænde Frederik Reedtz, som lod ham begrave, „da ingen andre vilde“. — *Hustruen* selv, der synes at have levet skilt fra den forarmede Mand, flyttede siden til Fævejle ved Kolindsund og døde 1647 paa Vedø, ligeledes ved Kolindsund, i saa usle Kaar, at Arvingerne plat ud nægtede at koste Begrav-

velsen. — En Datter, *Ida Bryske*, døde 1609 paa Isgaard og er formodentlig bleven bisat i Tved, hvor Sandbergerne havde Familiegravkælder under Kirken.¹⁾

Efter Gert Bryske og Kirsten Sandberg følger en Tid, hvor Isgaards Historie hensvømmer i Dunkelhed. Trap nævner en *Peder Gersdorff* som Ejer (1638) og beretter, at dennes Søstersøn, Frantz Rantzau, sammen med Svogeren, Johan Brockenhuus, 1651 solgte Gaarden til *Jokum Gersdorff* til Hovedstrup (det nuværende Rodstenseje ved Odder). Denne Mand, som har faaet et Navn i Danmarkshistorien, fulgte Landsforræderen Korfits Ulfeld i Rigshofmesterembedet og døde 1661 som sidste Mand her til Lands i denne højtbetroede Stilling.²⁾

Fra Rigshofmesteren gik Isgaard over til Datteren *Dorthe Gersdorff*, gift med Amtmand *Otto Krabbe* til Holmegaard, der 1677 mageskiftede med Svogeren, Rentemester og Etatsraad *Christian Gersdorff*, saaledes, at denne fik Isgaard for Aakær. Siden købte Gersdorff Kvelstrup og Roelsegaard, den sidste af *Hans Jacobsen*, forhen Ridefoged paa Kalø, en Matador af yderst ringe Kvalitet, som desuagtet havde et vægtigt Ord at sige paa Mols i Slutningen af 17. og Begyndelsen af 18. Aarhundrede.

Christian Gersdorff (1644—1725), der ligesom Sønnen Jokum og Sønnesønnen Christian var Amt-

-
- 1) Nu ryddeliggjort og afspærret. Indholdet er nedsænket paa Kirkegaarden.
 - 2) I mine Drengaar hang der et udmærket Billede af Rigshofmesteren Jokum Gersdorff (malet af Ditmar) i Gravkapellet ved Tved Kirke. Det er siden borttaget tilligemed de øvrige Portrætter, antagelig af Hensyn til Fugtigheden.

mand over Kalø Amt, havde ægtet *Sophie Nansen*, en Sønnedatter af den bekendte Borgmester Hans Nansen og Søster til Griffenfelds Hustru. Han og saa godt som alle efterfølgende af Navnet Gersdorff med Hustruer ere bisatte i Kapellet ved Tved Kirke, hvor hans Kiste pranger med en Indskrift, der i høj Grad vidner om daarlig Smag og i hvert Fald ikke opfordrer til Efterligning.

Sønnen, Konferensraad *Jokum Gersdorff* (1677—1745), Ejer af Isgaard, Kvelstrup, Roelsegaard og Vosnæsgaard og gift med *Edle Margrethe Krabbe*, byggede Borggaarden paa Isgaard af Bindingsværk og Hovedbygningen paa Vosnæsgaard. Tillerup gav han en Skole (1722—23),¹⁾ Knebel Kirke et Spir (1738), og rimeligvis har han ogsaa ladet Taarnet paa Vistoft Kirke opføre.²⁾

Sønnen, Konferensraad *Christian Gersdorff* (1707—57), der til Faderens fire Gaarde føjede Kærsgaard, var gift med *Antonette Maren Rosenørn*. Han istand-

1) *Tillerup Skole* — bestemt for hele Sognet Tved, i hvis Midte den laa — var en Bygning paa 11 Fag (4 til Bolig, 3 til Skole, 3 til Lade og Fæhus og 1 til Tørv). Her blev *Peder Nielsen Skaaning* „den første privilegerede Skoleholder paa Landet i Mols Herred og levede 58 Aar ved samme Embede, berømmelig som Skoleholder og Husfader“. 1735 og 37 tillagde Gersdorff Skolen omtr. $1\frac{1}{3}$ ha Jord, beliggende dels paa Dejret, dels paa Tillerup Mark. — Skolen blev ombygget 1798 og er rimeligvis den samme, som staar endnu, men i privat Eje, efter at en ny Skole for omtr. en Menneskealder siden er opført ved Enden af Tillerup Sø.

2) Tved, Vistoft, Knebel og Roelse Kirker tilhørte i det 18. Aarhundrede Familien Gersdorff.

satte Roelse Kirke*) og lod Gravkapellet ved Tved Kirke opføre.

For Sønnen, Ritmester *Jokum Gersdorff* (1742—81), Herre til Isgaard, Kvelstrup og Roelsegaard og gift med *Mette Margrethe von der Osten*, gik det hurtigt tilgæters, hvad Grunden saa end har været. Først solgte han Roelsegaard med Gods (1768) til Birke-dommer Thorn Thorsen, og derefter (1773) Isgaard og Kvelstrup med Tved og Vistoft Kirker til Kammeraad Ole Marcussen. Ritmesteren døde forøvrigt i en meget ung Alder.

Ole Marcussen, der restaurerede Vistoft Kirke (1773—74), som han forsynede med ny Klokke, solgte Kvelstrup og nævnte Kirke (1794) og Aaret efter nogle Tved Kirke tilhørende Jorder samtidig med, at han bortforpagtede Isgaard til *Kaysen* paa Tved Mølle. Endelig solgte han Gaarden 1826 til *Christian Leemejer*, Forpagter paa Kalø, og flyttede til Datteren paa Margrethelund ved Skærsø, hvor han døde 1831, 83 Aar gammel. — En Søn, *Andreas Bjørn Marcussen*, Sognepræst i Tved, ligger tilligemed Faderen begravet paa Tved Kirkegaard.

Leemejer beholdt kun Isgaard en kort Tid. Alle-rede 1828 bortbyttede han den for Strandsgaard (Vistoft Sogn) + 8000 Kroner til *Niels Pedersen*, en fiffig Bonde efter Tidens Lejlighed og for Nutids-mennesker nærmest en Sagnfigur, bedst kendt under Navnet »Greve-Niels«.

Niels Pedersen, der fik Hartkornet sat ned fra 38

*) *Roelse Kirke* blev nedbrudt 1908, og kun Vaabehuset staar tilbage som Ligkapel, idet Kirkegaarden stadig benyttes.

til 25 $\frac{1}{2}$ Td., lod Hovedbygningen nedrive (1850) og flyttede Forpagterboligen hen paa Pladsen. Med Avlsbruget gik det stadig ned ad Bakke, saa at Arealet nærmest lignede en Ørken, da Gaarden med Tilbehør 1857 blev afhændet til Holsteneren *Gustav Krøger*, en Herkules af Legemsbygning, der havde været Forpagter paa Katholm.

Gustav Krøger, som var en dygtig Landmand, bragte fuldstændig Orden i Tingene, saa alt var paa Højde med Tiden, og Mejeriet ikke mindst, da han 1890 solgte Isgaard til Kammerjunker, Hofjægermester *J. H. Krieger*.

Den ny Ejer (gift med en Baronesse Güldenchrone) lod kort efter Tiltrædelsen en flot Hovedbygning opføre (Billede hos Trap), men maatte iøvrigt gaa fra Gaarden, der ved Tvangsauktion 1911 blev tilstaaet den nuværende Ejer, Løjtnant *T. A. Bech*.

De Randers Vægtere og Bysvende og deres Tid.

Af Folmer Schiøtt.

aa længe der har været Mennesker og Menneskesamfund til, har der ogsaa mellem disse været en Trang og et Krav til dels at faa sin Ret og dels til at blive beskyttet. — Da man søgte sammen i Byer, blev disse en Verden for sig. De fleste danske Byer opstod fra omkring Aarene ca. 1100 og op imod Nutiden.

Disse Byer og Bysamfund havde hver for sig sin egen Bylov, sine egne Vider og Vedtægter, som alle skulde holdes. Og endelig var der jo ogsaa den indre Ro og Orden, der skulde opretholdes.

Inden for Bymurene havde man delt Døgnet i de to Dele, Dag og Nat. Hver for sig var de to forskellige Samfund. De Mennesker, der færdedes om Dagen, var — naturligvis med visse Undtagelser — ikke de samme, som færdedes om Natten.

Naar Solen om Morgenen stod op, blev Byportene lukket op, og Bysvendene gik paa deres Poster. — Ogsaa i det gamle Randers var det saaledes.

Randers, der jo hører til vore ældste Købstæder, idet vi hører om den allerede i Aaret 1086, da en

Skare jyske Bønder i længere Tid havde Standkvarter her, havde i alt Fald Købstadrettigheder allerede Aar 1302.

Men der gaar dog nogle Aar, førend vi hører noget til de Randers Bysvende og Vægtere. Formentlig har det her i Randers været et borgerligt Ombud at gaa Vagt i Byen; først senere i Middelalderen hører vi nærmere om Bysvendene og deres Meriter.

Det er vel gaaet Randers gamle Tingbøger som saa mange andre Dokumenter fra hin Tid: de er blevet brændte eller kastet bort, saaledes at den ældste Tingbog, der findes fra Randers, er fra omkring Reformationstiden.

I flere af disse gamle Protokoller meldes om nogle af de Randers Bysvende. I Aaret 1588, Nytaarsaften, anføres, at mellem 9 og 10 slet forfulgte Anders Bysvend med sin Degen Peder Røhoved gennem en Gyde, men han blev saaret i Kampen. 1592 var det galt med en Jens Bysvend, der anførte Vægterne i Kamp mod nogle Urostiftere. Om en anden af Jens Bysvends Bedrifter hører vi samme Aar, da han med sin Fork sprængte Døren ind til et Hus, hvor han hørte en klage: „Aah mit Hoved, aah mit Hoved!“ En anden Gang saarede Jens Bysvend en Mand i Hovedet med sin Fork, og han fik nu Paabud om ikke at være saa voldsom.

Som vi ser, er det kun spredte Træk, vi har af Bysvendenes Historie i den Tid, men dog nok til, at vi kan danne os et lille Billede af dem.

De har været en Smule raa, som Folk ofte var i hine Tider, Sværdet har siddet løst i Balgen, og ikke sjælden har det lydt: Liv for Liv.

Bysvenden havde som nævnt mange Pligter. Ofte havde han Vagt ved Byporten for at kunne kontrollere, hvem der kom ind i Staden, og mange andre. Hverv var der lagt paa hans Skuldre.

Han skulde f. Eks. pante. I Randers Vider og Vedtægter af 1609 staar bl. a., naar og hvor Bysvenden skulde pante. Thi selv om Renlighed i den Tid var et Begreb, der laa langt fra Nutidens Begreber om den samme Ting, skulde Byens Borgere dog gøre rent i Gaderne. Og de maatte ikke smide Skarnet paa Gaden eller paa anden Mands Grund. Gjorde de det, skulde de pantes.

Og om den, der ikke holdt sig disse Vedtægter efterrettelig, stod der, „at han skulde pantes for 2 Sk. graat eller sættes i tornit“.

Taarnet var Nørrebaand, gennem hvilket Indkørselen gik til Byen fra Nord, og manges en gæv Randers Borger har uden Tvivl gjort Bekendtskab med det skumle Taarn og dets skumle Fangekældere.

Endvidere staar der: „hvem som icke feier sin gade hver lefverdag aften oc icke holder sin rendstien ren“, skal han straks pantes af Stadstjeneren (Bysvenden) eller Rettermanden „for 1 Sk. graat, halfpart til Byen og halvdelen til den, som panter“.

Hvis man nægtede Bysvenden Pant, kunde det gaa galt, for den 6. April 1635 blev læst paa Randers Byting:

OM DEN, SOM FORNEGTER BYSVENNEN PANT.

„Hvilken mand eller kvinde, der negter bysvennen dieris pant, naar di derom er udvist, hand dielis derfor som en ulydig borgerre, om det er en borgerre, der det gjør; men er det kvinder eller boefolk, da dielis dog for ulydighed om saa findes dieres modvilige forseelse.“

Som man ser af foranstaaende, maa Randers paa den Tid have haft sin egen Rettermand, og det kunde sikkert ogsaa gøres nødig, naar man ser, at der i Aarene 1587—88 var 7 Drab, 32 Saarmaalssager og 7 Henrettelser.

Af andre Pligter havde Bysvenden ogsaa dette at skulle ringe med Stormklokken, naar Dagen var til Ende.

„Om Aftenen, naar 9 slaar, da skal Bysvenden ringe med Stormklokken“, hed det i 1609.

Randers Bys Klokketaarn var paa den Tid „Frue Taarn paa Torvet“, der forlængst er forsvundet.

Det var som nævnt om Natten, at Vægteren havde sin Gerning, i hvert Fald den Gerning, som han lønnes for af Kommunen, og i de fornævnte Randers Vider og Vedtægter staar der:

„Skal vagten paagaa om aftenen, naar 10 slaar, oc da skal bysvennen ringe vagt med stormklocken oc gange strax paa vagten, oc skal vagten paastaa om vinteren til fier slaar, oc om sommeren til trei slaar. Oc vid di samme klokstunde, som forskreuit staar, skal bysvennen ringe af vagt igien med samme klocke baade vinter oc sommer, saa hver mand kan vide, naar vagten begyndis oc naar di ganger deraf. Oc skal der endelig gaa hver nat trei vegterre, oc hvem som tilsiges at skal gaa i vagt oc icke kommer i vagt, hand skal hafve forbrut en skilling graat og pantes anden dagen derforre. Oc dersom bysvennen eller vagten giør nogen uskiel, den stund vagten paastaar, da skal di settis i tornit oc straffis derforre som gerningen er til.

Befindis oc nogen to, trei eller fliere som ufyrmes vagten, da skal di straffis derforre efter stadsretten oc efter som gierningen er til.“

Naar det er Bysvenden, der ringer med Stormklokken baade Morgen og Aften, er det formodentlig

fordi han var Vægterens Foresatte. Han var den egentlige Politibetjent, medens de andre, Vægterne, var Folk, der ganske vist vaagede om Natten over Byens Ve og Vel, men de var ikke Politimænd som Bysvendene. Ogsaa en af Grundene til, at det som oftest er Bysvendene, vi læser om i de gamle Tingbøger, idet de sikkert er blevet tilkaldte, naar der har været noget særligt paa Færde.

Det var jo ogsaa en temmelig streng Straf en Vægter eller Bysvend kunde faa, hvis han gjorde nogen „uskiel“, men Vægteren var dog ogsaa selv beskyttet mod Overlast. Og det kunde saa vidst ogsaa godt gøres nødvendig. I Erik af Pommerns Stadsret staar derfor ogsaa:

„Hvo som vorder forwonden, at hand slaar nogen wecter, hand skal bøde konning 2 marck och saa megitt staden, haffuef hand ej til, da skal han sættis i stadens mørkehus; och maa han ej forwindes, och haffuer de vantroe til hannem, tha skal hand werge sig met seks neffningsmændt.

Slaaer wecter nogen mand uden skyldig, tha skal han thole zame pine.

Finder wecter nogen mand wafrinde paa gaden om natten, tha skal hand lede hannem til sit herberge; haffuer hand ej herberge tha skal hand sette borgen for sig, eller hand skal være i stadens giemme til anden dagen til hand maa giøre skiel for sig.“

Denne Stadsret for Københavns Vedkommende blev i sin Helhed ogsaa brugt her i Randers.

Naar Vægteren og Bysvenden havde Lov til at gaa med Vaaben, da var det en stor Begunstigelse i hine Tider, men det var naturligvis ikke uden Grund.

I Viderne og Vedtægterne staar der OM VAABEN
PAA GADERNE:

„Hvilken mand eller svend, som findis paa gade eller stræde med bysser, sverd, øxe eller nogen anden vaaben eller verge, uden at han hafver lovlig fejde med nogen, som han hafver advard borgmester oc fogden om, oc ladit dennem det forstaa, hvilken som ej saa gjør, men finder herimod at gjøre nogen ulovlig gerning, i hvilke maade det sker eller findis kand, den skal tagis oc settis i tornit saa længe, at kongen og byen fanger borgen for hannom, oc hannom siden at stande til rette, eftersom stadsretten oc voris privelegier oc friheder udviser oc efter som brøden er til. Oc icke heller skulde de bære øxer, verge, spyde, bysser eller andit saadant paa raadhuset eller til nogen dryck eller forsamling oc samfund; ejheller maa nogen hente sig nogen slags verge i nogen geistbud, gilde eller forsamling oc under 40 mark til kongen oc 40 mark til byen, for hvert sinde saa med nogen byes indbygger saa findis, som foreskrefet staar.

Oc dersom saa hender sig, at nogen boerdag sker enten aarlig eller silde, oc borgmester eller byfogden gifver bifaling at behegte den, som saadan parlament gjør oc den mands dør bliver tilslagen, som den skyldige er indkommen oc i saa maader forhinder at fogden eller di, som er udsendt, icke kand komme derind eller hannem til ords, da skal hosbunden, som i husit boer, stande byen oc kongen til rette for alle di sager oc gerning, der sked er. Oc dersom nogen borger oc sønderligen borgmester oc raad ofverfaldis af nogen enten eddel eller uedel, oc nogen borger sendis bud derom, oc icke straks kommer til hielp, da hafver den forbrudt sit borgerskaf, som icke straks kommer sin medborgere oc nabo til hielp.“

Ja, saadan stod der. Et Menneskeliv regnedes jo ikke for saa meget den Gang, og det var slet ikke

noget ufarligt Hverv for Vægteren eller Bysvenden at anholde en saadan Person.

Men Byen havde jo et vist krigersk Præg. Stormklokken kunde kalde Borgerne til Vaaben, hvad Stund det skulde være, hvert Øjeblik kunde Kongen kræve Udbud, og paa Raadhuset opbevaredes derfor 1615 følgende Vaaben: 7 Stk. Harnisk, 3 Hellebarder, 41 „Bøssehager“ i Stokke og uden Stok samt 80 Skaalpund Krudt.

Men selv om man ikke maatte bære Vaaben, saa var Slagsmaal og Gadeuorden en daglig Begivenhed, Naturligvis var det Vægterne, der i Samarbejde med Bysvendene maatte skaffe Ro til Veje. At det ikke altid skete uden Blodsudgydelse, ved vi.

Men Vægteren og Bysvenden var ogsaa Sædelighedspoliti. I Punkt 36 i Randers Vider og Vedtægter 1609 læser vi:

OM DAABEL, DRYK OG HORERRI:

Hvem som om hellige natter eller om søndagen eller andre hellige dage førind højmesse er ude, befindis i kroer eller andensteds enten til dryk eller daabel, di skal settis i tornit eller nørbaand for slig grov forseelse oc misbrug. Oc hvem, som ligger i aabenbarlig hoer, den skal drifves af byen eller straffes for stadsretten.

Og dette Hverv tog Bysvenden og Vægterne sig ganske godt af, ja mange Gange betragtedes det ligefrem som en Sport at kunne overraske elskende Par og anbringe dem paa Raadhuset til næste Dags Morgen.

Ogsaa Randers havde sine „Horere“, som Politiet var paa Jagt efter, at de ikke skulde ødelægge Byen. Tidt var det de samme, der gik igen, og vi ser deres Navne figurere i Byens Regnskaber, saaledes 1634—35

nævnes saaledes „Stakket Maren“. Og kunde man ikke faa dem til at leve ordentlig ved at straffe dem med Kag og Pisk, jagede man dem ud af Byens Porte, hvor de saa maatte klare sig, som de kunde bedst. Blev de syge eller døde, var Byen lige glad dermed. 1584 omtales saaledes en Kone, som „laa død under Nørreport“.

Det var ganske vist Rakkerens Arbejde at fjerne Selvdøde og Selvmordere, men Vægteren og Rakkeren var begge uærlige Mænd, som ingen med Agtelse for sig selv omgikkes. Ja selv i Døden klæbede det uærlige ved dem. I Randers kom det 1722 saa vidt, at baade Liglav og Vognmænd nægtede at bære Liget af en død Vægter til Graven.

En anden Bestemmelse stod der i Vider og Vedtægter, som ogsaa havde Indflydelse paa Vægterens Gerning. Der stod:

OM LIUS.

Hvilken mand eller kvinde, svend eller pige, der findis at gaa udi udhus eller paa gaden med lius uden lygte, da skal dend settis udi tornit, til hand hafuer stillit borgen for sig.

Det var vel nok en streng Bestemmelse at skulle vandre i Taarnet, fordi man gik med aabent Lys, men naar vi vèd, at en Ildebrand kunde blive en hel Bys Ulykke, saa forstaar vi bedre Datidens Streng-hed mod Overtrædelse af denne Lov.

Men det var jo netop Vægterens Gerning at vaage om Natten, naar Randers Bys gode Borgere sov. For Natten var jo mørk som Graven, og kun Skarnsfolk gik ude. I Rendestenene flød alskens Snavs, og intet Sted lyste nogen Lygte. Jo, et Sted. Paa Raadhuset, der ogsaa blev brugt til Gildeshus, blafrede en søvnig

Lygte. I hvert Fald omtales 1670 hos „Guds Legems Lav“, at det forbydes Folk at rapse Lys af Kloverne eller af den Lygte, som hænger udenfor Døren. Straffen var en Tønde Burøl i Bøde eller en Nats Logi i Stokken.

Derfor forstaar vi godt, at de gode Borgere, naar Natten var kommet, og den kom ved Solens Nedgang, og der var ringet med Stormklokken, at de lod sig afhente fra Gildeshusene af deres Tyende, saa de kunde gaa hjem i Flok og Følge.

Om Søndagen og andre Helligdage maatte ingen tænde Ild under sin Kølle førend Højmesse var ude. Gjorde han det, var Bøden 3 Mark til Byen.

Hver By var en Fæstning, Randers ogsaa. Derfor stod der i Punkt 56 om

NAAR DER KALDIS TIL RAADHUS, OC OM ULYDIGHED.

Naar der kaldis eller ringis til raadhus, saa skal hver mand endeligen og uforsømmeligen uden ald undskyldning gange til raadhuset under 2 skl. graat til vide, oc skal di som hjemme sidder, straks pantis af dennom, som er i deris rode for samme 2 skl. graat uden ald naade, som forskrefet staar. Men hvem som siger eller gjør imod borgismester oc raads paalæg og befaling, hand skal derfor stande til rette og straffis derfor efter stadsrettens indhold.

Et andet Punkt i Viderne og Vedtægterne, der havde Indflydelse paa Vægternes og Bysvendenes Gerning, var Punktet om LØSAGTIGHED.

Der stod:

Paa det ublueligen løsagtighed, som brugis udi godtfolks brød af tienistfolk, i nogen maade maa afleggis, hvis muligt er, hafver vi gifvit denne

epterskrefne forordning som altid herefter holdis skal: Hvor som nogen tienistpige eller kvinde udi sin husbonds tieniste bliver fruchtsommelig, da dersom hun føder sit foster i sin husbonds brød, da skal han gifve randers by lige saa mange pendinge, som kan gifvis af saadan gaard eller bo til husleie, som han ibor, oc dersom nogen anden tager hinde ind i dieris huse eller bolige her udi byen, saa hun føder sit foster, da skal di derpaa bor, som er raadsmand for samme voning, gifve Randers by lige saa meget uden ald naade som gifvis til husleje af di gaarde, boder eller kældre, som andensteds fremkommer, hvem dennem indtage eller føde dieris foster.

Det var unægtelig en streng Bestemmelse. Og naar nu Vægterne fandt en Mand eller Pige vandre sammen i Mørke, maatte disse staa Vægterne til Regnskab, ja ofte følge med til Byens Raadhus, eller, hvad værre var, „gemmes der til næste Dag“.

*

*

*

Baade Bysvenden og Vægteren var uærlige Personer, og denne Skæbne delte de med Natmanden og Byens Mestermænd. Alle var de skyet og frygtet som uærlige Personer, hvem ingen ærlig Mand kunde drikke eller spise sammen med.

Af disse fire „uærlige“ Mænd, der alle var i Byens Brød, var Mestermænden med samt hans Svende den, man helst søgte at undgaa. Men ved enkelte Lejligheder maatte Bysvenden dog taale hans nærmere Selskab, som for Eksempel, naar han her i Randers sammen med Bøddelen paa Byens Torv skulde vaage over, at Fiskerne bundtede Fiskene ud i Knipper af rigtig Størrelse og solgte dem til forsvarlig Pris.

Som foran nævnt skulde Bysvenden ogsaa se efter, at Folk rengjorde Gaderne, men dette Paabud tog

man ikke saa højtideligt. Snavs og Møg laa i store Dynger til Fryd for alle de løsgaaende Svin. Engang imellem blev det saa for broget, og en særlig „Torrefejr“ maatte tage fat. I Randers Kæmnerregnskab af 1592 ses det, at en saadan har faaet Løn.

Paa særlige Torvegade har det sikkert været et stolt Syn at se Bysvenden med myndig Mine, en værdig Repræsentant for Øvrigheden, gaa rundt paa Torvet og Torvegaden og se efter, at Folk havde deres Maal og Vægte i Orden.

Han skulde ogsaa se efter, at Folk holdt sig inde paa de Steder med deres Kramvarer, som var afsat dertil. Det hed i 1609: „Om fredagen skulde under 1 skilling grot i bøde alle embitsmænd, baade skomagere, skindsniddre og borgere være inden ved rendestenen og sælge deres varer“.

Interessant at se er det ogsaa, at Randers, der hører til en af vore ældste Byer, langt op i Middelalderen maatte tage til Takke med Hærstrædet som Torv. Hærstrædet var jo den Gade, som Hæren maatte drage ad, naar dens Vej faldt igennem Byen. Dette Stræde begyndte ved Nørreport og endte ved Sønderbro. Paa denne Strækning udfoldede Handelen sig langs med og inde paa Vor Frue Kirkegaard og først 1462 fik Borgerne udlagt en Strimmel Grund sønden og vesten for denne „til Kongens frie Hærstræde og Gade til Hjælp at holde deres Marked paa“ — den første Begyndelse til det nuværende Raadhustorv.

Et særligt Arbejde havde Bysvendene og Vægterne paa Torvedage, idet de skulde passe paa, at Opkøbere ikke købte Bøndernes Varer op, hvorfor disse blev drevet foran op paa Torvet, frelste gennem Opkø-

bernes Bande, hvoraf mangan een sad til offentlig Beskuelse i Gabestokken.

*

*

*

Byens Borgere sov, — Vægterne derimod skulde vaage for at beskytte Byen for de Farer, der sneg sig ind, eller vi maa maaske hellere sige ud, naar Mørket indtraf. En af de Fjender, som man i hine Tider frygtede allermest, var, som nævnt, *Ilden*. Naar den brød løs, fyldtes Hjerterne med Angst og Luften med Klageraab, for man kendte jo ikke til at have forsikret sit Hus og sine Ejendele, men maatte tage de Tab, som Ildsvaaden paaførte een. Derfor havde Gadevægterne en god Kollega, Taarnvægteren, der sad højt oppe over Byens Tage og spejdede ud til alle Horisonter for at vaage over, at Ilden ikke slap løs og gjorde sig til Herre i Byen.

Medens Vægterne nede i Randers Gader gik Gade op og Gade ned og ved deres Raab og Tuden med Hornet brød den natlige Stilhed, for paa den Maade at meddele Borgerne, som ved deres Spektakkel vækkedes af deres søde Søvn, at „de var vaagne, og man kunde stole paa dem“, sad Taarnvægteren oppe i Kirketaarnet og spejdede ud over Byen. Naar Dagen gryede, hilste han den ved at blæse i sit Horn „til Sorg for de elskende, som maatte skilles“, staar der i en Minnesang fra Middelalderen.

Kilderne melder ganske vist ikke ret meget om Taarnvægteren for Randers' Vedkommende, og maaske har det i gamle Dage været her som i saa mange andre Byer, at det har været borgerligt Ombud.

Men som oftest var det forhutlede Fyre, der blev lejet til at sidde og kukkelure oppe i Taarnet. Hvert Kvarter skulde de raabe ud af Glughullerne til alle

fire Verdenshjørner: „Hov, Vægter! Klokken er slagen —“. Dette Raab gentoges saa af Vægterne nede i Gaderne.

Udbrød der Ildebrand i Byen, skulde Taarnvægteren hænge en Lygte ud af Taarnet paa en Krog til den Side, hvor det brændte! Disse Kroge findes endnu i Sct. Mortens Kirketaarn og vidner om hine Tiders primitive Brandværn.

Taarnvægteren i Sct. Mortens Kirketaarn var en Skikkelse, der holdt sig helt op til vor Tid, og i Vedtægt for Politiets Orden af 1872 staar, at Taarnvægteren møder paa Stationen Kl. 11 Aften og begiver sig op i Kirketaarnet, hvorfra han gjør Signal i Ildebrandstilfælde. Dette er dog rettet til, at han møder Kl. 9 Aften om Vinteren og Kl. 10 om Sommeren. Hans Tjeneste ophører paa samme Tid om Morgenen som Patruljebetjentenes. Han har hvert Kvarter fra alle Sider i Taarnet at udraabe Klokkeslettet. Senere er tilføjet med Blæk, at han tillige forretter Tjeneste som Torvebetjent.

Gamle Folk har fortalt mig, at Gadedrengene fandt en stor Fornøjelse i, naar Taarnvægteren raabte Klokkeslettet ud af Taarnets Glughuller, at raabe til ham: „Det er Løgn, Vægter!“

Taarnvægterens Løn 1872 var 200 Rd.

Ja, saa nær op ad vor Tid finder vi en Skikkelse fra Middelalderen, og dog synes vi, det er naturligt, at han er borte. Men Glughullerne i Sct Morten og Kammeret deroppe, hvor Taarnvægteren sad om Natten, er Vidnesbyrd om en Tid, der var lidt anderledes end vor.

*

*

*

I Litteraturen har vor Ven Vægteren ogsaa faaet sin Plads, men vi skal helt op til vor Tid for at finde ham for Randers Bys Vedkommende. Gamle Fader Holberg har jo ofte benyttet Vægteren i sine Skuespil, men han har sikkert taget sine Typer fra København eller de sjællandske Byer.

Det er Forfatteren Henrik Pontoppidan, der i sin Bog „Lykke Per“ giver en levende Beskrivelse af en af de gamle Randers Vægtere.

Vi ser ham gaa og trunte rundt nede i Gaderne en kold Vinteraften, Kraven paa den gamle Kavaj er smøget op om Ørene, Kæppen i Haanden og saa ellers parat til at møde Alverdens Tyveknægte og Ondskab. Men ogsaa Knægtene skal han passe paa. De vil saa gerne køre i Slæde ned ad Hobrovejens Bakke. Det er dejligt, ikke mindst for Lykke Per, der kommer farende paa sin Slæde „Blodørnen“, men Ak og Ve lige i Armene paa den gamle Vægter Wolle.

„Saa, nu har jeg dig, din Satans Unge“, brøler Wolle og griber Lykke Per i Armen. Men Lykke Per redder den farlige Situation ved med en Snarraadighed, der er en Lykke Per værdig, at raabe: „Det var godt, jeg traf Jer, Wolle, for Byfogedens Søn ligger deroppe i en Blodpøl; der er en, der har stukket ham med en Kniv“.

„Hvad er det han siger?“ og Wolle slipper Lykke Per og skynder sig op paa Bakken, hvor han selvfølgelig hverken finder Blodpøl eller Byfogedens Søn.

*

*

*

At skrive en Artikel om de gamle Vægtere og udelade Vægtersangen, vilde være at begaa Uret

mod dem og deres Tid. Ganske vist var Vægtersangen ikke noget, der var særegent for Randers-Vægternes Vedkommende. Vægtersangen blev tvertimod sunget over det ganske Land, ja i forskellige Variationer over hele Europa og synges i mange Købstæder den Dag i Dag i de sydlige Lande.

Hvor gammel Vægtersangen er, véd vi ikke med Bestemthed, men vi træffer den første Gang i et Udtog af Forordningen af 26. Juni 1683. Vi véd heller ikke noget om, hvem der har skevet Vægtersangen, men meget tyder paa, at det er vor store Salmedigter Thomas Kingo, der er Forfatteren, og mangt og meget i Sangens Stil tyder paa, at denne Formodning er rigtig.

Nyerup tillægger ganske vist i sit Literatur-Leksikon 1820 Arrebo (1587—1637) Forfatterskabet, men da han ikke har underbygget denne Hypothese nærmere, har den liden eller ingen Værdi.

Men ligegyldigt, hvem der har skrevet Vægtersensene, er de smukke, med en Understrøm af Religiøsitet, der er ganske naturligt, naar man tænker sig Vægteren gaa alene i den mørke Nat med Stjernehimlen oven over sig.

Og saa gik da de gamle Vægtere rundt i de krogede Gader og Gyder i Randers og sang de malmfulde Vægtersens, der, naar de er blevet sunget af en smuk Mandsstemme, har lydt betagende i den stille Nat; men de har ogsaa lydt disharmonisk, naar Sangeren ikke har haft Tone i Livet, eller, hvad værre var, og det var jo desværre ofte en Kendsgerning, paavirket af Spiritus og søvndrukken.

Vægtersangen lød saaledes:

Kl. 8:

Naar Mørket Jorden binder,
Og Dagen tager af,
Den Tid os da paaminder
Om Dødsens mørke Grav.
Lys for os Jesus sød
Ved hvert et Fjed
Til Gravens Sted
Og giv en salig Død.

Kl. 9:

Nu skrider Dagen under
Og Natten vælder ud,
Forlad for Jesu Vunder
Vor Synd, o milde Gud.
Beware Kongens Hus
Samt alle Mand
I disse Land
For Fjendens Vold og Knus.

Kl. 10:

Om I vil Tiden vide,
Husbonde, Pig' og Dreng,
Da er det paa de Tide,
Man føjer sig til Seng,
Befaler Eder Herren fri,
Vær klog og snild,
Vogt Lys og Ild,
Vor Klokke er slagen Ti.

Kl. 11:

Gud Fader os beware,
De Store med de Smaa,
Hans Hellig Engleskare
En Skandse om os slaa.
Selv vogter han Byen vel,
Vort Hus og Hjem
Haver Gud i Gjem,
Vort ganske Liv og Sjæl.

Kl. 12:

Det var om Midnatstide
Vor Frelser han blev fød
Til Trøst al Verden vide,
Som ellers var forødt.
Vor Klokke er slagen Tolv,
Med Tung og Mund,
Af Hjertens Grund
Befaler Eder Gud i Vold.

Kl. 1:

Hjælp os, o Jesu kjære,
Vort Kors i Verden her
Taalmodelig at bære.
Der er ej Frelser fler.
Vor Klokke er slagen Eet.
Ræk os din Haand,
O Trøstermand,
Saa vorder Byrden let.

Kl. 2:

Du milde Jesu lille,
Som haver os saa kjær,
I Mørket fødes vilde,
Dig ske Lov, Pris og Ær'.
Du værdig Hellig Aand
Oplyse os
Evindeligt,
At vi dig skue kan.

Kl. 3:

Nu skrider Natten sorte
Og Dagen stunder til,
Gud lad dem blive borte,
Som os bedrøve vil.
Vor Klokke er slagen Tre,
O Fader from
Til Hjælp os kom,
Din Naade os bete!

Kl. 4:

Du evig Gud ske Ære
I høje Himmelkor,
Som Vægter vilde være
For os paa denne Jord.
Det ringer nu af Vagt,
For en god Nat
Sig Herren Tak,
Tag Tiden vel i Agt.

Kl. 5:

O Jesu Morgenstjerne,
Vor Konge i din Vold
Befale vi saa gerne,
Bliv Du hans Sol og Skjold.
Vor Klokke er slagen Fem.
Kom blide Sol
Fra Naadens Pol,
Oplys vort Hus og Hjem.

Saa endte Vægtersangen med:

Lovet være Gud, vor Herre,
Hannem skee Lov, Pris og Ære.

De gamle Vægteres Tid er forbi, og Vægtersangen forstummet, men deres Historie lever, fordi de er saa nøje knyttet til vor Kulturhistorie, og de gamle, smukke Vægtervers vil vi bevare, saa vi kan overlevere dem til den Slægt, der kommer, som et synligt Minde om en Tid, hvor man midt i dens Uro dog paa sin Vis levede roligere, end man lever i vor Tid.

Erindringer fra 1864.

Af fhv. Kommunalærer N. Nielsen, Hillerød.

Da jeg Mandagen den 16. November 1863 var kommen hjem fra Dejret Skole, ladet til Munden med den sørgelige Efterretning, at Frederik den Syvende var død, erindrer jeg tydeligt, at Fader — en skikkelig Husmand, Veteran fra 48 — spaaede Krig, og at Forudsigelsen i høj Grad undrede mig. Vel var jeg ikke helt uvidende om, at Danmark efter Kristian den Ottendes Død havde maattet kæmpe mod Oprørerne og deres Forbundsfæller. Men hørte Krig til ved ethvert Kongeskifte? Og — i bekræftende Fald — hvorfor? Det var Spørgsmaal, over for hvilke Barneforstanden stod fuldkommen stille.

November 1863 var mild, men forøvrigt den mest taagede Maaned, jeg har oplevet. Kirkeklokkeklangen lød uhyggelig dumpt, naar der ringedes over den „højsalige“ Konge, som det dengang hed. Ingen Solstraale, intet Maanelys eller Stjerneskin var i Stand til at gennemtrænge det Gravmulm, man til Stadighed var stænget ind i, — et Mørke, med hvilket Sindstemningen fuldt ud harmonerede.

Bisættelsesdagen — Lørdagen den 19. December — overværede jeg den befalede Mindegudstjeneste i Tved

Kirke, og skønt noget af det, gamle Pastor Holm lagde Tilhørerne paa Sinde, vel ikke helt gled Øret forbi, har jeg dog næppe — niaarig Purk, som jeg var — haft Tanke om, endnu mindre Sans for Øjeblikkets knugende Alvor. Noget af det manglende skulde dog hurtigt blive indhentet.

Thi nu kom Krigen, Fader havde forudsagt, og sørgelige Efterretninger med den. Ganske vist blev der kæmpet lige saa tappert ved Mysunde og Sankelmark, paa Dybbøl og Als, som Heltene i Treaarskrigen havde kæmpet ved Slesvig, Fredericia, Isted og Frederiksstad; men Aarstiden var uheldig, Overmagten for knusende, og Forsvarsvæsenet var i den Grad forsømt, mens Tid var, at Resultatet paa Forhaand var givet.

Selve Krigen mærkede jeg ikke noget til, naar undtages, at jeg fra mit Hjem paa Blaakær Mark tydelig hørte Kanonerne tordne, da der 8. Marts — en stille Dag med skyet Himmel — blev kæmpet ved Vejle. Men ud paa Foraaret og i Tiden derefter skulde jeg langt mere end ønskeligt komme de forhadte Fjender paa nærmere Hold.

Som et Kuriosum kan anføres, at jeg først hørte om Søkampen ved Helgoland et halvt Aars Tid efter Begivenheden,*) og at det var et Nürnbergerbillede

*) Fire Aar efter var man bedre underrettet. Da Fregatten „Jylland“ en Del af Sommeren 1868 laa i Kalø Vig, blev den om Søndagene flittig gæstet af Kystbeboerne, unge og gamle af begge Køn, og at det for manges Vedkommende var Helgolandsaffæren, Besøgene skyldtes, er utvivlsomt. Selv var jeg med i Skaren, som fylkedes ude paa det stolte, historiske Skib, der endnu er til, omend forlængst udgaaet af Flaadens Tal.

paa en Lommeklud, som henledte min Opmærksomhed paa Sagen. Underligt for Resten, at den kvikke Træfning — dette Lyspunkt i Krigen, som den virkelig var — ikke havde vakt større Opsigt i Øjeblikket.

*

*

*

Naar det i en Markedsvise fra 1864 hed: „Wrangel var en ækel Ka'l; men Falkenstein var værre“, er ingen — ihvert Fald ingen Jyde over Skelsaar og Alder — i Tvivl om, hvem der sigtes til.

Generalfeltmarskal Wrangel var en 80-aarig Gubbe, for hvem Danskerne kun havde liden Respekt. Man troede, han gik i Barndom, og gottede sig over, at han ved Synet af Horsens Tugthus skulde have udtalt Ønsket om at bo paa „das schöne Schlosz“, — et Ønske, man hellere end gerne gad opfylde.

Stabschefen, Vogel v. Falkenstein, var en barsk og haardhændet Soldaternatur, en kullet Greve efter Datidens Lejlighed, hvem Jyderne hadede af et oprigtigt Hjerte. Alle Chikanerier og Voldshandlinger fra Fjendens Side kom paa hans Kappe, og i Forbigaaende bemærket, er hans „Bekanntmachungen“ — lidet lystelige for de paagældende — det første trykte Tysk, mit Øje har hvilet paa.

Da Fjenderne om Foraaret rykkede op i Aarhus-egnen eller nordligere, strejfede de jævnlige om paa Djursland og kom da ogsaa til Mols, dels sejlene over Aarhusbugten, dels ridende eller kørende — vist aldrig marcherende — uden om Kaløvig. Saa vidt vides, trak de sig altid tilbage om Natten. Var det Olaf Ryes Skygge, man frygtede? Paa Helgenæs, tæt indenfor Dragsmur, hvor Højderne begynder,

staar den folkeyndede Generals Jordværker jo urørte den Dag i Dag, tause og dog talende Minder om de utallige Puds, han spillede Fjenden under Tilbage-toget 1849.*) Eller var det Kaptajn Aarøe og hans Strejfkorps, Tanken syslede med? Ingen ved det. Men i hvert Fald er det sikkert nok, at Tved Sogn og Helgenæs ikke hørte til de Steder, hvor Fjenden havde Ro paa sig i 64.

Strejftogene gik hovedsagentlig ud paa at røve Heste og Baade. Andet kunde saa følge med i Købet, om det var Umagen værd.

Paa Skødshoved, hvor jeg tjente som Vogterdreng, blev en Del af Gaardens rummelige Kælder skilt fra det øvrige ved en Mur, efter at alle Haande Værdisager var blevne stillede ind tilligemed et helt Læs lignende Genstande, som Naboen Rasmus Jeppesen lod tilkøre.

Og som man bar sig ad her, har man rimeligvis baaret sig ad andre Steder, alt efter lokale Forhold, — muligvis dog med større Omsigt, end der var blevet handlet paa Skødshoved.

Baadene fra Udslibningsstedet blev kørt op i Kvelstrup Skov, hvor de laa godt gemte et Par Maaneder. Efter Overgangen til Als, da Fjenden ikke mere havde Brug for dem, kom de atter for Dagens Lys, saa Ruten Skødshoved-Aarhus kunde genoptages.

Vanskeligst var det at skjule Hestene. Krat var der nemlig kun lidt af, Pilehegn manglede aldeles,

*) Tømmeret i Lyse-Mikkels efterladte Bindingsværkshus i Dejret (Byens nordligste, øst for Gaden) skal efter Sigende hidrøre fra Olaf Ryes Skanser paa Helgenæs eller — hvad der klinger nok saa troligt — fra en samtidig Udslibningsbro for Generalens Hærkorps.

og da de talrige Bakker gav Udsyn til alle Sider, maatte der Snille og Snedighed til, naar Fjenden var i Farvandet. Og der blev spillet ham mangt et Puds, — Vidnesbyrd om, at „de taabelige Molboer“ ikke var saa helt taabelige endda.

Som Eksempel paa, hvad der kunde hænde, skal følgende anføres:

En drikfældig Indsidder fra „di ew'er Bejder“, kendt for sit Vovemod, fartede en Dag om med et Par Heste, han havde paataget sig at skjule. Da han pludselig saa sig forfulgt af fjendtlige Ryttere, som raabte, at han skulde standse, satte han Farten op, og da dette ikke hjalp, lod han sig glide af paa hovedkulds Maner, idet han viseligt sørgede for, at det løst siddende Hovedtøj blev trukket af Hestene med det samme. Disse fortsatte Løbet, og da Rytterne omsider mærkede, at Jagtens Fortsættelse vilde være spildt Ulejlighed, vendte de sig mod Synderen og udskældte ham paa det groveste. Indsidderen var dog ikke tabt bag af en Vogn. Han skældte igen efter alle Kunstens Regler paa selvlavet Tysk, i hvilket Ordene „die“ og „das“ fandt rigelig Anvendelse, og kort at fortælle: Angriberne red slukørede bort.

Skønt mange af de røvede Heste straks fik Udygtighedspas, naar de kom højere Vedkommende for Øje, blev der dog altid en Rest, som Fjenden beholdt, og som Staten fik Lov til at godtgøre Ejermændene, da Krigen var til Ende.

Alle Kneb gælder, var Løsenet i de Dage, ogsaa for dem, som beværtede Fjenderne rigeligt, for at de skulde knibe Seredskaberne til.

Paa Kvelstrup var der altid fuldt op af fede Stude, som, ret parterede, kunde passe til Suppegryde eller

Stegespid. Hvorledes bar Proprietær Jens Risager Poulsen sig nu ad i kritiske Øjeblikke? Ja, der var misundelige Bønder, som skumlede over, at han, den stærkt paaholdne Mand, slog stort paa med Mad og Drikke, naar Røverpakket kom til Huse, forglemmende, at de selv bar sig ad paa lignende Vis af Hensyn til de kære Heste.

Om Herremanden paa Isgaard — tysk af Stamme — hed det: „Fanden hytter nok sine“, — et Udtryk for Folketroen, som altid ved Besked og i dette Tilfælde insinuerede, at Manden havde kæmpet paa Oprørernes Side i Treaarskrigen, og at Fjenden af den Grund fornuftigvis vilde holde Haanden over ham og alt, hvad hans var.

Til Tider kunde Fjenderne optræde som værdige Landsmænd af gamle Adolf Knigge. En Dag kom en Trop sejlende fra Egaa til Skovshoved, hvor de rekvirerede Mælk og tømte Fad paa Fad, da Vejret var meget varmt. Jeg erindrer tydeligt, at en iblandt dem fremviste et Hul i Frakkefoeret, som en Geværkugle havde efterladt til Minde om Kampene ved Dybbøl. I det hele gjorde de Indtryk af at være „bedre Folks Børn“, for hvem korrekt Optræden var en Æressag. Et Løfte om at komme igen blev dog ikke holdt, og siden fortalte nogle Egaa-Fiskere, som lagde til ved „Skiven“*), at vore Gæster den Dag i mere end en Henseende havde været paa ulovlige Veje. Baaden var nemlig tagen uden Ejerens Vidende og Vilje, og — hvad værre var — Rejsen

*) Et gammelt Stenrev, der afrunder Skødshovedgaardens Marker mod Nord. — I det hele er Næsset Skødshoved sikkert — efter hjemlige Forhold — et geologisk mærkværdigt Sted.

foregaaet uden Tilladelse — Omstændigheder, der havde haft alvorlig Straf med tilhørende Forbud mod Frisejads til Følge.

Men de forhadte Fjender vare heller ikke bange for at udfordre paa ægte germansk Vis, naar Hovmodet prikkede dem i Blodet.

En Dag hen ad Høst, da jeg vendte hjem fra Skole, blev jeg i Vesterløkke Vidne til, at en rød-klædt Husar red op og ned i en Rugager, øjensynlig besluttet paa at ødelægge saa megen Sæd som mulig. Og Tankegangen hos den unge Kriger var let at gribe. Man skulde dog vise, at Tyskerne raadede i Jylland og kunde gøre, som de lystede!

Sæd og Græs betragtedes iøvrigt som lovligt Bytte, og helt pudsigt var det at se Soldaterne i Mangel af Le benytte Sidevaabnene som Mejeredskab.

At de fjendtlige Fodfolk, naar Bønderne efter Tilsigelse befordrede dem, udskældte Kuskene og pryglede Hestene, ja, maaske endog stak til Dyrene med Bajonetten, naar Kørselen efter deres Mening ikke gik hurtigt nok, anføres kun for en Ordens Skyld.

Flertallet af de Ryttere, som viste sig, kunde se ud til at være Infanterister, der tilfældigt vare komne paa Hesteryg. Bønderne grinte af dem, fordi de „sad som en Ildklemme paa en So“, ikke sjældent faldt af Hesten og ikke altid formaaede at komme op igen ved egen Hjælp.

Vore egne Soldater saa vi ikke noget til under hele Felttoget, da Hegermann-Lindenchrone som bekendt ikke havde Ærinde til Mols. Men vi hørte jo om dem i Aviserne, fornemmelig „Aarhus Stiftstidende“, skønt sparsomt nok, da Bladet kun havde ringe Udbredelse paa Egnen. Og forøvrigt klemte vi paa

Soldatersangene, gamle og ny, baade dem der duede og Markedsviserne. Beklageligvis var Jul. Strandberg og hans Digterskole ikke fri for at have Overtaget.

Af Krigssange fra 64 var „Jens var aldrig bange“, „Saa skal vi nok atter med Preusserne slaas“, „Tak for din Daad“ (til første Regiment) og „Ved Lundby sagde Oberst Beck“ vel nok de bærende. Men „I Natten klam og kold“ og „Nattens dæmrende Taager“ — „Den tapre Landsoldat“ ikke at forglemme — lød ogsaa med, naar Tid var. Som bekendt hørte de til Repertoiret fra Treaarskrigen.

Om *R. J. Pedersen*, Femmøller i Agri Sogn, Egnens største Markedspoet, var dukket frem under Krigen, erindrer jeg ikke. I de følgende Aar — inden han pakkede Kufferten og drog til Utah, adskillige Molboers forjættede Land — skulde hans „sørgelige“ Vise (sørgelig i mere end een Forstand) flomme over alle Bredder. Man saa den hænge paa Snore under Loftet hos Høkerne i Dejret og hos Brok-Mette Marie, en Traadhandlerske sammesteds.¹⁾

Ud paa Sommeren, da Krigerne fik Hjemlov, stod jeg ofte nede ved Udslibningsstedet for at samle Indtryk og om mulig lægge Interesse for Dagen. Indtrykkene var mildest talt af lidet opløftende Karakter. Mere skæggede end Vildmændene i det danske Vaaben og iførte ret fantastiske Klædningsstykker — blandt hvilke islandske Trøjer og Bulehatte dominerede — gik Fædrelandsforsvarerne tause i Land og bleve i Reglen lige saa stiltiende modtagne af Venner og Paarørende, som havde indfundet sig. Her var jo intet at prale af, intet at haabe af Fremtiden, som Sagerne

¹⁾ Se foranstaaende Afhandling, „Ras Sams Krønike“.

stod. Og mange Tanker gennemkrydsede mit tiaarige Hoved, lidet modne og nu for største Delen glemte. Men et var jeg i hvert Fald ikke i Tvivl om: Soldaterne burde have haft Lov til at vende hjem i de Uniformer, de havde gjort saa usigelig Ære.

Alle Sognets Krigere kom tilbage fra den blodige Leg, de tre med Saar. Haardest medtagen var Husmand *Frederik Hansen* i Dejret. Hans ene Ben blev ved Dybbøl, og antagelig var det Lemlæstelsens Følger, som faa Aar efter lagde den unge Mand i Graven.

Visitatser i Randers Amt af Biskop Hygum 1739—49.

Ved Hans Birkelund.*)

vore Dage har Bispevisitatser næppe større Betydning for Præster og Lærere, hvem „Besøgene“ jo særlig gælder, og det er vel i det hele højst tvivlsomt, om „Tilsyn“ nogen Tid har gjort den ønskede Nytte. Men i hvert Fald stod denne gerne i omvendt Forhold til den Storhed og Højtidelighed, hvormed en saadan Herrens „Tjener“ behagede at drage frem. De Tider er nu — saa godt som — forbi. For et Par Aarhundreder siden var derimod den Slags Hjem søgelser for de forskellige Hovedbegivenheder, navnlig i Præstegaardene, hvor Højærværdighederne ofte kom som strenge Dommere, hvad deres Indberetninger tydeligt vidner om.

Biskop Peder Jakobsen Hygum danner ingen Undertagelse i saa Henseende. Han ser paa Præster — ikke at tale om Degne — fra oven ned ad. H. Fr. Rørdam anfører om ham, at han var „Pietist af af strengeste Observans“, og er derfor i sin Bedømmelse mindre naadig mod Præster med andre Anskuelser om Kristendom. I Samlinger af jydsk Historie og Topografi har Pastor Rejersen, Fjellerup, for mange Aar siden meddelt om nogle af Bisp

*) Efter Undersøgelser i Rigsarkivet med Understøttelse af den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, som jeg derfor bringer min Tak. H. B.

Hygums Visitatser her i Amtet, men med et Par Undtagelser er ingen her medtagne af dem.

P. Jakobsen Hygum var født 1692 i Hygum i Tørning Len, Sønderjylland, Søn af Præsten der, Moderen Karen Buch var en Præstedatter. P. J. Hygum afgik til Universitet 1710, blev Candidat 1714, siden i en Aarrække Præst i Sønderjylland, derefter Sognepræst ved Frue Kirke i Aarhus og ved Budolfi Kirke i Aalborg, indtil han 14. Februar 1738 udnævntes til Biskop i Aarhus. I 1735 udgav han et Skrift, „Evangeliets Forsvar“, som man mener, at Hofpræst Bluhme har anbefalet til Christian VI, der fandt Behag deri. Dette har mulig været medvirkende til hans Forfremmelse.

Som Biskop var han ofte i Strid med Stiftsprovst Nannestad i Aarhus, der 1748 blev Bisp i Trondhjem. Bricka fortæller, at Hygum bl. a. indberettede saaledes til Kirkekollegiet:

„For adskillige Aarsagers Skyld finder Christi Rige næppe noget Steds større Hinder og Modstand, end her i Stiftets Hovedstad“.

Han fandt Støtte hos Kollegiet, hvortil han indberettede og forespurgte „selv om de største Bagateller“. Hos Christian VI var han yndet, mens Biskop Hersleb i 1747 erklærer, at han „lidet eller intet bestiller“. I sin Alderdom henfaldt Biskop Hygum til Sovesyge og døde 8. Januar 1764.

Saa har Bispen vel siddet, maaske sent om Aftenen, i Præstegaardene og nedskrevet sine „Domme“ i Protokollen, for ved Aarets Slutning at sende en samlet Indberetning til Regeringen. Han slutter en af disse Indberetninger saadan:

At alt ovenstaaende sig saaledes i ald Sandfærdighed forholder, testes herved i allerdybeste Devation*) af Deres kongelige Majestæts allerunderdanigste Arve-Undersaat og uafsladelig Forbedere.

P. Hygom.

*) Ydmyghed.

I Indberetningerne er naturligvis anført Visitatsdato og den til Præsterne opgivne Prædikentekst, men da det jo her ingen Betydning har, er dette udeladt, ligesom ogsaa Titulaturer o. s. v. Enkelte Steder er der visiteret to Gange i de ti Aar.

1739. *Agri.* Sogne Præsten Hans Bering, en Mand af maadelig Begavelse, dog derfor lærvillig og som gierne vilde lade sig sige. Hans Menighed og dens Ungdom befandtes i den Tid, som de fleste er paa Landet, i Mangel af den saa højlig fornødne Skolehold, ikkun i temmelig Tilstand, og af Degnen samme Sted kan Sognepræsten ikke vente sig nogen sønderlig Bistand, førend Skolevæsenet der saa vel som andet Steds bliver reguleret og istandsat.

Knebel. Provsten og S.P. Lars Vogensen Glerup er en temmelig vel begavet Mand og velmenende mod Sandheden. Hans Menighed og dens Ungdom holde sig noget bedre end paa forrige Sted, dog fattes dem endnu meget dels i Henseende til den Indbyggerne paa Mols Land ligesom medfødde og paaartende Enfoldighed, dels og fornemmelig i Henseende til den store Mangel af Scholer og den behørende Undervisning; dog lovede han som Provst i Herredet at contribuere¹⁾ hvad hand kunde til sammes Istandsættelse.

Tveed. S.P. Christen Bagge hafde til den Tid haft høye Tanker om sig selv, derfor ikke de bedste Tanker imod den sande Christendom og Gudsfrygt, hvorved hand endogsaa ytrede sig i hans Prædiken. Ungdommen kunde tildeels svare færdigt til de Spørgsmaal hand efter Tilladelse gjorde til dem af sin egen skrevne Forklaring, hvoraf hand iligemaade indbilte sig store Ting. Men der jeg nødvendig maatte overtyde ham, at disse Spørgsmaal med deris Giensvar vare endnu ikke tilstrækkelige paa Omvendelsens og Troens Vej at føre enten unge eller gamle til Gud og viste ham, hvorudi Mangelen egentlig

1) medvirke.

bestod, maatte han give alting Magt og lovede her-
efter over alt i Sognet at ville introducere den al-
mindelige Catechisme-Forklaring og drive paa den
samme. Om Degnen er intet mærkværdigt.

Wistoft. S.P. Hans Majer er svag. I hans Menig-
heder fandtes desværre en stor Vankundighed, uden-
tvivl fordi hand som hans Naboer fattedes Skoler,
men fattedes ogsaa, saa vidt jeg kunde fornemme,
de fornødne Gaver til at bringe nogen sand Guds-
frygt og Kundskab ind i Menneskenes Siæle, ihvorvel
hand for sin egen Person var meget from, enfoldig,
lærvillig, sagtmodig og ydmyg af Hiertet. Patronens
Fuldmægtig, som boede i Sognet og i Kirken var
tilstede, lovede paa sit Herskabs Vegne med det
første at ville faa Skole Væsenet og Undervisningen
bedre istandsat.

Helgenæs. S.P. Melchior Sommerfeld, som nylig
var kommen til Kaldet, prædikede meget kraftigt og
opbyggeligt og forklarede Texten meget grundig, saa
mand kand have det Haab, at ved denne unge, men
meget vel oplyste Mand, skal med Gud og Tiden
udrettes noget got i denne Menighed, ihvorvel det
efter saa kort en Tieneste endnu ikke kand være
kiendeligt. Af sin Degn, som er vankundig og til-
med gammel, kand hand ikke vente sig nogen Bi-
stand i sit Embede.

Ebbeltoft. S.P. Hr. Morten Boesen er bekiendt at
være en retfærdig Guds Mand og opbyggelig Lærer;
det samme viste sig ey aleeneste i hans Prædiken,
men og fandt jeg deraf en overflødig Frugt og Vel-
signelse hos Sognets Ungdom, hvor der tilforn saa
vel som i det hele Mols Land frem for nogen
steds har været den allerstørste Vankundighed, men
kunde nu den største Deel meget herligen gøre Rede
for sig og haaber jeg visselig, at denne Kundskab
skal, formedelst Naadens Aand, under saa god en
Lærers Forbøn og Veyevisning blive altid levendis
for flere, ligesom den allerede er bleven det for nogle
baade gamle og unge.

1742. *Tveede og Linde.* S.P. Conrad Rumohr prædikede med god Færdighed og parrlesie¹⁾. Hands Fader var ved det svenske Indfald Præst i Norge, blev for sin Troskabs Skyld mod Kongen og Fædrelandet ført fangen ind i Sverrig og døde i sit Fængsel. Sønnen har siden sin Ankomst her til Stiftet ført sig vel og anstændig op, er meget arbejdsom og flittig med de unges Undervisning og Forberedelse til Confirmationen, prædiker og lærer Sandheden (!) med Eftertryk (!), og mig er det mindste ikke bevidst, at hand i sit Levned handler derimod. Af Degne benytter han sig ikke meget; thi hand selv er ikke laed eller kiædsom ved at arbejde paa de unges Sjæle.

Spentrup og Gassum. Provsten, Hr. Arrild Friis, prædikede over Phil. 1. v. 27, hvilken bequemme Text han applicerede vel, ligesom hand baade i sit Provste- og Præste-Embeder er accurat, forfaren, troe og flittig og i sin øvrige Vandring ustraffelig. Ungdommen i begge Sogne kunde efter den allernaadigst anbefalede Catechisme-Forklaring gjøre god reede for deres Christendoms Hoved-Stykker, og var derfor paa Degnen samt Skoleholderen i Annekset intet at klage.

Kousted og Raasted. S.P. Mogens Marcussen taledet intet imod Sandheden, den hand alvorlig elsker, efterforsker og forsvarer. Iøvrigt er hand i Theologien, Philologien, Medicinen og andre Videnskaber vel verseret²⁾ Mand, samt af stor Capacite³⁾ til at fatte og lære mere, men dog intet mindre skikket til, end det hand nu betjener, nemlig Prædikeembedet, thi hand var langt mere bequem til at oprejse en forfalden Latinsk Skole af Ruinen og sætte den i Flor igien, hvortil hand og af Naturen langt mere inclinerer og skulde hver Time gærne tage derimod. Med Ungdommen hafde hand brugt en ufortrøden Flid i at lære dem at svare til allehaande Spørgsmaal og bevise deres Svar med Skriftens Sprog, dog var endnu ikke deres Forstand og langt mindre deres Hierte

1) frit. 2) bevandret. 3) Duelighed.

saaledes opladt, som jeg gjerne ønskede, til Frelserens eenfoldige Cundskab, Troe og Kiærlighed, thi naar mand førde dem uden for deres lærde¹⁾ Spørgsmaale, var alle endog de enfoldigste Ting endnu fremmede for deres Øren. Om Degnen og Skoleholderen er intet især at mærke.

Asferg og Faarup. S.P. Hans Schmidt prædikede med stor Færdighed og en penetrant²⁾ skrigende Røst, der dog var affekteret og ikke den, hand plejede at tale eller læse med. I Materien³⁾ var intet sønderlig at laste, men heller ej noget at merke eller lægge paa Hiærtet. Mandens Levned er ustraffelig, Ungdommen i hands Menigheder nogenlunde underviste, Degnen og Skoleholderen var der intet af Betydning at klage paa.

Vester Tørslev og Svendstrup. S.P. Niels Lachmand prædikede heel grundig, opbyggelig og hærterørende og vidnede om, at han ikke er uforfaren i Retfærdigheds Ord, ligesom han iøvrigt er af et stille, alvorligt og en Præstemand velanstændigt Væsen. Ungdommen var ogsaa upaaklagelig, og Degnen, som tilligemed er Skoleholder, er intet paa at sige. Kaldet derimod er meget ringe.

Glenstrup. S.P. var den Tid Hans Lindegaard, nu S.P. for Ebeltoft og Draabye, prædikede efter sin Sædvane med stor Færdighed samt med Aandens og Kraftens klare Bevisning, thi hand ustridig er en af de beste Lærere her i *Stiftet*. Efter Prædiken aflagde han iligemaade efter min Begiering en herlig Prøve paa sin sædvanlige Maade at cathechissere paa, der var meget Evangelisk, kiærlig og bevægelig, og derved saa vel som ved en christelig Omgængelse hafde hand saaledes vidst at vinde unge og gamle i Menigheden dens Hiærter til Gud, at mand nok kand sige, der var stor Naade, om ikke over dem alle, dog over nogle. Degnen og Skoleholderen var begge ulastelige.

1) lærte. 2) gennemtrængende. 3) Indhold.

Falslev og Kiærby. S.P. Christen Qvist er gammel og skrøbelig og troede sig desaarsag ikke selv i Stand til at prædike. Hand behøvede højliggen af bemelte Aarsager en god Medtiener pro persona. I hands Sted prædikede derfor en christelig candidatus Ministerii ved Navn Peder Schmidt (dend hand holder og efter sin ringe Evne lønner for det samme). Hand prædikede meget grundig og bevægelig. Bønderne er meget fattige samt uvillige til at lade deres Børn gaa i Schole, hvorover de befandtes helt vankundige.

Mariager, Hemb og Siemb. S.P. Magister Samuel Friedlieb taledede i en god Orden samt med en særdeles forsvarlig Udtale. Ungdommen af Byen Mariager var heel vel undervist, eftersom den beskikkede Degn og Skoleholder, Candidat Jens Müller, gjør sit Embede med Flid, men i Landsbye Menighederne var formedelst Proprietairernes Disputer¹⁾ Skolevæsenet endnu ikke kommen i Rigtighed.

Sønder- og Nørre-Onsild. S.P. Johannes Schmidt Overgaard prædikede meget opbyggelig og vel, thi hand er en god Mand og i Stand at røre Siælen. Ungdommen hafde han ogsaa gjort en kiendelig god Begyndelse med. Degnen, som og er Skoleholder, har siden sat sig op imod ham og kunde ej taale, at hand saa jævnlig visiterede Skolen, men er truet med Remotion²⁾ og har derpaa submitteret³⁾.

Hvornum og Snæbum. S.P. Hans Jacob Weile hafde temmelig gode Gaver og førde sin foretagne Materie vel ud, ligesom hand og fører et ulastelig og stille Lefned. Med Ungdom var ogsaa her gjort en god Begyndelse, men kunde endnu ventes meget til Forbedring, naar Skolevæsenet kommer i bedre Stand. Om Degn og Skoleholder er intet især at melde.

Hobro og Schellerup. S.P. Jacob Tømmermann prædikede og forklarede Teksten vel. Ungdommen fra den mindste til den største viste stor Færdighed

¹⁾ Unighed om, hvem der skulde oprette Skolerne.

²⁾ Afsættelse. ³⁾ givet efter.

i at svare for sig, hvilket gav tilkiende, at Degnen og begge Skoleholderne forrettede deres Embede vel. Formedelst Høehøsten blev Visitatsen ophævet.

Tøstrup. S.P. Jens Halse prædikede med temmelig god Færdighed og med udvortes Gaver. Er allerede en gammel Mand, og hans Præstegaard kort tilforn ved en Vaadeild lagt i Aske. Ungdommen var derfor meget maadelig undervist af Degnen, som i dette lidet Sogn tillige er Skoleholder.

Ørum og Ginderup. S.P. Lorentz Herforth prædiker med høj og lydelig Røst og førde sin Materie vel ud. Er af god Forstand og ustraffelig Opførsel. Ungdommen svarede tildeels temmelig vel for sig. Degnen er selv Skoleholder i Hovedsognet og en anden skikkelig¹⁾ Person i Annekset.

Fiellerup og Glæsborg. S.P. Niels Rafn var en udlevet Mand, og inden jeg kom til Stedet ved Døden afgang. I Stedet prædikede hands Capellan, Christen Bering, meget grundig, saasom hand er velstuderet og for Guds Rige vel intentioneret²⁾ Mand. Ungdommen var endnu ikke fuldkommen anført til at forstaa, hvad de læste. Degnen er ældgammel og næsten ubrugelig, og derfor 2 Skoleholdere antagne, een for hvert Sogn.

Rimsøe og Kastbjerg. S.P. Jens Broge prædikede saa vidt af en ældre og svagelig Mand kunde forlanges, ganske vel. Er af et redeligt Gemyt og skikkelig Opførsel. Ungdommen fandtes her saa vel undervist som neppelig noget Sted i Herredet. Degnen, som var Studiosus, er Skoleholder i det ene og en anden bequem Person i det andet Sogn.

Gierrild og Hemmet. S.P. Gregers Bruun var en lærd og veltalende, men derfor(!) gammel og skrøbelig Mand, som i disse Dage ved Døden er afgang. Ungdommen, som i disse Sogne er meget talrig, befandtes af meget underscheedelig perfekt³⁾. Degnen

1) duelig. 2) ivrig. 3) uensartet dygtige.

informerer dem i Hovedsognet og har i Annekset en Substitut.

Vegerslev og Villersøe. Provsten Peder Riise. Hans Tale hafde god Grund og vidnede om hans Forstand i Christi hemmelige Ting, men af Naturen er hand ikke begavet med det beste¹⁾. Endogsaa paa Ungdommens Undervisning hafde han frem for mange anvendt ald sin Fliid, men de svarede ikke alle til det Haab, man hafde gjort sig om dennem. Degnen var tillige Skoleholder i disse to smaa Sogne.

Carlebye og Voldbye. S.P. Jeremias Müller talede mange rigtige Sandheder, applicerede²⁾ dem og gandske vel paa Menighedens Tilstand. Self er hand en ung Mand, men som tegner ikke ilde. Ungdommen var meget talrig, og en Deel deraf slæt, en Deel vel underviste. Om Degn og Skoleholder er intet at merke.

Hammelev og Enslev. S.P. Ole Carlebye er gammel og affældig, følgerlig ikke mere den, hand skal have været i sin Velmagt. Hands Søn, som promitterer³⁾ meget got og er nu een af de beste Candidater her i Stiftet, prædikede for hannem meget eftertrykkelig og gennemtrængende. Ungdommen var ikke ilde anført, og en stor Deel deraf svarede forstandig.

Greenaae. S.P. Povel Winther prædikede med besønderlig⁴⁾ Kraft, ligesom hand altid plejer; thi han er en stor Orator Ecclesiastibus⁵⁾, har studeret paa de beste Universiteter i Tyskland og har en dyb Indsigt i Omvendelsens og Troens og overalt i den sunde Lærdoms Ord. Degn og Skoleholder forrette deres Embede troeligen. Kort at sige, det fattes denne Menighed ikke paa Sandheds Vidnesbyrd og fornøden Føde for deres Siæle. Gud give den rette Hunger og Tørst til en aandelig Trivelse og Fremvækst.

Søbye, Schader og Halling. S.P. Jens Aarrestrup prædikede det bedste af ham kunde forlanges; thi

1) hører han ikke til de bedst begavede. 2) anvendte.

3) lover. 4) stor. 5) Kristelig Taler.

han er baade aandelig og legemlig Arm, sidder med mange moderløse Børn og i slæt Tilstand, har endogsaa meget maadelige Naturens Gaver. Det blev ham derfor injungeret¹⁾ for det første at se sig om en veloplyst og christelig Student, der kan være ham behjælpelig med at prædike og cathechisere. Skoleholdere fandtes ikke i disse 3 smaa Sogne, fordi de er reporterede²⁾ til andre kongelige Skoler, som er alt for langt borte.

Mygind, Krogsbæk og Schjønning. S.P. Christoffer Herman Beyer prædikede og oplæste vel den profetiske Text, men rørde siden ikke meget derved, og det øvrige, som han ellers fremførde, havde ingen sund Mening og Betydning udi sig, langt mindre nogen Sammenhæng; thi hand, som altid har været slæt begavet, endogsaa med naturlig Forstand og Vittighed, er for nogle Maaneder siden ved sin Hustrus dødelige Afgang og et derpaa følgende Tilfælde af Epilepsie blevet ubequem til alle Embedets Forretninger. Degnen er aldrende og kand til Ungdommens Undervisning aldeles intet udrette, hos hvilken derfor en overmaade stor Vankundighed befandtes udi alle Stykker.

Aarslev, Hørning og Liime. S.P. Poul Sass prædikede meget got og opbyggelig og er en habil Mand til Embedets Forretninger, og en Hyrde, der har Omsorg for Faarene. Udi hvert af disse 3 Sogne er Skoleholdere, der dog ikke alle ere lige flittige, beklagedes og, at formedelst den strenge Hov-Tieneste kunde de ikke faa Børnene til sig, derover deres Perfekt var og meget underskedelig.

Wirring og Essenbæk. Provsten Niels Brunou prædikede meget ypperlig og grundig, forglemte og heller ej at afvende og tilsvare de daarlige Indvendinger og Udflugter, som et kiødeligt Hiærte kand gjøre sig; thi hand er vel en af de ypperste og solideste Provster her i Stiftet, der har troende Børn baade

1) paalagt. 2) Fordelte.

efter Kiødet og Herren. Hand derfor ved flittig Til-syn i dette vidtløftige Herred med Tiden bliver meget nyttelig. I sine egne Menigheder hafde han alt udi god Stand, hvorvel Degnen er gammel og til saadant Arbejde aldeles ubrugelig, detsaarsag tvende Skoleholdere er antagne.

Fausing og Auning. S.P. Johan Olesen prædikede meget net og smukt, saa at intet derpaa er at udsætte, ligesom hand ogsaa af det højgrevelige Herskab, Scheel paa Estrup, hvortil hand og er Præst, er, dels for sin grundige Prædiken, dels for sit stille og sagtmodige Væsens Skyld, meget yndet og afholden. Med Ungdommen hafde han iligemaade bragt det saa vidt, at de kunde svare meget vel for sig. Paa Degnen og Skoleholderen hafde han intet at klage.

Øster og Vester Alling. S.P. Anders Richard Holm hafde gode udvortis Gaver og talede intet mod Sandheden, vides heller ikke at have handlet noget derimod. Ungdommen i disse 2 smaa Sogne var ikke i saa god Stand som paa de tvende forrige Steder, hvorpaa hand lovede tilligemed Degnen, som og er Skoleholder, her efter at raade Bod.

Nimtofte og Koed. S.P. Mads Riise. Hans Hiærte kand være oprigtig for Gud, og hand besidder jo de Kundskaber, særlig i *Lingua Orientabilis*¹⁾, men til Prædikestoelen har hand ikke de beste Gaver. I øvrigt en from, uskyldig, enfoldig og ærlig Mand. Ungdommen fattedes endnu noget i dens Saliggjørelses Forstand, mulig i Mangel af de fornødne Skoler, af hvilke nu ere indrettede tvende, hvori Degnen informerer i den ene (Koed) og en Skoleholder i den anden.

1744. *Weilbye og Hommoe.* S.P. Iver Erichsen Colding er gammel og skrøbelig. Hans Søn prædikede grundig og vel, lige som det unge Menneske tegner til alt got. Ungdommen vel undervist. Paa Degn og Skoleholder er intet at sige.

¹⁾ Østerlandske Sprog.

Aalsø og Hoed. S.P. Proust Jørgen Steenstrup er ret sindig, duelig til Embedet. Ungdommen svarede vel. Byerne ere uddelte mellem Degnen og tvende andre Skoleholdere.

Hyllested og Rosmus. S.P. Christen Friederich Irgens talede intet mod Sandheden. Ungdommen var den største Deel vankundig. Sognepræsten, som er ny, lovede at faa det forbedret. I Hovedsognet er en Degn og i Annexet en a parte¹⁾ Skole.

Tistrup og Fuglslev. S.P. Nicolaj Lyder, hel forstandig Mand og til Ordets Prædiken velegnet. Ungdommen svarede forstandig.

Feldballe og Nødager. S. P. Andreas Bæhr færdig og vel-forstaaelig. Ungdommen var talrig, men faa kunde gøre rede for sig. Skoleholderen i det andet Sogn (Nødager) er for sin Uduelighed og anden grov Forargelses Skyld i disse Dage fra sit Embede removeret²⁾.

Lyngby og Albøge. S.P. Hans Hemmer prædikede med høj og lydelig Røst og ikke uden Andagt. Ungdommen er ved hans flittige Tilsyn forsvarligen undervist. Degnen forsyner Skolen i Annex-Sognet, hvor han boer, og en Skoleholder i Hovedsognet, som begge ere skikkelige og flittige.

Colind og Ebdrup. S.P. Eric Carlebye greb Hovedsagen i Texten alvorligen an (1. Tim. 4.8), ihvorvel hand, som er ung og uforfaren ikke saa just træffede Apostelens Mening i de Ord, som betyder den legemlig Øvelse. Ungdommen fattedes endnu noget i den fornødne Undervisning, hvormed denne Mand, som kort tilforn er indsat, saa vidt hafde ingen Skyld.

Thorsager og Bregnet. S.P. Mathias Sparre forklarede Texten til fornøden Opbyggelse. Ungdommen svarede færdig og — til Deels — forstandig, ere endog grundigere, end mand kunde ventet. I Caldet er en residerende Capellan ved Navn Knud

¹⁾ særlig. ²⁾ afsat.

Schive, som er en god Mand, men fattes Boelig og findes intet Raad for ham enten til Bygning eller Byggested (!).

Mørke og Hvilsager. S.P. Prousten Rasmus Storm prædikede med en særdeles Veltalenhed og velanstændige Gaver. Ungdommen var temmelig veloplyst. Degnen forsyner Scholen i Annexet, og en Substitut i Hoved-Sognet Mørke (thi dette Sogns Degne-Indkomster ere for største Deel henlagde til Con-Rektors Embede i Aarhus).

Hornsleth. S.P. Ditlev Mehl. Der fattedes ham paa Fordybelse og udvortes Gaver til at tale Ordet. I Sognet er 2 Skoleholdere foruden Degnen. Dog fandtes hos Ungdommen en saa beklagelig Vankundighed, og den allernaadigst (!) anbefalede Chatechismus-Forklaring var dem aldeles fremmed og ubekiendt. Den nuværende Sognepræst (som ikke for ret længe siden er kaldet til dette Sogn fra Viborg, hvor han tilforn var personel Kapellan) lovede paa min alvorlige Forestilling, med Guds Hjælp, at rette denne Mangel, og Provsten blev især erindret om at have nøjere Indseende dermed.

Schødstrup og Elsted. S.P. Jørgen Stub taledede om Texten mange gode og Sagen vedkommende Ting, men nylig forflyttet hertil, og derfor ej være ansvarlig for Ungdommen, som var ikkun maadelig undervist.

Hiortshøj, Eggøe og Elev. S.P. Jens Harlev, prædikede med en overordentlig stærk og lydelig Røst, men synes iøvrigt at være af maadelig Begreb, hvorvel i Levned og Forhold ulastelig. Ungdommen fattedes endnu meget og vil herefterdags af vedkommende bedre tages i Agt. Det lidet Annex, var lagt til Elsted Skole.

Todberg og Mejlbj. S.P. Nicolaj Isenfeld prædikede med Færdighed, Veltalenhed og Nidkærhed, dog var det at ønske at samme var tilsammenlagt med større Forstand, hiertelig Barmhiertighed, Kiærlighed og Sagtmodighed. Den største Deel af Ungdommen er slæt undervist. Skoleholder i Annexsognet, (hvor en

kongelig Skole forefindes), gjør nogenlunde Fyldest, men Degneskolen i Hoved-Sognet befandtes hidindtil at være, formedelst Degnens Uduelighed, forsømt, hvorfor hannem er paalagt at forsyne den samme med et duelig Menneske i sin Sted.

1745. *Agri og Egens.* S.P. Hans Bering¹⁾ er ikke af de beste Prædikander. Af Ungdommen var næppe lig een eller anden, der kunde gjøre Rede for sig, og ser jeg ikke paa hvad Maade, disse Mennesker staa til at hjælpe; thi baade er Lærerne fra Præsten selv og indtil Skoleholderen ikke af de dueligste Folk til Herrens Gjørning, og dette næsten omflydte Lands Indbyggere (ellers bekiendt under det Navn de taabelige Molboere), ere af Naturen og den onde Vane mere vrangvillige og ubequemme til at fatte noget got end andre her i Stiftet, saa der hører en særdeles Guds Naade og særdeles duelig Redskab til, inden der kan oprettes Abraham Børn af disse Steene.

Knebel og Roelsnø. S.P. Hans Holst talede ret, kom for 1 $\frac{1}{2}$ Aars Tid siden til Kaldet, lader sig anse at være en stræbsom Arbejder, der ikke skal aflade, førend hand med Guds Bistand bibringer dette daarlige Folk og deres Børn en bedre Smag paa aandelige Ting og en større Lyst til Guds Riges Kundskab.

Tveed. S.P. Christen Bagge prædikede paa en ganske tydelig og overbevist Maade, ihvorvel paa sin sædvanlige Maade *ex chartis*²⁾. Ungdommen derimod var meget slæt undervist, hvortil dog denne Mand kunde have saa meget bedre Lejlighed, eftersom hand har ikkun een Kirke, dersom hand ikke var af de overkloge Præster, der har dispenseret³⁾ sig selv og deres Menighed fra den allernaadigst anordnede Forklaring. Saadan hans Formastelse blev ham alvorlig forestillet og derhos betydet, at saafremt hand ikke lige som alle andre Præster i Stiftet introducerede Bogen strax i Skolen og examinerede derefter i Kir-

1) Se 1739. 2) efter Opskrift. 3) fritaget.

ken, da maatte hand vente sig som en modvillig Overtrædere af Stifts Fiscalen at vorde actioneret og tiltalt, hvortil hand ogsaa i Vidners Paahør forpligtede sig¹⁾).

Wistoft. S.P. Eric Begtrup prædikede gandske opbyggelig og vist. Ungdommen er ikke ilde anført, ihvorvel jeg tilforn har fundet dem overmaade vankundige paa dette Sted.

Helgenæs. Melchior Sommerfeld er begavet med god Færdighed til at tale Ordet. Ungdommen var vel undervist og kunde gjøre Rede for, hvad de blev tilspurte om, thi baade er Præsten en duelig Arbejder, og Indbyggerne paa den liden Peninsula²⁾ ere lige som Berrhøenserne³⁾ af en bedre Art og lige som en langt anden Nation end deris Naboer paa Mols, fra hvilke de endog i Dialect, Klædedragt og anden Adfærd ere adskilte⁴⁾).

Ebbeltoft og Draaby. S.P. Hans Lindegaard holdt ligesom hand altid plejer⁵⁾ en meget aanderig og fyndig Tale. Ungdommen var vel undervist. Udi den danske Christendoms Skole for de fattige er en særdeles christelig Skoleholder Lorentz Ditlevsen.

1749. *Nimtoft og Koed.* S.P. Jacob Riise⁶⁾ er til Prædike- og Lærerembedet langt bedre skikkaet end sin lærde Fader. Ungdommen befandtes derfor at være vel undervist og svarede forstandig. Degnen⁷⁾ underviste dem i Annekset, hvor hans Degnebolig er, og en anden⁸⁾ Skoleholder i Hoved-Sognet.

Marie Magdalene og Scharresø. S.P. Christen Westphal er vel begavet samt i sit øvrige Forhold saaledes, at ingen haver noget ont om hannem at

1) Se 1739. 2) Halvø.

3) Bispnen tænker paa Jøderne i Berøa, til hvem Paulus kom paa sin anden Rejse fra Thessalonica. Berrhøenserne „annamede Ordet med al Redebonhed“. Ap. G. 17.11 i Modsætning til Jøderne i Thessalonica.

4) forskellige. 5) Omtalt som Præst i Glenstrup.

6) Se „Historisk Samfund“s Aarbog 1913, Side 126.

7) Stefan Svane. 8) Anders Nielsen Attrup.

sige. Dog var Ungdommens Forfremmelse her ikke saa kiendelig som paa forrige Sted.

Giesing og Nørager. S.P. Andreas Bang. Han er vel ikke af de vankundigste; dog synes han heller ikke at være af de flittigste og fyrrigste Lærere, ej heller nok som at have begrebet de ham anbetroede Siæles høje Værdighed. Med Ungdommen var det derfor mestendeel slæt bevent. Sognene ere under Grevskabet Løvenholm, hvor Herskabet ingensinde er til Stede, og Skole-Væsenet derfor i temmelig Confusion. Imidlertid blev det Provsten og Sognepræsten paalagt at raade Bod derpaa — saa vidt det staar i deres Magt!

Vifvild og Weilby. S.P. Andres Schelde er nylig kommen til Stede, men giver god Forhaabning. Dreng-Børnene, den største Deel, kunde gjøre god Rede. Derimod med de fleste af Pige-Børnene hafde det sig anderledes.

Christrup. S.P. Hans Faber prædikede med god Færdighed og ulastelig. Udi Sognet er en funderet kongelig Skole og Skoleholder.

Ja, det er jo et helt Galleri af Præster, ca. 50 og lige saa mange Degne og Skoleholdere, som ikke i Bispens Tanker er fundet værdige til at nævnes. Dommene over disse er som oftest negative: „Der findes andet paa dem at klage“ el. lign. Det Billede man faar af Præsterne, synes mig kan kaldes aandelige Silhuetter, paa sin Vis tydelige nok, selv om Bispens ikke til enhver Tid har været lige omhyggelig med „Klipningen“. Adskillige af disse Præster tilhører ret kendte Slægter, og maaske kunde ovennævnte Visitatsberetninger ogsaa have lidt Betydning for Folk, som ved Udarbejdelse af Stamtavler her kunde faa enkelte Oplysninger. Nogle af Præsterne her er ogsaa nævnt i „Om Callø Amt Aaret 1744“ Aarbog 1918, S. 85, og jeg vilde gerne henlede Opmærksomheden paa Meddelelsen fra Pastor Bagge i Tved, der giver en lidt anden Forstaaelse af Manden og hans Sognefolk end Bispens Dom om ham.

Anchersønnerne i Randers.

Nogle Oplysninger.

Af Oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser.

I nærværende Aarbog for 1913, Side 151 ff., findes en længere Artikel om Anchersønnerne i Randers og deres Liv, forfattet af Justitsraad J. S. Møller. I denne nævnes Borgmester *Peder Anchersen*, født 1587, død 1655.

Han var tidligere Ridefoged paa Dronningborg, og i 1644 fik han Attest for „ikke nogen i Herredet at have forurettet, men holdt sig som en oprigtig Ridefoged“. (Viborg Landstings Dombog B. 1644, Side 354 b.)

Han var to Gange gift, men man har hidtil ikke kendt noget til hans Ægtefæller. Den første Hustru døde 1644; den anden hed *Karen Mogensdatter*, og med hende er han blevet gift før 1649. Hun havde først været gift med Hans Bendtssøn, der den 14. August 1619 blev udnævnt til Raadmand i Randers, og som døde inden 1636; de havde Sønnen Bent Hansen, der ligeledes var Borger i Randers, og som døde i Tiden mellem 8. Oktober 1649 og 9. November 1650; Karen Mogensdatter levede endnu 1653. (Randers Byfogedarkiv omkring 1650: Skiftedokumenter Nr. 131, Randers Bys Bog og Rodetaxeringer).

Til Medlemmerne!

Aarets eneste større Begivenhed for „Historisk Samfund“s Vedkommende har som sædvanlig været vort Aarsmøde, der blev afholdt den 7. Juli paa „Gl. Estrup“, hvis Borggaard Hr. Godsejer V. Uttental elskværdigt havde stillet til Raadighed.

Om Formiddagen var et heftigt Uvejr med Lyn, Torden og Skybrud gaaet hen over Egnen. Ved Middagstid blev Vejret dog nogenlunde, saa at der ved Mødets Begyndelse Kl. 3¹/₄ var samlet ca. 500 Mennesker i Slotsgaarden, hvor der var rejst en med Dannebrogssflag smykket Talerstol. Herfra holdt Hr. Bibliotekar, Magister *Haugsted*, Aarhus, et overmaade interessant Foredrag om „Gl. Estrup“s Skæbne gennem Tiderne. Efter en Pause reciterede Hr. Pastor *Gamborg*, Øster Tørslev, paa sin geniale Maade Shakespeares berømte Skuespil „Romeo og Julie“. Da Pastoren var færdig hermed, begyndte Regnen, hvorfor Mødet afsluttedes kort efter med en Takketale af Formanden.

I den omtalte Pause var den aarlige *Generalforsamling* bleven afholdt.

Formanden aflagde en kort Beretning om, hvad der var passeret i 1928. I Kassereren, Hr. Købmand

Carl Hansens Fraværelse oplæste han derpaa det reviderede Regnskab, der balancerede med 4793 Kr. 84 Øre. Kassebeholdningen var 2749 Kr. 84 Øre, hvilket betyder en lille Forøgelse paa 64 Kr. 05 Øre fra i Fjor.

Beretning og Regnskab godkendtes enstemmigt.

Af Bestyrelsen afgik ved Lodtrækning Hr. Gaard-ejer *A. Levring*, Væth, der enstemmigt genvalgtes.

Ligeledes genvalgtes Revisorerne, d'Hrr. Bog-handler *Johs. Bachmann* og Overlærer *Chr. Thorlund*.

Desværre har de senere Aar bragt nogen Tilbagegang i Medlemsantallet, for det meste ved Dødsfald eller Bortrejse. Vejret og andre Forhold har bevirket, at Tilslutningen til Aarsmøderne i de sidste 2—3 Aar ikke har været saa stor som ved de store Møder paa Herregaardene i tidligere Tider, og vi har saaledes ikke haft Adgang til at hverve saa mange nye Medlemmer som forhen. Derfor beder vi fremdeles vore gamle, trofaste Medlemmer gennem Aarene: *Virk for yderligere Tilslutning til »Historisk Samfund«!* I 1931 fejrer vi 25 Aars Jubilæum, og til den Tid skulde vi gerne have rigelig Erstatning for de ca. 80 Medlemmer, vi i de senere Aar har mistet, saa vi atter kommer op i alt Fald paa de godt 600, som tidligere sluttede sig til os.

Engelbert Dröhse,
Samfundets Formand.

Oversigt

over

„Randers Amts historiske Samfund“s Indtægter og Udgifter

i det 23. Regnskabsaar fra 1. Januar til 31. December 1928.

Indtægt.	Kr.	Ø.	Udgift.	Kr.	Ø.
Overført Kassebeholdning fra 1927	2624	79	Aarsmøde i Hornslet og Aarhus. . .	129	07
Statsbidrag.	280	00	Annoncer	83	20
Solgte Aarbøger	56	49	Porto, Stempelpapir, Assurance m. v.	27	40
Kontingent.	1726	20	Honorar for Stof til Aarbogen . . .	338	00
Renter af Bankbog.	106	36	Ekspedition og Porto.	318	80
			Tryksager og Clicheer	1147	53
			Balance	2749	84
Kr. . . .	4793	84	Kr. . . .	4793	84

Randers, i Maj 1929.

Carl Hansen, Kasserer.

Regnskabet gennemgaaet og befundet rigtigt.

Johs. Bachmann.

Chr. Thorlund.

Indhold.

<i>Christen Bonde</i> : Kousted By gennem 100 Aar	Side 5
<i>Chr. Wammen</i> : Bidrag til Kjærby Sogns Historie . .	- 32
<i>I. Lund Madsen</i> : Af Ras Sams' Krønike	- 73
<i>N. Nielsen</i> : Isgaard paa Mols.	- 99
<i>Folmer Schiøtt</i> : Vægtene og Bysvende	- 106
<i>N. Nielsen</i> : Erindringer fra 1864	- 123
<i>Hans Birkelund</i> : Visitatser i Randers Amt	- 132
<i>Chr. Bokkenheuser</i> : Anchersønnerne i Randers	- 148
Til Medlemmerne	- 149
Regnskabet for 1928.	- 151

FRA RANDERS AMT

XXIV

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1930

RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1930

Redaktionsudvalg:

Redaktør *Engelbert Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*

Justitsraad *J. S. Møller*, R. af D.

Nogle Meddelelser

om

Randers latinske og lærde Skole
samt om Randers-Studenters
gennem Tiderne.

I. Tiden fra Reformationen til 1783 (Skolens Flytning
til Helligaandshuset).

Af Direktør for Sygekassevæsenet L. P. Borberg.

ET er ikke Forfatterens Mening i nærværende Artikel at ville give nogen sammenhængende Skildring af Skolens Historie i det omhandlede Tidsrum. Forarbejder hertil findes i *Stadfeldts* kendte topografiske Beskrivelse af Randers fra 1804, Side 200—214, og Randers lærde Skoles Program 1833, hvor daværende Rektor *H. M. Flemmer* har givet en efter Datidens Kendskab til Emnet god Skildring heraf.

I Skolens Programmer for 1834 samt 1871 og 1872 har endvidere henholdsvis *Flemmer* og den kendte Personalhistoriker, Overlærer *F. E. Hundrup* offentliggjort udførlige Levnedsskildringer af samtlige kendte Lærere ved Skolen indtil disse Tidspunkter. Endvidere har *Flemmer* i det senere omtalte Program

for 1836 givet en meget ufuldstændig Fortegnelse over Skolens Dimittender i tidligere Tid.¹⁾

En samlet historisk Skildring af Skolens Liv helt op til Nutiden findes derimod ikke og burde udarbejdes i hvert Fald til Skolens 400 Aars Jubilæum, der senest kan fejres i 1942.

Nogle enkelte orienterende Bemærkninger om Skolens Historie skal dog gives her som det nødvendige Grundlag for Artiklens Hovedafsnit om Randers-Studenterne:

Allerede i Middelalderen fandtes en Skole i Randers, knyttet til den senere nedbrudte Frue Kirke. Den omtales i en Dom af 1537, hvori Abbedisse *Karen Eriksdatter Rosenkrantz* havde indstævnet Borgmester og Raad i Randers, bl. a. fordi de havde afbrudt Frue Kirke og Skole.

Om denne Skole ved vi dog intet.

Desuden har der været en Skole ved Dominikaner- eller Sortebrødreklostret i Randers, og dennes Bygning, som laa nordøst for St. Mortens Kirke, er efter Stadfeldts Mening den samme, der senere blev brugt til Randers latinske Skole, hvilken oprettedes af Kong Christian III i Henhold til Kirkeordinansen af 1537. Denne Ordinance anordnede nemlig, at der i hver Købstad skulde være en latinsk Skole med 3 eller i det mindste 2 Lærere. Det gjaldt jo om at skaffe delige Præster efter Reformationen.

Kong Christian III maa saaledes regnes for Skolens egentlige Grundlægger; den omtales første Gang i et Kongebrev af 1542, dateret Viborg, Lørdag før Pinse.

¹⁾ I *Aage Brunoe's* ufuldendte topografiske Skildring „Randers“ (1924) findes desuden en kort historisk Beretning om Skolen S. 212 f. f.

Den Bygning, der blev benyttet uafbrudt i hele det Tidsrum, hvorom nærværende Artikel handler, laa i hvert Fald lige nordøst for St. Mortens Kirke „paa det Plads, som nu udgiør det österste og norderste Hiörne til Kirkegaarden og vendte med Forsiden ud til öster Kirkestrædet, omtrænt lige over for Huset No. 426“¹⁾, indtil Skolen endelig efter mange Anstrengelser og ved forskellige Personers Offervillighed fik et nyt og for Datiden godt Skolehus i den store grundmurede Bygning, der nu kaldes „Helligaandshuset“, og som husede Skolen 1783—1858.

Om den gamle Skolebygning ved vi saare lidt. Den er flygtig afbildet paa en Tegning i Resens Atlas over Randers By fra 1670erne²⁾. Den var „baade liden, fugtig og ubekvem, saa den endelig blev afbrudt“ i Aaret 1780³⁾. Efter en anden Skildring var den saa daarlig, at den mere lignede en Hestestald end et Sæde for Muserne, d. v. s. der har formentlig kun været et enkelt Rum med kalkede Vægge, saaledes at de forskellige Klasser har holdt til i hvert sit Hjørne af Skolestuen. Vi har en Fortælling om Høreren *Søren Bagge*, der var Randers-Student fra 1768, og som senere blev 3die Lektiehører i Randers. Det siges, at han modtog Disciplene til Undervisning i sine private Værelser, skønt han var stor Familiefader. Dette var aldeles nødvendigt, saasom den gamle grundmurede Skolebygning ikke blot manglede Kakkelovne, men ogsaa Skorsten⁴⁾.

1) Stadfeldt, S. 201. Se ogsaa Kortet over Randers fra 1767, gengivet S. 16 i Aage Brunoe: Randers (1924).

2) Traps Danmark, 1. Udgave (1859) Sp. Del II, S. 427.

3) Stadfeldt, S. 201.

4) Flemmer: Program 1834, S. 44—45, H. H. Hansen: St. St. Blichers Barndom og Ungdom (1902) S. 41.

Om Skolens Lærere i det omhandlede Tidsrum er der ikke meget at bemærke, hverken om Rektorerne eller Hørerne. Mærkeligst er maaske *Laurids Nielsen Randrup*, Student fra Randers 1684, der har skrevet den berømte „Randers March“ og døde som Præst i Gimming-Lem. Lønningen var ussel, hvorfor saavel Rektorer som Hørere hurtigst muligt søgte over i Præsteembeder og følgelig uafbrudt skiftede.

Der var gerne 1 à 2 Lektiehørere foruden Rektor; først 1781 oprettedes tillige Embedet som Konrektor. Undervisningen vedrørte hovedsagelig Latin, og Fellen og Riset har sikkert spillet en fremragende Rolle her som andre Steder. Endnu den sidste Rektor i Tidsrummet, *Jens Riddermann Schjøth* (1781—88), der var en god Ven af Steen Steensen Blichers Fader, var Danmark over berygtet som en af de værste Pryglebøddler i Latinskolerne¹⁾. Først med hans Efterfølger, Magister *Peder Estrup* (1788—1803) — skildret af Blicher som den humane, elegante, musikalske Rektor i Novellen „Juleferien“ — skete en afgørende Forandring; men dette vedrører ikke vort Tidsrum.

Skolen var ret fattig, idet den ikke var knyttet til nogen Domkirke med dertil hørende større Legater. En Del Legater skænkedes dog i Tidens Løb til den; men det blev aldrig til noget i Forhold til de store jyske Katedral-Skoler i Aalborg, Viborg, Aarhus og Ribe.

De Legater, der i Tiden indtil 1780 var traadt i Kraft, var ialt 9. Det største var paa 1000 Specie-

¹⁾ Flemmer: Program 1834, S. 21 ff., og H. H. Hansen: anf. Værk, S 39.

daler og var skænket af Borgmester Niels Jacobsens Datter *Maren Nielsdatter*. Der var desuden 3 Legater paa 3—400 Rdl., 3 paa 2—300 Rdl. samit 2 paa under 100 Rdl. Desuden de saakaldte Degnepensioner, d. v. s. visse Kornafgifter af bestemte Sogne, som i Tidens Løb var henlagt til Skolen. De udgjorde lidt over 8 Tdr. Rug og lidt over 46 Tdr. Byg¹⁾.

Med Hensyn til Studenterne fra Randers Skole skal jeg først gøre nogle enkelte Bemærkninger om, hvilke tidligere Meddelelser der findes om disse.

Fra 1612 haves den i Trykken udgivne fuldstændige Universitetsmatrikel, hvorefter man kan udtrække Randers-Studenterne Aar for Aar. For Tiden 1592—1612 kan denne suppleres med den bevarede Kommunitetsmatrikel. Længere tilbage kan man ikke komme. Den første Randers-Student nævnes — som nedenfor skal omtales — Aar 1594.

Desuden findes en yderst værdifuld saakaldt „Particularia“-Protokol, som er ført for Tiden 1750—1835 af Skolens Rektorer og som indeholder „particularia“, d. v. s. „særlige Oplysninger“ om hver enkelt i Skolen indmeldt Discipel, som Regel med Angivelse af vedkommendes Fader, om hvilke Legater den paa-gældende har nydt i Skolen samt om hans Udgang af denne.

Endvidere naturligvis Skolens senere Protokoller.

I Skoleprogrammet for 1836 har daværende Rektor Flemmer — som før nævnt — givet en højst ufuldstændig, men dog værdifuld, Fortegnelse over de Studenter, han, formentlig nærmest efter Skolens Arkiv, kunde faa Rede paa. Den tidligere omtalte

1) Se Fortegnelsen hos Stadfeldt S. 204 ff.

Overlærer Hundrup har omkring 1870 gjort Uddrag af Universitetsmatriklen om alle Randers-Studenter indtil den Tid og suppleret dem med en Fylde meget værdifulde personalhistoriske Oplysninger og Henvisninger. Hans Arbejde findes haandskrevet i Rigsarkivets Hovedarkiv i København, men trænger naturligvis i høj Grad til at gennemgaas, suppleres og rettes. De personalhistoriske Hjælpemidler er jo nu ganske anderledes fyldige end de, der stod til Hundrups Raadighed.

Endelig har afdøde Adjunkt *Lind* ved Randers lærde Skole i Begyndelsen af indeværende Aarhundrede samlet Fortegnelser med ganske korte Livsskildringer over Randers-Studenter fra Aar 1800 og op til Aarhundredskiftet. Disse Fortegnelser er ligeledes utrykte.

Disse forskellige Meddelelser er de direkte Kilder; men man maa naturligvis samtidig benytte sig af de sædvanlige personalhistoriske trykte og utrykte Hjælpeskilder.

Det fremgaar heraf, at det ingenlunde er Studenter fra Randers Skole, der kan rose sig af at have skrevet Historie om deres Forgængere; derimod er det Skolens Lærere, der i henved 200 Aar med store Mellemrum, ganske vist undertiden som ren Embedspligt, har søgt at holde Kendskabet her til vedlige.

Antallet af kendte Dimittender fra Skolen i Tidsrummet fra 1594, da den første — Anders Thomsen fra Randers — nævnes, og indtil 1783 er 380, altsaa knap 2 om Aaret. Dette viser jo tydeligt, at Skolen ikke har hørt til de største. Man maa, i hvert Fald for den senere Del af Tidsrummet, regne med et Discipelantal af almindeligvis mellem 10 og 30, ikke

lidt vekslende; saaledes opgør Flemmer Tallet pr. 1. Oktober i Aarene 1743—1782 saaledes:

Aar:	Aar:	Aar:	Aar:	Aar:
1743..14	1751..22	1759..18	1767..17	1775..19
1744..25	1752..25	1760..15	1768..16	1776..11
1745..28	1753..21	1761..17	1769..16	1777..10
1746..33	1754..15	1762..21	1770..12	1778..11
1747..26	1755..17	1763..22	1771..15	1779..13
1748..25	1756..18	1764..26	1772..18	1780..18
1749..18	1757..17	1765..22	1773..16	1781..23
1750..19	1758..17	1766..24	1774..15	1782..19

Iøvrigt falder Studenterproduktionen i meget ujævne Perioder; der kan endog være enkelte Aar, hvor der overhovedet ikke dimitteres Studenter. Til Gengæld kan andre Aar udvise en forholdsvis stor Produktion. Grunden hertil lader sig næppe altid sige. Det kan bero paa tilfældige Omstændigheder, men sikkert ogsaa paa Rektors Dygtighed og Anseelse eller det modsatte. Det er dog sjældent, at der er Huller paa flere Aar. Dette er egentlig kun sket i Aarene 1734—41, da der overhovedet ikke dimitteredes Studenter fra Randers. Grunden maa formentlig skyldes den daværende Rektor *Wintmølle*, der 1742 trak sig tilbage paa Grund af Svagelighed; men ellers er der som sagt en vis stærkere eller svagere flydende Strøm de 200 Aar igennem.

En anden Sag er, at det — navnlig for de første 100 Aars Vedkommende — ofte ikke er muligt at skaffe Oplysninger om en lang Række af Studenter. Grundene hertil er forskellige. Personer uden fast Slægtsnavn — som de fleste paa den Tid er — er naturligvis vanskelige at identificere. For Tiden før Aar 1700 er de fleste jydsk Kirkebøger ogsaa forsvundne.

En meget stor Del af Studenterne i det omtalte Tidsrum blev Præster, men en Del blev sikkert ogsaa Degne eller Skoleholdere; der findes imidlertid desværre endnu ingen samlet jydsk „Degnehistorie“. Endelig kan forskellige jo være gaaet over i borgerlige Livsstillinger, være død unge eller være „gaaet i Hundene“; dette sidste ved vi vitterlig om et Par Stykker i Slutningen af 1700-Tallet. Rektor Schjøth skriver om den ene, *Jens Christian Brochmann*, der var Student fra 1766, i „Particularia“-Protokollen, „at han forfaldt som Student til Udsvævelser og var (1784) endnu ikke blevet til noget“; om den anden, *Andreas Malling*, Student 1760, noterer han endnu mere drastisk: „Han blev siden et stort Skarn, han forfaldt til Drik saaledes, at han omsider maatte gaa om og betle og døde til Slutning, som han havde levet“.

Skolens Stilling maa — paa Grund af den forholdsvis ringe Legatkapital, der ikke kunde „trække“ Disciple langvejs fra — nærmest karakteriseres som en Skole for Omegnen — dette Begreb dog taget i ret vid Omkreds. Dette vil sige, at den største Del af Disciplene stammede fra Byen selv og omliggende Herreder — nu Randers og den vestlige Del af Viborg Amt. Mange var Præste- og Degnesønner, idet Samfundet den Gang i langt højere Grad end nu var kastedelt, saaledes at Sønnen ofte fulgte Faderens Livsstilling eller Næringsvej. Mange var dog ogsaa Sønner af Borgere i Randers, navnlig naturligvis stammende fra de mere velstaaende Lag i Byen. Det er heller ikke helt usædvanligt, at der ses Bondesønner, som paa Grund af Lyst til Bogen og ofte under Protektion fra en Herremands eller Præsts Side kom ind paa den studerende Vej. Der-

imod findes der ikke en eneste Adelsmand. Det boglige Studium var i hin Tid ikke den adeliges Sag; han foretrak, saafremt han ikke havde et Gods at falde tilbage paa, hellere at gaa ind som Løjtnant, Underofficer, ja selv som Menig i Hæren frem for at læse. Til store civile Embeder var Hoftjenesten en nok saa god Vej for Adelsmanden som Bogen.

Randers-Studenterne vendte ogsaa i den Tid i endnu langt større Tal end i Nutiden tilbage til Byen eller Omegnen som Præster, Lærere eller Degne. Derved bliver Massen ret ensartet og rummer ikke — som det følgende Tidsrum — saa mange Overraskelser paa Livsskæbnernes Omraade. Vejen var oftest ret givet; men naturligvis findes der altid dem, som bryder ud eller bliver til noget udover det almindelige, og jeg skal længere hen i Artiklen kortelig skildre nogle af de mest kendte Randrusianeres Liv.

Det var ikke nogen straalende Livsbane dengang at blive ansat ved en lærd Skole, være Degn, ja selv at blive Landsbypræst eller Provst. Lønningen bestod for en stor Del i Naturalier og Kornafgifter. Stadig hører man Klage over Fattigdommen og de vanskelige Kaar, der hang sammen med Landets daarlige økonomiske Forhold. Ofte brændte Præstegaardene; Brandforsikring kendtes ikke, selv om det jævnlig tillodes Præsterne ved saadan Ulykke at hæve en Rigsdaler af hver Kirke i Stiftet. Landsulykker som de forskellige Krige gik jo heller ikke sporløst hen over den akademiske Stand — der findes adskillige Vidnesbyrd herom. De Krige, hvor Fjenden stod i Landet, var Kejserkrigen 1626—1629, hvor Jylland var besat af Wallensteins Tropper, og Svenskekrigene 1643—45 og 1657—60.

Fra Svenskekrigene har vi et gribende Vidnesbyrd om *Niels Thomsen Fersler*, Student fra 1616, der efter at have været Rektor i Randers 1620—29, blev Præst i Skorup—Tvilum, nær Silkeborg, og Provst i Gjern Herred. Han døde 1661. Kirkebøgerne fortæller om ham, at han var en god Mand og en stor Landmand, men saa ulykkelig i sin Embedstid, at han blev 2 Gange plyndret af Fjenderne, først af de svenske og siden af Polakkerne, der var indkaldt som Venner, men handlede værre end Fjender. Efter Krigen brændte hans Præstegaard 2 Gange, først af Torden, anden Gang ved en Piges Skødesløshed.

Til Minde om disse store Prøvelser lod en af Eftermændene opsætte et Maleri paa Kirkens Pulpitur, der forestillede dennes Indre, hvor Kalken stod paa Alteret og Luerne slog op om den — thi ogsaa Kirken brændte — og efterfølgende Vers:

Adversa probant:

Mennesket prøves ved Modgang.

To Gange gik han ud for Brand,

To Gange for hans Fjende,

Dog gav vor Gud den prøved' Mand

Velsignels' før hans Ende.¹⁾

Om en anden, *Jens Christensen Thorup*, der i Midten af 1600-Tallet var Præst i Øster Velling, fortælles det, at han udstod megen Kummer i de fjendtlige Tider; dog da han havde fundet en besynderlig Naade hos den svenske General *Bøtcher*, som laa i Viborg, blev han selv meget skaanet og kunde hjælpe andre, især hans Sognefolk.

Om en enkelt er det muligt, at han ligefrem før eller under Krigen er gaaet over paa det svenske

¹⁾ Hundrup: Randers Lærerstand I S. 9.

Parti. Det fortælles nemlig i Wibergs Præstehistorie, at en vis *Christen Mortensen Randers* fra Februar til Maj 1660, da Københavnsfreden blev sluttet, var Præst i Jernløse—Søstrup i Nordvestsjælland. Han var „en forløben svensk Præst, introduceret af den svenske Biskop *Zacharias Klinge*, men løb bort ved Fredens Gave“. Han er muligvis identisk med den Christen Mortensen, der 1639 blev Student fra Randers, men har sikkert paa Forræderbanen af danske Mænd været en Undtagelse ligesom Corfits Ulfeld¹⁾.

Tvertimod ved vi i hvert Fald om 3 Randers-Studenter, at de sammen med Studenterkorpset deltog i Københavns Forsvar mod Karl Gustav 1658—60. Deres Navne bør ikke glemmes. Det var for det første *Jørgen Madsen* (Søby), Student fra 1654, der efter Krigen blev Præst i Søby—Skader—Halling i Aarhus Amt og døde som Provst 1696²⁾. Den anden hed *Søren Rasmussen Rytter*, Student fra 1655. Hvad der blev af ham vides ikke. Det er muligt, at han er falden under Belejringen³⁾. Den tredje var *Jens Pedersen Hadsteen*, ligeledes Student fra 1655. Han var født i Randers, blev straks efter Krigen i 1661 Præst i Agri—Egens paa Mols, Provst omkring 1680 og døde 1705⁴⁾.

Jeg bemærkede ovenfor, at jeg til Slut vilde give nogle korte Skildringer af de mest fremragende Studenter i de oftere omtalte Tidsrum.

1) Wibergs Præstehistorie II S. 20. (Hvor ikke andet er anført, skyldes Oplysningerne om Præster nævnte Værk).

2) E. Marquard: Københavns Borgere 1659, S. 149.

3) Anf. Værk S. 147 og 150.

4) Anf. Værk S. 148.

Den mest kendte er *Peder Lassen* — eller som han ofte fejlagtig kaldes Peder Lassen — der 1627 blev indskrevet ved Københavns Universitet. Han var født 1606 i Randers, en Søn af den tidligere omtalte Borgmester Niels Jacobsen, der er Stamfader til Slægten Rosenørn. Navneskikken dengang var dog ikke fast og han blev opkaldt efter Morfaderen Peder Lassen.

Vi ved ikke med Sikkerhed, om han har gennemgaaet den latinske Skole i sin Fødeby. I sit 17. Aar sendtes han paa Studierejse til Holland, hvorefter han med kort Afbrydelse — altsaa omkring 1627 — da han studerede Lovkyndighed ved Københavns Universitet, tilbragte 18 Aar paa Rejser omkring til Europas mest ansete Universiteter. 1636 tog han juridisk Licenciatgrad i Basel. Efter en diplomatisk Sendelse for Corfits Ulfeld til Wien vendte han tilbage til Danmark og blev 1643 Kannik ved Aarhus Domkirke. Efter at have udført et Par andre diplomatiske Hverv, var der Tale om, at han skulde udnævnes til dansk Resident i Stockholm, men Sagen strandede paa Lønspørgsmaalet.

Han tilbragte nu en Række Aar i sin Fødeby med Studier, særlig af dansk Ret, og tilvejebragte en, senere udgiven, Oversættelse paa Latin af Jydske Lov. 1649 afslog han et Tilbud om et juridisk Professorat ved Universitetet. Under Svenskekrigen 1657—60 flygtede han til København og oplevede denne Bys Belejring.

Efter Statsforandringen 1660 fik han 1. Januar 1661 Udnævnelse til „kongelig Raad“ og maatte i denne Stilling afgive Betænkning i „vigtige og vidtløftige Sager“; han blev samtidig Medlem af den

nyoprettede Højesteret, blandt hvis betydeligste Medlemmer han regnes. 1670 overdroges det ham selv tredie at rejse om i Riget for at modtage Troskabsederne til Kong Christian V. 1676 blev han Medlem af den Kommissionsdomstol, der skulde afsige Dom over Griffenfeld. Som næsten alle de andre Medlemmer stemte han for Dødsstraf.

Det er dog navnlig Peder Lassens Medvirkning ved Udarbejdelsen af Kong Christian V's Danske Lov, der har bragt hans Navn til Efterverdenen. Sammen med Professor *Rasmus Vinding* arbejdede han i et Par Aartier derpaa. Vel blev det — til megen Krænkelse for Lassen — Vindings Udkast, der blev det grundlæggende for Lovens endelige Udformning; men Peder Lassens Indflydelse viser sig alligevel i Affattelsen af en lang Række Enkeltheder, saaledes at hans Navn maa sættes næst efter Vindings, naar Talen er om Forfatterskabet til Loven.

Han døde — efter i flere Aar at have lidt af Skørbug og Stensmerter -- 5. Oktober 1681 i København, og blev jordet i Helligaandskirken.

Peder Lassen var en velstillet Mand; hans Formue øgedes yderligere ved hans Giftermaal med en velstaaende Raadmandsdatter, *Magdalene Pedersdatter*, fra København. Allerede i sine Vandreaar havde han anlagt en Samling Malerier og Kunstgenstande, som han senere øgede, saa den blev den største i Landet næstefter Kongehusets, hvis Opmærksomhed den ogsaa tildrog sig. Da han og hans Hustru ingen Børn havde, oprettede de i Fællesskab Legater til ialt 16,436 Speciedaler, af hvilke et Rejsestipendium for 2 Studenter af deres Slægt — i anden Række for Studenter, født i Randers — var det stør-

ste. Efter hans Hustrus Død i 1707 fandtes i Boet ikke paa langt nær de Værdier, som man ventede at finde. Først da Peder Lassens Gaard i „Klædeboderne“ var bleven solgt, opdagedes i et hemmeligt Rum i Enkens Sovekammer en større Pengesum, 18,000 Rdl. i Specier, om hvilke der opstod en langvarig Retssag mellem Gaardens Køber og Peder Lassens Arvinger, indtil Parterne enedes om at dele den. Da de fundne Penge omtrent udgjorde Legaternes Beløb, har Peder Lassen og hans Hustru formentlig villet sikre disse ved at lade Pengene indemure¹⁾).

En anden meget kendt Randrusianer fra 1600-Tallet er *Niels Benzon*, født 1609 i Randers, Søn af Bent Hansen, Borgmester og Købmand i Randers, og Karen Poulsdatter. Som Student fulgte han Tidens Skik at rejse udenlands — for at studere Medicin. Paa Rejsen, der strakte sig over Tyskland, Frankrig, Belgien, England og Italien, kom han ogsaa til det den Gang saa berømte Universitet i Padova paa Republiken Venezia's Omraade, hvor han fra 1633 opholdt sig i flere Aar og gjorde sig saa bemærket, at han et Par Aar var „Consiliarius for den tyske Nation“ og senere valgtes til Prorektor; som saadan indlagde han sig megen Fortjeneste ved at hævde de studerendes Rettigheder overfor Borgerne og styrede i det hele Universitetets Anliggender med saa megen Dygtighed, at Venezias Doge 1637 belønnede ham ved at slaa ham til Ridder af St. Marcoordenen i Senatets Forsamling, en for en udenlandsk lærd enestaaende Udmærkelse. Samme Aar erhvervede han i Basel den medicinske Doktorgrad for en Afhand-

¹⁾ Biogr. Lex. X S. 116 ff. Et Maleri af Peder Lassen findes paa Frederiksborgmuseet.

ling „de catarrho“ og blev optaget som Medlem af det derværende medicinske Fakultet. 1638 synes han at være kommen hjem til Danmark og nedsatte sig Aaret efter som Læge i Aalborg. Her praktiserede han til sin Død, dog med en længere Afbrydelse, idet han ved Svenskernes Indfald 1657 flygtede med sin Familie til Kalundborg, hvorfra han først vendte tilbage efter Fredslutningen.

Under hans Fraværelse havde en Slægtning maattet udrede en ikke ubetydelig Sum til Fjenden i Brandskat for hans Gaard; det tyder ikke paa en fin Karakter, at han søgte at unddrage sig Tilbagebetalingen; han maatte da ogsaa lide den Tort ved Dom at blive tilpligtet at udrede Beløbet. Ved denne Lejlighed skød han sig ind under Konsistoriums Ret, idet han anførte, at han var „Collega facultatis medicæ Hafniensis“; han var da ogsaa virkelig 1658 blevet optaget som Medlem af det medicinske Fakultet, hvilket ikke alene var en stor Ære for ham, men ogsaa — som Thomas Bartholin sagde i sin Lovtale over Benzon — spredte en utrolig Glans over den medicinske Stat; han roses i denne Tale i høje Toner for sin videnskabelige Indsigt og store Erfaring.

Benzons Formue er vistnok blevet meget betydelig; Slægten var velstaaende, hans Praksis som eneste Læge i mange Miles Omkreds og i en velhavende Købstad saare indbringende. Han havde da ogsaa betydelige Summer udestaaende, f. Eks. i Lybæk og hos Herremænd; han maatte saaledes 1657 efter Erik Juels Død overtage hans Gaard „Højris“ paa Mors, som han afhændede 1664. Han ejede desuden Herregaardene „Korsøgaard“, „Bjørnkær“ og „Vaar“. Benzon døde 12. August 1674 i Randers.

Han havde 1640 ægtet *Mette Nielsdatter*, Datter af den oftnævnte Borgmester Niels Jacobsen i Randers, og var saaledes Svoger til Peder Lassen.

Ægteparret var Stamforældre til den største af de adelige Slægter Benzon.¹⁾

Men det er jo ikke blot for det gode, at Randers-Studenten har gjort sig bemærket; ogsaa nogle er kommet mere eller mindre galt af Sted.

Galt gik det saaledes *Hans Hansen Mossin*, Student fra 1698, der først havde en smuk Karriere bag sig, idet han var blevet Præst henholdsvis ved Trinitatis og Nikolaj Kirke i København. Han var imidlertid saa letsindig — det var under Christian VI — i en Prædiken at angribe Kateketerne Balslev og Rehling, der var Pietister. Følgen var, at han blev afsat og idømt en Bøde paa 350 Rdl. til velgørende Øjemed. Senere blev han dog benaadet og endte sit Liv som Præst i Køge.

Endnu langt værre gik det Præstesønnen *Peder Christian Frederiksen Piper*, Student fra 1710. Om ham berettes følgende:

„Da han blev indsat som 2. Kapellan ved St. Mortens Kirke i Randers, gik Sognepræst, Magister Lyder Jensen Lassen i Randers ud fra de Ord: „Her er en liden Dreng o. s. v.“ (Joh. 6,9), hvorover Piper „moquerede“ sig, da han var liden af Statur. Hans Forhold var urimeligt tilforn og langt værre blev det, da han kom til Udbyneder, hvor han blev Præst; han satte sig i stor Vidtløftighed, og da han ikke kunde betale sin Gæld, blev der i Aalborg gjort Arrest paa hans Person; han slap dog nogenledes derud af igen; men derefter kom han i en vidtløftig Proces med Otte

¹⁾ Biogr. Lex. II S. 77.

Marsvin til Trudsholm, hvorudover han blev mere og mere forvildet og urimelig og begik mange Forseelser.

Da hans første Hustru var død, besvangrede han sin Husholderske og blev derefter suspenderet. Han ægtede hende og fik kgl. Dispensation til at blive ved Kaldet.

Siden blev hans Urimelighed saa stor, at han syntes ej fuldkomment at være ved sin Forstand, og da man frygtede for, at han skulde gøre andre Skade, blev der igen lagt Arrest paa hans Person i Huset.

Han blev dømt fra Kald og Embede for ukristelige Handlinger ved et overordentligt Landemode 26. Januar 1729, hvilken Dom stadfæstedes af Højesteret 1731.

Efter sin Afsættelse drog han med sin Hustru og Børn til København, hvor han saa andægtig anstillede sig, at mange fornemme Folk havde Medlidenhed med ham, ja endogsaa store Mænds Fruer besøgte hans Kone i Barselseng og var ham behjælpelig, at han havde det, som han vel kunde leve af; men som han ej kunde skjule Skalken og igen begik mange Enormiteter, blev der tilsidst igen gjort Arrest paa hans Person, da han endelig efter kgl. Befaling blev som Arrestant ført til Christiansø, at forvares der hans Livstid, hvor han og døde.“

Som foran antydet, maa den ulykkelige Statsfange have været sindssyg, og der har vel ikke været andet at gøre end at „internere“ ham.

Litterære Personer optræder af og til mellem Randers-Studenterne. Jeg har før nævnt *Laurids Randrup*, Student fra 1684, der har skrevet det morsomme og meget ejendommelige Hyldestdigt til Randers „Randers March“. Dette blev dog ikke udgivet i Trykken

før 1769 i Sorø, hvor *Jens Mortensen Wintmølle*, Student fra 1744 og Søn af den førnævnte Rektor Morten Wintmølle, udgav det.

Jens Mortensen Wintmølle var forresten Tobakkommissær i Randers og har oversat et Par af den berømte venezianske Komediedigter Goldonis Komedier: „Den listige Enke“ og „Harlekin Vildmand“.

En mærkelig Skæbne havde Præstesønnen *Niels Urban Aarestrup*, Student fra 1759. Han blev i 1760'erne ansat først som Overassistent og senere som Overkøbmænd ved de danske Kolonier paa Guinea-kysten.

Klimaet her var meget usundt, men han taalte det ganske godt. Det gjorde derimod ikke hans Overordnede, der alle som en døde, saaledes at han i 1772 forfremmedes til Guvernør over Kolonien, hvilken Stilling han havde til 1777, da han blev forflyttet til Dansk Vestindien.

I Aarestrups Guvernørtid i Guinea udrettede han et stort Arbejde. Han ordnede med megen Diplomati Forholdet til de misundelige hollandske Nabokolonier og forskellige Negerstammer. Han foretog desuden forskellige Bygningsarbejder paa det danske Hovedfort „Christiansborg“.

Han synes at have efterladt sig i hvert Fald et Barn med en Negerkvinde paa Guinea, idet der noget senere omtales en Mulat med det udprægede danske Navn Iver Aarestrup, der vel daarlig kan være andet end hans Søn.

I Dansk Vestindien naaede han Stillingen som Regeringsraad.¹⁾

¹⁾ Kay Larsen: De Danske i Guinea S. 68 ff. og 136.

Meget ansete var ogsaa de 2 Brødre Kall, *Niels Christoffer Kall* og *Marcus Wøldike Kall*, Sønner af den kendte Professor i østerlandske Sprog i København Johan Christian Kall.

At de kom til Randers, hvorfra de blev Studenter 1765, skyldtes, at de blev sat i Huset hos den daværende dygtige og samvittighedsfulde Rektor, Prof. von Fuchs.

Niels Christoffer Kall blev Faderens Efterfølger som Professor i østerlandske Sprog ved Universitetet. Han foretog en længere Studierejse i Tyskland, Østrig, Italien og Frankrig, inden han tiltraadte sit Embede. Han har efterladt sig forskellige paa Latin affattede videnskabelige Værker om bibelhistoriske Forhold.¹⁾

Broderen, Marcus Wøldike Kall, var Læge og skulde have været Professor i Medicin ved Universitetet. Det fortælles imidlertid, at han ikke blev det, fordi Fakultetet ikke ønskede, at alt for mange Kall'er paa een Gang skulde blive Professorer.²⁾

Det er ikke mere end et Par Aar siden, at hans Navn fik en uventet Renæssance i de københavnske Blade. Det vil erindres, at man paa Vestre Kirkegaard fandt et Par Hovedskaller, som af Professor anatomie F. C. C. Hansen identificeredes som Struensee's og Brandts. Naar Professoren kunde gøre dette, skyldtes det, at der i en privat Samling, forresten hos Randrusianeren, Overretssagfører C. F. Kuhn, fandtes et Par Tænder, som i sin Tid var udtrukne af Struensee's og Brandts Hovedskaller paa Retterstedet ude ved Amerikavej paa Vesterbro. Da de to Grever var blevet henrettede, blev de som

¹⁾ Biogr. Lex. IX S. 88.

²⁾ Meddelt af Oberst R. Kall, København.

bekendt lagt paa Stejle og Hjul; men da Stejlerne paa Grund af Ælde engang var styrtet om, hændte det, at en medicinsk Student, der kom forbi, havde Mod til at gaa op paa det uhyggelige Sted og trække en Tand ud paa hver af Hovedskallerne. Han har efterladt sig en skriftlig Beretning herom, der sammen med de 2 Tænder findes i Overretssagfører Kuhns Samling.

Denne Student var ingen anden end Marcus Wøldike Kall.

Han blev senere Distriktsmedicus i Roskilde. Han har udgivet forskellige mindre, videnskabelige Skrifter.

Jeg vil ikke slutte Artiklen med denne uhyggelige Fortælling, men med en mere fornøjelig, der vedrører ingen ringere end *Adam Gottlob Oehlenschläger*.

I Slutningen af 1700-Tallet boede paa daværende Ulfelds Plads, nuværende Graabrødretorv, i København en Revisor ved det kgl. Tallotteri, der hed *Jens Hegelund*. Denne Mand var Student fra Randers 1765, blev cand. theol., men gik derfra over i den nævnte Embedsstilling. Om ham fortæller Oehlenschläger i sine Erindringer¹⁾ følgende:

„Hvorledes Mennesket higer efter Forandring, og ofte foretrækker det Slettere for det Bedre, naar det blot er Nyt og Usædvanligt, har jeg i tidlige Barneaar erfaret med mig selv. Der var en gammel Syjomfru, som hialp min Moder og kom undertiden nogle Dage til os. Hun heed Jfr. Kiøbel. Hun havde en Veninde, der var gift med en Herr Hegelund, som boede paa Uhlfelds Plads i Kiøbenhavn. Denne Mand besøgte

1) Oehlenschlägers Ungdomserindringer ved L. Bobé, S. 35—37.

ogsaa mine Forældre undertiden. Han havde studeret i sin Ungdom; om han stammede ned fra den gamle danske Poet Hegelund, veed jeg ikke; men han taledede engang med min Fader om Holberg, hvad det var for en stor Digter, og til Beviis derfor anførte han da de Linier i Barselstuen:

„Aurora aabnede sin purpurfarvet Dør,

Og aad til Frokost Brød, som *dyppet* var i Smør“.

Det var især dette „dyppet“, som han beundrede. En slettere Digter, meente han, vilde sagt: „Som var *belagt* med Smør“, eller: „som var *besmurt* med Smør“. Men den genialske Holberg havde brugt det uforlignelige: „som *dyppet* var i Smør“. Jeg hørte paa disse første æsthetiske Forelæsninger med stor Andagt, og har ofte siden bivaanet lignende, skiøndt i ganske andre Indklædninger og efter høist forskellige Theorier. Denne Herr Hegelund besøgte min Søster og jeg med Syjomfruen engang om Aaret, midt i Sommerheden. O, hvad var alle Frederiksbergs Roser, Levkoier, Gyldenlakker og Ambra mod den Lugt, der mødte os af Tiære, Klip- og Bergefisk fra Hørkrammerboderne, medens Øiet hvilede paa de glimrende Knive, Saxe, og paa det brogede Legetøi hos Isenkræmmeren? Selv Rendestenen, syntes jeg, havde noget Aromatisk tiltrækkende, som jeg ikke var vant til i den fri Luft paa Frederiksbergbakke. Nu kom vi til Ulfeldtsplads: Nu stege vi op ad en steil Trappe til fjerde Sal i et lille snevert Huus. O, Gud, hvilken Udsigt! Det var noget ganske Andet, end det evige daglige Billed af Østersøen, Amager, Sverrig, Hovedstaden med sine Taarne, Skibene, Søndermarken, Møller og Qvæg paa Marken. I en snever Kreds af Slagterboder, hvori Kiødet hang i præg-

tige Stykker med blomstrende Talg og kunstige Indsnit, hævede sig høist romantisk Ulfeldts forunderlige Støtte til „Ævig Skam, Spot og Skiændsel“. Det satte mig paa en forunderlig Maade tilbage i Middelalderen, ja, endog hen i Mexiko, hvorom jeg nylig havde læst; og min barnlige Phantasie forestillede sig, at det var Menneskekiød, der hang omkring Støtten, og var offret til Vizliputzli. Kastede jeg nu Blikket tilbage hen i Stuen, saa standsede det ved en Dragkiste, fuld af de deiligste Gibsdukker, hvor Billedhugger- og Malerkunsten viste sig i sin elskværdige Barndom før Cimabues Tid. Dværge kunde dreie Øinene i Hovedet, og række Tungerne ud af Munden. En grøn Poppegøie fik jeg især Lyst til, og hvad skildrer min Glæde, da Madammen forærede mig den, og jeg kunde bringe den hjem med til Frederiksberg som den eneste Levning af en kiær, forsvunden Verden, der først skulde aabne sig for mig igien i Hundedagene i næste Aar, „hvis vi levede saa længe“, som den gamle Syjomfru altid meget forsigtig lagde til, naar hun gav os dette Haab“.

Som der med Øhlenschläger bryder en ny Tid frem i dansk Aandsliv, vil vi i en følgende Artikel se, at det samme nu bliver Tilfældet med Randers Skole og de fra den udgaaede Studenter.

Om
Magister Peder Thøgersen
og en Skuespilopførelse i Randers 1607.

Af cand. mag. Henry Eriksen, Randers.

 IGESOM i de fleste europæiske Lande indtog Dramaet ogsaa en betydningsfuld Plads i det 16. og 17. Aarhundredes danske Litteratur, og man kender ikke saa faa dramatiske Opførelser fra dette Tidsrum, baade af Landets egne Børn og af udenlandske Skuespillertrupper, der til Stadighed gennemrejste Danmark og foreviste deres Repertoire for et interesseret Publikum. Et morsomt Eksempel, der tydeligt viser Tilskuernes Interesserethed, har vi i Helsingør Bys Kæmnerregnskab for 1585; her finder vi nemlig følgende Udgiftspost: Givet for at lade færdige (o: reparere) det Plankeværk mellem Laurids Skrivers og Raadhusgaarden, som Folk red ned, den Tid de Engelske legte (o: opførte Skuespil) i Raadhusgaarden 4 Skilling¹⁾. Saadanne Trupper er velkendte over hele Danmark — baade fra England, Tyskland og Holland kom de for at fremvise deres Skuespil, som kun sjældent havde litterær Værdi; deres Betydning ligger navnlig deri, at de har bidraget saa meget til at holde den dramatiske Interesse ved lige. Af en saadan indvandret fransk Trup, der oprindelig

1) Historisk Tidsskrift V 1844 pag. 525.

spillede for selve Hoffet, fremgaar i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede det berømte Grønnegade-Teater, som Holberg skrev sine Komedier til, og som derved blev en af de betydningsfuldeste Kulturfaktorer i dansk Aandsliv.

Men ved Siden af disse udenlandske Skuespil levede der stadig i Danmark en Fortsættelse af det middelalderlige Drama, den saakaldte „Skolekomedie“. Denne Afhandling har til Formaal nærmere at behandle en Gruppe af saadanne Skolekomedier, der har nær Tilknytning til Randers. For at lette Forstaaelsen af disse Skuespils specielle Karakter skal der her som Indledning gives en ganske kort Fremstilling af det middelalderlige Dramas Oprindelse og Væsen og den Baggrund, som vore Skolekomedier maa ses imod for ret at forstaaes.

Det middelalderlige Drama er en Kunstform, som er kommet til Danmark udefra; det har ligesom det græske Drama (som det ellers intet som helst har at gøre med) sit Udspring i Religionen og Gudsdyrkelsen og hører altsaa oprindeligt hjemme i den katolske Kirke som et Led af selve Gudstjenesten. Det er opstaaet paa en Tid, hvor Kirken var den absolut førende Aandsmagt, hvor Videnskab, Kunst og Litteratur var Led i Kirkens Bestræbelser for at udbrede Kristendommens Lære. Selve den katolske Gudstjeneste har en udpræget dramatisk Karakter, man behøver blot at nævne Dialogerne og Vekselsangene mellem Præsten og Koret, som næsten kan antage Karakter af et Skuespil med fordelte Roller. Overgangen til ved de store Kirkefester at opføre liturgiske Dramer som Barnemordet i Bethlehem, De hellige tre Konger o. s. v., er ikke stor, og allerede tidligt er man da ogsaa kommet ind herpaa, tidligst vistnok i Frankrig, hvor man har bevaret en „Fremstilling af Adam“ fra det 12. Aarhundrede. Naturligvis var disse Skuespil som i det hele taget Gudstjenesten paa Latin, men efterhaanden vandt Nationalsprogene Indpas. I Tidens Løb fjernes „Myste-

rierne“ — som disse Dramer kaldes med et latinsk Ord, der betyder Handling eller Skuespil — fra selve Kirkens Grund; oprindeligt var baade Forfatterne og Skuespillerne gejstlige, senere forfattedes og opføres disse Dramer ogsaa af Lægfolk. Det er en simpel Følge af Borgerstandens tiltagende politiske Magt. Der dannedes borgerlige Broderskaber, som satte en Ære i at opføre Skuespil Gud til Velbehag; men længe bevares Erindringen om Udspringet: Emnerne tages stadig fra Biblen og fra Helgenernes Liv; særlig yndede var Motiver fra Kristi Lidelseshistorie og fra Jomfru Marias Undergerninger. Jævnside med disse religiøse Skuespil opførtes ogsaa Skuespil af mere verdsligt Tilsnit, de saakaldte „Moraliteter“. Personerne i dem er ikke konkrete Mennesketyper, men personificerede Dyder og Laster, Indholdet en Kamp mellem disse abstrakte Figurer med det Formaal at indprente en moralsk Belæring. Disse Moraliteter var Middelalderen igennem meget yndede, navnlig i England, og har sikkert givet rig Lejlighed til Udfoldelse af virkelig Skuespilkunst, naar det gjaldt om at fremstille „Personer“ som Godt-Selskab, Fraaderseri, Lækkermundethed, Skaal og Singot — for blot at nævne nogle af „Personerne“ i en fransk Moralitet med Titlen „Fordømmelse af Gæstebud“.

Men ved Siden af disse Kunstarter fandtes en tredje, som ogsaa var højt skattet, nemlig komiske Skuespil¹⁾. Oprindeligt fandtes komiske Scener i de alvorlige Skuespil — navnlig synes man at have fundet Behag i Scener med dumme Djævla, der stadig bliver taget ved Næsen —, hvad man bedre vil forstaa, naar man hører, at det undertiden tog flere Dage at opføre et Skuespil, saa at Publikum nok kunde trænge til nogen humoristisk Underholdning ind imellem det alvorlige Stof; man kender saaledes et fransk Mysterie paa ikke mindre end 61,908 Vers!

¹⁾ I Frankrig kaldtes de sottes eller farces, i Tyskland Fastnachtspiele, d. v. s. Fastelavnsspil.

Længe varer det heller ikke, før man kommer ind paa at digte selvstændige Farcer¹⁾.

Saaledes er i store Træk Udviklingen af det middelalderlige Drama, og der er ingen Grund til at antage, at Danmark ikke skulde have haft de samme Typer af Skuespil, selv om man ikke har direkte Vidnesbyrd derom. Hvornaar man er begyndt at opføre Skuespil i Danmark, vides ikke; først fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede hører vi om Skuespil opførte af Studenter, antagelig paa Latin; men der er intet, der forbyder at antage, at Skuespilopførelser gaar betydelig længere tilbage i Tiden, selv om det ikke kan antages, at Skuespillene her i Danmark har samme Alder som i Frankrig og Tyskland. Men i alle Tilfælde er den ældste bevarede, dramatiske Litteratur i Danmark paa Dansk; det er Helgenspillet om Knud Lavard (*Ludus de Sancto Canuto* duce, som dets latinske Titel lyder) og Odense Skoles Repertoire, som i al Almindelighed kan henføres til Tiden umiddelbart før Reformationen.

Reformationen ændrer ikke Skuespillenes ydre Form, men naturligvis deres Indhold; alt hvad der havde med Middelalderens religiøse Tro at gøre, kom i Vanry. Samtidig med Helgendyrkelsen forsvinder Mysterierne, og hvad der faar afgørende Betydning, Forbindelsen med den klassiske Oldtids Aandsliv knyttes atter; der fremdrages klassiske Skuespil, som de oldtidsbegeistrede Rektorer rundt om paa Skolerne lader deres Elever opføre — ikke saa meget for Indholdets Skyld som for at øve dem i at tale smukt Latin. Undertiden oversættes og bearbejdes Originalerne af Hensyn til Publikum. Herved er Dramaet fra at være en religiøs Handling blevet en *Skolekomedie*.

Det er altsaa ved Skolerne, at vi skal finde Spor af dramatisk Litteratur, naar vi vender os til Tiden

¹⁾ Hele denne Genre, der ofte er yderst uanstændig, hæves til virkelig Kunst af Nürnbergerskomageren Hans Sachs i det 16. Aarhundrede.

efter Reformationen. Desværre er Skuespillene ikke bevarede i lige saa stor Udstrækning, som vi kender Titler og Opførelser af Omtale; men den bevarede Litteratur lader sig i Almindelighed henføre til en bestemt Skole. Hver Latinskole med Agtelse for sig selv, hvis Skolemester sad inde med litterær Ærgerighed, opførte ved Tid og Lejlighed Skolekomedier; allerede omkring 1530 havde Odense Skole et dramatisk Repertoire, 3 Skuespil bearbejdede af Skolemester Christiern Hansen. Omkring 1570 opførte Hans Christensen Sthen i Helsingør en Række Skuespil, deriblandt et originalt, Kortvending; omtrent samtidig levede og virkede i Ribe Peder Jensen Hegelund og i Viborg Hieronimus Justesen Ranch, hvis Karrig Niding er den ypperste af samtlige bevarede danske Skolekomedier.

Ogsaa Randers Skole havde et betydeligt dramatisk Repertoire, der foreligger samlet i et omfangsrigt Haandskrift paa det kongelige Bibliotek i København¹⁾. Af forskellige Oplysninger i selve Haandskriftet, som senere skal nærmere omtales, fremgaar det, at nogle af Skuespillene er opførte i Randers 1607 af Skolemesteren, Magister Peder Thøgersen. Forinden den mere indgaaende Undersøgelse af Haandskriftets Indhold og de Problemer, som staar i Forbindelse dermed, skal der her gives en Fremstilling af, hvad der vides om Peder Thøgersens Liv.

I et Samlingsbind af forskellige Haandskrifter, som nu findes i det kgl. Bibliotek i København²⁾, fandt den bekendte Kirkehistoriker Holger Frederik Rørdam i sin Tid et løst Blad³⁾, der indeholdt en Lev-

1) Gl. kgl. Saml. Nr. 794 Fol.

2) Kallske Saml. Nr. 98 Fol. Foruden forskellige Kaldsbreve, Præstelister o. s. v. indeholder Bindet en længere Levnedsskildring af Nikolaj Brorson (Salmedigterens Broder).

3) Trykt under Titlen: Mag. Peder Thøgersen i Randers og hans Søn, M. Thøger Pedersen i Kirkehistoriske Samlinger III Række G. Bind p. 713 ff.

nedsskildring af Peder Thøgersen og dennes Søn Thøger Pedersen. Dette Blad er tæt beskrevet og forholdsvis let læseligt; det bærer Overskriften: *Fra Worms Lex: om hans Skrifter*. Hvis dette skal forstås saaledes, at Fremstillingen af Peder Thøgersens Liv var bestemt til Optagelse i Worms Leksikon, har Worm i hvert Tilfælde ikke benyttet sig af de rige Oplysninger; Leksikonet bringer nemlig kun følgende om hans Liv: Fød i Randers, hvor hans Fader M. Thøger Lauritzen var Sognepræst. Reiste udenlands og studerede til Leiden¹⁾. Biografien er rig paa Data, som kun undtagelsesvis lader sig supplere ad anden Vej. Forfatterens Navn kendes ikke; sandsynligvis bygger Levnedsbekrivelsen paa Familieoptegnelser, der maaske er ordnede af Sønnen Thøger Pedersen.

Peder Thøgersen — eller som han kalder sig paa Latin Petrus Theocari — blev født i Randers den 6. August 1577 mellem Kl. 11 og 12 om Natten. Baade hans fædrene og mødrene Slægtninge var gode, velagtede Randersborgere; hans Fader, Magister Thøger Lassen eller Lauritzen, havde en Aarrække været Rektor ved Randers Skole, inden han blev Sognepræst ved St. Mortens Kirke og ordinær Provst for Nørhald-Støvring Herreder. Hans Farfader var „erlig og velagte og forstandige Mand Lauritz Tøgerssøn, fordum Raadmand og Borger i Randers“; dennes Fader, Thøger Nielsen, „borger og en drabelig Haandtærings Mand²⁾ sammesteds. Hans Morfader var Peder Jensen, Raadmand og Borger sammesteds;

1) Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd etc. II Kbhvn. 1773 p. 470; i Supplementbindet 1784 p. 775 findes følgende Tilføjelse: Var først en kort Tid Hører ved Randers Skole. 1608 blev Sognepræst til St. Mortens Kirke i Randers efter sin Fader, var og tillige Provst, og døde 1634. Var gift med Anna Povls Datter, som døde 1649.

2) Hermed menes formodentlig en dygtig Forretningsmand.

hans Moders Farfader var Jens Jensen borger ib. (sammesteds)".

Naturligvis skulde den ærværdige Præstemands Søn holdes til Bogen. Desværre er der her i Levnedsskildringen en Lakune i Omtalen af Peder Thøgersens Skolegang, saa at det kun er en Gisning, naar man¹⁾ har antaget, at han har gaaet i Skole i Viborg og i Hamburg — ud fra den Omstændighed, at hans første Skrift er dediceret bl. a. til Rektorerne i disse to Byer, hans „Lærere, Velyndere og Herrer, vel fortjente af hans Studeringers Fremme“. Det er saaledes ganske ukendt, om han har gaaet i Skole i Randers.

Efter et kortere Ophold i København, hvor han vandt sig Thomas Finckes Bevaagenhed, drog han i Lighed med saa mange andre Studenter udenlands, til det højtberømte Universitet i Leiden i Holland. I dette Universitets Liste over immatrikulerede Studenter ses han at have indskrevet sit Navn den 12. Juni 1602²⁾. Her blev han to Aar og gav sig af med teologiske og filosofiske Studier; han disputerede to Gange, første Gang om Logikkens Natur hos Professor Johannes Murdisonius, anden Gang hos Professor Petrus Bertus om det højeste Gode for Mennesket. Den første af disse Disputatser, som naturligvis var paa Latin, udgav han selv i Leiden 1603; dens fuldstændige Titel gengivet paa Dansk lyder saaledes: Filosofiske Sætninger om Logikkens Natur, som Peder Thøgersen, en Jyde fra Randers, offentlig fremsatte for sin Fornøjelses og Øvelsens Skyld under Opsyn og Ledelse af den højtberømte Mand og overmaade skarpsindige Filosof, Hr. Magister Johannes Murdison, højst fortjenstfuld Professor i Naturfilosofi ved det berømte Universitet i Leiden. Leiden d. 31.

¹⁾ Rørdam anf. Sted pag. 714.

²⁾ Bricka: Fortegnelse over Danske og Norske, som ere immatrikulerede ved Leidens Universitet (1575--1674) i Personalhistorisk Tidsskrift II pag. 109.

Maj 1603. Den anden Afhandling kendes ikke og har maaske heller aldrig været trykt¹⁾.

D. 4. Maj 1604 forlod Peder Thøgersen forsynet med Professorernes Vidnesbyrd Leiden og drog til Franeker, ligeledes i Holland; her disputerede han ogsaa to Gange hos Professor Henrik de Venø; for den anden Afhandling (om Erkendelsens Beskaffenhed) vandt han Magistergraden, og hermed var hans Studier i Udlandet til Ende. Efter halvandet Aars Ophold i Franeker vendte han tilbage til sin Fødeby Randers, hvor han „fandt sin kjære Fader og andre gode Venner ved Helbred og Sundhed, og saa var hjemme uden Bestilling en 5 Ugers Tid“. Men allerede d. 11. December 1605 blev han udnævnt til Skolemester²⁾ ved Randers Skole. I en bevaret Optegnelsesbog, der har tilhørt Aarhusbispens Jens Gødesen, har han egenhændig indskrevet et Løfte om Troskab i sin nye Gerning som Skolemand³⁾.

I sin Egenskab af Rektor kommer Peder Thøgersen til at medvirke ved den ovenfor nævnte Opførelse af Skolekomedier 1607⁴⁾; men ogsaa fra anden Side kender vi tilfældigvis lidt til hans forskelligartede Funktioner som Skolemester. I kgl. Befalingsmand paa Dronningborg, Rigsraad Eske Broks Dagbøger fra 1608 findes følgende Notits⁵⁾: Den 4. Januar — sende jeg Skollemesteren, Mester Peder Thøgersen og Skolerspersoner med Henrik Gons for (o: fordi) de hellig tre Kong Dag Afften sunge Discant her ope

1) Derimod er bevaret et latinsk Bryllupsdigt (4 Blade i 40) fra hans Ophold i Leiden.

2) d. v. s. Rektor, ikke — som Worm angiver — Hører.

3) Prøver aflagte af Studenter, der i Biskop Jens Gødesens Tid (1593—1626) søgte Ansættelse som Præster og Lærere i Aarhus Stift. Ved Holger Fr. Rørdam. I Kirkehistoriske Samlinger III Række 2 Bind p. 747.

4) Biografien har ved en Fejlskrift 1606.

5) Vedel Simonsen: Bidrag til Lænsmanden paa Dronningborg, Rigsraad Eske Broks, Levnetsbeskrivelse; med hans egenhændige Dagbøger for 1608 og 1612. Odense 1842 p. 44.

(o: paa Slottet) 8 Daller. Noch (o: desuden) de 2 Spilemænd her af Byen 4 Daller. — Det lader til, at den gode Eske Brok har sat størst Pris paa Peder Thøgersens Sang!

Kun to Aar kom han til at fungere som Rektor. Saaledes som Skolevæsenet dengang var indrettet, betød Ansættelsen som Rektor Udsigt til en snarlig Forfremmelse til et federe Præstekald. Saaledes ogsaa med Peder Thøgersen. Da hans Fader i 1607 gik af som Sognepræst ved St. Mortens Kirke, blev han hans Efterfølger i Embedet. Herom fortæller Levnedsskildringen: „Ao. 1607 d. 2. Decbr. da blev han fra Skolemester til det hellige Ministerium (o: Embede) [forfremmet og] af sal. ærlig og velbyrdige Eske Brock til Estrup, Kgl. Majs Befalingsmand paa Dronningborg og Danmarks Riges Raad, samt Borgmester og Raadet kaldet til Sognepræst til St. Mortens Kirke i Randers. Men efterdi der var ingen ordinaire Rector Scholæ designeret (o: udpeget) paa den Tid, da formedelst deres Intercessions Skyld (o: Indsigelser) læste han privatim et publice (o: privat og offentlig) for Ungdommen udi Skolen til den 24. Januar 1608¹⁾, paa hvilken Dag han udi mange hæderlige og højlærde Mænds Nærværelse, besynderlig (o: især) hæderlige og højlærde Mester Jens Gødesens Præsens (o: Nærværelse) resignerede sit Officium og publice perorerede memoriter de dicto: Nosce te ipsum (o: trak sig tilbage fra sit Embede og talte offentlig efter Hukommelsen over Ordet: Kend dig selv)“.

D. 3. Februar 1608 var Peder Thøgersen hos Bisen i Aarhus, og efter at have givet Bevis paa sine Kundskaber prædikede han i Domkirken, hvor han

1) Noget ejendommeligt er der ved denne Oplysning, hvordan det saa end hænger sammen dermed. I Bisp Jens Gødesens ovenfor omtalte Optegnelsesbog ses nemlig Peder Thøgersens Efterfølger som Rektor, Bjørn Madsen Holbæk, at have aflagt Troskabsløfte i December 1607. Bjørn Madsen blev siden Præst i Borup. Jvf. anf. Sted p. 748.

den følgende Dag blev ordineret af Jens Gødesen. „Den 20. Martii 1608 da sang han første Messe udi St. Mortens Kirke og gjorde Tjeneste med Børne-daab og andre Ceremonier, som paa den Tid var at bestille udi Kirken“.

Peder Thøgersen havde nu som Præst sin Fremtid økonomisk betrygget, og det varer da heller ikke længe, inden han stifter Familie¹⁾. „Anno 1608 den 18. Sepbr: da stod hans trolovelse med ærlig Jomfru Anne Povels Datter, Povel Nielsen Raadmands og borgeres Datter i Randers“.

Partiet har uden Tvivl været udmærket; Poul Nielsen var en meget anset Mand, som senere blev Borgmester i Randers. Da Kristian IV i 1609 var paa Besøg i Byen, var Poul Nielsen mellem hans Gæster paa Slottet²⁾. Det kan da ikke undre nogen, at da Brylluppet mellem hans Datter og Peder Thøgersen fejredes d. 16. Oktober, deltog flere Standspersoner med Eske Brok i Spidsen i Festlighederne. Naturligvis blev et saa celebret Bryllup afholdt paa Byens Raadhus, som ellers kun adelige og særlig fornemme borgerlige fik Lov til at benytte til deres

¹⁾ Wiberg (Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie II, Odense 1870 p. 578 f) og Hundrup (Lærerstanden ved Randers lærde Skole i Efterretninger om Randers lærde Skole for 1870—71 p. 7) angiver, at Peder Thøgersen havde en Søn i et tidligere Ægteskab med Christine Madsdatter Leil. Dette er dog næppe rigtigt. Trods alle Efterforskninger har det ikke været muligt at finde nogen Mads Leil; ingen af den bekendte Familie Leil i Helsingør, der var indvandret fra Skotland i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, bar saavidt vides dette Navn, og Slægten er dog ellers forholdsvis vel kendt. Det kan maaske i denne Sammenhæng bemærkes, at Peder Thøgersens Søn Thøger senere blev gift med Aarhusbispen Morten Madsens Datter, som gennem Moderen nedstammede fra Familien Leil.

²⁾ Om Poul Nielsen se Fru Camilla Augusta Møller f. Rasmussen's Slægtbog Randers 1917 p. 31 f. med Henvi-singer.

Festligheder¹⁾. Eske Broks Dagbog beretter derom: „Den 16. Oktober — var Eske Bylde, Hylvig Gyø, Christense Bryske och vi andre paa Rodhusett til Mester Peder Thøgersens Brølup med Pouel Nielssens Dother †. D. 17. — och der †²⁾).

Hvad der er bevaret af Efterretninger om Peder Thøgersens sidste Leveaar, er temmelig sparsomt. Vi faar at vide, at han i sit Ægteskab havde 4 Børn, Sønnerne Thøger (f. 1609) og Niels (f. 1617) og Døtrene Mette (f. 1610) og Gertrud (f. 1612). Den yngste Søn døde 1629 af Pesten i København, hvor hele Familien havde søgt Tilflugt, da de kejserlige tyske Tropper besatte Jylland. Ogsaa Sønnen Thøger var angrebet, men overlevede Sygdommen og fulgte senere i Faderens Fodspor; han studerede ved forskellige tyske Universiteter, kom saa tilbage til København, hvor han tog Magistergraden, for dernæst at vende tilbage til Hjemmet i Randers, hvor han „øvede sig udi Prædiken og succederede sin s. Fader, som var meget skrøbelig“.

Peder Thøgersen døde knap 57 Aar gammel d. 15. Juli 1634. Sine sidste Aar havde han været plaget af Sygdom og Bekymringer. „Hvad den sal. Mands Embede er anlangende, da haver (han) dette med ald Flid og troskab forvaltet, saasom alle vitterligt er. Udi sit Ægteskab haver han haft stort Kors, mange Sygdomme og større Svagheder; men dem haver han baaret taalmodelig.“

Peder Thøgersen blev begravet i den Kirke, fra

1) Troels Lund: Dagligt Liv i Norden 4. Udg. 1914 X p. 67 ff.

2) Vedel Simonsen p. 68. Korsene er Eske Broks Udtryk for, at han har faaet sig en solid Rus. At Stemningen ved en saadan Lejlighed kunde være høj, viser den Omstændighed, at det i en Randers Vedtægt fra 1609 blev bestemt, at enhver Bryllupsfest paa Raadhuset skulde begynde med, at Skafferen besaa Ruderne, saa at der ikke bagefter kunde blive Uenighed om den eventuelle Skadeserstatning. (Bjerge og Søegaard: Danske Vider og Vedtægter III 1913 ff. p. 364).

hvis Prædikestol han saa ofte havde forkyndt Ordet; han blev lagt ved Faderens Side i et Gravkammer i Nærheden af Alteret. Men hans jordiske Levninger skulde ikke faa Lov til at hvile i Fred. Da man i 1897 var ved at opbryde det gamle Altergulv i St. Mortens Kirke, som havde ligget siden Restaureringen i 1826, fandt man en Ligsten, som dækkede over et muret Gravkammer med lodrette Vægge, men uden Hvælvinger; det var i Længden fra Øst til Vest 2,34 m., i Bredden fra Nord til Syd 1,75 m. og ca. 1,50 m. dybt. Der fandtes intet Spor af Kister, og Gravkammeret var helt fyldt med Grus; det skriver sig fra Kirkens Restaurering i 1826—28, hvad der med al ønskelig Tydelighed fremgaar af Kirkeinspektionens Indberetning til Stiftsøvrigheden af 8. Maj 1827; heri hedder det nemlig bl. a.¹⁾): „Naar Stolene ere optagne, skal hele Kirkegulvet *kuld-graves*, og Levningerne af de begravede hensættes i de hvælvede Begravelser, som forefindes, hvorefter disse skulle skulle tilmures. For saavidt disse Gevælfte ei maatte kunne rumme de Dødes Ben, skulle disse samles i Kasser, som tilslaaes, udføres anstændigen, og nedsættes i Kirkeqvarteret paa Kirkegaarden Dødsminde udenfor Østerport“. Saaledes tillod man sig altsaa dengang at flytte omkring paa de Dødes Levninger.²⁾

Alene Gravkammerets Beliggenhed i umiddelbar Nærhed af Alteret tæt indenfor den søndre Kormur lader formode, at Graven oprindeligt har gemt fornemme Mennesker, og det fremgaar da ogsaa af Gravstenen, at Thøger Lassen og Peder Thøgersen har hvilet under den sammen med deres Hustruer.

1) F. Uldall: De fundne Ligsten i St. Mortens Kirke i Randers i Randers Amtsavis 16. og 17. December 1897, hvorfra en Række Enkeltheder i denne Fremstilling er hentet.

2) Et ganske tilsvarende Eksempel paa Fortidens manglende Pietetsfølelse overfor de Døde er fremdraget af Rasmus Knudsen i disse Aarbøger XX B. 1926 p. 59 f.

Selve Ligstenen, der er i Renæssancestil, beskrives saaledes af Uldall: „Et Par Pilastre med joniske Kapitæler bærer en tredelt Bue, under hvilken ses i Relief den opstandne Christus. Ved hver Side staar et stort I H S (Jesu Monogram). Stenens Hjørner optages, som saa ofte paa den Tid, hvorom Talen her er, af de 4 Evangelisters Symboler, ligesom den ogsaa prydes af Englehoveder og Frugter. Medens Christusfiguren paa Stenens øverste Del med Overskriften: „Jeg er Opstandelsen og Livet“ henpeger paa det evige Liv, har dens nederste Del sit „memento mori“: Dødningehovederne med de korslagte Ben, samt Skovl og Spade. Den er forsynet med adskillige Indskrifter, alle paa Latin, hvis Indhold dels er Uddrag af den hellige Skrift, dels historiske Meddelelser om de Afdøde“¹⁾. Af Indskrifterne fremgaar det, at Peder Thøgerssens Fader, Thøger Lassen, har ladet Stenen lægge til Minde om sin Hustru og en som Barn død Søn. Efter hans Død 1608 er Stenen saa blevet forsynet med en Gravskrift over ham selv. Endelig er der nederst paa Stenen siden blevet tilføjet en Gravskrift over Peder Thøgersen tillige med et latinsk Vers; en stor Del af denne Indskrift er dog gaaet tabt ved Slid; men heldigvis har vi den fuldstændige Gravskrift indført i Støvring Herreds Præstebog²⁾. Den lyder i dansk Oversættelse omtrent saaledes: Her hviler den fromme og lærde Mand. Hr. Magister Peder Thøgersen, tidligere Præst ved denne Kirke og ordinær Provst i Støvring, som døde 1634, sammen med sin elskede Ægtefælle, Anna Povlsdatter, som døde 1649. — Farvel, Jord, jeg gaar glad herfra, røvet fra denne By, som indeholder daarlige Spirer til en stadig Strid. Nu føres jeg til Himlen, du sidder, hvor en oprigtig Kærlighed oplyser de frommes Hjerter med en evig Fred. Hvad enten du vil, at jeg skal bortrives ved en langsom eller ved en hurtig Død, gaar jeg glad i dig, ved dig, til dig, Kristus.

1) Gravstenen er nu indmuret i Korets søndre Væg.

2) Gengivet hos Hundrup anf. Sted.

Umiddelbart efter at Peder Thøgersen „ved den timelig Død var borttrykket fra dette elendige Liv og til det evige Liv og Salighed“, blev hans Søn Magister Thøger Pedersen udnævnt til hans Efterfølger som Sognepræst ved St. Mortens Kirke i Randers. Det samme Embede var saaledes gaaet i Arv fra Fader til Søn gennem tre Slægtled.¹⁾

Dette er i det store og hele alt, hvad vi ved om Peder Thøgersens Liv og Levned. Det rummer ingen særlig interessante eller spændende Episoder; han er en typisk Repræsentant for den Tid, han levede i. Udrustet med en omfattende Viden, som yderligere øgedes ved Studierejser til udenlandske Universiteter, efter Hjemkomsten for en kortere Tid Skolemester inden Overgangen til et Præsteembede — saaledes var den Udviklingslinje, som mange af Datidens dannede Mænd fulgte. Tilfældigvis har vi saa mange Oplysninger om ham, at vi saa nogenlunde kan rekonstruere de vigtigste Tildragelser i hans Liv, — medens de fleste af hans aandelige Brødre levede og døde i Ubemærkethed. Hvordan Peder Thøgersen var som Præst, som Skolemester, endelig som Menneske, ja, derom ved vi intet; det ligger skjult bag de tørre Data, som en gunstig Skæbne har givet os i Hænde. Det vilde ellers have været interessant at have kendt hans Tale over Emnet: Kend dig selv. Aandshistorisk set hører han hjemme paa Overgangen til det 17. Aarhundrede, Lærdommens og den religiøse Ortodoksis Aarhundrede, hvor en solid Lærdom var enhver dannet Mands Eje.

Naar derfor hans Navn stadig mindes, staar det ikke paa nogen Maade i Forbindelse med, at han er en Individualitet i Tiden; Grunden dertil er den, at man med større eller mindre Ret har tillagt ham Forfatterskabet til nogle af de Skuespil, som har udgjort det dramatiske Repertoire for Randers Skole.

¹⁾ Om Slægten, hvis Efterkommere stadig lever i Randers, se videre Fru Camilla Augusta Møller født Rasmussens Slægtbog Randers 1917.

Det er Spørgsmaalet om, hvorvidt det stadig er berettiget at tillægge Peder Thøgersen Forfatterskabet til disse Skolekomedier, som er den egentlige Genstand for denne Undersøgelse.

Det er da til en Begyndelse værd at lægge Mærke til, at Peder Thøgersen intetsteds i de samtidige Kilder er nævnet som Forfatter til disse Skuespil, heller ikke paa det Blad, der indeholdt hans Levnedsskildring, og som i det foregaaende er lagt til Grund for Fremstillingen af hans Liv; her staar nemlig blot, at han agerede „med og ved sine Discipulos og Hypodidasalos (o: Elever og Underlærere) trende Komedier“. Den eneste Grund, man har til at tillægge ham Forfatterskabet til disse Komedier, er da den, at hans Navn findes nævnet forskellige Steder i Skuespilhaandskriftet, som det nedenfor skal omtales.

Haandskriftets Indhold er følgende: Nabals Komædie, Tobia Komædie, tre Mellemspil (Aarets fire Tider, Herkules og Omfale og De fire Verdensaldre), Samsons Fængsel, Maria Magdalenæ Komædie, Komædien om Verden og den Fattige og Hecasti Komædie¹). Skriften er gennemgaaende klar og forholdsvis let læselig, Forkortelser hyppigt anvendte. Selve Skuespillene er indførte af to forskellige Hænder, mens en Række Sceneanvisninger o. l. er indførte af en tredje Haand, som kan godtgøres at være Peder Thøgersens egen Haandskrift (som vi nemlig kender fra Biskop Jens Gødesens Optegnelsesbog, hvor han har indskrevet sit Løfte om Troskab i sin Gerning som Skolemester). Man ved altsaa med Sikkerhed, at det er Peder Thøgersen selv, som har noteret forskellige Optegnelser til Benyttelse ved Opførelsen i Lighed med en Sceneinstruktørs Notitser i sit Manuskript.

Som Følge af den meget betydelige Rolle, som han har spillet ved Opførelsen af disse Komedier, har man antaget, at han ogsaa selv har tilvejebragt

¹) Af disse Skuespil er Tobia Komædie og Komædien om Verden og den Fattige udgivet i selvstændige Udgaver af S. Birket Smith.

Repertoiret. Imidlertid vil en nærmere Undersøgelse af Haandskriftets Indhold med Bestemthed godtgøre, at i hvert Tilfælde en Del af Skuespillene maa henføres til andre Forfattere og Bearbejdere; kun et Par af Dramerne kan med større eller mindre Ret henføres til Peder Thøgersen.

Allerede Nyerup¹⁾ har gjort opmærksom paa, at Nabals Komædie er en Oversættelse af Svejtseren Rudolph Walthers Stykke om Nabal fra 1562²⁾. Muligvis er den danske Oversættelse foretaget af Koldingenseren Søren Kjær; en Oversættelse af ham blev i hvert Tilfælde benyttet ved en Opførelse i Ribe d. 22. Juli 1578³⁾. Ogsaa Hecasti Komædie er af udenlandsk Oprindelse; efter Titlen staar i Haandskriftet in danicos rythmos reddita (d. oversat paa danske Vers). Originalen er et latinsk Skuespil af G. Macropedius, og Oversættelsen stammer maaske fra Aarhus⁴⁾. Af udenlandsk Oprindelse er efter al Sandsynlighed ogsaa Mariæ Magdalenæ Komædie, skønt man hidtil ikke har kunnet paapege noget direkte Forbillede. Samsons Fængsel med Aarstallet 1599 er et originalt Skuespil af den bekendte Viborgdramatiker Hieronimus Justesen Ranch, hvad der ogsaa udtrykkeligt anføres i Haandskriftet. Tilbage af Haandskriftets Indhold bliver da kun foruden de tre ganske ubetydelige Mellemspil Tobisë Komædie og Komædien om Verden og den Fattige. Af den Maade, hvorpaa Tobisë Komædie er indført i Haandskriftet, synes det utvivlsomt, at dette Skuespil ved en eller anden Lejlighed har været opført sammen med Terents' Skuespil Heautontimorumenos (Selvplageren); umiddelbart efter Personlisten til Tobisë Komædie følger nemlig

1) Nyerup og Rahbek: Den danske Digtekunsts Historie II 1828 p. 123 ff.

2) Dets latinske Titel er: Nabal, Rodolphi Gualtheri, Tigurini, Comoedia sacra, quæ inscribitur Nabal, desumta ex 1 Samuelis XXV Cap. excus. Argentinae 1562.

3) Udgaven af Tobisë Komædie p. III f.

4) Birket Smith: Studier paa det gamle danske Skuespils Omraade 1883 p. 83.

de danske og latinske Prologer til „Selvplageren“, og først efter dem kommer Prologen og Argumentum¹⁾ til Tobisë Komædie. Hvad angaar Mellemspillene, saa hører de til et latinsk Skuespil; det hedder nemlig om dem: „I den latinske Leg blev indførte trende Slags Ordener, som dandsendes fremginge“; om et af dem siges yderligere, at det indførtes ved „Actus V Scena VIII“, og der kan da ikke være Tale om „Selvplageren“, hvis femte Akt kun har 5 Scener. Snarere synes de at have hørt til Terents' Skuespil Eunuchus, som omtales i en efterfølgende „Epilogus paa den latinske Leg“.

Vi vender nu tilbage til de to Skuespil, Tobisë Komædie og Komædien om Verden og den Fattige; det er navnlig dem, man gennem Tiderne har ment skulde være forfattede af Peder Thøgerssen.

Indholdet af Tobisë Komædie er i Korthed følgende: Prologus træder frem og byder Tilskuerne Velkommen og takker Gud for Foraaret:

Thi Christus er opstanden,
Og Sommer er for Haanden
Med Hjertens Trøst saa endelig
Med Øjenlyst saa gladelig.
Nu fryder sig alt det, Jorden bær,
Guds Skabning ganske fjern og nær,
Thi Sommeren af Gud kronet er.
Nu lover Gud Fuglen paa Kviste,
Ja, Fiske og vilde Dyr med Liste
Og tag Tak, Gud, for Fryd og Fred
Og for vor gode Øvrighed,
For Lykke og Raad til Land og Vand,
Det Herren giver af sin Haand;
Thi Landet nu i Blomster staar,
Æret være Gud, at det saa gaar,
Takket være Gud for denne Vaar.

Derefter følger Argumentum med et kort Referat af Handlingen, og saa tager Spillet endelig sin Begyndelse. Vi er hos den gode og fromme Jøde To-

¹⁾ 2: en orienterende Indledning til Skuespillet, der i korte Træk gengiver Handlingens Indhold. Et saadant Argumentum indleder regelmæssigt Skolekomædiene.

bias, som straks giver Bevis paa sin Godhed ved at sende sin Søn, den unge Tobias, ud paa Gade og Stræde for at hente Tiggere, som han vil bispise. Dette bliver imidlertid forhindret ved, at Sønnen ser en Hedning dræbe en anden Jøde, som Faderen straks beslutter sig til at begrave til Trods for den Fare, han derved udsætter sig for, og for Hustruen Annas voldsomme Bebrejdelser. Ved et Uheld bliver den gamle blind (han faar „Svalemøg“ i Øjnene), men bevarer trods alt sin urokkelige Tro paa Gud, skønt Hustruen i hans Blindhed ser Guds Straf. Nu flyttes Skuepladsen, og vi er nu hos Raguel, hvis Datter Sara forfølges af et Par Djævle, Ægteskabsdjæveln Asmodæus og Bryllupstrolden Misogamus, som efterhaanden drejer Halsen om paa alle hendes 7 Brudgomme i Bryllupsnatten. De har næsten heller ikke fortjent en bedre Skæbne; vi ser nemlig med egne Øjne de sidste tre Bejleres Frieri; af dem er den første meget hovmodig og hoffærdig, den anden meget rig og gerrig, den tredje en liderlig, udsvævende Person. Man kan ikke undre sig over, at Sara, som selv er en oprigtig, kristelig Natur, er meget nedbøjet over dette, saa meget mere som Tjenerne, der er misfornøjede over at skulle grave saa mange Grave, begynder at mumle i Krogene om, at det maaske alligevel var Sara selv, der tog sine Ægtemænd af Dage:

Det er Trolddom og Skarn, hun farer med,
Hun kommer selv disse Mord af Sted.

Sara opsender hede Bønner til Himlen, som bøn-
hører hende og sender hende en trofast Bejler, som
ikke tænker paa sig selv, nemlig den unge Tobias,
som af Faderen er sendt ud for at opkræve nogle
Penge hos en Skyldner. For at skærme ham mod
alt ondt sender Gud sin Engel Rafael, som ukendt
under Navnet Azarias ledsager Tobias paa Rejsen.
Undervejs fanger Tobias en underbar Fisk, hvis Hjerte,
Lever og Galde Azarias giver ham Ordre til at op-
bevare. De tager ind hos Raguel, hvor Tobias og

Sara snart bliver forelskede i hinanden, og deres Ægteskab bliver straks besluttet og Brylluppet afholdt. Da de to Djævlé indfinder sig, brænder Tobias paa Azarias' Opfordring Fiskehjertet, og Røgen holder Asmodæus tilbage; han lider oven i Købet den Tort at blive anbragt i Lænker ude i en Ørken, hvor han fnyser og raser. Den næste Morgen bliver der naturligvis stor Glæde, da man finder baade Tobias og Sara i Live, og der bliver nu afholdt en stor Fest. Efter at have indkrævet sine Penge beslutter Tobias at drage af Sted sammen med sin Hustru hjem til Forældrene, som venter ham utaalmødigt. Ledsaget af Svigerforældrenes gode Ønsker og indtrængende Formaninger til Datteren drager han afsted:

Du skal være hannem lydig og god,
 Gør hannem aldrig et Ord imod.
 Fej din Gulv og bred dine Bænke,
 Henter du Øl, lad de andre skænke.
 Hold dine Sikar alle rene,
 Forvar dig vel for unge Svende.
 Faar du Ærind at gaa i By,
 Al Skvalder og Løgn skal du sky;
 Staa ej saa længe, dig værker Ben,
 Røgt din Ærind, gak hjem igen.
 Faar du Børn, hold dennem ved Ave,
 Og takke Gud for sin store Gave.
 Bliver din Husbond paa dig vred,
 Bed om Naade og hannem forbed.
 Lær dit Folk Gud at tjene,
 Som det tilhør' Piger og Svende . . .
 Min kære Datter, vær ikke for lad,
 Hold rene dine Gryder, Skeer og Fad.

Ogsaa Svigersønnen faar en Formaning med paa Vejen:

Du skal holde hende i Tugt og Ave
 Og hende ej gøre nogen Plage;
 Om hun end gør dig lidet imod,
 Træd hende dog ikke straks under Fod;
 Det spørges længer end til næste (nærmeste) Gaard,
 Om du fejer Gulv med hendes Haar.
 Haver Kærlighed sammen, det staar eder vel

Naturligvis bliver de modtaget med aabne Arme af Tobias' Forældre, og paa Foranledning af Azarias smører Tobias Fiskegalden paa Faderens blinde Øjne med det Resultat, at han igen bliver seende. Efter at Azarias har afslaaet Tilbudet om at blive Resten af sine Dage hos Tobias og modtage Halvdelen af hans Formue, giver han sig endelig til Kende som

Rafael Overengel stor,
Som tjener Gud i højeste Kor.
En af de syv, som aabenbar
Staar for Guds Ansigt hellig og klar.

Hermed er selve Handlingen forbi; efter tre Danse træder Epilogus frem og fremhæver Stykkets „Moral“:

Først lærer I at frygte Gud
Og med al Flid at holde hans Bud,
Taalmodig at bære hans Ris
Og lade Korset gøre eder vis
Og tage det af hans milde Haand,
Som han det giver Kvinde og Mand;
Og holde haardt ved Tro og Haab
Mod Satans Fristelse og Verdens Raab,
Og bede Gud om Hjælp og Trøst
I al Modgang og alskens Brøst . . .
Ja, Gud være miskundig og blid,
Hannem befaler jeg eder altid.

Endelig træder Floriger (Majgreven) frem og takker de optrædende og beder dem om at være hans Gæster om Aftenen.

Stykket kaldes en Komædie, hvad der i Datidens Sprog betyder et Skuespil med et lykkeligt Udfald. En enkelt koncentreret Handling med en Intrige, som vi kræver af et moderne Drama, har dette Skuespil ganske vist ikke; men som man vil se af Referatet, udvikler de forskellige Situationer sig gennemgaaende paa en naturlig Maade, og Tobias' Komædie maa i denne Henseende regnes for et af de bedste Skuespil i den ældste dramatiske Litteratur i Danmark. Personskildringen holder sig til de store Træk uden at gaa nærmere ind paa de smaa, karakteristiske Ejendommeligheder, der bidrager saa meget til at gøre en Person levende for Betragteren; men Forfatteren

har dog undertiden med en lykkelig Haand i et Par Streger formaaet at karakterisere en Person, oftest en Biperson, f. Eks. Tjenestepigerne Rhoda og Phyllis. Selve den formelle Behandling af Sproget er gennemgaaende god, Versene er letflydende og vidner om en ikke ringe Evne til at behandle det danske Sprog. Stykkets Indhold er betydelig mere sømmeligt, end man er vant til i Skolekomedierne; Forfatteren har saa godt som undgaaet de Grovheder, som andre af de bevarede Skuespil vrimler af. Det komiske Stof, som er lagt i Munden paa Mimus (Narren, en uundværlig Person i disse Skuespil; hans Opgave var ved sine Løjer at bringe Afveksling og derved bane Vej for Interessen for det mere vægtige Indhold), er holdt indenfor det kunstneriske Maadeholds Grænser.

Stoffet til Komedien er taget fra Biblen, fra Tobiaë Bog, der efter Luthers Opfattelse egnede sig saare vel til „en fin, yndig og gudfrygtig Komædie“, og som har afgivet Stof til og inspireret en Mængde Forfattere i alle Lande, lige fra Norden til Spanien og Italien. Ingen af alle disse synes imidlertid at have været Forbillede for den danske Komædie om Tobias, som ogsaa paa andre Omraader indtager en ret original Stilling. Maaske er den da et helt originalt Produkt; Bearbejdelsen er i hvert Tilfælde meget fri. Forfatteren (eller Bearbejderen) har forstaaet at lægge over hele Skuespillet en Tone af noget hjemligt, især ved at benytte en Del, Tilhørerne velbekendte Folkevisestrofer. Her skal kun nævnes et enkelt Eksempel af mange; da de to Djæville kommer for at hente Saras sidste Bejler, den udsvævende Mand, siger denne:

Lokket saa haver jeg Enke,
Og lokket saa mange Mø,
Jeg kunde det aldrig tænke,
Jeg skulde i Brudseng dø,

hvortil Asmodæus straks har et raskt Svar parat:

Men Fanden tager saa mange.

Hele dette Replikskifte er imidlertid kun en let

Ændring af et kendt Vers fra Folkevisen om Jon Remorsøns Død paa Havet; det lyder saaledes:

Lokket saa haver jeg Enker
Og daaret saa mange Møer,
Det kom aldrig udi min Hu
Jeg skulde paa Havet dø.

(Omkvæd) Men Søen tager saa mange.

Man kan let tænke sig Publikums Genkendelsesglæde over disse Vers, tilmed naar de er ledsaget af de to Djævles lystige Krumspring.

Det andet Skuespil, Komedien om Verden og den Fattige — eller som det i Reglen kaldes med den latinske Titel: Comedia de mundo et paupere — er af en noget anden Beskaffenhed, som et Referat af Indholdet vil vise. Efter en meget lang Prolog træder den allegoriske Kvindeskikkelse „Verden“ frem paa Scenen:

Jeg er Verden, som gør fattig' rige
Og gør rige ved de fattige lige.

Hun lover dem, der vil følge hende, Rigdom og Hæder, dette hører den Fattige, og han tilbyder hende sin Tjeneste, skønt en Engel advarer ham mod at at give sig i Verdens Vold; Engelen afvises. Verden udstyrer ham rigeligt med Penge, og han antager sig en Tjener, Claus Skøt. Men snart vender den Fattige tilbage til Verden for at bede om flere Penge og større Magt; det lover Verden ham paa følgende Betingelser:

Om du vil høre og lyde min' Bud,
Da skal du først forsage Gud,
Til Prædiken at høre skal du ej gaa,
Den fattig' skal du røve og slaa,
Andre deres Gods skal du med Vold borttage,
Deraf skal du have kræsen Dage,
Saa skal du leve foruden Ende,
At du skal aldrig Sorg kende:
Jeg gør dig til en Kejser bold
Med denne Krone, Spir og Skjold.

Skønt selve Ærkeenglen Rafael bønfalder den Fattige om ikke at gaa ind paa disse Betingelser, gaar denne dog ind paa dem:

Jeg vil dig sværge paa Ære og Tro:
 Men (mens) jeg Gud tjente, havde jeg Uro,
 Saa nøgen Armod havde jeg at føre,
 At ingen vilde mig se eller høre.

Den nye Kejser antager straks fire Soldater, som — trods en Engels Advarsel — bliver sendt ud for at røve fra og plyndre de vejfarende, saaledes som han havde lovet Verden det. Skuepladsen flyttes nu, og vi ser nu nogle Scener af en Bondes Liv; samme Bonde er en doven Karl:

Drages til Minde, min kære Mand,
 Ret duelig er du ej for sand,
 Thi naar Hønsen' fly'er til Raane,
 Ligger (!) du dig til at blaane,
 Og naar Svinen' af deres Lej' mon staa,
 Da bliver du først kraa,

siger hans Kone. Han bliver nu sendt til Torvs med forskellige Varer, men er saa uheldig at blive overfaldet og udplyndret af Kejserens Soldater, som lige har frarøvet en Munk, en Præst og en Købmand deres Ejendele. Da Bonden vender tomhændet hjem, tror hans Kone, at han har drukket Pengene op:

Af din Kæbe kan man Øllet øse,
 Du gisper og gaber med din Mund,
 Ligesom det var en anden Hund.

Hun henter Datteren Senfarru og Sønnen Bagfor, for at de skal hjælpe hende med at prygle Manden, der i sin Nød beder Djævlene om Hjælp. Omgaaende indfinder Bettefanden sig og med ham de to Djævla Urganilok¹⁾ og Astrot, som ordentlig godter sig over et saa udmærket Bytte; de slæber straks Bondekonen og Børnene med sig ned til Helvede.

Imidlertid er Soldaterne vendt tilbage til Kejseren, belæssede med et rigt Bytte; han modtager dem naturligtvis med aabne Arme, skønt der heller ikke paa dette Tidspunkt mangler Advarsler (denne Gang af to Engle lige efter hinanden), og i sin Glæde bejler han til Verdens Datter, som giver ham sit Ja;

1) Det folkelige Navn for Udgaards-Loke.

for sidste Gang advares han af en Engel. Midt under Bryllupsfesten kommer en gammel Kone og beder om Almisse, men hun bliver haanligt afvist. Efter Festen føler Kejseren sig saa daarlig, at han maa gaa i Seng; Verdens Datter, som lige er draget hjem til Moderen, hentes tilbage, men hun vil ikke vide af en syg Mand:

Est du nu syg, som du siger mig,
 Velan, da haver jeg nok af dig;
 Kan du ej leve og være min Mand,
 Jeg tager en anden, hvor jeg kan;
 Jeg lever med den, som leve vil,
 Vil du ej leve, da slaa sig Lykke til;
 Du haver din Død, du læg dig ned,
 Det Gods, du haver, tør jeg vel ved.¹⁾
 Ej bedre jeg dig husvale kan,
 Thi du est straks en døder Mand,
 Derfor vil jeg til min Moder hjemgaa
 Og se, hvor jeg en anden Mand kan faa.

Ogsaa Verden selv, som han lader hente, lader ham naturligvis i Stikken; en tilkaldt Læge formaar heller ikke at hjælpe Kejseren, hans Medicin gør ham kun mere syg. Den gamle Kone, som saa haanligt blev bortvist, menes ganske vist at kunne hjælpe ham, men hun forbander ham i Stedet, og nu er Kejseren Dødens sikre Bytte. En Munk tilkaldes og lover ham Aflad for en Pose Guld; Munken er imidlertid uheldigvis den samme, som Kejserens Soldater havde overfaldet, og han ønsker ham i Stedet i Helvede:

Thi skal du lide
 Baade Sorg og Kvide
 I Helvedes Pine
 For Gerning dine.

Saa dør Kejseren, og straks indfinder Djævlene sig for at bemægtige sig „en Steg vel fed“, men de bliver dog standset af en Engel, som indstævner Kejserens Sjæl for Dommeren. Dommens Udfald rummer ingen Tvivl:

¹⁾ o: har jeg god Brug for.

Du haver den fattig' røvet og skændt,
 Helvedes Pine haver du fortjent,
 Din egen Samvittighed dømmer dig,
 Saa faar du aldrig Naade af mig,
 Thi du haver ingen Naade bevist,
 Alle din Livs Tid, enten først eller sidst.
 Det kan ej heller saa til gaa,
 At Pinen din kan Ende faa,
 Dine Synder vejer mere end tusind Pund,
 De synker (!) dig neder til Helvedes Grund,
 Der haver du selver din Afsked:
 Far med de grumme Djævla til Helved' ned,
 Der skal du have den evig' Pine,
 For (fordi) du forsmaaede Budene mine.
 Soli deo gloria (Gud alene Æren).

Hermed er den egentlige Handling forbi; efter Epilogen, hvor Stykkets Moral uddrages, træder Majgreven frem og takker Tilskuerne for deres Tilstedeværelse og Skuespillerne for deres Optræden og inviterer dem til

I Aften i Skolen at være min Gæst
 Paa en ringe Salat o. s. v.

Som det fremgaar af dette Referat, bliver det en Smagssag, om man vil henføre Komeden om Verden og den Fattige til Kategorien Allegorier eller Moralityteter. En Person som Verden er jo en udpræget allegorisk Figur. Skuespillets Hovedmotiv er de forfærdelige Følger, der opstaar af at svigte Gud til Fordel for Verden, en Moral, der ikke alene tydeligt udtales i Epilogen, men ogsaa adskillige Gange i selve Skuespillet af en Figur, der kaldes Interlocutor, om hvem det udtrykkeligt flere Gange i Sceneanvisningerne siges, at han „profert morale“ (o: fremsætter moralske Betragtninger). Ligesom Englene prædiker Moral for Kejseren, saaledes prædiker Interlocutor Moral for Tilskuerne, som han henvender sig direkte til. For det meste tager han sit Udgangspunkt i Englenes specielle Advarsler og uddrager deraf en almen Belæring.

Denne rige moralske Belæring, som Tilhørerne gennem dette Skuespil bliver Genstand for, faar saa er-

statte det dramatiske Liv, selve den dramatiske Spænding, som dette Stykke saa aldeles afgjort mangler. Ydermere kommer saa til dette udramatiske Stof en Række udramatiske Træk; her skal kun nævnes alle de Gentagelser, der finder Sted hele Skuespillet igennem under lidet vekslende Former: Englenes Advarsler (der optræder ialt 8 Engle i Stykket!) og den gamle Kones Bønner om Almisser, der gentages saa godt som uden Variationer.

Ogsaa Scenegangen er undertiden temmelig uklar; af og til synes Scener at være kommet ind paa Steder, hvor de oprindeligt ikke hørte med. Dette gælder i første Række Bondescenerne, som intet har at gøre med selve Skuespillets Ide; de er tydeligt nok anbragte i Stykket for at bringe en højst fornøden Afveksling i det tørre Stof. Sproget i disse Bondescener har da ogsaa gennemgaaende en mere frisk og livfuld Karakter end den øvrige Komædie (bortset fra enkelte Scener). Man har her en lykkelig Fornemmelse af at være kommet ned paa Jorden igen.

Vi gaar saa over til nærmere at betragte Forfatterskabet til disse to Skuespil. Man har da flere Muligheder at regne med. Man kunde tænke sig, at de var originale, d. v. s. at Hovedideen er opstaaet og udformet i en enkelt Forfatterpersonligheds Bevidsthed. Eller man kunde tænke sig, at der ganske vist forelaa en Original, men at Bearbejderen har følt sig forholdsvis frit stillet overfor denne, saa at det foreliggende Resultat i lige Grad bliver et Produkt af Forfatter og Bearbejder; Motivet til en saadan Bearbejdelse vil da fortrinsvis ligge i Hensynet til det hjemlige Publikum. Dette Hensyn kan bevirke, at Navne og Steder lokaliseres, Hentydninger til fremmede Forhold udelades eller ændres o. s. v., saa at et saaledes bearbejdet Skuespil let vil kunne faa Udseende af at være originalt. Det gælder selvfølgelig om at være dobbelt varsom. Endelig kunde man som en tredje Mulighed tænke sig, at et foreliggende

Skuespil er en direkte Oversættelse af en fremmed Original, kun med de Ændringer, som en Oversættelse af Vers paa et fremmed Sprog til danske Vers fører med sig. I det følgende skal det nærmere undersøges, hvorvidt Sandsynligheden taler for, at Tobisë Komædie og Komædien om Verden og den Fattige er Originaler eller Bearbejdelser — det maa udtrykkelig betones, at der her kun kan være Tale om Sandsynlighed, ikke om Bevis — og dernæst hvorvidt der er Ting, der taler for eller imod, at Peder Thøgersen er Forfatteren eller Bearbejderen.

Sammenstiller man Tobisë Komædie og Komædien om Verden og den Fattige, er der straks saa mange iøjnefaldende Forskelligheder, at man paa Forhaand vil vægre sig ved at tro, at de to Skuespil skulde have samme Forfatter. Ikke alene i Emnevalg, men ogsaa i Stil og Udførelse er de to Stykker vidt forskellige. Tobisë Komædie er et hyggeligt, næsten smaa-borgerligt Skuespil, medens den stadige Moraliseringen i Komædien om Verden og den Fattige giver den et Anstrøg af noget fremmedartet og ganske væsensforskelligt fra dansk Aand. Og hvilken Forskel er der ikke paa selve Stilen i de to Dramer! Tobisë Komædie virker helt yndefuld i Sammenligning med Comedia; sikkert og vist er det, at den, der har skrevet Tobisë Komædie, har haft et ganske andet Herredømme over det danske Sprog end Ophavsmanden til Komædien om Verden og den Fattige.

En æstetisk Vurdering drager saaledes en skarp Skillelinje mellem de to Skuespil og giver ubetinget Førsteprisen til Tobisë Komædie, der i langt højere Grad end det andet Skuespil gør Indtryk af at være original. Det er ganske vist ikke lykkedes at finde noget direkte Forbillede for Komædien om Verden og den Fattige, men Stykker med lignende Indhold er velkendte fra den udenlandske Skolekomædielitteratur. Rahbek har saaledes nævnet et Par franske Moraliteter som Paralleller, L'Homme pécheur (Mennesket som Synder) og Bien avisé Mal avisé (Vel faren, Ilde

faren); Overskou henviser i Stedet til en ukendt fransk Morality eller snarere til Joachim Greffs *Mundus, ein schönes neues kurzes spil von der Welt Ardt und Natur* (*Mundus*, et smukt, nyt kort Spil om Verdens Væsen og Natur), udkommet i Wittenberg 1537.¹⁾ Dette er imidlertid heller ikke Tilfældet, men Overskou har Ret i at henvise til, at baade Handlingen og enkelte Udtryk tyder paa en katolsk Forfatter. Utvivlsomt vilde ingen Forfatter i det lutherske Danmark omkring Aar 1600 vove at skrive et Skuespil med saa mange Reminiscenser fra Katolicismens Tid (Munkevæsen, Aflad o. s. v.), allermindst da en Præst; man behøver blot at erindre, at netop paa denne Tid var Kampen paa Liv og Død mellem det rene lutherske Ortodoksi og kætterske Retninger som f. Eks. Kryptokalvinismen paa det højeste. Sandsynligheden taler afgjort for, at den danske Komædie om Verden og den Fattige er en Bearbejdelse af en fremmed Original. Men paa den anden Side forstaar man ogsaa udmærket, at en Bearbejder har kunnet lade sig friste af dette Stykke; Moralen deri har jo forsaavidt en evig Gyldighed. Paa denne Baggrund maa dette Skuespil utvivlsomt ses.

Naar man har med Litteratur at gøre, der ligger langt tilbage i Tiden, maa man naturligvis ikke lægge Nutidens Synspunkter til Grund for Behandlingen. Een Ting gør man vel i ikke at lade ude af Betragtning: de ydre Vilkaar, hvorunder et Digterværk blev frembragt, har været af en ganske anden Art end i Nutiden; det meste af Fortidens Litteratur er blevet til i bestemte Øjemed, kun enkelte Digterværker er blevet til som Resultatet af en indre Trang hos den enkelte Forfatterpersonlighed. Det maa derfor være tilladt at formode, at disse Dramer, som der her er Tale om, ikke vilde være blevet udarbejdede, hvis de ikke direkte havde været bestemt til Opførelse, og med god Grund kan man da vente rundt om i Teksterne at finde forskellige Ting, der hentyder til Op-

¹⁾ Se Overskou: Den danske Skueplads I p. 69 f.

førelsen. Det er klart, at et Skuespil vil gøre et dybere Indtryk paa Tilskuerne, naar det saa at sige foregaar midt imellem dem; man fatter uvilkaarligt større Interesse for det hjemlige og velbekendte end for en Handling, der udspilles i et Milieu, der ligger udenfor Tilskuernes Horisont. Et let Middel til at fremkalde en saadan Illusion hos Publikum er ganske simpelt at ændre Navnene paa fremmede Lokalteter til hjemlige, velbekendte Navne, et Middel, som de gamle Skolekomediebearbejdere ogsaa i høj Grad har benyttet sig af. Af saadanne Navne kan man da gøre sig ret sikre Formodninger om, hvor vedkommende Skuespil er blevet til og opført første Gang. Et Eksempel: Da Tobias og Azarias paa deres Vandring kommer til Tigrisfloden, falder følgende Replikskifte:

- (Azarias) Nu ere vi nær ved Tigris Flod,
Der ville vi tage en Hvile god.
(Tobias) Nu haver jeg aldrig liger' set
End Viborg Sø, tykkes dig ikke det.

Hermed vil Tobias vel sige, at Tigrisfloden forekommer ham at ligne Viborg Sø temmelig stærkt; denne lille Spøgefuldhed faar først sin rette Baggrund, naar man tænker sig den fremsat i Nærværelse af et Publikum, der havde Lejlighed til med egne Øjne at konstatere det samme som Tobias; ydermere siger Narren i Invitationen til Festlighederne efter Opførelsen, at han vil drikke tysk Øl og Rinskvin og ikke Viborg Skald (en kendt Viborg-Ølsort); Meningen er aabenbart den, at han for en Gangs Skyld ikke vil nøjes med den tarveligere Drik, som han er vant til, men ty til de ædlere tyske Drikke. I denne Forbindelse kan det nævnes, at Randers var berømt for sit kraftige Burøl, som formodentlig vilde være blevet nævnet, hvis Stykket havde haft noget med Randers at gøre. De anførte Eksempler er et vigtigt Fingerpeg i Retning af, at det er Viborg, der har Æren af Frembringelsen og Førsteopførelsen af Tobia Komædie.

Men i Viborg levede netop i Slutningen af det 16. Aarhundrede den ypperste Repræsentant for Skolekomedien i Danmark, Hieronimus Justesen Ranch. Det kunde da være fristende at sætte Tobisë Komædie i Forbindelse med ham, og det kunde virkelig ogsaa synes, som om der er nogen Grund til at gøre det. „De iøjnefaldende og lejlighedsvis ganske vellykkede Forsøg paa at karakterisere de optrædende Personer, den ret utvungne og friske, af og til med folkelige Elementer isprængte Diktion kunde saaledes nok, set i al Almindelighed, gøre Indtryk af at vise hen til Hieronimus Justesen; og hertil kommer endnu saadanne Kendsgjerninger, som at Prologen til Tobisë Komædie i alle Hovedtræk følger Gangen i Prologen til Samsons Fængsel, og at der hist og her endog kan paavises Overensstemmelser mellem disse to Stykkers Ordlyd.“¹⁾ Men hvorledes skal man saa forklare den Ejendommelighed, at mens man ikke har undladt at anføre Hieronimus Justesen Ranchs Navn, da man indskrev Samsons Fængsel i det samme Haandskrift, saa findes der intet Forfatternavn ved Tobisë Komædie; hvis Ranch havde været Forfatteren, vilde man dog sikkert have gjort opmærksom derpaa, saa meget mere som man ikke har kunnet være uvidende derom. Ret beset er der ogsaa flere Forskelligheder end Ligheder mellem Ranchs Stykker og Tobisë Komædie, hvad ogsaa Birket Smith gør opmærksom paa. Ranchs Styrke ligger i den dramatiske Koncentration og de mange rige Enkeltheder i Skildringen, altsaa netop de Punkter, hvor Tobisë Komædie saa afgjort ligger under. Men Lighederne lader sig ikke helt afvise; en særdeles tiltalende Forklaring paa dem har Birket Smith givet Udtryk: „Men naar altsaa Hieronimus Justesen ikke kan antages for Forfatter til Tobisë Komædie, maa vistnok ethvert Forsøg paa at udfinde den rette Forfatters Navn betragtes som haabløst, thi vi kender ikke fra Hieronimus Justesens Tid nogen anden Mand i Vi-

¹⁾ Birket Smith i Udg. af Tobisë Komædie p. XVI.

borg, som gav sig af med Skuespildigtning. Paa den anden Side er det jo saare rimeligt, at netop Hieronimus Justesens Eksempel kan have vakt hans Bysbørns Kappelyst, og i Virkeligheden er der adskilligt i Tobiaë Komædie, som synes mig at finde sin bedste Forklaring ved den Antagelse, at Stykkets Forfatter har haft Hieronimus Justesens Virksomhed for Øje og er blevet paavirket af den.¹⁾ Med andre Ord: Ranch har saa at sige dannet „Skole“ i Viborg, og Tobiaë Komædie forholder sig altsaa til hans Stykker som Lærlingens Produkt til Mesterens. Ved denne Antagelse faar baade Ligheder og Forskelligheder den smukkeste Forklaring.

Mens Tobiaë Komædie saaledes med ret stor Sandsynlighed lader sig henhøre til Viborg-Skolen — og det baade i bogstavelig og i overført Betydning — stiller Sagen sig straks vanskeligere, naar Talen er om Komædien om Verden og den Fattige. Undersøger man de i Stykket omtalte Lokalteter for at faa et Fingerpeg angaaende Dramaets Tilblivelsessted, møder man allerede de første Vanskeligheder. Munken er saaledes fra Vestervig Kloster; den optrædende Præst meddeler, at han i Gaar sagde Messe paa Hveen, og at han siden har sunget Non og Prim i Glim. Als forekommer ogsaa, dog vist kun for at danne Rimord med Hals. Men det Stednavn, man særlig har hæftet sin Opmærksomhed ved, er dog Bjellerup, som omtales to Gange i Bondescenerne.²⁾ Da Bonden ikke er videre modig ved at skulle drage til Torvs, anmoder han Konen om at bede Sankt Søren om at vare ham for de Tyve, som saa tit laa paa Lur i Bjelleruplund; hans Anelser gaar i Opfyldelse: der ligger netop Kejserens Soldater; da de ser ham, udbryder Claus Skøt:

Se, der kommer en Bonde lakkendes af Bjellerup Ris,
Mig tykkes, han haver at bære baade Gaas og Gris.

1) Udg. af Tobiaë Komædie p. XVII f.

2) Bondescenerne er aftrykte for sig i Danske Samlinger VI p. 195 ff.

Bjellerup Krat var dengang en velkendt Lokalitet i Nærheden af Randers; det ses f. Eks. af Eske Broks Dagbøger, at han undertiden jagede der¹⁾. I Overensstemmelse med de tidligere fremsatte Synspunkter betyder Omtalen af Navnet Bjellerup sikkert, at Bondescenerne i den i Haandskriftet foreliggende Form er blevet til og først opførte i Randers, og man kan da ledes til den Antagelse, at hele Stykket oprindeligt er oversat og opført i Randers; at Stykket skulde være en Original, er der som tidligere omtalt ingen Grund til at antage. Imidlertid kan der med Rette rejses vægtige Indvendinger mod den Anskuelse, at Randers har Æren af at have frembragt dette Skuespil; alene den Omstændighed, at det paa gældende Navn kun findes i Bondescenerne, der tydeligt nok staar i en udpræget Modsætning til det øvrige Skuespil, er nok til at rejse Tvivl; thi man kan meget vel tænke sig, at netop disse Scener er forfattet i Randers og ved Opførelsen i denne By indlagte i et Skuespil, som ellers ikke havde noget med Randers at gøre. Saadanne Indskud er nemlig ikke ubekendte fra andre Skuespil; ved Opførelsen af „Sussanna“ i Ribe forfattede Peder Jensen Hegelund et Indskud, Calumnia (Bagtalelsen), der er af omtrent samme Omfang som selve Skuespillet. At det netop forholder sig saaledes, at Bondescenerne er et Indskud af en anden Forfatter end Bearbejderen af selve Stykket, kunde ogsaa forskellige andre Ting tyde paa. Det er saaledes omtalt, at Sproget i disse Scener gennemgaaende er mere livfuldt og karakteriserende, mere friskt og frejdigt end i det øvrige Drama. Fremstillingen af Bondens Liv er øjensynlig gjort med et vist Kendskab til Landboforhold i det hele taget, et Kendskab, der paa en velgørende Maade træder i Modsætning til Skuespillets tørre Moraliseren. Man vil ogsaa let indse, i hvor ringe Forbindelse Indholdet af disse Scener staar til Skue-

¹⁾ Se f. Eks. Dagbogen for 8. Januar 1611 i Danske Magazin 4. Række 5. Bind p. 126.

spillet som Helhed; det angaar ikke Stykkets Hovedide paa ringeste Maade. Bondescenerne kunde udelades, uden at selve Handlingens Gang overhovedet berøres deraf. Ogsaa den Maade, hvorpaa de er anbragte i Handlingen, tyder paa, at de er et løst Indskud. Bearbejderen har intet Forsøg gjort paa at indarbejde dem i Skuespillet paa en naturlig Maade. Ogsaa Birket Smith, som gør opmærksom paa den mærkelige Maade, hvorpaa disse Scener er indført i Dramaet, og som gaar i samme Retning som det ovenfor nævnte, er begyndt at tvivle om deres Samhørighed med Skuespillet i det hele taget, uden at han dog tager den fulde Konsekvens: „Saa meget tør dog vistnok med overvejende Sandsynlighed antages, at i hvert Tilfælde de indlagte Bondescener er udførte med en vis Grad af Selvstændighed. Baade har det Billede af Bondens daglige Liv, som her fremstilles, en ret hjemlig Farve, som yderligere forhøjes ved det stærkt jyske Sprog, og der er i Udarbejdelsen en vis Friskhed og et vist, rigtignok temmelig plumpt Lune, der hæver dem fordelagtigt frem for mange andre Partier i Stykket, og som i og for sig nærmest synes at maatte opfattes som Tegn paa en større Originalitet i Behandlingen“.¹⁾

Hvis man antager, at Bondescenerne er et yngre Indskud, som oprindeligt ikke hørte med til selve Stykket, men som er kommet ind ved Opførelsen i Randers, vil det være lettere at give en sandsynlig Forklaring paa andre Ejendommeligheder ved Skuespillet. Der er nemlig en lang Række Overensstemmelser i Dialogen mellem Tobisë Komædie og Komædien om Verden og den Fattige; hertil kommer desuden, at Prologerne til de to Skuespil er næsten ens. Lighederne er saa mange, at det kunde være fristende at henhøre de to Dramer til een og samme Forfatter; men som ovenfor paavist gaar det ikke an — alene af æstetiske Grunde. I og for sig behøver Lighederne heller ikke at betyde noget angaaende Stykkernes

¹⁾ Udg. af *Comedia de Mundo et Paupere* p. VIII.

fælles Oprindelse; i de Tider, der her er Tale om, tog man ganske roligt, hvad man havde Brug for, hvor man kunde finde det. Den litterære Ejendomsret er et forholdsvis moderne Begreb.

Mærkeligst er Forholdet mellem Prologerne til de to Skuespil. Ganske vist er deres Form ret forskellig, men Indholdet af dem er i alt væsentligt ens, saa at der ganske givet bestaar en Forbindelse mellem dem. Det vilde føre for langt paa dette Sted nærmere at komme ind paa Versemaalene i Prologerne, selv om der vilde kunne læses adskilligt af Interesse deri.¹⁾ Her skal kun siges om hele dette Spørgsmaal, at naar Birket Smith udtaler, at „det kan straks fremhæves, at det af den Maade, hvorpaa Gengivelsen finder Sted, er aldeles øjensynligt, at det er „De M. et P.“, der har laant fra Tobiaë Komædie, og ikke omvendt“²⁾, maa det være tilladt at tvivle; Versemaalet i Tobiaë Komædie er i Modsætning til Komædien om Verden og den Fattige præget af stor Regelmæssighed, hvad der nærmest tyder paa, at den er yngst. Men ogsaa de Vers, som findes i Tobiaë Komædie, men ikke i Comædia, synes snarest at være Indskud i en foreliggende Tekst. Prologen til Tobiaë Komædie gør i det hele taget et mere afrundet Indtryk end den noget udtværede Prolog til Comædia.

Men hvor er saa Komædien om Verden og den Fattige blevet til? Hvis man gaar ind paa den Formodning, at Bondescenerne er indlagte i Skuespillet ved en senere Opførelse i Randers, mister Stykket sit Lokalitetspræg, og man er atter henvist til Gissinger. De mange Lighedspunkter mellem de to Skuespil gør det betænkeligt at antage, at de er blevet til paa to forskellige Steder, og der er da i Virkeligheden heller ikke noget, der taler imod, at Komædien om Verden og den Fattige i sin ældste Skik-

1) Den, der ønsker at studere disse Spørgsmaal nærmere, kan henvises til Karl Mortensen: Studier over ældre dansk versbygning I 1901, specielt p. 165 ff.

2) Udg. af Tobiaë Komædie p. XII.

kelse er blevet til i Viborg. Man vil da kunne undgaa at skulle forklare Lighedspunkterne paa en kunstig Maade.

Man kunde tænke sig Forholdet mellem de to Skuespil saaledes: Ældst er Komedien om Verden og den Fattige, baade paa Grund af Indholdet og Formen. Indholdet peger hen paa Kunstformer, som ikke mere var almindelige ved Aar 1600, og som ligger nærmere ved den katolske Tid end andre bevarede Skuespil fra denne Tid; Formen synes at røbe Paavirkning fra tysk Metrik, hvad der gør det sandsynligt, at hele Skuespillet er en Bearbejdelse af en tysk (hollandsk) Skolekomedie. Det er dernæst antagelig blevet opført i Viborg, i hvert Tilfælde har det været kendt der, da en Mand — inspireret af Hieronimus Justesen Ranchs Eksempel — omkring Aar 1600 satte sig for at skrive et Skuespil om Tobias i Lighed med de mange fremmede Skuespil om samme Emne. Han tog saa Prologen til Komedien om Verden og den Fattige og omarbejdede den til regelmæssige Vers. Hvordan man nu end vil tænke sig, at det er gaaet til: disse Skuespil er paa en eller anden Maade kommet til Randers og er blevet opført ved den derværende Skole, mens Peder Thøgersen var Rektor. For at raade Bod paa Savnet af det komiske Element i Stykket indlagde han nogle Scener, som tog deres Stof fra Livet, som det kunde forme sig for en Bonde i Nærheden af Randers. Desuden havde han saa stor Interesse for Skolekomedier i det hele taget, at han lod de forskellige Skuespil, som var blevet opførte i Randers, nedskrive i et stort Haandskrift, som vi endnu den Dag i Dag har bevaret. Til alt Held findes i det samme Haandskrift et Skuespil, Samsons Fængsel, som notorisk er af Viborgforfatteren Hieronimus Justesen Ranch, og som kan sandsynliggøre den Tanke, at ogsaa andre af de i Haandskriftet nedskrevne Skuespil er kommet fra Viborg til Randers og er blevet opførte der. Alt i alt synes dette Haandskrift at være et Bevis for en

interessant Kulturforbindelse mellem Viborg og Randers paa Overgangen til det 17. Aarhundrede; Aarsagen maa vel ses i Ranchs ejendommelige Forfatterpersonlighed.

Hvis denne Antagelse om de to Skuespils indbyrdes Forhold er rigtig, staar det klart, at Peder Thøgersens Adkomst til at faa tildelt Forfatterskabet til disse Stykker er overordentlig ringe. Sandsynligheden taler for, at han kun har forfattet de i Komedien om Verden og den Fattige indlagte Bondescener. Men det er i det hele taget et stort Spørgsmaal, om han ikke ved disse Scener har indlagt sig større Fortjeneste end ved at have bearbejdet et ikke alt for vellykket Skuespil. Skildringer af Bondens Liv i fjernere Tider er vi ikke forvante med i dansk Litteratur, saa at vi maa være taknemlige for det lidet, vi har; dog maa man naturligvis ikke glemme, at Billedet kan være fortegnet af Hensyn til den komiske Virkning. Bonden opfattedes jo til langt ned i Tiden som en udelukkende komisk Figur.

Disse Bondescener tegner et ganske levende Billede af den dovne, stortalende og fejge Bonde, som drager til Torvs med sit gode, danske Sværd, „som mig haver hjulpet i mangen Færd“, men som ikke desto mindre prøver paa at løbe sin Vej, da han faar Øje paa Kejserens Soldater; af den arbejdsomme, men ellers ikke uangribelige Kone (de Varer, som hun giver Manden med, er ingenlunde førsteklases; hun trøster sig med, at de er gode nok til Købstadsfolk), som nok husker, at hun har givet Manden sin Tro, men som alligevel ikke viger tilbage fra at prygle ham, hvis han ikke udfører sit Arbejde til hendes Tilfredshed; endelig af de to Børn, som staar paa Moderens Parti, og som med Glæde gaar med til at prygle ham, da han vender tomhændet tilbage.

Det er ikke uden Grund, at Nyerup kalder Bonden „en sand Pendant til Holbergs Jeppé paa Bjerget. Han har ligesaadan en bandsat Nille til Kone som Jeppé, der har en Mester Erik hængende bag Døren;

og han maa ligesom Jeppe løbe til Købsted, og da han kommer hjem, efterat være blevet berøvet hvad han havde af Soldaterne, faar han Bank af Kone, Søn og Datter.“¹⁾ Det er naturligvis rigtigt; Ligheden synes at være slaaende. Men der er al mulig Grund til at nedlægge Indsigelse, naar Forholdet mellem Skolekomedien og Holberg fremstilles saaledes af Dietrichson: „En anden Mærkelighed er der ellers ved disse Stykker, der ikke bør lades upaaagtet, og som henviser os til den Betydning, denne Tids moralske Skuespil har haft for en senere langt mere udviklet Litteraturperiode: Den overordentlige Lighed mellem de Karakterer, som i hin Tids Skuespil *antyder*, og de, som i den Holbergske Komædie i sine fineste Nuancer udføres, findes ikke blot i Bonden og hans Hustru hos Thøgersen og Holbergs Jeppe og Nille, — i en langt videre Udstrækning kan disse gamle trivielle Komædier siges at have indvirket paa Holbergs Karakterfremstilling: Jesper Oldfux, Arv, Dommerne i flere af hans Stykker og mange andre af hans faste Masker antyder hans Kendskab til den gamle danske Komædie (t. Eks. Hegelunds Susanna, der giver en ikke forkastelig Skildring af to bestikkelige Dommere)“.²⁾ Ikke blot er det nemlig absolut usandsynligt, at Holberg har kendt nogetsomhelst til den gamle Skolekomædielitteratur, hvoraf Størsteparten endnu paa hans Tid kun forelaa i Manuskript, men han har ogsaa udtrykkeligt skildret Jeppe som en sjællandsk Bonde, mens Peder Thøgersens er jysk. Holbergs jyske Bønder som f. Eks. Studenstrup i 11. Juni er skildret med langt mere almene, lidet nuancerede Træk. De andre Figurer, som Dietrichson nævner, har heller ikke noget med Skolekomædien at gøre, men er videre Udformninger — ofte paa Virkelighedens Grund — af Holbergs litterære Forbilleder. Det kan ikke betones for stærkt, at den holbergske

1) Nyerup og Rahbek: Den danske Digtekunsts Historie II 1828 p. 131.

2) Læredigtet i Nordens poetiske Litteratur 1860 p. 68.

Komedie ikke er en Fortsættelse af den gamle Skolekomedie, som Holberg, efter hvad der iøvrigt foreligger, intet Kendskab har haft til, men er en Nyskabning paa dansk Grund i Lighed med Molières Værk og de litterære Traditioner, som det hviler paa.

— — —

Er saaledes Resultatet blevet, at Peder Thøgersens Forfatterskab er mindre af Omfang end almindeligvis antaget, har han dog paa andre Maader indlagt sig store Fortjenester. Ikke alene har han utvivlsomt Æren af at have overleveret Eftertiden en stor og i mange Retninger værdifuld Samling af Skolekomedier, men man kan ogsaa gennem de talrige Notitser af forskellig Art, som findes rundt om i Haandskriftet, danne sig et Skøn om selve Opførelsesmetoden og derved supplere de Oplysninger, som man har andetsteds fra.

Peder Thøgersen har ledet Opførelsen af Skolekomedierne i Randers 1607, og han har egenhændigt noteret forskellige interessante Oplysninger derom i Haandskriftet. Alle disse Notitser er naturligvis skrevet paa Latin; her gengives de i dansk Oversættelse. Foran Komedien om Verden og den Fattige har han skrevet: „Aar 1607, 1. Dag, nemlig 5. Maj, opført denne Komedie, 2. Dag, nemlig 6. Maj, Nabals Komedie, 3. Dag, nemlig 7. Maj, Plautus' gamle Komedie, som hedder Aulularia. Med Kordanse [her følger nogle uforstaaelige Ord], Spil paa Trompeter og Horn, Mimer mellem Akterne og med Sang“. Foran Prologen til Komedien staar: „Komedien om Verden og den Fattige opført i Randers d. 5. Maj 1607 af Skuespildirektør¹⁾ P. [eder] T. [høgersen] fra R. [anders]. Endelig har Peder Thøgersen foran Nabals Komedie noteret følgende: „Denne Komedie er opført i Randers d. 6. Maj 1607 af Peder Thøgersen, Skolens Rektor“.

¹⁾ Saaledes skal det latinske Ord ludimoderator vist nærmest gengives.

Men ser man efter i hans Levnedsskildring, oplyses der, at han med og ved sine Elever og Underlærere agerede trende Komedier, nemlig „1. Verdens Komædie og Spil (et andet Navn for Komædien om Verden og den Fattige); 2. Abigaels, om Nabal og Abigael; 3. Aululariam Plauti *et superflue Comoediam Niding* (og desuden Komædien om Niding)“. Her meddeles altsaa, at Skuespillet om Karrig Niding ogsaa blev opført ved den paagældende Lejlighed. Men Oplysningen i Levnedsskildringen beror formodentlig paa en Fejltagelse; for det første er der angivet, at der blev ageret *trende* Komædier, for det andet vilde det sikkert have været oplyst i Haandskriftet, om Karrig Niding var blevet opført sammen med Aulularia, da Haandskriftets Bemærkninger er blevet noteret omtrent saamtidig med Opførelsen i Modsætning til Levnedsbeskrivelsens, der synes at være fra et langt senere Tidspunkt.

Man vil maaske undre sig over, at der blev opført Skuespil tre Dage i Træk, en Ejendommelighed, som dog ogsaa kendes andre Steder fra; f. Eks. opførtes der Skuespil i Ribe d. 4.—6. Juni 1571 og d. 15.—17. Juni 1572. Man vil lettere forstaa dette, naar man tager de ydre Teaterforhold i Betragtning. Komædiene opførtes af Skolernes Elever, som uden al Tvivl har sat stor Pris paa disse Opførelser, der indbragte dem en Del Fridage og ikke saa faa Festligheder. Set fra Skolens Synspunkt var det da det mest praktiske at samle disse Opførelser indenfor et mindre Tidsrum i Stedet for at stykke dem ud over hele Aaret, saa meget mere som Skueplads og alle Sceneeffekter for hver enkelt Gang møjsommeligt maatte skaffes til Veje; man maa erindre, at et fast Teater faar man først paa Holbergs Tid, i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Det er saaledes forstaaeligt, at man koncentrerer Skuespilopførelserne omkring de store kirkelige og folkelige Fester. Efter al Sandsynlighed har Birket Smith Ret, naar han formoder, at Opførelsen i Randers 1607 var et Led af

Majfestlighederne; Majgreven optræder jo oven i Købet i egen Person paa Scenen.

Kaster man et Blik paa Repertoiret ved den paa-gældende Lejlighed, maa man indrømme, at Peder Thøgersen har haft en heldig Haand. Først et Par Skuespil, hvoraf Tilskuerne har kunnet uddrage en ikke ringe Opbyggelse og moralsk Belæring, endelig som Afslutning en klassisk Komædie, som sikkert højligt har moret Publikum; Peder Thøgersen har virkelig forstaaet — for at tale med en klassisk Digter — at forene det nyttige med det behagelige.

Endelig hvad selve Opførelsens Karakter angaar, saa synes den ikke at have været væsensforskellig fra lignende Opførelser andre Steder, men takket være Peder Thøgersens Notitser ved vi nu særdeles god Besked om forskellige Enkeltheder, som det skal omtales i det følgende.

Hvor Opførelsen har fundet Sted, er aldeles ukendt, maaske paa Raadhuset, maaske paa Torvet, sandsynligvis dog i fri Luft. De ydre Forhold har været meget primitive. Der har antagelig været spillet paa en Slags Forhøjning, bygget af Træ (i Datidens Teatersprog kaldtes dette Stillads „Palads“); under „Scenegulvet“ skjult for Tilskuerne var Helvede, hvorfra Djævlene dukkede op for at gribe Tobias eller for at hente Kejserens Sjæl. At et Skuespil stillede store Krav til Tilskuernes Fantasi, er sikkert og vist; Kulisser o. lign. eksisterede nemlig saa at sige ikke, saa at man selv maatte tænke sig til de Sceneforandringer, som omtales i Skuespillet. For at nævne et Eksempel: Tobias' og Azarias' Vandring i Tobiaë Komædie er blevet fremstillet paa den Maade, at de er gaaet fra den ene Side af Scenen til den anden, alt imens de har fortalt Tilskuerne, hvad de saa undervejs. Og Datidens Publikum havde virkelig saa megen Fantasi, at det saa, hvad Skuespillerne sagde, det skulde se. Sandsynligvis har heller ikke de Skuespillere, som lige i Øjeblikket ikke „optraadte“, forladt Scenen, men er blot traadt til Side; et Vidnes-

byrd herom har vi i Komeden om Verden og den Fattige, hvor Peder Thøgersen midt i en Kroscene, hvor Kejserens Tjenere sidder og taler sammen, har tilføjet: Her gaar de ind paa Prosceniet, som de er gaaet bort fra, for at den femte Engel og Interlocutor kan komme til at tale o: fremsige deres Replikker.

Tilskuérpladsen har været lige saa primitivt indrettet som selve Scenen; i de allerfleste Tilfælde har Publikum maattet staa op, og kun de allerfornemste Tilskuere fik Siddeplads i Nærheden af Scenen.

Man kan levende sætte sig ind i det betydelige Arbejde, som gik forud for selve Opførelsen. For det første maatte altsaa Scene og Tilskuérplads skaffes til Veje; dernæst Arbejdet med Indstuderingen. Skuespillerne var — som tidligere omtalt — Skolens Lærere og Elever; desværre vides det ikke, om Rektor Peder Thøgersen selv har spillet med — om hans Kollega Hieronimus Justesen Ranch fortæller Sagnet, at han ved Opførelsen af et af sine Skuespil selv paatog sig Narrens Rolle. Endelig kom hertil Spørgsmaalet om Skuespillernes Kostumer. Reglen synes at have været, at man laante sig frem, saa langt man kunde; saaledes rettes der i Epilogen til Hegelunds Susanna en Tak til

alle dem, som disse Dage
Med vore Personer havde Umage
Dennem at udklæde og staffere.

Noget nærmere angaaende de enkelte Personers Kostumering er ikke kendt; kun for Narrens og Djævelens Vedkommende ved vi forholdsvis god Besked. Narren er karakteriseret ved Narrebriksen, en kort, stumpet Trøje og en strantsiddende Hue med store Øren; til Djævelkostumet hørte „først og fremmest *Hørnene* og *Halen*, samt et *sværtet Ansigt* (vistnok oftest med rød, udhængende Tunge) og sorte Hænder; thi den sorte Farve krævedes lige saa afgjort for at betegne Djævelens Ondskab som den hvide for at betegne Englenes Uskyld (Asmodæus i Tobiaë Komedi kaldes en „Djævel saa sort“). Ogsaa Krop-

pen har sikkert været indhyllet i et sort eller dog mørkt Stof, allerhelst — hvis det kunde faaes — *Skind*, da man i hine Tider sædvanlig tænkte sig Djævelen som sort¹⁾

Men var saa alle Ting i Orden, kunde Forestillingen tage sin Begyndelse. Dette skete ved, at Fortaleren traadte frem og bad Tilskuerne om at forholde sig roligt under Spillet. Saaledes i Tobiaë Komædie:

. . . . Det skulle I se i dette Spil,
Værer I stille og hører til,
Det vil vor Skolemester gerne ombede,
Det bede og vi, her er til Stede,
Thi det er eders egen Ære,
Andet vil jeg ikke nu begære.

Og i Komædien om Verden og den Fattige:

Des imellem beder vi eder her om,
At I giver os Lyd, Plads og Rum
Til at agere,
Eder til Ære,
Thi det er eders egen Ros og Ære,
Andet ville vi ikke af eder begære
Paa denne Tid
Med stor Flid.

Det fremgaar nemlig tydeligt, ikke alene af de her anførte og mange andre Prologer, men ogsaa af forskellige Beretninger om Skuespilopførelser, at Dattidens Publikum var temperamentsfuldt og undertiden meget forstyrrende. I hvor høj Grad Tilskuerne har levet med i Stykket, og Skuespillerne er gaaet op i deres Roller, viser følgende Optrin fra Festlighederne i Anledning af Kristian den Fjerdes Daab 1577: „Der opførtes af Studenter ved Københavns Universitet en Komædie i Slotsgaarden, forestillende Davids Kamp med Goliath. Da man nu kom til det Punkt i Stykket, hvor Filisterne i Følge Forfatterens Anvisning rædselsslagne skulde flygte for Israeliterne, undsaa det Parti, som spillede Filisterne, sig for i Overværelse af Konge, fremmede Gæster og Rigets høje Adel uden videre at følge Forskriften og satte sig

¹⁾ Birket Smith i Danske Samlinger 2. Række III Bind p. 231.

drabeligt til Modværge. Der udspandt sig en veritabel Kamp, i hvilken der vankede blodige Pander, og paa Tilskuerpladsen steg Spændingen til det yderste. Den gamle Rigsadmiral Peder Skram, der paa Grund af Nærsynethed havde taget Plads i første Række, udbrød i høje Kampraab og var nær skrævet over Skranken for at stille sig i Spidsen for Herrens udvalgte Folk; men dette, der lige saa vel som Modstanderne følte Publikums Øjne hvilende paa sig, tog sig voldsomt sammen, og ved en mægtig Kraftanstrengelse slog det endelig under drønende Applaus Guds Fjender paa Flugt^{.1)}

Først naar Prologus havde tilvejebragt Tavshed og havde præsenteret de forskellige Personer, kunde Spillet tage sin Begyndelse. Men den opmærksomme Tilskuer havde ikke alene selve Skuespillet at glæde sig over; der var nemlig ogsaa indlagt Musik, Sang og Dans i Stykkerne, og her faar vi rige Oplysninger gennem Peder Thøgerssens Notitser. Han har nemlig i Haandskriftet noteret, hvilke Sange og hvilken Musik der blev benyttet ved Opførelsen af Komedien om Verden og den Fattige; efter Prologen blev der spillet paa Horn og Trompet („instrumentis musicis canitur, tubis et buc:“). Efter I 2. (1. Akts 2. Scene) synges Quærite primum regnum dei (Søg først Guds Rige), før anden Akt synges Ecce quam bonum eller Hvo haver ikke Venner, efter II 2. synges Tempus adest (Nu er det Tid), og paa denne Maade hele Stykket igennem. I Komedien om Verden og den Fattige nævnes ikke bestemte Danse, men efter Epilogen har Peder Thøgerssen noteret følgende: „Her spilles paa Citar, mens Danserne gaar ud. Derefter træder Floriger frem. Floriger eller Majgreven frem-siger følgende efter Epilogen og de *fremførte Kor-danse*“; derimod nævnes det udtrykkeligt i Tobixæ Komædie, at der efter Skuespillet „blev indført trende Dans: 1) Pygmerdans 2) Rytterdans 3) Daaredans“.

¹⁾ Carl S. Petersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie I 1929 p. 447 f.

Ogsaa i Tobisë Komædie er det angivet, hvilke Sange der benyttedes ved Opførelsen af dette Stykke.

Naar saa Skuespillet heldigt var ført til Ende, var der kun tilbage at bringe en Tak til Tilskuerne for deres Interesse og til Skuespillerne for deres Arbejde. Saaledes sluttes der i Tobisë Komædie:

Tak have I, hav Tak og Ære,
 I ville saa længe til Stede være
 Og flittig høre og venlig se
 Baade Spil og Dans, vi lode her te.
 Des (derfor) bør mig eder at takke smukt
 For eders Spil og ærlig Tugt
 Skolemester, Hører og Medbrødre alle,
 Ærlig jeg eder og hæderlig kalde,
 I haver i Dag gjort eders Bedste,
 I Aften skulle I være min' Gæste,
 At æde med mig en ringe Salat,
 I lader mig ikke blive forladt.

At det ved den paafølgende Fest næppe er blevet ved „en ringe Salat“ alene, bliver saa en Sag for sig; Skuespillerne har sikkert vidst at tage Revanche for alle deres Anstrengelser, inden det besværlige, slidsomme Skoleliv igen begyndte.

Hermed er Behandlingen af Peder Thøgersen og hans Indsats ved Opførelsen af Skolekomædiene i Randers 1607 til Ende, og det kan kun beklages, at vi ikke kender endnu flere Enkeltheder, der kunde fuldstændiggøre det undertiden temmelig uklare Billede, som man kan danne sig paa Grundlag af det foreliggende. Der kendes desværre heller ikke andre tilsvarende Forestillinger fra Randers, hverken før eller senere end 1607, hvordan det saa end hænger sammen hermed. Maaske er det tilfældigt, at der ikke foreligger Oplysninger herom, maaske — og snarere — har der ikke været flere Opførelser i Randers end denne ene; det er jo tænkeligt, at Peder Thøgersens Forgængere og Efterfølgere i Rektoratet har haft andre Interesser. Vi staar altsaa paa bar Bund, naar vi vil undersøge, om denne enkelte Opførelse har været væsensforskellig fra tilsvarende andre

Steder; dette synes dog ikke at have været Tilfældet. Set under ét bærer disse dramatiske Forestillinger et interessant Vidnesbyrd om karakteristiske Sider af Datidens aandelige og kulturelle Liv, som paa mange og afgørende Punkter er forskelligt fra senere Tiders, men som vi dog nødigt vilde have været uden Kendskab til. Her ligger fortrinsvis disse gamle Skuespils Værdi; Poesien mangler som oftest i uhyggelig Grad.

Tilføjelse til p. 41 f.

Efter at denne Afhandling er skrevet, er der i Danske Studier 1929 p. 127 ff. fremkommet en Afhandling om Mellemspillene (Johs. Pedersen: Tre danske Mellemspil. Fra „Randershåndskriftet“, Gl. Kgl. Saml. 794 Fol.). De er der aftrykte med nogle indledende Bemærkninger. Intet i hin Afhandling kan imidlertid ændre den Opfattelse af Mellemspillene, som her er gjort gældende.

Slægten Hvas fra Tebbestrup.

Af Anthon Jensen, Randers.

AA Haslund Kirkegaard, Øst for Vaabenhuset, findes en ca. 200 Aar gl. Ligsten, Størrelse 135×197 cm.

Stenen, der efter ældre Folks Vidnesbyrd skal have ligget urørt paa den oprindelige Plads, er meget anselig og smukt udhugget, baade hvad angaar Indskrifter og billedlige Fremstillinger, og har holdt sig godt, naar det erindres, at den har ligget der ca. to Hundrede Aar.

Stenen er brudt paa skraa tværs over, hvad gør det noget vanskeligt at læse hele Indskriften, men med Undtagelse af et Par enkelte Ord og et Tal er det dog lykkedes om end med nogen Vanskelighed.

Størstedelen af Stenen er optaget af den egentlige Indskrift, men foroven og forneden findes følgende:

I hvert Hjørne runde Partier, vistnok forestillende Markens Afgrøde, f. Eks. i øverste venstre Parti: Solsikke, i nederste højre: Aks, de andre er noget utydelige. I Stenens Hjørner helt foroven og helt forneden har der været indhugget Henvisninger til Bibelen, saaledes øverst til højre: Psal. 103, v. 15, nederst til højre: Joh. 12, v. 24. De to andre er dels utydelige, dels forvitrede. Foroven er Opstan-

delsen fremstillet midt for, endnu tydeligt, og fra Stenens venstre Side op omkring Billedet og derpaa ud til Siden findes indhugget følgende:

JEG ER OPSTANDELSEN OG LIVET HVO SOM TROER PAA MIG HAND
SKAL LEVE ALIGEVEL HAND DØER

Joh 11 v 25

Nederst paa Stenen midt for i en aflang Firkant er indhugget Timeglas og Dødningehoved og derunder: QVIS EVADET.

Indskriften midt paa Stenen lyder saaledes:

HER UNDER HVILER I HERREN DEND ERLIG AGT
BAR OG VELFORSTANDIGE MAND NU SALIG WOGN
THOMASSON BARNFØD HER I HASLUM AAR 1643
SOM BOEDE OG DØDE I TEBESTRUP AAR 1724
UDI HANS ALDERS 81 AAR MED SIN KIERE HU
STRUE DEND ERLIG DYDIGE OG GUDELSKENDE MA
TRONE ANNE ERIKSDATTER BARNFØD
I ØSTRUP AAR 1666 HUN DØDE AAR 1738 UDI
HENDES ALDERS 73 AAR DE LEVEDE TILSAMMEN
— — — — — ÆGTESKAB — — — AAR AF GUD VELSIG
NET MED 5 SØNNER OG 1 DATTER GUD GIVE
DENNEM OG OS ALLE EEN GLÆDELIG OPSTANDELSE

HVER CHRISTEN DETTE LÆS HJÆLP TIL VI ROLIG HVILER
AT INGEN MED FORTRÆD TIL VORIS GRAW HENILER
BETÆNCK DU DOG EENGANG SKAL KOM I GRAW AT BOE
GUD GIVE DIG MED OS EEN ÆRLIG HVILE ROE

Denne Sten forekom mig at være af saa stor Interesse, at jeg søgte at faa Oplysninger om det der begravede Ægtepar, og Hr. Gaardejer *Marinus Christensen* i Tebbestrup kunde oplyse, at det var tidligere Beboere af Gaarden Matr.-Nr. 8 a i Tebbestrup, formentlig Selvejere. Denne Gaard var i sin Tid købt af Fru *Christensens* Bedstefader, *Laust Lassen*, der forøvrigt en Gang i 1860erne satte sig bestemt imod Ligstenens paatænkte Flytning, saa den blev liggende paa sin Plads.

Paa Henvendelse skriftligt til Landsarkivet i Viborg blev der svaret, at man intet kunde oplyse, da den gamle Kirkebog for Haslund Sogn var gaaet tabt ved Præstegaardens Brand i 1880, men ved et Besøg paa Arkivet lykkedes det min Ledsager, Hr. *Jens Kjeldsen* af Haslund, at finde Anne Eriksdatters Navn i et Skifteregister, og derefter fandtes den paa-gældende Skifteprotokol, visende Skiftet efter Enken

i 1738. Den Tanke, at de afdøde havde været Selvejere, viste sig at være fejl; det havde været en Fæstegaard ligesom de øvrige Gaarde i Tebbestrup paa den Tid.

Men dette Skifte viste sig at være en betydelig Overraskelse, som kan fremføres som et Eksempel paa, hvilke Værdier af Oplysninger der gemmes i Landsarkivet.

Det viste sig nemlig, at *Anne Eriksdatter* er Moder til den betydelige og fremragende Slægt af Tebbestrup ved Navn *Hvas*, her stavet *Huas*, som Etatsraad Fr. Hvass, der ejede Frederiksdal i en Aarrække indtil 1877, senere Rolighed Øst for Randers, har skænket et Afsnit paa over 100 Sider i sit personalhistoriske Værks 5. Bind: Samling af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet *Hvas*, der er trykt 1890. Forfatteren har deri omtalt 3 Brødre og 1 Søster af denne Slægt fra Tebbestrup, nemlig *Jens Madsen Hvas*, *Mads Vognsen Hvas*, *Thomas Vognsen Hvas* og *Maren Vognsdatter Hvas*, men Skiftet viser, at der var endnu en Søn, *Martinus Vognsen Hvas*, „Riidefoged paa Glorup i Fyen“, og Ligstenen viser, at der har været en Søn, der var død tidligere, efter Skiftet, hvori det hedder: „dend salig Koenis til denne Tid levende Børn“.

Fr. Hvass har ikke kunnet oplyse, hvem der var disse Søskenendes Forældre, og det er jo mærkeligt nok, da Nøglen til at løse dette Spørgsmaal har været ham saa nær, idet Ligstenen ligger ganske nær Haslund Kirkes Dør, som han sikkert har passeret mange Gange; han boede den jo nær, og bl. a. er hans yngste Datter, *Tychine*, senere gift med Pastor *Østergaard* i Virring, døbt der 1872.

Fr. Hvass har ud fra disse Søskenendes Navne sluttet sig til, at Faderen maatte hedde *Vogn Jensen Hvas* og Bedstefaderen *Jens Madsen Hvas* ligesom den ældste af Brødrene, hvis fra de øvrige Søskenendes afvigende Efternavn saaledes maa udledes af, at han var opkaldt efter sin Bedstefader. Dette er ikke rig-

tigt, da Skiftet viser, at Moderen hed *Anne Eriksdatter*, og Ligstenen at hendes tidligere afdøde Mand hed *Wogn Thomassen*, og fra ham er saa Efternavnet *Vognsen*. Men tillige kan det ses af Matriklerne af 1664 og 1668 at begge disse Aar boede Gaardmand *Mads Rasmussen Hvas* i Tebbestrup. Han var *Anne Eriksdatters* 1ste Mand og maa være død ca. 1689.

Nu er det saa uheldigt, at Bruddet i Ligstenen netop gør det umuligt at se, hvilket Aar *Wogn Thomassen* og *Anne Eriksdatter* er bleven gift, hvilket vilde have været absolut afgørende, men den førnævnte Oplysning kan dog nok betragtes som Bevis, da den ældste Søn hedder *Jens Madsen Hvas*. Navnet *Hvas* stammer saa fra *Mads Rasmussen Hvas* i Tebbestrup.

Han har været betydelig ældre end Hustruen, der er gift meget ung og tidlig er bleven Enke. Hendes 2den Mand, *Vogn*, der var ca. 23 Aar ældre end hun, ved vi altsaa om, at han var „barnfød“ i Haslund. Om han har været af Hvas-Slægt, eller dette at hans Børn bærer dette Navn kun tør afledes fra Moderens første Mand, ved vi ikke.

Der har i langt ældre Tider levet forskellige betydelige Slægter af Navnet *Hvas*, baade adelige og borgerlige, men om Tebbestrup-Slægten har sit Udspring fra een af disse Linier er der, saavidt mig bekendt, ikke oplyst noget, ligesom der ikke kan ses nogen Forbindelse med Etatsraad *Hvass's* Slægt, der skriver Navnet med 2 s'er. Navnet *Vogn* findes ret hyppigt i de gamle Hvas-Slægter, men det beviser jo ganske vist intet.

Fr. Hvass har omtalt som en Mulighed et Slægtskab med Præsten i Tvede og Linde, *Jakob Poulsen Høeg*, der døde den 17. Jan. 1736, da Skiftet efter ham viser, at Brødrene *Jens*, *Mads* og *Thomas Hvas* hver tog et af Præstens Børn til sig. Ved samme Lejlighed nævnes ogsaa, at Provst *Arild Friis* af Spentrup og Monsr. *Hans Hasselbalch* af Randers hver tog et af Præstens Børn til sig. *Hans Hassel-*

balch er jo sikkert den samme, som har Regninger i Skiftet efter *Anne Eriksdatter*. Lægges man Mærke til, at Skiftesamlingen holdes i *Niels Jensen Høegs Gaard* i Tebbestrup, kunde dette da ogsaa mulig tyde paa Slægtskab.

Det kunde være fristende at hidsætte Tebbestrup-Hvassernes Stamtavle, men den vilde optage for stor Plads i Aarbogen og den kan forøvrigt findes i *Fr. Hvass's Værk*, der faas i Statsbibliotheket. Forfatterens Bemærkning, „Tre Sønner, der gennem Skriverstuen paa Godskontoret gik op til Besiddelsen af Sædegaarde, og en Datter, der ægtede en Præst, vidner om, at der var Energi og Dygtighed i det Hjem, hvorfra denne Slægt udgik“, er sikkert rigtig, ligesom han nævner, at „Familien kom til at efterlade sig et bredt Spor i Jyllands Gods- og Personahistorie“. Hertil kunde føjes, at en Sønnesøn af Ægteparret i Tebbestrup blev adlet under Navnet de Lindenpalm, nemlig *Jørgen Hvas*, Ejer af Tirsbæk m. m., som han kom til ved Giftermaal med *Christen Lindes Enke*, *Maren Loos*.

Udskrift

af

Skifteprotocol for Frisenvold og Løistrup Godser
1738—63, Bl. 2.

Skifteforhandling

efter salig *Anne Erichsdatter*, som boede og døde udi
Niels Høegs Gaard i Tebbestrup.

Anno 1738 dend 25. Octobris var jeg underskrevne *Peder Munch*, Fuldmægtig ved Frisenvold, som Skiftesforvalter paa mit høie Herskab, Deris høygrevelige Excellence *Reventlous Veigne*, samt Birkedommer *Ancker Lange* af Wissing paa Rættens Veigne, med til os tagne 2de Vurderingsmænd, *Thomas Knudsen* og

Jens Lauridsen af Tebbestrup, forsamlet udi *Niels Jensen Høegs* Gaard ibidem for at registeere og wurdere saunt wiidere skifte og deele salig *Anne Erichsdatter*, som der boede og døde, hendis efterladte Midler og Effecter inellem dend salig Koenis til denne Tid levende Børn, som ere følgende:

Jens Madsen Huus, boende paa Tulsted ved Aalborg,
Mads Vognsen Huus, Foeged og Forpagter paa Ulstrup,
Maren Vognsdatter, som haver tilægte Hr. *Eggert Christoph-
 er Bentzon*, Sognepræst til Quondbye Menig-
 hed i Sælland.

Thomas Vognsen Huas fra Frisendahl, og
Martinus Vognsen Huas, Riidefoged paa Glorup i Fyen.

Og er da udi Overværelse af Seignieur *Thomas Huus* fra Frisendahl og Birkedommeren ved Friisenborg Birketing samt Forvalter ved Haxholm Seignieur *Friederich Sritzer*, som haver *S: Mads Huasis* Datter tilægte og skal hafve Fuldmagt fra de andre Arfvinger at bievaaene denne Forrætning, Skiftet udi Stærffboen foretaget, hvor da først blev oplæst dend i Stærffboen holdte Registering og Forseiglingsforrætning af 17. April 1738, og er Ord til andet saaledes lydende:

[Overspringes som overflødig, da det samme gjen-
tages i den følgende Registrering.]

Derefter blev *Niels Høeg* med de andre i Huuset tilspurdt, om de vidste viidere dend salig Koene tilhørende, som kunde komme Boen til Indtægt og Arvingerne tilgoede? Hvortil de svarede Ney!

At saaledis er passerit og befunden tilstaaes under voris Hænder.

Datum Sterfboen ut supra.

Paa min Hosbonds Veigne og udi hans loulig Absense:

Jens Bach.

Som overværende ved denne Forrættning:

Thomas Knudsen.

I: L: S,
er Jens Laursens Nafn.

Dernest begierede Skiftesforvalteren, Hr. Birckedommer *Svitzer*, ville behage at fremlægge sine ihænde havende Fuldmagter paa de udebleevende Arfvingers Veigne, Skiftet at bieveane og deris Rætt observere, hvilcket og skeede, deels in originali, og deels under vidimerit Copier, saasom først Sr *Jens Huas'*is Originalskrivelse til *Mads Huas* af 4. Juny 1738:

Hierte Broder!

Af din goede Skrivelse fornemmer jeg, at Fuldmægtigen ved Frisenvold har ifølge af Loven for de fraværende Arfvingers Skyld registeret og forseyglet det lidet, hun kand have |: nembli^g voris salig Moder: efterladt sig for dermed til Skifte og Deeling imellem Arfvingerne at fortfare. Hvad sig da min Sag angaaer, da overlader jeg dend gandske til kiere Broder, og erklærer herved at være fornøyet med, hvad du derudinden gjør og lader, saavidt loulig og rætt er, og dette mit Brev at være dig Beviis derfor til vedkommende Skifteforvalter.

Næst fligtig Hilsen fra min Koene forblivende med ald Oprigtighed.

Hiertebroders tienstskyldige Broder og Tiener:

Jens Huas.

Tulsted, den 4. Juny 1738.

Andet:

Hr. *Eggert Christopher Bentzons* Originalbrev til *Mads Huas* af 20. May 1738:

Høytærede, kiere Svoger!

Af kiere Svogers meegit ærede Skrivelse af 29. April fornemmer ieg, at det har behaget Gud ved Døeden at bortkalde min Koenis gamle Moeder, *Anne* salig *Wogn Thomesens* i Tebbestrup, saavel som og at Fuldmægtigen ved Frisenvold har i Følge af Loven for de fraværende Arfvingers Skyld registeret og forseyglet det lidet, hun kand have

efterladt sig for dermed til Skifte og Deeling imellem Arfvingerne at fortfare. Hvad sig da min Koenis Sag angaar som en Daatter og Mindstearfning i Boet, da overlader jeg dend gandske til kiere Svoger og erklærer herved gandske at være fornøyet med, hvad hand derudi gjør og lader, saasom og dette mit Brev kand tiene til et Bevis derpaa for vedkommende Skifteforvaltere.

Iøvrigt er ieg stedse med Guds Velsignelses Tilønskning og kierligste Hilsen til kiære Svoger selv, gode kiereste og kiere Børn fra min Koene, mig og vores smaa Børn

høytærede, kiere Svogers hulde Svoger og Tiener

E. C. Bentzen.

Kundbye, d. 20. May 1738.

Tredie:

Sr *Martinus Huasis* Brev til *Mads Huas* af 20. July 1738, deraf Extract forsaavidt denne Skiftehandling betreffer blev fremlagt og lyder saaledes:

Extract

af Sr *Martinus Huasis* Skrivelse til hans Broder Sr *Mads Huas* af Dato 20. July 1738:

. . . at ieg skyldig tacker Broder, fordi hand mig har ladet viide vores goede, gamle, kiere Moeders Døed og salig Henfardt fra denne syndige Verden, som ieg og forlængst har tagen Deel udi Sorgen effter Vilkor, saameegit glæder mig, at hun hæderlig og repeeteerlig er begravet, og altsaa effterdi ieg som fraværende dertil indtet har contribuered, saa er det langtfra, at ieg pretenderer mindste af hendis Effterladende, uden hvad I godvillig vil, om der var noget i Behold, at min salig Moeder io gierne vilde forlængst givet mig rætt en goed Seng, ieg meener Klæder, er det saa, hendis Villie effter Døeden kand skee, er det vel og mig en Glæde, som ieg og rede-

baand min Andeel af Begravelset etc. vil og skal betale

Rigtig efter Originalen testerer

F. Svitzer.

Og endelig *Mads Huasis* Fuldmagt til Sr *Friderich Svitzer* for denne Forrætning paa hans og santlig Medarfvingers Veigne tilligemed Sr *Thomas Huas* at overvære og afgjøre, af Dato 6. Octobris sidstleeden, hvoraf ligesaa Extract blev fremlagt til at indføres i Skifteacten, lyder saaledes:

Extract

af Sr *Mads Huasis* Skrivelse til *Friderich Svitzer*, forsaavidt som angaar Skiftet effter salig *Anne Erichsdatter* i Tebbestrup:

. . . at han tilskriver Monsieur *Munch* om at forrætte Registering og Vurdering over aldt, hvis dend salig Koene kand have effterladt sig og være hende tilhørende med viidere, Skiftet til Endelighed io før io bedre at befordre effter dend salig Koene, saaleedis som forsvarlig kand ansees for de Fraværende effter deris Fuldmagters Indhold til mig, som ieg herhos sender til hannem og overdrager hannem samme Fuldmagt baade paa mine fraværende Sødskendes Veigne og mine egne Veigne, kand derudi tilligemed min Broder *Thomas Huas* at giøre og lade, hvad de for bæst og tienligst eragter, . . . etc.

Rigtig Copie testerer

Svitzer.

Samme Documenter findes med forordnet stemp-
let Papiir bielagt.

Effter at dette var tilført, vilde Skiftesforvalteren fornemme hos Sr *Svitzer* og *Thomas Huas*, om de hafde noget viidere at erindre, førend med Registering og Wurdeering over Boens Effecter vorder foretaget? Dertil de svarede Ney! Og er da Boen regi-

steret og af de forhen nafngifne 2de Mænd vurderit, som efterfølger:

I den salig Koenis Stue:

1 lidet rund Furbord med aaben Foed 1 Rd., 1 gammel Lændstoel overtrækket med sort Lædder 4 Mk., 1 liden Spindstoel med Sivebond 4 Sk., 1 liden Furskammel, gammel, 2 Sk., 1 Fursængestæd med Eegestolper, rød anstrøgen, 1 Rd. 4 Mk., 1 blaae og hviid Dreyelsomheng, bestaaende af 3 Stykker og 1 Kappe 1 Rd. 1 Mk.

Udi Sengen fandtes følgende Klæder:

1 hviid og rødstriberet Olmerdugs Overdyne 2 Rd., 1 guuel og blaaestriberet Bolster Underdyne 1 Rd. 4 Mk., 1 dito blaae og hviid Bolster Underdyne 3 Rd., 1 hviid og blaaestribet Bolster Hoveddyne 3 Mk., 1 dito gammel 2 Mk., 2 smaae Hovedpuder af trycket Tøy med Pudesvor 3 Mk., 1 gammel stribet Sængklæde 1 Mk., 1 Par Hørgarns Lagner 1 Rd. 8 Sk., 1 sort anstrøgen Egeekiste med Laas og Nøgel samt 5 Jern over, fandtis forseiglet, vurderit for 4 Rd. Udi samme Kiiste fandtes: 12½ All. nye blaae og hviid Bolster a 1 Mk. er 2 Rd. 8 Sk., 13 All. dito, noget grovere, a 1 Mk., 2 Rd. 1 Mk., 13 Ø Hørgarn a 1 Mk. er 2 Rd. 1 Mk., 10 Ø kogt Blorgarn a 10 Sk. 1 Rd. 4 Sk.

Den salig Koenis Gangklæder:

1 gammel sort Stoffes Kiol 1 Rd. 1 Mk., 1 brun hiemgiordt Kiol, som af Arfvingerne blev tilstaaet *Maren Jensdatter*, for hun hafde iidelig oppasset den gamle Koene, blev uden viidere Wurdering, efftersom en Deel Nærværende tilstoed, den salig Koene hende samme i levende Live hafde givet. 1 sort Skiørt af hiemgiordt Tøy 3 Rd. 8 Sk., 1 brun dito 2 Mk., 1 blacket dito 3 Mk., 1 Kartuns Kaabe, sort og hvid, med Sølfhægter 1 Rd., 2de blaaestribet Forklæder 1 Mk. 8 Sk., 1 gammel dito 4 Sk., 1 gammel Kartuns Kaabe 8 Sk., 1 rødstriberet Liv til en Trøye 1 Mk.,

3 Hørgarns Særcker 3 Mk., 1 sort Kyse af Silketø 1 Mk., 1 guel Hue af Silketø 6 Sk., 1 hviid Kani-fases Hue 8 Sk., 1 gammel sort Flors Sætt 4 Sk., 1 sort Damaskes Modest 4 Mk., 2 Kniplings Linhatter 12 Sk., 1 Linhat uden Kniplinger og 1 Strimmel 2 Sk., 1 gammel Nætteldugs Tørklæde 8 Sk., 1 Hør-lærrets dito 4 Sk., 1 blaastriberet Tørklæde 6 Sk., 1 Par Halærmer med Kniplingstacker 2 Sk., 1 Par dito uden Kniplinger 2 Sk., 1 sort Hovedflor, gam-mel, 6 Sk., 1 hviid Hørlærrets Forklæde 1 Mk., 1 Par sorte Vandter 2 Sk., 1 hvid Muffe med sorte Plætter 2 Sk., 1 Blorgarnslagen, gammel, 12 Sk., 1 Dreyels Dug 1 Mk. 8 Sk., 1 gammel Blorgarns dito 1 Sk., 15 All. nye Hørlærret a 8 Sk., er 1 Rd. 1 Mk. 8 Sk., 1 gammel Furkistebenck med Laas og Nøgel 2 Mk., 1 Eegekandskab andstrøgen sort og røed, med 6 Romter og Laas, som *Niels Høeg* berættede han-nem at være givet af den salig Koene for 6 Aar siiden udi Sr *Mads Huasis* og andre hendis Børns Nær-værelse, formedelst hand fri skulde befordre hende til Kircke og Randers. — Altsaa effter slig Angivende blev samme Skab *Niels Høeg* af Mesieurs *Svitser* og *Thomas Huas* tilladt at tage uden viidere Betalling eller Wurdering. 1 lidet Furehængskab med Laas og Nøgel 2 Mk., 1 liden Jernbielægger Kackelofn, hvil-cket *Thomas Huas* berættede at have købt i Randers og laant hans salig Moeder, som en Deel af Byens tilstedeværende Folck tilstoed at være sandt, og alt-saa efter Monsr *Svitzers* Tilstaaelse blev uvurdeerit og af Boens Indtegt udelugt. 1 gammel Komfoer 1 Sk., 1 Furfiel til Hylde 2 Sk., 1 lidet Speyl 2 Sk., 1 gammel Klædebørst 1 Sk., 4 Stykker Nætteldugs Gardiner med 2de Kapper 1 Mk., 2 gammel grønne Pudhønder med Frøndtzer 1 Mk., 1 blaae dito uden Pude og Fyld 8 Sk., 1 Boeg, De udvaldis Krone kal-det, 2 Mk.

I det lidet Kammer:

1 gammel Øllfierding 2 Sk., 1 gammel Flødbøtte 4 Sk., 1 gammel Sildfierding 1 Sk., 2 Halmkubber 4

Sk., 2 Stykker stacket Fyrfiel til Hylder 1 Sk., 1 gl. Spindrock og 1 Haspe 12 Sk.

Kaaber og Tin:

1 liden Kiedel, Bonden af Kaaber, og Stimmelen af Messing med Jerngreebe 1 Mk. 8 Sk., 4 Tinfade, vog 9 ⌘ a 1 Mk. er 1 Rd. 3 Mk., 2 dito Tallerckener, vog 2 ⌘ a 1 Mk. 2 Sk., er 2 Mk. 4 Sk., 1 blaae og hviid Kruus med søndret Tinlog 8 Sk., 1 liden Pottel-flaske 2 Sk.

I Kyckenet:

1 gammel Eegekar 3 Mk., 1 Kockerkniv, gammel, 1 Sk., 2 Steentallerckener 1 Sk., 1 Ildklemme 8 Sk.

Dernæst overleverede *Niels Høeg* til Skifterætten, som han hafde tagit til sig, da dend salig Koene døde, effter Arfvingernis Begiering, og skal Sr *Mads Huas* og Kiereste være vidende, at ingen fleere Penge fandtes effter dend salig Koene, som ellers 14 Specie Rixdaler a Stk. i Courandt 1 Rd. 10 Sk., som er 15 Rd. 2 Mk. 12 Sk., Courandt Møndt 2 Rd. 4 Mk. 14 Sk.

Skiftesforvalteren tilspurdte Monsr *Svitzer*, *Thomas Huas*, *Niels Høeg* og Hustrue samt andre Tilstædeværende, om de vidste viidere at angive, Boen til Indtægt kunde bereignes? Hvortil de samtlig svarede, at dennem indtet meere var viidende, end hvis allerede registerit og vurderit er.

Beløber saa Boens Indtegt effter dend giordte Vurdeering til Penge 56 Rd. 3 Sk.

Boens Udgift og Besværing er herimod følgende:

Monsr *Friderich Svitzer* fremlagde en skriftlig Reigning fra hans Svigerfader Sr *Mads Huas*, af Dato 6. Octobr. 1738, hvorefter hand forlods fordrer i Stærfboen for en Deel til dend salig Koenis Begravelsis-bekostning udlagde Penge, som er 11 Rd. 4 Mk. 5 Sk.

Monsr *Mads Huas* ved Ulstrup ladet ved *Niels Høeg* i Tebbestrup udtage til sin salig Moeders Liig-

fæhr og Begravelse Anno 1738 d. 21. Aprilj 8 All. fiin Hørlærret a 24 Sk., 2 Rd., fiin Traae for 4 Sk., $1\frac{1}{2}$ w Rosiner a 10 Sk., $1\frac{1}{2}$ w Corender a 12 Sk., er 2 Mk. 1 Sk., Moskatblom 4 Sk., Nelliker 1 Sk., Peber 2 Sk., er 7 Sk., Safran 10 Sk., Engefehr 1 Sk., Annis 1 Sk., er 12 Sk., Risengryn 4 Sk., Moskatt 2 Sk., $\frac{1}{2}$ Pott Sennop 4 Sk., er 10 Sk., Sucker 2 Sk., Eddicke 7 Sk., er 9 Sk., 3 w hollands Bastetobach a 18 Sk., er 3 Mk. 6 Sk., $\frac{1}{2}$ Dosin Slangpiber 4 Sk., 6 Pott fransk Vin a 1 Mk., 1 Rd., 1 Pott fransk Brendeviin 1 Mk. 8 Sk., Summa 4 Rd. 3 Mk. 13 Sk.
Randers, d. 28. Aprilj 1738.

Hans Hasselbalch.

Bemeldte Reignings Summa er mig af Monsr Mads Huas rigtig betalt, som for vedbørlig qvitteris.
Randers, d. 24. Augustj 1738.

Hans Hasselbalch.

Foruden denne ovenmeldte Reigning, som er, haver ieg ogsaa udlagt og betalt til min salig Moeders Liigbegiengelse og Jordefæhr, nemblig: Til *Peder Mouritzen*, Snedker i Haslum, for Liigkiisten 2 Rd. 1 Mk., for Stroppe dertil og for hans Umage at slaae dem fast paa Kiisten 3 Mk. 8 Sk., Præsten for Liigprædicken 3 Rd. 2 Mk., Deignen for Sangen og Testamentet at skrive 1 Rd. Er i saa Maade af mig udlagt og betalt tilsammen 11 Rd. 4 Mk. 5 Sk. Jeg skrifver ellefve Rixdaler fiire Mark femb Skilling, som formoedis først og forlods udi Følge af Loven mig blifver betaldt af dend salig Koenis Effterladenskab.
Ulstrup, d. 6. Octobris 1738.

M. Huas.

Niels Jensen Høeg fremlagde en skriftlig Reigning af Dags Dato, hvoreffter hand fordrer sin paa dend salig Koenis Begravelsesliigfærd gjorde og udlagde Bekostning, samt i andre Maader dend salig Koene udi hendis levende Live forstragt — ialt effter Reigningens Meldende 18 Rd. 2 Mk. 4 Sk. Dito Reigning er saaledes lydende:

Reigning

over hvis ieg paa salig *Anne Erichsdatters* Liigbegravelse haver bekostet, og ellers hvad mig effter hende for udlagde Penge samt laandte Korn tilgoedekommer, nemblig:

1. Hvis ieg hende har laandt saa og udlagt:

1. Laandt hende førend hun blev siug til fornøden Ophold effter egen Forlangende: Rugmeel 3 Skp. a 1 Mk. 8 Sk., er 4 Mk. 8 Sk., Malt 4 Skp. a 1 Mk. er 4 Mk., Humble 1 Skp. 12 Sk. 2. Saa og udlagt for hende mens hun laae siug til Viin og andet, hvad hun forlangede, 2 Mk. 6 Sk., er 1 Rd. 5 Mk. 10 Sk.

2det Begravelsesbekostning: 1. Til Grovebrød, Rugmeel 7 Skp. a 1 Mk. 8 Sk., er 1 Rd. 4 Mk. 8 Sk. 2. Kiøbt af Sr *Michel Nørup* i Randers got Øll 1 Tønde, kostede 2 Rd. 3. Viidere kiøbt af Sr *Anders Mamon* 1 Tønde Øll for 2 Rd. 4. Saa og betalt for 24 Potter Brendeviin a 8 Sk., er 2 Rd. 5. Kiøbt af Monsr *Munch* ved Frisenvold færsk Fisk: 1 Lax vog 1 Lpd. for 1 Rd., saa og betalt for en Deel Graae-fisk 1 Rd. 6. For 16 Stk. Høns, som og til Begravelssets Fornødenhed er medgaaet, prætendeeris a Stk., som paa denne Tiid var ordinaire Priis, a 8 Sk., er 1 Rd. 2 Mk. 7. Kiøbt 3 Snees Eg a 5 Sk. er 15 Sk. 8. Noch 20 Marck Smør a 3 Sk., er 3 Mk. 12 Sk. 9. For 18 Marck Ost a 2 Sk., er 2 Mk. 4 Sk. 10. 5 Faarlaar a 5 Sk., er 1 Mk. 9 Sk. 11. Kiødpølse, 4 Stk. a 3 Sk., er 12 Sk. 12. 6 Marck Lys a 3 Sk., er 1 Marck 2 Sk. 13. Kiøbt Hveedebrød i Randers for 8 Sk. 14. Viidere kiøbt af en Slagter i Randers 1 Lpd. 6 ⷑ færsk Kiød a Lpd. 2 Mk. 10 Sk., er 3 Mk. 10 Sk. 15. Betalt Kockekonon *Bodil Rasmusdaatter* for Maden til Begravelsefolckene at anrette, med Penge 3 Mk. 16. Kiøbt til at reparere Liigsteen med Kalck 3 Skp. a 6 Sk., er 1 Mk. 2 Sk. 17. Betaltd *Peder Mouritzen* i Haslum for bemeldte Liigsteen at optage, needlægge og tilmuure 4 Mk. 18. Viidere betaltd *Niels Lang* i bemeldte Haslum for Kalcken til Liigsteen at slaae 1 Mk.

19. Endnu er betaldt *Niels Kaue* og *Oluf Hiulmand* af Tebbestrup for Graven at opkaste og over Liiget at ringe, a 12 Sk., er 1 Mk. 8 Sk. 20. Ydermeere betaldt *Hans Perek* i Haslum for Toback, Brendeviin og Øll, som af Folckene, der reparerede Graven, blev fortæret, 3 Mk. 21. For min hafte Umage med Kalcken at hendte og viidere kand vel icke ubillig ansees, ieg nyder 4 Mk. Summa 18 Rd. 2 Mk. 4 Sk., siger atten Rixdaler toe Mark fiire Skilling, som ieg vendter, Arfvingerne af dend salig Koenis effterlatte Midler gottgiør mig, da ieg erbyder at giøre min Saligheds Eed, det Reigningen i alle Maader er rigtig og icke een Skilling ubillig eller for høyt anført. Tebbestrup, d. 25. Octobris 1737.

Niels Jensen Høeg.

Dernæst fremlagde *Niels Høeg* en skrifftidig Reining fra Monsr *Hans Hasselbalch* i Randers af Dato 22. April 1738, hvoreffter hand fordrer Stærfboen for dend salig Koene udi levende Live borgede Malt og Hør 2 Rd. 5 Mk.

Bemeldte Reining er saaleedes formeldende:

Salig Wogn Thomæsens Encke *Anne Erichsdatter* af mig bekommet effterfølgende: Anno 1731 d. 24. Decbr. 1 Td. bæste Brøgermalt kostet 1 Rd. 3 Mk., 1738 d. 18. Jan. 1 Lpd. Hør effter Accordt 1 Rd. 2 Mk. Er 2 Rd. 5 Mk. Hvilcke to Rixdaler femb Marck formoedis tjenstlig hos velædle Hr. Skiffteforvalter mig gotgiøres udi hendis effterlatte Stærfboe.

Randers, d. 22. April 1738.

Hans Hasselbalch.

Skiffteforvalteren tilspurdte Birckedommer *Svitzer* og Monsr *Thomas Huas*, om de hafde noget udi disse 3de Reininger og det efftergiordte Krau at disputeere? Hvortil de begge svarede Ney! I Henseende de icke fandt noget ubilligt i Reigningerne anført, og desses Rigtighed var dennem heel vel bekiendt.

Dernæst fandt Skiftesforvalteren nødig at tilspørge Monsr *Sritzer* og *Thomas Huas*, om de vilde have den registerede og wurdeerede Boe til Auction til

Giældens Afbetalling samt viidere Skiffte og Deeling imellem Arfvingerne, paa hvis som fra Gielden maatte overskyde?

Hvortil de begge svarede Ney! At de forlangede ingen Auction, mens een for begge og begge for een tilbød at ville tage Ware effter Wurdeeringen og svare enhver, som fordret er, saa vel som Skiftebekostning og hvis enhver kand tilfalde udi Arfvedeel. — De tilbød ellers *Niels Høeg* samtlig Warene effter Wurdeeringen, om hand samme ville antage og derfor svare reede Penge. Mens *Niels Høeg* undskyldte sig, at det icke var hans Leylighed, da hand behøvede Penge.

For dette Skiffte at forvalte og reenskrive fordrede Skiffteforvalteren i ringeste Penge 4 Rd. For stemplet Papiir til Skifftebrevit 3 Mk. Birckedommer *Lange* fordrede sin Sallario 1 Rd. De 2de Wurderingsmænds Sallario saavel nu ved Skiftet som først a 1 Mk. 8 Sk., er 3 Mk. Tilsammen Skiftets Bekostning 6 Rd. Summa Boens Udgift og Besværing 38 Rd. 5 Mk. 9 Sk. Bliver saa til Skiffte og Deeling imellum samtlig Arfvingerne Penge 17 Rd. 10 Sk., som deeles i 9 Søsterlodder, og tilfalder da enhver saaleedis: Sr *Jens Madsen Huas* een Broderlod 3 Rd. 4 Mk. $12\frac{8}{9}$ Sk., *Mads Wognsen Huas* en dito 3 Rd. 4 Mk. $12\frac{8}{9}$ Sk., *Thomas Wognsen Huas* en dito 3 Rd. 4 Mk. $12\frac{8}{9}$ Sk., *Martinus Wognsen Huas* een Broderlod 3 Rd. 4 Mk. $12\frac{8}{9}$ Sk., *Madame Maren Wognsdatter Benzon* en Søsterlod 1 Rd. 5 Mk. $6\frac{4}{9}$ Sk. Gjør forskrefne fulde Arfvepart 17 Rd. 10 Sk.

For samme Arfveparter forsickrede Birckedommer *Friderich Svitzer* saa vel som Monsr *Thomas Huas* snarest mueligt at levere til Skifftesforvalteren *Peder Munch* enhver Arfvinges vedbørlige Afkald, og derhos clarere Forløfspengene effter Loven, som Herskabit, Hr. Greve *Reventlou*, er tilfalden, samt at betale dend fordrende Giæld og Skiftebekostning |: hvoraf *Niels Høeg* ved Skifterætten strax blev betalt sin fordrende Reigning med 18 Rd. 2 Mk. 4 Sk. :|, og naar samme vorder efterkommit, beholder Monsr *Svitzer* og *Tho-*

mas Huas efter egen Tilbud og Forlangende dend gandske Boes registerede og vurdeerede Midler uden viidere Auction eller Udlæg.

Monsr *Svitzer* og *Thomas Huas* forpligtede dem ellers til at holde høye Herskabet, Hr. Greve *Reventlou*, og Skiftesforvalter *Peder Munch* skadis- og krafvisløs i alle Maader, saavidt denne Stærfboe og dette Skifte betreffen.

Og at denne Forrættning og Skifte da saaleedis udi al Mindelighed er sluttet og tilendebragt vedstaaes under samtlig vores Hænder.

Datum Stærfboen, Tebbestrup ut supra.

Som Skiftesforvalter:

P. Munch.

Som Fuldmægtig for de fiire Arfvinger underskriver:

F. Svitzer.

Som overværende paa Rættens Veigne underskriver:

Lange.

Som Wurderingsmand underskriver:

Thomas Knudsen. I. L. S.

Vurderingen fortæller en Del om gammeldags Hygge i „dend salig Koenis Stue“.

Foruden en „liden Spindstoel med Sivebond“ havde hun en Lænestol med sort Læderbetræk, Sengested med Egestolper og rødmalet, hvorpaa blaa og hvid Omhæng, 3 Stykker med Kappe. Fortegnelsen over Sengetøjet viser en rigelig Forsyning deraf, og Priserne, det vurderes til, at det var gode Ting. Egekisten taler ved sit Indhold om Konens Hjemmeflid.

Det er med Tilfredshed man ser, at af Gangklæderne undtages fra Vurderingen en brun hjemmegjort Kjole, der tilstaaes *Maren Jensdatter*, fordi hun idelig havde oppasset den gamle Kone, og det desuden bevidnes, at samme i levende Live havde givet hende den; det anes, at *Maren Jensdatter* har været noget uvis med Hensyn til, om denne Gave vilde blive respekteret af Arvingerne. Fortegnelsen viser ellers en

vis Velstand: En sort „Stoffes Kiol 1 Daler 1 Mk.“, Kaabe med „Sølfhægter“, Kyse og Hue af „Silketøj“, Damaskes Modest, Kniplings „Linhatter“, Halværmes med „Kniplingstacker“, samt mere almindelige Klædningsstykker. Løvrigt havde hun Gardiner med Kapper og Pudehynder med Fryndser. Derimod nævnes kun een Bog, „de udvaldis Krone kaldet“. Litteraturen er aabenbart ikke naaet ud til Landboerne paa den Tid.

Der er en Del Kobber og Tinsager. Kedelen har vakt saa megen Opmærksomhed, at det er anført, at Bunden er af Kobber og Stimmelen af Messing med Jernhaandtag. Tinfade og Tintallerkener har det været let at vurdere, nemlig efter Vægt, men mærkeligt nok er Prisen for Fadene 1 Mk. pr. Pund, for Tallerkenerne 1 Mk. 2 Sk. pr. Pund.

Der er en forholdsvis stor Sum i rede Penge, det var jo længe før Sparekassen for Randers By og Omegn etableredes, saa hun har haft dem hjemme, hvorfor *Niels Høeg* havde taget dem i Forvaring, som rimeligt var. „14 Species Rixdaler a Stk. i Courandt 1 Rd. 10 Sk. er Courandt 15 Rd. 2 Mk. 12 Sk. og i Courandt Mønt 2 Rd. 4 Mk. 14 Sk.“.

Udgifterne i Boet fortæller ogsaa en hel Del. Der er sørget for, at der intet har manglet ved Ligfærd og Begravelsesgilde, hvorom Regninger fra *Hans Hasselbalch* i Randers bærer Vidne. Saaledes 8 Alen fin Hørlærred a 24 Sk., en ufattelig Pris i vor Tid, men Pengene har jo forslaaet noget mere for 200 Aar siden. Der er leveret Kolonialvarer og Krydderier, som vel har været noget sjældne den Gang, samt hollandsk Tobak og fransk Vin. Fortegnelsen over Bekostningen ved Begravelsen viser endvidere, at der er medgaaet bl. a. 2 Tdr. godt Øl, 24 Potter Brændevin, 1 Lispund fersk Laks, en Del Graafisk, 16 Høns, Æg, Smør, Ost m. m. m. til for Nutidens Øjne mærkelige Priser, f. Eks. 8 Sk. for en Høne, 5 Sk. for en Snes Æg, 3 Sk. for en Mark ($\frac{1}{2}$ Pund) Smør, 2 Sk. for en Mark Ost, 5 Sk. for et Faarelaar (!)

og 2 Mk. 10 Sk. for et Lispund fersk Kød. I Forhold hertil maa det antages at have været et pænt Honorar til Kokkekonen *Bodild Rasmusdaatter*, naar hun har faaet 3 Mk. for sit Arbejde.

Snedker *Peder Mouritzen* i Haslund har faaet for Ligkiste og Tilbehør ialt 2 Rd. 4 Mk. 8 Sk., der forekommer beskedent i Forhold til Præstens Honorar for Ligprædikenen, 3 Rd. 2 Mk. — Har det regnet paa Præsten, har det dog ogsaa dryppet paa Degnen, der har faaet 1 Rd. — *Peder Mouritzen* har kunnet mere end eet Haandværk, da han foruden at levere Ligkisten har besørget at optage, nedlægge og tilmure Ligstenen, hvorfor han har faaet 4 Mk. *Niels Lang* i Haslund har faaet 1 Mk. for at slaa Kalken dertil. Dette er jo kun smaa Honorarer, men maa-ske har det mildnet noget derpaa, at der har vanket baade Tobak, Brændevin og Øl, hvilket ses af Udbetalingen til *Hans Perck* i Haslund, 3 Mk.

Det har været økonomisk bedre at være skrivekyndig, da det ses, at Skifteforvalteren forlangte 4 Rd. for sit Arbejde, og Birkedommeren 1 Rd., medens Vurderingsmændenes Salær kun er 1 Mk. 8 Sk. til hver. —

Der lever jo her paa Egnen Familier af Navnene Hvass og Høeg. Om der er Slægtskab mellem disse og de her nævnte Personer, skal jeg ikke kunne oplyse.

Ligstenen ligger som et smukt Vidnesbyrd om Ærbødighed for afdøde Forældre, og det er at haabe, at den maa blive liggende uforstyrret efter dens Indskrifts Opfordring. Man kunde antage, at den ligger over et muret Gravrum, da der er betalt for at optage, nedlægge og tilmure den.

Skiftet forekommer mig at afgive et godt Tidsbillede af Forhold og Levevilkaar for ca. 200 Aar siden, hvorfor jeg har tænkt mig, at det vilde have nogen Interesse for Egnens Befolkning.

Ringlevad Mølle

i

Kousted og Raasted Sogn.

Af P. Bugge Vegger.

RAASTED Mølle nævnes 1349 som hørende under Mariager Kloster, som nævnte Aar afhænder den til *Thor Degn* mod andet Gods. Om det er den samme Mølle, som ¹⁵/₁ 1584 ejes af Mariager Kloster og da kaldes Ringel-Mølle, kan ikke afgøres.

Hvornaar den er kommen under Klosteret, eller hvornaar den atter er bleven solgt derfra, ved vi ikke.

Følger man Aaløbet fra Raastedbroen til Brobjerggaard, eller, som den ogsaa kaldtes før i Tiden, Kousted Stampe, er der vel $1\frac{1}{2}$ Km. Midtvejs imellem Broen og Brobjerggaard, dog nærmest Gaarden, ca. 600 m. øst for denne, laa den gamle Ringelmølle.

I Aaret 1664 er Møllen ganske øde og ubeboet, dens Jordtilliggende er ca. 140 Tdr. Land, og den staar for 20 Tdr. Mel i Mølleskyld, hvilket svarer til ca. 10 Tdr. Hartkorn. Som før nævnt var Møllen ganske øde i 1664, antagelig er den ødelagt og maa-ske afbrændt af Svenskerne i 1658 eller 59. Den samme Skæbne led jo andre Gaarde i Omegnen, deriblandt Hedegaard i Raasted Sogn.

I Matrikl. af 1688 benævnes den Ringe Mølle, den staar stadig opført med 10 Tdr. Hartkorn. „Og af denne ringe og øde Mølle svares Afgiften af 2 Tdr. Hartkorn. Resten Øde“. Senere nævnes den sammen med Ejstrup - Kongsvad - Oust og Borup Mølle. „Alle 4 svare Skat ifølge kgl. Resolution af $\frac{31}{10}$ og Rentecammerets Resolution af $\frac{11}{11}$ 1752. Hvorimod denne Mølle uopbyggt forblive“. 1688 ejes den af Etatsraad *Klingenberg* og som Fæster *Chr. Jensen*, men Møllen er stadig bleven mere og mere øde. Nu er der kun 5 Skp. 3 Fdk. af dens Hartkorn i Brug. Efter *Klingenbergs* Død arves Møllen af *Anders Hansen* i Grensten, som den $\frac{3}{3}$ 1693 sælger og skøder Møllen til *Søren Jensen* i Randers. „Ringe Mølles øde Grund beliggende udi i Nørhald Herred i Kovsted og Raasted Sogne, som efter den gamle Jordebog staar for i Skyld aarlig 20 Tdr. Mel i Mølle-skyld (svarer til 10 Tdr. Hartkorn). Anslagen efter ny Matricel 5 Skp. 3 Alb. Hartkorn“. Og endnu i 1802 er den tildels øde. Den er opmaalt sammen med Terp Byes Jorder, som er vurderet til 250 Rigsd. pr. Td. Hartkorn. Det ser ud til, at Ringel Mølle har haft flere Ejere paa een Gang, hvad jo var almindeligt i ældre Tid.

Saaledes lader *Mogens Bugge* paa Buggesholm den $\frac{20}{4}$ 1785 bortsælge ved offentlig Auction Buggesholm og den *Mogens Bugge* ejende $\frac{1}{3}$ af Ringel-Mølles Ejendom. Skødet fra Auctionen lyder saaledes:

Johan Frederik Carøe.

Kongelig Majestæts Borgmester i Randers samt Birkedommer, Skriver og Auctions Directeur udi Dronningborg Birks District —

Giøre vitterlig, At Anno 1785 den $\frac{20}{4}$ blev efter *Mogens Bugge* paa Buggesholm hans Begæring foretaget offentlig Auction saavel over fornævnte Buggesholm, som den *Mogens Bugge* tilhørende $\frac{1}{3}$ af Ringel Mølles Ejendom, ifølge de skete Bekendtgørelser og oplæste Conditioner. — Hvor da Christen Hald den ældre i Raasted, som højestbydende blev til Slagen

berørte Tredjedele af Ringel Mølles Ejendom der staar for Hartkorn 1 Skp. $2\frac{1}{2}$ Alb. Ager og Eng for den Summa 452 Rdl. Og da berørte Køber med Qvitering har bevist at have betalt bemelte Summa Fierhundrede, halvtredsindstyve og to Rigsdaler, saa sælger, skjøder og afhænder jeg herved paa Embedsvegne tilmeldte Ejendom, til Christen Hald og hans Arvinger, med den Ret og Rettighed samt Størrelse, forrige Ejer den besiddet og havt haver, intet i nogen Maade undtagen, men samme at tilhøre ham og Arvinger som en lovlig erhvervet Ejendom, for hvilken Mogens Bugge og Arvinger, bliver Kjøberens hjemles Mænd efter Loven.

Det til Bekræftelse under min Haand og Forsigling.
Randers den 10 Juni 1785

I. Carøe.

Johan Frederik Carøe.

Borgmester i Randers, Birkedommer og Skriver samt auctions Directeur udi Dronningborg Birke District. —

Gjør Vitterlig: At Anno 1788 den 16de April blev efter Skifte Forvalteren F. I. Hrr. Kammerraad og Kongelig Constitueret Amtmand Terslef Begæring foretaget offentlig Auction over afgangne Selvejer Espen Christensen Winthers faste og løse Effecter udi Terp Bye. — Og blev da efter Bud og overbud Selvejer Christen Hald af Raasted som højestbydende tilslagen Halve Deelen, af den Part Stærboet eiede udi en Eng Ringel Mølle kaldet, beliggende ved Raasted og Svejstrup Markskiæl, hvis heele Hartkorn paa Stærboets Deel er 1 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. og følgelig det halve 3 Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. for den Summa 300 Rdl. Og da bemeldte Køber Christen Hald har nu betalt fornævnte Kiøbe Summa Trehundrede Rigsdaler, saa sælger, skøder og afhænder jeg herved paa Embeds Vegne til ham og Arvinger i berørte 3 Fdk. $2\frac{1}{2}$ Alb. Hartkorn af Ringel Mølle Eng i Raasted Sogn beliggende, med samme Ret som afdøde Espen Christensen Winther, samme har eiet og brugt og be-

siddet, og som det nu befinder sig Eng og Agerjord, intet i nogen Maade undtagen, alt hvad dertil med Rette ligger og bør ligge, hvilket Kiøberen og Arvinger paa lovlig Maade kan gøre sig saa nyttig som de for godt er agter, og bliver afgangne Espen Christensen Winthers Arvinger dennem derfor hjemmels Mænd efter Loven. — Det til Bekræftelse under min Haand og Forsigling. —

Randers den 30 Juny 1788

I. Carøe.

Hvortil den Eng hører i Dag, kan ikke afgøres.

I 1797 bliver der foretaget en Deling af Mølleengen og af Agermarken; om denne Deling findes der følgende Document:

Johan Frederik Carøe.

Kongelig Mayestæts Justitsraad, Borgmester udi Randers, samt Birkedommer og Skriver udi Dronningborg Birke District:

Gjør vitterligt at Anno 1797 Torsdagen den 6 July mødte for Retten Jens Mortensen og Søren Sørensen som Formynder for Søren Nielsen af Raasted og fremlagde en af dem vedtagen Forretning angaaende Mølle Engens Deling, hvilken de vedkendte sig at være af dem underskrevne. Ligesom de og endnu har for Retten gentaget samme som Fornøjjet, og derfor begjærede den i lovlig Form beskreven, hvilket Retten bevilligede og lyder bemeldte Forening saaledes. —

Anno 1797 den 3 July var forsamlede i Raasted Bye Jens Mortensen og Søren Sørensen som Formynder for Søren Nielsen, for at aftale og bestemme Delings Planen for Mølle Engens Udskiftning alt efter den i Dag foretagne og underskrevne Taxation, og blev da denne Delings Plan bestemt paa følgende Maade. —

1. Kolgaarden udlægges til Eng Lodden.
2. Engen Deles saaledes i 6 Lodder fra Øster. —
 - a. De to første strækker sig i Vester til det vestre Hjørne af den lille Mølle Eng disse Lodder er No 1 til 2. —

- b. De to Lodder næst ved altsaa No 3 og 4 strækker sig i vester efter Dæmningen ved Aa Krogen alt norden for Aaen. —
- c. De to Lodder næstved altsaa er No 5 og No 6 strækker i vester til Ende.
3. Agerlandet deles i 2 Lodder nemlig en Øster og en Vester.
4. Lodderne lægges saaledes sammen, nemlig til den ene Hoveddel Lodderne No 1-3 og 5 i Engen og den østre Agerlod, og til anden Hoveddel No 2-4 og 6 i Engen, og den vestre Agerlod.
5. Med 8 Alens Bredde afsættes en Vej i den søndre Side af den lille Mølle Eng, derfra bliver Vejen gaaendes vester paa hen til Norden Møllens Ende paa gammel Sted, hvorfra Vejen sættes i Nordvest over Vadet, derfra i Nord til Agerne og derfra i Vester hen til den vestre Agerlod og i Øster hen til den Østre Englod der i Nord Siden af Engen og Kolgaarden, med 8 Alens Bredde afsættes og en Vej fra den neder Mølle Eng og i Vester hen til den vester Englod. —
6. Vejen Norden Aaen fra Vadet og i vester hen til den vester Agerlod paa Skrænten blive i stand sat af begge Parter. —

I hvad som maatte blive af slaaen og grøvtet paa den afsatte Vej, saa fornøden Fart og Trækning paa alle Tider reserveres, brugte enhver sig af Lige for deres Loddel. Og efter at saaledes var bestemt, blive vi 2de underskrevne enige om at Lodkastningen paa de saaledes 2de Hovedlodder de til sammen lagde Loddele, skal Ligesaa snart Lodderne paa Marken er afsat, og hvilken Lodkastning paa hver Lod, enhver af Parterne skal hver foretages af de til Taxationen brugte Mænd nemlig Niels Blegvad fra Asferg og Christen fra Helsted og med hvilken Lodkastning og Bestemmelse begge Parter lade sig nøje, og efter samme tager enhver sin Lod i Brug Ligesaa snart de ere

afsatte. Denne Forening er af os indgaaet hvilket bevidnes med Hænders Underskrift og i vidners overværelse i overensstemmelse med Forordning af 1781 skal vedgaaes under Dronningborgs Birks Tings Ret førstkomende Torsdag den 6 July 1797, efter hvilken Vedgaaelse og Bestemmelse fra Retten at denne Forretnings Lodkastning ei udsættes.

Raasted den 3 July 1797.

Søren Sørensen.

I. Madsen.

Frederik Visenberg.

At saaledes inden for Retten er tilgaaet bevidner med mig Justitsprotocollen og efterskrevne Stokkemænd, nemlig Jens Lund — Hans Bai — Claus Clausen — Hans Peter Mejer — alle af Randers. — Dette til Bekræftelse under min Haand Zigel. —

Datum Dronningborg Birke Tings Ret

den 6 July 1797.

I. Carøe.

Det efterfølgende Document skulde være Skøde paa den ene Hovedlod af Ringel Mølle, der i Dag ejes af *Jens Jensen* i Raasted By.

Jeg underskrevne Christen Nielsen Hald, Bonde i Raasted By Kiender og herved Tilstaar og herved Vitterliggør. At jeg haver Solgt og afhændet, ligesom jeg herved Sælger og Skøder og afhænder fra mig og Mine Arvinger, Til min kære Stift Søn Jens Mortensen udi bemeldte Raasted. Min Eiende og paaboende Gaard Beliggende i Raasted Sogn og Bye Støfring Herred, Dronningborg Amt under Matricul No 11 Raasted i Hartkorn for Syv Tønder Fire Skipper To Fierdingkar To og en halv Album. Og da bemeldte min Søn Jens Mortensen har betalt mig den acorderede Kiøbe-Summa for Berørte Gaard med Sex Hundrede og Syv Rigdaler og Aatte Skilling, saaledes Toe Hundrede og Fiirsindstve Rigsdaler Fiire Mark Thi en Halv Skilling Bliver staaende i Gaarden hvad af Hans Mayestæts er og bliver Prioriteret,

Da deraf aarlig til hver 11te December svares til Hans Mayestæts Cassa paa Randers Amtstue i Junü 4 % i Rente a Hundrede. At de bestandig skal hæfte paa Gaarden; Men de øvrige Tre Hundrede Sex og Tyve Rigsdaler Een Mark Tretten en Halv Skilling for ommeldte Gaard og Hartkorn er til mig Betalt. Saa kiender ieg for mig og mine Arvinger ingen ydermere Lod, Del og Rettighed at have til eller udi Berørte Gaard i nogen Maade. Men med tilliggende Ejendom, Herlighed og Rettighed af Agger og Eng, Skov, Krat, Hede, Kiær, Mose, Fiske Vand, Fæ Gang, Vaadt og Tørt intet undtagen, af hvad som til Gaarden henligger og med Rette bør at ligge, skal tilhøre min Søn Jens Mortensen og Arvinger, tilhørende med al den Ret og Rettighed som ieg det af S. T. Hrr. Etatsraad Kirketerp ved Lovlig Skiøde mig er overdragen som Eet Uigenkaldelig frikøbt Ejendom med alle sine Herlig-Heder og Rettigheder. — Thi forpligter ieg herved mig og mine Arvinger En for alle og alle for en: At Frie, Frelse, Hiemle og fuldkommen tilstaae Merbemeldte min Stift Søn Jens Mortensen og Arvinger, Forskrevne Gaard med al sin Rettighed for hver Mands Tiltale, som derpaa nu eller siden maatte have noget at sige i alle Maader.

Til Bekræftelse haver ieg dette mit udstæte Skiøde med egen Haand Underskrevet og Forsiglet; samt formaaet Knud Jensen Hald og Herman von Hatten begge Indvaaner i Randers at de med mig til Vitterlighed vilde underskrive og Forsigle.

Raasted den 16de April 1788.

Christen Nielsen Hald.

Efter Begæring til Vitterlighed at underskrive og Forsigle.

Knud Jensen Hald. Herman von Hatten.

At ej nogen skriftelig Kiøbe Contract eller noget andet Documente som dette Kiøb indeholder paa in-

gen af siderne har været oprettet kan vi naar forlanges med Lovens Eed Bekræfte.

Raasted ut Supra.

Christen Nielsen Hald.

. . . . 28. f. M. er her i Amtstuen betalt forommeldte i hans Mayestæts Casse, Summa nemlig 280 Rdl. 74 $\frac{1}{2}$ Sk.

Randers Amtstue den 4 Juny 1790.

E. Blom.

Fremlagt og læst i Retten paa Dronningborg Birke-ting, Torsdagen den 22 Marty 1808 og i Skøde Protocollen Indført Folio 415.

Ved Eftersyn findes ingen Forhæftelse paa denne bortsolgte Gaard, men Sælgeren har ikke ladet Adkomsten paa samme tinglæse herved Retten.

Derfor betalt 2 Rdl. 1 M. 8 Skl. nævner Toe Rigsdaler Fire og Tyve Skillings.

I. Carøe.

Som før nævnt (se Side 92 og 93) køber *Chr. Hald* den ældre i Raasted 1785 $\frac{20}{4}$ af *Mogens Bugge* $\frac{1}{3}$ af Ringel Møllens Ejendom, den nuværende Ringlevadgaard i Raasted Sogn. I 1805 er Selvejerbonden *Knud Jensen Hald* Ejer af Gaarden. Gaardens Hartkorn er da 3 Td. 6 Skp. 1 Fdk. $1\frac{1}{4}$ Alb. Hans Skøde er af $\frac{18}{3}$ 1785 tinglæst $\frac{22}{9}$ 1808, han sælger og skøder Gaarden til sin Søn *Jens Knudsen Hald* d. $\frac{12}{10}$ 1827. *Jens Knudsen Hald* maa overtage Gælden til Sognefoged *Jens Foged* i Kovsted 100 Rdl. Og ligesaa, „hvad jeg skylder til *Maren Knudsdatter* 300 Rdl. Sølv“.

Jens Knudsen Hald dør før sin Hustru *Ane Andersdatter*. — *Ane Andersdatter* faar sin Adkomst paa Gaarden tinglæst $\frac{8}{12}$ 1840, men kort efter gifter hun sig med *Jens Mølgaard*, som $\frac{16}{6}$ 1841 sælger Gaarden til *Niels Jensen Skoubo* og *Niels Bødker* i Terp.

$\frac{13}{3}$ 1842 skøder og sælger *Niels Jensen Skoubo* og *Niels Bødker* Gaarden til *Chr. Jensen*, der ombygger Gaarden og beboer den til 1863, da han flytter til Brobjerggaard i Kovsted Sogn, hvorefter Sønnen

Jens Jensen bliver Ejer af Ringlevadgaard, som han beboer til 1877, da han bytter med Faderen, saaledes at han bliver Ejer af Brobjerggaard og Faderen Chr. Jensen bliver atter Ejer af Ringlevadgaard, som han $^{13}/_3$ 1880 sælger til *Andreas Madsen*, som igen sælger til *Simon Pedersen* $^{24}/_6$ — tinglæst $^{26}/_6$ 1890.

Simon Pedersen er Ejer af Gaarden til $^{16}/_3$ 1928, da han overdrager den til sin Svigersøn *Aksel Kristian Rasmussen*.

Anchersønnerne i Randers.

I

Borgmester Peder Anchersen.

Nogle Oplysninger.

Af Oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser.

Aarene 1629—46 sad *Otte Marsvin* til Dybæk i Skaane som Lensmand paa Dronningborg, det kongelige Slot i Randers; han var Broder til Kong Christian den Fjerdes Svigermøder, Fru *Ellen Marsvin*, og den nære Forbindelse med Kongen har muligt været medvirkende til, at han, der tidligere havde siddet paa Aalborghus, nu fik denne store Forlening ¹⁾.

Han havde som sin private Hjælper antaget Borgmester *Peder Anchersen* som Ridefoged paa Dronningborg.

Det kan maaske synes underligt, at denne store Købmand og Skibsreder i Randers har villet paatage sig et saadant Hverv, og Grunden til denne Ansættelse kendes da heller ikke med Sikkerhed. Det var imidlertid en betydelig Stilling at være Ridefoged paa et kongelig Slot, og han sad inde med en stor Myndighed; han maa nærmest være at ligne ved en

¹⁾ Biogr. Lex. XI, 159.

af vore Dages Godsforvaltere; han optraadte som Lensmandens (det vil oftest sige: Kongens) Repræsentant paa Tinge — det forlangtes derfor af ham, at han skulde have en vis Indsigt i gældende Lov og Ret — og han havde rig Lejlighed til at færdes rundt i de Herreder, der omgav Randers, og i hvilke han utvivlsomt har haft en meget stor Del af sine Kunder¹⁾.

En anden Grund til Ansættelsen kan søges i Lensmandens Pligt til at føre Tilsyn med Byens Forhold, og dette kunde næppe gøres paa en lettere og bedre Maade end ved at have den ene af Borgmestrene i sin Tjeneste. Det viser sig da ogsaa ved nærmere Undersøgelse, at ialfald Otte Marsvin oftere har knyttet Byens Stormænd til sig. Peder Anchersens Forgænger som Ridefoged var *Jesper Lauritsen*, der i 1626 blev Raadmand og i 1638 Borgmester i Randers²⁾, og sammen med ham var *Michel Thygesen* Slotsskriver; han blev senere Raadmand og i 1664 Borgmester³⁾.

Den rent økonomiske Side af Sagen — Hensynet til den med Stillingen forbundne Løn — har maaske heller ikke været helt uden Betydning, thi selv om Peder Anchersen var sin Bys største Købmand og ved Siden deraf var Skibsreder, Brygger og Land-

1) Dronningborg Len bestod af Gjerlev, Onsild, Nørhald, Støvring, Galtén, Hovlbjerg, Rougsø og Sønderhald Herreder. I Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 4. Række VI, Side 328 ff. findes en Fremstilling af en stor Tyverisag, og man hører her om Peder Anchersens Optræden den 6. Juli 1636 som Lensmandens fuldmægtige paa Viborg Landsting.

2) Otte Marsvins Privatarbiv i Rigsarkivet.

3) Randers Raadstuearkiv. Skiftebreve 1605-88. Nr. 82.

mand¹⁾), saa stod han, da Svenskerne i 1644 kom til Randers og paalagde Byen en Krigsskat paa 24,000 Rigsdaler, som Skatteyder langt fra øverst paa Listen. Han opførtes her med 400 Rdl. og følgende stod foran ham²⁾): Raadmand *Mads Poulsen* (senere Borgmester) - 1500, *Rasmus Bendtsen* - 1040, Mester *Tøger Pedersen* (Sognepræst til Sct. Mortens Kirke) og *Anna Bais* - 1000, Dr. *Søren Houmand* - 900, Raadmand og Tolder *Mogens Nielsen* og *Hans Møller* - 900, Borgmester *Jesper Lauritsen* - 800, Dr. *Egidius Jensen* - 700, Raadmand *Tames Poulsen* - 700, *Niels Jensen Hadtsten* - 700, *Maren Madsdatter Hausings*, Enke efter Raadmand Mogens Skou (senere Peder Anchersens Svigermoder) - 700, *Karen Mogensdatter* (Enke efter Hans Bendtsen, senere Peder Anchersens Hustru) - 600, Bysede (Kæmner) *Mogens Mogensen Skou* (Broder til Karen Mogensdatter) - 520, *Jens Jensen Mogensen* - 520, Apoteker *Johan Jørgensen* - 520 og *Mads Wærum* 455. Af Skattetaxeringerne fra Midten af 1630erne³⁾) faar man det Indtryk, at Peder Anchersens økonomiske Stilling da har været omtrent som i 1644.

I denne Forbindelse kan det ogsaa nævnes, at Peder Anchersen i 1633 fik Privilegium paa at indrette en Vinkælder — utvivlsomt med Henblik paa den dermed forbundne Mulighed for økonomisk Gevinst.

Det kongelige Brev, denne Sag vedrørende⁴⁾), lyder saaledes:

¹⁾ Fra Randers Amt VII, 151 ff.

²⁾ Randers Raadstuearkiv. Diverse Skattemandtal 1644-1749.

³⁾ Sst. Rodetaxeringer 1631-56.

⁴⁾ Jydske Registre. 1624-33, 432.

„Vi, Christian den Fjerde . . . gjøre alle vitterligt, at eftersom Os elskelige Peder Anchersen, Borgmester udi Vor Kjøbstad Randers, underdanigst er begjærendes, Vi hannem naadigst ville bevilge alene at maa holde udi forskrevne Vor Kjøbstad Randers en Vinkjælder med spanske og franske Vin udi, da have Vi af synderlig Gunst og Naade naadigst bevilget og tilladt og hermed naadigst bevilger og tillader, forskrevne Peder Anchersen maa, indtil saalænge Vi anderledes tilsigendes vorder, anrette udi forskrevne Vor Kjøbstad Randers en Vinkjælder med spanske og franske Vin udi, dog at han skal være forpligt altid derudi at holde en god, oprigtig og uforfalsket Vin af forskrevne Slags, saa at Vore Undersaatter derudi Byen saa vel som fremmede kan bekomme for et skjelligt og billigt Værdt god Vin tilkjøbs i forskrevne Kjælder, saa derpaa ingen Bryst eller Fejl findes; forbyndes Vore Fogder, Embedsmænd og alle andre forskrevne Peder Anchersen herimod, eftersom forskrevet staar, at hindre eller i nogen Maader Forfang at gjøre, Under Vor Hyldest og Naade. Havn den 10. Juli Anno 1633.“ —

Peder Anchersen var Ridefoged paa Dronningborg i Aarene fra 1631 til 1642, altsaa samtidig med at han var Borgmester i Randers, senere blev hans Tjeneste omtalt paa Tinge i Viborg¹⁾).

I Galten Herred sad fra Oktober 1629 *Peder Knudsen* i Hadbjerg som Herredsfoged; han havde tidligere beklædt Tinget i Voldum (Clausholm) Birk og der været en hæderlig Mand, men henimod Midten af 1630erne var hans Forhold som Kongens Embedsmand ikke mere, som det skulde og burde være. I April Maaned 1634 stævnedes Peder Anchersen ham paa Lensmandens Vegne for at have nedbrudt sin

¹⁾ Viborg Landstings Dombog 1643 B., Fol. 51 b ff. og 354 b ff.

Fæstegaard og iøvrigt for Uregelmæssigheder i hans Embedsførelse, og faa Dage efter traf Otte Marsvin den Bestemmelse, at Peder Knudsen suspenderedes fra sit Dommersæde, og at i hans Sted skulde *Laurids Jensen* i Hadbjerg være Foged. Denne Afgørelse havde Ridefogden den tvivlsomme Glæde at bringe til Peder Knudsens Kundskab.

5 Aar senere mødte Peder Knudsen en Søndag Delefogden *Thamis Sørensen*¹⁾ i Galten, da denne var paa Vej til Kirke; Peder Knudsen var i ondt Lune og nyttede Lejligheden til at skælde Delefogden saa eftertrykkelig ud, at Lensmanden, hvem Sagen kom for Øren, fandt sig foranlediget til at gribe ind; han gav Peder Anchersen Befaling til at rejse Tiltale mod Peder Knudsen.

Atter gik der nogle Aar, og i Juni Maaned 1642 mødtes Peder Anchersen og Peder Knudsen igen paa Tinge i Galten Herred. Peder Knudsen var endnu forment Adgangen til Dommersædet, men han havde besluttet, at nu kunde det være nok, han havde jo for mange Aar siden aflagt Ed som Dommer, og det maatte tilkomme ham at beklæde Retten; *Jens Poulsen* i Erslev, der nogen Tid i Forvejen havde afløst *Laurids Jensen*, sad imidlertid paa Dommerens Plads, og da Peder Knudsen gjorde Ophævelser og forlangte, at *Jens Poulsen* skulde vige for ham, rejste Peder Anchersen sig og sagde, at „der skulde andet til end Snak“, og at Peder Knudsen, om han vilde have haft sin Sag ført igennem, i Tide burde have givet Lensmanden det nødvendige Varsel.

¹⁾ Delefogden var offentlig Sagfører og skulde varetage Kronens Interesser paa Tinge.

Det er naturligt, at Peder Knudsen saa skævt til den myndige Ridefoged paa Dronningborg og Borgmester i Randers, og han forsøgte da at bringe denne i Vanskeligheder ved at fortælle, at han anden Juledag 1631 havde faaet et Brev fra Ridefogden, at han den følgende Dag skulde sørge for Hest og Vogn til at køre en hollandsk Skibsbygger fra Aarhus til Randers; han hævdede, at han aldrig havde faaet Betaling herfor, og han beskyldte Peder Anchersen for at have misbrugt sin Stilling som Ridefoged til at udskrive Ægtkørsel i sin egen private Interesse.

For Landstinget mødte nu en Række Bønder fra Galten Herred, nemlig *Niels Olufsen* i Røved, *Niels Nielsen* i Astrup, *Knud Andersen* i Selling, *Jens Lassen* i Hadbjerg, *Jens Pedersen* i Halling, *Las Pedersen* i Stobdrup, *Chresten Lassen* i Ødum, *Jens Throelsen* i Langskov, *Jens Madsen* i Nielstrup, *Mads Jensen* i Robdrup, *Las Nielsen* i Trustrup, *Terchel Jensen* i Ginnerup, *Jens Nielsen* i Galten, *Las Persen* i Vissing, *Jens Jensen Gieding* i Værum, *Chresten Kiildsen*, *Peder Jensen* og *Niels Rasmussen* i Torup Ladegaard, *Mads Espensen* i Tebbestrup, *Mads Troelsen* i Jebjerg, *Las Troelsen* i Væt, *Niels Giernsen* i Haslum, *Niels Jensen* i Lerbjerg og *Niels Nielsen* i Hadbjerg; de afgav med oprakte Fingre og Helgens Ed det Vidnesbyrd, „at desmidlertid og al den Stund, forskrevne Peder Anchersen har været Kongelig Majestæts Ridefoged til Dronningborg og der udi Herredet, har han sig udi samme sin Bestilling forholdt sig som en from, ærlig og oprigtig Ridefoged og som en god christen Dannemand vel egner og anstaar i alle Maader, og ingen udi nogen Maader der udi Herredet har forurettet, saa de alle og enhver takket ham og

al Ære gav for hans tro og flittige Bestilling og ham ikke vidste at kunne paasige derefter tale, end det som en ærlig Dannemand vel egner og anstaar i alle Maader. Dersom han deres Vidnesbyrd og Kundskab ydermere begjærede, vilde de det være gestændig, hvor og naar Behov gjøres“.

Landstinget vilde derefter ikke tage noget Hensyn til det mod Peder Anchersen fremsatte, men kendte de fornærmende Paastande døde og magtesløse at være.

A handwritten signature in black ink, reading "Peder Anchersen". The script is cursive and elegant, with the first name "Peder" written in a larger, more prominent hand than the last name "Anchersen".

Borgmester Peder Anchersens Underskrift.

Til Herr Bokkenheusers ovenstaaende interessante Afhandling, som er Resultatet af dyberegaaende Arkivundersøgelser, være det mig tilladt at give nogle supplerende Oplysninger.

P. Anchersen, en Søn af Byfoged *Ancher Poulsen* (se nedenfor), var født 1587, blev Raadmand 1619, Borgmester 1626 og døde 1655.

Den i Artiklens Begyndelse anførte Fodnote om Peder Anchersens Møde den 6. Juli 1636 i Viborg Landsting som Lehnsmænd *Otto Marsvins* Fuldmægtig, sigter til en vidtløftig Sag mod en Tyv, *Mads Jespersen*, som gennem mange Aar havde begaaet Indbrud i 75 Kirker omkring i Midtjylland, deriblandt i flere af Randersegnens Kirker som Hald, Linde, Kastbjerg, Støvring, Albæk, Krstrup, Galten, Ølst Rud, Aarslev og Fausing, og som derfor blev straffet med Galgen. Tyven havde navnlig stjaalet Kir-

kernes Sølv-Kalke og Diske samt Fløjlsmessehaager, Messesærke og Alterklæder, hvilke Genstande han atter havde solgt til Folk paa sine Vandringer omkring i Landet, mest for Fortæring og Logis. Herunder var Dyrvogter *Hans Worms* Hustru i Raarup under Silkeborg Lehn mistænkt for af Tyven at have for en Bagatel købt en Kalk og Disk af Sølv, som var stjaalen i Rud Kirke, og som hun havde indlagt til Omsmeltning hos *Jens Guldsmid* i Randers. Paa Resens Kort over Randers af 1677 kaldes nuværende Helenestræde mellem Rosengade og Raadhusstræde bl. a. for Jens Guldsmids Gyde, og det maa vel derfor antages, at Jens Guldsmid har boet der.

I Anledning af denne Sigtelse anlagde Hans Worm Sag mod det offentlige for at faa Hustruen frikendt for dette Forhold, og Otto Marsvin var indstævnet til Retten for at paahøre Sagen og Hustruens eventuelle Frifindelse.

Peder Anchersen fremlagde paa Lehnsmandens Vegne en Mængde Thingsvidner og Skrivelser og paastod Hustruen dømt, medens Hans Worm præsterede en Del Udtalelser og Anbefalinger fra Beboere i hans Egn og tilbød eventuelt at erstatte Kalkens og Diskens Værdi.

Efter en lang Procedure blev Hustruen, idet hun paastod at have købt Sølvsagerne paa Ry Marked af en ukendt Mand fra Aarhus, dog frikendt.

Med Hensyn til Peder Anchersens Ansættelse til den af Svenskerne paa Byen lagte Krigsskat, hvor en Snes af Byens Borgere er ansat til en højere Skat end han, maa det erindres, at en Mand, der sad i en saa udstrakt og omfattende Virksomhed, som den han havde, maa have været ret vanskelig at bedømme med Hensyn til hans Skatteevne. At han lod bygge og udrede her fra Stranden 30 Skibe, var, selv om Skibene efter Nutids Forhold var smaa, dog en meget risikabel Sag, thi man kendte jo ikke den Gang

til Søforsikring, og derfor kunde en Skibsreder, naar hans Sejlskibe med deres Ladninger gik under i Søen, fra at være en ellers velstillet eller rig Mand, i et Øjeblik blive til en fattig Mand. Ved Skatteansættelsen maa denne Tingenes Tilstand antagelig være taget i Betragtning.

At Kong Christian den Fjerde under 10. Juli 1633 har meddelt Peder Anchersen Bevilling til at holde Vinkælder for Salg af spansk og fransk Vin, er en hidtil ukendt Oplysning, som Oberstløjtnanten har fundet og draget frem.

Troels Lund oplyser i Dagligt Liv i Norden, 5te Bog Side 112 ff, at medens Byernes mange Udskænkningsteder kun handlede med Øl (i Randers vel det bekendte stærke Burøl) og Brændevin, var Forhandlingen af Vin henlagt til Raadhuskælderens, og at Indtægten af denne Handel som Regel var en ikke uvæsentlig Del af Lønningerne til Borgmestre og Raadmænd, som ogsaa undertiden drev Handelen for egen Regning.

Det maa derfor antages, at denne Vinkælder fortrinsvis har været søgt af Byens mere betydende Mænd og deres Gæster, deriblandt Besidderne af Omegnens større Gaarde.

Nu er der den Besynderlighed til Stede, at Randers Raadhus, der i indeværende Aar er flyttet 3 m i nordøstlig Retning for at give Plads til en højst tiltrængt Gadeudvidelse, ikke viser Spor af at have haft en Kælder, ligesom der ej heller er Antydninger i Grunden under Huset af, at der nogensinde har været Kælder der, endda det er givet, at Byens Raadhus har haft Plads der i al den historiske Tid.

Om „Vinkælderens“ derfor har haft Plads i Raadhusets Stueetage eller om den har haft til Huse i den saakaldte Kalentegaard, Raadhusstræde 2, der ligger umiddelbart ved Raadhuset og havde høje hvælvede Kældere, er ubekendt.

Det mest sandsynlige er dog vist nok, at P. Anchersen har benyttet sin egen Kælder i den af ham i 1618, altsaa femten Aar i Forvejen, opførte store Gaard paa Raadhustorvets modsatte Side paa det sydlige Hjørne af Torvegade og Houmeden.

Angaaende Sagen med den tidligere Herredsfoged i Galtens Herred, *Peder Knudsen* i Hadsbjerg, og hans Klage over, at Peder Anchersen har tilsagt ham til anden Juledag 1631 at sørge for Hest og Vogn til at køre en hollandsk Skibsbygger fra Aarhus til Randers, hvilken Ægtkørsel P. Knudsen mener er sket i P. Anchersens egen private Interesse, er det vel sandsynligt, at P. Anchersen selv har haft Brug for Skibsbyggeren enten til at bygge nye Skibe eller til Forbedring eller Reparation af de gamle og derfor var pligtig at betale Vognen, og at det kan tænkes, at P. Anchersen har glemt at betale P. Knudsen.

Men i de Tider, da Bønderne jo var vante til Pligtkørseler og Pligtarbejder af snart sagt alle Slags og stod i næsten ubegrænset Afhængigheds Forhold til Godsejeren, skete der vistnok af og til Misbrug fra de Overordnede Side med Hensyn til disse Ægter, Misbrug, som vel forholdsvis sjældent blev paa-talte, og som man antagelig den Gang gik let hen over, uden at der skete vedkommende noget.

Thi Fæstebønderne den Gang og Nutidens fribaarne, veloplyste og dygtige Landmænd er to diametralt modsatte Begreber.

Klagen kom fra en mindre hæderlig Mand som en Hævn mod P. Anchersen. Om P. Anchersen har haft til Hensigt at betale, men har glemt det, eller om en saadan Hensigt har manglet, lader sig ikke afgøre. Efterat P. Anchersen for Landstinget havde fremført sine to Tylfter Vidner, som gav ham saa smukt et Vidnesbyrd, blev han som anført frikendt, og P. Knudsens fornærmelige Sigtelse mortifiseret.

Peder Anchersens første Hustru er ganske ukendt. Forbogstaverne til hendes Navn var efter hans Gravsten i St. Mortens Kirke *M. A. D.*

Hans anden Hustrus Forbogstaver var efter samme Kilde *M. P. D.*, og det formodes, at hun var Datter af *Peder Sparre* og Moder til *Ancher Pedersen Anchersen*. Ved sin Død 1677 ejede denne sidste nemlig nogle Jorder paa Randers Mark, der havde hørt til Bedstefaderen Peder Sparres Gaard, vide Skattebogen for Randers for 1675. A. P. Anchersen havde blandt 8 Børn to Døtre, hvoraf den ene hed *Maren* og den anden *Mette*, og da Børnebørn efter Tidens Skik opkaldtes efter Olde- eller Bedsteforældrene, maa Bogstaverne *M. P. D.* paa Gravstenen antagelig betyde *Maren* eller *Mette Peders Datter (Sparre)*.

I en Artikel i Randers Amts Aarbog for 1929, Side 148, oplyser Oberstløjtnanten, at bemeldte P. Anchersen har været gift med *Karen Mogensdatter* i Tiden før 1649 og til hans Død i 1655. Hun hørte til den store og velstillede Randers Slægt *Skou* og betalte 600 Rigsdaler i Krigsskat.

Oberstløjtnanten gaar ud fra, at hun var P. Anchersens anden Hustru, men efter de Bogstaver, der som anført findes paa Gravstenen i St. Mortens Kirke, maa hun have været hans tredie Hustru og være bleven gift med ham, efter at Indskriften paa Gravstenen er anbragt.

J. S. Møller.

II

Byfoged Ancher Poulsen.

Han er den ældste bekendte Stamfader til Anchersønnernes gamle Slægt, som er omtalt i Aarbog for Randers Amts historiske Samfund for 1913. Han var Byfoged i Randers fra 1587 og blev senere Hospitalsforstander og Raadmand. Han har medunderskrevet „Randers Vide og Vedtægt af 1609“ og døde 1619. „Anchers Gord“ har antagelig ligget ved Nørregade.

Maandagen thend 6. February 1587 pleyede han første Gang Retten paa Randers Bything som Judex (Dommer).

I Historisk Tidsskrift 1ste Række, 6. Bind Side 596 for 1845 skriver Historikeren *P. V. Jacobsen* (f. 1799, d. 1848) følgende:

„I Randers har der efter mine Excerpter af denne Købstads Retsbøger for 2 Aar, 1587 og 1588, blevet i det førstnævnte Aar 7 forskellige Drabssager behandlede og paadømte og i 2 af disse Sager blev der afsagt Dødsdom, i 3 andre idømt Fredløshed, medens kun 2, hvori Nødværge havde fundet Sted, blev afgjort med Bøder.

For samme Aar har jeg specielt excerpteret, hvad der anføres om 14 Saartilfælde, men der findes en Del flere. Dette sidste gælder ogsaa, hvad Aaret 1588 angaar, for hvilket jeg har uddraget noget nærmere om 18 Saarsager. I dette sidste Aar findes derimod ingen Drabssager anmeldt, men derimod 3 Tyvssager, i hvilke 5 Personer blev dømt til Livsstraf, 4 til Galgen og et Fruentimmer paa Grund af hendes Køn til Halshugning, saa at altsaa i 2 Aar i det mindste 7 Personer dømtes fra Livet i Randers og sandsynligvis undergik denne Straf“.

Da det formodes, at Randers paa den Tid kun har haft ca. 1500 højst regnet 2000 Indbyggere, maa man i højeste Grad forbauses over en saadan Kriminalitet, men Angivelserne er desværre vistnok rigtige nok, thi baade Helsingør, Ribe og flere andre Byer opviser lignende Resultater.

De middelalderlige grusomme Straffelove, som den Gang var gældende og som ikke agtede Mennekeliv paa samme Maade som nu, maa bære Hovedskylden for de umenneskelige Straffe selv for ringe Forbrydelser, og heri maa man se en af Aarsagerne til den uforstaaelige haarde Retshaandhævelse.

Men en anden Grund maa søges i Tidens store Skavank, Drukkenskab, med den dermed følgende Raahed, Voldsomhed og Vildskab.

Ogsaa den Vankundighed og Ukultur, som beherskede Befolkningens brede Lag, har vel haft sin Part i de triste Forhold.

Det er skrækkeligt at tænke sig, at der i et Samfund, ikke større end en af Nutidens større Lands-

byer, har kunnet ske 7 Drab og 7 Henrettelser i kun 2 Aar og i samme korte Tid 32 eller flere Saarmaals-sager, det vil sige Slagsmaalssager, som har medført svære Saar eller Legemsbeskadigelser, thi ufarlige Saar eller Rifter har Datidens haardføre Naturer sikkert ikke regnet for noget.

Man kan forstaa, at Ancher Poulsen maa have haft fuldt op af Arbejde med de mange og grove Forbrydelser, men antagelig er der gjort kort Proces med Forbryderne; thi Staten havde ingen Fængsler til at internere dem i, medens Undersøgelserne stod paa.

Ancher Poulsen, Egen Handt.

Navnet er skrevet med Fjerpen, skaaret af en af Gaasens lange Vingefjer, thi Staalpenne kendtes ikke og kom først i Brug et Par Hundrede Aar senere.

Han har ikke efter Skriften at dømme været særlig kyndig i Skrivning, men det behøvedes heller ikke for at være Dommer, thi fra de ældste Tider var der ved alle Retter ansat en Thingskriver, som tilførte Retsbogen de afsagte Domme og de vigtigste Resultater af, hvad der ellers skete paa Thinget. Den største Del af Befolkningen lærte ikke at skrive, end ikke deres eget Navn, og derfor gav man sig ved Vedføjelsen „Egen Handt“, en Slags Attest for, at man selv havde skrevet sit Navn, en Bemærkning, som selv Adelen og andre Stormænd ogsaa ansaa det for nødvendigt at anbringe.

AA var Ancher Poulsens Bomærke.

Disse Bomærker anbragtes paa Ejerens Heste, Kvæg, Redskaber og andre Ejendele for at kende

ogsaa at sætte sit Bomærke paa Møbler og andet Bo-have og at sætte det under Dokumenter i Stedet for sit Navn.

Rakkerkulen laa ved Ladegaardsgade, omtrent hvor Rytterikassernen nu ligger, og her har Bøddelen eller Mestermannen mulig ogsaa boet, men hvor „Galgebacket“, som oftere omtales i Historien, bl. a. i Skattebogen for 1675, har ligget, har man ikke haft Rede paa. Man har tænkt sig, at Galgen har haft sin Plads enten paa det nu bortgravede højeste Punkt paa Vesteraltan for Enden af Søren Møllersgade eller paa den ogsaa afgravede Høj, som laa paa den Plads, hvor Hjørnebygningen ved Pr. Christiansgade og Pontoppidansgade nu ligger. — Nu er det imidlertid fornylig oplyst, at Registreringsforretningen af 28. Marts 1677 efter Raadmand *Ancher P. Anchersen* anfører som Boet tilhørende: „En stor Korntofft ved Galliebjærget uden (for) Westerport“. Da Westerport den Gang laa ved Hospitalet, laa begge de to Højdepunkter i vestlig Retning for Porten, og Galgen maa som formodet sikkert have staaet paa en af disse Højder, men paa hvilken af dem, maa staa hen. Korntofthen maa altsaa have været en Del af den Grund, hvorpaa Søren Møllersgade og Danmarks-gade nu ligger.

J. S. Møller.

Randers Burøl.

Af cand. mag. Henry Eriksen, Randers.

Jeg vil hen og hævne mig paa Apothekerens gode Randers-Øl; thi jeg har isinde at begrave al min Fortræd i et Rus idag.

L. Holberg: Mester Gert Westphaler II.

RE PRODUKTER af vidt forskellig Art har gennem Tiderne gjort Randers' Navn kendt viden om, de bekendte Randers Laks og Randers Handsker og det ikke mindre bekendte, meget kraftige Burøl. Imellem dem indtager — i hvert Tilfælde i ældre Tid — Burølet Hovedpladsen.

Øllet var i Danmark lige fra Oldtiden af en Nationaldrik, som Menigmand og fornemme Folk i lige Grad tyede til, naar det gjaldt om at slukke den brændende Tørst. Det er ikke for meget sagt, at der Middelalderen og den nyere Tid igennem blev drukket ganske ukristelige Mængder af Øl — set fra Nutidens mere spiritusfjendske Synspunkt; ikke alene var det en god, gammel Skik at indlede og afslutte Dagen med et ordentlig Bæger — og i Dagens Løb blev der heller ikke sparet, naar Tørsten meldte sig —, men man var saa forsynlig at anbringe et godt Krus ved Siden af Sengen om Natten for det Tilfældes Skyld, at Tørsten skulde plage alt for voldsomt i Nattens Løb. Paa et Billede i en Postil fra 1579, hvor man ser en Engel aabenbare sig for Josef om

Natten, mens han af Frygt for Kong Herodes opholder sig i Ægypten, er der ogsaa anbragt en solid Ølkande foran Josefs Natteleje.¹⁾

Oprindelig bryggede hver Husholdning selv det Øl, som den mente at kunne faa Brug for; til hver Husholdning hørte derfor et „Bryghus“, et Ord, der stadig i Formen „Bryggers“ er levende i det danske Sprog, skønt Bryggerset nu bruges til alt andet end netop til at brygge i. Allerede i Middelalderen spillede Ølbryggeriet en betydelig Rolle, og saa tidligt som 1268 ser vi i Roskilde Stadsret fastsat Regler for Brygning og Øludskænkning.²⁾

Naturligvis maatte Resultatet af det private Ølbryggeri blive højst forskellige Kvaliteter af Øl. Gennemgaaende havde det danske Øl ikke noget godt Ord paa sig, og som Følge heraf var det kun de fattige, der alene drak dansk Øl; de, der havde Raad til at drikke bedre Varer, forstod ogsaa at skaffe sig dem andetsteds fra, og allerede tidligt importeredes store Mængder af tysk Øl.

Men lige saa naturligt er det ogsaa, at man efterhaanden fik Øjnene op for, hvilke Værdier der paa denne Maade gik ud af Landet. Her kan anføres følgende Udtalelse fra 1531: „Og vi købe alligevel fremmede Vare, og koste der store Penninge paa, som er Tysk Øl (saa nævnes 11 forskellige tyske Øl-sorter) og andet saadant mere. Og vi kunne vel selv brygge bedre Øl hjemme, om vi ellers ville vel tro os selv, og lade der god Humle til. Han er aldrig saa fattig med os, at han skal ej have Tysk Øl at drikke, skulde han end tygge dertil, eller sælge sine Klæder, og Koen af Baasen derfor.“³⁾

Dette Synspunkt vandt lidt efter lidt Indpas. De Veje, som Regeringen slog ind paa, var at ophjælpe en national Ølindustri samtidig med, at der blev lagt Indførslen af fremmed Øl saa mange Hindringer i Vejen som muligt i Form af Forbud og Afgifter. Paa Herredagen 1557 forelagde *Kong Christian III* Forslag om Forbud mod Indførsel af tysk Øl, og der

blev bestemt følgende: „Skal og forbydes over alt Riget, at ingen Kong. Maj.^s Undersaatte skal føre tysk Øl hid ind udi Riget, men dersom nogen fremmed det hid ind fører, da skal Borgmester og Raadmænd gøre der en Ordning og Skik paa efter Tidens Lejlighed, hvor dyre samme Øl skal udtappes, og skal de det lade prøve og smage, om det er godt; de fremmede, som saa tysk Øl indfører, skal det sælge af Skibet og det ikke maa i nogen Kældre indlægge. Borgmestre og Raadmænd udi Købstederne skal og flittig have Opseende, at dansk Øl bliver brygget, efter som Tiden og Lejligheden er udi Riget og efter som Kornet i Riget gælder, og det siden sætte for et billigt Køb.“⁴⁾

Maaske har netop den sidste Bestemmelse, der lagde saa stor Myndighed i Øvrighedens Hænder hvad angaar Bestemmelsen af Øllets Kvalitet og Fastsættelse af Prisen derpaa, medvirket til, at der ikke kom rigtig Gang i det danske Ølbryggeri. I hvert Tilfælde indførtes der stadig store Mængder af tysk Øl, hvad der maaske er mere forstaaeligt, naar man erfarer, at Adelen — det tyske Øls største Aftager — ifølge gamle Privilegier var fritaget for at betale Accise af de Varer, den indførte til eget Brug. En ny Indskærpelse af Forbudet 1622⁵⁾ viser i alt Fald, at man har siddet det første Forbud temmelig overhørigt.

Heller ikke lykkedes det at bringe en national Ølindustri paa Benene; den eneste danske Ølsort, der med Held kunde tage Konkurrencen op med det tyske Øl formedelst sine fortræffelige Egenskaber, var det *Randers Burøl*. Bur er formodentlig det plat-tyske Ord, der betyder Bonde eller Borger, og som kendes i flere andre Sammensætninger; i hvert Tilfælde har det ikke noget med Bord (Øllet kaldes undertiden Randers Bordøl) at gøre, som nogle har ment, velsagtens fordi Bur og Bord paa Jysk udtales omtrent ens⁶⁾. Navnet Burøl betyder vel altsaa det Øl, som Borgerne i Randers bryggede og drak.

Burøllet er første Gang omtalt i en Vedtægt for

det saakaldte Papegøjegilde eller Guds Legems Lav fra 1417⁷); det bestod fortrinsvis af Købmænd og Kræmmere og deres Hustruer og havde et betydelig mere verdsligt Tilsnit, end Navnet lader ane. Der var f. Eks. fastsat Straf for den „Broder eller Søster, som spyr i Gildehus af Drukkenskab eller i Gaard“. Naar man læser Bestemmelserne igennem, vil man sikkert synes, at der var god Grund til at indsætte en saadan Bestemmelse; thi alle Straffene for de forskellige Lovovertrædelser bestod i Voksløs og Burøl, mest det sidste, og det konsumeredes saa af det samlede Lav, Brødre og Søstre i Fællig. Af Bestemmelserne kan som Eksempler anføres følgende: „Gør Lavsbroder anden Broder Saar eller slaar ham i Tænder, han skal gøre Bod derfor med en Tønde Burøl og to Mark Voks. Item (ligeledes) hvilken Broder eller Søster, der drager Sværd eller Kniv med vred Hu mod sin Lavsbroder, bøde 1 Tønde Burøl og 1 Mark Voks“. — En Tønde bestod af 120 Potter, og man vil saaledes forstaa, at der ikke skulde mange saadanne Bøder til, før Selskabet kunde faa sig en ærlig Rus.

Thi det Randers Øl var ned gennem Tiderne bekendt for sin iboende Kraft. Ikke uden Grund sagde et tysk Ordsprog:

Wer von Randers kommt unbesoffen und ungeschlagen,
derselbige mag von gross' Glück sagen.

(3: Den, der kommer fra Randers uden Rus og Hug, kan prise sig meget lykkelig). Ja, Styrken af Randers Burøllet kom endog til at spille en Rolle i Danmarkshistorien. Da *Skipper Clement* nemlig efter at have slaaet Adelens Hær ved Aalborg drog hærgende ned gennem Jylland, mødte han ingen Modstand, før han kom til Randers, der loyalt havde stillet sig paa Kongens Parti. Mens han forberedte sig til at belejre Byen, fandt hans Folk i nogle forladte Huse ovenfor Flintebjerg et betydeligt Oplag af Burøl med det for dem sørgelige Resultat, at de — for at benytte Udtrykket i „Randers March“ — „sloge sig

deraf fulde, och løbe Storm til Staden, men blefve afslagne og drefne tilbage, med store Hug.“

Men det var ikke alt det gode Øl, der saaledes kom i de forkerte Halse; de Randersborgere forstod ogsaa at sørge for selv at faa en god Portion af den skattede Drik. I Byens Kæmnerregnskaber fra det 16. Aarhundrede ser man Gang paa Gang, at der er blevet udskænket Øl paa Byens Bekostning til Borgere, der varetog et eller andet vigtigt Hverv i Byens Tjeneste. Af Hensyn til den stadig lurende Brandfare havde 24 Borgere den Opgave at føre Tilsyn med Byens Ildsteder, og dette vigtige Hverv lønnes regelmæssigt med et Par Tønder Øl og undertiden endda med et Par Ekstrakander.⁸⁾ Og var det saa trods alle Sikkerhedsforanstaltninger gaaet saa galt, at der brød Ild ud et eller andet Sted, — i saa Fald belønnedes gerne de, der var mest arbejdsivrige ved Slukningen, med Øl paa Byens Bekostning. Ifølge Regnskabet for 1569—70 „gav vi *Rasmus Fynbo* 3 Mark for 1 Tønde Øl, der blev drukket, der Ilden var løs“; senere samme Aar, „der den Ildebrand var oppaa Færde“, vankede der oven i Købet 2 Tønder Øl.⁹⁾

Hvis Udsigten til Belønning af denne Art har bevirket, at Ildebrandene blev slaaet ned i Fødslen, var det jo baade billigt og bekvemt for Byen; thi en Ildebrand rummede altid Fare for en Bys totale Udslettelse og Ruin, og netop af Hensyn til Brandfaren saa man sig i Randers-Vedtægten fra 1609 nødsaget til at sætte bestemte Grænser for Brygningen. Det hedder her i § 61: „Skal aldeles ingen Bodfolk eller Kælderfolk efter denne Dag for Ildens Fare Skyld og for den dyre Tid paa Korn, som deraf kan komme, maa brygge Øl udi nogen Kælder eller Boder, og ej heller nogen Bys Indbyggere at laane dennem Bryggerede (Bryggeredskaber) at brygge med eller brygge for dennem til at udsælge igen, under 40 Mark Bøde til Byen. Og dersom det skete, det Gud forbyde, at deraf foraarsages nogen Ulykke, de

da, som bor i det Hus, Skaden kom af, at stande derfor til Rette enten med Gods eller Liv.“¹⁰⁾

De strenge Straffe, der her trues med, skyldes formodentlig sørgelig Erfaring. I hvert Tilfælde stemmer denne Vedtægt kun daarligt overens med det kongelige Mandat af 1552, hvori det hedder: „Sammeledes haver og formeldte Borgmester og Raadmænd berettet for os, at dette af gammel Tid haver været en Vedtægt her udi Randers, og endnu paa det nye, menige Randers Bys Indbyggere vedtaget haver, at naar nogen Mand eller Kvinde uden Børn bortdør, da skal den, som igen lever, nyde og beholde sit Bryggerede, en god opgjort Seng, og sit bedste paa Klæder, som det forfunden er, uden Skifte, uden at dersom Godset er saa ringe og Gælden saa stor, at den Dødes Arvinge deraf kan blive arveløs.“¹¹⁾ Dette viser nemlig tydeligt, at for Datidens Bevidsthed var Bryggeredskaber lige saa vigtige for en Randersborger som en Seng og gode Klæder.

Hvori laa da Burøllets særlige Ejendommelighed og fortrinlige Egenskaber? Om dette Øl fortæller Pontoppidan i sit Danske Atlas, at det er „den sødeste Drik endnu for Egnens Bønder, da et Stob deraf, som holder 2 Potter og koster 3 Skilling, er en Bondes rette Portion. Dette Øl er stærkt og brunt. . . Hvad der gør dette Øl saa begærligt og behageligt for dem, som er vante dertil, da andre ej vel kan taale det, vides ikke til visse. Dog formenes, det kommer af Vandet, som findes i den store Gade-Kilde eller Brønd, og gemenlig bruges til at brygge dette over hele Landet udraabte Øl af, hvilket ved sin vitrioliske Kraft skal kunne bringe Øllet snarere i Gæring, hvorfor og Resenius i sin Danske Atlas regner denne Gade-Kilde iblandt Randers Bys Herligheder. Hvo som ellers har Brønde i deres Gaarde, brygge og Bur-Øl deraf; hvoraf ses, at det er ikke Gade-Kilden alene, som har denne Kraft. Nogle beretter, at der lægges noget for Tappen, saasom Riskviste og deslige, for at gøre det brunt og skarpt.“¹²⁾ Om

Vandet i Gadekilde (den gamle Bybrønd ved Svaneapoteket) fortæller Randrop i sin „Randers March“ fra 1698, at det „meenis at have, af Grunden det falder paa, noget minrale i sig, hvorfor somme i Læge-Konsten forfarne siger, det er sundt, andre tvert imod. Stridigheden er læt at foreene, det er sundt nok; naar det brugis til Maade.“ Da Grundvandet i Randers fra gammel Tid af har haft Ord for at være temmelig mineralholdigt („Det Vand man haver i og ved Husene, ser vel meget klart ud, men naar det staaar nogle faa Timer, trækkes der en Hinde over det, som man ved en Naal, ligesom et tyndt Skind, kan tage af det, hvilket har en blaaagtig Skær, ja, naar det koges, bliver hvidt, næsten som Mælk. Det indeholder, især det Vand i Gade-Kilde, meget Salpeter, hvorfor man i Husholdningen bruger det til stor Kaal og andre Ting, som skal se grønt ud“) ¹³⁾, er det nok troligt, at netop dette har bidraget til at give Burøllet en egen Smag, skønt en mere prosaisk Mand som Stadfeldt finder Aarsagen dertil et helt andet Sted. Han siger nemlig: „Den rette og sande Aarsag til Øllets da havde Godhed, bør derimod langt snarere tilskrives det større Kvantitet af Malt, som vore Forfædre i de ældre Tider toge til en Tønde Øl, fremfor siden efter. Den Tid var al Slags Korn i saare ringe Pris, og dets Udførsel til fremmede Steder næsten ubekendt, og dette, men ikke i Vandet i Gadekilde, bidrog det væsentligste til Øllets fortrinlige Godhed.“ ¹⁴⁾ At der i hvert Tilfælde ikke i Randers har manglet Humle til Tilsætning til Øllet, derom vidner forskellige Humlehaver, tilhørende Dronningborg Slot, og en Gade, der i 1661 benævnes Humledal ¹⁵⁾.

Hvorom alting er, Randers Burøllet nød i hvert Tilfælde Ry for sin Styrke. Ikke uden Grund nævner Holberg i de Linjer, der staaar som Motto over denne lille Afhandling, Randers Øllet som velegnet til at drukne sin Fortræd og glemme alle sine Bekymringer og Sorger i. Et andet Sted lader Holberg

en jysk Proprietær fortælle om, hvorledes han pudse en hollandsk Studepranger efter først at have givet ham „et Par Kruse Randers Øll“¹⁶⁾.

Baade læg og lærd, baade de store og de smaa i Samfundet drak Randers Burøl. Adelsmanden, Rigsraad *Eske Brok* til Dronningborg, som ganske vist — det maa indrømmes — satte større Pris paa Rostocker Øllet, som figurerer jævnlige i hans Dagbøger, smagte undertiden ogsaa paa det hjemlige Bryg; f. Eks. købte han den 2. Januar 1617 2 Tønder Burøl, som han straks betalte med 4 Slettedaler¹⁷⁾. Heller ikke Gejstligheden foragtede Burøllet; at der ved en Bispevisitats 1622 i Skjoldlev Præstegaard af 10 Gæster med Aarhusbispen i Spidsen blev konsumeret en Bagatel af 1 Tønde Randersøl, 8 Kander og 1 Pot Mjød samt en Kande Rinskvind¹⁸⁾, kan kun tjene til Bevis paa Burøllens Popularitet ogsaa i disse Kredse.

Bedst stillede var naturligvis selve Borgerne i Randers. Hvis den agtværdige Borger ikke ønskede at drikke hjemme, behøvede han blot at gaa nogle faa Skridt uden for sin Dør for at komme til en Kro eller en Beværtning; thi det vrimlede med den Slags i alle Fortidens Købstæder. Udadtil uanseelige gemte tarvelige Ølstuer sig i Kældere og Boder, hvor de laveste Klasser af Befolkningen holdt til; noget godt Ord havde de ikke paa sig; thi her gik Utugt og alskens Udsvævelser i Svang. Dog var der naturligvis ogsaa pænere Skænkestuer, hvor den agtværdige Borger sammen med sin Nabo kunde drikke sig en ærlig Rus.

De Grænser, som Øvrigheden forsøgte at sætte for denne Udskænkning, er sikkert Gang paa Gang blevet overskredet; i Randers bestemtes det i Vedtægten 1609, at den, der „om hellige Nætter eller om Søndagen eller andre hellige Dage, førend Højmesse er ude, befindes i Kroer eller andensteds enten til Drik eller Dobbel (Spil)“¹⁹⁾, skal sættes i Taarnet. Netop i Randers hører man Gang paa Gang om Forbrydelser, der er begaaede i Drukkenskab — for slet

ikke at tale om alle de mindre Forseelser af samme Aarsag, som Randers Tingbøger vrimler af. Smaa Gadeoptøjer, Vægterdrillerier, Larmen paa Husdørene eller eventuelt et Optog med en Musikanter i Spidsen — altsammen Udslag af en mildere Grad af Paa-virkning — var meget almindelige og udgør et eget Træk af Fortidens Byers Ansigt.

En Grad værre var det, naar Vinduerne blev knuste og andet Hærværk blev øvet. Slagsmaal — ja, Manddrab hændte ikke sjældent; netop i Randers synes Kriminaliteten at have været ganske foruroligende stor, og man kan utvivlsomt tillægge det stærke Randers Øl en meget stor Del af Skylden. I Aaret 1587—88 forekom der i Randers ikke mindre end 7 Drabssager og 32 Voldssager²⁰), hvoraf langt den største Del skyldtes overdreven Nydelse af Øl. En enkelt af disse Voldssager tager sig saaledes ud: *Peder Thomesen* sad i et Ølhus med en Kande Øl foran sig, da *Mogens Christoffersen* sagde: „Gode Herrer! lader mig faa en Gang Drikke med Eder, efterdi jeg haver betalt Øllet“. Hertil svarer Peder: „Hvad Pokker, jeg haver ikke dine onde Ord behov“, og griber sin Dolk; en tredje Mand lægger sig imellem. Da siger Mogens: „Hvad vil din Hundsvot, est du bedre, end jeg maa tale til dig?“ Nu udfordrer Peder Mogens: „Du skal møde mig straks for Døren med et Værge, om du er nogen ærlig Karl“. Efter at de har hentet Vaaben, begynder Duellen, hvori de begge bliver saarede. — I en anden Sag var to Mænd ligeledes kommet i Strid over et Krus Øl, og mens den ene hentede sit Sværd til den aftalte Tvekamp, fulgtes den anden hen ad Gaden med sin Moder. Da nu den første kom løbende, skiltes den anden fra sin Moder med Ordene: „Nu gaar det paa Livet løs“, hvortil Moderen blot svarede: „Saa Gud i Vold, min Søn!“ Hun fortsatte saa sin Vej alene, mens hendes Søn blev dræbt i Tvekampen²¹).

Og saaledes kunde der fremdrages Mængder af Eksempler paa de sørgelige Følger af Misbrug af

det stærke Øl. For Datidens Opfattelse har disse Tilstande næppe staaet i det i Sandhed forfærdelige Skær, der i Nutidens Øjne hviler over en Fortid af denne Art. Men som Tiden gik, mildnedes ogsaa Sæderne, og Misbruget af de stærke Drikkevarer blev sjældnere.

Ned gennem det 18. Aarhundrede mister Randers-Øllet lidt efter lidt sit Ry. Det er før nævnet, hvorledes Holberg saa paa det; her kan blot tilføjes som et yderligere Bevis paa Burøllets Popularitet i Begyndelsen af Aarhundredet, at han lader Peder Paars straks efter Ankomsten til Jylland forlange et Krus af gammelt Randers Øl²²⁾, og et andet Sted karakteriserer han dets Virkninger saaledes:

Det fede Randers Øl gav Lyst til mere Snak.²³⁾

Men i Danske Atlas fra 1768 siges, at Burøllet „i forrige Tider var mere berømt og skal haft en mere besynderlig Egenskab end nu“²⁴⁾, og naar man senere hører Burøllet omtale, er det altid med en stum Beklagelse af, at det Ry, det havde i fordums Tider, og som har baaret Randers' Navn viden om, nu er ganske forsvundet. Det bukkede under i Konkurrencen med andre Drikkevarer, først og fremmest Brændevinen.

Med Sorg maa man erkende, at Øllet, Handskerne og Laksene, denne ejendommelige Treklang som i Fortiden gav vor By Ry, kun er Ord, der for den indviede rummer noget reelt. For Lokalpatrioten er der blot tilbage at haabe, at den moderne Efterkommer af det gode, gamle Randers Burøl i lige saa høj Grad vil bidrage til at gøre Navnet Randers kendt viden om, uden at dets „vitrioliske Kraft“ dog vil gøre alt for megen Fortrød.

Kildeangivelser.

- 1) Troels Lund: Dagligt Liv i Norden 4. Udg. V B. pag. 119.
- 2) Danske Magazin V pag. 337.
- 3) Christiern Pedersen: Om Børn at holde til Skole og Studium i Danske Magazin I pag. 48.
- 4) Danske Magazin 4. Række V Bind pag. 109 f., 116.
- 5) Nye danske Magazin II Bind pag. 158 f.
- 6) Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700) I B. pag. 303, jvf. Stadfeldt: Beskrivelse over Randers Kjøbsted 1804 pag. 326.
- 7) Stadfeldt pag. 83 ff.
- 8) Hugo Matthiesen: Natten 1914 pag. 104.
- 9) Smsteds pag. 117 f.
- 10) Bjerge og Søegaard: Danske Vider og Vedtægter 1913—20 III Bind pag. 363 f.
- 11) Stadfeldt pag. 35.
- 12) Danske Atlas 1768 IV Bind pag. 391 f.
- 13) Smsteds pag. 397.
- 14) Anf. Sted pag. 326.
- 15) Hugo Matthiesen: Gamle Gader 1917 pag. 22.
- 16) Ellevte Juni I¹.
- 17) Danske Magazin 4. Række 5. Bind pag. 290.
- 18) Kirkehistoriske Samlinger 3. Række 4. Bind pag. 126. /
- 19) Bjerge og Søegaard anf. Sted. pag. 355.
- 20) Historisk Tidsskrift 6. Bind pag. 596, Hugo Matthiesen: Bøddel og Galgefugl 1910 pag. 77 f.
- 21) Secher: Danmark i ældre og nyere Tid II Bind 1875 pag. 787 f.
- 22) Peder Paars 4. Bog 1. Sang.
- 23) Smsteds 4. Bog 3. Sang.
- 24) IV Bind pag. 391.

Sproget i de anførte Citater er moderniseret.

Nogle Degne fra Lime.

Af Lærer P. A. Petersen, Middelfart.

ED Reformationens Indførelse Aar 1536 opstod for Alvor Trangen til at lære Befolkningens brede Lag Skriftens Ord at kende; thi derigennem førtes det bedste Bevis for Pavens og den katholske Kirkes Vildfarelser. —

Det blev Degnene, som kom til at lægge Grunden til dette Arbejde. De skulde ikke blot gaa Præsten til Haande ved Gudstjenesten, ringe Kirkens Klokker, lede Salmesangen osv., men de skulde ogsaa, mens Præsten forrettede Tjeneste ved Alteret, samle de unge og Børnene nede ved Døbefonten, som dengang altid stod ved Indgangen, og dèr lære dem Skriftens Ord, Fader vor o. lign. Undervisningen formede sig paa den Maade, at Degnen foresagde sine Elever det, han vilde lære dem, saa ofte, at de til sidst uden Fejl kunde gentage det. Det var den saakaldte Degnelæsning. — — —

Det kan ikke siges, hvem der var Degn i Lime kort efter Reformationstiden. Maaske har der ingen fast Sognedegn været, og sandsynligvis er Degnetjenesten da blevet forrettet af en saakaldt Løbedegn, d. v. s. en ældre, mislykket Latinskoledreng fra den nærmestliggende Købstads Latinskoie.

Knud Andersen Sørup

nævnes som den første Degn i Lime. Hans Virksomhed falder tæt op omkring Aar 1600. Sandsynligvis har han været Student, idet han paa disses Vis har taget Navn efter sin Fødeby.

Søren Lauersen

var hans Efterfølger. Han var en Bonde fra Egnen. Aaret 1672 sættes i Forbindelse med hans Navn. Rimeligvis er det hans Afgangsaar. Han nævnes i hvert Fald 1661; thi Nytaarsdag i dette Aar træder han, Søren Degn, sammen med den unge Studiosus Hr. *Christen Jensen Thorsager*, der skulde prædike for sin Svoger, Hr. Peder i Alling (d. v. s. Provst *Peder Lauritsen Basse*, der døde ca. 1670) ind af Kirkedøren paa Lime Kirke og finder, siddende paa en stor Kampesten indenfor Døren, et fordægtigt Kvindemenneske, der spinder paa en lang Traad, som gaar op omkring Alteret. Det var Heksen *Kirsten Morsing*.

Søren Laursens Efterfølger hed

Jens Sørensen,

og Navnet paa ham saavel som paa den næste Degn kunde tyde paa, at alle tre var af samme Slægt, og at Søn har fulgt efter Fader, hvad da ogsaa maa siges at være stemmende med god gammel Sædvane. Om Jens Sørensen hedder det:

„I Lime Kirke har altid en Bonde af Egnen opvarted Sang og Læsning, indtil velbaarne Oberstleutnant *Numsen* fik jus Patronatus (= Kaldsret), han da beskikkede itzige (= nuværende) Jens Sørensen dertil, som kan vel læse og skrive og regne, boer i et Gadehus, Tustrup tilhørende, og har ickun 4er Tdr. Byg aarlig at leve af“.

Ovennævnte Mathias Numsen, som havde beskikket ham, levede fra 1648—1731. Han var Officer og deltog bl. a. i den skaanske Krig fra 1675—79, hvor han udmærkede sig og steg rask gennem de militære Grader: Kaptajntøjtnant, Ritmester og Generaladjutant, indtil han i Aaret 1678 udnævntes til Oberstløjtnant. 7 Aar efter, 1685, forfremmedes han til Oberst. Det maa altsaa have været i den Tid, han var Oberstløjtnant — fra 1678—1685 —, at Jens Sørensen modtog sin Beskikkelse. —

Dette stemmer ogsaa med et andet Forhold. I Aaret 1680 ægtede Mathias Numsen nemlig Krigskommissær *Peder Lassens* Enke, *Marie* f. Worm, og med hende fik han Hovedgaarden Brusgaard, hvormed fulgte jus Patronatus til Lime Kirke og til Degneembedet.

Der er dog intet i Vejen for, at Jens Sørensen kan have begyndt som sin Forgængers Stedfortræder uden just at være beskikket i Embedet. Ordet itzige (= nuværende) *kan* tyde i den Retning.

Jens Sørensen faar det Skudsmaal, at han kunde *vel* læse, skrive og regne. Det er et godt Skudsmaal for en Degn paa den Tid, da det ofte var dumme og uvidende Personer, der ansattes som Degne. Ja, saa sent somt i Aaret 1815 hedder det f. Eks. om Degnen i Hadsbjerg, at han hverken skrev smukt eller orthografisk, hvorfor der afdroges ham 8 Tdr. Byg i hans Løn, „indtil Skolekommissionen maatte finde, at han deri havde naaet den manglende Duelighed“.

Med Hensyn til Jens Sørensen tør vi gaa ud fra, at han ikke har nøjedes med Degnelæsningen i Kirken, men ogsaa har holdt Omgangsskole paa Skift i forskellige Gaarde eller maaske fast Skole i det

Gadehus, han selv beboede, og som tilhørte Hovedgaarden Tustrup.

I hans Degnetid, nemlig i Aaret 1705, fik Lime sin Kirkebog. Paa dens 1ste Side staar, at den er skænket af „højædle og velbyrdige Herre Gregers Friis til Tustrup, kgl. Mayestæts Oberste Leutenant ved Cavalleriet“.

Men det blev dog ikke Jens Sørensen, der kom til at føre Bogen. Den førtes — i hvert Fald for den første halve Snes Aars Vedkomende — af *Peder Abel*, der var Kapellan hos Sognepræsten, Provst *Ole Pedersen Øye*.

Peder Abel var en Mand, der ikke glemte at stille sig selv til Skue. Han var gift med en Søster til Præsten *Jens Sørensen Winther* i Mygind, og hans Hustru hed *Christiana Barbara Winther*.

Allerede paa Kirkebogens 1ste Side fortæller han, at „ved samme Lime Menighed er ved Guds Naade meget værdige Peder Abel ansat som Guds Ords Tjener“.

Og som Eksempel paa, hvorledes han gennem sin Kirkebogsindførelse og sit Valg af Faddere forstod at gøre en undrende Efterslægt opmærksom paa hans egen Storhed og Betydning anføres her efter Kirkebogen fra 1709 følgende:

„November var mit eget Barn i Kirke, som ved Hjemmedaaben blev kaldet Christen Grevori Friis. Excellence Oberste Leutenant Gregers Friis til Tustrup bar hannem. Faddere var Excellence Major Christen Friis til Hevringholm og Essenbæk, Mag^{str.} Laurs Schalstrup i Wollum, Hr. Jens Winther, Mad. Birrethe Cathrine, Borg^{str.} Karmarchis i Randers, Mette Jacobsdatter, Hr. Lassis i Søbye“.

Det er vel nok et Fadderskab, der kan lade sig se!

Jens Sørensen, hvis Navn kun forekommer i Kirkebogen 2—3 Gange, idet han ved dens Anskaffelse var ude over den Alder, i hvilken Folk plejer at have Børn i Kirke, nævnes af Peder Abel blot som Jens Degn og hans Hustru som Jens Degns Kone.

Alligevel hedder det om et af Peder Abels Børn, som blev døbt den 22de April 1711: „Jens Degns Kone i Lime bar hannem“. Forholdet mellem dem maa altsaa have været helt godt.

„1721 den 13. Juli blev Jens Degns Hustru her af Lime begravet. 64 Aar gammel“. Selv døde Jens Sørensen 1726. Herom melder Kirkebogen: „Den 17. Septbr. begraufvet hæderlig og velagtede Mand Hr. Jens Sørensen Degn her i Lime. 76 Aar gammel“.

Da der intet Skifte findes efter ham, er Aarsagen vel den, at han har været saa fattig, at der ikke har været noget for de efterladte at skifte eller dele.

Hans Eftermæle maa derfor blive Kirkebogens smukke Ord: „hæderlig og velagtet“ med Tilføjelsen fattig. —

Efterfølgeren

Søren Jensen

er født ca. 1685. Hans Formand Jens Sørensen har dengang været ca. 35 Aar gammel. Der er saaledes hverken fra Navnets eller fra Naturens Side noget i Vejen for, at Jens Sørensen kan have været Søren Jensens Fader. Men der er endnu et Forhold, som peger i samme Retning.

Da Søren Jensen var henved 21 Aar gammel, giftede han sig med en Pige fra Søby, en Landsby, der ligger i en Afstand af ca. 5 Kilometer fra Lime. Om dette Giftermaal aflægger Søby Kirkebog følgende Vidnesbyrd:

„Den 20de Juni 1706 blev Søren Jensen Degn af Lime og Maren Sørensdatter Smeds af Søby viet til Ægteskab“.

Man bør her lægge Mærke til, at Søren Jensen i den fremmede By kaldes Degn af Lime paa et Tidspunkt, da han endnu ikke var Degn.

Men mange Steder i Jylland er og var det i gammel Tid almindelig Skik at give Sønnen Navn efter Faderens Bestilling.

Søren Jensens Navn forekommer fra nu af temmelig hyppigt i Kirkebogen. Af Børn har han saaledes ikke mindre end 15 indført til Daab; men af disse er flere døde, inden de naaede den voksne Alder.

I de første Aar nævnes han kun som Søren Jensen i Lime, og tidligst ved en Barnedaab i Maj Maaned 1716, hvor hans Kone er Fadder, betegnes hun som „Maren, Søren Degns“. Ved hans egne Børns Daab 1717 og 1719 kaldes han igen kun Søren Jensen. Sidstnævnte Aar havde han endda givet sin Søn Navnet *Peder Abel* og dermed opkaldt selve Kapellanen, hvis Datter holdt den lille Dreng for Daaben. Men fra den Tid af indtræder Forandringen; nu nævnes han altid Søren Degn eller Søren Jensen Degn.

Sagen er vel sagtens den, at han har begyndt som sin Faders Stedfortræder eller Substitut, som det hed i Datidens Sprog. — —

. . . At Lys og Skygge, Sorg og Glæde har skiftet i Søren Jensens Liv som i de fleste andre Menneskers, derom bærer følgende Citater af Lime og Søby Kirkebøger Vidne:

„Aar 1722.

18de April blev døbt Søren Degns Barn kaldet Søren,

holden af Ifver Knudsens Hustru i Mell Mølle. Fader Jens Smed i Søby osv.“.

Jens Smed i Søby er naturligvis Broder til Søren Degns Kone.

Faa Dage efter Barnedaaben staar der i Kirkebogen:

„Begravet fornævnte Søren Degns Hustru, som var 43 Aar gammel“.

Han stod nu alene tilbage med et lille moderløst Barn. Det saa i Virkeligheden trist ud for ham. Men hør blot, hvad Kirkebogen siger:

„St. Hansdag blev Søren Jensen og Boel Mortensdatter ægteviet. Bøge her af Byen“.

Som de fleste af hans Samtidige trøstede han sig hurtigt over Tabet af den afdøde Ægtemage.

Ved at undersøge Søby Kirkebog faar man Bescshed om, hvorledes det gik den lille moderløse Søren. Det var jo klart, at han ikke kunde blive i Hjemmet. Faderen havde derfor formaaet Morbroderen i Søby og dennes Hustru *Dorthe* til at tage sig af den lille. Men det gik alligevel galt.

I Søby Kirkebog staar: „1723 den 17de Januar blev Søren, Søren Degns Barn i Lime, begravet“. En Maaned senere: „Den 12. Februar blev *Dorthe*, Jens Smeds Hustru, begravet, 35 Aar gammel“. . . .

Der foreligger ingen direkte Vidnesbyrd om Søren Jensens Evner og Dygtighed saaledes som om hans Faders. Alligevel er vi i Stand til at vide lidt om ham i den Retning. Alene det, at det blev betroet Søren Jensen at føre Kirkebogen, er et Bevis paa, at hans Overordnede havde Tillid til ham som en pligtopfyldende og dygtig Mand; og at han virkelig var det, derom kan enhver overbevise sig ved at

gennemgaa de ikke faa Aargange af Kirkebogen, som skyldes ham.

Skriften er baade fast, tydelig og smuk, og Orthografien er rigtig. Han har været dygtig til baade at skrive og læse. —

Gennem flere forskellige Kirkebogsindførelser kan det fastslaas, at det virkelig er Degnen Søren Jensen, der har ført Bogen.

„Aar 1736. d. 29de Januar havde *jeg*, Søren Jensen Degn, en Datter til Daaben kaldet Kirsten osv.“.

„Aar 1739. d. 18 Oktb. havde Søren Degn en Søn til Daaben kaldet Peter. *Min Datter Mette* holdt ham for Daaben osv.“.

*) Denne Søn Peter er den i Aarbogen flere Gange omtalte Sognefoged *Peter Sørensen* i Lime, hvis Enke *Anne Christensdatter* døde 1832 paa Gaarden Gl. Oustrup, som dengang ejedes af hendes Dattersøn, *Søren Jørgensen*.

„Aar 1742 d. 10 Okt. begravet *min liden Datter*, Karen Sørensdatter, 11 Aar 5 Maaneder 3 Uger 1 Dag gammel“.

Er det ikke her som hørte man den gamle Søren Degns sorgfulde Røst melde sit kære Barns Død, samtidig med at han paa Aar, Maaneder, Uger og Dage regner hendes Alder ud?

„Aar 1749. Febr. Trolovet Jens Mogensen af Andi og *min Datter*, Maren Sørensdatter her af Lime“.

Samme Aar i Juni hedder det: „Introduceret (= indført) *min Datter* Kirsten Sørensdatter fra København“.

*) Ved en beklagelig Fejl er der i min Artikkel i Aarbogen fra 1928, Side 100, kommen til at staa, at Sognefoged Peter Sørensen er en Søn af Søren Mortensen.

Igennem disse Citater af Kirkebogen, jævnstillet med de paagældende Personers Daabsindførelser er det fastslaaet, at Søren Jensen i en længere Aarrække har ført Kirkebogen. Hvordan den er ført, kan enhver ved Selvsyn overbevise sig om.

I Aaret 1742 visiterede Biskoppen. Ved en saadan Lejlighed skulde han spørge Menigheden om 3 Ting, nemlig om Degnen underviste Ungdommen, om han var dygtig til at synge, og om han var lydig. Han havde ogsaa fat i Kirkebogen og gav den følgende Paategning:

„Vidi in Visitatione Dom. 23 pr. 1742

P. J. Hygom.“

Men om Resultatet af sit Besøg har han i sine Visitationsindberetninger afgivet følgende Kendelse:

„Sognepræsten Hr. Poul Sass prædikede meget grundig og opbyggelig, er i det øvrige en habil Mand til Embedets Forretninger og en Hyrde, der har Om-sorg for Faarene. Udi ethvert af disse Sogne (Aarslev - Hørning - Lime) er Skoleholdere, der dog ikke alle er lige flittige, beklagede og, at formedels den strenge Hovtjeneste kunde de ikke faa Børnene til sig, derover deres Profect (= Dygtighed) var ogsaa meget underskedelig (= daarlig)“.

Det er unægtelig en skarp Dom, og desværre nytter det ikke at trøste sig med, at Søren Jensen var Degn og ikke Skoleholder; thi i hele Kirkebogen lige fra dens Begyndelse og indtil 1757 findes end ikke det ringeste Spor af en Skoleholder. De to Bestillinger har sandsynligvis været sammenknyttede saavel under Jens Degn som under Søren Degn. Vi maa derfor gaa ud fra, at Søren Jensen har været med mellem de Skoleholdere, der faar den mindre

pæne Omtale af Peder Hygom. Men han nævner jo ingen Navne — siger blot, at de ikke alle er lige flittige. Maaske har Søren Jensen da været den flittigste af dem. —

I hvert Fald ser det ud til, at han har nydt stor Anseelse blandt Egnens Befolkning. Man træffer ham ikke blot jævnlig ved Barnedaab — og træffer man ikke ham, saa hans Kone — men ogsaa rundt omkring i Egnen ved Skifteforretningerne, hvor han ofte bliver udnævnt som Lavværge for Enken, som Formyndere for Børnene eller som Vurderingsmand af Boets Effekter.

Man skulde synes, at han ikke vilde være bleven benyttet til saa mange Ting eller have faaet saa mange Hverv, hvis han havde været en doven og uduelig Fyr.

Endskønt der ikke findes noget Skifte efter ham, kan man dog gaa ud fra, at han har haft mere end de 4 Tdr. Byg om Aaret at leve af; thi med den Løn kunde han ikke forsørge 2 Koner og henved en Snes Børn.

Heller ikke kunde han — hvad der foreligger Vidnesbyrd om ved Skifterne — optræde som Laangiver af Smaasummer til sine Bymænd og Slægtninge.

Søren Jensen Degn døde 1754 i August Maaned, 69 Aar gammel.

— — —

Der hengik nu et Tidsrum paa 12—13 Aar, i hvilket Degneembedet blev betjent af henholdsvis *Jacob Bie* og *Niels Sørensen Knap*, hvis Fader var Degn i Feldballe. —

Men der er meget, som taler for, at det havde været den gamle Søren Degns og maaske ogsaa Be-

folkningens Ønske, at en af hans Sønner skulde være hans Efterfølger. Dog, den Søn, der synes at have været bestemt dertil, nemlig *Morten*, var ved Faderens Død kun 13 Aar gammel. Han maatte derfor nøjes med at arve Navnet. Gennem hele sin Levetid blev han kaldt Morten Degn. Iøvrigt blev han, saavidt der kan skønnes, en dygtig Gaardmand i Lime.

Poul Nielsen Vendelbo

havde, da han blev Degn, allerede været Skoleholder i Lime en Del Aar. Hvor mange kan vel næppe afgøres, heller ikke hvor han er kommen fra. Dog er der Ting, som tyder paa, at han er „en Mand fra Egnen“.

Saaledes fik i Aaret 1747 i November Maaned en Mand ved Navn *Anders Vendelbo* fra Lemmer, der ligger en god Kilometer fra Lime, en Datter *Bodil* døbt. Da Navnet Vendelbo er ret sjældent, kan det godt tænkes, at nævnte Mand er en Slægtning til Skoleholderen; og i saa Fald har denne ikke været uden Forbindelse med Egnen.

Saa meget kan imidlertid slaas fast: Poul Nielsen Vendelbo har, da han blev Skoleholder i Lime, været en halvgammel Fyr — saadan i Begyndelsen af Fyrerne. Han var gift 2 Gange og efterlod sig kun et Barn, en Datter, hvis Daab staar anført i Kirkebogen saaledes:

„Aar 1757 havde Skoleholderen Poul Vendelboe i Lime en Datter til Daaben blev kaldet Maren. Velærværdige Anders Scheldes Hustru fra Vifvild holdt hende for Daaben. Faddere: Niels Groesen, Jacob Ludvigsen, Frands Simonsen, Christen Madsen og Holger Rasmussens Hustru. Alle af Lime“.

Blandt disse Faddere er der kun en udenbys — Præsten Anders Scheldes Hustru fra Vivild — alle de andre er jævne Bønder fra Sognebyen.

Præsten *Anders Jacobsen Schelde* er født 1709; han var gift med *Ane Cathrine Erichsdatter Frisenberg*, der stammede fra Holbækgaard. Hvo ved, maaske har vi her et Fingerpeg om, hvem der har skaffet Poul Vendelbo Skoleholderpladsen i Lime.

Aar 1760 melder Kirkebogen: „Codem Dei blev Skoleholderen Povl Vendelbos Hustru begravet“. Navn og Alder mangler.

Fra samme Aar finder vi i Virring-Essenbæk Kirkebog følgende interessante Beretning: „22 Maj trolovet Skoleholderen af Lime Povl Vendelbo og Bodil Hansdatter tjenende ved Essenbæk“. De blev copuleret (= viet) 25de Juli s. A.

Syv Aar efter, 1767, hører vi paany gennem Kirkebogen, hvad der er sket: „Dom. p. Trin. blev Skoleholderen i Lime Poul Nielsen Vendelbo indsat at være tillige Degn for Lime Menighed. Han var efter kgl. Resolution, dateret Travendahl den 13. Juli, dertil kaldet af Biskoppen Dr. Poul Bildroe i Aarhus“.

Der gaar saa 20 Aar hen. I den Tid hører vi kun lidt fra Degnen og Skoleholderen Poul Nielsen Vendelbo. Trofast og stilfærdigt har han siddet Aar efter Aar og varetaget sit Embede, og gennem sit lange Liv er det lykkedes ham at blive almindelig afholdt i Sognet.

Men saa sker det, at der i Aaret 1787 afholdes en Folketælling, hvorved der optages en Fortegnelse over alle Landsbyens Beboere, og her træffer vi da under 1ste Familie i Lime vor gamle Ven tilligemed hele hans Husstand. Listen ser saaledes ud:

„Poul Vendelbo, Sognedegn, 73 Aar, gift 2^{den} Gang med Bodil Hansdatter. Madmoder, 60 Aar, gift 1ste Gang. Jens Myndsted. Konens Slegfredsøn. 35 Aar. Snedker. Johanne Thomasdatter. Tjenestepige. 17 Aar“.

Det, der forbavser os her, er ikke det, at vi træffer en gammel Mand paa 73 Aar, som er Sognedegn; thi en Mand vil som Regel være til Aars 27 Aar efter sit 2det Giftermaal. Nej, det, der forbavser os, er denne Slegfredsøn, Jens Myndsted.

Ham havde vi ikke ventet; men nu kan vi altsaa skønne, at den Pige, som Skoleholderen i Lime giftede sig med 1760, var en Pige, der havde en Dreng paa 8 Aar. Selv havde han en Datter paa 3, men som var født i Ægteskab. Hvor er nu hun? Vi er ikke i Stand til at sige det, hun er blot ikke i Lime. Vi skal nok træffe paa hende en anden Gang og vil maaske atter føle os overraskede.

Endnu 11 Aar levede Poul Vendelbo, men døde saa den 17de Juli 1798, 84 Aar gammel. —

Uhrmageren i Dejret.

Ved fhv. Kommunalærer N. Nielsen, Hillerød.

PEDER JENSEN var født omkring Midten af det 18. Aarhundrede og havde modtaget sin faglige Uddannelse hos *Jens Villadsen Bundgaard*, en bekendt Uhrmager i Thy. Inden det kom saa vidt, var han til at begynde med optaget i Huset hos en Slægting, der var Møller, og hvis Bedrift det var Meningen, han skulde arve. Men Maalet blev et andet, da Lysten drev ham til at tage fat paa den Haandtering, i hvilken han skulde blive fremragende trods den Omstændighed, at Hjælpemidlerne dengang var saare ufuldkomne. Efter Opholdet paa Møllen fik Peder Jensen Tilnavnet *Møller*, hvilket han siden benyttede som Efternavn. Da han kom til Dejret, tog han Bopli i et Hus, kaldet Blanderhuset, og Følgen blev, at han blev kaldt *Peder Blander*, — nærmest et Øgenavn, under hvilket han er bedst kendt paa Mols.

Peder Møller blev kaldet fra Thy af ingen ringere end Provst *Joh. Nik. Winding*, Sognepræst i Tved († 1818), — en Præstesøn fra den gamle Klosterby Vestervig oppe ved Limfjorden. Anledningen var, at Uhrmageren skulde lære Tvedboerne at ælte Tørv(!), en Fremgangsmaade, som altsaa dengang har været ukendt paa Mols. Provsten, der paa Præstegaardsmarken havde en Mose, han vilde udnytte, opfordrede Peder Møller til at komme til Tved. Denne var ogsaa villig, og Enden blev, at han tog Ophold i Sognet for bestandig.

Straks efter Ankomsten gik Peder Møller en hel Dag rundt i Tved Sogn for at lede efter Støbesand, en Artikel, han nødvendigvis maatte sikre sig, inden han kunde slaa sig til Ro paa Stedet. Professionen krævede nemlig, at han selv maatte støbe alt, hvad han skulde bruge, lige fra Uhrskiver til Pendullinser og Hjul. Paa *Isgaard* Mark fandt han det, han søgte, og straks begyndte Arbejdet. Det første Uhr, han lavede i Dejret, fik Provst Winding (det skal være til endnu), det næste Kammerraad *Ole Marcussen* paa Isgaard, og nu gik det Slag i Slag. Peder Møller blev hurtig en berømt Mand, saa alle, der vilde gælde for noget, nødvendigvis maatte have Stueuhre hos ham, skønt de ingenlunde var billige. Et Ottedags-uhr med Slagværk kostede 64 Kroner, et 24 Timers 36 Kroner, saa det jo ikke var enhver givet at købe et af „Per Blanders Værker“. Forøvrigt var de flot udstyrede, med bronceret Skive, forsolvet Talkrans og Navneplade og forgyldte Hjørnestykker. Gangværker uden Slagværk („Viseværker“, som de kaldes, og beregnet for de mindre bemidlede) kunde leveres for 8 Kroner, og dog medgik der 16 Dage til at lave et saadant, naar man arbejdede flittigt, hvilket atter vil sige, at Daglønnen paa egen Kost kun løb op til 50 Øre! Til Borgere i Aarhus leverede Peder Møller ogsaa enkelte Uhre; men det var mest Taffeluhre af finere Tilsnit.

Alt sit Værktøj maatte Manden selv forfærdige. Foruden det til Uhrmageriet henhørende havde han Høvlebænk og en lille Blæsebælg. Man maatte i de Tider hjælpe sig, som man kunde bedst, og den haandsnilde Peder Møller var en Mand, der forstod sig paa og næsten kunde lave alt. Iøvrigt var han af bestemt Karakter, striks hjemme og dertil en Mand, som intet lod sig byde. Tampen hang ved Skruestikken paa Værkstedet, og det ingenlunde som Pynt. Endog Sønnen maatte smage den, efter at han var bleven gift.

Denne Søn, *Niels Møller*, til hvem Blandernavnet gik i Arv, lærte Professionen hjemme og fortsatte,

hvor Faderen slap. Men han var uden Geni, og hans faa „Viseværker“ kunde ikke paa langt nær maale sig med Faderens.

Peder Møller, der døde i Tyverne af forrige Aarhundrede efter at have boet i Dejret omkring tredive Aar, har efterladt sig et varigt Minde paa Egnen. Forfatteren *Joakim Katstrup*, Søn af den geniale Uhrmager *Jens Katstrup*, Strands, og selv Uhrmager, har udtalt, at „Per Blanders Værker“ efter tre—fire Menneskealdres Forløb endnu i hundrede Aar vil kunne anvendes som Tidsmaalere og hævde deres Ry ved Siden af alt det moderne Juks, som indføres. Han oplyser endvidere, at der af Peder Møllers Stueuhre endnu findes mange paa Mols, fornemmelig i Tved og Vistoft Sogne.

Blandernavnet blev endnu i min Barndom og Ungdom baaret af adskillige i Tved Sogn (Mogens Blander, Jørgen Blander, Maren Blander, Blander-Marie); men om det var Efterkommere af Uhrmageren i Dejret, eller de tilhørte en helt anden Slægt, derom tør jeg ikke udtale nogen Mening.

Sognepræst i Fausing-Auning Rasmus Madsen^s Selvbiografi (1595—1645).

Ved Pastor emer. Erh. Qvistgaard.

I dette Pastorats ældste Kirkebog, der, paa nogle spredte Optegnelser nær for Aarene 1631—40, først begynder 1645, findes bag i Bogen denne Selvbiografi. Den indeholder intet særlig mærkværdigt, hvad der vel for en stor Del skyldes, at hele Slutningen mangler, idet det sidste Blad i Bogen vel i Tidens Løb er forsvundet, men da den indeholder en hel Del gode personalhistoriske Oplysninger, fortjener den alligevel at trykkes og saaledes komme Forskningen til Gode.

Vita D. Erasmi Matthiae in fausing

Er ieg Barnefødt i Vegersløff Præstegaard i Nørher-
ridt Aar effther Gudz Byrd 1573 S. Olaidag. Min
fader hederlig Mand H: Matz Rasmussøn, for-
dum Sogneprest thill Vegersløff og Willersø sogne i Nør-
herridt, min Moder Anna Søfrensdatter s. Søffren
Morthensøns daatter i Storkebrogaard i Nørherridt.
Aar 1577 kallede Gud forbemeldte min s. Moder, saa
thog min s. Farbroder s. H: Peder Rasmussen, for-
dum Sogneprest thill Søby, Skader og Halling sogne
mig thill sig, huor fra min s. fader lod mig igien
hente hjem, ieg haffde værít siug aff smaakopper oc
siden selff informerede mig saa vell oc holt en degn
thill mig oc nogle andre mine syskende af grindaa*)

*) Grenaa.

skole, som den thid haffde Vegersløff Sogne. Aar 1582 skikkit min s. fader mig thill Malmø udi Skaane, huor ieg vaar i skole udi 6 Aar under en Skolemester Peder Laffrietssøn siden Canonicus Lundensis. Aar 1588 Skikkit min s. fader mig thill Lund Skole i Skaane, huor ieg vaar paa det thredie Aar under en Skolemester H: oc H: Mand Mester Thomas Jacobsøn, siden Cannik og lector i Lund, derefter skikkit min s. fader mig thill Aarhus Skole, huor ieg vaar udi Skolemesters lektie paa det thredie Aar under hederlig og høylærde Mand Mester Hans Horsens siden Cannik udi Aarhus. Dereffther haffuer min s. fader for skikkit mig thill den høye Skole udi Kiøbenhaffn, huor ieg studeriet henimod 3 Aars Thid oc udi den Midlerthid haffde Kongens Kost saa vidt 1 Aars thid. Er ieg dereffther aff n. s. Eski Brock thill Estrup oc Æ. oc. V. Mand Karll Bryske thill Markgaard som den thid haffde Kiøbenhafns slot i forlening oc den thid haffde den 3. part i Estrup paa sine sønners Vegne saa oc aff denne Menighed udi Fausing og Affning sogn er lofflig oc christelig aff Gudz synderlige forsit kaldit thill en sogneprest thill Fausing oc Affning sogne oc derthill udi Aarhus Domkirke ordinerit d. . . . Decemb. 1595. Haffuer ieg oc eerlig forholt mig paa det ved 4 Aar, oc siden aff. Gudtz forsiun effther den gode S. Øfrighedsraad oc andre mine gode venners raad ladet begære aff hederlige oc høylærde Mand M. Peder Jespersen, fordom Sogneprest thill Bierregraff, Thanum og Olum oc Proust i Lyng Herrit hans Daatter s. Dorthe Pedersdatter thill min Hustru oc stod vor Bryllup i Biergraff Prestegaard d. 8. Søndag efter Trinitatis 1597. Paa de femb Aar vi leffede i Ægteskab velsignede Gud vort Ægteskab med 4 Dottre, de to Dottre ere døde før Moderen oc de andre tho udi den store Pest 1602 udi hvilken Pest Gud kallede min kære s. Hustru Dorthe Pedersdatter, de døde af Pest før Moderen . . . (hermed slutter Biografien.)

Ridefoged og Godsejer Hans Jacobsen.

Ved fhv. Kommunelærer N. Nielsen, Hillerød.

VOR der er Tale om Mols i Slutningen af det 17. og Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, støder man paa Navnet *Hans Jacobsen*, — en Matador med Myndighed og Formue, som har havt en god Del at sige, men som forøvrigt ikke kan tjene som Mønster til Efterfølgelse.

Om Fødselsaar, Herkomst og Fødested ved man intet. Bøttiger, hvem en Del af efterfølgende Oplysninger skyldes, gætter paa, at han har været Søn af Birkefoged *Jacob Nielsen* i Skovgaarde, der 1667 skænkede en Lysekrone til Kirken og 1670 nogle Legater til Latinskolen i Æbeltoft; men det er højst rimeligt, at Manden tager fejl.

1670 (to Aar før Kalø Slot blev nedbrudt af Ulrik Frederik Gyldenløve) og 1677 træffe vi Hans Jacobsen som kongelig *Ridefoged* i Kalø Amt med Bopæl i Æbeltoft, hvor han siden var *Byfoged* tillige. Som saadan fik han nemlig 1685 kongelig Befaling til at skaffe Kapellanen Bolig paa Kirkens Bekostning, og det er ligeledes i Egenskab af Byfoged, han — et ægte Barn af Tiden — noget før Paaske 1686 — i

Lighed med sin Aandsfrænde, den berygtede „Heksejæger“, Etatsraad *Jørgen Arenfeldt*, Rugaard — lod Skarpretteren i Aarhus, Mester Herman Høker, med Benskruer pine en stakkels Kvinde, der var beskyldt for Trolddom og siden døde i Fængslet.

At Hans Jacobsen allerede i Æbeltofttiden har været en formuende Mand, kan skønnes deraf, at han dels var Ejer, dels Bruger af en Del Jorder paa Æbeltoft Mark, havde Andel i Fæstegods i Skovgaarde og dertil ejede 4—5 Gaarde i Vistoft Sogn, hvis Kongetiende han ligeledes havde faaet Fingre i. — At han i 1687 skænkede 100 Rigsdaler Kurant til et Positiv (Orgel) og et Pulpitur i Æbeltoft Kirke, tyder ligeledes paa Velstand, i hvert Fald ikke paa Forarmelse.

Naar og hvorledes Hans Jacobsen er kommen i Besiddelse af *Lyngsbækgaard*, er ubekendt; men at han under alle Omstændigheder var Ejer af Gaarden, inden Roelsegaard faldt i hans Turban, er uomtvisteligt.

I 1691 havde Ritmester Otto Andreas von Lindenquist solgt Roelsegaard til *Bodil Pedersdatter*, Enke efter Herredsfoged Poul Nielsen i Strandkær; men Skødet blev efter Lindenquists Død af Arvingerne 1693 udstedt til Hans Jacobsen, hvem hun i Mellemtiden havde ægtet. Efter Købet har den ny Ejer efter al Sandsynlighed opgivet Byfogedstilingen i Æbeltoft. I hvert Fald tog han blivende Ophold paa *Roelsegaard*.

Da Hans Jacobsen havde overtydet sig om, at *Roelse Bymark* var en af de fortrinligste paa det ikke alt for fede Mols, indsaa han tillige, at Roelsegaard (23½ Td. Hartkorn) kunde blive en smuk lille Herregaard, hvis Bymarken (22½ Td. Hartkorn) kunde

blive lagt ind derunder. I den Anledning indgav han Ansøgning til Kongen om, at dette maatte ske, og at han ydermere maatte faa Lov til at nedbryde Roelse By, 8 Gaarde (blandt disse en Anneksgaard, som Præsten brugte) og 2 Huse. Ansøgningen blev bevilget 11. Maj 1695, hvorefter der sluttedes en skriftlig Overenskomst mellem Hans Jacobsen og Præsten i Knebel-Roelse, Pastor *Warberg*, gaaende ud paa, at hin lovede for sig og Efterkommere aarlig at yde denne i Refusion for Roelse Bys og Anneksgaardens Præste- og Kirketiende $11\frac{3}{4}$ Td. Byg og $7\frac{1}{2}$ Td. Havre samt Offer, Nannest og Huspenge 6 Rigsdaler foruden det sædvanlige Offer af Roelsegaard (2 Rigsdaler pr. Højtid). I Stedet for Anneksgaarden i Roelse skulde Præsteembedet have *en øde Gaards Avling i Knebel* med Byggeplads og Jorder og iøvrigt samme Friheder, som Anneksgaarden havde havt, samt i Stedet for de 13 Skæpper Hartkorn, Anneksgaarden var større end *Søren Pedersen Rytters Gaard* i Knebel, 50 Slettedaler, som skulde afskrives paa Præstegaardens Taksering. Endelig gik Hans Jacobsen ind paa at lade de to Huse i Roelse By blive staaende til Præstens og Sognefolkenes Læ mod ondt Vejr, og i Fald Husene bleve ødelagte ved ulykkelig Hændelse, at lade bygge et Skur ved Kirken til Præstens Heste og Vogn.

Degnen i Knebel-Roelse, som boede i Roelse By og havde 4 Tdr. Land Embedsjord, fik et Lejehus i Vrinders og tilfredsstilledes ved, at Hans Jacobsen forbedrede hans Højtidsoffer og gav 16 Læs Brænde til Vederlag for den tabte Jord.

Da dette stolte Kup var godt og vel besørget, indgav Hans Jacobsen ny Ansøgning om at maatte

nyde *Patronatsret* til Knebel og Roelse Kirker og derhos oppebære Kirketienderne in natura mod at afgive et passende Vederlag til Præsteembedet (med hvilket disse Tiender af Kristian den Fjerde under 18. Juni 1632 var blevet benaadet) samt 22 $\frac{1}{2}$ Td. Korn til Kirkernes aarlige Vedligeholdelse. Ogsaa denne Ansøgning blev allernaadigst bevilget (Juni 1697), og Resultatet fastslaaet ved Synoden i Aarhus 13. Oktober s. A.

Mellemværendet mellem Hans Jacobsen og Pastor Warberg angaaende Afløsning af Kirketienderne blev indledet med Rettergang. Men allerede 11. August 1697 blev der mellem Parterne indgaaet skriftlig Overenskomst, gaaende ud paa, at Hans Jacobsen for sig og Arvinger lovede at betale aarlig til Pastor Warberg og Eftermænd i Kaldet lige saa mange Tdr. Korn af alle Slags, som Præsten og hans Formænd hidtil havde oppebaaret.

Da Hans Jacobsen saaledes ved kongelige Bevillinger i kort Tid havde opnaaet alt, hvad han ønskede, med andre Ord: da Citronen var presset til sidste Draabe, og han dertil 1695 havde opbygget Gaarden af nyt, solgte han 1706 Roelsegaard med sine 46 Tdr. Hartkorn + Tiender og Gods til Amtmand, Konferensraad *Jokum Gersdorff*, Herre til Isgaard og Kvelstrup.

Omtrent samtidig med Opførelsen af det nye Roelsegaard byggede Hans Jacobsen *Rødegaard* i Vistoft og i hvert Fald Hovedbygningen paa Lyngsbækgaard, den sidste af Mur- og Bindingsværk i herskabelig Stil, ligesom han lod den i Forvejen smukke Have udvide.

Af Hans Jacobsens ret talrige Børneflokk var en Datter gift med Præsten *Lawrids Udson* i Gosmer ved Odder, en anden med Renteskriver, Kammerraad *Joh. Fr. Brandt*. To af Sønnerne var Præster, — den ene, *Jacob Hansen* (1681—1722) i Sneum-Tjæreborg ved Ribe, den anden, *Hans Hansen* (1683—1720) i Agri-Egens. Da Pastor Warberg i Knebel-Roelse døde 1707, blev Hans Hansen forflyttet fra Agri-Egens til Knebel-Roelse, og Jacob Hansen fra Sneum-Tjæreborg til Agri-Egens. — Til Egens Kirke havde Hans Jacobsen allerede 1702 skænket Kalk og Disk.

Hans Jacobsen døde 16. November 1714 paa Lyngsbækgaard, og Hustruen, *Dorthe Pedersdatter*, 16 Dage forinden. Begge bleve bisatte i Agri Kirke, hvad ogsaa var Tilfældet med flere af Efterkommerne. Siden, da Familiekapellet blev omdannet til Vaabenhus, blev Ligene — elleve ialt — nedsænkede paa Kirkegaarden.

Lyngsbækgaard forblev i Slægtens Eje til 1820, hvorefter den (1823) gik over til N. S. Mønsted, Fader til den bekendte Magarinefabrikant *Otto Mønsted*, som er født paa Gaarden.

Hans Jacobsen har ikke vundet noget hyggeligt Efterdømme. Man paastod bl. a., at han forhuggede de kongelige Skove, han var Tilsynshavende for (forøvrigt ikke noget ualmindeligt i de Tider), og kun slap for Tiltale ved at trække Ligskjorten paa. Ja, Folketroen vil endog hævde, at hans Kiste blev højtidelig bisat, fyldt med Sten, medens han selv holdt sig skjult paa Marsk Stigs gamle Borg, Herregaarden Møllerup i Feldballe Sogn. Kærnen i denne Formodning er maaske den, som Bøttiger bemærker, at den byggelystne Herre har misbrugt sin offentlige Stil-

ling til ulovlig Fordel og derved været paa Nippet til at komme i Forlegenhed, da Døden meget belejligt traadte til og friede ham. Men hvorom alting er: meget tyder paa, at Manden har været mere frygtet end elsket, ja maaske endog nærmest forhadet. Muligvis har han været en haard Mand i Lighed med sin Samtidige, den berygtede „Heksejæger“, Etatsraad Jørgen Arenfeld til Rugaard, der døde 1717 i Æbeltoft som en meget forarmet Mand.

Til Medlemmerne!

Ved elskværdig Imødekommenhed fra Hr. Godsejer *Carl* og Frues Side afholdtes Aarsmødet den 29. Juni paa „Møllerup“. Det var byget Vejr til over Middag, men Regnen holdt op inden Mødets Begyndelse, og hele Stævnet blev særdeles vellykket. Der var kommet ca. 600 Mennesker til Stede, og for disse holdt — efter at en af Formanden skrevet Sang om „Marsk Stig og Erik Glipping“ var afsunget — Hr. Magister *Haugsted*, Aarhus, et udførligt Foredrag om Marsk Stigs gamle Gaard, den, hvorfra Marsken drog til Viborg Ting og undsagde Kong Erik.

Ved Generalforsamlingen aflagde *Formanden* Beretning og oplæste Regnskabet, der enstemmigt godkendtes. Til Bestyrelsen genvalgtes Hr. Lensgreve *Scheel* og til Revisor nyvalgtes Hr. Hospitalsforstander, Kancelliraad *Thomsen*.

Jubilæum til næste Sommer!

„Historisk Samfund“ blev stiftet den 7. Juli 1906, og dets 25. Aarsdag oprinder saaledes i Sommeren 1931. Der er truffet den Bestemmelse, at *Jubilæet*

bliver fejret paa »Clausholm« med Foredrag af d'Hrr. Lensbaron H. Berner Schilden Holsten og Godsejer Jacob Estrup, der jo begge er kendte som udmærkede Talere og ansete Historikere. Festdagen bliver enten den sidste Søndag i Juni eller første Søndag i Juli. Herom vil Medlemmerne faa nærmere Underretning gennem Avertissementer i Bladene og pr. Brevkort.

„Historisk Samfund“ har ligesom andre Foreninger haft nogen Tilbagegang i Medlemsantal i de senere Aar. Vi beder derfor vore interesserede Medlemmer: *Virk for Tilgang i Tiden til Jubilæet! Og Tak til de mange, der trofast har fulgt os gennem Aarene!*

P. B. V.:

Engelbert Dröhse,
Samfundets Formand.

Oversigt

over

„Randers Amts historiske Samfund“s Indtægter og Udgifter

i det 24. Regnskabsaar fra 1. Januar til 31. December 1929.

Indtægt.	Kr.	Ø.	Udgift.	Kr.	Ø.
Kassebeholdning fra 1928	2749	84	Bestyrelsesmøder og Befordring . . .	70	20
Statsbidrag	280	00	Udgifter ved Aarsmødet paa Gl. Estrup	299	60
Solgte Aarbøger	44	49	Anskaffelse af Bøger, Assurance m. v.	58	80
Kontingent	1647	20	Annoncer	74	23
Renter af Bankbog	103	35	Honorar for Stof til Aarbogen	291	40
			Telegram, Telefon, Porto og Expedition	313	95
			Aarbogen og andre Tryksager	1074	80
			Kassebeholdning at overføre . . .	2641	90
Kr. . . .	4824	88	Kr. . . .	4824	88

Randers, i Maj 1930.

Carl Hansen.

Regnskabet er gennemset og befundet rigtigt.

Randers, i Juni 1930.

Johs. Bachmann.

Indhold.

<i>L. P. Borberg</i> : Nogle Meddelelser om Randers latinske og lærde Skole samt om Randers-Studenters gennem Tiderne	Side	5
<i>Henry Eriksen</i> : Om Magister Peder Thøgersen og en Skuespilopførelse i Randers 1607	-	27
<i>Anthon Jensen</i> : Slægten Hvas fra Tebbestrup. . . .	-	72
<i>P. Bugge Vegger</i> : Ringlevad Mølle i Kousted og Raasted Sogn	-	91
<i>Chr. Bokkenheuser</i> : } <i>J. S. Møller</i> : } Anchersønnerne i Randers. . . .	-	100
<i>Henry Eriksen</i> : Randers Burøl	-	114
<i>P. A. Prtersen</i> : Nogle Degne fra Lime	-	125
<i>N. Nielsen</i> : Uhrmageren i Dejret.	-	138
<i>Erl. Qvistgaard</i> : Rasmus Madsen.	-	141
<i>N. Nielsen</i> : Ridefoged og Godsejer Hans Jacobsen .	-	143
Til Medlemmerne	-	149
Regnskab	-	151

FRA RANDERS AMT

XXV

AARBOG

UDGIVET AF

RANDERS AMTS HISTORISKE SAMFUND

1931

RANDERS
C. J. RYE'S BOGTRYKKERI
1931

Redaktionsulvalg:

Redaktør *Engelbert Dröhse.*

Godsejer, cand. theol. *J. Estrup.*

Justitsraad *J. S. Møller*, R. af D.

Nogle Meddelelser

om

Randers latinske og lærde Skole
samt om Randers-Studenters
gennem Tiderne.

II.

Tiden 1783—1858 (Skolen til Huse i „Helligaandshuset“).

Af L. P. Borberg.

Erhvervelsen af „det store Stenhus i Kirke-
gyden“ (Helligaandshuset) til Skolebygning.
Bygningsændringer m. v.

OM omtalt i min Artikel i foregaaende
Aargang af Aarbogen var den gamle
Latinskole i Randers, der laa nordøst
for St. Mortens Kirke i det nuværende
Østre Kirkestræde og var en „lille Bygning uden
Indskrifter, kun nogle og tyve Alen lang“, i Slutnin-
gen af 1700-Aarene saa forfalden og brøstfældig, at
den i 1780, da Rektor, Professor *v. Fuchs* døde, blev
nedbrudt. Denne Begivenhed var lige ved at faa en
skæbnesvanger Indflydelse paa Skolens Bestaaen, idet
der da rejstes Spørgsmaal om, at Skolen skulde ned-
lægges og indlemmes i Horsens lærde Skole. Heldig-
vis var der behjærtede Mænd, der gjorde sig store

Anstrengelser for at redde Skolen for Randers. Den virksomste af disse var Byens udmærkede Borgmester *Johan Frederik Carøe*, der foranledigede en Indsamling iværksat i dette Øjemed. Pengene indkom ved frivillige Gaver fra Randers-Borgere, deriblandt 200 Rdl., som den rige Enke, Kancelliraadinde *Steenfeldt* skænkede. Andre større Bidragydere var Etatsraad *Kirketerp* og Købmand *Jens Rudolphsen Bay*. Den fra Randers stammende Storkøbmand *Niels Brock* i København, der varmt interesserede sig for sin Fødeby og senere bl. a. legerede Skolen betydelige Midler, gav 200 Rdl. Desuden blev der optaget et Laan paa ca. 2000 Rdl. For Beløbet blev indkøbt en gammel grundmuret Gaard tæt ved det nedbrudte Skolehus.

Hvor Undervisningen er bleven holdt 1780—83 vides ikke, formodentlig i Lærernes private Hjem, hvad, som tidligere omtalt, heller ikke før var ukendt. 1783 dimitteredes dog ingen Studenter.

Ved kgl. Reskript af 27. Juni 1781 gaves der da allerhøjeste Forsikring om Skolens Vedbliven for Fremtiden. Ved Reskript af 23. April 1783 befriedes den nye Bygning endvidere for alle Skatter og Afgifter, og der blev tillagt Lærerne 24 Rdl. aarlig af Byens Kasse i Stedet for de dem forhen betalte 11 Rdl. 2 Mark i Huslejepenge¹⁾).

Den Bygning, som blev indkøbt, var „det store Stenhus“ i Kirkegyden, det nuværende smalle „Skolestræde“, som ændrede Navn, efter at Latinskolen var blevet indrettet der. Der har som bekendt været megen Strid om, hvad denne Bygning — der nu

¹⁾ Stadfeldt, Side 202—203, Flemmer: Program 1833, der begge ret udførligt gør Rede for Begivenhederne i Anledning af Skolens Flytning.

kaldes „Helligaandshuset“ — oprindelig har været. Der er ingen Anledning til her at komme ind paa dette Spørgsmaal. Man ved kun, at den efter Refor-

Topografen, Gehejmekonferensraad, kgl. Kabinetssekretær
J. P. Traps Skydeskive i det kgl. Skydeselskab i København:

„Helligaandshuset“ som Latinskole,
set fra den daværende Skolegaard, jfr. Artiklen Side 9.

mationen tilhørte en Adelsmand Gert Bryske til Kat-
holm, og senere forskellige Randers-Storborgerslægter
eller Præster. I 1782 solgte Borgmester Nicolai Krog
Bredals Enke Ejendommen til Randers By til Brug
for den nye Skole. Hvornaar den er taget i Brug

ses ikke, formodentlig dog vel Aaret efter. Den egentlige Indvielse fandt imidlertid først Sted 1784. Dette maa være sket ved en større Højtidelighed, siden Stadsmusikanten for sin Medvirken fik et Vederlag paa 8 Rdl. 5 Mk.

Bygningen var efter Datidens Forhold blevet vel istandsat til Skolen. Trapper var blevet opført og de fleste Gulve fornyedes. Skolens Klasser holdtes alle i een stor Sal, 280 Kvadratalen stor. I den søndre Ende af Bygningen indrettedes Værelser til Rektor og de to Hørere, i en søndre Sidebygning Stald til Rektors 2 Køer, Foder- og Brændselsrum Konrektors Lejlighed indrettedes i den nordre Ende af Bygningen, Stald til hans 2 Køer samt Foder- og Brændselsrum i et nordre Udhus. Saaledes var Skolen indrettet i Steen Steensen Blichers Discipeltid 1796—99.

Efter 1806, da en Reform af det lærde Skolevæsen gennemførtes, blev der i hvert af de 2 Stokværk indrettet 2 Klasseværelser, adskilt ved et Træskillerum, der gik tværs igennem Bygningen, men som ikke naaede helt op til Loftet. Man kunde altsaa i den ene Klasse høre og se, hvad der foregik i den anden. Klasseværelserne var alle lige store og vendte ud mod Gaarden. I den søndre Ende af Bygningen indrettedes da Bibliotek („Læseværelse“), der tillige brugtes som Solennitetssal, jfr. nedenfor. Saaledes var Skolen indrettet, da Blicher var Adjunkt der 1810—11.

I Aarenes Løb blev der dog stadig foretaget Ændringer i Bygningens Indretning. 1820 holdtes Skolen saaledes i øverste Stokværk i 4 Klasseværelser, langs med hvilke der gik en Gang, der var 27 Alen lang og 4 Alen bred. Lige for Enden af Gangen

førte en Dobbeldør ind til Biblioteket („Læseværelset“), i hvilket der stod et større og mere sirligt Kateder end i Klasseværelserne og 2 store — af Niels Brock skænkede — Globes paa Stativ. Her holdtes ogsaa de aarlige Eksaminer. Fra Gangen gik en Dør ind til hvert Klasseværelse, og mellem Klasserne selv var der Døre, som aabnedes i Frikvartererne, for at Læreren, som havde Inspektion, kunde gaa gennem Klasserne. Nederste Stokværk var da blevet Rektorbolig. I et af Skoleprogrammerne beklager Rektor Flemmer sig paa en humoristisk Maade over Disciplenes skrækkelige Trampen, naar de gik til og fra Klasseværelserne ovenover hans Lejlighed.

I Flemmers Tid (1833) flyttedes Biblioteket („Læseværelset“) til de 2 nederste Klassers Rum. Ved at fjerne Bræddeskillevæggene mellem disse dannedes en Solennitetssal af 18 Alens Længde og $14\frac{1}{4}$ Alens Bredde.

Der var en ret rummelig Skolegaard, i hvilken Drengene tumlede sig i Frikvartererne, og hvor de — bortset fra de strengeste Vintermaaneder — fra 1831, da Gymnastik indførtes som Fag, maatte gøre Legemsøvelser under aaben Himmel; thi Gymnastikhus — eller -sal — fandtes ikke.

Den omtalte Skolegaard, der var planeret og gruslagt, laa, hvor nu Torvet foran Helligaandshuset ligger. Dette Torv blev først til ved en Regulering af Pladsen i Slutningen af 1800-Aarene.

Saaledes stod Skolen en Aarrække. Den var efterhaanden bleven for lille og lidet tidssvarende; men det kneb at interessere Bevillingsmyndighederne for en Ændring. I 1851—52 førtes forgæves Forhandlinger med Rigsdagen om en ny Skolebygning. Endelig

bemyndigede en Lov af 28. Marts 1855 den daværende Minister for Kirke- og Undervisningsvæsenet til at lade en ny Skolebygning opføre, saafremt det ved Tilskud fra Kommunen kunde ske uden Udgift for den almindelige Skolefond. For Randers Kommune var der nu, da man, som det synes, ikke dengang havde været opmærksom paa ovennævnte kgl. Reskript af 27. Juni 1781 om, at den latinske Skole i Randers bestandig skulde vedblive, ikke andet at gøre end snarest mulig at tilvejebringe en ny Skolebygning — den 1926 fraflyttede Bygning i Vestergade. Denne, hvis Opførelse kostede Kommunen henved 94,000 Kr., toges i Brug hen i Skoleaaret 1857—58. Den gamle Latinske blev nu af Byen lejet ud til Haandværkerforeningen og havde i det hele forskellig Anvendelse, indtil „Helligaandshuset“ efter den kendte Strid i 1890-erne blev restaureret og Bygningen ført tilbage til sit formentlig oprindelige Udseende¹⁾.

Man kan nu vel fra alle Sider kun være glad over, at det paa denne Maade lykkedes at redde denne minderige Bygning, der er en Pryd for Randers By.

Om Skolens Rektorer og andre Lærere.

Var der saaledes sket en stor Ændring i Skolens ydre Ramme ved dens Flytning 1783 til det efter Datidens Forhold gode nye Skolehus, kan man ikke sige, at det samme lige straks var Tilfældet med Aanden i Skolen, i hvert Tilfælde saaledes som den prægedes fra oven.

¹⁾ G. v. Stemann: Fra det gamle Randers i Samlinger til jysk Historie og Topografi, III R. IV B. S. 321 f. f.; Flemmer: Program 1833, der udførligt omtaler de forskellige Omflytninger og Ændringer i Skolebygningens Indre.

Som omtalt i min tidligere Artikel var den daværende Rektor *Jens Riddermann Schjøth* tværtimod ligefrem berygtet for sin gammeldags Strænghed. En af hans Disciple, den senere Konsistorialraad, Sognepræst *B. C. Budtz*, Student fra 1786, udtaler saaledes, „at han var en duelig, men tillige temmelig streng Lærer. Han syntes at føle en Slags Velbehag i Risets Afbenyttelse og derfor lod han sjælden nogen Lejlighed til saadan Afbenyttelse gaa forbi. Lige saa lidt den øverste som den nederste i Skolen kunde i denne Henseende vide sig sikker; thi Straffeembedet forvaltede han med stor Nøjagtighed i alle Klasser“¹⁾.

Fra Schjøths Overordnede, Biskop Jørgen Hee i Aarhus, findes der da ogsaa Skrivelser, som paataler Rektors urimelige Strengthed, og med saa meget mere Grund, som denne ikke bragte Skolen i nogen bedre Forfatning. Hertil bidrog ogsaa, at Schjøth, der var en heftig og iilsindet Natur, stadig laa i Klammeri med Myndighederne, navnlig den altformaaende Borgmester Carøe. For Retfærdigheds Skyld maa dog bemærkes, at Schjøth ikke understøttedes af et altfor heldigt Lærerspersonale.

Alligevel kan det ikke glemmes, at det var under hans Rektorat, at Skolen fik sin nye Bygning. Æren herfor skyldes dog — som tidligere omtalt — næppe særlig ham. Naar der i hans Tid oprettedes et Skolebibliotek, skyldtes dette da ogsaa, saaledes som det senere skal omtales, Niels Brocks gavmilde Haand.

Imidlertid opgav Schjøth 1788 Rektorembedet, idet han blev Præst i Vejle. Med ham forsvinder den

¹⁾ Med Hensyn til Rektorer og Skolens øvrige Lærere henvises een Gang for alle til Flemmer: Skoleprogram 1834 og Hundrup: Randers Lærerstand I og II (1871 og 72).

sidste af den gamle Tids Rektorer, og en ny Aand bryder frem med hans Efterfølger, den navnkundige Skolemand, Magister *Peder Estrup*, Faderen til den kendte — senere i Artiklen omtalte — Historiker, Etatsraad Hector Estrup og Farfader til afdøde Konseilpræsident Jacob Brønnum Scavenius Estrup.

Peder Estrup var Søn af en Herregaardsforpagter og født 1756 i Nibe. Allerede inden han 1788 blev Rektor i Randers havde han været kendt for sin klassiske Lærdom, der ikke blot blandt hans med-studerende havde skaffet ham det hæderlige Øgenavn „Peder Græker“, men ogsaa en Plads paa Borchs Kollegium. Her levede han et udviklende Samliv med andre begavede Alumner, heriblandt med Knud Lyhne Rahbek og anden litterær Ungdom. Han var derpaa i en Række Aar Hører ved „Vor Frue Skole“ (Metropolitanskolen) i København.

Estrups Virksomhed i Randers latinske Skole blev ikke saa meget Undervisningsreformatorens, men mere den, at han indførte en human Aand i Skolen. Han var nemlig en gennemretfærdig, højt dannet, meget musikalsk Mand, der behandlede sin Fløjte med Smag og Færdighed, og — som ægte Søn af Rousseau-Tiden — en interesseret Naturven og Botaniker. Hvorvidt han, som Blicher angiver i Novellen „Juleferierne“, tillige har været Jæger, maa staa hen. Der er i hvert Fald ingen Tvivl om, at den elegante, musikalske Rektor i denne Novelle, der haandterer sin Fløjte lige saa godt som sin Bøsse, har Peder Estrup — Blichers egen Rektor — til Forbillede.

Som Skolemand var han højt anset, og det er i saa Henseende betegnende, at han i Aaret 1795 i Anledning af den paatænkte Reform af det lærde

Skolevæsen i en egenhændig Skrivelse fra Hertug Frederik Christian af Augustenborg, Universitetets Patron, blev anmodet om at meddele sine Bemærkninger til den nedsatte Skolekommissions dengang trykte Udkast til en Reform.

Estrup havde desuden særlig Interesse for at forbedre Skolens Bibliotek.

Det ses da ogsaa tydeligt paa Skolens Discipeltal, at Tilliden til den voksede. Medens Gennemsnitstallet under Schjøth havde været 22—23, var det i Estrups Tid 32—33.

Desværre tillod en datidig Rektors daarlige Lønning ikke Estrup at tilbringe hele sit Liv i Skolens Tjeneste. Han var svag og maatte arbejde haardt for sin voksende Familie. Embedsindtægterne kunde dengang ikke anslaaes højere end til 5—600 Rdl. courant, og han maatte derfor ved Privatundervisning og ved at holde Pensionærer i sit Hjem øge sine knappe Indkomster. Da der tilmed var Udsigt til den omtalte Reform af det lærde Skolevæsen, som Estrup ikke mente at kunne billige, søgte han Præsteembede og blev i 1803 kaldet til Sognepræst i Nykøbing paa Falster. Dette Embede ombyttede han dog allerede samme Aar med Embedet som Sognepræst ved St. Mortens Kirke i Randers og Provst i Støvring Herred, indtil han 1812 nedlagde Provsteembedet og fik Titel af og Rang med Amtsprovster. Desværre var han saaledes i en ret ung Alder trængt ud af Skolebanen, hvorpaa et naturligt Kald havde sat ham. Han kunde ikke bære det store Arbejde i en stor Menighed og endnu mindre Ubehageligheder og Krænkelser, som han følte større end de egentlig var. Træt af Livet døde han 31.

December 1818, 62 Aar gammel. Som bekendt findes der et meget smukt Gravmæle, et Marmorrelief, udført i Rom af Billedhuggeren H. E. Freund paa hans Søn Hector Estrups Bestilling, over ham i St. Mortens Kirke.

Estrup var den sidste af Randers Skoles Rektorer, der opgav Skolevejen for at blive Præst¹⁾. Ogsaa heri viser Omslaget sig. Til sene Tider vil han mindes som Steen Steensen Blichers elskede Rektor²⁾.

Hans Efterfølger som Rektor blev den tidligere Konrektor ved Skolen *Laurits Severin Lund*, der fungerede i hele 27 Aar, idet han først tog sin Afsked 1830, 77 Aar gammel. Han var Konrektor under Blichers Skolegang i Randers og menes ligeledes at have haft en betydelig Indflydelse paa ham. Lund var en grundig Tænkere, omend noget skarp og satirisk. At han som Rektor traadte haardt op imod Blicher under dennes korte Adjunkttid i Randers 1810—11 skyldtes utvivlsomt, at Blicher — som den Kunstnersjæl og Bohêmenatur han var — ikke kunde indordne sig under den for en Latinskolelærer nødvendige Disciplin og Orden. Herom iøvrigt senere.

I Lunds Tid steg Discipeltallet igen betydeligt og var gennemsnitlig henimod 40. Kun i hans sidste Svaghedsaar tabte Skolen noget af sin Anseelse, og

-
- 1) Derimod vedbliver jævnlig hele Tidsrummet igennem Adjunkten at søge Præsteembede, hvis han ikke har Mulighed for indenfor det lærde Skolevæsen at blive forfremmet til Rektor eller dog Vicerektor (Overlærer).
 - 2) Det væsentligste Kildeskrift om Peder Estrup er forøvrigt det af hans Sønnesønssøn Godsejer *J. Estrup* til Skaføgaard foranledigede, i 1919 af Rektor *V. Boetius* udgivne Skrift: „In memoriam Mag. Petri Estrup“.

Discipeltallet var ved hans Fratræden 1830 brat sunket til 18 (fra 44 i 1828).

Næste Rektor — fra 1830 til 1836 — var Dr. phil. *Hans Morten Flemmer*, der fra Randers forflyttedes til Rektorembedet i Frederiksborg. Han var en begavet, nidkær, saare retsindig Lærer, der igen hævede Skolen til stor Anseelse. Det er muligt et Tegn herpaa eller i hvert Fald paa voksende Interesse fra allerhøjeste Sted for det lærde Skolevæsen, at Randers Skole i hans Tid hele 2 Gange fik kongeligt Besøg. 3. August 1831 besøgte saaledes Tronarvingen, Prins *Christian Frederik* (den senere Kong Christian VIII) Skolen og var tilfreds med Resultatet. Endnu finere var det, at selve Landsfaderen, Kong *Frederik VI*, 16. Juni 1832 inspicerede Skolen; han blev modtaget med Velkomsttale af Rektor og firstemmig Sang af Disciplene. Der foretoges derefter forskellige Afhøringer, og efter 1 Times Forløb forlod Kongen Skolen, ligesledes tilfreds med Besøget.

Men, som sagt, Flemmer var ogsaa levende interesseret for sin Skole. Ingen af Dimittenderne i hans 4 sidste Aar fik under 1. Karakter og Aaret før hans Afgang (1835) var Discipeltallet steget til 55. I hans Tid istandsattes Skolebygningen grundigt baade ind- og udvendigt og der indførtes Sang, Gymnastik og aarlige Skoleprogrammer¹⁾. I de tidligere omtalte

1) 1. November 1817 udgav Skolen — som Jubilæumsskrift i Anledning af 300-Aaret for Luthers Optræden i Wittenberg — et lille latinsk Skrift af Adjunkt *A. J. Boysen*: „*Pauca quædam de ludis veterum Romanorum sæcularibus*“ (Lidt om de gamle Romeres 100-Aarsfester).

1819 vil Overlærer *P. D. Wohnsen* heller ikke staa tilbage for Adjunkten, men faar Skolen til at udgive: „Anden Bog af Horatses Oder, metrisk oversatte. Et

Programmer for 1833—34 og 36 har han saaledes givet en værdifuld Skildring af Skolens tidligere Historie og dens Lærere samt noget om tidligere Dimittender. Al senere Historie om Skolen hviler i Virkeligheden endnu paa Flemmers, ganske vist delvis paa Stadfeldts Randersbeskrivelse igen hvilende Arbejder. Flemmer havde desuden Planer om Opretelse af en Forberedelsesskole, men de gennemførtes dog ikke. Derimod oprettedes 1836 et Morskabsbibliotek for Disciplene, væsentligst ved Overlærer (senere Rektor i Viborg, Kolding og Aarhus) C. F. Ingerslev's Initiativ.

Flemmer afløstes af *Bonaparte Borgen*, der blev Rektor 1837. Skolen styrede han kun til 1844, da han forfremmedes til den særlig fornemme Rektorstilling ved Metropolitanskolen. Han var da ogsaa en fremragende klassisk Filolog og forstod vel at bevare Skolens Anseelse, hvad ses af, at Discipeltallet ved hans Afgang var vokset til 64.

Hans Efterfølger — den sidste af Rektorerne medens Skolen havde til Huse i „Helligaandshuset“ —

Forsøg, udgivet som Indbydelsesskrift til den offentlige Eksamen i Randers lærde Skole“. Indbydelsesskriftet indskrænker sig dog til — foruden Horatoversættelsen — at bringe paa eet eneste Blad Redegørelse for, naar Eksaminerne afholdtes, samt de 3 Dimittenders Navne.

1831 kommer det første egentlige Skoleprogram i Nutidens Stil med Fortale og bl. a. Flemmers latinske Tale ved hans Rektorindsættelse. Derefter fortsætter Programmerne aarlig; disse var meget oplysende og fyldige og indeholdt — foruden Skildringer af Skolens Gerning i det forløbne Skoleaar — som Regel en filologisk eller historisk Artikel. Det samme er Tilfældet i Rektor Borgens Tid, mens Rektor Thortsens Programmer er meget „tynde“ (maaske paa Grund af Sparepaabud fra oven).

var Dr. phil. *Carl Adolph Thortsen*, der var Rektor fra 1844 til 1857. Ogsaa han var særdeles duelig og grundig, men alvorlig og streng. Endnu i Forfatterens Skoletid i Randers lærde Skole (1899—1903) gik der Minder om hans propre Næve. Ikke desmindre maa han have været paaskønnet af sine Disciple; thi en af disse har anonymt 1880 udgivet hans „Efterladte Skrifter“ med et smukt litograferet Portræt af ham efter et Maleri, som hans Disciple ved hans Flytning fra Randers lod male og ophænge i Skolens øverste Klasse. Dette Maleri ejer Skolen endnu. Hans Skrifter viser megen Forstaaelse af det danske Sprog og dets Ordsprog, en stærk kritisk Sans samt en ejendommelig tør og bidsk Humor. I Thortsens Tid steg Discipeltallet yderligere og udgjorde 1857, da „Helligaandshuset“ forlodes, 79.

Af Skolens øvrige akademiske Lærere: Konrektor, Hørere og (efter 1806) Vicerektorer, Overlærere og Adjunkter er ikke særlig mange bekendte. Konrektor *Laurits Severin Lund* — Blichers Konrektor under hans Skolegang i Randers — blev som tidligere nævnt Rektor ved Skolen. Af Adjunkterne kan naturligvis først og fremmest nævnes *Blicher* selv 1810—11; men det er i denne Forbindelse ikke for hans Dyders Skyld.

Den i min første Artikel omtalte Personalhistoriker *F. A. Hundrup* var Adjunkt i Randers 1836—44. Han var Skolens første „Inspektør“; denne Stilling blev oprettet 1842. Fra Randers befordredes han til Overlærer ved Roskilde Katedralskole. Hundrup, der personalhistorisk har behandlet Lærerstanden ved og Studenterne fra de fleste af Landets lærde Skoler, har ogsaa sat sig et varigt Minde for

Randers Skoles Vedkommende ved sine 1871—1872 udgivne Hæfter: „Lærerstanden ved Randers lærde Skole I og II“. Disse, der er optaget i Skolens Program for de nævnte Aar, hviler vel for den ældre Tids Vedkommende for en stor Del paa Flemmers Arbejder; men meget nyt er dog føjet til. Man maa imidlertid omgaas Hundrups Skrifter med en vis Forsigtighed, da der er temmelig mange Skrive- og Trykfejl, hvilket formentlig væsentlig skyldes hans daarlige Syn; han blev tilsidst næsten blind¹⁾.

1842—47 var Fynboen *Hans Caspar Simonsen* 1812—76) Sanglærer ved Skolen. I denne Tid (1846) komponerede han den prægtige Melodi til „Jyden han æ stærk aa sej“, ligesom han satte Musik til forskellige andre af Blichers jyske Sange og Viser.²⁾

I Tidsrummet var der gerne et fast Lærerpersonale paa Skolen af 1 Rektor, 1 Konrektor (efter 1806 Vicerektor og Overlærer) samt nogle Hørere (efter 1806 Adjunkter); Tallet steg fra 2 i Begyndelsen til 5—6 i Slutningen af Tidsrummet. Desuden Timelærere og Lærere i Tegning, Sang og Gymnastik.

Om Undervisningsforhold, Legater m. v.

Efter at man fra 1831 har faaet Skoleprogrammer, har man lettere Adgang til direkte Meddelelser om, hvorledes Skolelivet formede sig.

Skoletiden var dengang 7 Timer, delt fra Kl. 8—12 og derefter Kl. 2—5. Men desforuden gaves der 6 Timer Gymnastik om Ugen, der var henlagt til Kl. 7—8 eller 8—9 Eftermiddag efter Aarstiden. Naar

¹⁾ Udførlig Selvbibliografi i: Randers Lærerstand II, Nr. 67.

²⁾ J. Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie II, S. 250 f. f. (med Portræt).

Disciplene endvidere skulde læse paa deres Lektier, maa man erkende, at deres Tid var godt optaget.

I Skoleaaret 1840—41 indførtes (efter Mønster fra Aarhus Katedralskole) „Lovsang“, dog kun indtil videre 2 Gange om Ugen, ved dennes Begyndelse Mandag Morgen og Slutning Lørdag Aften.

I Undervisningen lagdes der stadig en aldeles overvejende Vægt paa „de døde Sprog“. Undervisningsplanen omfattede: Latin, Græsk, Hebraisk, Tysk, Fransk, Dansk, Historie, Geografi, Calligraphi (Skønskrift), Matematik, Tegning, Sang og Gymnastik.

Om Gymnastiken, der indførtes 1831, er tidligere talt. 1833 anskaffedes „en Voltigerhest og 24 Huggekaarder“. Ved Sommertid afløstes dog Gymnastiken og Fægtningen i Skolegaarden af Svømning, idet en Købmand *Quitzeau* havde overladt Skolen vederlagsfrit et Stykke Eng ved Fjorden; der var her indrettet Svømmebro og Pram „mindst bekosteligt“. I den strengeste Vintertid, hvor Vejrforholdene gjorde det umuligt at drive Gymnastiken i Skolegaarden, blev Gymnastiktimerne afløst af Tegn timer. Skolens første Gymnastiklærer var den senere fra sin meget ærefulde Deltagelse i Slaget ved Slesvig 1848 kendte Premierløjtnant ved 5. Dragonregiment, sidst Oberst og Slotsforvalter paa Rosenborg, *Wiirtzen*¹⁾.

Naturligvis sørgede Skolen kun i ringe Grad for Disciplenes Forlystelser; der synes dog at være bleven holdt Skolebal og 1836 blev der — som før nævnt —

¹⁾ Han var i 1848 Ritmester ved 6. Dragonregiment. Med sin Eskadron fynske Dragoner foretog han et djærvt Indhug paa det prøjsiske Fodfolk og reddede derved 2 danske Kanoner fra at tages af Fjenden.

indrettet et Morskabsbibliotek for Disciplene. Medlemsbidraget var 1 Rdl. om Aaret. I den sidste Del af Tidsrummet var der ligeledes en aarlig Skovtur.

Skoleafgifterne udgjorde 1833 for Indskrivning („Introduktion“) 5 Rdl., iøvrigt 30 Rdl. aarlig i Skolepenge samt 10 Rdl. for Afgangsvidnesbyrd („Testimonium“) — ikke smaa Beløb efter Datidens Pengeværdi.

Legaterne var steget betydeligt siden 1780 (se 1. Artikel Side 8—9). Saaledes havde den førnævnte Kancelliraadinde *Steenfeldt* ved testamentariske Bestemmelser af 1780 og 1781 legeret til Skolen 2800 Rdl., hvis aarlige Rente uddeltes til Disciplene.

Niels Brock havde ved Testamente af 1796 og Kodiril af 1802 legeret Skolen 2500 Rdl., hvoraf Renterne gik til Rektor (30 Rdl.), Konrektor (15 Rdl.), Hørerne (5 Rdl. hver) og Resten til Disciplene. Desuden legerede han til en flittig Randersstudent 1280 Rdl.; skulde et Aar ingen dimitteres, anvendtes den ene Halvdel af Renten til Skolens Bogsamling og den anden skulde lægges til Kapitalen.

Desuden testede han 600 Rdl., hvis Renter skulde uddeles blandt de fattigste Disciple ved den aarlige Eksamen.

Stadfeldt opgør 1804 Skolens rentebærende Kapitaler til 6091 Rdl. 5 Mk. 12 Sk.

Desuden ombar endnu dengang 2 Disciple Skolebøssen i Byen. De frivillige Gaver herved uddeltes til Disciplene.

Til Skolens Bibliotek havde *Niels Brock* allerede i 1782 skænket for 100 Rdl. Bøger foruden 2 Glober og nogle Landkort.

Etatsraad *Andreas Charles Teilmann* til Stamhuset Nørholm (ved Varde) havde 1790 skænket Biblioteket

200 Rdl. (foruden det samme til de andre jyske Latinskolers Bibliotek) samt 20 Rdl. aarlig.

Desuden skulde alle dimitterede Privatister i Randers og Omegn erlægge 10 Rdl. til Biblioteket.

Skolens Legater øgedes 1833 yderligere ved en Gave paa 600 Rbd. Sølv fra Rektor Estrups senere udførlig omtalte Søn, Direktør for Sorø Akademi *Hector Estrup* (Student fra Randers 1810). Kapitalen skulde vokse til 750 Rbd., før den maatte angribes, og anvendes til Understøttelse af trængende Enker efter Rektorer ved Skolen. Skulde saadanne ikke findes, tilfaldt Renterne Skolens Bibliotek til Forøgelse af dette.

Giveren stillede som Vilkaar, „at der af Renterne skal afses Midler til at holde Mindetavlen over hans Fader i St. Mortens Kirke rent afpudset og i god Stand“. Legatet skulde efter Fundatsens Post 7 kaldes „Det Estrupske Legat“, „da Giveren ved at stifte dette Legat til Randers lærde Skole, hvorfra han selv er dimitteret, har ønsket, at han og hans Families Navn maatte blive i god Erindring ved en Skole, hvis Rektor hans afdøde Fader, Magister Peder Estrup var i 15 for ham og Skolen lykkelige Aar“.

I 1851 tilfaldt der endelig Skolen det store Nis Nissenske Legat, testeret til Randers som til de andre jyske Latinskoler af den kendte rige Herremand og Studeopdrætter *Nis Nissen* til „Spøttrup“ i Salling¹⁾. Han vilde gerne have studeret, men fik ikke Lov dertil, hvorfor han testede de jyske Latinskoler en stor Del af sin Formue. For Randers Skoles Vedkommende var Legatet paa over 1300 Rdl.

¹⁾ Se om ham: Danske Herregaarde III, S. 272—73.

Om Disciplene.

Som tidligere antydet havde Disciplenes Tal gennem hele Tidsrummet i det hele været i stadig Stigning, omend naturligvis med mindre og større Svingninger. Følgende udtagne Aar og Tal angiver Bevægelsen, der er meget uregelmæssig:

Aar:		Aar:	
1783 (Schjøth)	27	1822 (Lund)	36
1785	24	1823	53
1787	26	1825	57
1788 (Estrup)	30	1828	44
1789	32	1829	28
1792	32	1830	18
1795	40	1831 (Flemmer)	47
1796	40	1833	54
1798	28	1934	63
1801	31	1835	55
1802	28	1839 (Borgen)	47
1803 (Lund)	32	1841	67
1804	34	1844	64
1805	20	1845 (Thortsen)	58
1807	41	1847	53
1808	50	1848	66
1810	48	1851	67
1812	56	1854	74
1813	49	1855	74
1815	38	1856	67
1816	31	1857	79
1819	36		

Om Randersstuderne.¹⁾

Antallet af dimitterede Studenter fra Randers Skole i Tidsrummet 1784—1857 udgjorde 316, altsaa

¹⁾ Foruden de i min 1. Artikel Side 9 omtalte Kilder kan nu ogsaa nævnes *H. Hagerup's* Fortegnelse over Studenterne fra Skolen 1805—85 med korte Levneddata i Skolens Program 1931 (bebudet fortsat i Programmet for 1932).

i Gennemsnit mere end 4 om Aaret. Det er mere end det dobbelte Antal af den aarlige Studenterproduktion i hele det foregaaende Tidsrum fra Reformationen, i hvilket der knap dimitteredes 2 om Aaret. Dette Forhold viser bedre end noget, hvor meget Skolen var vokset i Anseelse.

Hvad angaar Studenternes Kvalitet kan man — uden at gaa nogen anden Tidsalder for nær — formentlig ogsaa hævde, at dette Tidsrum har været Skolens Blomstringstid, idet en ualmindelig stor Række fremtrædende Personligheder er dimitterede i Tidsrummet.

Ogsaa paa en anden Maade viser den store Forskel sig fra de tidligere Aarhundreder. Der er nu ikke længere Tale om, at det helt overvældende Tal ender som Teologer eller Halvteologer — Præster, Degne, Latinskole-, Købstad- og Landsbyskolelærere. Mange bliver naturligvis stadig Præster eller Lærere; men et stort Tal bliver nu Jurister og Læger eller andet. Dette hænger sammen med den akademiske Stands stærkt voksende Betydning i Samfundslivet, der nogenlunde falder sammen med den franske Revolution og Samfundsordningen derefter. Som et Tegn paa de ændrede Tider kan ogsaa bemærkes, at 1803 dimitteredes den første Adelsmand, Generalsønnen *Frederik v. Hobe*, der forresten blev Præst i Thy.

I det hele taget kan man se, at Studenterne i endnu højere Grad netop fra Tiden om Aarhundredeskiftet fremgaar af Samfundets daværende Over- og Mellemlasse. Den største Del er Sønner af Embedsmænd, saavel Præster som civile og militære Embedsmænd. Der er saaledes mange Officerssønner, hvis Fædre har gjort Tjeneste ved det i Randers liggende „Jydske Regiment lette Dragoner“ (nuvæ-

rende 5. Dragonregiment) og adskillige Lægesønner. Mange stammer fra noget større Landejendomsbesiddere (efterhaanden ogsaa fra de store Godsejerslægter) Herregaardsforpagtere og Forvaltere. Randers mere velstaaende Borgerskab giver selvfølgelig ogsaa sit Bidrag, deriblandt nogle jødiske Studenter. Derimod er det forholdsvis faa, hvis Fædre har hørt til den lavere Borgerstand, Haandværkerstanden, Degne, Lærere og Bønderne.

Amtets mindre Byer har ikke længere Latinskoler, idet Skolerne i Hobro, Mariager, Grenaa og Ebeltoft nedlagdes 1739. Randers Skoles „Aktionsradius“ er tydeligt udvidet ogsaa til disse Byer og deres nærmeste Omegn. Der er jo ret langt til de nærmeste, ganske vist store og velstaaende Katedralskoler i Aalborg, Viborg og Aarhus.

Jeg skal nu give korte Livsskildringer af de mest kendte Randersstudenter Liv i Tidsrummet.

Rektor Schjøths Tid i den nye Skole (1783—88) er endnu ikke rig paa saadanne Personligheder.

1784 dimitteredes dog Præstesønnen *Jens Esmarch* fra Houlbjerg, født 1763. Allerede som Discipel viste han Lyst til Naturvidenskaberne. Han havde tilfældig faaet fat i en gammel Lærebog i Kemi og forskaffede sig Midler til at gøre kemiske Forsøg ved at forfærdige Pibedæksler, støbe Knapper o. lign. — smaa Fingerfærdigheder, som han gjorde i Penge. Han fik som Student kgl. Understøttelse til et Studium paa Bjergseminariet i Kongsberg i Norge, tog Bjergeksamen der og senere juridisk og geometrisk Eksamen i København. Efter en Studierejse til Bjergværkerne i Tyskland, Transsilvanien og Polen, hvorfra han udgav sine Rejseiagttagelser paa Tysk, kom

han hjem 1797, fik Ansættelse ved Sølvværket i Kongsberg og blev 1802 Lektor ved Bjergseminariet der. 1814 forfremmedes han til Professor i Bjergvidenskab og Geologi ved det nys oprettede kgl. Frederiks Universitet i Kristiania.

Esmarch var en dygtig Mineralalker og udviklede i sine „Bidrag til vor Jordklodes Historie“ (1824) sin Verdensanskuelse, der er en Slags Forløber for den moderne Udviklingslære i dens mest maadeholdne Form. Hans videnskabelige Navn er især knyttet til denne Afhandling og til hans Beskrivelse af den i det sydlige Norge udbredte Noritformation; desuden nærede han varm Interesse for at ophjælpe Norges Industri og naturlige Hjælpekilder. Han døde i Kristiania 1839.¹⁾

1788. *Ulrik Christian Schnell Wedege*, født 1768, var Søn af en kgl. Vejer og Maaler i Hobro. Han tog først teologisk, derefter juridisk Eksamen, hvorefter han 1798 fik Ansættelse i Trankebar i Dansk-Ostindien; Wedege blev 1802—03 Politimester der, men afskedigedes, næppe uden egen Skyld, da han var en ret stejl Karakter, der endog, da han mente sig forurettet af Guvernementet, iværksatte en Slags „Juriststrejke“ i Kolonien Aaret efter. Allerede 1804 fik han dog Udnævnelse til 2. Assessor i den nyoprettede dansk-vestindiske Overret i Christianssted paa St. Croix; under den engelske Besættelse 1807—14 konstitueredes han af de engelske Myndigheder i det velaflagte Embede som Byskriver i Christianssted, men blev 1814 efter Øernes Tilbagegivelse til Danmark Justitiarius i den nævnte Overret og 1817 Etatsraad. Han havde dog mange Vanskeligheder,

¹⁾ Biogr. Lex., Erslev Forfatterlex.

fordi han havde begaaet det i Kolonierne uhørte Skridt at indgaa Ægteskab med en „kulørt“ Kvinde. Det endte med, at han maatte sende Hustru og Børn til København. 1842 afskedigedes han som Justitiarius og døde Aaret efter i København.¹⁾

Af Studenter fra Peder Estrups Rektorat 1788—1803 kan nævnes:

1791. *Laurids Engelstoft*, Provstesøn fra Gislum ved Hobro, født 1774, Student med Udmærkelse og senere Teolog med Udmærkelse. Fik 1797 Universitetets Guldmedaille for Besvarelse af et historisk

-
- 1) Om hans mærkelige Skæbne henvises til L. P. Borberg: Slægten Wedege i Danmark og Norge, S. 46—62.

Samtidig dimitteredes Broderen *Søren Wedege*, der oprindeligt var Teolog og Hører ved Randers latinske Skole, men senere ogsaa tog juridisk Eksamen, blev Overauditor og 1811—19 var Politimester i Københavns Amts Rytterdistrikts Birk (Frederiksberg Birk samt Københavns Amts nordre og søndre Birker).

Allerede de 2 Brødres Farfader, Provst *Peder Johansen Wedege*, Præst i Glenstrup, en Købmandssøn fra Randers, var Student fra Randers Skole 1684. Han skal i 2 Ægteskaber have haft ikke mindre end nogle og tyve Børn og er Stamfader til den endnu baade i Danmark og Norge levende Wedege-Slægt; Provsten døde pludselig under et Landemode i Aarhus 1731, hvilket gav Anledning til følgende pudsige Vers af Høreren *Johannes Rhodius* i Aarhus:

Din egen Vogn dig kørte ud,
men fik dig ey tilbage.
Thi see der kom fra Himlen Bud
Hvorhen du skulde drage.

Da paa Eliæ Vogn din Siæl
Sin Himmelvej opnaade.
O! Salig Proust, hvad kom du vel
til dette Provstemode.

(Se L. P. Borberg, anf. Skrift S. 10—17).

Prisspørgsmaal. Blev samme Aar Dr. phil. og tiltraadte derefter sammen med Dr. B. Thorlacius „en lærd Udenlandsrejse“ til Göttingen og andre tyske Byer, Holland, Belgien og Frankrig. Her overværede han bl. a. i Paris, at Napoleon Bonaparte 18. Brumaire 1798 holdt sin Tordentale til de 500's Forsamling og opløste denne. Engelstoft maatte springe ud af et Vindue for at redde sig fra Soldaternes Bajonetter. Efter sin Hjemkomst blev han 1802 ansat som Lærer ved Universitetet i Historie og Geografi og 1803 Professor. Desværre led hans Virksomhed som Historiker under hans mange administrative Gøremaal. Efter en Rejse i Italien 1804 udnævntes han nemlig 1805 til Sekretær og Bureauchef for det kgl. Kollegium „Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler“ Senere blev han Medlem af det nævnte Kollegium, hvor hans hovedsagelige Arbejde som Embedsmand falder. 1840—48 var han Førstedeputerede i Direktionen. Han opnaaede desuden en Række Ordner og Titler, tilsidst Storkorset af Dannebrog, og var Medlem af en lang Række videnskabelige Selskaber.

Engelstoft havde navnlig Andel i de Reformere, som Universitetet og Latinskoleundervisningen i Løbet af den første Del af det 19. Aarhundrede undergik. Som tidligere nævnt gik dette Arbejde desværre ud over hans videnskabelige Produktion, saaledes at hans første mønsterværdige Afhandlinger ikke senere efterfulgtes af mange store Arbejder. Men altid gennemgik Stoffet i hans Skrifter en Støbning i den smukke, ofte elegante Form, som var ham egen. Han var den sidste af vore lærde, som skrev elegante latinske Vers. 1851 døde han i København.

Engelstoft var Svigersøn af Rektor Peder Estrup, idet han 1805 havde ægtet dennes Datter *Magdalene Christiane*.¹⁾

1799 dimitteredes og endda med Udmærkelse Studenten med Randers Skoles — ved Siden af Sprogforskeren Vilhelm Thomsens — allerberømteste Navn; det er ingen ringere end *Steen Steensen Blicher*. Det kan formentlig have sin Interesse at nævne hans Studenterkammerater. Disse var *Bent Curtz Winther*, død 1809 som Underlæge, *Jeremias Müller*, Dr. phil. og Præst, senest paa Sjælland, død 1848, *Johan Henrik Stabel*, Postskriver i København, død 1810, samt *Niels Andersen Ove*, Præst i Langaa-Thorup-Sdr. Vinge, død 1855.

Det er selvfølgelig ikke Meningen her at give nogen samlet Levnedsskildring af Steen Blicher. Det er almindelig kendt, at han var født 11. Oktober 1782 i Vium ved Viborg, Søn af Præsten Niels Blicher og iøvrigt af gammel jydsk Præsteæt, samt at han tog teologisk Eksamen og blev Adjunkt 1810—11 i Randers; derefter opholdt han sig nogle Aar hos Faderen som Præstegaardsforpagter i Randlev i Hads Herred, i hvilket Tidsrum han formentlig i det væsentlige — hjulpet af Pengekrisen 1813 — opbrugte den ikke ubetydelige Formue, som hans Hustru, *Ernestine Juliane Berg*, havde bragt ham, idet hun var Enke efter Blichers Farbroder, den „rige“ Præst Peder Daniel Blicher i Spentrup. 1819 udnævntes han til Præst i Thorning-Lysgaard ved Viborg og skrev her 1824 sin første Novelle „En Landsbydegns Dagbog“. 1825 forflyttedes han til Far-

1) Erslev: Forfatterlex. og Suppl. Wegener: L. Engelstoft 1852. Biogr. Lex., Biogr. Haandlex.

broderens store Præsteembede i Spentrup-Gassum, ca. 10 km Nordøst for Randers. Her skrev han de allerfleste af Novellerne og søgte paa forskellig Maade at virke som Folkeopdrager. Han døde her i Marts 1848.

Der er derimod Grund til at gøre nogle Bemærkninger om hans Tilknytning til Randers og den Betydning, hans Latinskoleliv der har haft for ham.

Den i min første Artikel omtalte „Particularia-protokol“ beretter, „at han i sin Alders 14. Aar (d. v. s. 1796) blev sat i Skolens Mesterlektie efter at have nydt sin Faders saare gode Undervisning indtil denne Grad og noget derover“ (selv siger han ganske vist, at han var „tynd i Papirerne og ikke kunde meer Græsk end et Par Capitler af Lucas Evangelium“).

Naar Faderen, der paa dette Tidspunkt var flyttet til Randlev, midt imellem Aarhus og Horsens, ikke satte Sønnen i en af de 2 Byers Skoler, men i den fjernere Randers Skole, skyldes dette formentlig navnlig hans Venskab med Rektor Estrup, der jo var en højt anset Skolemand. Forskellige Brødre af Faderen sad iøvrigt ogsaa som Præster i Randersegen.¹⁾

Blichers Skoletid i Randers antages at have haft stor Betydning for hans Udvikling.²⁾ Han skriver selv 1839 herom følgende: „I 2½ Aar nød han her tvende særdeles duelige Læreres Undervisning og mindes stedse med uudslukkelig Kjerlighed den længst afdøde Rector Estrup, hvem han i sin hemmelige

¹⁾ E. Bjørnbak: St. St. Blichers Slægt i Randersegen. („Jul i Randers“ 1930, S. 6—7.) H. Hansen: St. St. Blichers Barndom og Ungdom, S. 53 f. f.

²⁾ jfr. den ypperlige Skildring i sidstnævnte Værk: „Paa den gamle Latinscole. Friluftsfærd“.

Conduitliste gav Aristides Navn „justus“ („den retfærdige“). Conrector Lunds Undervisning var ligesaa grundig og hans Caracteer ustraffelig, men han manglede Estrups Gaver til at gjøre sig elsket. Blicher for sin Del mindes ikke at have faaet af ham saa meget som et ondt Ord“ (dem fik han saa mange flere af, da han 10 Aar senere blev Adjunkt under Lund, jfr. nedenfor).¹⁾

Hvor Blicher boede som Skolediscipel i Randers, omtaler han ikke, og det vides ikke. Han har næppe været i Pension hos Estrup, da han vel saa vilde have omtalt det. Iøvrigt opfyldte Friluftslivet paa Aaen, Fjorden og i Engene samt Udflugter i Stadens Omegn ystnok meget hans Fritid. Hans Aarskarakter i Skolen var 1797 og 1798 „godt Haab“, hans Studentereksamen som nævnt meget fin (Udmærkelse med 7 laud og 4 præ ceteris).

Efter at Blicher i 1809 havde taget teologisk Embedseksamen, konstitueredes han i Marts 1810 og fik 14. April s. A. fast Ansættelse som Adjunkt i Randers. Han købte derfor en Ejendom i Byen, nuværende Vestergade 29, hvor der nys er indsat en Mindetavle for at erindre om, at han boede her 1810—11.

Blichers Medlærere var Rektor *Lund*, Vicerektor *Frederik Volchersen* samt Adjunkterne *Johan Christian Simony* og *Andreas Johannes Boysen*. Kun 1 Aar varede dog hans Lærervirksomhed ved hans gamle Skole, idet han fra Slutningen af Skoleaaret 1811 afskedigedes efter Ansøgning. Blicher klager selv over, at han blev „behandlet strengt som en Skolepog og foragteligt som en Lejesvend“ af Rektor, den oftere nævnte Lund. Muligvis var denne nu noget gammeldags i sine Anskuelser, men Hovedskylden

¹⁾ J. Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie I, S. 2.

var sikkert Blichers, der aldrig lærte at underordne sig nogen Disciplin og uden videre paa den hensynsløseste Maade forsømte sin Skolegerning, saa han vistnok var blevet afskediget, hvis han ikke selv havde søgt ud af den lærde Skoles Tjeneste.¹⁾

Dog, det er jo ikke som Latinskolelærer, vi skatter Blicher, men som Jyllands og Hedens udødelige Skjald. I smukke Ord har Hundrup truffet det rette, naar han siger, at „hans friske duftende Digterkrans dækker hans Skrøbeligheder“.

Efter at Blicher 1825 var forflyttet til Spentrup, fik han igen overmaade meget med Randers at gøre. Randers var selvfølgelig hans Købstad, og han var her en god Ven af daværende Redaktør og Bogtrykker *J. M. Elmenhoff*. De udgav i Forening Tidsskriftet „Nordlyset“, hvori en Række af Blichers bedste Noveller er trykt første Gang.

Med sine gamle Skolekammerater synes han ikke at have haft videre Forbindelse udover med Præsten *Jens Jacobsen Lyngbye*, Student fra Randers 1800. Han er muligvis den Skolekammerat, der har reddet Blicher fra at drukne i Randers Fjord som Skolediscipel.²⁾

-
- 1) Se Aakjær I, Side 22—38, hvor alle Dokumenter vedrørende hans Adjunkttid er samlede. H. Hansen, Side 154 f. f.
 - 2) Da Lyngbye, der var Præst paa Tunø, ansøgte om Præstekaldet i Trige, skete det med følgende pudsige Vers til Kongen:

Ansøgning:

Jeg allerunderdanigst søger Trige,
thi Præsten der er i de Dødes Rige.
Aar fem Gange ti og eet paa Jorderige
jeg levet har, skønt knapt og smaat tillige;
maa dog for mine Kreditorer vige,
nu mine Sønner efter Skolen hige.
Gid Deres Majestæt nu vilde sige:
„Den tolvaars Præst paa Thun' skal have Trige“.

(Fortsættes Side 32.)

Af Rektor Lunds Dimittender under hans Rektor-tid 1803—30 skal nævnes følgende:

1803. *Peter Nicolai Møller Holst*, født 1784, Teolog, var Lærer for Prins Frederik Carl Christian, den senere Kong Frederik VII. Blev Præst paa Møen og døde først 1872 som emeritus.

1810. *Hector Frederik Janson Estrup*, født 1794 i Randers, Søn af Peder Estrup. Blev 1815 cand. theol. med Udmærkelse, skønt han tidlig havde stærk Interesse for historiske Studier. 1814 fik han da ogsaa som Student Universitetets Guldmedaille for en Afhandling om Trældommen blandt de gamle Nordboere og blev 1817 Dr. phil., ligeledes paa en historisk Afhandling. Efter sin Embedseksamen havde han vikarieret nogle Maaneder som Adjunkt i Randers. Med offentlig Understøttelse og privat Hjælp foretog han nu 1817—20 en Studierejse til Tyskland, Østrig, Italien, Sveits og Frankrig, hvor han bl. a. gjorde en Fodtur i Normandiet. 1830 konstitueredes han og Aaret efter udnævntes han til Direktør for det genoprettede Sorø Akademi. Direktørstillingen var imidlertid af forskellige Grunde meget vanskelig,

(Fortsat fra Side 31.)

Og da han fik Kaldet, sendte han Kongen en tilsvarende Taksigelse:

Taksigelse:

Tør allerunderdanigst jeg fremsige
min Tak til Deres Majestæt for Trige.
Bekymringer nu fra mit Hjerte vige
og Haabet for mig selv og Børn tillige
oplivet er, og har begyndt at stige.
Held mig, jeg er i Sjette Frederiks Rige,
hvis Lyst er hver med Glæde at berige.
„Tak, Deres Majestæt! og Tak for Trige“!

H. Hansen: Side 48 og 172.

og hans Reformplaner fandt ikke Øren hos Direktionen for de lærde Skoler og Lærerpersonalet. Han trættes derfor efterhaanden og blev efter Ansøgning afskediget 1837 samtidig med, at han udnævntes til Etatsraad.

Estrup bosatte sig derefter paa Herregaarden „Kongsdal“ ved Holbæk, som han i 1835 havde købt for de betydelige Midler, han havde erhvervet ved sit første Ægteskab med Frøken *Jacobine Scavenius*. Han viste sig som en dygtig og fremadskuende Godsejer, ligesom han søgte at fremme det aandelige Liv paa Godset. 1840 valgtes han til Deputeret i Østifternes Stænderforsamling, hvor han trods sine Standsfællers Mishag virkede i liberal Retning for maadeholdne Reformere. Han — der ligesom Faderen ikke var stærk — lammedes dog efterhaanden af en Brystsygdom, saa han maatte nedlægge sit Hverv som Deputeret og allerede døde 1846. Han var en sund og dygtig Historiker og en fremragende Fædrelandsven, der bl. a. søgte at mane Regeringen til i Tide at tage Forholdsregler mod det vaagnende slesvigholstenske Røre. Han viste megen Godgørenhed i Stilhed og ved Legater; bl. a. stiftede han saaledes i 1834 det førnævnte Legat paa 600 Rdl. til Randers lærde Skole. Iøvrigt var han ligesom Faderen en sjælden retsindig, human og fintdannet Mand.¹⁾

Foruden Hector Estrup blev 2 andre af Peder Estrups Sønner Studenter fra Randers, nemlig *Christen Estrup* 1809, der døde 1868 som Konferensraad og fhv. Borgmester i Odense, og *Peder Jungersen Estrup*, Student fra 1811, der endte som russisk Kredslæge i Novgorod og døde 1830 i Rusland.

¹⁾ Erslev: Forf. Lex., Biogr. Lex., Biogr. Haandlex.

1813. *Hans Brøchner*, født 1796, var en kendt teologisk Manuduktør og en af de 12 („Tylvtten“), der fremtraadte paa Øhlenschlägers Side i den litterære Strid mellem ham og Jens Baggesen. Død 1843.

1815. *Lauritz Svendsen*, født 1794, Jurist, blev Direktør for den færøiske og grønlandske Handel. Død 1857.

1816. *Jacob Brøgger Daugaard*, født 1797, Købmandssøn fra Randers, blev Teolog. Han havde i sin Studentertid et udmærket Hjem hos den tidligere nævnte Randrusianer, Professor L. Engelstoft. 1822 blev han Adjunkt i Sorø og udgav senere et for-tjenstfuldt Skrift om de danske Klostre i Middelalderen. Efter at have været Præst i Vestjylland og senere Stiftprovst i Ribe, blev han 1850 Biskop over Ribe Stift, hvilken Stilling han indtog til sin Død 1867. Han var i høj Grad afholdt i Stiftet, idet man hos ham fremhævede „den mageløse Blanding af den mest oplivende Gemytlighed med den dybeste Alvor og naturlig Jævnhed, forenet med stor aandelig Overlegenhed“. Desuden havde han en sjælden Gave til at omgaas Mennesker fra de højeste til de ringeste.¹⁾

1819. *Balthasar Mathias Christensen*, født 1802 i Randers som Søn af en senere General; han blev cand. jur. og tog 1829 Plads som overtallig Assistent ved Guvernementet for de daværende danske Kolonier paa Guineakysten. Allerede der viste han sin Oppositionslyst, idet han kom i Strid med Guvernøren. 1831 hjemsendtes han derfor som „et uroligt Hoved“ og afskedigedes i November 1832 af den kgl. Tjeneste. Han slog derefter ind paa Sagfører-vejen og blev 1839 Overretsprokurator i København.

¹⁾ Christine Daugaard: Biskop Daugaard (Digt 1867) og „Biskop Daugaard, en Mindebog“ (I—II, 1896). Biogr. Lex.

Snart blev han en fremtrædende Politiker, der tog livlig Del i det begyndende Frihedsrøre, var 1839 Medstifter af „Fædrelandet“ og dets Redaktør, til han i 1841 dømtes til Censur for en politisk Tale. Samtidig blev han Borgerrepræsentant i København, Medlem af Frederiksberg Sogneforstanderskab og Københavns Amdsraad. 1841 valgtes han af Bønderne paa Lolland til Østifternes Stænderforsamling og spillede her en betydelig Rolle i national-frisindet Retning og som ivrig Talsmand for Bondestandens Tarv. 1846 var han Medstifter af „Bondevennernes Selskab“ og dets Formand 1848—50. Han var saa populær, at han i 1847 valgtes til Stænderdeputeret i 2 Landkredse paa Øerne og som Suppleant i en jydsk Købstadkreds.

I Frihedsaaret 1848 deltog han i alle Skridt for at fremkalde politisk og demokratisk Systemskifte, ligesom han varetog Bøndernes Krav overfor det national-liberale Ministerium; det bør dog bemærkes, at han samtidig opfordrede Bønderne til at vise Fædrelandskærlighed og Redebonhed til Ofre. En stor Rolle spillede han paa den grundlovgivende Rigsforsamling 1848—49. Han var Medlem af Grundlovsudvalget og Fører for det nydannede Venstre, der udgjorde $\frac{1}{3}$ af Forsamlingen. Ved en klog, almindelig beundret Manøvre sikrede han Grundlovens Vedtagelse i dens endelige Form.

Han var derpaa i nogle Aar Folketingsmand, men egnede sig ikke rigtig for Rigsdagspolitiken, hvorfor han 1853 gik over til den mere tilbagetrukne Stilling som Landstingsmand. I Overensstemmelse med sine tidligere Standpunkter bekæmpede han med Iver „den gennemsete Grundlov“ af 1866, traadte derefter

paany ind i Folketinget og var næsten uafbrudt Folketingsmand til sin Død 1882.

Balthasar Christensen var en af de mest betydende Politikere i de Aar, da vor fri Forfatning skabtes, grundhæderlig og uegennyttig, gennemtrængt af varm Kærlighed til Fædreland og Frihed og med et ufortrødent Mod til eventuelt at trodse den offentlige Mening. Et stærkt Hang til politiske Fantasterier kan dog ikke frakendes ham; men han var altid rede til at ofre sin Person for sin offentlige Virksomhed, hvorfor han ogsaa forsømte sin private Økonomi og sin Sagførerpraksis. Han levede derfor oftest i trange Kaar, hvilket dog desuden forklares ved, at han havde ikke mindre end 24 Børn.¹⁾

Af samme Studenteraargang (1819) var *Marcus Pauli Hvass*, født 1801, Godsejersøn fra Himmerland. Han var et lovende teologisk Lys; men ved Bekendtskab med Udenrigsminister, Grev Schimmelmann førtes han ind i Udenrigstjenesten og blev Kancellist (Fuldmægtig) og Legationssekretær i det udenrigske Departement. Paa en halvt videnskabelig, halvt diplomatisk Rejse til Tyskland, Svejts og Italien blev han kendt med Prins Frederik Carl Christian (den senere Kong Frederik VII). Det blev hans Ulykke.

Efter sin Hjemkomst 1832 blev han 1. Kancellist i det udenrigske Departement og syntes at have en stor Fremtid for sig, da han pludselig Aaret efter fik Ordre til at søge sin Afsked. Grunden til dette opsigtvækkende Skridt var, at Prinsen havde besøgt ham en Aften og midt om Natten var kommet beruset tilbage til Slottet. Skønt Hvass tilbød at godt-

¹⁾ Biogr. Lex., Erslev: Forf. Lex. Suppl., H. Holm: Balthasar Christensen (1887), Biogr. Haandlex.

gøre, at Prinsen tidligere paa Aftenen i fuldstændig ædru Tilstand havde forladt hans Hjem, hvor de kun havde drukket Te, forlangte Kong Frederik VI hans Afsked, og han fik kun Tilladelse til selv at søge denne.

Han trak sig da tilbage til Privatlivet, købte 1837 Fædrelegatet „Randrup“ og kom snart til at spille en stor Rolle paa sin Egn som Deputeret i de nørre-jydske Provinsialstænder og Amtsraadsmedlem. 1843 fik han desuden Oprejsning fra Kongehusets Side ved, at Kong Christian VIII besøgte ham paa „Randrup“ og 1849 — da Frederik VII var bleven Konge — blev han Hofjægermester.

Men Ulykken slap ham ikke. Under Krigen 1864 blev et stort Parti Stude, som han havde sendt sydpaa, standset af den prøjsiske Hær. For ved Regeringens Hjælp at søge Erstatning for dette Tab rejste Hvass om Efteraaret til København; paa Vejen derover kom han af Dage ved at falde overbord fra Dampskibets Dæk. Hans Lig drev i Land paa Sjællands Nordkyst, hvor det blev begravet paa Melby Kirkegaard.¹⁾

1822. *Hans Adam Stockmann Faith*, født 1804, Apotekersøn, Jurist, endte som Højesteretsassessor. Han var Forfatter af 2 Bind juridiske Afhandlinger, væsentlig om processuelle Emner. Død 1878. For sin efterladte Formue, ca. 275,000 Kr., stiftede han et Legat for Embedsmænds Døtre.²⁾

1828. *Jens Peter Trap*, født 1810 i Randers i en Købmandsfamilie. Han blev juridisk Kandidat 1833, kom ind i det kgl. Kabinetssekretariat og blev 1857

¹⁾ Danske Herregaarde III, S. 87.

²⁾ Biogr. Lex.

Kong Frederik VII's Kabinetssekretær, foruden at han senere kom til at indehave en Række betydelige Tillidshverv m. v. Saaledes var han fra 1842 Udgiver af Statshaandbogen, som han meget udvidede og forbedrede. Han var en god Ven af Frederik VII og ledsagede ham stadig paa Rejserne rundt i Riget. Ved Frederiksborg Slots Brand 1859 reddede han personlig sammen med nogle andre henved 300 Malerier og antike Møbler, hvorfor han belønnedes med Gehejmeetatsraadstitlen. Trap var tilstede ved Kongens Død 1863 paa Lyksborg Slot og overbragte i Forbindelse med Admiral Irminger Christian IX Dødsbudskabet i København. Han fortsatte som Kabinetssekretær hos den nye Konge og havde i det Hele betydelig Indflydelse hos ham. Død 1885 som Geheimekonferensraad, Storkors af Dannebrog m. v.

For Almenheden er Trap navnlig kendt gennem sin fortjenstfulde litterære Virksomhed, idet han 1856—60 udgav første Udgave af „Statistisk topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark“ i 5 Dele, hvoraf der er udkommet 3 senere Udgaver, saaledes at „Trap“ er vor mest kendte Danmarksbeskrivelse. En lignende Beskrivelse over Hertugdømmet Slesvig udgav han 1861—64 i 2 Dele. Endelig skyldes der ham et anonymt Værk „Billeder af berømte danske Mænd og Kvinder“ i 3 Dele med smukke Illustrationer (1867—69).

Trap følte sig hele sit Liv som Randrusianer. Dette har givet sig et smukt Udtryk i, at han paa sin Side 7 i nærværende Artikel afbildede Skydeskive i det kgl. Skydeselskab i København har ladet afmale den lærde Skole i Randers, „Helligaandshuset“, med

følgende Indskrift: „Bli'er man gammel og stor og lang, glemmes dog ej den Skolegang“. ¹⁾

1829. *Israel Salomon Levin*, født i en jødisk Købmandsfamilie i Randers 1810. Han tog ingen Eksamen, men levede som evig studerende af dansk Sprog og Litteratur. 1844 udgav han den værdifulde „Dansk Lyd- og Kønslære“. Hans omfattende Samlinger til det danske Sprogs Historie afkøbte Staten ham i 1858 mod en Aarpenge, og han havde længe — som „Prytanist“ sagde han selv — Fri-bolig paa Frederiksberg Slot.

Levin var iøvrigt en ivrig Deltager og et oppositionelt Element i Studenterlivet, idet han var en meget kritisk og stridbar Natur, der enten selv skabte eller i al Fald deltog i en Mængde litterære Fejder. Ikke sjælden var hans Opfattelse paa Bunden rigtig, men den fremførtes næsten altid med en unødigt Bidskhed. Han var en ejendommelig, omend gennemgaaende mindre sympatisk Personlighed. Død 1883. ²⁾

Af Rektor Flemmers Dimittender (1830—36) kan nævnes:

1832. *Morten Mortensen Hassing*, født 1813 i Hobro som Søn af en Smedemester. Han gik Læge-vejen og endte som Professor og Overlæge ved Københavns „Almindelige Hospital“s nye Afdeling for Hud- og Kønssygdomme. Overanstrengt døde han allerede 1863 af en uhelbredelig Hjernesygdom. Hassings Betydning ligger ikke saa meget i hans videnskabelige Arbejder som i hans praktiske Virksomhed, navnlig for at reformere Københavns da mangelfulde Hospitalsvæsen. Det er saaledes ham,

¹⁾ Erslev: Forf. Lex. Suppl., Biogr. Lex., Biogr. Haandlex.

²⁾ Erslev: Forf. Lex. og Suppl., Biogr. Lex.

der bragte Tanken frem om Oprettelsen af det nuværende Kommunehospital.¹⁾

1833. *Hans Frederik Poulsen*, født 1815. Studerede, men tog ingen Embedseksamen og levede egentlig hele Livet uden Stilling. Han er kendt som ivrig Deltager i det politiske skandinaviske Studenter-røre i 1840'erne og tiltaltes saaledes sammen bl. a. med Orla Lehmann for en ved Mødet i Christiansborg Slots Ridehus holdt udpræget skandinavisk Tale til de nordiske Studenter 1845. Blev dog frifundet. Han antages at være Model for den komiske Figur, Studenten „Hutter“ i Hostrups „Genboerne“ (Frihedsmanden, der vil sende Vækkerselskabets svimlende Formue, 14 Rdl. 2 Sk., til Tsjerkesserne til Støtte for deres Frihedskamp). 1861 blev han Formand i „Dannevirkeforeningen“s Repræsentantskab. Han fik en sørgelig Død ved en Efteraarsaften 1869 i Mørket at falde i Sortedamssøen og drukne.²⁾

1835. *Christen Ewaldsen*, født 1819. Præst i Flensborg, men fordreves 1864 af Prøjserne. Endte som en kendt Præst i Frederiksberg-Hvidovre. Har udgivet en Række religiøse Skrifter. Død 1893.

I Rektor Borgens Tid (1837—44) dimitteredes bl. a. følgende:

1840. *Arnold Magdalus Andreas Kühnel*, født 1821, Teolog, Forstander for det mellem Krigene nyaabnede danske Lærer-Seminarium i Tønder, men afsattes 1864 af Prøjserne. Han blev derefter i nogle Aar Forstander for det senere nedlagte Seminarium i Lyngby i Djursland og sidst Præst i Sengeløse. En betydelig Skolemand. Død 1877.³⁾

1) - 2) Biogr. Lex., Biogr. Haandlex.

2) - 3) Biogr. Lex.

Frederik Emanuel Ramus, født 1823, Søn af en Toldinspektør i Randers. Han er nok den Randrusianer, der paa Embedsvejen har gjort den hurtigste og flotteste Karriere. Allerede 40 Aar gammel var han Generaldirektør for Toldvæsenet, et Par Aar efter tillige for Skattevæsenet. Samtidig blev han Kammerherre og døde 1874, kun 51 Aar gammel.¹⁾

Mathias Georg Gotthilf Steenstrup, født 1822, Præstesøn fra Himmerland. Deltog frivillig i Krigen 1848 som Sekondløjtnant i Fodfolket, blev Magister i Litteraturhistorie og 1854 Dr. phil. paa en fremragende Afhandling om Forsøgene paa at give en Historiens Filosofi. Han er navnlig kendt ved, at han fik Tanken til og fra 1866 redigerede de af Udvalget for Folkeoplysningens Fremme under Fællestitlen „Folkelæsning“ udgivne Skrifter. Desuden var han Udvalgets Formand og i en Aarrække Statens Tilsynsmand ved Folkehøjskolerne.²⁾

1842. *Christian Pretzmann*, født 1822, Godsejersøn fra Midtjylland, Jurist, senest Herredsfoged i Aalborg. Har under Mærket „Caralis“ udgivet meget smukke Digte og Oversættelser af fremmede Digte, navnlig engelske. Død 1893.

1844. *Gert Marinus Holbek*, født 1826, Proprietærsøn fra Ebeltoftegnen, blev Artilleriofficer og døde 1910 som Generalmajor.

Hans Broder, *Hans Holbek*, blev som Sekondløjtnant i Fodfolket 23. April 1849 i Slaget ved Kolding haardt saaret under Gadekampen i den

¹⁾ Biogr. Lex.

²⁾ Erslev: Forf. Lex. Suppl., Biogr. Lex., Biogr. Haandlex. Prytz, Rosendal og Kruse: „Et Liv i Oplysningens Tjeneste“, Hauch-Fausbøll: Slægtshaandbogen.

nævnte By; under hele Fægtningen havde han været forrest og opflammet Folkene. Han døde et Par Dage efter af Saaret.

Hans Studenterkammerat, *Carl Ferdinand Lorentzen*, faldt ligeledes som Løjtnant i Slaget ved Fredericia 6. Juli 1849 i Løbegravene foran Treldeskansen.

Carl Edvard With, født 1826, Søn af den kendte Stænderdeputerede, Justitsraad, Herredsfoged Jesper Peter With. Blev Læge og 1864 Professor i Medicin ved Universitetet samtidig med, at han var Overmedicus ved det kgl. Frederiks Hospital. Tog Afsked 1896 og blev samtidig udnævnt til Konferensraad. Døde 1898.

With var en fremragende Kliniker og klinisk Lærer, der i høj Grad fængslede sine Disciple ved sin intelligente og ædle Personlighed. Han var dog kendt for nogen Eensidighed og sin store Distraktion. Af hans videnskabelige Arbejder bør navnlig mærkes et Par Afhandlinger, hvori han fastslog en ny Behandling af Blindtarmsbetændelse, der gjorde hans Navn kendt i Udlandet og vandt almindelig Indgang.¹⁾

Den ældre Broder, *Reinhard Christian With*, ligeledes Student fra 1844, blev Jurist og endte som Assessor i Højesteret. Han døde 1893.

Fra Rektor Thortsens Tid (1844—57) skal følgende Studenter omtales:

1848. *Daniel Høffding Wulff*, født 1829, en Provstesøn. Filolog, blev Overlærer ved Katedralskolen i Aalborg. Wulff er den egentlige Stifter af det 1866 oprettede jydsk historisk-topografiske Selskab, der bl. a. udgiver det værdifulde Tidsskrift „Samlinger

¹⁾ Biogr. Lex., Biogr. Haandlex.

til jydsk Historie og Topografi“. Han har selv udgivet en Række historiske og topografiske Arbejder, navnlig om Aalborg. Død 1900.¹⁾

1849. *Carl Arnold Edwin Jessen*, født 1833, Søn af en Kammerherre og Overførster. Sprogmand. 1862 Dr. phil. Var en uafhængig Natur og søgte derfor aldrig Embede, men foretrak tarvelige Kaar som Timelærer. Har skrevet en lang Række ofte vækkende, delvis banebrydende Arbejder vedrørende Sproghistorie, Retsskrivningsspørgsmaal, Eddaforskning, Filosofi m. v. Hans Form er dog ofte unødigt bidsk. Død 1921.²⁾

Johan Christian Jens Frederik Schønheyder van Deurs, født 1832, Præstesøn fra Randers, men adopteret af en Godsejer. Blev Jurist og Landstingssekretær. Er kendt som en ivrig Deltager i Studenterlivet og bl. a. afbildet paa Mindetavlen paa Traktørstedet „Studenterkilden“ i Dyrehaven over de 4 Studenter, der i 1850'erne drog ud til „Studenterkilden“. Død 1876.

1850. *Marcus Ancher Secher Lund*, født 1832, Præst, senest i Steen Steensen Blichers Fødesogn Vium (Vium-Sjorslev-Almind Præstekald). Har 1882 sammen med Evald Tang Kristensen udgivet den første Livsskildring af Blicher. Død 1913.

1853. *Sophus Scavenius Nellesmann*, Søn af Ejeren af Herregaarden „Allingskovgaard“ ved Silkeborg, født 1833, Jurist og 1868 Højesteretsadvokat. Han stod Grevinde Danner nær, var Executor i hendes

1) Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 3 R. III B. S. 1 (Levnedsskildring med Portræt).

2) Biogr. Lex., Biogr. Haandlex. H. Cavling: Efter Redaktionens Slutning Side 128—29 (med Portræt), hvor han omtales meget smukt.

Bo og med i Bestyrelsen af de af hende oprettede Legater og Stiftelser. Nellemann ansaas for at høre til sit Slægtleds mest fremragende og solide Sagførere; desuden virkede han ihærdigt for Sagførerstandens Organisation og havde varme nationale Interesser; dette viste han bl. a. ved at stifte den fra Studenterforeningen udgaaede sønderjydske Forening „To Løver“. Meget interesseret i Landbrug og Hedeplantning, som han var, købte og afrundede han sit Fædrenegods. Nellemann var i det Hele en højt anset og selvstændig, retlinjet Personlighed, vistnok ikke uden Kanter, men baade med Karakter og Hjærte. Død 1915.¹⁾

1854. *Ludvig Christian Borup*, født 1836, Købmandssøn fra Randers. Jurist. Var først ansat i Indenrigsministeriet, derefter Assessor i den københavnske Overret, senest Finansborgmester i København og Landstingsmand. Har vundet sig et Navn som juridisk Forfatter ved gentagne Gange at udgive „Den danske Landboret“, ligesom han anses for en af Staden Københavns mest fremsynede Kommunal-mænd. Død 1903.²⁾

Carl Christian Leopold Gether Budde, født 1836, Præstesøn, tog Magisterkonferens i Matematik; han var først Højskolemand, derefter 1879—1897 Forstander for „Holsteinsminde“ Opdragelsesanstalt og fra 1897 til sin Død 1910 for Børnehjemmet „Himmelbjerggaard“. Han har gjort sig meget fortjent af Børnesagens Udvikling her i Landet. Desuden var han en saare skattet Forfatter af populære Fortællinger.³⁾

1855. *Sophus Lauritz Henrik Christian Julius Birket*

1) - 3) Biogr. Lex., Biogr. Haandlex. 2) Biogr. Haandlex.

Smith, født 1838 i Randers, deltog i Krigen 1864; han tog ingen Embedseksamen, men ansattes ved Universitetsbiblioteket, hvor han 1880 blev Overbibliotekar. Er kendt som fremragende Udgiver og Kulturhistoriker; navnlig har han første Gang 1869 udgivet Leonora Christine Ulfelds genfundne „Jammersminde“, hvorhos han har skrevet flere Skrifter om Leonora Christine.¹⁾

1856. *Jacob Vittus Ingerslev*, født 1838, Proprietærsøn. Jurist. Justitiarius i Københavns Kriminal- og Politiret. Død 1923.

1857. *Alfred Christian Larsen*, Præstesøn, født 1840 i Randers. Cand. theol. og Bibliotekar ved det kgl. Bibliotek. Spillede en betydelig Rolle i Studenterforeningen som Fører for det liberale Parti. Tidligt religiøst vakt, men kritisk overfor det kirkelige, blev hans Standpunkt „en etisk bestemt fri Religiositet uden Overnaturlighed“. Han har udgivet en Række Fortolkninger af det nye Testaments Breve og andre Arbejder om politiske og filosofiske Emner, delvis under Navnet „Theodorus“. Hans Mellemstandpunkter og hans Karakters Modsætning mellem gammelt og nyt gjorde ham dog efterhaanden til en ensom Mand i den bevægede aandelige og politiske Kampetid, hvori han levede. Død 1914.²⁾

Den historiske Sandhed byder ligesom i min tidligere Artikel at sige et Par Ord om randrusianske Studenter, som det er gaaet skævt. Heldigvis er det ikke saa mange i det omhandlede Tidsrum.

1794 blev Præstesønnen *Christian Ludvig Sinding*, født 1777, Student. Han blev Teolog, var en halv Snes

¹⁾ - ²⁾ Biogr. Lex., Biogr. Haandlex.

Aar Hører og senere Adjunkt i Randers, hvorefter han blev Præst forskellige Steder, senest i Brejninge-Bjergsted paa Sjælland. Ikke desmindre førte han et uordentligt Liv og blev af den Grund indstævnet for Provsteretten. Han unddrog sig dog den kirkelige Retfærdighed ved at begaa Selvmord i Aaret 1838.

1801. *Johan Carl Luno*, født 1784, Søn af en Toldkasserer, blev Jurist og Kontorchef i General-Land-Økonomi- og Kommercekollegiet samt Kancelliraad. 1820 maatte han dog ved Hof- og Stadsretsdom fradømmes sit Embede og Rangbestallingen kasseres paa Grund af Underslæb. Han kastede sig derefter over Landvæsen og købte „Nygaard“ i Rødovre, udgav senere et landøkonomisk Tidsskrift og har skrevet en Række landøkonomiske Skrifter og Artikler. Luno døde 1858. I sin Ungdom var han en god Ven af B. S. Ingemann.¹⁾

1835. *Poul Christian Sindling*, født 1813, en Degnesøn fra Sjælland. Blev Teolog og 1848 Kateket i Nysted. Da han blev truet med Justitssag, tog han 1853 sin Afsked og rejste et Par Aar efter til Amerika, efterladende Hustru og 3 Børn. Her skal han senere være blevet Professor i skandinavisk Sprog og Litteratur ved Universitetet i New York og døde formentlig der.

En Original skal til Slutning nævnes, nemlig *Jørgen Carsten Bloch Egelund*, Student fra 1795, der 1809 blev Præst i Virring-Esserbæk. Det fortælles om ham, at han havde saa stor Respekt for sin Degn, Peder Knap, at han ikke turde sige „Amen“, men blev ved at prædike, indtil Knap kom tilbage i Kir-

¹⁾ Breve til og fra B. S. Ingemann, Collegialtidende 1820 S. 730, Erslev: Forf. Lex. og Suppl., Biogr. Lex., Landbrugsordbog IV.

ken. Denne plejede nemlig undertiden udenvidere at bortfjerne sig under Gudstjenesten og kom ikke tilbage, før han selv havde Lyst (!)

I Aaret 1858, paa et Tidspunkt da en af Randers Skoles allerberømteste Disciple, den senere Professor og Sprogforsker *Vilh. Thomsen*, endnu gik i Skolen, flyttedes denne ud til den i 1926 forladte Skolebygning i Vestergade. I 1927 blev der efter Initiativ, taget af „Randrusianersamfundet“ og med Tilslutning fra „Randers Amts historiske Samfund“ og „Randers Turistforening“, rettet Henvendelse til Randers Byraad om at indsætte en Mindetavle paa Bygningen, der havde huset Randers lærde Skole i et Tidsrum, hvor den vel har fostret sine berømteste Sønner. Byraadet efterkom beredvilligt Opfordringen og lod indsætte saalydende Tavle:

Denne Bygning

— Det middelalderlige Helligaandshus —
var Byens Latinskole 1783—1858.

Den fremragende Skolemand Peder Estrup var Rektor her
1788—1803.

Digteren St. St. Blicher var Adjunkt her 1810—11.

Blandt Skolens Disciple kan nævnes:

Steen Steensen Blicher, Student 1799.

Politikeren Balthasar Christensen, Student 1819.

Kabinetsekretær J. P. Trap, Student 1828.

Sprogforskeren, Professor Vilh. Thomsen, Student 1859.

I en sidste Artikel skal gøres Rede for Skolens Liv og dens mest fremtrædende Dimittender, medens den 1858—1926 havde til Huse paa Vestergade.

Hovedgaarden Sørup

i

Lem Sogn, Støvring Herred.

Af Fuldmægtig Paul Gleerup, Randers.

Op og ned
Alting i Verden gaar;
Hvo, der er oppe, derfor ved,
Hvad snart ham forestaar.

(Min Historielærer, Overlærer
Frederik Sands Vanesprog).

ORDLIGST i det nuværende Dronningborg Sogn finder man i vore Dage et Landskab, som, endskønt det ligger i umiddelbar Nærhed af Købstaden Randers, kun saare sjældent gæstes af andre end de Landmænd, der dyrker deres her liggende Marker og Enge. Turisten finder ikke hertil, og hverken fra Randers-Hadsund Vej, fra Randers-Udbyhøj Vej eller fra den gamle alfare Vej, der fra Harridslev over „Spangen“ fører ind i Nørhald Herred, har man fri Udsigt til denne afsides Egn, i hvilken den gamle Adelsgaard Sørup fandt en fredelig og lun Plads.

Tager man fra Randers mod Nord ad Randers-Hadsund Landevej, vil man bemærke, at Vejen et Stykke udenfor Exerцерpladsen og Glarbjerg lige med eet, som fortrød den oprindelige Kurs, drejer af

mod Øst.¹⁾ Ved Enden af dette østgaaende Stykke Vej, der herefter atter sætter Kursen mod Nord, er paa en Kampesten angivet, at man nu befinder sig paa den Del af Randers Markjorder, der bærer det ældgamle Navn, Jomfruløkken. Fortsætter man mod Øst ad Vejen, der danner Skel mellem Jomfruløkken og Østervang forbi Chr. Jensens og P. Jensens Gaarde, passerer man et Øjeblik efter Skellet mod Dronningborg Sogn; Diget, der her tydeligere markerede Skellinien mellem Jomfruløkken og Dronningborg, er sløj-fet for nogle faa Aar siden.

Videre gaar Vejen mod Øst, efterhaanden skraa-nende nedad mod Engene, og det smukkeste østjyd-ske Landskab med vid Udsigt udbreder sig for Ens Øjne. Mod Nord ser vi Landsbyen Lem, mod Nord-øst Mejlby, i hvis Nærhed „Tinget“ findes, mod Øst Gimming By med den gamle Kirke, langt ude i Syd-øst skimter vi Bakkerne paa den modsatte Side af Randers Fjord, medens mod Syd Dronningborg Skov spærrer af for videre Udsyn i denne Retning. Paa højre Side af Vejen ligger nu Dronningborgs og Ma-rienborgs Jorder, en Gang Landsbyerne Bjellerup og Stigstrup, hvis Bønder uden Tvivl har benyttet Vejen her, naar de havde Ærinde til Sørup Vandmølle nede i Dalen, medens Arealet paa Vejens venstre Side, helt fra Jomfruløkken og ned til Rismølle Bæk, i sin Tid har været Hovedgaarden Sørups Mark.

Endnu en Ejendom beboet (1929) af Gaardejer Knud Møller, passeres, inden vi ad den græsgroede, ensporede Hulvej naar Bakkefoden, hvor et Led paa venstre Side fører ind til den gamle Vandmølles Plads. Vor Vandring slutter nu her, men Vejen fortsætter

1) Det Areal af Randers Markjorder, der Vest for Vejen lig-ger mellem Exerцерpladsen og Jomfruløkken, Matr.-Nr. 79 m. fl., kaldtes tidligere „Forten“, med hvilket Navn man betegnede den fri Gang, „Fægang“, gennem hvilken Kvæget kunde komme fra Byen over eller om de dyrkede Vange til Fælleden. Ordet „Forte“, Oprindelsen til det, vi nu i Byerne kalder Fortov, brugtes ogsaa i sin Tid bl. a. om Indhegninger for Kvæget ude paa Marken.

videre over Vasen og Rismøllebækken ind i Gimming Sogn, hvor den faar Forbindelse med den Vej, der fra Gimming over „Lembro“ fører til Lem.

Ved Hjælp af et sparsomt Dokumentstof skal da her først gives et Rids af det gamle Sørups Historie og senere en Paavisning af Gaardens Plads derude i Marken.

Sørup ejedes paa Valdemar Atterdags Tid, omkring Aaret 1350, af 2 Brødre, hvoraf den ene nævnes i et latinsk Brev, dateret Viborg 13. Juni 1355¹⁾, som Petrus Niclæsson De Swethorp (i vort Sprog: Peder Nielsen af Søtorp). Broderen hed Erik Nielsen. Ligesom mange andre af de Tidens adelige Slægter benyttede Brødrene ikke noget Slægtsnavn; men de tilhørte den gamle danske Adelsslægt Abildgaard, hvis Vaabenmærke var: I Skjoldet, et flettet grønt Gærde mellem 3 røde Æbler (2 over, 1 under Gærdet) i Sølv, Hjelman prydet med 2 jernklædte Arme, der holder et Æble. Brødrenes Far Niels Lauridsen indtog paa Erik Menveds Tid en betydelig Stilling, var saaledes Ridder og jydsk Landsdommer, men sluttede sig i de urolige Aar, der fulgte efter Erik Glippings Mord i Finderup Lade, til den oprørske jydsk Adel og blev i Aaret 1319 dømt fra Liv og Gods. Efter den Tid gik det stadig tilbage for den en Gang saa ansete Slægt, især skal Dronning Margrethe have været den fjendtlig stemt; hun skulde vel vide: At skudde Abilden, stemme Bækken og bryde Bægeret, hvorved sigtedes til de tre Adelsslægter Abildgaard, Limbæk og Beger, der formentlig har været Dronningen mægtigere end ønskeligt. Abildgaard Slægten sank efterhaanden ned i Lavadelens Rækker, vi ser det allerede her i dens Forhold til Sørup, hvorledes Slægten kæmper for at holde sig oven Vande; men dens Skæbne var, som saa mange andres, beseglet. Den sidste Mand af Slægten, Eggert Abildgaard, døde 1705 i Fattigdom hos sine Slægt-

¹⁾ Videnskab. Selsk. Skrifter IV, Side 215 (Aar 1747).

ninge (Familien Due) paa Gaarden Halkjær i Ejdrup Sogn, Aars Herred.¹⁾

Vi kender ikke, hvor længe Peder og Erik Nielsen ejede Sørup; den sidstnævnte efterlod sig en Søn, Niels Eriksen, der 1407 ejede Gaarden med mere Gods, det han, som han selv siger, havde arvet efter sin afdøde Far; men alt dette Gods var og havde maaske længe været pantsat til den fra Dronning Margrethes Tid saa kendte Peder Jensen Lodehat, Biskop i Aarhus fra 1386 til 1395, senere Biskop i Roskilde indtil sin Død 1416.²⁾

Samme Biskop Peder var Dronningens højtbetroede Mand og Raadgiver, navnlig ogsaa i Pengesager, og han laante hende i Tidens Løb store Summer, saaledes det for den Tid uhyre Beløb af 40,000 Mark,³⁾ for hvilken Sum han fik Toldindtægten af Sildefiske-riet ved Skanør i Pant, indtil Pengene var betalt tilbage. Imod en saadan Sum var de 90 Mark, Hr. Peder havde staaende i Sørup, jo kun at regne for en Bagatel; men for at komme ud over Gældsforholdet har Niels Eriksen imidlertid ikke set anden Udvej end at sælge Gaarden. Det herom handlende Dokument,⁴⁾ dateret 29. December 1407, hvori Sørup

1) Danmarks Adels Aarbog 1884 og 1929.

2) Begravet i Roskilde Domkirke, hvor Gravstenen endnu findes. Se om Bisp Peder: Danske Magasin, I Række, IV og V Bind.

3) Om Datidens Møntforhold, se bl. a. Erslev: Danmarks Historie under Dronning Margrethe og Erik af Pommern I, Side 349 f. Man skelnede imellem

1 Mark lybsk = ca. $7\frac{1}{2}$ Krone Sølvværdi,

1 do. lødig = " 21 " "

1 do. Sølv = " 37 " "

Sølvets Købeevne var naturligvis langt større i disse Tider, det ansættes til ca. 8 Gange større Værdi end i 1880'erne, da Erslev skrev ovennævnte Bog. — 1 Mark Sølv regnet til 45 Skill. lybsk. (Danske Magasin I, IV, Side 299).

4) Trykt før i Molbech og Petersen: Danske Diplomer og Breve, Side 341 og 342; da det imidlertid er det eneste kendte Dokument fra Gaardens ældre Tid, gengives det her igen, men efter vor Tids Skrivemaade, ligesom et Fotografi ledsager Texten.

med underliggende Gods tilskødes Biskop Niels Jacobsen Lunge af Strengnæs, er endnu bevaret i Rigsarkivet og har følgende Indhold:

„Niels Eriksen af Vaaben hilser alle Mænd, der ser eller hører dette Brev læse, evindeligt med vor Herre og kundgør alle Mænd, at jeg til en hæderlig Fader med Gud, min kære Frænde Biskop Niels Jacobsen Lunge, Biskop i Strengnæs giver og skøder til evindeligt Eje dette Gods med al dets Tilliggelse, hvilket jeg arvede efter min kære Fader Erik Nielsen, hvis Sjæl Gud have, først Sørup i Støvring Herred med al dens Tilliggelse, item en Vandmølle, der ligger derved, item i Lem tre Gaarde, til hvilke ligger to Bol Jord, item i Borup en Gaard, hvilken i min Faders Tid gav en halv Læst Korn og en Tønde Smør, item i Bjellerup to Bol Jord, hvilket Gods en hæderlig Fader med Gud Hr. Biskop Peder, Biskop i Roskilde, før Biskop i Aarhus, nu har i Pant for 100 lødige Mark, 10 lødige Mark mindre. Er det saaledes, at den samme Hr. Biskop Peder lader bygge den samme Mølle, da skal han for Møllebygning have 10 lødige Mark, item skal den samme Hr. Biskop Niels selv indløse det samme Gods for den samme Sum, og paa den Maade hjemler og „orth grand gør“ jeg og mine Arvinger den samme Hr. Biskop Niels og hans Arvinger det fornævnte Gods med al dets Tilliggelse, saasom Skov og Fiskevand, Ager og Eng, vaadt og tørt, intet undtaget. In cuius rei testimonium sigillum meum una cum sigillis, virorum nobilium videlicet domini Elof Elofson, miles, Johannis Kanuti perpetui vicarii ecclesie Arusiensis, Nicolai Kanuti armigeri et Nicolai Thorbernson, villani Randers, presentibus est appensum. Datum anno domini MCCCC septimo die sancte Thome Cantuariensis.“

Der har oprindeligt været 5 hængende Segl under Brevet, men kun 2 af dem er nu tilbage, deraf viser det ene Abildgaard Vaabnet med Omskrift: Sigillum N[icolai E] rici (icolai E er afstødt), altsaa Niels Erik-

sens eget. Vaabenmærket i det andet Segl er et tværdelt Skjold, Omskrift: S Elavi Eløfson, der saaledes tydeligt oplyser, at det tilhører Ridderen Elof Elofsen.¹⁾

Blandt de øvrige Forseglere, vel Niels Eriksens Slægt eller Omgangskreds, træffer vi Vikar ved Aarhus Domkirke Hr. Jens Knudsen.²⁾ Han var af adelig Slægt; fra anden Side ved vi, at han tilhørte en kun lidet kendt Adelsslægt, Taa, hvis Vaabenmærke var et delt og 2 Gange tværdelt Skjold. Den jydsk Gren af Slægten hørte hjemme paa den forlængst afbrudte Hovedgaard i Kastrup (Karstorp) i Lime Sogn, Sønderhald Herred, hvor den allerede synes at være uddød paa Mandssiden med Jens Knudsens Broder Klaus, der efterlod sig en Datter, gift med Niels Andersen (Sommer) i Tvedegaard (Nørhald Herred), samt endnu en Datter Elne, gift med Foged paa Silkeborg Arild Svensen.³⁾

Der er Rimelighed for, at Væbneren Niels Knudsen, der derefter nævnes i Brevet, er en Broder til Hr. Jens.

Endelig har en Borger fra Randers, hvor Dokumentet formentlig er udfærdiget, Niels Torbensen til sidst sat sit Segl under.

Vi vil nu se lidt paa, hvilke Ejendomme Niels Eriksen skødede til sin Frænde. Ret naturligt nævnes først Sørup, der var Hovedsædet, og som sikkert

1) Elof Elofsens Navn kendes udmærket i Adelshistorien, hvor han henføres til Slægten Bild, medens man derimod ikke ved, hvor hans Sædegaard laa. Han var gift med en Datter af Niels Ipsen (Gyldenstjerne) til Aastrup i Vennebjerg Herred, og om hans 2 Døtre ved man, at den ene først var gift med Oluf Axelsen Gøye, 2. Gang med Jens Olufsen Godov til Hessel (Aalsø Sogn), den anden ægtede Laurits Hvas til Ormstrup. (Danmarks Adels Aarbog 1888).

2) Der kan ikke være Tvivl om, at den Johannes Kanuti, der i 1427 har ladet Klokken til Egaa Kirke (Ø. Lisbjerg Herred) støbe, idet Egaa den Gang var Præbende til Aarhus Domkapitel, er den samme Mand som vor Jens Knudsen. (Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, Side 155).

3) Danmarks Adels Aarbog 1921.

har været en Enkeltgaard uden nogen hosliggende Landsby. Med Gaarden fulgte en Vandmølle „ligger derhos“, som der staar, altsaa umiddelbart ved Gaarden, men sikkert allerede da i Forfald, idet det udtrykkelig omtales, at Bispen skulde have 10 lødige Mark for at bygge den op. Fremdeles 3 Gaarde i Sognebyen Lem (hverken Fæsternes Navne eller den aarlige Landgilde omtales), to Bol i Bjellerup samt endelig en Gaard i Borup, „som i min Faders Tid gav en halv Læst Korn og en Tønde Smør“.

Omregnes denne Borup Gaards aarlige Landgilde i Hartkorn (Aabosyssels Maal), kommer vi til det overraskende Resultat, at Gaarden var paa 30 Tdr. Hartkorn eller med andre Ord en middelalderlig Hovedgaard af sædvanlig Størrelse, men uden adeligt Herskab.¹⁾

Endelig nævnes til Slut ogsaa Skov (vel Søruplund) og Fiskevand (maaske Laxegaarden). Den samlede Skyldværdi for alle de i Skødet nævnte Ejendomme kommer antagelig til at ligge omkring ved 75 Tdr. Landgilde-Hartkorn,²⁾ og da Salgssummen =

1) Omregnes Landgilden efter den „jydske Læst“, bliver Gaardens samlede Hartkorn 24 Tdr. 12 + 12. Det faar iøvrigt staa hen foreløbig om muligt at klarlægge denne Borupgaards Historie, men den ukendte Slægt, der oprindeligt har boet paa Gaarden, maa jo være uddød allerede før ca. 1350, og Abildgaard Slægten har derefter maaske ved Arv overtaget Ejendommen og fæstet den bort; saa vidt jeg efter det foreliggende Materiale kan se, er det her baade første og sidste Gang, Gaarden nævnes i de bevarede Dokumenter.

2) *Nogle Landgilde-Ydelser omregnet i Hartkorn:*

1 Pund Korn = 2 Ørter.	Sjællandsmaal:	Aabomaal:
1 Pund { 20 Skp. Rug eller { 40 „ Havre } = 3	Td. 2 Skp. Hartk.	2 1/2 Td. Hartk.
1 Ørte saaledes = 1 1/2	1	2 Skp.
1 Pund eller 24 Skp. Byg = 4	0	0
1 Ørte saaledes = 2	0	0
1 Tønde Smør = 12	0	0
1 Skov- eller Brændsvin = 1 1/2	0	0
1 Ørreder = 1	0	0
3 undertiden 4 Siese Helt = 1	0	0
Gæsteri Afgift = 0	0	0
Uddrag af Arent Berntsen: Danmarckis og Norgis fructbar Herlighed.		

Pantesummen var 90 lødige Mark, hver med en Sølvværdi af ca. 21 Kroner, kommer vi saaledes op paa en samlet Salgssum af henimod et Par Tusind Kroner med Datidens Købeevne.

I et Brev til mig skriver Landsarkivar Svend Aakjær i Viborg: „1 Læst Korn efter Aabomaal var 36 Tdr. Byg, 30 Tdr. Rug eller 60 Tdr. Havre. Læsten paa 24 Tdr. Rug og Byg eller 48 Tdr. Havre var den saakaldte „jydske Læst“, som brugtes i Nord- og Vestjylland. Naar man omregnede Landgilde i Hartkorn, regnede man mest almindeligt med Byglæsten, og 1 Læst Hartkorn var altsaa 36 Tdr.

Det danske Kornmaal var jo nemlig en saadan ejendommelig Kombination af Maal og Vurdering, at 1 Læst altid var 24 Ørtug eller 12 Pd. Korn, hvorimod den udgjorde et forskelligt Antal Skæpper (og derfor ogsaa Tønder), eftersom det var den ene eller den anden Kornsort. Dette mærkelige System er noget for Danmark særegent, men endnu i 17. Aarh. var det indbyrdes Prisforhold mellem de 3 Kornsorter det samme, som kommer til Udtryk i Forskellen paa Ørtugens (Pundets, Læstens) Skæppetal.

Den „jydske Læst“ (24 Tdr. Rug el. Byg, 48 Tdr. Havre) brugtes i Vendsyssel, Himmerland, Thy, Mors, Salling og Viborg Egnen, hele Hard- og Vardeyssel, hvorimod Aabomaal brugtes i Aabo, Jelling og Almind Sysler, samt paa Fyen.

Man kunde særdeles vel tænke sig, at den „jydske Læst“ gjaldt i Ommersyssel, og saaledes har det maaske ogsaa været i ældre Tid. En enkelt Notits i Lovhaandskriftet Thott 1998, 4° fra c. 1585 kunde endda tyde paa, at det havde været saaledes endnu i det 16. Aarh. Der staar, at Sønderlyng Herred bruger Aabomaal som ellers Aars Stift, undtagen de Herreder norden Randers, som bruger Viborgskæppe med Korn; i Randers, Aarhus, Horsens, Grindo og Æbeltoft Aabomaal.

Saalænge denne Oplysning ikke er bekræftet ved sikre Opgivelser f. Eks. i Regnskaber, tør jeg ikke

ganske tro paa dens Rigtighed; Listen er nemlig ikke overalt helt paalidelig. Ifølge Kalø og Dronningborg Lens Regnskaber 1610 brugtes overalt i disse Len Aabomaal, hvilket ogsaa opgives i Rentekammerets Takstebog 1642, Fol. 29—30. Arent Berntsen II, 494 f, siger ganske vist, at Himmer- og Ommersyssel brugte Viborg-Maal, men det viser sig, at Arent Berntsen ikke bruger Sysselnavnene helt korrekt, saaledes udgøres hos ham Sallingsyssel kun af Salling, medens Mors og Fjends Herred gaar til andre Sysler, og han siger udtrykkelig, at den Del af Himmer- og Ommersyssel, som bruger Viborg-Maal, udgøres kun af Aalborghus, Hald og Mariager Len, hvorimod Kalø og Dronningborg Len bruger Aabomaal.

Ifølge det sikre Materiale, jeg foreløbig har til Raadighed, brugtes der da Aabomaal i Dronningborg Len, d. v. s. Galten, Gerlev, Hovlbjerg, Nørrehald, Onsild, Rougsø, Støvring og Sønderlyng Herreder, i Kalø Len, d. v. s. Mols, Djursland, Sønderhald og Ø. Lisbjerg Herreder 1610—56. Om Tiden før 1610 tør jeg ikke foreløbig have nogen sikker Mening, men det maa vel kunne ses i Lensjordebøgerne før 1600, hvorledes Kornmaalet var“.

Man kan ikke komme bort fra, at Bispen har faaet Sørup for særlig godt Køb, naar det vides, at Ejeren af den nærliggende Adelsgaard i Linde, der i Størrelse var ganske som Sørup, 50 Aar tidligere laante 260 Mark Sølv af en anden Adelsmand mod Pant i denne Ejendom.¹⁾

Den nye Ejer af Sørup Hr. Niels Jacobsen Lunge, hvem Niels Abildgaard kalder „min kære Frænde“, et Slægtskab, man dog ikke er i Stand til at udrede, hørte til den danske Adelsslægt, der i Historien gaar under Navnet „de gamle Lunger“, og hvis Vaaben beskrives saaledes: Tre Guld-Lillier, oftest samlede i Skjoldets Midte, i rødt Felt. Slægten var særlig knyttet til Sjælland, hvor Niels Jacobsens Far Rigs-

¹⁾ Repertorium 5/5 1355.

raaden Hr. Jacob Olufsen ejede Gaarden Højstrup i Stevns Herred; men skønt samme Rigsraad var tre Gange gift og efterlod mange Børn, uddøde „de gamle Lunger“ allerede omkring 1475 med Hr. Oluf Olufsen Lunge. Navnet, men ikke Vaabnet, optoges imidlertid af et Medlem af Slægten Dyre, der paa Spinde-siden nedstammede fra dem, og som saaledes blev Stamfader til „de ny Lunger“, hvis sidste Mand Ove Lunge døde 1637.

Som mange andre af Middelalderens Adelsmænd var Niels Lunge da gaaet den gejstlige Vej; vi træffer ham gennem flere Aar som Kannik ved Domkapitlet i Roskilde, en Stilling, der fuldt ud gav Adelsmanden Anledning og Lejlighed til som Kor- eller Domherre at leve Livet standsmæssigt og samtidig have det Maal for Øje en Gang at naa Toppen af Rangstigen, Bispestolen. Under et Dokument fra 1401 er Niels Lunges Segl bevaret, det viser ganske rigtigt de 3 Lillier med Omskrift: nicolai iacobi lunge archidiakon.¹⁾ Han var saaledes Ærkedegn, hvilken Stilling som Regel var den fornemste indenfor Kapitlets Rammer, Bispens højre Haand, og da Roskildebispen Peder Lodehat jo netop var Sørups Pant-haver, har der altsaa været god Lejlighed til for Bisen og hans Ærkedegn at drøfte Gældsforholdet. Det lykkedes virkelig Niels Lunge 1402 ved „pavelig Provision“ at opnaa Udnævnelse til Biskop i den svenske By Strengnæs; maaske har ogsaa Peder Lodehat og Dronning Margrethe virket for Udnævnelsen, det var jo i Unionstiden, og Dronningen havde sikkert ikke noget imod at faa en god dansk Mand paa den svenske Bispestol samtidig med, at Stiftets Bisp den svenskfødte Peder Johanson blev forflyttet til Gardar i Grønland. Niels Lunges Udnævnelse blev imidlertid aldrig til Virkelighed, den blev af Paven omstyrtet kort Tid efter, og Niels Lunge blev i Dan-

1) Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede.

mark, men beholdt altsaa Titlen, saaledes som vi ser det i Skødet af 1407. Foruden Sørup ejede han forøvrigt ogsaa en lille Hovedgaard i Brembæk (Gudme Herred) Fyn; den var tilskødet ham af Aksel Ubbe-
sen.¹⁾

Hvorledes er det nu gaaet paa Sørup med Bispen som Ejer? Dokumenterne fortæller os intet derom, maaske har Niels Abildgaard til sin Død fortsat Styret paa Gaarden, da Bispen naturligvis ikke gav sig af med Landvæsen; det var almindelig Skik og Brug, at Bisperne lod deres Gaarde bestyre af mindre bemidlede Slægtninge eller Smaaadelsmænd med Stilling som bispelige Lensmænd eller Fogeder, saaledes som man saa det her i Nærheden f. Eks. baade paa Østrup og paa Holbækgaard.

Vi kender intet til, om Niels Abildgaard har været gift eller har efterladt sig Børn,²⁾ men troligst er det vel, at Slægten med ham er uddød her paa Egnen. Baade han og Niels Lunge forsvinder ganske stille ud af Historien, og der gaar mange Aar hen, inden vi i Dokumenterne igen træffer en spinkeel Traad, ved hvis Hjælp vi atter kan drage Sørups Saga en Smule frem i Lyset.

Det kan tænkes, at Gaarden efter Niels Lunges Død er gaaet i Arv til hans Familie, eller han har maaske selv i levende Live for Sjælemesser skænket Sørup til den i Forvejen saa rige Kirke; men det er kun Gisning, da Dokumenterne intet oplyser derom. Først henimod Aarhundredets Slutning begynder det at klare lidt op; i et Tingsvidne fra 1470 af Støvring Herreds Ting nævnes saaledes efter Gejstlighed og Adel, altsaa blandt Bønderne, en Lars Andersen af Sørup, og fremdeles i et Vidne af samme

1) Dansk Biografisk Leksikon X og Danmarks Adels Aarbog XIX.

2) Hvorvidt den Erik Abildgaard, Væbner, der 1456 (Repert. 2. Række I, Side 214) nævnes sammen med andre Adelsmænd i Thy, er en Søn af vor Niels Eriksen Abildgaard i Sørup, skal jeg ikke afgøre.

Ting fra 1477, ogsaa i Bøndernes Række, en Anders Jensen.¹⁾ Da Bønder som bekendt den Gang ikke kunde eje frit Jordegods, kan de to nævnte Mænd altsaa ikke have ejet Sørup, men maa have boet der som Fæstere, med andre Ord, Sørup har i disse Aar ikke haft adeligt Herskab, den har været beboet af Bønder, der har svaret Landgilde enten til en adelig Ejer eller muligvis til Kirken.

Randers By søgte i 15. Aarhundredes sidste Halvdel forgæves at faa Ejendomsretten til de Nord for Byen liggende Markjorder godkendt; navnlig var Mariager Kloster en haard Konkurrent. I Aaret 1464 ser vi saaledes, at Randers Borgere havde i Leje af Mariager Kloster „paa 6 Aars Tid Stigstrup og Hyging Marker til deres Fægang, der udinden Voldum Mark er beliggende, og aarligen at skulle i fornævnte 6 Aar give deraf 14 Skilling Lybsk“. Denne Afgift kunde naturligvis ikke i særlig Grad plage Borgerne, men der var ikke desto mindre stadig Processer og Uenighed baade om Ejendomsretten og om Skellet mod de tilstødende Marker. De to nylig anførte Tingsvidner, hvori Sørup Mændene nævnes, drejer sig netop om disse vanskelige Spørgsmaal; Kongen, Chr. I, havde imidlertid alt tidligere afsagt Dom i Sagen og tilkendt Klostret Ejendomsretten til Markerne, og „Randers Bys Breve derimod magtesløse“. ²⁾

Som et Led i dette Mark-Spørgsmaal ser vi dernæst, at Graabrødre Kloster ³⁾ i Randers i Aaret 1504 skøder ⁴⁾ sin Andel i Brastrup og Voldum Marker til Byens Borgere. Dokumentets Indhold iøvrigt skal vi ikke her komme nærmere ind paa; det, der fanger vor Interesse, er, at vi blandt Vidnerne finder en Væb-

1) Repertorium II Række ⅔ 1470 og ⅔ 1477.

2) Danske Magasin 1. Række, VI Bind i Mariager Klosters Breve.

3) Havde sin Plads mellem nuværende Frederiksplads, Slots-gade, Brødregade og Burschesgade.

4) Skødet er trykt i Kirkehist. Saml. 4, VI, Side 328, efter en Udskrift af Randers Bys Tingbog 1691—93, Side 62.

ner Marquart Lassen af Sørup. I mere end 40 Aar nævnes nu denne Mand, hvis For- og Efternavn stadig skifter — fra Marcus til Marquardt og fra Lassen til Lagesen o. s. fr. — i Forbindelse med vor gamle Gaard, men naar han har faaet Sørup, og hvorfra han er kommet, derom melder de bevarede Breve intet. Det er imidlertid saa heldigt, at hans Segl er i Behold under et Par af disse Breve, og deraf fremgaar det, at Mærket i hans Skjold var 3 rudedannede Figurer fra øverste højre til nederste venstre Hjørne, et Vaaben, der førtes af en lidet kendt og lidet talrig Slægt, Ferke.¹⁾

Det kan ikke oplyses, om vor Marquard Lagesen, som Navnet rettest bør skrives²⁾ var i Slægt med de Personer i Hellum og Tørrild Herreder, der omtrent 100 Aar tidligere førte Ferke-Vaabnet, men da vi ved, at der i Stangerum (Gerlev Herred), kun et Par Mil fra Sørup, boede Ferker, er det jo rimeligst at søge hans Hjemstavn i denne By. Her træffer vi i 1466 en Mogens Keldsen og omtrent samtidig en Lage Keldsen, (forekommer endnu 1490), i hvis Segl med de tre Ruder læses: Lage Kelson³⁾, endelig skøder Else Kelds i 1472 Jord paa Kastbjerg Mark til Mikkell Bonde i Vinstrup.⁴⁾ De kan tænkes at være Børn af den Keld Mikkelsen, der førte Ruderne og i 1406 skødede Gods i Rinds Herred til Dronning Margrethe; Pergament med Rettertingsseglet er dateret Randers 17/9 1406.⁵⁾

1) Gjerding: Hellum Herreds Beskrivelse, Side 197 f, Hr. Jens Ferke, Præst, hans Husfrue Inge samt 2 Sønner Hr. Peder og Hr. Esge Jensen Ferke, begge ligeledes Præster, der alle fører Ferke-Vaabnet; Jacob Willesen af Kjeldkjær i Bredsten Sogn, der nævnes i Molbech & Petersen: Danske Diplomer og Breve Side 295, fører ogsaa de 3 Ruder.

2) I hans Segl staar: Marqvort Laursen.

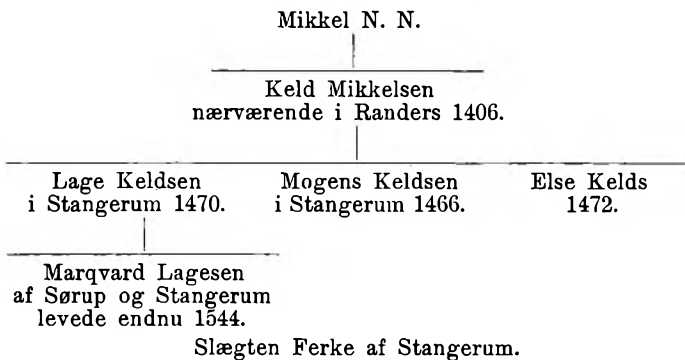
3) Erslevs Repertorium 20/5 1466, 11/1 1468 og 3/7 1469 og Thiset: Danske adelige Sigiller.

4) Ældste Arkivregistraturer II, Side 106.

5) Barner, Rosenkrantz I, Side 100; M. & P.: Danske Diplomer og Breve, Side 292.

At Ferke Slægten har været knyttet til Rinds Herred bestyrkes ydermere, da en Væbner Poul Keldsen i 1475¹⁾ er til Stede paa dette Herreds Ting, medens en Vogn Keldsen i 1481 nævnes som Medarving til Gods i Svingelberg.²⁾

Det kan ikke drages i Tvivl, at vor Marqvard Lagesen hørte hjemme blandt de Stangerum-Ferker og da naturligvis som Søn af Lage Keldsen; vi ser ham i 1535 træde op som Grundejer i denne By, og det drejer sig aabenbart om Fædrenearv. Da Ferke Slægten vistnok ikke tidligere har været Genstand for Undersøgelse i Adelshistorien, kan følgende korte Stamtavle over Slægten fra Stangerum maaske foreløbig opstilles:

I Aaret 1511 træffer vi Marqvard Lagesen sammen med Jep Benderup i Hvidsten; de er i Forening med et Par andre af Egnens Adelsmænd med til at dømme i en Sag mellem Mariager Kloster og Kapitlet i Viborg, der ikke kunde enes om Retten til Mov og Egense Skove oppe ved Limfjorden,³⁾ og samme Aar bliver han ved Udskrivning af Krigsmandskab sat til at stille 1 Mand.⁴⁾ Den nævnte

1) Repertorium 6/11 1475.

2) Barner, Rosenkrantz I, Side 152 i Diplomatariet.

3) Danske Magasin, 1. Række, VI Bind, Side

4) Samme Sted, 4. Række, II Bind, Side 298.

Jep Benderup i Hvidsten (Gassum Sogn), Christoffer Kruse i Kjellerup (Svenstrup Sogn) og Søren Juul i Hedegaard (Glæsborg Sogn) skal ved samme Udskrivning ligeledes hver møde med 1 Mand, Otte Munk i Gjessinggaard vurderes derimod til 2, Ejler Styggesen Rosenkrantz til Hevringholm skal stille 8, medens den Aarhus Bisp Niels Clausen Skade maa stille med en Styrke paa 70 Mand.¹⁾

Vi naar nu saa langt frem i Tiden som til Aaret 1516, før Sørup og dens Ejer igen omtales; under dette Aar er der i Mariager Klosters Brevfortegnelse registreret følgende mærkelige Dokument: „Marcus Lauridsens i Siørup Forpligtelse, at han eller hans Arvinger ikke skulde afhænde hans Gaard i Siørup til nogen anden end Mariager Klosters Konvent eller og at han eller hans Arvinger skulde give til fornævnte Kloster aarligen 12 Ørter Korn og en halv Tønde Smør“. ²⁾ Hvis denne Kornafgift betaltes med 4 Ørter af hver af Kornsorterne Rug, Byg og Havre, giver det omregnet i Hartkorn 16 Tdr., hvortil kommer $\frac{1}{2}$ Td. Smør = 6 Tdr. Saaledes udregnet var Sørups Hartkorn da alt i alt 22 Tdr. Regnes derimod 12 Ørter = $\frac{1}{2}$ Læst (Aabomaal), bliver Gaardens Hartkorn 24 Tdr. (18 + 6) ialt.

Klostret sikrede sig ved nævnte Dokument Forføbsret til Gaarden, og i den fastsatte Takst er dennes øjeblikkelige Værdi i Handel og Vandel angivet, saaledes at forstaa, at Konventet, om Forpligtelsen misligholdtes, naturligvis vilde kræve lige saa godt Gods andet Steds, som det eventuelt mistede med Sørup, og derfor nødvendigvis maatte have en Værdiansættelse, udtrykt i den aarlige Landgilde. Hvad der har ligget til Grund for denne Forpligtelse, derom melder Historien intet. Har Marquard Lagesen maaske laant Penge af det rige Kloster i Mariager, eller har han for Sjælemesser ofret hele sin Gaard?

1) Danske Magasin, 4. Række, II, Side 298.

2) Samme Sted, 1. Række, VI, Side 132.

Bedst er det at indrømme, at den indgaaede Forpligtelse skyldes Begivenheder, vi ikke kender. Naa, Marqvard Lagesen sad endda rolig og uanfægtet paa sin Gaard i mange Aar efter den Tid, og da han drog sit sidste Suk, var Reformationens Bølge forlængst skyllet hen over Danmark og Sjælemessernes Tid forbi.

Set fra Modpartens, altsaa Klosters Side, forstaar vi derimod udmærket den hele Sag. Som før kortelig berørt, ejede Mariager Kloster jo de afbrudte Landsbyer Hyging, Vallev (Voldum) og Stigstrups Marker, der ovre fra Borup Sognegrænse strakte sig Norden om Randers Købstads Vange og helt hen til Bjellerup Mark. Da Klosteret ogsaa i Byen Bjellerup siden ca. 1460 ejede en Gaard, hvilket bl. a. fremgaar af følgende Tingsvidne¹⁾ fra 1512 af Støvring Herredsting: „At en Eng, som med Lovhævd er indvordet paa Bjellerup Mark, haver fulgt Klosters Gaard der sammesteds roligen udi 50 Aar og mere“, laa, som alt tidligere nævnt, Sørup Mark med $\frac{1}{2}$ Fjerding Jord kilet ind i Bjellerup Mark, saare belejligt for Klosters Interesser paa denne Kant, og dets Hævd paa Marqvard Lagesen var saaledes et Forsøg paa at skyde Skelstenene nogle Hundrede Alen længere mod Øst og Nord.

Efter Klement-Fejdens Ophør blev Christian III den 8. Marts 1535 hyldet paa Viborg Ting af hele Jylland, og i den følgende Tid derefter holdt han Retterting i forskellige jyske Byer, deriblandt ogsaa i Randers. Her var da til Behandling et Par Sager, der angik Herremanden paa Sørup. Den ene var en Trætte mellem ham og Randers By angaaende den Del af Randers Markjorder, der, som før berørt, endnu bærer Navnet Jomfruløkken (Matr.-Nr. 50 a, 51 b, 61, 62, 63 og 64), idet Borgerne havde indgravet

1) Ældste Arkivregistraturer V, I, Side 688 & 89, hvori fremdeles ses, at Klosteret samtidig tog Lavhævd paa fornævnte Eng i Bjellerup Mark og de to Dele over al Bjellerup indvordet til Klosters Gaard der sammesteds.

Løkken og lagt den under Byens Mark.¹⁾ Om denne Sag er registreret Kongens Befalingsbrev til fire bekendte Adelsmænd, nemlig Hr. Joachim Lykke, Bispens Lensmand paa Slottet i Østrup (Albæk Sogn) her ved Randers, Hr. Peder Lykke til Demstrup (Raaby Sogn), Anders Bjørnsen til Stenalt (Ørsted Sogn) og Christian Sommer til Generup (Aalum Sogn), da: „Marqvard Lagesen udi Sørup har berettet, at der er Trætte imellem ham og Randers By om en Løkke kaldet Møeløkken liggendes ud med Sørup Mark, og de af Randers har ladet den indgrave til deres Bys Jord etc.“, da skal disse gode Mænd ride Markeskel, granske og udi Sandingen forfare, hvad heller samme Løkke hører Byen til med Rette eller fornævnte Marqvard Lagesen og „givendes fra denem beskreven, til Kongen kommer her først tilbage igen“.

Sagens Udfald kendes desværre ikke.

Stævningen i den anden Sag har følgende Ordlyd: „Marquor Laurisszen af Sørup riidermandsmand citat Tonnis y Stangerum for en towtt han yngroff aff alle thy dannemends iord oc aff Marquor Laurensens och giord ther lauheud paa, ad møde met syn lauheffd oc breff oc beuisning ther paa, ad møde y Randers nar m. herres nade (o: Kongen) først hiid komendes wordher.“²⁾

Paa Grundlag af denne Stævning, hvis endelige Resultat heller ikke kendes, har vi tidligere fastslaaet, at Marqvard Lagesen hørte hjemme i Ferke Slægten

1) Danske Magasin, 3. Række, IV Bind, Side 194. Gaardejer Chr. Jensen, hvis Ejendom ligger i Jomfruløkken, kan oplyse, at hans Mark omkring 1840—60 og tidligere er blevet benyttet som Øvelsesplads baade af Dragonerne og af Artilleriet paa Tøjhuset. Grd. Jensens Onkel, Niels Jensen, der en Tid ejede Ris Mølle, aftjente sin Værnepligt som Artillerist og havde som saadan været med til Øvelser her paa denne Mark. I Mands Minde er der jævnlgt opløjet Hesteko og deriblandt nogle af en usædvanlig Form, som man vilde henhøre til Spaniernes Ophold her i 1808.

2) Danske Magasin 3, III, Side 193.

fra Stangerum, og Retssagen her staar da maaske i Forbindelse med Faderen Lage Keldsens Død samt deraf følgende Fædrearv, der mulig har udgjort 2 Gaarde samt 1 Bol i denne By.

I en Fortegnelse fra 1543 over den jyske Adel¹⁾ nævnes Marqvard Lagesen endnu i Sørup, og i 1544 stævner han Peder Rødhoved i Randers samt Mariager Klosters Lensmand Jørgen Rud til at møde i Viborg i Anledning af, at nævnte Peder Rødhoved havde faaet overladt Klostrets Gaard i Bjellerup, den Marqvard Lagesen ogsaa mente at have i Leje.²⁾ Ej heller denne Sags Udfald kendes.

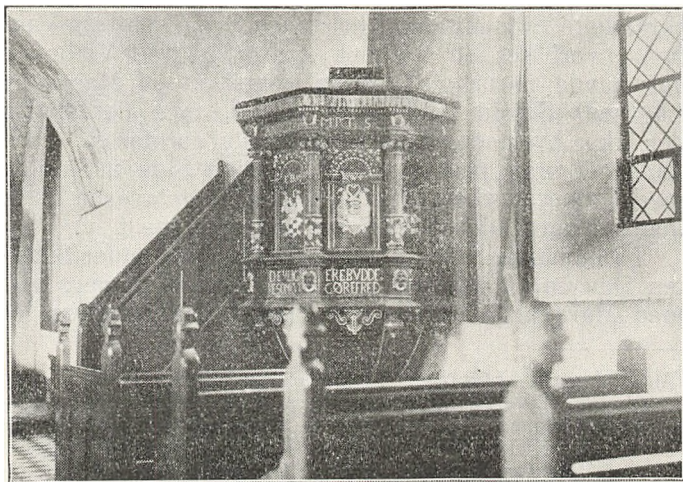
Ved Dokumenternes Hjælp har vi indtil dette Aar (1544) fulgt Marqvard Lagesen Ferke i Forbindelse med Sørupgaard, men fra nu af ophører ethvert Spor, og vi maatte da forlade ham her, hvis ikke den gamle Klokke i Lem Kirke havde rakt os en hjælpende Haand. Det gamle topografiske Værk „Danske Atlas“, der udkom i Aarene omkring 1760, et for sin Tid udmærket Arbejde, men nu naturligvis forældet og især afløst af „Trap“, oplyser, at Klokken i Lem Kirke bærer en Indskrift med Navnene Marqvor Lauritsen Adolfus og Fru Christence Dan; endvidere skulde de to Personers Vaaben samt Aarstallet 1501 findes derpaa.

For ved Selvsyn at faa denne Meddelelse bekræftet tog jeg saa en Dag i Efteraaret 1928 ud til Lem, hvor jeg sammen med Ringeren entrede op i Kirke-taarnet til Klokken. Det viste sig imidlertid vanskeligt paa Stedet at læse og faa Mening i de gamle Bogstaver, ikke mindst af den Grund, at det halve af Indskriften ganske naturligt vender ud til fri Felt, men heldigvis oplyste en mindre Indskrift paa Randen af Klokken, at denne i 1894 var omstøbt i Aarhus af Klokkestøber L. Andersen, en Begivenhed, som baade Ringeren og Byens Lærer meget vel er-

1) Krag: Chr. III Historie II, Side 166.

2) Danske Magasin 4, I, Side 40.

indrede. Jeg opgav da videre Undersøgelse for denne Gang, men siden lykkedes det mig at faa opspurgt Klokkestøber Andersen, der endnu levede i Aarhus, og ved Hjælp af en i sin Tid ført Journal over omstøbte Klokker blev Spørgsmaalet da fuldt opklaret. Som allerede nævnt blev Klokken omstøbt i 1894, men

Den smukt udskaarne Prædikestol i Lem Kirke; man ser Eske Broks mødrene Vaaben (Billeslægtens) samt Kristence Vifferts fædrene (et paa tværs delt Skjold), hendes mødrene Vaaben (Lindenov) kan lige skimtes. Eske Broks fædrene Vaaben (en opstaaende blaa Spids eller Trekant) er derimod ikke kommet med paa Billedet. Paa den øverste Kant ses Aarstallet 1621 samt forsk. Bogstaver, forneden et Skriftsted.

(Den kendte Adelsmand Eske Brok var Lensmand over Dronningborg Len fra 1597 til sin Død 1625).

Indskriften og de Vaaben, der fandtes paa den gamle Klokke, blev gengivet aldeles uforandret paa den nye. Paa Lem Kirkeklokke stod og staar den Dag i Dag: „Jesus adjuva nos. hans stige. kristen svenndtsdatter. magvardt laresen. anno domini MDXLVII“. I vort Sprog: „Jesus hjælpe os. Hans Stygge. Chri-

stence Svendsdatter. Marqvard Lagesen. Herrens Aar 1547.“ Saavidt naaede jeg med Bistand af Støberens Bog; men om Vaabnene paa Klokken kunde jeg ingen Oplysning faa derfra. Der var ikke andet for, jeg maatte op til Klokken igen, og denne Gang lykkedes det mig at konstatere, at der paa den mod Øst vendende Side findes 2 Adelsvaaben, Hans Stygges skraadelte Skjold samt Christence Svendsdatters Vaaben, hvori ses en væbnet Arm (Slægten Væbner). Jeg havde naturligvis ogsaa ventet at se Marqvard Lagesens Skjold med de 3 Ruder, men det findes der ikke, hvorledes dette saa end skal forklares. Derimod ser man paa Klockens vestlige Side 2 Skjolde med Støbermærker, det ene med Bogstaverne r. l., medens det andet Skjold har Bogstaverne f. v.¹⁾

I Danmarks Adels Aarbog finder man under Slægten Daa en Christence Daa, der angives at være gift med Marqvard Lauritsen af Sørup ved Randers. et

-
- 1) Underarkivar Grandjean i Rigsarkivet oplyser herom: „Det er mig ikke muligt at forklare, hvorfor Marqvard Lagesens Skjold ikke findes paa den af Dem omtalte Klokke i Lem Kirke. Med Hensyn til de to Bomærke-Skjolde kan det betragtes som aldeles givet, at de betegner Klokkestøbere. I Nationalmuseets interfolierede Eksemplar af C. Nyrops Afhandling om Danmarks Kirkeklokker og deres Støbere (Særtryk af Kirkehistoriske Samlinger 3. R. IV), hvor Klokken i Lem iøvrigt ikke nævnes, har F. Uldall gjort en Række Tilføjelser. I en af disse omtales netop Klokken i Lem, idet Uldall samtidig har aftegnet Bomærke-Skjoldene, det større med Bogstaverne r. l. (gotisk), det mindre med Bogstaverne f. v. Det sidste mindre Skjold kendes andetsteds fra som Støbermærke, nemlig fra den nu i Aarhus Museum beroende Korklokke. Ogsaa det større Skjold maa efter Uldalls ovennævnte Tilføjelse henføres til en Støber. Der er intet mærkeligt i denne Antagelse, da to Støbere ofte arbejdede sammen“. Støbermærket med Bogstaverne r. l. findes paa en Række Klokker i Egnene omkring Hjørring og Lemvig, paa et Par af dem ses det sammen med Navnet Per Lavres, og Klokken i Hygom Nordvest for Lemvig har, foruden Aars-tallet 1549 og Navnet Rasmus Lavsens, den samme Paa-kaldelse som vor Lem Klokke: Jesus adjuva nos. (Se iøvrigt Nyrops nævnte Afhandling).

Den gamle, smukt udskaarne Fløj-Altartavle (Triptykon) fra ca. 1450, der endnu findes i Lem Kirke: den er afløst af en nyere i Renæssancestil, hvorpaa findes Lensmanden Eske Brok og Hustru Christence Vifferts Vaaben samt Aarstal 1615 og 1616. I Tavlens Midte ses Jomfru Marie med Frelserens afsjælede Legeme paa Skødet; hun har ved sin venstre Side Apostelen Johannes med det Giftbæger, hvoraf han, efter Legenden, drak uden Fortræd, ved højre Side Marie Magdalene med Salvekrukken. Alterskabet formodes at være fra samme Værksted som den Altartavle i Nationalmuseet, der har tilhørt Benediktiner-Nonnernes Kirke i Preetz i Holsten. Tavlen er 1661 (eller 1621) bekostet restaureret af Foged paa Bjellerup Claus Harden og Hustru Regitze Schinckel, hvis Vaabenmærker findes nederst paa Fløjene, medens der ovenover er malet Billeder af Moses og Aron; det ene Vaaben forestiller nærmest en springende Hjort bag et Træ, hvorover: Claus Harden, i det andet ses et Hjerte indeni en Løv- eller Blomsterkrans, og herover staar Navnet Recicce Schinckel. Iflg. Meddelelse fra Underarkivar P. Grandjean kendes de to Vaaben ikke som danske, men Forfatteren heraf kan dog ikke undlade at gøre opmærksom paa, at en her i Danmark i det 15. Aarh. forekommende Adelsslægt Hard førte et noget lignende Vaaben som Claus Harden, nemlig en halv over 3 Bølger opspringende Hjort. Om der er nogen Forbindelse mellem de to Slægter, faar staa hen til nærmere Undersøgelse. — Altartavlen findes iøvrigt omtalt af Francis Beckett i Danmarks Kunst II Side 145 og 146.

Ægteskab, som man ellers ikke har kendt noget til. Det oplyses nu i et Brev fra Dr. Louis Bobé, at Kilden til denne Angivelse i Aarbogen netop er den urigtige Gengivelse af Klokkens Indskrift, der findes i „Danske Atlas“, hvorfor det anførte Ægteskab saaledes bør ophæves.

Skønt det ikke udtrykkelig siges, har de paa Klokken nævnte Personer naturligvis ladet den støbe eller vel snarere ladet en ældre Klokke omstøbe, da der ikke kan være Tvivl om, at det store Lem Sogns Kirke har haft en Klokke i den katolske Tid. Det er jo forstaaeligt, at Marqvard Lagesens Navn findes i Indskriften, da hans Gaard Sørup laa i Sognet, hvorimod vi ikke tidligere her paa Egnen har truffet Hans Stygge og Hustru Christence Væbner, skønt de ellers iøvrigt er vel kendte i Adelens Historie. Forklaringen til deres Forekomst her nu, er da den, at Hans Stygge, der i 1548 fik Følgebrev ad gratiam paa Randersgaard m. v., og i 1551 solgte sin Gaard Sørupgaard i Lem Sogn, allerede i 1547 havde købt eller maaske arvet, vi kender det ikke, Gaarden efter Marqvard Lagesen, og at Overdragelsen i 1547 netop har været Anledningen til, at Lem Kirke fik den Klokke, hvis Indskrift da til Nutiden har meddelt den fratrædende og den tilrædende Ejers Navne.

Som nævnt er det ogsaa tænkeligt, at Hans Stygge har arvet Sørup efter Marqvard Lagesens Død (det manglende Ferke Vaaben paa Klokken kunde maaske tyde derpaa); i alt Fald maa vi antage, at vor Sørup Mand er død i Nærheden af Ejerskiftet i en ret høj Alder, rimeligvis ugift og som sidste Mand af Slægten fra Stangerum med de tre Ruder. Maaske har den Gravsten med ulæselig Munkeskrift, der endnu paa „Danske Atlas“ Tid laa ved Daaben under de øverste Stole i Lem Kirke, men nu ikke findes mere, dækket hans Grav.

Sørupgaards nye Ejer Hans Stygge var en Søn af Mourids Stygge til Herslevgaard i Brusk Herred, Moderen hed Karen Clausdatter Dyre. Slægten, hvis

Vaaben var et af Guld og Rødt skraadelt Skjold med to af Guld og Rødt vekselvis delte Vesselhorn paa Hjelmen, var ikke tidligere traadt offentligt frem, men Hans Stygge, der synes at have haft en høj Stjerne hos Christian III, blev efterhaanden en meget betroet Mand, fik store Forleninger og hævede paa den Maade Slægten til større Anseelse. Saaledes træffer vi ham i 1543 som Kongens Lensmand paa Silkeborg Slot, det han tidligere (1536) som Biskop Ove Billes Lensmand nægtede at overgive til Christian III, da Bispens ikke vilde give sit Samtykke dertil¹⁾; i 1544 fik han endvidere Skanderborg i Forlening, og samme Aar købte han af Kongen Holbækgaard i Rougsø Herred, hvilken Gaard som Bispegods var inddraget under Kronen. 1548 ¹⁰/₄ fik Hans Stygge dernæst Følgebrev ad gratiam til Tordrup med Galten og Houlbjerg Herreder, Randersgaard og Østrupgaard med tilliggende Støvring og Onsild Herreder samt Taanum Birk, medens han Aaret efter ¹⁰/₂ fik behørig Kvittering for Regnskab over Skanderborg og Silkeborg Slotte med tilhørende Len.²⁾

Det er jo meget forstaaeligt, at Hans Stygge har ønsket at faa en Post som Lensmand i Nærheden af de 2 Ejendomme Holbækgaard og Sørupgaard, han kort forinden havde erhvervet, og de følgende Aar, indtil han fratraadte i 1559, ser vi ham da i travl Virksomhed som Leder af de mange Hverv, der fulgte med den nye Stilling.

Alt i 1530 var Graabrødre Kloster i Randers blevet ophævet, og samme Aar skænkede Kongen (Frederik I) Bygningerne til sin tro Mand Rigshofmesteren

1) Vi møder forøvrigt allerede Hans Stygge i Begyndelsen af Aaret 1535 i en Sag, der lyder lidt mærkelig, idet han for det første stævner Mikkell Nielsen Tornekrands paa Kollerup (Galten Herred) for noget Gods, han havde taget fra „hannem then stund hand war i rigens forfall“, med Uret, som han siger, og for det andet stævner de Ridemænd, der indførte Mikkell Nielsen i Wnnerssløff Gods. (Danske Mag. 3, IV, Side 200 & 202).

2) Danske Kancelliregistranter 1535—50.

Mogens Gøye, efter hvis Død i 1544 de atter kom tilbage til Kronen, der ved samme Tid begyndte at indrette Klostret til et kongeligt Slot, Randersgaard.¹⁾ Samme Aar, som Klostret blev nedlagt, overlod Mogens Gøye dets Kirke til Randers Borgere, men forbeholdt sig Patronatsretten, idet han samtidig indsatte Mads Lang som den første lutherske Præst her; efter Randersgaards Opførelse blev Kirken tillige Slotskirke indtil 1698, og dens Menighed henvistes da til Sct. Mortens Kirke. Ved Kongebrev af $\frac{3}{4}$ 1548 tillagde Christian III sin Dronning Dorothea som Livgeding (Underhold) Kolding Slot med tilhørende Len, Aakjær Len, Randersgaard, Tordrup og Østrup Slotte samt Essenbæk Kloster, alt med underliggende Ejendom²⁾. De meget omfattende Byggearbejder³⁾, der i den Anledning fandt Sted paa Gaarden i Randers, gav Hans Stygge nok at tænke paa, navnlig kneb det med at faa Materiale (Sten og Tømmer)⁴⁾; Tømmer fik man bl. a. fra Bohus Len i Sverrig, medens Stenene til Dels fremskaffedes ved Nedbrydning af forskellige Bygninger. Stenene fra det afbrudte Tordrup Slot blev saaledes anvendt, ligesom Essenbæk Klosters Bygninger sikkert er gaaet med ved samme Lejlighed, ogsaa flere af Omegnens Kirker maatte bøde med Livet, her skal nævnes Vorup,

1) I tidligere Tid nævnes ret hyppigt en Gaard eller et Slot (t. Eks. i Repertorium $\frac{8}{7}$ 1396) Randershus kaldet, men man kender ikke Stedet, hvor det har ligget.

2) Danske Kancelliregistranter 1535—50, Side 380—381.

3) Allerede i den forrige Lensmand Frands Bildes Tid var Byggearbejderne paa Randersgaard begyndt. Lensmanden paa Hald, Hr. Otte Krumpen, fik saaledes først paa Aaret 1548 Ordre til at skaffe Frands Bilde al den Kalk, han kunde, og oplagre den i Viborg, hvor Kronens-, Stifts-, Kloster- og Kirkens Tjenere (Fæstebønder) i Middelsom og Sønderlyng Herreder samtidig fik Befaling til at afhente Kalken og køre den til kgl. Majestæts Bygning udi Randers. (Danske Magasin 4, II, Side 75).

4) Danske Magasin, 4. Række, VI Bind, Side 233 f.

Bjergby og Fløjstrup, men endnu flere Byer mistede deres Kirke ved Dronninge-Gaardens Opførelse.¹⁾

Ogsaa Byens Befæstning maatte Lensmanden²⁾ tage sig af, f. Eks. det store Arbejde med at grave „jen gryffthe fraa fludebroffue tyl randers“, som Aarslev Præsten Peder Nielsen siger i sine Optegnelser fra disse Aar³⁾, og hvormed menes den Kanal, der ude fra Fladbro førte Nørreaaens Vand ind i Voldgraven omkring Randers. Videre fortæller den Aarslev Præst: „Anno dominij 1548 tha bleff Randerss kloster graabrødher opbygget tyll jen Dronnynggaard af Dronnyng Dorrethij oc tha war ther pestilens ingens in randers“, og 1550 „Bleff fløwstrup kyrky ødde Die vigilia pentecostes“.

Efter Fuldførelsen kaldtes Slottet i Randers stadig for Dronningborg, ligesom det underliggende Len fik samme Benævnelse, og efter at begge Dele forlængst var afbrudt og ophævet, fortsattes Navnet Dronningborg videre i den Gaard, der omtrent 1765 oprettedes paa en Del af Ladegaardens Mark, og fra Gaarden overførtes Navnet til det omliggende Sogn.

Samtidig med, at Byggearbejderne paa Dronningborg Slot i Randers stod paa, har man naturligvis haft Opmærksomheden henvendt paa dertil at finde en Ladegaard eller Avlsgaard, der kunde forsyne Slottets og Lensmandens store Folke- og Hestehold med de nødvendige Fødemidler. Som egnet til dette Formaals har man da fundet Mariager Klosters Gaard i Bjellerup, hvis Marker jo stødte umiddelbart op til Byens Markjorder, og en Mageskifte Handel mellem

1) Abbeden i Øm Kloster fik i Aaret 1548 Brev fra Kongen om at lade brænde 10,000 Mursten og forskikke dem til Randers, naar de var brændt; ligeledes Brev til Lensmændene paa Alling og Mariager Kloster om hver især at levere det samme Antal Sten. D. Mag. 4, II, Side 82.

2) Hans Stygge, hvis Søn Mourids arvede Holbækgaard, døde 1568, og ligger med sin Hustru Christence Væbner begravet i Holbæk Kirke, hvor en smuk Gravsten over dem endnu findes. — En Slægtning, Thomas Stygge, nævnes 1551 som Foged paa Dronningborg Slot.

3) Fra Randers Amt 1928, Side 89 f.

Kronen og Klostret blev da afsluttet. I Mageskiftebrevet¹⁾, dateret Mariager Reminiscere²⁾ Søndag Anno 1552, hedder det bl. a.: „Jeg Jørgen Lykke til Overgaard, Befalingsmand over Mariager Kloster, kendes og gør vitterligt med dette mit aabne Brev, at jeg har nu med ærlig og velbyrdige Jomfruer, Jomfru Birgitte Krumpensdatter³⁾, Abbedisse udi forskrevne Kloster og menige Konvents Søstre og Brødre gjort et evigt Mageskifte , at højtbemeldte Kongelig Majestæt skal have, nyde, bruge og for evig Ejendom beholde disse efterskrevne Mariager Klosters Gaarde og Gods, som er, først Bjellerup Gaard, liggendes i Støvring Herred, skylder XII Ørter Korn, $\frac{1}{2}$ Tønde Smør, et Skovsvin og Gæsteri, et Bol ibd., skylder IX Skilling —

I Forbindelse med den Plan, som gik ud paa at udvide Ladegaardens Jordtilliggende, har Hans Stygge omtrent samtidig med, at Kronen købte Gaarden i Bjellerup, Juleaftensdag 1551 afsluttet den efternævnte Handel, hvorved Sørupgaard med mere Gods gik over i Kronens Eje, en Begivenhed, der saaledes udfylder sidste Akt i denne Gaards Saga. Skødet har følgende Ordlyd⁴⁾:

„Jeg Hans Stygge tiill Holbeck gjør witterligt met thette mit opne breff, atiegh nu haffuer gjort et euigt magskiffte met hogborne furste och stormectiste herre, her Christian Danmarkis, Norgis, Wendis och Gottis konning, hertug i Slesuiig, Holsten, Stor-

1) Danske Magasin 1, VI, Side 152 f.

2) Reminiscere („Kom i Hu“) Søndag er 2. Søndag i Fasten.

3) Jomfru Birgitte var en Datter af Jørgen Pedersen Krumpen til Skjøntrup og saaledes Søster til Hærføreren Otte Krumpen og til Bispen i Børglum Stygge Krumpen. Omtrent 100 Aar tidligere, nemlig 1458—1467, omtales som Abbedisse i Mariager Kloster, Mette Krumpensdatter, der vistnok var en Søster til Jørgen Krumpen.

4) Dette og det følgende Dokument er ikke trykt før in extenso, men et Uddrag findes i L. Laursen: Kronens Skøder I, Side 40 og 42. Af Bogstaverne i og j foran Landgildeydelse, Arealer etc. i disse to Dokumenter betegner: i = 1, j = $\frac{1}{2}$.

marn och Dytmersken, greffue i Oldenborgh och Delmenhorst, min aller nadigste here, wdj saa mode, at hogmelte kon: mat^s och hans naadis eptherkomere koninger i Danmarck skulle haffue, nyde, brughe oc for euig maglag till eyendom beholde tesse eptherscreffne mine gaarde og gods, som er først i Støffringherrit i Lem soghen en gard kalles Sørupgard, skyller arlighen xii ørte kornn, j tønnde smør, i brendsuin oc gesterij, jtem j fiering iord paa Bellerupmarck, som ligger till forscreffne gard, skyller aarligen ij ørte kornn; jtem it møllested i Lem dall norden fran forscreffne Sørupgard: jtem en laxegard i fiorden neden forscreffne Sørupe, kaldes Sørupe laxegaard, skyller arligen viii ydeførre ørretter, xxx helte oc halff parten aff szaa manghe laxe, som fangis i samme laxegaard. Item wtj Lembye en gard Peder Borup iboer, skyller arligen ij ørte rug, ij ørte byg, en ørtuge haffre, ii pund smør, it brendsuin oc gesterij. Item et boell ibidem Gregors Nielsszen iboer, skyller arligen 1 marck dansken; jtem i Nørhaldherrit i Hald sogen oc bye en gard Las Thomisszen iboer, skylder arligen ij ørte rug, ij ørte byg, i ørte haffre, i brendsuin och gesterij. Item i Gerløffherrit i Gerløff sogen en gard kaldes Blenstrup hoffuit gaard, som Frans Andersszzen iboer, met hoffuitzløcke marck oc skylder arligen ii ørtuger, iiii skepper rug, ii ørte byg, ii ørte haffre, ii marck iiii β smør pendinge, et brendsuin oc gesterij; jtem i Gerløff bye en gard, Niels Christiernssz iboer, skylder arligen ii ørtuger iiii skepper rug ii ørte byg ii ørtuger haffre xviii β smør pendinge, et brendsuin och gesterij. Item i Stangerum sogen oc bye tho garde, then ene Las Jensszzen iboer, skylder arligen ii ørtuger iiii skepper rug, ii ørtuger byg, ii ørtuger haffre, ii pund smør, ett brendsuin oc gesterij; then anden, Marine Jensszes iboer, skyller arligen ligge saa møgit. Item et boell ibidem, Hans Clemenssz iboer, skylder aarligen ix β pendinge. Item i Kerbye sogen oc bye en gard, Chrestiern Lasszen iboer, skylder aarligen xviii skepper

rug, xviii skepper bygh, i ørte haffre, ii pund smør, et brendsuin oc gesterij. Item wdj Saubroherret i Witten soghen oc bye en gard, Niels Oluffzen iboer, skylder arligen ij ørte rug, ij ørte byg, en ørte haffre, et skousuin, gesterij oc andre bede, met alle forschreffne gaarde oc godzis rette tillegelssze, agher, engh, skouff, marck, fiskewand, fegangh, wott oc tiuffuert, intet wnder-tagit, som ther nu met rette tilliger oc aff arrildz tiid tilliyget haffuer. Oc ther emod haffuer hogmelte kon: mat^e, wdlagt tiil meg oc mine arffuinge tessze eptherschreffne gaarde oc gods tiill wederlag ighen, som er først i Gislumherret i Durup sogen en gard, kaldis Nørager gard, som Thomes Suensszen iboer, skylder arligen ii ørtuger rug, ii ørtuger byg, ii ørtuger haffre, iii pund smør, et skousuin oc gesterij; jtem et ødemølle sted kallis Nørager møllested, som ligger tiill samme gaard; item ii garde, som liger i Østre Nørager, then ene Tygge Nielssz oc Niels Nielszen iboer, skylder arligen ii ørtuger korn, iii pund smør, et skousuin oc gesterij; then anden, Christiern Lauritzen iboer, skylder arligen i ørte rug, i ørte byg, i ørte haffre, iii pund smør, et skousuin oc gesterij. Item ii garde i Durupebye, then ene, Niels Jensszen iboer, oc then anden Jens Loduigsszen iboer, skylder arligen huer thenum i ørtuge rug, i ørte byg, i ørte haffre, iii pund smør, et skousuin oc gesterij. Item en gard i Lille Durup, som Pouell Jensszen iboer, skylder arligen i ørtuge rug, i ørte byg, en ørtuge haffre, iii pund smør, et skousuin oc gesterij. Item vii garde i Wester Nøragggher, then ene Jesper Andersszen iboer, then anden Jep Pouelsszen iboer, then tredie Niels Matzen oc Jesper Oluffzen iboer, then fierde Jens Christiernssz iboer, then fempthe Jens Woldemarsszøn iboer, then sette Jens Huas iboer, then siuffuende Niels Huid iboer, oc skylder arligen huer aff forschreffne vii garde i ørte rug, i ørte byg, i ørte haffre, iii pund smør, et skousuin oc gesterij. Item ii garde i Ømarck, then ene Oluff Jensszen iboer, skylder arligen i ørte rug, i ørte byg, i ørte haffre,

iij pund smøer, et skousuin oc gesterij, then anden, Jens Mortensszen iboer, oc skylder lige saa møgit, epther thet genbreffes lydelssze, som hogmelte kon: mat^s meg ther paa giffuit haffuer. Thij beplicter ieg meg oc mine arffuinge at frij, hembel oc fulkomelig tilstaa hogmelte kon: mat^s oc hans nadis epther komere konninger i Damarck forschreffne gaarde oc gods met alle theris eyendom oc rette tilligelssze, jntet wndertaget, for huer mands tiiltalle, som ther paa kand talle met rette i noget mode. Sckede thet siig oc saa, at forschreffne garde oc gods eller nogen theris rette tilligelssze bleff hogmelte kon: mat^s eller hans naadis epther komere koninger i Danmarck affuundenn met nogen retter gang for min vonhiemels brøst skyld, tha beplicther iegh migh oc mine arffuinge inden sex sambfelde wgher ther nest epther at wdlegge hogmelte kon: mat^s eller hans nadis epther komere koninger wdj Danmarck saa gott gods aff skyld, landgiilde oc leyliighed i thet sted ighen, oc holde hogmelte konn: mat^s oc hans naades epther komere koningher i Danmarck thet skadeløst i alle mode. Tiill ydermere windesbyrd oc bedre foruaring haffuer ieg hengt mit signete neder for thette mit opne breff, kierligen tilbedendes met mig at besegle erlige oc welbyrdige mend Jahan Friissz til Heslagger, kon: mat^s candzeller, Erick Banner tiill Aszdall, marsch i Danmarck oc Korffiidt Wlffeld tiill Koxbølle. konn: mat^s secreter. Schreffuit i Randers, torsdagenn nest epther sanctj Thomæ apostolj dag, anno dominj tusinde femhundert halffredie sinds-tiuffue oc paa thet første.

Original paa Pergament med 4 Vokssegl i Seglremme. Paa Bagsiden læses: „Hans Styggis mag-skiffte breff paa guodtz vdj Jullandt“.

Da Hans Stygge var blevet noget forurettet ved denne Handel, fik han $\frac{8}{6}$ 1552 yderligere 2 Gaarde og 1 Bol mod selv at afstaa 1 Gaard. Det herom oprettede Skøde lyder saaledes:

„Jeg Hanns Stygge tiill Holbeckgordtt gjør alle wiittherligitt, att hogborne første oc stormegtigste herre her Chriistiann Danmarckis, Norgis, Wenndis oc Gottis koning, herttug vdj Slesswiig, Holstenn, Stormarenn oc Dytterskenn, greffue vdj Oldennborrig oc Dellmenhorst, mynn aller naadigste herre, haffuer nu naadeliigenn laditt meg wdlegge ii gaarde wdj Bierge herritt wdj Ørum bye, thenn enne Mortthenn Lasszenn i boer, skyller aarliigen enn ørttugerug, i ørttuge byg, i ørttuge haffre, j tønne smør, brendszwinn, giesterij mett anddre bede; thenn andenn, Hanns Lasszenn i boer, skyller liige saa møgit, oc ett boell ther samestædtz skyller aarliigenn ij ørttuge byg, efftther thij att jeg wor brøsthollenn wdj thett mageskiifte, som hans kon: maiestatt ladtt gjøre mett meg om Siørupgordtt oc godtz, tha haffuer jeg ther emodtt jgienn wdlagitt hogmelltte kon: maiestatt hans naadis epttherkomere koninger vdj Danmarck oc kronenn enn mynn gaardt oc godtz ligenndis i Hadtzherritt i Lymmestrup, som Knud Lasszenn i boer, oc skyller aarligenn i pundtt rug, i pundtt byg, i pundtte haffre, i fierdinge smør, mett andre bede, huilckenn forskreffne gordtt mett all synn rentte oc rette tilleggellsze, aggere, enge, skoff, marck, fiiskeuandt, fægannge, wott oc tyuffuertt, jnthitt wndertagitt, som ther nu mett rette tilligger oc aff ariildtztiiidtt tilliggitt haffuer, hogmelltte kon: maiestatt oc hans kon: maiestatis efftter komere koninger vdj Danmarck oc kronen skulle haffue, nyde, bruge oc for euigh eyendom beholde mett forskreffne Siørupe gordtt oc godtz, som ieg tilffornne hogmelltte kon: maiestatt till magelag wndt haffuer. Thij beplicktter jeg meg oc mynne arffwinge att frij, hiemle oc fulldtkomelige tilsta hogmelltte kon: maiestatt hanns naadit efftterkomere koninger vdj Danmarck oc kronenn forskreffne gordtt mett alldtt synn eyenndom oc tilleggellsze, for huer mandtz tilltall, som ther paa kandtt talle mett rette. Skede thett seg szaa, at forskreffne gordtt eller nogenn thenns rette tilleggellsze

bliiff hogmelltte kon: maiestatt hans naadis efftterkomere koninger i Danmarck eller kronenn affuundenn met nogen rethergang, tha beplicktther jeg meg oc myne arffwinge jndenn sex sambfelde wugger ther nest effther jgienn att wdlegge hogmelltte kon: maiestatt hans naadis efftter komere koninger vdj Danmarck oc kronenn saa godtt beleygliigt godzs i thett stedt oc holle thette hogmelltte kon: maiestat hans naadis efftter komere koninger i Danmarck oc kronen skadesløst vdj alle maade. Tiill ydermere windisbyrdtt trøcker jeg mytt siignet neden paa thette mytt opne breff oc kierligenn tilbedendis erliig oc welbyrdug mendtt, som ere Jahann Friiss til Heslagger, kon: maiestatts candzeller, Eriick Baner til Aszdall, Anthon Bryske till Langsjø oc Korfiittz Wlffellddt till Koxbøll, kon: maiestatts secretær thett mett meg at beszegelle. Dattum Drottningboriig ottenss dagenn nest eptther pennssøndag i aar mdlil.

Paa Brevets Bagside læses:

Hans Styggis magskifte breff paa j gaard vdj Hadtzherritt.

Original paa Pergament med 5 Vokssegl i Seglremme, hvorpaa staar skrevet:

Hans Styggj. Jahann Friis. Erike Banner.

Anthonis Bryske. Korfitz Wlffelt.

Alle de her nævnte Ejendomme, i hvert Fald de i Ommersyssel liggende, der herved overdroges til Kronen, er uden Tvivl de samme, som Hans Stygge omkring 1547 overtog efter Marqvard Lagesen, og rimeligvis er f. Eks. de to Gaarde og Bolet i Stangerum Fædrenearv fra Marqvards Hjem i denne By.¹⁾

¹⁾ Stangerum, nu i Dalbyover Sogn, omtales i Dokumentet som eget Sogn; i Tilslutning hertil kan Gaardejer Aage Sørensen da oplyse, at en ung interesseret Sønderjyde i Sommeren 1930 har fundet Stangerum Kirkes Plads. Tomten er endnu ikke videnskabeligt undersøgt, men Møseet i Randers meddeler, at Kirken har været bygget af røde Mursten med Tegltag.

Vi ser da blandt andet ogsaa af Skøderne, at Sørupgaard svarer i Landgilde den samme Afgift som i Mariager Klosters Tid, nemlig 12 Ørter Korn og $\frac{1}{2}$ Tønde Smør (hvortil nu er føjet 1 Brændsvin og Gæsteri), og vi bemærker fremdeles, at de to Nabo-gaarde Bjellerup og Sørup har været lige store; Landgilden var aldeles ens for dem begge.

I et Brev af $\frac{14}{11}$ 1930, der fulgte med de 2 ovenfor anførte Skøde-Afskrifter fra Rigsarkivet, meddeler Rigsarkivar L. Laursen følgende: „En Besigtelse i Anledning af disse Dokumenter vides ikke at være bevaret.

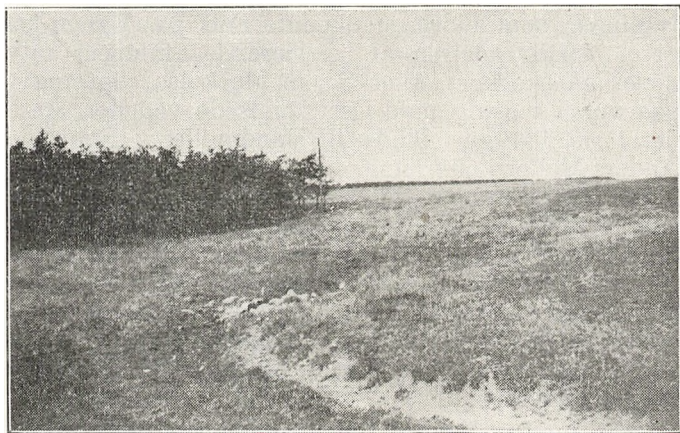
Noget fuldstændigt Regnskab for Dronningborg Len eksisterer ikke fra det 16. Aarhundrede; men i Jordebogen af 1579 og det dertil knyttede, forholdsvis kortfattede i Indtægtsregnskab af samme Aar er Sørup ikke fundet nævnt. Den efter 1579 nærmest følgende Jordebog er først af 1597 og omfatter tilmed kun det gejstlige Gods i Lenet, og jeg har derfor ikke ladet den efterse“.

Efter Overdragelsen er Sørops Marker da blevet underlagt og drevet sammen med Bjellerupgaards Jord, medens Gaardens Bygninger, der jo efter denne Ordning ikke mere var nødvendige, rimeligvis er blevet nedbrudt ved samme Tid. Med andre Ord, Sørupgaards Rolle som selvstændig Ejendom var udspillet; andre Slægter, uden Anelse om Gaardens Historie, færdedes siden paa de Marker og paa den Plads, hvor en Gang den gamle Adelsgaard og dens Vandmølle var at finde.

Der er nu herefter tilbage om muligt at stedfæste Sørupgaards Plads derude i Marken.

Den første Stedbetegnelse, vi i Dokumenterne træffer paa, er den, der findes i Niels Abildgaards Skøde af 1407, hvor Sørup siges at ligge i Støvringherred, men iøvrigt uden nærmere Opgivelse af, i hvilket Sogn. Bedre er det, naar vi af Hans Stygges Skøde

fra 1551 faar at vide, at Gaarden, Møllen i Lemdal, $\frac{1}{2}$ Fjerding Jord paa Bjellerup Mark samt Laksegaarden skal findes i Lem Sogn. Det er derfor saare naturligt, at vi finder Hans Stygges og Marqvard Lagesens Navne paa Kirkeklokken, og lige saa naturligt, at Fogeden paa Bjellerup Claus Harden og Hustru Regitze Schinckel i sin Tid havde Epitafium hængende i Lem Kirke.¹⁾ Denne Kirke var nemlig

Det sydøstlige Hjørne af Marken Matr.-Nr. 23 a i Dronningborg Sogn med „Sørup Dam“. Dæmningerne er endnu kendelige, og den Dag i Dag risler her den Bæk, der en Gang for Aarhundreder siden drev Sørup Vandmølles Hjul. Vandet forsvinder mod Øst og løber ud i Rismøllebækken. Lidt Nord for „Dammen“, paa samme Mark, har Sørupgaard ligget.
 Fotograferet 25/7 1930.

Sognekirke baade for Bjellerup og for Sørupgaard, idet Lem Sogn den Gang har strakt sig ned over Bjellerup, over Fjordengene og helt ud i Randers Fjord, mod Øst og Vest i det væsentlige begrænset af de to Vandløb, Rismølle- og Ladegaardsbækken. Sognet har saaledes haft en meget stor Udstrækning;

¹⁾ Danske Atlas IV, Side 417.

senere hen i Tiden er da ogsaa omtrent Halvdelen skilt ud, nu kaldet Dronningborg Sogn,¹⁾ hvis Beboere i kirkelig Henseende hører til Sct. Mortens Sogn i Randers, og i dette (Dronningborg) Sogns nordligste Del er det da, vi skal vente at finde Sørup Gaardsted.

Der er ikke nu mere Sten paa Sten tilbage af Gaarden, saa vi maa finde dens Plads ved Hjælp af Arkivernes tynde Stof og paa Grundlag af de faa Oplysninger, som ældre, stedkendte Folk paa Egnen kan give. I Begyndelsen af nærværende Skildring antydedes ganske kort, hvor Sørup Mark laa, ligesom vi paa vor Vandring mod Øst standsede ved den Mark, der i sin Tid gav Plads til Vandmøllen. Gaardejer Anders Møller i Gimming, der baade ejer denne Mark, Matr.-Nr. 23 a samt det tilgrænsende Matr.-Nr. 24 a, kan fortælle, at han som Dreng (omkring 1875—80) flere Gange herude paa Marken har truffet den historisk interesserede Amtmand, Kammerherre Rosenørn, ledsaget af Apotheker Obel fra Randers Svaneapothek, og at de to Herrers Besøg her netop drejede sig om at se det Sted, hvor Sørup ogsaa efter Rosenørns Mening havde ligget.

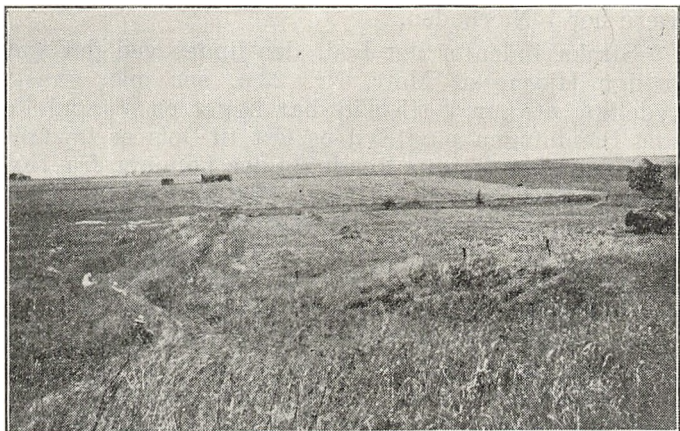
Paa modsat Side af Vejen ligger et mindre Stykke Eng Matr. Nr. 20 a (Ejer Gaardejer Chr. Søgaard, Gimming); denne Eng kaldes den Dag i Dag „Sørup-engen“. Fremdeles har en ældre Mand fra Lem By oplyst²⁾, at Rismøllebækken før i Tiden kaldtes „Sørup Rende“, en Oplysning, der jo netop her er af megen Interesse, selvom man nok kan undres over, at Benævnelsen Rende har været brugt om den paa alle Tider af Aaret ret vandrige Møllebæk, og at Navnet „Sørup Rende“ derfor snarere gælder et Sidetilløb,

1) Skellet mellem de to Sogne (Lem og Dronningborg) dannes nu delvis af et Dige, der i Retningen Øst-Vest gaar fra Jomfruløkken over mod Gimming.

2) Meddelt mig af Gaardejer Aage Sørensen, Mellerup.

maaske netop det spinkle Vandløb, der fra „Mølle-dammen“ søger ud i Rismøllebækken.

Direktoratet for Matrikulsvæsenet meddeler i et Brev til mig, at Dronningborg Slot i Randers og Bjellerup Ladegaard i Aaret 1683 havde Overdrift bl. a. under Buskene udi Siørup Lund, og at der til Dronningborg fandtes Rishugst udi fornævnte Siørup Lund, som bestaar udi smaa Risege, Hasseler, Tjørn

„Sørup“ Engen, Matr.-Nr. 20 a i Dronningborg Sogn, tilhørende Landmand Søgaard i Gimming. Den højereliggende Plads i Forgrunden Vest for Engen, blev af Tyskerne i 1864 benyttet til Skydeøvelser; her stod de Maal, som de ovre fra Gimmingsiden skulde ramme. Man skimter Gimming By bag ved Holdepladsen. Fotograferet ²⁵/₇ 1930.

og smaa Vidjer¹⁾). Af Sagen mod den „famøse“ Bodil Steens paa Dronningborg Slot²⁾ ved vi endvidere, at Skovrider Niels Pedersen Skjødt i Aaret 1731 ikke havde anden og mere Skov under sig end nogle faa Træer ved Terp og en Lund ved Bjellerup

1) Protokol Nr. 1237. Engtaksering Støvring Herred.

2) Fra Randers Amt III, Side 122.

Ladegaard, kaldet Serup Lund¹⁾. Endelig finder man paa det originale Kort Nr. 1 fra Aar 1784 over Dronningborg Hovedgaard mod Nord anført Syrupdams Vang og sydøstligst paa Matr. Nr. 23 en Dam Syrups Dam.

Efterhaanden har vi nu faaet samlet en hel Buket af Sørup-Navne, og alle er de knyttet til den Egn, hvor vi er begyndt vor Eftersøgning, og hvor vi nu vil fortsætte, idet Sørupgaards Plads aabenbart maa være her i Nærheden.

Straks indenfor det Led, der findes ved det sydøstlige Hjørne af Matr. Nr. 23 a, ser man ganske tydeligt, at her i sin Tid har ligget en Vandmølle, idet Dæmningen mod Syd og Øst til Dels er bevaret, og Vandløbet (Sørup Rende?), der kommer fra Højderne i Nordvest og en Gang gav Møllen sin Kraft, rinder stadig hen over Dammens Bund for lidt længere mod Øst at løbe ud i Rismøllebækken. Møllens Bygning maa have ligget paa selve Dæmningen, hvor Omløbet har været. Nu skulde man jo vente her at finde Navnet Sørup Mølle, men skuffes; thi Gaardejer Knud Møller, hvis Ejendom vi passerede paa Vejen herved, har i sit Hjem paa Marienborg hørt Møllestedet kaldt for Stigs Mølle, hvilket Navn vi imidlertid ogsaa udmærket kan godkende. Det er jo bekendt, at Bjellerup og Stigstrups Marker grænsede sammen; vi ved det bl. a. af et af de tidligere nævnte Tingsvidner fra Støvring Herredsting under Dato $\frac{9}{6}$ 1477, hvori Esbern Thomsen af Randers op-

1) Denne Lund (nu Dronningborg Skov), en Rest af Landets oprindelige Skovstrækninger, har jo sikkert som Jyllands øvrige Skove været ret medtaget efter de fremmede Troppers fleraarige Ophold her; i en Indberetning fra 1645 om Skovenes Tilstand paa den modsatte Side af Fjorden efter Troppernes Bortgang oplyses, at der f. Eks. i Romaltholm, hvor der nu ikke findes et eneste Træ mere, var fældet 1531 store og smaa Bøge. I Mands Minde har der endnn staaet nogle faa store Bøge tilbage. (Orion II, Side 183 f).

krævede Sandemænd til Markskel¹⁾) „mellem Lem Mark og Randers Mark og mellem Sørup Mark og Jomfruløkken, saa mellem Bjellerup Mark og Stigstrup Mark og Randers Mark“. Efter denne Stedbetegnelse har den forlængst afbrudte Landsby Stigstrup ligget paa det Areal, der tidligere hørte til Marienborgs Jord, men nu er købt af Dronningborgs Ejer, og her har da virkelig Knud Møller for faa Aar siden pløjet Grundstenene op af henved en halv Snes Gaarde; uden al Tvivl de sidste Rester af den gamle Stigs Torp, der her kom for en Dag²⁾). Naar man da nogle Hundrede Alen Øst for denne Stigs Torp finder en Stigs Mølle, kan det jo ikke passe bedre sammen; thi Vandmøllen nu tørre Dam er den samme, som Kortet fra 1784 over Dronningborg kalder Syrup Dam. Stigs Mølle er blot et ældre Navn til den Mølle, der i Skødet af 1407 sammen med Sørupgaard overdrages Biskop Niels Lunge, og som siges at ligge „derhos“, d. v. s. i Gaardens umiddelbare Nærhed³⁾).

Omtrent et Par Hundrede Alen højere oppe paa Marken, Nord for Mølleedammens Plads kommer man til en Flade i Bakkehælden, hvor flere Lavninger og planerede Steder i Jordsmonnet kunde tyde paa, at

1) Repertorium 2. Række II.

2) Af de flere Gange nævnte Byer i Nærheden af Randers, Voldum (egl. Vallev), Stigstrup og Hyging omtales i de bevarede Dokumenter altid kun disse Byers Marker, hvorimod der ingen Sinde nævnes noget om Byerne selv og end mindre om deres Beboere. Det maa da formodes, at Tiden for deres Tilintetgørelse ligger meget langt tilbage, og man fristes til, uden at Antagelsen nærmere kan begrundes, at tro, deres Forsvinden staar i Forbindelse med „Sortedøden“, den frygtelige Pest der i Aarene 1348—50 hærgede Danmark og lagde mange Landsbyer øde.

3) I Hans Stygges Skøde af 1551 nævnes, som man vil erindre, et Møllested i Lemdal norden for Sørupgaard. Lokaliteten Lemdal kendes endnu derude; det er den Dalsænkning, der nordligst i det nuværende Lem Sogn (eller rettere Vandløbet deri danner Sognegrænse et langt Stykke) forbi Brastrupholm fortsætter over mod Borup, men stedkendte Folk der paa Egnen kender intet til noget Møllested i denne Dal.

Dronningborg samt Dele af Gimming og Lem Sogne.

× Sørup Mølle. ☒ Det opløjede Gaardsted af Sørupgaard. ⊗ ⊗ ⊗ Gaardstederne i Stigstrup. Vejen fra Dronningborg, der paa Kortet standser her, er den ældgamle Forbindelse mellem Sognebyen Lem og Torpene i Sognets sydlige Del. Endnu omkring 1840—50 blev Vejen benyttet. (Ifølge Meddelelse fra Gaardejer Chr. Jensen, Jomfruløkken, der igen havde det fra en gammel Mand i Lem, i hvis Drengetid Vejen endnu var i Brug).

her en Gang har været Tomten af en Gaard. Og ganske rigtigt. Beviset for denne Formodning foreligger i Ejeren, Gaardejer Anders Møllers Fortælling om, at hans Fader som ung Mand i Aarene omkring 1850 paa dette Sted har opløjet baade Grundsten og Mursten fra en Gaard, som man ikke vidste noget om, men hvis Munkesten blev benyttet til en Gavlf i Niels Thygesens Hus, der laa lidt Vest derfor, omtrent der hvor nu Gaardejer Klits nyopførte Ejendom findes. Der er herefter ingen Tvivl om, at vi endelig har fundet Sørups Gaardsted; endnu ser man tydeligt Sporet af den gamle Vej, der fra Gaarden fører ned Øst om Møllen og videre ud til Hulvejen, ad hvilken Herremanden paa Sørup drog, hvad enten han skulde mod Syd gennem Stigstrup ind til Randers, mod Nord til sin Sognekirke i Lem eller videre gennem denne By op til Herredstinget i Bakkerne ved Mejlby.

Spørger man endelig om Oprindelsen til Gaardens Navn, da ligger Svaret jo i selve Ordets Sammensætning. Der findes som bekendt her i Danmark en Mængde Landsbyer og Herregaarde, hvis Navne er sammensat af et Personnavn samt Endelsen —torp (i Tidens Løb afslebet til —trup, —drup, —rup o. s. v.), saaledes her i Omegnen: Bjellerup, Stigstrup, Brastrup, Borup, Kristrup (egl. Christierns-Torp) og mange flere, hvorimod Torp sjældnere er sat i Forbindelse med Navne fra Naturen, Skov, Sø, Verdenshjørnerne e. l. Tilfældigvis finder vi imidlertid netop et Par af disse Undtagelser her i Nærheden af Randers, Landsbyerne Østrup og Vestrup (Øst-Torp og Vest-Torp), og hvortil vi altsaa nu kan føje vort Sø-Torp. Naar man kender vore Forfædres Respekt for Navnegivning, forstaar man, hvor utænkeligt det vilde være for dem at give Torpen Navnet Sø-Torp, hvis der ikke i dens umiddelbare Nærhed fandtes en saadan Vandmængde, at denne kunde betegnes som en Sø.

Paa Generalstabens Kort er det Øst for Gaardstedet lavere liggende Areal, hvorigennem Rismølle Bæk løber, opmaalt til en Højde af 62 Fod, medens f. Eks. Gimming Stationsplads og Stedet, hvor Sørupgaard har ligget, maaler i Højde henholdsvis 86 og 112 Fod. Uden al Tvivl har da for Aarhundreder siden en Sø haft sin Plads i denne Sænkning, og Torpen, der grundlagdes ved dens Bred, fik da ganske naturligt Navnet Sørtorp d. v. s. Torpen ved Søen.

Inden jeg sætter det sidste Punktum i denne Gaards Historie, vil jeg gerne her sige Tak til de Herrer, der paa den ene eller den anden Maade velvilligst har givet mig Oplysninger i Sagens Interesse. En særlig Tak til Hr. Gaardejer Aage Sørensen, Møllerup, for den udmærkede Hjælp, han paa forskellig Vis har ydet mig, og da navnlig med at gennemse og tilrettelægge det indsamlede Stof.

Raaby Kirke.

Af pens. Lærer Petri Rørbech,
Ny Himmelev pr. Roskilde.

Trap (3. Udgave) læses følgende om Raaby Kirke: „Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmurede) og den med Søjler og figurlige Fremstillinger prydede Norddør er bevarede. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger, samtidig opførtes Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Spidsbuer ind til Skibet, af Granitkv. og store røde Munkesten, og Vaabenhuset af afvekslende Bælter af røde og gule Munkesten. Paa Skibets Sydside har tidligere været en Tilbygning; Grundstenene ses endnu. Anselig udskaaren Altertavle i Barokstil fra 1655 (rest. 1893). Alterstager fra 1616. Romansk Granitdøbefønd. Udskaaret Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnet Begravelse for Præsten Christen Lauridsen, død 1779, med Hustru, samt Epitafium over dem. Over Kordøren er et sentgotisk Krucifiks. Klokken uden Indskrift fra det 14. Aarhundrede. I Vaabenhuset og Trappetaarnets Mure sidder to romanske Ligsten“.

I Kirkens eller Taarnets Vestsider findes (nu til dels dækket af Orglet) to Mindetavler anbragte over hinanden. Forneden en Mindesten, kunstfærdig smykket med Billeder og Borter, bærende følgende Indskrift:

„Her under hviler erlie, actbare, vis og velforneme Karl S. Peder Rasmvsen Møler.

Barnefødt i Gierningholms Møle. Gref Randsos Forvalter ofver Demstrup oc Sødringholm. Døde paa Demstrup 1672 den 13. September i hans Alders 55 Aar. Gud give hannem en Gledelig Opstandelse“.

Denne Sten har før ligget i Koret, hvorunder Begravelsen var, men blev i 1892 henflyttet og rejst paa sin nuværende Plads. Oven over denne Sten findes det i Trap nævnte Epitafium af Træ over Hr. Christen Høst og Madame Ane Anchersen. Indskriften her er præget af den rationalistiske Tidsalder og falder Nutidsmennesker noget opstyltet, især naar man sammenligner den med de jævne Ord over Forvalteren 100 Aar før. Epitafiets Indskrift lyder saaledes:

„Naar Religionslæreren forener tilstrækkelig Indsigter med gavnlig Virksomhed og et retskaffent Levned, naar Husfaderen er den første i Klogskab, Driftighed, Veldædighed, Gudsfrygt og Husmoderen et Eksempel paa: Vindskibelighed, Tarvelighed, Mennekekærlighed, Fromhed, naar Manden er en Joseph og Hustruen en Marie, da udbredes christelig Oplysning og Held, da fremmes borgerlig Hæder og Velværd, da grundfæstes ægteskabelig Fryd og Lyksalighed. Dette bevise de salig afdøde:

Hr. Christen Høst — Fordum Sognepræst til Rimsøe og Kastbjerg Menigheder. — Født i Vester Vel-

ling den 17. Oktober 1721, død i Rimsøe 6. September 1779, og Madame Ane Anchersen, født i Carleby 27. Januar 1713. Gift første Gang med salig Hr. Jens Broge, som var salig Hr. Høsts Formand i Embedet, død paa Demstrup den 18. Januar 1785.

Det behagede ikke Herren at velsigne deres Ægteskab med livfødte Børn, men faderlig og moderlig Kærlighed viste de mod Mathias Povelsen Secher og Adolphine Sophie Møller, hvilke til taknemmelig Erindring haver sat deres ædle Velgørere dette velfortjente Æreminde“.

Taarnet var til 1882 adskilt fra den øvrige Kirke ved et Trægælænder og her stod i aaben Begravelse tre læderbetrukne Kister med Messingbeslag, nemlig ovennævnte Pastor Høst og Hustru samt Clementine Marie, f. Secher, formodentlig en Søster til ovennævnte Mathias Poulsen Secher. I den aabne Begravelse var Kirkens Kalkkule anbragt, og her inde læskede man Kalken. 1881 blev der ansøgt om Tilladelse til at henlægge Taarnet til Kirken og faa de tre Kister udflyttede paa Kirkegaarden, og Ministeriet bifaldt Andragendet paa Vilkaar. Kisterne blev saa nedgravede paa Kirkegaarden. Oven paa hver Kiste var anbragt en Messingplade, denne blev taget af Kisten, og de hænger nu i Taarnet. Hr. Christen Høsts Plade bærer følgende Indskrift:

Hvor ubetænksomt raser Mennesket ved hyppige Klager over Dødens Vold. Er ikke Døden Udsigt til Dydens Løn, og hæver ikke Tanken om Døden sig langt over de sanselige Fornemmelser til hine fuldkomnere Aanders Egne, som bestemmer Dydens varige Skæbne, intet mindre end evig Lyksalighed. Besjælet af disse Tankers ganske Kraft afgik velær-

værdige og højlærde, nu hos Herren salige, Hr. Christen Lauritzen Høst, forhen Sognepræst for Rimsøe og KastbiERG Menigheder, født i Vester-Velling d. 12. Oktober 1721, død i Rimsøe d. 6. September 1779, — fra vores over til Aandernes Verden.

I gudfrygtige, fromme og dydige, af Gud udrustet med sjældne Naturgaver, glædede han eder i Livet ved det rare Eksempel paa grundig Lærdom og sand Kristendom, forenede i hans Person; thi — han troede den Kristus han lærte og — handlede, som han troede. Overbeviste altsaa om den Lyksalighed, som er beredt dydige efter Døden.

Hvi ville I da græde over Dydens Yndling, thi — vi ved jo hans Frelsere lever. Job. 19 C 25 V.

Paa Hustruens Plade er Indskriften:

Jeg længes efter at fare herfra og være med Kristo. Saadan, Læser, tænkte den nu hos Herren sal. Madame — Anne Høst, født Anchersen — hvis jordiske Levninger her er gemte.

Hun er født Anno 1713 d. 27. Jan. Gift første Gang med velærværdige højlærde Hr. Jens Broge, Sognepræst til Rimsøe og KastbiERG Menigheder, efter hvis Død hun indgik det andet Ægteskab med velærværdige og højlærde Hr. Christen Høst, Sognepræst sammesteds, hvis Død hun ogsaa efter et 31 aarig kærligt Ægteskab overlevede, til hun ved en stille og sagte Død hensov paa Demstrup den 18. Juni 1785 i en Alder af 72 Aar.

Savnede hun end Modernavnet af egne Børn i disse to Ægteskaber, saa opfyldte hun dog Moderens Pligter mod andres, thi — med et taknemmeligt Hjerte erkender Kammerraad Mathias Poulsen Secher den Omsorg, Kærlighed og Ømhed, hvormed hun

dannede ham en elsket Ægtemage, som nu tillige med ham i hende begræder Tabet af en Veninde i Raad og Moderkærlighed.

Hendes Vandel var ren. Hendes Liv velsignet. Hendes Død salig. Jeg har stridt den gode Strid, fuldkommet Løbet, bevaret Troen. 2 Tm. 4—7.

Paa den tredie Plade staar:

Guds ømme Forsorg i Livet havde jeg, Clementine Maria, født Secher, stedsø Prøver paa, der gjorde dette Indtryk paa mig, at jeg i Livet, men aller mest i Døden, overgav mig ganske til ham. I Aaret 1733 den 25. September blev Udbyneder Præstegaard mit Fødested, hvor mine Forældre, ærværdige og christelige Præstefolk, opdrog mig i Huslighed, men især til sand Guds frygt.

Aar 1769 den 15. September kom jeg i kærlig Ægteskab med Hr. Niels Kirketerp, da Købmand i Hobro, og blev i samme velsignet med en Datter, som alt er død. I Aaret 1779 forøgede Gud min Sorg ved min sal. Mands Død, da jeg blev en bedrøvet Enke og maatte befinde, at Livet er fuldt af Omvekslinger saavel til Glæde som Sorg. Men derunder var mit Haab altid til Gud, der hjemkaldte min Sjæl til den salige Evighed paa Demstrup Aar 1783 den 30. Juni. Den jordiske Del, Legemet, er kun nu tilbage i denne Kiste, som hist ved Dagenes Ende skal forenes igen med Sjælen.

Altartavlen i Raaby Kirke er et anseligt og smukt Billedskærerarbejde, — særligt maa fremhæves de 4 Evangelister og den hellige Nadvere. Den bærer Aarstallet 1655 og foroven findes Rantzauernes Vaabenmærke. Grev Ditlev Rantzau ejede nemlig paa denne Tid Demstrup, Sødringholm og Løvenholm.

Altartavlen var oprindelig malet i stærke Farver, men i Aaret 1892 blev den restaureret, og Farverne fjernede. Alterlysestagerne er fra en lidt ældre Tid og bærer Aarstallet 1616. De er skænkede af Rigsraad Peder Munk og hans Hustru Sophie Brahe, hvis Vaabenmærker findes paa Stagerne. Peder Munk til Estvadgaard ejede nemlig ogsaa Sødriugholm og døde her 31. Marts 1623.

Paa de to øverste Stole i Kirken var indtil 1892 anbragte 4 smukke Vaabenskjolde. Paa Mandsiden Munk og Lykkernes og paa Kvindesiden Braherne og Gøjernes Vaabenmærker med Bogstaverne P. M. F., P. M. M., S. B. F., S. B. M., henholdsvis Fædre og Mødre af Peder Munk og Sophie Brahe. Da Stolene i 1892 blev restaurerede, blev Skjoldene fjernede og henlagt paa Vaabenhusloftet; senere blev de paa Foranledning af Maler Rothe indsendt til Opbevaring paa Nationalmusæet. 1924 androg imidlertid Menighedsraadet om at faa Vaabenskjoldene restaurerede og anbragt igen paa deres gamle Plads. Nationalmusæet imødekom Andragendet og restaurerede dem, og de er nu igen til Pryd for Kirken anbragt paa de 4 øverste Stole.

Paa Alteret henligger en gammel Bibel fra 1589 udstyret med en Mængde Billeder (Træsnit). Den henlaa i mange Aar bag Alteret i meget defekt Tilstand, men blev Aar 1899 bekostet istandsat af Pastor Richter, der ogsaa har skænket Kirken en Lysekrone og Krucifikset paa Alteret. Paa et af de hvide Blade foran i Bibelen var tegnet nogle hebræiske Bogstaver og underneden en latinsk Indskrift, der lød saaledes: „Disse hellige Tegn er godt for Tandværk“. Dette Blad gik tabt ved Indbindingen. En af Fortidens

Præster har ogsaa med tykke røde Streger understreget Formaningerne til Kvinderne og i det hele, hvor der forekommer daarlige Kvinder, saa han maa formodentlig have været mindre venligt stemt mod Kvinden.

Paa Korbuen ned mod Skibet hænger et stort Trækrucifiks (gotisk Stil), det er malet i flere Farver, men ved Undersøgelse har det vist sig, at det engang har været ægte lueforgylt. En Del tyder paa, at det engang i Fortiden har været anbragt paa Alteret.

Det ejendommeligste ved Raaby Kirke er dog de sjældne Kalkmalerier. Hele Kirkens Indre har været prydet med disse, og de findes paa Buer, Ribber, Piller, Sidevægge og Hvælvinger. Billederne stammer fra Tiden omkring 1500, da Kirken blev forsynet med Hvælvinger.

Kalkmalerierne blev opdagede 1906 paa en ganske ejendommelig Maade. En Søndag lige før Gudstjenesten fyldte Varmeapparatet Kirken med Røg. Efter en Udluftning begyndte Gudstjenesten; men nu viste der sig Billeder i Hvælvingerne og Ornamenter langs Ribberne, som tydeligt tegnede sig gennem det tykke Lag Kalk. Kalken blev fjernet paa de Steder, man havde mærket sig, og de malede Billeder viste sig. Præsten sendte Meddelelse til Nationalmusæet, og 1908 kom Maler Rothe for at undersøge Kirken. Kalken blev fjernet forskellige Steder, og det viste sig, at Kirken var fyldt med Kalkmalerier.

Først 1918 blev Fremkaldelsen og Restaureringen af Billederne paabegyndt. Menigheden og den stedlige Sparekasse i Forbindelse med Carlsbergfonden ydede de nødvendige Penge.

Afdækkede og restaurerede blev Korhvælvingen, den øverste Hvælving i Skibet og lidt af den neder-

ste Hvælving i Skibet; alt det øvrige blev igen overkalket. Jeg vil nu først — tildels efter Hr. Rothes mundtlige Meddelelse — nævne de afdækkede, restaurerede Billeder og dernæst det, der igen blev skjult af Kalken, og som vel aldrig igen ser Dagens Lys.

I Korhvælvingens 8 Felter findes i hver en Apostelskikkelse. Over Alteret Paulus med Sværdet og Peder med Nøglen, derefter (til venstre) Simon Z. med en Sav, Judas T. med en Hellebard, Mathias med Øksen, Bartholomæus med en Kniv, Jakob d. Y. med et Valketræ og endelig Jakob d. Æ. med Stav og Flaske. Paa Korbuens Side mod Koret findes et Veronika-Billede, om hvilket Legenden fortæller: „Veronika var en from Kvinde, der mødte eller fulgte med Jesus paa hans Smertens Vej til Golgatha, og da hun saa, hvor hans Ansigt dryppede af Sved og Blod, aftog hun sit Hovedklæde og aftørrede dermed hans Ansigt; da dette var sket, var der paa Klædet en tro Afbildning af Frelserens Ansigtstræk“. Flere katolske Kirker i Syden paastaar at være i Besiddelse af det ægte Veronikaklæde. Endelig findes i hvert Felt nogle Huller omgivet af Udsmykninger, hvoraf kun nogle er bevarede. Muligvis har de været anbragte, for at Røgelsen kunde stige opad.

Den øverste Hvælving i Skibet bærer i sine 8 Felter følgende Helgeninder og Martyrinder, hvoraf flere hører til de 14 Salighjælpersker. Fra Prædikestolen og til venstre: St. Margrethe, St. Gertrud, St. Barbara, St. Kathrine, St. Agathe, St. Apollonia, St. Lucia og St. Dorthæa. St. Lucia var daarligt bevaret og blev derfor igen overkalket. Denne Hvælving med de syv fremkaldte Kvindeskikkelser er en Seværdighed og maa beundres ved den Renhed og Skønhed,

der hviler over Helgeninderne. Klædedragterne er gengivne som en fornem Adelsdame bar dem omkring Aar 1500.

Disse Helgeninder blev paakaldt, naar Menneskene var i Nød, og hver af dem havde sit særlige Omraade.

Apollonia, der ved sin Martyrdød fik Tænderne slaaet ind i Munden, er afbildet med en Tang, hvori der sidder en Tand, og var Hjælper mod Tandpine og Værk. Det hedder om hende og St. Lucia: „For Tandverch er St. Apollonia sterck, og St. Lucia for Øyne verck“.

St. Gertrud var god at paakalde, naar man begyndte en Rejse; det hedder om hende: „Alle the hinnær hieder met noger gode Giernigh skulle ey fare vild æfter hærfære hverken til lyff eller æfter død“. Ved Afrejsen drak man St. Gertruds Skaal: „Vi dricke nu først St. Kiertruds Skaal. Than bliffuer vi glade ock fanger maal. Siden wil jeg fraa eder ride“.

Agathe bringer Lindring for Brystsmarter og er ogsaa afbildet med en Tang. Efter Legendens fik hun under sin Martyrdød Brysterne knebet af med en Tang.

St. Barbara (med Taarnet) var Værnerinde mod Uvejr og Ildsvaade og Artilleriets Helgeninde. Krudtkammeret i den franske Marine blev efter hende kaldt „Barbara“.

Midt i dette Billede viste sig ved Afdækningen et lille Hul igennem Hvælvingen med Slidrande efter et Klokkereb. Nede fra Kirken har gaaet et Klokke-reb op til en Klokke, der har været anbragt i en Sattel paa Kirketaget. Det er den saakaldte Primklokke, man her finder Spor af. Den lød i den

katolske Tid, naar Præsten for Alteret indviede Brødet og Vinen og skulde forkynde, at Forvandlingen var sket. Naar denne Klokke lød, knælede alle, der hørte den.

Endvidere maa nævnes det smukke Billede af St. Kathrine med Marterhjulet og Sværdet; hun var Lærdommens Helgeninde, og endelig St. Margrethe, der har besejret og lænket Djævelen.

I Skibets nederste Hvælving er kun afdækket 2 af de 8 Felter, nemlig en Kentauer og en Sirene, de øvrige Felter er igen overkalkede.

Billederne i denne Hvælving havde stor kulturhistorisk Værdi, og her er brugt et Motiv, der ikke findes i nogen anden Kirke i Danmark. I den oldgræske Historie hos Homer o. a. er nævnt fantastiske Væsener: Kykloper, Kentaurer, Sirener, Pygmæer o. s. v., som man troede havde Bopæl langt inde i Asien og Afrika. Billeder af disse Væsener fandtes paa gamle Søkort, og herfra har Maleren hentet sit Motiv til Kirken og vil hermed fremstille de menneskelige Laster og Synder.

Den fremkaldte Sirene reder sit Haar og fremstiller Forfængeligheden. Mellem de igen overkalkede Billeder kan nævnes den vældige Kyklop med sit Øje i Panden, en Kølle i Haanden og en stor Pengepung ved Bæltet. Dragten var stribet mørkebrun med Vams, Hoser og Hue. Han skulde minde om Gerrigheden.

I et andet Felt saa man de smaa Pygmæer i Kamp med nogle store Fugle (Traner). Pygmæerne med Hjælm og i Landsknægt-Dragter kom marscherende i sluttet Trop, bevæbnede med Landser og med en Fane i Spidsen, hvori en hæslig Drage el. l.

var afbildet. Tranerne tog de smaa Mænd i Næbet og løftede dem højt i Vejret.

I næste Felt saa man en Mandsperson i sort Kappe føre det ene Ben højt op i Luften over sit Hoved; Foden paa dette Ben var forstørret, saa den dækkede en stor Del af Feltet. Billedet skulde forestille Uterligheden og var uanstændigt.

I det følgende Felt var en Skikkelse, der kun bestod af Hoved og Ben, Hovedet paa Mavens Plads, Ansigtet stygt og graadigt. I Haanden havde han et Glas. Figuren skulde betegne Drukkenskabens Last.

7. Felt har aldrig været helt afdækket, men ogsaa her stod en Mandsperson. Endelig i sidste Felt en Mandsperson med Hundehoved, ædende Ild og med en Dolk i Haanden — en rigtig Voldsmand. Klæde-dragten: Vams og Hoser med Strømpebaand.

Paa Korbuens Side ned mod Skibet var et ejendommeligt Maleri inddelt i 5 Felter, adskilte ved Søjler eller Piller. Alle 5 Billeder fremstillede Scener fra Lidelseshistorien. Der var: Hudstrygningen, Golgathagangen, Frelseren segnende under Korset, omgivet af Landsknægte, Marie ved Korset og Nedtagningen af Korset.

Desværre blev dette Billede ikke restaureret, men er gemt under Kalken. Murværket var i en saa daarlig Tilstand, at Restaureringen maatte opgives.

Sidevæggenes Billeder har aldrig været helt afdækkede. I Taarnets Nordvæg saas dog tydeligt „Betlehems-Stalden“ og i Skibet over Døren saas en Kvinde ved en Væv, muligvis „Bebudelsen“.

Ornamenterne paa Buer og Piller ender forneden i en Bort, og neden for denne afdækkedes flere Steder et malet rødt Tæppe, der menes at have strakt

sig hele Kirken rundt; men intet af dette blev fremkaldt.

I Skibets nederste Hvælving hænger et smukt Skib, der er forarbejdet og foræret Kirken af Kap-tajn P. Hansen af Raaby.

Endelig har Menigheden i Aaret 1924 bekostet et nyt Orgel, der er anbragt i Taarnet.

Til Slutning skal nævnes Kirkens smukke Belig-genhed paa en Bakke med Udsigt til Fjord og Hav. Taarnet ses langt til Søs og har fra de ældste Tider været brugt som Sømærke.

I dette gamle, ærværdige Kirkehus — med dets smukke Arkitektur og med dets mange Minder fra Fortiden — ejer Menigheden i Raaby et Gudshus, der er værd at værne, og gid det maa være som Grundtvig siger, at

„Husene dog med Kirkenavn
bygte til Frelserens Ære,
hvor han de smaa tog tidt i Favn,
er os som Hjemmet saa kære“.

Bidrag til Kjærby Sogns Historie.

Personalhistorisk Skildring af Chr. Wammen.

Kjærby Bondegaard.

Gml. Nr. 11. Htk. 13-3-3-1.

Skyttegaarden og Bondegaarden.

Htk. 6-4-1-0.

Mtr. Nr. 3.

Htk. 5-7-3-2.

Mtr. Nr. 12.

Vemodig vi stirrer i Kimingen ind,
hvor Solen sank ned under Lide,
mens sagte det hvisker i Aftenens Vind
om Barndommens Dage saa blide.

Guldgaden, den gamle Randersvej, snor sig gennem Kjærby langs Byens Vestside og fortsatte i svundne Tider i nordlig Retning over Kæret og Aæn forbi Vasegaarden ad Mariager til. Det gyldne Navns Oprindelse taber sig længst tilbage i uvis Fortid og dækker maaske over en ironisk Hentydning til de fjerne Tider, da Guldgaden var Byens Hovedgade; thi Guld synes ingen Sinde at have været sanket i Grunker langs dens plørede Hjulspor, hvor for-dum især Byens Gadehuse fandtes.

Vandreren, som for omtrent fyrretyve Aar siden færdedes ad Guldgaden, vilde dog næppe undgaa at lægge Mærke til en temmelig anselig Gaard, som

den Gang laa ved Gadens Vestside nordlig i Byen. Bygningerne lignede vel i alt væsentligt de andre Kjærbygaarde, baade med Hensyn til Bygningsemne og Arkitektur; men Stuehuset og den modsat liggende Ladebygning var længere end Tilfældet var ved de andre Gaarde, og Gaardspladsen kom derved til at danne en aflang rektangulær Firkant. Saaledes saa ved et flygtigt Øjekast Tvillinggaarden „Kjærby gamle Bondegaard“ ud, før den fortæredes af Ilden den 20. Maj 1891. Stuehuset laa mod Nord med en lille Have foran, og det havde i hvert Fald siden 1812 været indrettet til to Beboelser, som vi iøvrigt senere vil vende tilbage til. Fra Gaden førte en Port gennem Østerhusets sydlige Halvdel ind i Gaarden, og gennem en anden Port i Vesterhusets nordlige Halvdel kom man ud i Marken. I de sidste Aar af den gamle „Bondegaard“s Tilværelse laa der tillige inde i Gaarden en Tværlade med en Port paa Midten, som delte Gaarden i en østlig og en vestlig Halvdel. Denne Tværbygning lod en Slippe aaben ind mod Stuehuset, saa man ad denne kunde komme fra Gaard til Gaard uden at benytte Midtporten, og saa var der ogsaa en Gennemgang i det nordøstlige Hjørne mellem Stuehusets og Østerhusets Gavle, hvor igennem man kunde smutte ud paa Gaden; hver af de to Beboelser havde naturligvis en Bagdør ud til Haven og en Hoveddør ud til Gaarden. Noget Billede af den gamle Tvillinggaard i Kjærby findes desværre ikke, og af lignende Gaarde er der næppe mange tilbage.

Vi vil nu gaa ca. halvtredie Hundrede Aar tilbage i Tiden og derfra søge at samle de sparsomme Glimt af „Bondegaardens“ Personalthistorie i ældre Tid. Traadene er i Begyndelsen saare spinkle; men vi kan dog i flygtige Træk følge den gamle Slægt, som allerede den Gang og endnu den Dag i Dag dyrker Fædrenes Ager og drager Plovfuren gennem „Bondegaardens“ Muld. Enkelte dunkle Familiesagn har Folkeerindringen vel fastholdt; men det er dog især

Kirkebøger, Fæsteprotokoller og lignende Arkivalier, som giver nøjere Besked om, hvornaar Vuggen gynge, og Graven kastedes, om Familielivets Indvielse ved Bryllupsfærd og om det gamle Hjems skiftende Fæstere.

Matriklen af 1688 oplyser, at „Bondegaaarden“ den Gang blev skyldsæt for Htk. 13 Td. 3 Skp. 3 Fdk. 1 Alb., medens den i Matriklen af 1664 kun staar for 8 Td. og $\frac{1}{2}$ Fdk. — Saa stor en Opgang synes næppe at kunne skyldes en Hartkornsforhøjelse alene, saa man fristes til at antage en Jordforøgelse. Af Kjærby Bys 14 Gaarde har iøvrigt ved denne Lejlighed 7 faaet mindre og 7 mere Hartkorn end efter Matriklen af 1664.

Som Fæstere af „Bondegaaarden“ finder vi 1688 *Christen Pedersen* og *Niels Pedersen Bonde*. De var omtrent lige gamle, og dette i Forbindelse med Efternavnet synes at tillade den Slutning, at det var to Brødre, hvis Fader har heddet *Peder Bonde*.

Er det monstro denne Peder Bonde eller en endnu ældre Bondegaaardsmand, som Traditionen med Taknemmelighed har bevaret i Folkeerindringen under Navn af „Kræmmeren i Bondegaaarden“? I det særdeles kønne Sagn, at han under vor Deltagelse i Trediveaarskrigen, eller vel snarere i en af vore senere Svenskerkrige, købte Kjærby Sogn fri for Plyndring af de fjendtlige Horder, saa ingen af de vilde Krigere vovede at røve Kvæg eller Gods eller forulæmpe Befolkningen, i Særdeleshed Kvinder og Børn, paa Kjærby Sognegrund, lever han endnu i de gamles Fortælling. Det vilde have været overmaade interessant, om Kræmmerens Ædelmodighed historisk kunde stadfæstes i Navn og Tid.

Christen Pedersen og *Niels Pedersen Bonde* har maaske 1688 været Fæstere af „Bondegaaarden“ i Fælleskab; men de kunde vel ogsaa have haft hver sin Halvdel, skønt Hartkornet anføres samlet. Derom giver Matriklen imidlertid ingen Besked, og nogen Fæsteprotokol for de Kjærby Gaarde, som da hørte

under Mariager Kloster, haves ikke før omkring ved 1720.

Christen Bonde synes ikke at have været gift; i saa Fald maa Hustruen være død allerede før Kirkebogen begynder sine Optegnelser 1693, da den intet ved om hende. Han begravedes 1713 den 3. Søndag efter Paaske, 64 Aar gammel, og maa altsaa være født 1649. Tredie Paaskedag 1710 begravedes »*Christen Bonde den unge*«, som øjensynligt kaldes saaledes til Adskil fra »*Christen Bonde den ældre*«. Hans Alder ved Døden anføres imidlertid ikke og ejheller andre Oplysninger om ham. Han kunde jo tænkes at være Søn af en af de to andre, eller ogsaa, trods Navnet *Christen*, en yngre Broder.

Niels Pedersen Bonde var nogle Aar ældre end Broderen og født 1643. I en saa fremrykket Alder som ca. 51 Aar giftede han sig Dom. 1. Trin. 1694 med *Karen Christensdatter*, som var født 1673 og altsaa den Gang 21 Aar gammel, og der forlyder intet om, at han ved denne Lejlighed var Enkemand; men derfor kunde dette dog maaske gerne have været Tilfældet, saa »*Christen Bonde den unge*« muligvis var hans Søn af et tidligere Ægteskab. Dette faar imidlertid staa hen

Karen Christensdatter fødte ham 1696 en Søn, som 3. Pinsedag døbt med det gamle Slægtsnavn, Peder Bonde. Dom. Rogate, 5. Søndag efter Paaske, 1698 faar de atter en Søn døbt, som de denne Gang kalder Søren; men netop paa samme Søndag 2 Aar senere begravedes Niels Pedersen Bonde, 57 Aar gammel, »som var Søndagen før Chr. Himmelfart 1700«.

Karen sad Enke med sine to Smaadrenge i godt og vel halvandet Aars Tid, saa oplyser Kirkebogen, at Dom. 3. Advent 1701 trolovedes Peder Svendsen, Ungkarl, og Karen Christensdatter, Enken i »Bundgaarden«, og den 5. Marts 1702 blev de viede.

Peder Svendsen er sagtens Broder til Karen Svendsdatter, som 1696 blev gift med Niels Andersen Raj i Kjærby Anneksgaard, og Søn af den Svend Peder-

sen i Rajgaarden, som døde 71 Aar gammel 1705; men iøvrigt faar vi ikke stort mere at vide hverken om ham eller Karen Christensdatter. Skönt hun jo endnu var en ung Kone, forblev Ægteskabet barnløst til Held for Peder og Søren, der saaledes blev ene to om at tage „Bondegaarden“ i Besiddelse.

Ved et Skøde af 22. April 1720 købte Forpagteren paa Hobækgaard i Rugsøe Herred, Jens Mortensen Würf, Kjærby Sogn med Undtagelse Kjærbygaard fra Mariager Kloster gods. Sognedegnen, Christen Jensen i Ørsted, afkøbte ham Kjærby Mølle; men de øvrige Kjærbygaarde erhvervede Godsejer Jens Andersen Brasch til Kjellerup ved et Landstingsskøde af 6. April 1723.

Som Fæstere af „Bondegaarden“ nævnes ved denne Lejlighed baade *Peder Svendsen* og *Peder Nielsen Bonde*. Paa dette Tidspunkt levede Stiffaderen altsaa endnu; men hvor lang Tid efter lader sig ikke oplyse, da hans Død, sagtens ved den fjerntboende Præsts Forglemmelse, ikke er bleven indført i Kirkebogen, og der intet Skifte synes at have været holdt efter ham. Der findes et Fæstebrev af 2. Januar 1734, hvorved Godsejeren paa Kjellerup bortfæster til „*Søren Nielsen Bonde* den halve Gaard i Kjærby, som hans Broder, Peder Bonde, paabor, men nu afstaar paa Grund af Svaghed“. Herved bekræftes, hvad vi iagttog i Landstingsskødet af 1723, at Peder Nielsen Bonde alt tidligt havde været Fæster af „Bondegaarden“s ene Halvdel. Peder Svendsen kan for den Sags Skyld godt være i Live 1734 og endnu sidde ved den anden Halvgaard; men han er dog rimeligvis paa dette Tidspunkt død.

Peder Bondes Svaghed lagde ham imidlertid ikke i Graven den Gang; thi i en Jordebog dateret 21. April 1745 staar han alene anført som Fæster af hele „Bondegaarden“. Paa samme Tid, nemlig 3. Paaske-dag 1745, „begravedes Søren Buunds Moder, 72 Aar gammel“; det maa altsaa være Karen Christensdatter, der som Enke kan have styret Huset for Sønnen Søren,

som vist ikke var gift. Han nævnes ihvert Fald aldrig i Kirkebogen som Ægtemand eller Barnefader, og ej heller hans Død findes indført.

Peder Nielsen Bonde er rimeligvis bleven gift 21 Aar gammel 1717; thi Dom. 15. Trin. 1718 faar han døbt sit første Barn. Hustruens Navn har det ikke været muligt at finde, da de ikke er viede her, fordi hun har været fra et andet Sogn. Kun en eneste Gang er hun indtegnet i Kjærby Kirkebog, nemlig ved sin Død, og da kaldes hun kun Peder Bondes Enke. I Kjellerup Fæsteprotokol omtales hun ikke og ej heller i Skifteprotokollen eller Pantebogen. Vi maa da nøjes med en Gætning paa Grundlag af Opkaldelse, og da hendes Datter i „Bondegaaarden“ lader sit førstefødte Pigebarn døbe med Navnet Anne Cathrine, og de to følgende Døtre begge kaldes Karen, medens den yngste af hendes egne to Sønner hedder Christen, er der nogen Sandsynlighed for, at hun har heddet Karen Christensdatter ligesom sin Svigermoder.

Peder Bonde har været en fremtrædende og ret anset Mand i sin Tid; det fremgaar blandt andet af den Oplysning, Kirkebogen ved hans Død giver, at „han var „Præstens Medhjælper“ og Sognefoged“.

I denne sidste Egenskab optræder han stadig ved Skifteforretningerne i Sognet lige fra 1728 til sin Død som tilkaldt Vidne og Vurderingsmand, og „Præstens Medhjælper“ betyder noget i Retning af Fattigforstander og Medlem af Sognestyrelsen, for saavidt som man overhovedet den Gang endnu kunde tale om nogen saadan.

Det var som en Anelse om kommunalt Selvstyre her i Danmark, der fremkom i en kongelig Forordning, som Frederik den Fjerde udstedte 1708. Amtsmændene fik da Befaling om at lade Herredsfogeden og Provsten foranledige en Slags Sognestyre med Præsten som Leder, og da man ikke altid kunde gaa ud fra, at Sognepræsten sad inde med tilstrækkelig lokalt Kendskab, skulde der som Medhjælpere

vælges tre eller fire af Pastoratets „vittigste“ Mænd. En saadan „vittig“ Mand maa altsaa Peder Bonde have været samtidig med, at han sad inde med Sognets største Gaard. Det var vel næppe store Sager, man i de Tider havde at styre med udover Ansættelse af en „Stodderkonge“, der skulde jage uden-sogns Tiggere væk fra Sognets Omraade, samt Udde-ling af lidt Almissekorn til de allerfattigste; men ud fra disse famlende Forsøg med Sognekomiteér af 1708 udviklede sig efterhaanden med Oplysningen og Frihedstrangen et Folkestyre, som gennem Sogneforstanderskaber 1841 og Sogneraad 1867 naaede frem til lige Valgret for rige og fattige, Mænd og Kvinder ca. 200 Aar efter den første Begyndelse.

Om Peder Bondes Personlighed vides iøvrigt saa godt som intet ud over, hvad man af ovenanførte kan slutte. I sin daglige Færd var han en ædruelig Mand; men dette forhindrede naturligvis ikke, at han ved Lejlighed kunde falde for Tidens almindelige Skødesynd at drukne Søgnedagenes Slid og Gen-vordigheder i det bredfyldte Bæger. Saaledes fortælles der endnu om ham, at naar han kørte til Randers med Korn eller lignende, havde han gerne en af sine Karle med, skønt han under Udkørselen selv passede Tømmen, som han derimod paa Hjemturen overlod til Karlen, medens han selv lagde sig til Hvile paa de tomme Sække i Bagenden af Vognen. Det behøver dog ingenlunde at være et Vidnesbyrd om, at han var særdeles ilde tilredt, men vel nok, at han ikke følte sig ganske ædru og aar-vaagen.

Det var i de Tider, da Børnene endnu som et Udtryk for Ærbødighed tiltalte deres Fader og Moder med „I“, ligesom ogsaa Tyendet følte sig underordnet deres Husbond og Madmoder i en hel anden Betydning end nu om Stunder. Dette Forhold fremlyser vel af en Anekdote om den daglige Husorden i „Bondegaaarden“, hvori det hedder, at det „første Gulv“ i Dagligstuen, den øverste Halvdel, var forbe-

holdt Peder Bonde og hans Kone, medens Børnene og Tjenestefolkene maatte indskrænke deres Bevægelsestrang til det „andet Gulv“, Stuens nederste Halvdel.

Engang havde Peder Bonde været henne at levere en Hest, som han havde solgt, og da han saa kommer hjem, siger hans Kone til ham: „Naa, vor Per, hvordan var saa Skikken der henne?“ „Aa, ligesom her og alle andre Steder, bette Mor“, svarede han. Per var rimeligvis ikke rigtig stolt af Modtagelsen, da man havde skikket ham til Sæde i det nederste Gulv.

Peder Bonde og Hustru havde en temmelig talrig Børneflokk; men kun lidet vides om de fleste af dem. Ældst var *Niels*, døbt Dom. 15. Trin. 1718 og sagtens opkaldt efter Farfaderen, og om hvem en uhjemlet Tradition fortæller, at han blev gift hen til en af Byerne Nordvest for Randers, hvor Familienavnet „Bonde“ lever endnu. — *Karen*, døbt Dom. 14. Trin. 1719, viedes den 15. Juni 1757 til Anders Sørensen i Vester Kondrup. — Saa kommer der en *Kirsten*, døbt Dom. Judica 1722, som straks forsvinder i Taa-gen, — og *Lene*, døbt ved Kyndelmisse 1724, døde allerede 1727 og begravedes Dom. 8. Trin.

Sidse Bonde, døbt Palmesøndag 1726, fik sit Hjem i Kjærby Winthergaard, idet hun den 20. Juli 1766 blev gift med den 9 Aar yngre Rasmus Pedersen Winther; men allerede Aaret efter døde hun barnløs, 41 Aar gammel, og begravedes den 25. April 1767. Om hende siges, at hun var baade køn og god; hver Søndag og Helligdag gik hun saa vidt muligt i Kirke og sang med sin smukke Sangstemme saa hjerteligt de gamle Salmer, at Erindringen derom lever endnu.

Dom. 1. Epifanie 1728 begravedes Peder Bondes 2 Dage gamle Datter, som næppe er bleven døbt, og samme Søndag 1729 fik han atter døbt en *Lene*, som kun blev 16 Aar gammel og begravedes Dom. 2. Epifanie 1743. — *Anne Pedersdatter Bonde*, døbt Dom. 2. Trin. 1731, vil vi gemme til sidst, og den yngste af Flokken, som hed *Christen*, og blev døbt Dom. 3. Paaske 1735, vides der intet om, saa han maaske er

død som Barn. Den gamle Sognefoged, *Peder Nielsen Bonde*, blev 71 Aar gammel og havde altsaa naaet Støvets Alder saa godt og vel, da han Dom. 10. Trin. 1767 stedtes til Hvile oppe paa Kirkegaarden, og 3 Aar senere, nemlig Dom. 22. Trin. 1770, begravedes ogsaa hans Enke, 77 Aar gammel. Datteren Anne var imidlertid allerede nogle Aar forud bleven gift med *Niels Jensen Skøt* af Randers; de blev viede den 12. November 1761, og Aaret før sin Død overlod Peder Bonde dem saa Gaarden, idet Fæstebrevet til de unge, dateret den 14. September 1766 oplyser, at „*Niels Jensen Schiøtz*, barnfødt paa hans Majestæts Gods udi Meilby og med rigtig Pas fra højædle og velbaarne Hr. Conferentsraad og Amtmand, *Dütleff Trappaul*, findes forsynet, fæster en Gaard i Kjærby, som Peder Nielsen Bonde nu paabor og i Fæste haver — dog at han først efter Peder Nielsen Bondes Død, hvis Datter, *Anne Pedersdatter*, han har til Ægte, Gaarden maa tiltræde og bebo. — Htk.: 13-3-3-1.“ Desværre findes der ingen Skifteforretninger efter Peder Bonde eller hans Hustru, og ej heller efter ældre Medlemmer af Familien, saa vi derigennem kunde faa et Indblik i „Bondegaaarden“ fra den ældre Tid.

Ved dette Giftermaal gaar altsaa den gamle „Bondegaaard“ over paa Bondefamiliens Kvindeside, og Slægten fortsætter under Navnet Skjødt, der iøvrigt efterhaanden er stavet paa ret forskellig Maade. I Kirkebogen staar der ved Vielsen 1761 Skøt, men i Fæsteprotokollen 1766 Schiøtz; senere forekommer endvidere Former som Skytte, Skiøtte, Schiøt, Schut, indtil man i vore Dage er blevet staaende ved Skjøtt og Skjødt.

Varianter af Familienavnet Skytte forekommer i de fleste Egne af Landet og har sagtens oftest Oprindelse fra en eller anden Herregaardsskytte, ligesom maaske ogsaa her i Randerseggen. Der synes at være i hvert Fald nogen Sandsynlighed for, at Skjødtfamilien i Kjærby stammer fra den *Niels Pedersen*

med Tilnavnet *Skjødt*, som i Tiden omkring 1700 i nogle Aar havde Ansættelse som Skytte paa Dronningborg, der ejedes af *Peter von Sprechelsen* fra ca. 1662 til hans Død 1706. — Den 25. November 1705 var *Niels Skytte* om Morgenens Kl. 4 inde hos sin Husbond for at faa Besked om Dagens Gerning, og von Sprechelsen gav ham saa, som han plejede, en Morgendram af Brændevinsflasken. Længere op ad Dagen følte han sig syg og lammet i højre Side, og da han aldrig kom sig ganske for denne Lammelse, en Tid endogsaa var meget elendig, fremstod snart den Tanke hos ham, at Brændevinen uden von Sprechelsens Vidende havde været forgiftet af Husholdersken paa Gaarden, *Bodil Steens*, som han enedes daarligt med. Senere træffer vi *Niels Skjødt* som kgl. Skovrider over Skovene Nord for Randers, der iøvrigt kun bestod af Serups Lund ved Bjellerup Ladegaard og nogle faa Træer ved Terp; men „kgl. Majestæt, salig og højlovlig Ihukommelse, haver af sær kgl. Naade hannem dertil allernaadigst beskikket formedelst han af den famøse *Bodil Stens*, som tjente begge afgangne von Sprechelsen i Randers, var tilbragt Gift, som sidder ham endnu i Lemmerne“. — Endnu 1731 levede *Niels Schiøt*, som han her kaldes, i Skovriderstillingen; men han er da en gammel Mand og sagtens ikke langt fra Graven¹⁾.

Skjødtfamiliens Nedstamning fra denne Dronningborgskytte er ganske vist kun en Hypotese; men *Niels Jensen Skjødt* i Kjærby er dog muligvis hans Sønnesøn og opkaldt efter ham; thi Fæstebrevet oplyser jo, at han er født i Mejlby, og under 1728 hedder det i dette Sogns Kirkebog, at „Dom. 2. Trin. blev *Jens Skjøt* af Mejlby hans Søn døbt i Linde Kirke og kaldet *Niels*. Den unge *Peder Skjøtes* Hustru

¹⁾ Se iøvrigt om denne *Niels Pedersen Skjødt*: G. Stemmann og Grandjean i „Randers Amts hist. Samfunds Aarbog“ 1908 Pag. 76 og 1909 Pag. 122, hvorfra ovenstaaende Oplysninger om ham er laante.

holdt ham over Daaben, og med hende var Jens Andersens Hustru; de andre Faddere af Mejlby“. —

Det er ovenfor berørt, at „Bondegaarden“ som oftest har været drevet som to Halvgaarde, saaledes f. Eks. af Peder Bonde og Stiffaderen, Peder Svendsen; men senere anføres førstnævnte at være Fæster af den hele Gaard, og dette var ogsaa i Begyndelsen Tilfældet med Niels Skjødt, indtil han 1772 den 24. April, sagtens for at sikre Slægten Besiddelsen af hele „Bondegaarden“ i Fremtiden, overlod dens ene Halvdel til sin da tiaarige Søn, Peder Nielsen Skiøth, og underskrev Fæstebrevet paa hans Vegne.

I Niels Skjødts Tid kom de store Landboreformer: Hoverireglementet under Struense i Følge Forordninger af 20. Februar 1771, hvorved Hoveriet blev nøje fastsat for hver enkel Gaard, Kjørbyjordenes Deling og Hartkornsudligningen samme Aar, Stavnsbaandets Løsning af 20. Juni 1788 og den efterfølgende egentlige Udskiftning. Ved disse Lejligheder bliver „Bondegaarden“ behandlet som en Dobbeltgaard, hver Halvdel med Htk.: 5-2-2-2, og i Hoverireglementet hedder det, at Niels Skjødt i Følge sine Fæstebreve svarer Hoveripenge af den halve Gaard; men af den anden halve Gaard er han pligtig aarlig at yde 88 Gangdage og 44 Spænddage, hvoriblandt 10 Dage med Plov. Det falder da ganske i Traad hermed, at han ved sin Død har en Gaard lig de andre Kjørbygaarde til hver af sine to Sønner.

Niels Skjødt var en stille og tilbageholdende Mand, rolig i sin Optræden og vellidt af alle. Nu og da optræder han som Vidne og Vurderingsmand ved Skifteforretninger, men ikke saaledes til Stadighed som Peder Bonde, og han synes næppe selv at have eftertragtet nogen særlig Førerstilling frem for de andre Bymænd, hvad hans Stilling som Byens største Gaardmand dog ellers let kunde give Anledning til. Traditionen siger, at han efter Tidens Lejlighed var en dygtig Landmand og især drev mere med Svinehold, end man ellers var vant til i Kjørby Rundt

omkring i den store Gaardsplads var anbragt Svine-truge, da Svinene havde Adgang til at gaa ud og ind, som de selv vilde. Det kunde hænde, naar Skoleholderen havde Skole i „Bondegården“, og Børnene i deres Fart ud og ind glemte at lukke Døren, at en og anden af Grisene gjorde sig et Ærinde ind i selve Dagligstuen. Et saadant Grisebesøg yndede Niels Skjødt dog ikke og gik derfor ganske sindigt og lukkede i, saa ofte Døren blev staaende, uden at vredes over Ulejligheden; men han glemte heller ikke at uddele Anerkendelsens Ros til de mere pligt-opfyldende af de især urolige Drengene: „Du er en „villele“ Dreng“, sagde han, „at du lukker Døren efter dig!“ — Som gammel Mand erindres han gerne gaaende i en næsten fodsid Kavaj af ufarvet Vadmel, og om Vinteren var han kuldkær og vilde gerne sidde i Halmstolen bag Kakkellovnen.

Det skete i de Tider ikke sjældent, at Natmands-folk eller Rakkere, som man her kaldte dem, enkelt-vis eller i mindre Flokke, baade Mænd, Kvinder og Børn, kom „skøjende“ til Kjærby med Glarkiste og Tiggerpose. Flaaning af selvdøde Dyr og den sidste Vennetjeneste, man ved „Helmistider“ ydede de gamle udlevede og udslidte Øg, var „uærligt“ Arbejde, som man overlod Natmandsfolkene, og de gamle fortalte om saadanne Besøg af baade Himmerlands-rakkere og Fjendsherredsrakkere ¹⁾).

I Kjærby Kirkebogs Daabsliste ser man, at Paaske-dag 1785 fik Natmanden, Christen Mikkelsen af Fly og Kone, Ane Jensdatter, døbt i Kjærby Kirke en lille Pige med det smukke Navn Elsebeth, som da var ganske ukendt her, men senere er blevet omvendt nogle Gange, efter at den lille Natmandspige forlængst er glemt. Fødselen skete hos Niels Skjødt i „Bondegården“, hvor man efter almindelig Sædvane havde

1) Se iøvrigt om disse Forhold: Dyrhund: „Tatere og Natmandsfolk“. — Evald Tang Kristensen: „Det jydsk Almueliv“. — Anton Gaardboe: „De sidste Natmandsfolk i Vendsyssel“ og „Himmerlands Rakkere —“ m. fl.

redt til de foragtede fremmede paa Dagligstuens Gulv, og om Morgenens saa Sønnen, Jens Skjødt, at Natmandskonen var i Færd med at putte det nyfødte Barn ned i Vandpøsen ved Gaardens Mødding. Jens mente, at Barnet skulde druknes, og raabte derfor i stor Forfærdelse om Hjælp mod en saadan Umenneskelighed; men Rakkermoderen sagde ganske sindigt: „Nej, Faar, det skal ikke druknes, det skal hærdes!“

Det har sagtens ikke været helt let at faa Fadere til den lille uskyldige Elsebeth; men ligesom hun er født i Byens største Gaard, er det alligevel nogle af Byens „bedste“ Mænd og Kvinder, som frembærer hende, nemlig Jens Møllers og Peder Justsens Hustruer, Karen Svendsdatter og Kirsten Espersdatter, samt Jens Raj og Byens Skoleholder, Christen Svendsen, og Christen Brix, alle tilhørende Gaardmandsstanden; thi disse kunde jo dog bedre trodse Fordommen uden Fare for at tabe deres Anseelse end den Del af Befolkningen, som stod lavere paa Samfundstigen.

Niels Skjødt og Anne Pedersdatter Bonde havde i deres Ægteskab 2 Sønner og 4 Døtre, af hvilke dog 2 Piger, der begge hed Karen, døde i Barnealderen; 4 Børn opnaaede altsaa den voksne Alder, nemlig: Peder Bonde, født 1762; Anne Cathrine, født 1766; Jens Skjødt, født 1768, og Kirsten, døbt Dom. Trin. 1776. Præsten har glemt at indføre Anne Cathrines Daab i Kirkebogen, og ejheller ved senere Lejligheder giver Kirkebogen nærmere Oplysninger om hende; men det fremgaar af Skifteprotokollen, at hun var Datter af Niels Skjødt i „Bondegården“. Det er altsaa urigtigt, hvad der anføres under „Anneksgården“ Pag. 18, at hun ikke var født i Kjærby.

Den 14. Juli 1786 blev *Anne Cathrine* gift med *Niels Svendsen* i Kjærby Anneksgaard; men hun døde, kun 25 Aar, efter at være bleven Moder til 3 Børn. Anne Cathrine begravedes den 26. Januar 1792, og allerede den 6. Juli samme Aar blev Søsteren, *Kirsten Nielsdatter Bonde*, Niels Svendsens anden Hustru.

Hun var da i Henhold til hendes Daab 1776 kun 16 Aar gammel, medens Brudgommen var 20 Aar ældre. Ved hendes Død 1848 siges hun rigtignok at være født 1774 og altsaa ved sin Vielse 18 Aar gammel; men dette beror sagtens paa en Fejlhuskning. Ogsaa Kirsten blev Moder til 3 Børn, og trods hendes unge Alder og den store Aldersforskel har hun efterladt sig et smukt Eftermæle baade som Hustru og Moder.

Niels Skjødt og Anne Bonde opnaaede begge en høj Alder og fulgtes saa kønt ad baade i Liv og Død, idet de begge sov hen omtrent samtidig 1812, — han den 25. April, 84 Aar, og hun den 2. Maj, 81 Aar gammel, og Kr. Himmelfartsdag blev de begravede tilsammen. De to Sønner fik hver sin Halvdel af den gamle „Bondegård“; *Peder Bonde Skjødt* havde jo allerede faaet Fæstebrev paa sin Halvdel under Faderens Formynderskab 1772, og den 10. Oktober 1812 hedder det i Fæsteprotokollen: „*Jens Nielsen Skjødt*, barnfød i Kjærby, fæster den Halvgaard i Kjærby (den halve „Bondegård“), som hans Fader Niels Skjødt fradøde —.“

Skiftet efter den gamle Niels Skjødt og Anne Pedersdatter afholdtes i Følge Kjellerup Gods Skifteprotokol den 14. November 1812. Det var lige ind under Statsbankerotten 1813; Englandskrigens Dyr tid bragte mange Mennesker til Betlerstaven, og Bondegårdsfamilien maatte naturligvis ogsaa føle de økonomiske Vanskeligheder; men alligevel bliver man noget overrasket ved at se Skiftets Resultat: Boet vurderedes til 130 Rd. 5 Mk., men maatte erklæres fallit, da de afdødes Begravelse havde kostet 160 Rd. — Armoden var dog næppe saa gabende, som den ser ud til, og man mærker ej heller senere til stor Fattigdom i Bondegården.

Som ovenfor omtalt vedblev dog den gamle „Bondegård“ i Bygning at være en Tvillinggaard indtil Branden 1891, og derefter fremstod den nuværende „Bondegård“, beliggende nogle faa Favne Vest for den gamle Plads, og „Skyttegården“ lidt længere

mod Syd. Ganske lige store blev de to Gaarde dog ikke; thi den gamle vilde, at Sønnen *Jens Skjødt*, som var opkaldt efter Farfaderen, skulde have den største Halvdel; det nye Hartkorn viser da ogsaa, at „Skyttegaarden“, nuværende Mtr. Nr. 3, skyldsattes for Htk. 6-4-1-0, medens den nye „Bondegaaard“, nuværende Mtr. Nr. 12, blev en Ubetydelighed mindre, nemlig Htk. 5-7-3-2.

Fra 1812 huser den gamle „Bondegaaard“ altsaa atter to Hjem, saaledes som vi har set, det ogsaa før i Tiden havde været Tilfældet, og i Løbet af godt og vel det følgende Halvaar havde hver af Brødrene fundet sig en Kone. *Jens Skjødt* boede i Stuehusets østlige Halvdel og havde til Udhuse Laden mod Øst langs Gaden og ligeledes den østlige Halvdel af den temmelig lange Lade mod Syd. *Peder Bondes* Del blev saaledes Stuehusets vestlige Halvdel, Vesterhuset og Sydladens vestlige Halvdel.

Saa gaar Livet sin Gang. Kirkebogens Vielsesliste oplyser, at Dom. 4. Trin. 1812 viedes *Peder Bonde* »*Skytte*« og *Ane Marie Jensdatter*, og næstfølgende 13. November viedes *Jens* »*Skøtte*« og *Karen Christensdatter*. De to Brødre havde ingenlunde forhastet sig med at indtræde i Ægtestanden, eftersom *Peder Bonde* netop da rundede de halvtredsindstyve, og *Jens Skjødt* var 44 Aar gammel; men deres Hustruer havde ogsaa tilbagelagt deres første Ungdomstid, idet de var fødte henholdsvis 1774 og 1780.

Ane Marie, der undertiden omtales under Navnet gammel Marie, var fra Haslund, Syd for Randers, og efter de gamles Vidnesbyrd var hun Søster til *Peder Jensen* (Bødker), hvis Enke *Karen Bødkers* paa den Tid boede i Kjærby Kirkehus. *Karen Christensdatter*, *Jens Skjødts* Kone, var fra Valsgaard Sogn i Himmerland og Datter af *Christen Nielsen* og Hustru, *Karen Christensdatter*, i Hjertritsdal Vandmølle. En lidt yngre Broder til hende, *Christen Christensen Villadsen*, blev senere Møllefæster i Kjærby Mølle og gift med en Datter af den fore-

gaaende Møller, *Peder Christensen Willadsen*. Kjærby Kirkebog oplyser endvidere, at den 29. April 1830 døde 80 Aar gammel Karen Christensdatter, Enke efter Christen Nielsen i Hjerriksdal Vandmølle, „som opholdt sig hos hendes Svigersøn, Gaardmand Jens „Schütt“ i Kjærby“; det er altsaa deres Moder, der havde samme Navn som Datteren.

Indtil Branden 1891 fandtes bag Ovnene i Jens Skjødts Beboelse en Stue, som kaldtes Bødkerkonens Kammer, og der boede i nogle Aar en gammel Kone, hvis Navn i vore Dage næppe nok huskes mere, fordi hun aldrig hed andet end *Bødkerkonen*. Det følgende Slægtled i „Skyttegaarden“ mente, at hun paa en eller anden Maade tilhørte Familien, siden hun boede hos dem, men vidste dog intet derom. De gamle nu afdøde, som var Børn i Trediveerne, huskede hende som saadan en rar og fornøjelig gammel Kone. Smaapigerne fra Byen vilde gerne ind til hende i Mørkningen; thi der maatte de danse og lege, synge og sludre, saa meget de vilde, og hun havde ofte noget godt til dem. I Stuen stod en Alkoveseng samt en Egetrædragkiste, og der var ogsaa flere Smaating efter hende, som siden fandtes i Gaarden. Traditionen ved ogsaa at fortælle, at hun havde været gift med en Anders Bødker, sagtens en Slægtning af „gammel Marie“; men Kirkebogen oplyser kun, at hun hed *Ane Christensdatter*, var Enke og Indsidder hos Gaardfæster Jens Skjødts og døde 86 Aar gammel den 13. Marts 1843.

Familieskabet hænger dog saaledes sammen, at Bødkerkonen, Ane Christensdatter, var Søster til Peder Christensen Willadsen i Kjærby Mølle og ligeledes til Jens Skjødts Svigermoder, Karen Christensdatter, og altsaa hans Kones Moster, og derfor er hun saa efter Søsterens Død i 1830 kommen til at bo i hendes ledige Aftægtsstue som barnløs Enke. Ove Kirkebog oplyser, at Peder Christensen Willadsen var Søn af Fæster under Ovegaard, Christen Willatzøn i Kelstrup, Ove Sogn, og døbt Dom. 2. Paaske 1761,

og samme Christen Willatzøn fik Dom. 6. Paaske 1757 døbt Datteren Anne, hvilket netop stemmer med Bødkerkonens Alder. Karen Christensdatter var født 1750, men synes ikke at være døbt i Ove Kirke. Sognefogden ved ifølge Herreds Skifteprotokollen 1843 ikke af „andre Arvinger efter Ane Christensdatter hos Jens Schiødt at sige end *Christen Willadsen* i Kjærby Mølle; men da Jens Schiødt i 10 Aar har huset Enken og nu bekoster hendes Begravelse, extraderes Boet ham, ca. 13 Rdl. Værdi.“ Det er som Børneven Bødkerkonens Minde er bevaret, og derfor bør hun ogsaa erindres her.

De to Broderfamilier i „Bondegaarden“ kom godt ud af det med hinanden trods ret store Forskelligheder i Sindelag og Væremaade og det i mange Henseender vel nok noget ubehageligt nære Naboskab. Saa godt synes endog Samlivet at have været, at vist ingen af de to Brødre kunde ønske eller tænke sig Boligforholdene ordnede paa anden Maade, skønt de vel nok gik og kævledes lidt engang imellem, saaledes som Søskende ofte gør det uden egenlig at mene noget ondt dermed. Efterhaanden voksede de sig næsten sammen som een stor Familie og Børnene som en stor Søkendeflok i „Bondegaarden“s patriarkalske Hygge.

Peder Bonde var jo den ældste og kunde saaledes gøre Fordring paa Førstefødselsretten; men Jens Skjødt synes at have været den klogeste, og han var i hvert Fald den besindigste. Ligesom Faderen var han faatalende og tilbageholdende, stille og støt, solid og bestemt i hele sin Færd, men overmaade velvillig og vellidt af alle. Broderen talte derimod meget og holdt nok af en lun Passiar; han var en godmodig og skæmtsom Natur, der kunde spinde en fornøjelig Ende om en ringe dagligdags Begivenhed og forlene Fremstillingen med harmløs Flugt og Farve.

De to Broderkoner var lige saa forskellige som deres Mænd, men dog vist nærmest i omvendt Orden, idet Karen Skjødt var en meget talende Natur, ilter

og virksom, medens Marie Bondes Færd var mere stilfærdig, besindig og lun. Hun synes at have været som den gode Aand i „Bondegaaarden“, der evnede at sprede og fordele enhver truende Uvejsky, inden den blev ladet til Udbrud, saa Fredens blide Solskin kun sjældent fordunkledes af Misforstaaelsens Taage. Til Gengæld var hun næppe saa aaben og ufordulgt som Karen, for hvem Diplomatiens krinkelkrogede Stier var temmelig ukendte.

Jens Skjødt og Karen havde i deres Ægteskab to Sønner og to Døtre, af hvilke Niels fødtes den 27. Februar 1814, Christen den 30. September 1815 og Ane den 10. Maj 1818, medens deres yngste Barn, der ligesom Moderen hed Karen, blev født i April 1820, men døde den 12. December samme Aar.

Peder Bonde og Marie havde den store Sorg at miste deres eneste Barn, Sønnen Niels Pedersen Skjødt, der var født den 17. November 1813, men døde kun 18 Aar gammel den 12. December 1831. De tog da til sig Maries Broderdatter, *Zine Pedersdatter (Bødker)*, fra Kirkehuset, og hun blev deres Arving.

Peder Bonde døde 70 Aar gammel den 13. Januar 1833, og Aaret efter den 12. December giftede Zine sig med ovennævnte *Niels Jensen Skjødt* af den gamle „Bondegaaard“s anden Halvdel, „Skyttegaarden“, som denne nu efterhaanden kom til at hedde. „Gammel Marie“, Peder Bondes Enke, levede endnu nogle Aar som Aftægtskone i „Bondegaaarden“, der altsaa beholdt det gamle Navn; hun døde den 27. December 1839 og blev saaledes 65 Aar gammel. Den næste af de gamle, som maatte af Sted, blev Karen Christensdatter; ogsaa hun var omtrent 65 Aar, da hun døde den 9. Februar 1845, og endelig som den sidste og ældste af Firkloveret listede ogsaa gamle Jens Nielsen Skjødt af den 3. Maj 1853 efter at have opnaaet den høje Alder af 85 Aar.

Allerede en halv Snes Aar forinden havde han overladt „Skyttegaarden“ til sin anden Søn *Christen*

Jensen Skjødt, som den 23. September 1843 holdt Bryllup med *Ane Elisabeth Svendsdatter* fra den nu udstykkede „Svendsgaard“, Mtr. Nr. 10, beliggende lige Nord for „Bondegaarden“, der saaledes atter var beboet af to Brødre. Det var iøvrigt et Dobbeltbryllup, idet Søsteren *Ane* fra „Skyttegaarden“ samme Dag blev gift med *Ane Elisabeths* Broder, *Niels Svendsen*. Hun blev saaledes Kone i „Svendsgaard“ og Barn-domshjemmets nærmeste Nabo.

Og atter ruller Tidens Hjul igennem en Aarrække, i hvilken det ovenfor skildrede patriarkalske, broderlige Samliv fra Fædrenes Tid fortsættes uforandret i den gamle „Bondegaard“. Begge Brødrene var efter Tidernes Forhold den Gang dygtige og virksomme Mænd, der dyrkede den fædrene Jord med saa megen Fremsynethed, som man efter Omstændighederne kunde vente i en afsides beliggende Landsby under Fæsteforhold.

Niels Skjødt mindede i sin ydre Fremtræden en Del om sin stilfærdige Fader og holdt sig helst hjemme, medens *Christen Skjødt* havde arvet noget af Moderens livlige Væsen. Mere end Broderen deltog han i Livet udadtil; han handlede gerne med Heste og forstod baade at vurdere og værdsætte dem, og han var ogsaa i en Aarrække Sognefoged. Hjemme i den gamle „Bondegaard“ kunde det for en uindviet godt se ud til, at *Christen Skjødt* raadede for det hele. *Niels Skjødt* kunde ikke nær hamle op, naar det gjaldt om at faa noget sagt i en Hurtighed; men det betød altsammen ingenting. Brødrene kendte godt hinandens Ejendommeligheder og enedes i Virkeligheden udmærket, og det samme var Tilfældet med deres Koner og den store Børneflokk, der daglig legede og tumlede sammen som i et fælles Hjem.

Zine hørte ligesom *Fasteren* til den varsomme Type, der lunt vejer Ordene og ikke siger alt, hvad de tænker, medens *Ane Elisabeth* maaske havde nogen Lighed med *Karen*, men dog med en mere stilfærdig Fremtræden. Smaafolk sagde om *Ane Elisabeth*, at

hun var en godgørende Kone med et følsomt Hjertelag over for alle trængende, og Christen Skjødt havde altid et venligt Ord til Børnene og samlede dem op at køre, naar han mødte dem paa sin Vej. En ikke ringe Indflydelse fik Christen Skjødt efterhaanden paa Sognets Fællesanliggender, sagtens fordi man stiltiende indrømmede, at han var en af dem, der egnede sig bedst til at føre an.

Christen Skjødt og *Ane Elisabeth* i „Skyttegaarden“ havde 2 Sønner og 5 Døtre; men deres ældste Barn, Datteren *Ane*, døde som lille. Den 7. August 1845 fik de atter en Datter, som efter Farmoderen kom til at hedde *Karen*, og hende fik de Lov at beholde.

De gamle mindedes denne *Karen Skjødt* med megen Venlighed og sagde, at hun var baade god og køn. En Ungdomskærlighed, som Forældrene ikke syntes om, gav Anledning til, at *Karen* kom til en Slægting i Stenild Vest for Hobro, og der blev hun senere Gaardkone og tilbragte Resten af sit Liv; men altid bevarede hun en varm Kærligheds-længsel efter Barndomshjemmet og sin Fødeby. Kun 40 Aar gammel døde hun fra Mand og Børn den 15. September 1885 og ligger begravet paa Stenild Kirkegaard langt borte fra sine Længsels kæreste Egne.

Ane Skjødt, født den 23. Juli 1847, blev gift med Gaardmand Esper Andersen i Kjærby og blev altsaa boende i Hjembyen.

Karen Marie Skjødt, født den 20. December 1850, erindres fra Børneskolen endnu af de ældre som en god, opvakt og lærenem lille Pige; men hun blev kun 12 Aar gammel og døde den 18. Juni 1863, og endnu en Datter, *Christine Skjødt*, født den 13. Maj 1853, blev Gaardkone i Vindblæs Sogn.

Den yngste af de 2 Sønner, *Svend Skjødt*, født den 3. Februar 1856, døde i Kjærby som en yngre Mand den 5. Januar 1900 fra Hustru og flere smaa Børn.

Jens Christensen Skjøtt (saaledes skrev han og nu hans Børn Navnet), var født den 27. Juli 1849.

Efter at Faderen var død 58 Aar gammel den 29. Juni 1874, fik han Hjemmet og giftede sig den 29. Oktober 1878 med Kirsten Marie Christensen fra Kjærby Nøragergaard. Ane Elisabeth overlevede sin Mand i godt 8 Aar; hun blev 66 Aar gammel og døde den 21. December 1882. Jens Skjøtt og Kirsten levede tilsammen i henimod fyrretyve Aar og opdrog

Kirsten Marie Christensen og Jens Christensen Skjøtt,
Skyttegaarden.

en flink og sympatetisk Børneflokk, af hvilke en Søn bærer Farfaderens Navn og fortsætter Slægten i det gamle Fædrenebo.

Da jeg som fremmed første Gang traadte ind i dette Hjem, saa jeg for mig en Bondemand lidt under Middelhøjde, nærmest lille og tynd, rask og livlig i Ord og Vendinger, men hele Skikkelsen præget af Personlighed og Energi — samt en noget fyldig Kone med et endnu kønt og velformet Ansigt. Rolige

og regelmæssige Træk, et Par kloge forskende Øjne sammen med sindige og beherskede Ord og Bevægelser vidnede om en fast og retsindig Karakter — og saaledes var Jens Skjøtt og Kirsten.

Hun talte ikke meget ved enhver Lejlighed; men just derfor blev hun hørt, naar hun endelig sagde noget. De var stolte af at være Bønder og kunde vist aldrig have ønsket sig en anden Stilling i Samfundet. Ikke Stads og Skrud eftertragtede de for deres eget Vedkommende; men det jævne og solide fra Fædrene nedarvede var deres Maal og Stolthed. De elskede deres Hjem og den By, hvor alle deres Livsdage henrandt, og det var denne Hjemkærlighed, der laa bag ved Jens Skjøtts skæmtsomme Ord: „Kjærbyerne er flinke Folk“.

Jens Skjøtt var ikke saa lidt af en Handlingens Mand, Bymændene saa op til ham med Tillid, og hans Ord havde Vægt iblandt dem. Saavel det stedlige Andelsmejeri som ogsaa Brugsforeningen, Vandværket og hvad andet nyttigt, der i hans Tid kom frem til Gavn og Bedste for Byen, peger da ogsaa i Retning af hans Fremsyn og Initiativ.

I sine sidste Aar var Jens Skjøtt en svag Mand, angrebet af en snigende Lammelse, der omsider gjorde ham hjælpeløs som et lille Barn, og saaledes sov han hen 67 Aar gammel den 15. Januar 1917. Kirsten plejede ham saa trofast Dag og Nat, at det udtømte hendes Livskraft. Han kunde slet ikke undvære hende, og hun veg sjældent fra hans Leje. Halvtredie Aar senere, den 13. Juli 1919, lukkede hun sine Øjne, 61 Aar gammel. Nu hviler de begge paa Kjærby Kirkegaard tæt udenfor Vaabenhusdøren.

Niels Jensen Skjødt og *Zine Pedersdatter* boede altsaa i den nye »*Bondegaard*«, og der var ogsaa en Børneflokk, som vi vil følge uden for Hjemmets Port.

Peder Bonde, som i Virkeligheden hed *Peder Nielsen Skjødt*, var født den 16. August 1835. Det har sagtens været Tanken, at han skulde fortsætte Livet i „*Bondegaarden*“; men dette blev dog ikke Tilfældet,

da han giftede sig ind i en Gaard i Hem Sogn. Der døde han som en gammel Mand omtrent samtidig med sin tredie Hustru; de blev ligesom hans Oldeforældre begravede sammen paa een Dag.

Karen Marie, født den 8. Juni 1828, blev gift med Gaardfæster Jens Møller i Kjærby Havbæk, og hun fik derved sit Hjem i den Gaard, hvor ogsaa hendes Mormor, den gamle Karen Bødgers i Kirkehuset, var født.

Søsteren *Karen*, født den 30. November 1837, kom til Falslev, hvor hun blev gift med Enkemand, Gaardmand og Sognefoged Niels Madsen, som var 15 Aar ældre end hun selv. „Da de kørte ud af Kjærby med mig“, sagde hun senere, „græd jeg mine modige Taarer og troede næsten, mit Liv havde Ende; men jeg har haft mange gode Dage i Falslev“.

Ane Marie, født den 11. Februar 1841, blev gift med Mads Qvortrup i Kjærby Anneksgaard.

Saa var der endnu *Ane Kirstine*, født den 4. Marts 1839, og hende har vi gemt til sidst, fordi det blev hende, der beholdt Hjemmet. Først i en Alder af 32 Aar giftede hun sig med *Knud Jensen*, Søn af Jens Knudsen i den gamle nu nedlagte „Smedegaard“, Mtr. Nr. 2, og med ham rykkede altsaa en ny Mandslæggt ind i „Bondegaaarden“.

Det var den 24. Juni 1871, at *Ane Kirstine* og *Knud Jensen*, som allerede var en gammel Karl paa 41 Aar, holdt Bryllup og overtog Styret i „Bondegaaarden“, medens de gamle som Aftægtsfolk blev boende hos dem. Zine Pedersdatter (Bødger) døde den 26. Maj 1877 og blev 71 Aar gammel; men Niels Skjødt havde endnu en god Stund tilbage, inden en tragisk Død indhentede ham ved den gamle „Bondegaaard“s ovenfor omtalte Brand den 20. Maj 1891. Ilden opkom ved Børneleg, og den gamle 77-aarige Mand var i god Behold kommen ud; men da ingen mere kunde trænge ind i Bygningen, var han borte. Han maa være kommen i Tanker om et eller andet, som for enhver Pris skulde reddes; men hvad det

har været, er en Hemmelighed, han tog med sig i Graven. Da Ilden spærrede Udgangen for ham, var han tyet ind i Bagerovnen og havde lukket Lugen efter sig. Der fandtes han, kvalt af Røgen og Varmen, Ingen ved, hvad han har lidt i sin sidste Stund.

Da Knud Jensen i en fremrykket Alder blev Mand i „Bondegaarden“, blev der sagt, at han vilde næppe

Knud Jensen og Ane Kirstine Skjøtt, Bondegaarden.

opnaa at faa nogen Hjælp af sine Børn; men det slog dog ikke til. Han og Ane Kirstine drev selv deres Gaard i henimod 35 Aar, hvorefter de overlod den til et af deres syv Børn, og saa havde de gamle endda en god Aftenstund tilbage. Knud Jensen døde 86 Aar gammel den 31. Januar 1917 og Ane Kirstine den 19. December 1925, næsten 87 Aar.

Den gamle Veteran, Knud Jensen, blev født i „Smedegaarden“ den 9. Juni 1830. Faderen er allerede ovenfor nævnet, og Moderen, *Mariane Espersdatter*,

døde fra ham, da han kun var et Barn paa syv Aar; men Knud fik alligevel en lykkelig Bardomstid sammen med en god og trofast Stifmoder, *Ane Kirstine Christensdatter Smidt*, Datter af den i Kjørby Annaler velbekendte gamle Styrmand, *Christen Nielsen Smidt*.

Sine Ungdomsaar tilbragte han i Hjemmet, hvor han i Forening med yngre Søskende hjalp Forældrene med Gaardens Drift, indtil han 1853 i 16 Maaneder maatte til Kiel for at lære Soldatertjenesten. Herefter var Knud atter nogle Aar i Hjemmet; men 1864 blev han indkaldt sammen med en Broder og saa mange andre brave Ungersvende for at værgе Thyras gamle truede Vold.

Det blev den store Begivenhed i Knud Jensens Liv, og Minderne om, hvad han her kom til at leve med i, hørte stedse til hans allerkæreste, som han gerne vilde fortælle om. Det var ikke stortalende Ord, man fik at høre; thi saadanne laa slet ikke for denne rolige og støtte Mands Karakter; men jævnt og stilfærdigt skildrede han sine Indtryk, saaledes som de under selve Begivenhederne havde fæstnet sig hos ham, medens Begejstringens Ild saa umiskendelig farvede det gamle, smukke Ansigt med en hellig Glød, der uvilkaarlig maatte gribe enhver, som hørte derpaa.

Faa Dage før Knud Jensens Død sad jeg i Aften-skumringen ved hans Seng og talte med ham for sidste Gang. — „Jeg er egentlig ikke syg“, sagde han, „men jeg er saa træt og kan ikke holde mig varm. Min Tid er vel ikke lang; men jeg ligger og taler med Vorherre derom og beder mit Fadervor hver Dag, og derfor er jeg slet ikke angst for Døden“ — Saa gled Tankerne lidt efter lidt ligesom ad vante Veje halvtredsindstyve Aar tilbage og standsede ved 1864:

„Ja, det var omtrent ved denne Tid, at jeg blev indkaldt til Krigen. Den 18. Januar mødte jeg sammen med mange andre i København, hvor der gik nogle Dage med Udlevering af Vaaben og Munderin-

ger, inden vi ad Søvejen kom over til Sønderjylland og marcherede mod Dannevirke. Her laa vi en Tid og ventede paa, at Kampen skulde begynde, og vi havde nok Lyst til at komme i Lag med Tyskerne, saa da vi den 5. Februar blev purrede ud, troede vi, at nu gik det løs; men snart blev vi dog klar over, at det var en fejl Vej, man førte os.

Det blev en haard Tur Nord paa; Vejene var glatte af Islag, som piskede os lige ind i Ansigtet, saa baade Folk og Heste gled om, og mange blev liggende, indtil Ambulancen kom og samlede dem op. Max Müller maatte jo kæmpe med Fjenden, som satte efter os; men endelig naaede vi Als og Dybbøl, hvor vi forskansede os, saa godt vi kunde, for at tage imod Tyskerne.

Vi var jo desværre alt for faa mod baade Prøjserne og Østrigerne, og vore Geværer var gammeldags Vaaben; men alligevel holdt vi Stillingen i 10 Uger, skønt de i al den Tid baade Nat og Dag beskød os med Bomber og Granater og flere Gange prøvede paa at tage os. Vorherre har været god imod mig og paa vidunderlig Maade reddet mit Liv mere end ved een Lejlighed. Jeg var i Skanse Nr. 2 under den tapre Løjtnant Anker, og han kunde nok sætte Mod i os; men Skanserne blev efterhaanden saa forskudte, at vi kun daarligt havde Ly i dem.

Engang dumpede der en Bombe ned til mig, og jeg kunde se, at den snart vilde springe, da det røg ud af dens Lunte. Saa turde jeg ikke løbe forbi den, men satte mig i den fjerneste Krog og fik nogle Sandsække slæbt ned over mine Ben og mit Underliv, og saaledes gav jeg mig Gud i Vold; for jeg troede, mit Liv havde Ende. Det varede længe, syntes jeg, inden Bomben eksploderede; men endelig skete det da, og — jeg tog slet ingen Skade. Kun Jord og Grus raslede ned over mig.

En anden Gang, da jeg gik ind ad Døren til en af Skanserne, kom en Granat farende forbi, hvor jeg lige havde staaet. „Aah, hvor var du endda

heldig“, sagde mine Kammerater, „havde du været et Skridt længere tilbage, vilde Granaten have taget begge dine Ben“.

Dag, den 18. April var alligevel den varmeste Dag. Vi kæmpede, saa godt vi kunde, og mange faldt; men den ene Skanse blev erobret af Fjenden efter den anden, saa en Del af os blev omringede og fangne, og deriblandt var ogsaa jeg. Der vankede adskillige Knubs og Kolbeslag, inden vi kom igennem og om bag Fjendens Front, skønt de tyske Officerer sagde, at vi var tapre danskere, og ingen maatte gøre os Fortrød; men de fjendtlige Soldater var ophidsede og raabte, at vi ikke var bedre værd, fordi vi havde skudt deres Kammerater. Een satte Bajonetten temmelig haardt ind mod Brystet af mig, og jeg troede næsten, han havde stukket mig ihjel. — „Kammerat!“ sagde jeg; men Tyskeren greb efter min Feltflaske, som jeg løste og lod falde, og saa tog han Bajonetten bort, medens jeg skyndte mig at komme væk. Det var ellers saadan en pæn Flaske, indsyet i Læder, som jeg nødig vilde have været af med; men jeg var jo alt gjort vaabenløs og kunde ikke sætte mig til Modværg.

Alle vi fangne, omtrent 1600 Mand, blev nu førte Syd paa, og den første Nat tilbragte en Del af os i Flensborg Kirke. Her kom de dansksindede til os med varm Mad, baade Øl og Sødsuppe og meget andet, som gjorde godt ovenpaa den haarde Tur, og jeg fik skrevet et Par Ord hjem til mine gamle Forældre; — men vi skulde længere bort. I Berlin opvartede de os med Ærter og Flæsk, som smagte udmærket, og saa maatte vi atter af Sted, helt over til Posen, hvor vi gjorde Fæstningstjeneste i 4 Maaneder.

Der havde vi det efter Omstændighederne godt nok, skønt vi var i Fjendevold. Arbejdet kunde vi sagtens komme over, men Kosten var lidt tynd, og vil længtes svært efter at komme hjem. Endelig slog da ogsaa Befrielsens Time, da Fredsunderhand-

lingerne havde varet en Stund. Over Stettin kom vi ad Søvejen til København, og den 20. August var jeg atter i Kjærby. — Vorherre skal have Tak, fordi han bevarede mig Liv og Helsen! Han vil ogsaa trods Nederlaget i 1864 bevare de Danske og vort kære gamle Fædreland.“

Her tav den gamle Veteran. Han var bleven træt, og Minderne overvældede ham. Da jeg nogle Dage senere atter sad ved hans Leje, var han gaaet ind til „Ryes Brigade“; men i Kjærby vil Mindet leve om en retsindig, interesseret og stout Bonde-
mand, der inderligt vilde have glædet sig, hvis han havde oplevet Sønderjyllands Genforening med Moderlandet og set sine kæreste Drømmes Opfyldelse.

Her ender „Bondegaaarden“s Saga.

Dage kommer, Dage gaar,
Livet svinder Aar for Aar,
Farer hen og fletter ind
Smaa Kærminder i dit Sind,
Barnesmil og Barnetaare
Fra din Vugge til din Baare.

Skærsø.

Ved fhv. Kommunalærer N. Nielsen, Hillerød.

KÆRSØ, der med sine mange Bygninger minder om en lille Landsby, ligger smukt, omgiven af Skov, paa en lille Forhøjning i en Mose, som tidligere har været Sø.

„Danske Atlas“ skriver (1768) i al sin Ubehjælpssomhed: „Skærsø, en meget gammel Herregaard, ligger paa en liden Ø udi en Sø, som nu moksen er borttørret, hvoraf vel ogsaa Gaardens Navn er kommet Ladegaarden og noget af Borggaarden er Grundmur, Resten Bindingsværk. Omkring Gaarden er en smuk Have, indhegnet med et Stengærde. Noget af Marken falder sandigt. Straks ved Gaarden er to gode Kilder. Den har skøn Skov og en Sø, kaldet Kragssø“.

Af den temmelig store Kragssø var der kun lidt tilbage 1768; men hvad „Danske Atlas“ skrev, gælder tildels endnu. Kilderne er der, saa vidt jeg ved. Haven er vedblivende skøn, Skoven ligesaa, og om Udsigten fra Lysthusbakken er der kun én Mening. Hovedbygningen er opført 1853.

Som den første Ejer af Skærsø nævnes *Johannes Magnussen* (1343), og Bøttiger er i Tvivl om, hvorvidt Manden er identisk med den Johannes Magnusen til Gunderslevholm, som var med, da Valdemar Atterdags Hær 1345 tog Husvolden ved Næstved, Gunderslevholm og Padeborg (det nuværende Sparresholm) fra de holstenske Grever.

1389 sad Aage Steegs Enke, Fru *Ingeborg Pedersdatter*, til Huse paa Skærsø. Siden var *Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbach* til Clausholm, Torbenfeld og Skærvad Ejer af Gaarden, der ved Datteren *Mette* gik over til Rigshofmesteren *Mogens Gjæ*, Herre til Krenkerup (von Hardenberg paa Lolland), Gunderslevholm m. m.

Mogens Eskildsen Gjæ eller *Gøye* — uden al Tvivl sit Aarhundredes fornemste Adelsmand, handlekraftig, højsindet og lærd, af Papisterne betegnet som „Djævelens Drabant og Tjener“ — stod sammen med Lensmanden *Erik Eriksen Banner* paa Kalø, Herre til Kokkedal og Asdal, i Spidsen for den reformatoriske Bevægelse her hjemme og det Parti, der satte Kristian den Tredje paa Tronen. — Efter *Mette Bydelsbachs* Død (1513) ægtede han *Magrethe Klausdatter Sture* fra Gammelgaard i Sønderjylland. Endvidere var han Svigerfader til *Herluf Trolle*, *Otto Rosenkrantz*, *Otto Gyldenstjerne* m. fl., Bedstefader til *Peder Okse* og forøvrigt „Landets rigeste Herre paa Børn (17) og Godser“. Foruden Skærsø Hovedgaard, som han skyldte sin første Hustru, arvede han en Mængde Jordegods efter Moderen, deriblandt syv Møller (Sømhølle, Ørnbjerg, Skramso, Gravlev og Nimtofte Møller, en Mølle i Bjerge Herred og en i Vendsyssel), elleve Fæstegaarde i Draaby, fire i Strands, en i Andrup, to i Egens, to i Agri og en i Basballe. — Han døde paa Skanderborg Slot 6. April 1544 og efterfulgtes paa Skærsø af Sønnen *Falk* (af andet Ægteskab), dennes *Søn* og *Sønnesøn*, alle med samme Fornavn og tre Konkyljer til Vaabenmærke. — I Koret af Voldby Kirke ved Randers findes en meget stor og prægtig Ligsten, paa hvilken *Mogens Gjæ* med Fruer er udhugne i fuld Legemsstørrelse, og i Frederiksborgmusæet en Gibsafstøbning deraf.

Sønnen *Falck Mogensen Gjæ* nævnes 1548 blandt Hofinder under *Otto Rud*, og s. A. var han med i Følget, der ledsagede Kristian den Tredjes ældste Datter, Prinsesse Anna, til Sachsen, hvor hun ægtede

Kurfyrst August. — Han døde 1559, samme Aar som Kongen, og blev begravet i Draaby Kirke, hvor hans Ligsten (oprindelig i Gulvet) findes ved Korsets nordlige Mur. — Efter hans Enke, *Idle Ulfstand*, blev der skiftet i København 1604.

Sønnen *Falk Falksen Gjæ senior* var en meget lærd Mand, der 1566–73 sammen med en ældre Broder — rimeligvis under Farbroderens Vingely — studerede ved Universiteterne i Strasborg og Wittenberg, hvor de til Hovmester havde deres tidligere „Skolemester“ paa Gunderslevholm, *Søren Jensen Skøtt*, der siden blev Præst i Grenaa. Efter at have gæstet Hjemmet 1570 rejste Brødrene til Paris, hvor de under Bartholomæusnatten kom i stor Fare, men slap med Skrækken, idet de reddede sig til Strasborg. — 1576–77 var Falk Gjæ Hofjunker. 1581 købte han af Kongen en Del Gods i Boeslum, af Aarhus Kapitel en Gaard i Gravlev, for andet Gods den Gaard i Grenaa, hvor hans tidligere Hovmester Skøtt havde boet, og ægtede 1582 *Karine Iversdatter Krabbe*. Som Ven og Slægtning af *Tyge Brahe* sendte han 1588 *Kristiern Nielsen* fra Æbeltoft over til Hven, hvor Brahe som bekendt var omgivet af unge Mennesker, Lærlinge og Medhjælpere, der gik ham til Haande under Arbejdet. Et litterært Værk, han havde udarbejdet, sendte han ligeledes over til Brahe, men da denne udtalte sig nedsættende derom, skal han uopholdelig have kastet det paa Ilden. En anden lærd Ven, Guldmageren *Erik Lange*, gift med Tyge Brahes Søster Sophie, var ham kun til økonomisk Ruin, som Historikeren Frederik Barfod bemærker. Paa Skærsø opførte Gjæ en ny Hovedbygning, noget af Grundmur, Resten af Bindingsværk, som stod, da „Danske Atlas“ udkom, og en mægtig Lade, over hvis Dør han lod sætte en Sten med Navn og Aarstallet 1592. Laden var bygget af sværeste Egetømmer, efter Sigende hugget paa Holmen og skænket af Kristian den Fjerde til Tak for, at Gjæ i Dystløb havde overvundet en navnkundig engelsk Ridder. Bygningen havde to

Langloer og 2 Indkørselsporte i hver Gavl. Under en senere Ejer, Jens Klitgaard — en Spillefugl, hvis Frue var anlagt for Selskabelighed — blev der vistnok mest for Spillegæld — gentagne Gange solgt Stykker af Laden til Erik Rugaard paa Kvelstrup, Herremanden paa Isgaard m. fl., og saa solidt var den bygget, at Dele maatte sprænges med Krudt. Resterne veg, da la Cour 1833—34 byggede den store Lade, som brændte 1887.

Falk Falksen Gjõe senior, der 1587 var bleven Lensmand paa Hammershus, ledsagede 1590 Frederik den Andens Datter Elisabeth til Brunsvig, hvis Hertug hun havde ægtet. Han døde 3. Januar 1594, kun 39 Aar gl., og Enken, der bestyrede Skærsø til sin Død (1605), havde udviklede Retstrætter med Sønnen om Gunderslevholm, Hyllested Skov, en Gaard i Draaby m. m.

Falk Falksen Gjõe senior havde tre Sønner og en Datter, af hvilke de to ældste Sønner døde i Udlandet. Den yngste *Falk Falksen Gjõe junior*, født efter Faderens Død, blev 1615 sammen med Lage Brok og Erik Rosenkrantz indskreven ved Universitetet i Leipzig. Han ægtede 1622 Sten Brahes og Kirsten Holcks Datter *Helvig* og døde barnløs 1651.

Efter Falk Gjõe juniors Død maa Skærsø være gaaet over til hans Næstsøskendebarn, den lærde *Just Stygesen Høegh* til Gjorslev og Kyø (født 1584 paa Vang, Hovmester i Sorø 1623, Rigsraad 1627, Ridder 1634, Rigskansler, Lensmand paa Kalø 1640, forlenet med Feldballe Birk 1643, død 25. Maj 1646). Han var gift med *Anna Lunge* († 1652), og af deres ni Børn var *Styge Høegh* til Gjorslev (Landsdommer 1663) gift med *Anne Marie Grubbe*, som efter Skilsmisse (1674) ægtede den berygtede „Heksejæger“, Etatsraad *Jørgen Arenfeldt*, Rugaard. En anden Søn, Oberstløjtnant *Jørgen Høegh* (1642—1729) var gift med *Elisabeth Parsbjerg*. Da han ikke kunde betale, hvad han skyldte Borgmester *Mads Hansen Benzon* i Randers, gjorde dennes Enke, *Johanne de Hemmer*, i

Følge Dom Udlæg i Skærsø, som derefter arvedes af Sønnen, Justitsraad *Hans Benzon* (født 1650, Landsdommer i Jylland, adlet 1679, død 1704 paa Skærsø¹⁾), Enken, *Christine Glud*. Datter af den 1679 adlede Biskop Søren Glud, døde ligeledes paa Skærsø (1724).

Sønnen *Christian Benzon* (1696—1730) købte Skærsø af Moderen 1717 og oprettede med kongelig Tilladelse et Stamhus af Gaard og Gods. Han skænkede Draaby en Folkeskole, den første paa Mols, og byggede et Gravkapel ved Draaby Kirke, i hvilket hans smukke Epitafium af Sten fandtes, da „Danske Atlas“ udkom. Stamhuset gik over til hans Søster *Sophie Amalie Benzon* (1684—1768), der 1710 havde ægtet den senere Admiral *Andreas Rosenpalm* til Borupgaard, Gehejmerraad og Ridder, Tordenskjolds Afløser til Søs i Kattegat og Grev Daneskjold-Samsøes til Lands paa Orlogsværffet. Rosenpalm var yndet af Frederik den Femte, som betalte hans efterladte Gæld, et Par Tusinde Rigsdaler. Af Pengehensyn havde Yndlingen ikke villet modtage Elefantordenen.

Efter Admiral Rosenpalms Død (1754) havde Enken først overdraget Stamhuset til sine to Fætttere: Stiftamtmand *Ulrik Christian Nissen* og dennes Broder, Generalmajor *Chr. Sigfred Nissen* til Skjerrildgaard ved Horsens; men da den første døde ugift (1756), og den sidste var sønneløs, indsatte hun ved Testamente af 1760 Oberst *Jacob Ludvig Wauvert* (gift 1752 med Generalmajorens Datter *Christine Sophie Nissen*) til Stamherre, — en ilde anset, for ikke at sige berygtet Person, der over en Menneskealder sad paa Skærsø, „til liden Baade for Gaard og Gods i økonomisk og sædelig Henseende“. Betegnende er, at et Hovbud 1791 kun blev idømt to Aars Tugthus for at have gennemptryglet ham, — en mild Straf for slig Forseelse mod en Herremand i de Tider.

1) Justitsraad *Hans Benzons* smukke Epitafium af Marmor og Alabast hang tidligere i Draaby Kirkekor, men blev ødelagt ved Nedstyrtning, da Boltene var rustede over.

Dommeren eller Dommerne, der kendte Obersten, har sagtens ment, at Revselsen var lige tilpas.

Mod en Aarpenge af 1200 Rigsdaler overdrog Wauvert Skærsø 1804 til Datteren *Cathrine Wauvert*, der havde været gift med Ritmester *Henrik v. Fischer* til Kvistrup († 1794). Fru Fischer, der boede i Kiel, afstod allerede 1804 Bestyrelsen og 1805 Besiddelsen af Skærsø til sin ældste Søn, Kaptajn *Jakob Ludvig Fischer* (1778–1833), der adledes 1805 med det benzonske Vaaben og Ret til at føre Tilnavnet Benzon. *Jakob Ludvig Fischer-Benzons*¹⁾ fik 1806 Tilladelse til at nedlægge Stamhuset paa Betingelse af, at der oprettedes et Fideikommis, stort 150,000 Rigsdaler, og at Birke- og Patronatsret gik over til Kongen. En Mængde Bøndergods og en Del af Skærsø Jorder blev afhændet, og 1812 gik selve Hovedgaard, Frederikkesminde med Teglværk, Draaby Sogns Konge- og Kirketiende, Kirken „med dens Ornamenter“, 13 Huse med Jord og 40 jordløse Huse i Draaby, Holme, Boeslum, Egsmark, Vistoft, Lægerholm og Gravlev samt tre ubebyggede Jordlodder for 196,000 Rigsdaler Courant over til et Konsortium, bestaaende af Proprietær *Jens Klitgaard*. Herre til Bangsbo og Søholt, Præsten *Hans Fønss* i Feldballe og Handelsassistent *Tüchsen*. Kristianshavn, hvilken sidste dog hurtigt traadte ud af Bolaget. — Klitgaard og Fønss solgte straks (1813) en Mængde Tiender til tyve Mænd i Draaby, Holme, Boeslum, Egsmark, Lyngsbæk og Ulstrup, Bagerne Møller og Hardel i Æbeltoft og Selvejrbonden Møller, Holmegaard, foruden Huse og Jordlodder her og der.

1817 blev *Klitgaard* Eneejer efter Fønss' Død; men da hans Formuesomstændigheder var fortvivlede, maatte Staten 1823 overtage Skærsø for resterende Skatter. Paa den i høj Grad forsømte Ejendom holdtes kun 16 Heste, 8 Køer, 12–14 Stude og 40 Faar,

¹⁾ En Søn, *Wilhelm August Fischer-Benzons* (1810–91), studerede i Kiel og virkede en stor Del af sit Liv som Embedsmand i Holsten.

hvortil i aarligt Jordudbytte svarede: 30 Tønder Havre, lige saa megen Byg, lidt mere Rug og en Smule Boghvede.

I Skærsø Skove huggede Klitgaard ned for Fode for at skaffe Penge, og Historikeren Frederik Barfod beretter, at hans højt betroede Forvalter, Ole Martinsen, lod det ene Stykke Ege- og Bøgeskov forsvinde efter det andet for nogle Snapse, han hentede hos Bønderne, saa ældre Mænd kunde fortælle om, hvorledes de i Klitgaards Tid havde været med til at skove Bøge i Skærsø Sandmark, der holdt indtil syv Favne Brænde.

For denne ulovlige Skovhugst blev Klitgaard og Hustru engang idømt simpelt Fængsel, hvilket Byfogden ordnede paa den Maade, næppe i Overensstemmelse med Nutidens Straffereglement, at Delikventerne hver Aften mødte i Æbeltoft, hvor de tilbragte Natten i Kachotten, og paafølgende Morgen vendte tilbage til Skærsø for at røgte den daglige Dont.

Da Rentekammeret 1825 satte det „vanrygtede og vanrøgtede“ Skærsø til Auktion, blev det i femte Omgang tilslaaet *Laurids Ulrik la Cour* for 2400 Rigsdaler Sølv og Købekontrakt derefter udstedt til ham og Forvalter *Jakob Hansen*, Rugaard. Siden blev la Cour Enebesidder, og endnu er Gaarden i Slægtens Eje.

Slægten la Cour stammer fra *Pierre Dornonville la Cour*, der 1732, 16 Aar gl., udvandrede fra Frankrig og tog Ophold paa Herregaarden Aakær i Østjylland, hvor han skulde lære en seksaarig Søn af Familien Lassen at tale Fransk. Siden havde han Plads paa forskellige jyske Herregaarde, dels som Sproglærer, dels som Skriver eller Foged og endte som Forpagter af Gaarden Strandet i Fjends Herred, hvor han døde 1775.

Pierre la Cour, der var to Gange gift, havde med sin første Hustru fire Sønner og fire Døtre, og fra en af Sønnerne, *Niels la Cour* († 1827 som Post-

mester i Randers), nedstammede General, siden Gymnastikinspektør *N. G. la Cour* og Landskabsmaleren, Professor *Janus la Cour*, af hvilke førstnævnte som Major var Fører under Kampen ved Gudsø 7. Maj 1849.

Med sin anden Hustru, *Kristiane Frederikke Nohr*, havde Pierre la Cour 2 Sønner, af hvilke den ene døde som ung. Den anden, *Jørgen la Cour* (født 1767 paa Strandet), blev 22 Aar gl. Degn i Odder og og ægtede 2. Marts 1798 *Charlotte Guldberg* fra Ribe. Med hende havde han fem Sønner, af hvilke *Laurids Ulrik la Cour* (født 6. April 1802) i Odder var den mellemste af Alder.

Jørgen la Cour døde 3. September 1809, kun 41 Aar gl., og 25. Marts 1817 ægtede Enken *Hans Peter Barfod* (født 1770, siden 1808 Sognepræst for Lyngby-Albøge Menigheder, og fra 1813 tillige Forstander og Førstelærer for det nyoprettede Statsseminarium i Lyngby), der var Enkemand med syv Sønner, af hvilke Historikeren *Frederik Barfod* (1811—96) var den næst yngste. Til disse tolv Drengene kom et Par Aar efter en trettende, *Immanuel Barfod*, der endte som Sognepræst i Vaabensted-Engelstoftes paa Lolland.

Efter Degnen Jørgen la Cours Død blev Sønnen *Laurids Ulrik la Cour* taget i Huset hos Forpagter, Krigsraad *Møller*, Rodstenseje ved Odder, med hvem han 12 Aar gl. flyttede til Østergaard i samme Egn, og hos hvem han efter Konfirmationen 1816 kom i Landvæsenlære. Efter Moderens Giftermaal kom L. U. la Cour 1820 til Lyngby, hvor han overtog Bestyrelsen af Præstegaardsavlingen, ogsaa i Naadensaaet, efter at Stedfaderen 1823 var bleven forflyttet til Fakse (hvor Moderen døde 1826). Saa var han en kort Tid Forvalter hos den dygtige og ansete Overkrigskommissær *H. P. Ingerslev*, Rugaard, hvorefter han 1825 slog sig ned i den nærliggende Hyllested Præstegaard som Forpagter hos Fætteren Pastor *Peter Worm* (Fader til Forfatterinden *Pauline Worm*). Her var han altsaa, da han 8. Oktober 1825 sammen

med Forvalter *Jakob Hansen*, Rugaard, købte Skærsø for 2400 Rigsdaler Sølv.

Ejendommen bestod af Skærsø Hovedgaard og den paa Gaardens Mark opførte Parcelgaard Frederikkesminde (72 Tdr. Hartkorn Ager og Eng samt $1\frac{1}{4}$ Td. Skovskyld), Draaby Sogns Konge- og Kirketiende (hver især matrikuleret for 45 Tdr. 5 Skpr. Hartkorn) og omtrent 40 Huse (med ialt ca. 4 Tdr. Hartkorn), spredte i forskellige Landsbyer. — Af Besætning og Redskaber fandtes intet paa Gaarden.

Efter Overtagelsen delte de to Venner Ejendommen saaledes, at *Jakob Hansen* fik Frederikkesminde og *la Cour* Skærsø. 1827 gik L. U. *la Cour* i Kompagni med Broderen *Holger*; men efter $5\frac{1}{2}$ Aars Forløb traadte den sidste tilbage, saa den første atter blev Eneejer.

5. Oktober 1833 ægtede L. U. *la Cour* den otte Aar yngre *Ellen Kirstine Poulsen*, eneste Datter af Proprietær Niels Poulsen, Roelsegaard paa Mols, der medbragte 4000 Rigsdaler i Medgift, og i Løbet af atten Aar fik de seks Sønner og fire Døtre, af hvilke Landøkonomen *Jørgen Carl la Cour* (1838—98) og Fysikeren *Poul la Cour* (1846—1908) er de mest-bekendte. Førstnævnte har endog faaet et Standbillede i Bronze udenfor Landbrugsmusæet ved Kongens Lyngby.

Straks efter Bryllupet byggede *la Cour* en stor Lade, 1846 en Forpagterbolig og 1853 en ny Hovedbygning paa Skærsø. Den sidste blev tagen i Brug 1854.

L. U. *la Cour*, der var en udmærket Landmand, havde ogsaa fuldt op at gøre med offentlige Hverv. Han var saaledes til forskellig Tid bl. a. Taksationsformand for Landbygninger i Æbeltoft Landsogn, Formand for Sogneforstanderskabet i Draaby Sogn, Medlem af Randers Amtsraad, Landvæsenskommissær, Stænderdeputeret 1834—40 og Folketingsmand for Æbeltoftkredsen 1858—61.

1867 forpagtede L. U. *la Cour* Skærsø til Sønnerne *Niels* og *Jakob la Cour*, der 1871 fik Gaarden som

Ejendom for 94,000 Rigsdaler paa Betingelse af, at Forældrene skulde have Ret til Hovedbygningen for Livstid. — Sønnen *Christian la Cour* havde faaet Havmøllen, der ligger ved Havmølleaaens Udløb i Kattegat, nær „Jernhatten“ og paa Grænsen mellem Mols og Sønder Herreder.

Laurids Ulrik la Cour døde 27. Februar 1875 paa Skærsø og *Hustruen* seks Dage senere. De blev begge begravede 11. Marts s. A. paa Draaby Kirkegaard, og 1902 — i Hundredaaret efter hans Fødsel — blev der af tredje Slægtled rejst Hædersparret en *Mindesten* paa en Bakke i Skoven ved Skærsø.

Hjelm.

Ved fhv. Kommunalærer N. Nielsen, Hillerød.

EN til Æbeltoft Landsogn hørende lille Ø *Hjelm*, som i Form stærkt minder om den Hovedbedækning, hvis Navn den bærer, er skilt fra Æbeltoft halvøens Sydspids, *Hassenøre* eller *Ørehagen*, ved det 4—5 km brede og indtil 45 m dybe *Hjelms Dyb*. Fra en lav Forstrand med stejle Brinker hæver Øen sig terrasseformigt op til en Banke af 39 m Højde. Et Par snævre Kløfter fører op til Toppen; men Opstigningen er ret vanskelig for asthmatiske Personer og Folk, der er mageligt anlagte.

Øen, der har en Omkreds af 2 km og et Flade-maal af omkring 30 ha, har allerede været *beboet* i Oldtiden. Ganske vist har den hverken Stendysser eller Gravhøje; men de ret talrige *Stenredskaber*, fundne paa Brinkerne, og en *Broncehalsring*, funden paa Forstranden, vidner om, at Meningen ikke er forudfattet.

Fra den ældre Middelalder har Øen *tre Voldsteder*, to paa Strandbrinkerne og een omtrent paa Øens Midte, hvor Fyrtaarnet staar. I sidstnævnte er der 1894 fundet stærkt medtagne *Fundamenter* af daarlig brændte Mursten.

Mest bekendt er Hjelm bleven ved *Marsk Stig* og hans Røverbande.

Efter at *Stig Andersen* til Møllerup (Feldballe Sogn) og hans Medsammensvorne, Grev Jakob af Nørrehal-land, Palle Litte, Ridderne Peder Jakobsen, Peder Porse, Niels Knudsen, Niels Hallandsfar, Arvid Bengt-søn og Væbneren Aage Kagge m. fl. efter Undsigelse af Marsken havde myrdet *Erik Glipping* i Finderup Lade Cæcilie Nat (22. November) 1286, fordi Kon-gen, i Følge et upaalideligt Sagn, under Marskens Fraværelse havde krænket hans Hustru, den skønne Fru *Ingeborg*¹⁾, gik Marsken Aaret efter i norsk Tjeneste og begyndte straks at hærge Fædrelandets Kyster paa det ubarmhertigste.

Hvorledes han er kommen i Besiddelse af Hjelm er ukendt. Nogle mener, at en af de Sammensvorne, Erik Glippings Kammersvend, den usle *Rane Jonson*, har ejet Øen paa den Tid, og at Stig Andersen har taget den fra ham. Mere sandsynligt er det dog, at han har taget den fra Barnekongen *Erik Menved*; men sikkert er det i hvert Fald, at han omkring 1290 til de omboendes Rædsel lod opføre en Borg paa Øen, i Kæmpevisen kaldet »*Hjelms Horn*«, for-modentligt et stærkt Taarn, hvor han med Hustru, Børn og en Del Fredløse holdt til. Af Sønner næv-

1) Professor V. Klein mener, og sikkert med rette, at Konge-mordet i Finderup Lade intet har haft med Romantik at gøre, men udelukkende skyldtes politiske Motiver, navnlig Forbitrelsen over, at den uordholdende Konge ikke vedblivende vilde fylde Herremændenes Lommer. Selv om Voldtægtsforbrydel-sen er en Kendsgerning, har det kun været den sidste Draabe, som fik Bægeret til at flyde over.

nes *Anders* og *Peder Stigsen*, medens Folkevisen omhandler flere Døtre, vi ikke ved Navn paa.

Paa Hjelm og i Hune Hals (den sidste i Halland) lod Stig Andersen slaa *falsk Mønt* af usleste Slags ved nogle af Kongens Møntmestre, han havde fanget og truet til denne Forbrydelse. Under Gravning paa Øen har man dels fundet nogle af Mønterne (af hvilke der findes Eksemplarer i Randers Museum), dels smaa Kobberplader, vistnok hidrørende fra Falskmøntnerværkstedet.

Borgpladsen paa Fyrbakken antages at stamme fra det af Stig Andersen opførte Tilflugtssted, hvad dette saa end har været, og efter al Sandsynlighed har hele Øen været inddraget i de Fredløses og norske Forbundsfællers Befæstningsanlæg.

Efter Stig Andersens Død paa Hjelm (1293) gjorde *Nordmændene* Krav paa Øen, hvilket Erik Menved til en Begyndelse maatte anerkende. 1301, da hele Aarhusegnen var i Kongens Magt, holdt de Fredløse vedblivende Øen og Forborgen besat; men 1306 lykkedes det omsider *Erik Menved* at overrumple Borgen paa Hjelm, dette Grev Jakøb af Nørrehalland og hans Bandes sidste Tilflugtssted paa Danmarks Kyster. Indtagelsen fremkaldte iøvrigt en Protest fra Kong *Haakon den Femte* og fornyede Angreb fra Nordmændenes Side.

Den nævnte *Forborg* har ligget paa Æbeltoftalvøens Sydspids, hvor der endnu findes tarvelige Rester af et Anlæg, som har faaet Navn efter Rane Jonsøn og kaldes *Ranilds Ladegaard*. Om Rane har ejt Stedet, er dog lige saa tvivlsomt, som han har været i Besiddelse af Hjelm. Da Videnskabernes Selskabskort over Egnen blev optaget efter Midten af det

18. Aarh., stod der mere tilbage af Ruinen, i hvilken der i nyere Tid er fundet en Guldstang af 600 Kroners Værdi samt en Jernøkse.

Efter Erik Menveds Dage hører vi i lang Tid intet til Hjelm. Under Kristoffer af Bajern var den tilligemed andet Gods pantsat til *Otto Rosenkrantz*. 1524 gav Frederik den Første Borgmester *Mourits Pedersen* i Æbeltoft Brev paa Hjelm og de derværende Øg, hvilket atter vil sige, at der (ligesom paa Hesseløen senere) har været et *Stutteri* derovre, hvortil Øen paa Grund af sit kraftige Græs, sine gode Væld og sine mange Træer og Buske fortrinligt egnede sig. I samme Brev forbydes det Fiskerne at lande paa Øen, efterdi de, som det hedder, forhugge Skov og Krat, som tjene Øgene til Skjul. 1547 paalægges det *Erik Eriksen Banner*, Lensmand paa Kalø, at lade Øen tilflyde en Hingst, og 1631 blev Hjelm i Stedet for andet Gods overladt *Frants Rantzau* til Rantzausholm (nu Brahetrolleborg). Ved Overdragelsen bemærkes, at den er i Stand til at føde mindst atten Hopper. Senere gik Hjelm over til Herresædet *Gammel-Estrup*, og *Jørgen Skeel* († 1786) oprettede med stor Bekostning et nyt *Stutteri*, som florerede en Tid, paa hvilken der endnu var Skov og Krat til Hestene at skjule sig i ¹⁾. Saa var Øen i en længere Aarrække *bortforpagtet* til et Par Mænd, som dels benyttede den til Kornavl, hvor det lod sig gøre, dels til Græsning af Stude, og 1763 omtales et teglhængt Hus,

1) *Bottiger* fortæller om en stadselig graa Hingst, som aarlig i Bedækningstiden blev sendt fra Gammel-Estrup til Hjelm, at den, naar der var gaaet en Tid, og den begyndte at kede sig, svømmede i Land og galloperede til Hjemmet, hvor den meldte sin Ankomst ved Hovslag paa Borgporten.

beboet af et Ægtepar, som havde Tilsyn med Kreaturerne derovre. I Begyndelsen af det 19. Aarh. stod Hjelm ubeboet, men blev atter bortforpagtet, i hvilken Anledning en Forpagterbolig blev opført.

1855 købte Staten 5 ha Land, omtr. $\frac{1}{6}$ af Øen, til et *Fyr*, der blev bygget paa Øens højeste Punkt og tændt Aaret efter. Linseapparatet kom fra Paris. Og siden den Tid har Hjelm atter haft „Horn“, dog ikke, som i Marskens Tid til Skræk for Bønderne og Forbandelse for Sømanden. Det runde, hvide Fyrtaarn øjnes om Dagen i vid Omkreds, og om Natten lyser Lanternen (50 m over Havfladen) 19 Sømil ud over Kattegat.

Blandt Fyrmestrene mærkes den i min Barndom meget omtalte *Carl Petersen* (1813—80), Københavner af Fødsel, Bødker af Fag, kendt fra sine Polarrejser med „Fox“ og andre Skibe, hvis Førere havde til Opgave at finde Spor efter den ulykkelige engelske Polarforsker *John Franklin* og hans Rejsefæller. Carl Petersen, der var Tolk paa disse Polarrejser, grundet paa, at han under et mangeaarigt Ophold i det høje Nord havde tilegnet sig Eskimoernes vanskelige Sprog, var gift med en Grønlænderinde, der sørgeligt nok var blind. Selv fik han paa det sidste Skyld for at være forfalden. Fra Hjelm udsendte han en meget interessant Bog om Foxekspeditionen, — den jeg i mine Drengenaar satte over al anden Læsning.

Det maa forøvrigt have været en stolt Dag for Carl Petersen, da han under Opholdet paa den ensomme Ø fik Besøg af sin gamle Chef, Admiral, Sir *M. Clintock*, der som engelsk Kaptajn havde kommanderet om Bord paa Dampskibet „Fox“.

Nu er Hjelm en fredelig Plet, som ingen tænker

paa, der ikke har den daglig for Øje. Men det er næppe for meget sagt, at den med sine middelalderlige Minder ved Siden af *Ljø* og *Sprogø* hører til de interessanteste Smaaøer i vort havomspændte Fædreland. Øens nuværende Ejer er Lensgreve *J. C. Scheel*, Gl. Ryomgaard.

Afhandlinger

i Samfundets 25 Aarbøger.

1907. *J. Estrup*: Sønder-Haldherreds Thingsteder. *E. Dröhse*: Aktstykker fra Ebeltøft. *S. Hansen*: Mellem Mølle i Voldum Sogn. *E. Dröhse*: Hobro beskrevet af en Almuekvinde. *P. Fischer Nielsen*: Fra Krigsaarene 1848-49-50. *S. Hansen*: Da der laa en tysk Spion paa Skader Kirkes Loft. *A. Levring*: En Bedemand og Skaffer. *E. Dröhse*: Niels Ebbesens Statue.

1908. *S. Hansen*: Gaarden Ogstrup i Mejlby Sogn. *G. Stemmann*: Bodil Steens. *S. Jensen*: Randers i Ufredstider. *A. Levring*: Gamle Landsbyskikke. Lidt om St. St. Blicher. *E. Dröhse*: Fra Slavekrigen 1848. Kalø Ruiner. *E. Dröhse*: Spaniolerne i Ebeltøft 1808.

1909. *S. Hansen*: Rosenholms Forhistorie og Oprindelse. Do.: Et mærkeligt Syn i Aarslev Enge. *P. Christensen*: Degnen Anders Værn i Ødum. *P. B. Grandjean*: Oplysninger om Skytte N. P. Schiøt paa Dronningborg. Randers Bys og Omegns Bidrag til Krigsudrustningerne i 1848. *M. Michaelsen*: Erintringer fra Krigsaaret 1864.

1910. *Axel Liljefalk*: Krigstildragelser i Randers Amt. *H. Berner Schilden Holsten*: Clausholm-Minder. *F. Uldall*: Stads-hauptmand Rasmus Velling. *S. Jensen*: En Randers-Skibskaptajn i 1793. *P. Christensen*: Ellen Madsdatter. Fru *de Lichtenberg*: Severin Kjærs Moder. *M. Michaelsen*: Smaatræk af mit Levned og min Tid. *N. P. Hald*: Fra Krigens Tid. *J. P. Jeppe-Jensen*: Cand. mag. *S. Hansen*. Fru *Østergaard*: Sagn, Skik og Overtro fra Randersegnen. *Johs. Busch Steenberg*: Folkelønninger paa Kjellerup.

1911. *H. Berner Schilden Holsten*: Dronning Anna Sophie paa Clausholm. *Aage Sørensen*: Gamle Dokumenter. *Lærer Johansen*: Svends Høj. *G. M. Theilgaard*: Præsterne i Kolind siden Reformationen.

1912. *P. Severinsen*: Karlby-Voldby Præstehistorie. *Johansen*: Frederik VII's Besøg paa Gl. Estrup. *P. Christensen*: Bidrag til Galten og Vissing Sognes Degnehistorie. *P. Fischer Nielsen*: Fra Sagnetes Verden. Varepriser i Ebeltoft 1813. *N. Sørensen*: Fra Hoveriets Dage. *Chr. Søby*: De første Stændervalg.

1913. *Chr. Heilskov*: Gamle Indskrifter i Øster Lisbjerg Herred. *J. P. Jeppé-Jensen*: Lindbjerg Skole. Do.: Et gammelt Skifte i Øster Tørslev. *F. Uldall*: Rettens Betjente fra Randers blev overfaldne i Hinge 1776. *Aage Sørensen*: Ommestrup Hovedgaard i Mørke Sogn. *Anders Nielsen*: Dalbyneder Kirke og dens Præster efter Reformationen. *Hans Birkelund*: Nimtofte Præster. En gammel Voldssag. *I. S. Møller*: Ancher-sønnerne i Randers.

1914. *G. v. Stemmann*: Magister Hans Dinesen Mossin. *Joh. Chr. Schmidt*: Nørhald Herred. *P. Christensen*: Hinge By. *Thomas Møller*: Sorte Ane i Søby. *H. P. Jacobsen*: Randers Almueskolevæsens Historie. *Aage Sørensen*: Ommestrup Hovedgaard i Mørke Sogn. En Fødselsdagssang fra 1835. En gammel Bryllupsvis. Sønderbro i Randers.

1915. *H. P. Jacobsen*: Randers Almueskolevæsens Historie. *G. Tegner*: Vester Tørslev og Svenstrup Sogne 1743. *Aage Sørensen*: Ommestrup Hovedgaard i Mørke Sogn. *C. Klitgaard*: Fra Hexenes Tid. Do.: Fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede. Frk. *Blichfeldt*: Skaad Jens. *Aage Sørensen*: Fra Akcisetiden.

1916. *Chr. Søby*: Gl. Dokumenter vedrørende Nørre Borup Kirke. *Aage Sørensen*: Ommestrup Hovedgaard i Mørke Sogn. *Chr. Heilskov*: Fortegnelse over Tidsskriftartikler vedrørende Randers Amt. *C. Klitgaard*: Fra Hexenes Tid. *P. Christensen*: Vissing Bys Udskiftning. *Th. Møller*: Smaatræk fra Digteren Blichers Liv. *Jeppé Jensen*: Harridslev-Albæk Præsterække.

1917. *Alexander Rasmussen*: I. D. W. Westenholz og hans Skrift om Bondestanden. *M. Michaelsen*: Næringslivet i Randers omkring 1840—50. *Hans Birkelund*: En Drabssag fra

Ryomgaard. *Marcus Jensen*: Ommersyssels Lærere i Fyrreerne. *V. Boëtius*: Epitafiet i Todbjerg Kirke. *P. M. Pedersen*: Begivenheder i Feldballe-Nødager Sogne i Krigsaarene. *Hans Birkelund*: Tvende Stervboer i Nimtofte Skole. *O. Hofman-Bang*: En Brevveksling i Aarene 1712—18. *H. Brendstrup*: Hvem var Søren Sørensen Bay? *P. Kræmer*: „Fou“ — eller Føring.

1918. *N. Nielsen*: Tved Sogn paa Mols for 50 Aar siden. *Alexander Rasmussen*: To Synsforretninger fra Voldum. *K. Jørgensen*: Præsterne i Øster Tørslev siden Reformationen. *P. M. Pedersen*: Et Blad af Skolevæsenets Historie i Feldballe-Nødager Pastorat. *Hans Birkelund*: Om Calløe Amt 1744. Do.: En Voldsmand i Ørsted 1769. Næringslivet i Randers 1735. *N. Nielsen*: Kvelstrup paa Mols. Landboforhold i Randers Amt for ca. 100 Aar siden.

1919. *Anders Nielsen*: Dalbyneder By gennem 125 Aar. *N. Nielsen*: Fra Lyngby Seminariums sidste Dage. *Hans Birkelund*: Nimtofte og Tøstrups Skoleembeder 1772. Do.: I Møddingen paa Wedøe 1757. *Ejnar Mehlsen*: Essenbæk Kloster. Landboforhold i Randers Amt for ca. 100 Aar siden.

1920. *J. Estrup*: Skaføgaard. *F. Teist*: Justitsraad A. C. Müller. *Chr. Wammen*: Karen Povlsdatter og Oddersmedens Jens. *Thomas Møller*: St. St. Blicher som Børneven.

1921. *F. Teist*: Oberst L. F. Broek. *Thyra Sehested*: Karen Sehested. *N. Nielsen*: Fra Tved Sogn paa Mols. *Hans Birkelund*: Fra Koed og Skiffard 1808. Do.: Fæstesag fra Tøstrup 1789. *Aage Sørensen*: Herremænd og Bønder i Ommersyssel. *Hans Birkelund*: Om Ørum-Ginnerup Præste- og Degnekald 1772. *Hans H. Fussing*: Borgmester Johan Frederik Carøes borgerlige Trosbekendelse.

1922. *H. Berner Schilden Holsten*: Voldum Kirke. *Chr. Wammen*: Kjærbygaard. *P. M. Pedersen*: Feldballe-Nødager Pastorat i gamle Dage. *P. Skovrup*: Lyngby Seminariums første Dage. *Hans Birkelund*: Hoverisag fra Sivested 1788. *Reinhold Rasmussen*: Et Besøg paa en Gaard i Randersegnen omkring Aar 1790. *C. Klitgaard*: En Bysvend.

1923. *Chr. Wammen*: Bidrag til Kjærby Sogns Historie. *N. Nielsen Vad*: Den første Redaktør. *P. M. Pedersen*: Feldballe-Nødager Pastorat. *J. P. Madsen*: Dagbog fra Krigen

1864. *Bolette Sørensen*: En Bandsættelse i Hald. *A. Nielsen*: Lærere i Tved Sogn paa Mols. *Formanden*: Randers-Begivenheder i forrige Aarhundrede. *Chr. Bokkenheuser*: General Borgaard.

1924. *Chr. Wammen*: Bidrag til Kjærby Sogns Historie. *Elisabeth Rosenørn*: Nogle Familieerindringer. *P. M. Pedersen*: Feldballe-Nødager Pastorat. *Hans Birkelund*: Korntyveriet paa „Svostrup“. *Holger Hjelholt*: En Ridefogeds Instruktion. *Georg Larsen*: Et 75-Aars Minde. *N. Nielsen*: Fra Tved Sogn paa Mols. *J. C. Hald*: For 100 Aar siden. *Hans Birkelund*: En Degns Begravelse paa Mols 1810.

1925. *August F. Schmidt*: Helligkilder i Randers Amt. *Aage Sørensen*: Torpene i Tvede Fang. *Elisabeth Rosenørn*: Nogle Familieerindringer. *Gudrun Jeppe Jensen*: Harridslev Præstegaard. *P. M. Pedersen*: Feldballe-Nødager Pastorat. *Hans Birkelund*: Uggelbølles Udskiftning 1784. Do.: Degneembedsforhold. *R. C. Andersens* Minde.

1926. *Rasmus H. Knudsen*: Anne Krabbe. *Elisabeth Rosenørn*: Nogle Familieerindringer. *N. R. Hiort*: Katholms Lyksaligheder. *Chr. Wammen*: Skovbogaarden. *August F. Schmidt*: Sagn og Tro. *N. Nielsen*: Omkring Knebel Vig. Do.: Skødshoved. *Thomas Møller*: Digteren Blicher og de Fattige.

1927. *Jens Høgh*: Batterierne ved Udbyhøj. *Carl Hermansen*: Sognekongen. *Elisabeth Rosenørn*: Nogle Familieerindringer. *Aage Sørensen*: Torpene i Tvede Fang. *Chr. Bokkenheuser*: 28. Marts 1864. *August F. Schmidt*: Dandiget i Asfærg Sogn. Do.: Om Helligkilderne og I. V. Nissen, Ramten. *Poul Skadhauge*: Et Mindedigt. *P. A. Petersen*: Lime. *P. Storgaard Pedersen*: Et gammelt Kongebrev.

1928. *Johannes Tholle*: Havebruget i Randers Amt. *Harald Mark*: Svallinggaard, Asfærg Kirke og Skole. *I. Lund Madsen*: Af Ras Sams' Krønike. *August F. Schmidt*: „De tre Søskende“. *Mogens L. Frederiksen*: Optegnelser fra Reformations-tiden. *P. A. Petersen*: Hyrden Søren Nielsen i Lime. *N. Nielsen*: Fra Tved Sogn paa Mols. *Hans Birkelund*: Skoleforhold i Egaa. Do.: Erhvervsforhold i Randers Amt 1735. *P. A. Petersen*: Et gammelt Skifte fra Lime.

1929. *Christen Bonde*: Kousted By gennem 100 Aar. *Chr. Wammen*: Bidrag til Kjærby Sogns Historie. *I. Lund Madsen*:

Af Ras Sams' Krønike. *N. Nielsen*: Isgaard paa Mols. *Folmer Schiøtt*: Vægtere og Bysvende. *N. Nielsen*: Erindringer fra 1864. *Hans Birkelund*: Visitatser i Randers Amt. *Chr. Bokkenheuser*: Anchersønnerne i Randers.

1930. *L. P. Borberg*: Nogle Meddelelser om Randers latinske Skole samt om Randers-Studenter gennem Tiderne. *Henry Eriksen*: Om Magister Peder Thøgersen og en Skuespilopførelse i Randers 1607. *Anthon Jensen*: Slægten Hvass fra Tebbestrup. *P. Bugge Vegger*: Ringlevad Mølle i Kousted og Raasted Sogn. *Chr. Bokkenheuser* og *I. S. Møller*: Anchersønnerne i Randers. *Henry Eriksen*: Randers Burøl. *P. A. Petersen*: Nogle Degne fra Lime. *N. Nielsen*: Urmageren i Dejret. *Erh. Quistgaard*: Rasmus Madsen. *N. Nielsen*: Ridefoged og Gaardejer Hans Jacobsen.

1931. *L. P. Borberg*: Nogle Meddelelser om Randers latinske Skole samt om Randers-Studenter gennem Tiderne. *Paul Gleerup*: Hovedgaarden Sørup i Lem Sogn, Støvring Herred. *Petri Rørbech*: Raaby Kirke. *Chr. Wammen*: Bidrag til Kjærby Sogns Historie. *N. Nielsen*: Skærsø. Do.: Hjelm.

Til Medlemmerne!

„Historisk Samfund“ kunde i Aar fejre sit 25 Aars Jubilæum. Jubilæumsfesten fejredes delvis paa „Clausholm“, som med stor Elskværdighed var stillet til Disposition af Ejeren, Hr. Lensbaron *H. Berner Schilden Holsten*, der tillige sammen med Hr. Godsejer, cand. theol. *J. Estrup*, „Skafføgaard“, holdt Foredragene, som med største Interesse paahørtes af den store Forsamling, der var kommet til Stede.

Undertegnede gav en kort Redegørelse for Samfundets Virksomhed i de forløbne 25 Aar. Over 20,000 Mennesker har i Aarenes Løb paahørt de afholdte Foredrag, og i Aarbøgerne har der været trykt ca. 200 Afhandlinger om historiske Emner frø Amtets forskellige Egne.

Af Samfundets oprindelige Bestyrelse er endnu tilbage: Godsejer *J. Estrup*, Gaardejer *A. Levring*, Lensgreve *J. C. Scheel* og Undertegnede.

For nylig har Bestyrelsen mistet sit af Aar ældste Medlem, nemlig Justitsraad, Branddirektør, Sagfører *J. S. Møller*. Han var, saa længe Kræfterne tillod det, en meget interesseret Mand overfor alle historiske Anliggender.

Paa Aarsmødet paa „Clausholm“ valgtes Hr. cand. jur. *Aage Lind*, Skrodhøj, til Revisor.

Hr. Pastor *Jeppe Jensen*, der ogsaa har været med i Bestyrelsen fra Begyndelsen, har forladt Egnen og er flyttet til Helsingør. Ogsaa han har været et meget interesseret Medlem, og det var med Vemod, at den øvrige Bestyrelse saa ham drage bort til andre Egne.

I Aarenes Løb er der sket nogen Nedgang i Medlemsantallet. Dette maa højere op. Derfor anmodes alle interesserede Medlemmer om at virke for yderligere Tilgang. Aarsbidraget er jo overkommeligt, selv om Tiderne er daarlige.

Engelbert Dröhse,
Samfundets Formand.

Oversigt

over

„Randers Amts historiske Samfund“s Indtægter og Udgifter

i det 25. Regnskabsaar fra 1. Januar til 31. December 1930.

Indtægt.			Udgift.		
	Kr.	Ø.		Kr.	Ø.
Kassebeholdning fra 1929.	2641	90	Bestyrelsesmøder og Rejser	91	20
Statsbidrag	280	00	Aarsmødet paa „Møllerup“	207	00
Solgte Aarbøger	86	46	Bøger, Assurance m. m.	55	30
Kontingent	1606	20	Annoncer	56	15
Renter af Bankbog	101	88	Honorarer for Stof til Aarbogen	288	00
			Telegrammer, Telefongebyr, Porto og		
			Ekspedition	300	90
			Tryksager (Aarbogen m. m.)	1115	65
			Kassebeholdning at overføre	2602	24
Kr.	4716	44	Kr.	4716	44

Randers, i Maj 1931.

Carl Hansen.

Ved Revisionen af ovenstaaende Regnskab findes intet at erindre.

Randers, 17. Juni 1931.

Johs. Bachmann.